DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

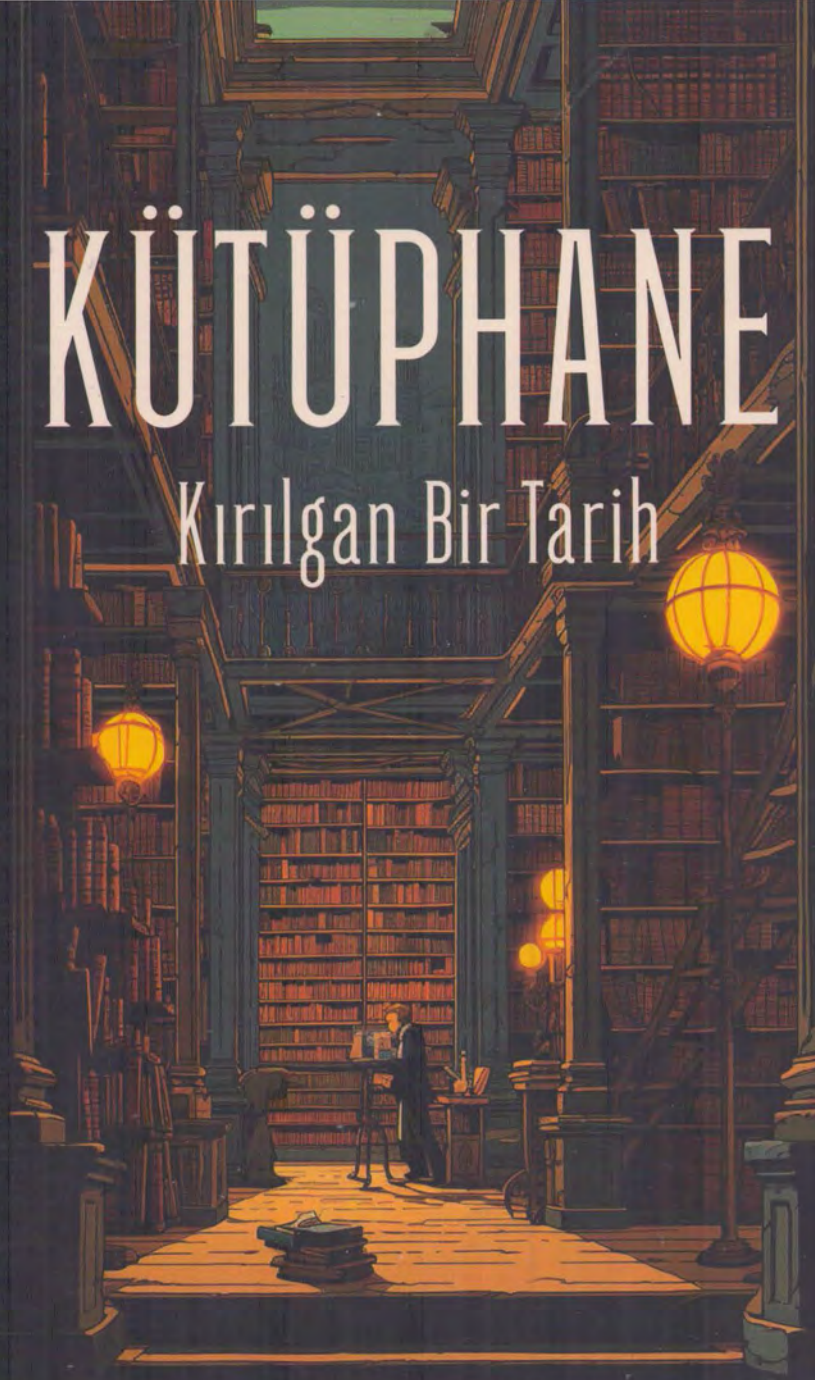
Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

KÜTÜPHANE

Kırılgan Bir Tarih



Andrew Pettegree & Arthur Der Weduwen

Çeviri: Buğra Can Bayçifci

YEDİTEPE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KÜTÜPHANE
KIRILGAN BİR TARİH

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KÜTÜPHANE: KIRILGAN BİR TARİH
Andrew Pettegree & Arthur Der Weduwen

Kitabın Orijinal Adı
The Library, A Fragile History, Profile Books

©2021, Andrew Pettegree, Arthur de Weduwen

Bu kitabın yayın hakları Profile Books ve AnatoliaLit Ajans aracılığıyla Yeditepe Yayınevi'ne aittir.

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Çeviri
Buğra Can Bayçifci

Editör
Suat Kaymak

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 49829

ISBN: 978-625-8260-83-0
Yeditepe Yayınevi: 641
Araştırma-İnceleme: 475

1. Baskı: Ekim 2023

Sayfa Düzeni
Deniz Tugay

Kapak Tasarımı
Füsun Elmasoğlu

Baskı-Cilt
Vizyon Basımevi Kağıtçılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü OSB Orkide Caddesi No:1/Z Beylikdüzü/İstanbul
Sertifika No: 52098

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KÜTÜPHANE
KIRILGAN BİR TARİH

ANDREW PETTEGREE & ARTHUR DER WEDUWEN

Çeviri
Buğra Can Bayçifci

YEDİTEPE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Giriş: Harabelere Küratörlük Yapmak 11

Birinci Kısım: Kuruluş ve Hayatta Kalış 25
1. Bir Tomar Karmaşa 27
2. Sığınak 41
3. Küçük Maymunlar ve Altın Harfler 65

İkinci Kısım: Matbaa Krizi 87
4. Şeytani Matbaa 89
5. Olgunluğa Erişme 105
6. Reformasyonlar 119

Üçüncü Kısım: Yeni Kolektörler 139
7. Profesyoneller 141
8. Boş Kitaplar ve Çer Çöp 163
9. Misyonerlik Sahaları 183

Dördüncü Kısım: Kamusal Olan ile Kişisel Olan Arasında 203
10. Büyük Planlar 205
11. Büyük Adamlar, Büyük Hatalar 225
12. Antikacılar 249

Beşinci Kısım: Kurgular 273
13. Düzenli Zihinler 275
14. İmparatorluk Kurmak 301
15. İş Başında Okumak 329

Altıncı Kısım: Kitaplara Karşı Savaş 359
16. Yirminci Yüzyılı Sağ Salim Atlatmak 361
17. Çağdaşlık ile Boğuşmak 391
18. Kütüphaneler, Kitaplar ve Siyaset 425

Son Söz: Kitaplar Olmadan Okumak 449

Teşekkür 463
Görseller Listesi 467
Kaynakça 471
Dizin 511

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Felicity Bryan'ın (1945-2020) anısına adanmıştır

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önünüzde kütüphaneler, yani kitaplar hakkında kısa bir eser var.
Sürekli kütüphane ve kitapları kullanan bizler için,
hangi konu bundan daha değerli olabilirdi ki?

Justus Lipsius, *De Bibliothecis* (1602)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ
HARABELERE KÜRATÖRLÜK YAPMAK

Felemenk bilgin Hugo Blotius için, 1575'te Kutsal Roma İmparatoru II. Maximilian'ın kütüphanecisi olarak atanmak, kariyerinin en parlak başarısı olmalıydı. Ancak Blotius, yeni görevini devralmak için Viyana'ya geldiğinde karşısında bir yıkım manzarası buldu. Hüzünle "Her şey ne kadar ihmal edilmiş ve metruk görünüyor" dedi:

> "Her yerde küf ve çürüme, güve ve kitap kurtlarının döküntüsü ile kalın bir örümcek ağı tabakası var. Camlar aylardır açılmamış, yavaş yavaş eriyip gitmekteki talihsiz kitapları aydınlatmak için biraz olsun güneş ışığı bile camlardan içeri girmemiş. Kitaplar açıldığında içlerinden âdeta bir zehirli hava bulutu yükseliyor.[1]"

Bu, imparatorun saray kütüphanesi olan, 7.379 ciltlik Hofbibliothek'ti ve Blotius'un ilk görevi, bir katalog oluşturmaktı. Kütüphane imparatorluk sarayında değil bir Fransisken manastırının ilk katında yer alıyordu. Burası, imparatorun kültür programında hiçbir rol oynamadığı apaçık olan bu yetim koleksiyonun sığınma yeriydi.

Blotius Viyana'ya vardığında, matbaanın icadının üzerinden yüz yıl geçmişti. Bu teknoloji harikası, binlerce Avrupalının kitap sahibi olma keyfine ulaşmalarını sağlayacaktı. Ancak edebî kültürün büyük gelişme kaydettiği bu dönemde, Avrupa'nın önde gelen kütüphanelerinden birisi tozla kaplı bir mozole hâline gelmişti. Bu kütüphane istisnai bir örnek değildi. Kitap kolektörlüğünün ilk büyük devrinin harikalarından biri olan, Macaristan Kralı

1 Alıntılayan Anthony Hobson, *Great Libraries* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1970), s. 143.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hunyadi Matyas'ın (Matthias Corvinus) meşhur kütüphanesi tamamen yok olmuştu. Cosimo de' Medici'nin Floransa'daki nadir ve kıymetli kitapları başka koleksiyonlara dağılmıştı. Kâşif Christophorus Colombus'un (Kristof Kolomb) oğlu Fernando Colon'un olağanüstü koleksiyonu, İskenderiye'nin antik dönemdeki dillere destan kütüphanesiyle boy ölçüşsün diye kurulmuştu. Ancak o da büyük ölçüde dağılmış, zamana, Engizisyon'un tasvip etmeyişine ve İspanya Kralı'nın yağmalarına yenik düşmüştü.

Basılı herhangi bir kitabın muhteşem el yazmalarını lekelememesine izin vermeyecek kadar büyük bir kolektör olduğu söylenen Urbino Dükü Federico'nun kütüphanesi de ihmal edilmişti. Meşhur bir bilgin olan ve kütüphaneler üzerine çalışmalarda bulunan Gabriel Naudé 1630'larda ziyaret ettiğinde, Dük Federico'nun kütüphanesini şöyle bulmuştu: "öyle berbat hâldeki okuyucular orada bir şey bulmaktan ümidi kesmişler." Naudé yükselişte olan genç bir adamdı ve kitap kolektörleri için yazılmış ilk rehberlerden birinin yazarıydı. Rehberin hedef kitlesi doğrudan doğruya, Naudé'yi kendilerine bir kütüphane kurması için konforlu bir göreve getirecek olan seçkin alıcılardı (alıcıların yaptığı da tam olarak bu oluyordu).[2] Naudé'nin eserlerinde bahsetmediği nokta ise, çağlar boyu geçerli olan, kütüphaneler hakkındaki o rahatsız edici gerçekti: hiçbir toplum, önceki kuşaklardan devraldığı koleksiyonlardan memnun olmamıştır. Bu kitapta sıklıkla göreceğimiz şey, kütüphane tarihi alanındaki geçmiş çalışmalarda bolca hayıflanıldığı üzere güzelim eserlerin anlamsızca yıkıma uğratılması değildir. Göreceğimiz şey ihmal ve devri geçmişliktir; bir kuşağın değer ve ilgilerini temsil eden kitap ve koleksiyonların, bir sonraki kuşağa hitap edememesidir. Bu çürüme hiç beklenmedik yerlerde yenilenme ve yeniden doğumun bir ön sözü olacaksa da, pek çok koleksiyonun kaderi, terk edilmiş tavan aralarında ve harabe hâlindeki binalarda çürümeye bırakılmak oldu.

Naudé'yi İtalya'nın geçmişte kalmış görkeminde eşelenmeye bırakıp 400 yıl ileriye gelirsek, 7.000 ciltlik bir koleksiyonun artık daha az dikkat çekici bir başarı olmasına karşın, kütüphaneyi hâlen çağın meseleleriyle ilgili kalabilmeye yönelik bir varoluşsal kriz yaşar hâlde buluruz. Günümüzde halk kütüphaneleri bir yandan düşen bütçeler ile eski ve çürüyen binaların bakım masrafları gibi sorunlarla, bir yandan da yeni hizmet talepleri ve miras

2 *Advis pour dresser une bibliothèque* (Paris: François Targa, 1627). Gabriel Naudé, *Advice on Establishing a Library*, ed. Archer Taylor (Berkeley, CA: University of California Press, 1950).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

edindikleri koleksiyonlara ilginin azalması gibi durumlar ile karşı karşıyalar. Bu kitap için araştırmamız esnasında, Kennington'daki Durning Halk Kütüphanesi ile ilgili mücadeleye bizzat tanık olduk. Lambeth Belediyesi, kütüphaneyi bir toplum kaynağına dönüştürmeyi planlıyordu. Bu, kütüphanenin bütçesini kesip, gönüllüler tarafından yönetilmesine izin vermenin belediye dilindeki ifadesiydi. Girişim, kütüphaneyi açık tutmak için çabalayan bir grup yöre sakininin kararlı direnişiyle karşılaştı. Bu çaba, acaba hepimizin alkışlaması gereken, kamu yararını önceleyen bir özgeciliğin ifadesi midir, yoksa artık kaybolmuş ve asla geri gelmeyecek bir dünyaya duyulan nostalji mi? Toplumumuzun eğitimli ve varlıklı kesimi, sanatın ve keyif için okuma imkânlarının maddi olarak desteklenmesinin, hükümetin temel işlevlerinden biri olduğunu varsayıyor. Ama halk kütüphanesi (yani maddi destek sağlanmış, kullanmak isteyen herkesçe ücretsiz olarak kullanabilecek bir koleksiyon) yalnızca 19. yüzyılın ortalarından itibaren var oldu. Süre olarak bu, bir bütün olarak kütüphane tarihinin ufak bir kısmına denk düşer. Kütüphanenin yüzyılları kaplayan tarihinden alınacak bir ders varsa, o da kütüphanelerin ancak insanlar onları kullanışlı buldukları sürece yaşayabildikleridir.

Diğer bir deyişle, kütüphanelerin hayatta kalmaları için uyum sağlamaları gerekir. Kütüphaneler gerçekten de hep uyum sağlayıp hayatta kalmışlardır. Bunun çok başarılı bir örneği, geçtiğimiz yıllarda Fransa'da, kamu bütçesinden devasa meblağlar ayrılarak da olsa Médiathèque'ler ile verildi. Öğrencilerin taleplerine yanıt veren üniversite kütüphaneleri, artık çalışma yerleri olduğu kadar sosyal buluşma noktaları da oldular. Bir zamanlar kütüphanelerin en karakteristik özelliği olan o mutlak sessizlik artık geçmişte kaldı. Bu hâliyle kütüphaneler aslında geçmişteki eski bir modeli, Rönesans'ta ilk örnekleri görülen modeli hatırlatıyorlar. O dönemde kütüphaneler sıklıkla muhabbet ve şenlik dolu sosyal alanlar oluyorlardı ve buralarda kitaplar, resim, heykel, sikke ve çeşitli ilginç eşyalarla yan yana, ilgi görmek üzere yarışıyorlardı.

Elinizdeki kütüphane tarihi ne yüzyıllar boyunca kolaylıkla sağlanan bir ilerlemenin öyküsüdür, ne de kaybedilen kütüphaneler için uzatmalı bir ağıt. Öyle anlaşılıyor ki tarihin kuralı, kurulma ve dağılmanın, çürüme ve yeniden inşanın birbirini takip eden döngüler hâlinde tekrarlanmasıdır. Kütüphaneler el üstünde tutuluyor olsa da koleksiyonların içerikleri, sürekli küratörlük yapılmasını ve sık sık da neyin hâlen değer taşıyıp neyin atılması gerektiğine dair acı verici kararlar alınmasını gerektirir. Kütüphanelerin ilk sahiplerinin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

elinde serpilip, sonra yıpranıp gitmeleri çok yaygın görülür. Rutubet, toz, güveler ve kitap kurtları kütüphanelere yıllar içerisinde, kütüphanelerin bilinçli olarak yıkımından daha fazla zarar verirler. Ancak büyüme ve düşüş döngünün parçalarıysa, toparlanma da öyledir. İlk kitap koleksiyonu yağmalanmış olan Oxford Üniversitesi, 1556'da kütüphane mobilyalarını sattı. Elli yıl sonra Sir Thomas Bodley, gelecek üç yüzyılın en büyük üniversite kütüphanesini kurdu. Yangınlar kütüphaneleri büyük bir sıklıkla yuttuysa da koleksiyonlar tekrar bir araya getirildi; hatta, açık piyasadaki mevcut kitap sayısı her geçen kuşakla arttığı için bunu başarmak giderek daha kolay oldu.

Öyleyse bu öykü, pek çok beklenmedik ve dolambaçlı dönüşümün öyküsüdür. Bir kütüphaneyi kütüphane yapanın ne olduğuna, her bir kuşağın büyük ölçüde sıfırdan karar vermesi gerekir. Kitapta bahsedeceğimiz kütüphanelerden bazıları kişisel, gündelik koleksiyonlar olup bir bireyin kişisel zevkini yansıtır; başkaları ise, birer ulusal gurur anıtı oluşturmaya ve hatta tüm insan bilgisini bir araya toplama fikrine, kökleri İskenderiye'de olan bu fikri takip etmeye yönelik devasa çabalardır. Kimi kütüphaneler gösterişli biçimde bezenmiş saraylarda tutulmuş, kimisinin ise Erasmus'unki gibi hiçbir yuvası olmamış, gezgin sahiplerinin ardından evden eve at arabalarıyla taşınmıştır. Kitapların kendileri nasıl beklenmedik yollar kat edebilmiş, savaşın, toplumsal kargaşanın veya eli uzun kitapseverlerin yüzünden bir koleksiyondan diğerine uçup gitmişse, kütüphanenin evrimi de aynı bu şekildedir ve hiç de çizgisel bir tarih değildir.

Kitaplar Hareket Hâlinde

Ardından gelen her bir kuşağın kolektörleri için bir ilham kaynağı olan İskenderiye'deki büyük kütüphanenin şaşaasının ardından, Roma İmparatorluğu'nun kütüphane tarihine olan katkısının sınırlılığı biraz şaşırtıcıdır. Sanki bu asker halk, bir su kemerinin amacını anlayabilmiş ancak kütüphanenin ne işe yaradığını pek de çözememiş gibidir. Pek çok büyük Roma kütüphanesi, fatih generallerin yük katarında gelmiştir: Yunan filozof Aristoteles'in büyük kütüphanesi de kendini böyle Roma'da buldu. Fikrî mülkiyete olan bu sert yaklaşımlarında Romalıların açtığı yoldan giden çok halk olacaktı. 19. yüzyılın ilk on yılında Napoleon, yazar Stendhal'dan Fransız ulusal kütüphanesi adına İtalya ve Almanya kütüphanelerindeki eserleri özenle tarayıp seçmesini istemişti.[3] İki yüz yıl öncesinde, Otuz Yıl Savaşları esnasında İsveçliler, ele

3 Bkz. 12. Bölüm.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

geçirilen Alman şehirlerinin kütüphanelerine el koymak için etkin bir bürokrasi yaratmışlardı. İsveç'e taşınan bu kitapların pek çoğu hâlen Uppsala üniversite kütüphanesindedir. Bunun aksine Fransızların Bibliothèque Nationale'i, Viyana Kongresi'nde Napoleon'un ganimetlerini iade etmeye mecbur kılındı. Bu da azımsanmayacak düzeyde öfke yarattı, zira Fransızlar kitapları yeniden ciltlemek için hatırı sayılır ölçüde harcama yapmışlardı.[4]

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden, Roma kütüphanelerinin hiçbiri sağ salim çıkamadı. Ancak Roma'nın en önemli mirası, saklama yöntemi olarak kademeli bir biçimde papirüs tomarlardan, parşömen kitaplara geçilmesi oldu. Hayvan derisinden yapılan parşömen, çok daha dayanıklı bir yüzeydi. Roma bilgi birikimi de bir sonraki bin yılı bu parşömenler üzerinde, Hristiyan Batı'nın manastırlarında geçirdi. El yazması kitabın bin yıllık bu üstünlüğü bize, Orta Çağ kültürünün en akıl almaz güzellikteki ürünlerinden bazılarını sunar. Günümüzde bu el yazmaları, nihai evleri olmuş olan kütüphanelerin en kıymetli varlıklarıdır.[5] 14. yüzyıla gelindiğinde manastır kâtipleri ve tezhipçilerinin eserlerinin piyasası, Kilise mensubu olmayan kişilerin güzel kitap talepleriyle daha da genişledi. Zira bu kitaplar, Avrupa toplumunun liderlerinin kültürel açıdan nasıl ince zevklere sahip olduklarını göstermelerinin yollarından biri hâline gelmişti.

Bağdat, Şam, Kurtuba ve Kahire'deki halifeler de boyutları İslam dünyasında dillere destan olan kütüphaneler oluşturdular. Halifeler bu koleksiyonları süslemeleri için en iyi hattatları kendilerine çektiler, bilginleri kendilerini ziyaret etmeye teşvik ettiler ve saraylarını onların hitabet yetenekleriyle zenginleştirdiler. İran, Hindistan ve Çin'de, şık süslemelerle, çeşit çeşit renklerle, muhteşem hat sanatı örnekleriyle bezenmiş güzel el yazmalarını toplamak, beylerin ve imparatorların favori hobilerindendi.

Dolayısıyla, 15. yüzyılın ortasında Johannes Gutenberg ve diğer kimi kişiler, kiliselere, bilginlere ve işini bilen kolektörlere ihtiyaç duydukları giderek artan sayıda kitabı sunabilmek için mekanik bir süreci denemeye başladıklarında, karşılamaları gereken beklentiler büyüktü. Gutenberg'in basılı kitapları, teknolojik karmaşıklıklarıyla ilk okuyucu kuşağının gözlerini kamaştırmayı

4 Kristian Jensen, *Revolution and the Antiquarian Book: Reshaping the Past, 1780–1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

5 Güzel bir seçki için bkz. Christopher de Hamel, *Meetings with Remarkable Manuscripts* (London: Allen Lane, 2016).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başardı; ama saygın kolektörleri, bu sıkıcı siyah beyaz metinlerin, kendi güzel tezhipli el yazmalarının yerini alabilecek yeterlilikte olduğuna ikna etmek zor oldu. Bu binlerce basılı metnin Avrupa boyunca dağılmış bir piyasaya nasıl çıkarılabileceği de pek açık değildi ki, bu durum, matbaanın ilk yatırımcıları için hayli üzüntü verici sonuçlara yol açtı. Ancak bu başlangıç aşaması sorunları çözüldükten sonra, basılı kitap, sayısı giderek artan sayıda olası müşteriye kütüphane kurma olanağı tanıdı. Tabii, aynı zamanda da aristokratlara yaraşır bir gösteriş türü olarak kitap kolektörlüğünün cazibesini düşürmüş oldu.

Matbaa bir başka açıdan da önemli bir yol ayrımını temsil ediyordu: Afrika, Orta Doğu ve Doğu Asya'daki canlı el yazması kültürleri, matbaa ile toplu üretimi benimsemede Avrupa'yı takip etmediler. Osmanlı İmparatorluğu, matbaadan büyük ölçüde uzak durdu. Bâb-ı Âli'ye ilk basılı Kur'ân kopyasını sunan zavallı Venedikli, dine hakaret ettiği gerekçesiyle cezalandırıldı. Tahta kalıplı matbaa ile kayda değer erken dönem deneyimleri olmasına rağmen, Çin de temelde teknik nedenlerle metal kullanılan matbaayı benimsemedi. Bu kültürler kitap üretiminde genelde tahta kalıplara veya el yazmalarına sadık kaldılar; ancak onlar da kayda değer bir lütfu, yani kâğıdı, çok geçmeden Batı ile paylaşmışlardı. Kumaş paçavralardan yapılan kâğıt, parşömenden çok daha ucuz bir yöntemdi ve matbaayla birlikte kullanılmaya muazzam düzeyde elverişliydi. Ancak matbaanın üretimi katbekat arttırması olmayınca, kitap kolektörlüğü, Avrupa ve Avrupa kolonilerinin dışında büyük ölçüde bir seçkin ayrıcalığı olarak kaldı. Gelecek üç yüzyıl boyunca, giderek genişleyen okur çevrelerine hizmet veren hem halka açık hem de özel kütüphanelerin sayısındaki devasa artış, temelde Avrupa ve Avrupa'nın küresel diasporasına has bir olgu olarak kaldı.

Kitap sahipliğinin bu yayılımının ardındaki itici güç, okuryazarlıktaki düzenli artıştı. Başlangıçta bu, büyük oranda mesleki gereksinimlerle ilgiliydi ve işleri gereği okumak zorunda olanlarda görülen bir olguydu: tüccarlar, kâtipler, avukatlar ve memurlar, hekimler ve rahipler. Matbaa, yeni yeni beliren, gözü yükseklerdeki bu profesyonel sınıflara kendi kitaplarına sahip olma ve kitap koleksiyonları kurma şansı tanıdı. Kısa süre sonra bunlar, el yazması döneminde yalnızca toplumun en üst seviyesindekilerin toplayabileceği miktarda (birkaç yüz eser) kitap barındıran kütüphaneler kurar oldular. Bir zamanlar nadir ve kıymetli olanı kolayca bulunur kılan bu lüksün demokratikleşmesi olgusu, insanlık tarihinin her döneminde tekrarlanır; ancak kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kolektörlüğü için sıklıkla acı sonuçları olmuştur. Bölgedeki kumaş tüccarı da aynı sayıda kitaba sahipken, bir aristokrat 300 metinden oluşan koleksiyonunu görenlerin eskisi gibi bir tepki göstermesini umamazdı. Bir heykel, resim veya aslan satın almak daha iyi olurdu. İmparator II. Maximilian kitaplarını tavan arasına göndermişti çünkü bunların artık gösteriş lügatinde bir yeri kalmamıştı.

Matbaa ve Güç

Bu lüksün demokratikleşmesine duyulan hınç ve kitapların seçkin dünyasına halk tabakasından gelme kolektörlerin de dalması, gelecek üç yüzyılın çoğu boyunca sürdü. Bilgi biriktirme arzusu, bilgiye erişimi kontrol etme veya bir şekilde okurları "geliştirme" arzusuyla çekişiyordu. Bunun en açık dışavurumu, bu yeni okurların okuma zevklerinin tasvip edilmemesiydi: bu durum 16. yüzyılda şövalyelerle ilgili kurgu eserlerden romanın eleştirilmesine, kadınların okuma zevklerinin ve özellikle de kadınların yazarlığının tasvip edilmemesine kadar uzanıyordu. Sir Thomas Bodley, büyük eseri olan Oxford Üniversitesi'nin kütüphanesinin yeniden kurulması nedeniyle haklı olarak nam salmıştır; ama Bodley, koleksiyonda "boş kitapların ve çer çöpün" olmasına müsamaha göstermeyeceği konusunda netti ve bununla da Latince değil İngilizce olan metinleri kastediyordu. Oxford bağış yoluyla Shakespeare'in oyunlarının meşhur İlk Folyo'sunun bir nüshasını elde ettiğinde, bunu birkaç on yıl sonra sattı. 1905'te nüsha üniversite tarafından, kamu bütçesinden devasa bir miktar paraya mal olacak şekilde, Amerikalı kolektör Henry Folger'ın eline düşmemesi için geri alındı.[6]

Her bir yüzyılda kitap sahipliği, yeni yeni okurlar için mümkün oldu ve aynı savaşlar tekrar tekrar verildi; kütüphane siyasi bir mekân hâline geldi. 19. yüzyıldaki yeni halk kütüphanelerinde okuyucular, kendi arzu ettikleri kitapları mı bulmalılardı, yoksa onları daha iyi, daha kültürlü insanlar yapacak kitapları mı? Bu şiddetli tartışma 20. yüzyılın ortalarında da, Amerika'daki halk kütüphaneleri için yapılan "tavsiye edilen" metinler listelerinde, sadece okurları daha zahmetli okumalara sevk edeceği umuduyla (hiç de böyle olmadı) hoş görülebilen kurgu ve çeşitlerine karşı önyargıda ve romantik eserler gibi çeşitli türlerin kınanmasında hâlen yankı buluyordu. 20. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin taşra bölgelerinde Boots Kitapseverler Kütüphanesi

6 Bkz. 14. Bölüm.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(Boots Booklovers Library) bu türden, utanç duydukları zevkleri olan saygın kadınlar için bir sığınak görevi görüyordu. 1969 gibi geç bir tarihte bile, bir Londra semti olan Haringey'nin eski kütüphane hizmetleri müdürü, yakınır bir dille şunları yazabiliyordu: "Bir halk kütüphanesi için, 'hafif' kurgu eser zevkine alet olmak kadar ölümcül bir şey yoktur."[7]

15. yüzyılda, eskiden seçkinlere has olan kitapların değerinin ucuzlamasına olan düşmanlık, kütüphane tarihini ciddi ölçüde karmaşık bir hâle getirdi. Kitapların kral ve soyluların kütüphane binalarından geçici olarak çekilmelerinin ilk sonucu, kurumsal kolektörler için bir çile devri oldu. Milano'daki Biblioteca Ambrosiana gibi ilk büyük kurumsal kütüphaneler, sıklıkla seçkin bir özel kolektörün bağışına veya üniversite kütüphanelerinde olduğu gibi çok sayıda ufak bağışın birikimine dayanıyorlardı. 19. yüzyıldan önce neredeyse hiçbir kütüphanenin yeni kitap alımı için bütçesi yoktu; bu yüzden bağışlar, büyüme için çok önemliydi (gerçi bu, bazen aynı eskimiş metinlerin birden çok nüshasını almak anlamına gelebiliyordu).

Bu koleksiyonların kaderi, kütüphane tarihinin dur durak bilmez bir ilerleme öyküsü olmadığını gösterir. Matbaanın icadından sonraki iki yüzyıl boyunca çoğu kurumsal koleksiyon düşüşteydi. Üniversitelerde Orta Çağ müfredatının reddedilmesi, kütüphanelerin stoklarının çoğunu devri geçmiş hâle getirdi. Reformasyon döneminin çatışmaları ve Avrupa kütüphanelerinin birbirleriyle mücadele hâlindeki Protestan ve Katolik bloklara bölünmesi, mevcut koleksiyonların, dinsel sapkınlık barındıran içeriklerin tespiti için kılı kırk yararcasına incelenmesini beraberinde getirdi. İngiliz üniversite kütüphanelerinin tamamen kapatılması sert ve sıra dışı bir olaydı: başka yerlerde kurumsal kütüphaneler sadece zamanla silinip gittiler. 1603'te Kopenhag'daki üniversite kütüphanesinde hayli mütevazı bir miktar olan 700 cilt eser vardı ve Leiden istisna olmak üzere yeni Felemenk kütüphanelerinin hiçbiri de bundan çok daha iyi durumda değildi. Profesörlerin, üniversite koleksiyonunun üç veya dört katı boyutta kişisel kütüphanelerinin olması olağandışı değildi; bu, bugün akla hayale sığmayacak türden bir rol değişimidir.[8]

---

7 W. B. Stevenson, 'The Selection of Fiction for Public Libraries', Raymond Astbury (ed.), *The Writer in the Market Place* (London: Clive Bingley, 1969), s. 148.

8 Andrew Pettegree ve Arthur der Weduwen, *The Bookshop of the World: Making and Trading Books in the Dutch Golden Age* (London ve New Haven: Yale University Press, 2019), s. 172–94.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gerçekten de 16. ve 17. yüzyılların çoğu boyunca kütüphanenin tarihi, büyük ölçüde kişisel kolektörlük ile ilerledi. Kitaplar aynı anda hem daha uygun fiyatlı hem de avukatların, doktorların ve kiliselerdeki dinî görevlilerin mesleki hayatları için daha gerekli hâle geldi. 17. yüzyılın ortasına gelindiğinde bu kimselerin pek çoğu, binden fazla kitaplık koleksiyonlara sahip olabiliyordu. Uzak manastırlarda ve tarikat merkezlerinde kitap arayarak mesleklerini icra eden Rönesans döneminin, el yazması devrinin yırtıcı kitap avcılarının aksine, bu insanlar için kitap bulmak görece daha kolaydı. Bu kişilerin mektuplaşmaları kitaplar hakkında konuşmalarla doludur: kitap ödünç alma ve vermeleri, yeni eserler hakkında haberleri birbirleriyle paylaşmaları, kendi yepyeni yayınlarını duyurmaları (pek çok kolektör aynı zamanda yazardı) veya arkadaşları tarafından yazılmış kitapları önermeleri, mektuplaşmalarda görülür. Bu, kitapların sadece barındırdıkları bilgilerden dolayı değil bir meta olarak da değer gördükleri bir dönemdi. Kitap açık arttırmaları gibi piyasa yenilikleri, kolektörlerin, öldüklerinde ailelerinin koleksiyonu gerçek değerine yakın bir meblağa satabileceğini bilerek güven içerisinde alım yapmaya devam edebilmelerini sağlıyordu. Sonuç, kolektörlerin kendi arzularını tatmin ederken bir yandan da miraslarını planlamalarına katkıda bulunacak faaliyetlerde bulunmalarını sağlayan bir yarar silsilesiydi.

Kütüphane tarihi çalışmaları bugüne kadar orantısız biçimde dünyanın büyük kütüphanelerine, özellikle de zamanın yıkıcı etkilerini sağ salim atlatıp çağlar boyu yaşayan kütüphanelere odaklandılar. Bunun neden böyle olduğunu anlamak kolaydır: bu kütüphaneler, kütüphane dünyasının karizmatik megafaunalarıdır ve sıklıkla çarpıcı veya tarihî binalarda yer alırlar. Kim bir 18. yüzyıl Avusturya baroğu karşısında, o bilgi mabedi denince akla gelen ilk örnek karşısında bir şey hissetmez ki? Ancak bunlar birer irfan mabedi olmaktan çok bir iddia ortaya koymak amacıyla yapılmış binalardır; bu iddia, bazen yeni bir seçkin zümrenin şehirlerinden duydukları gururu ve değerleri (Boston veya New York Halk Kütüphanesi), bazen de misyonerlerin inancındaki dini yayma tutkusu (17. ve 18. yüzyılın Cizvit kütüphaneleri) olabiliyordu. Başka kimi kütüphaneler de, yükselip denklerini geride bırakmayı başaran, kralın favorisi olan bir kimsenin başarısına (Paris'teki Bibliothèque Mazarine) veya Batı kültürünün Avrupalı olmayanların dünyasına dayatılmasına (Kalküta'daki İmparatorluk Kütüphanesi, şimdiki adıyla Hindistan Ulusal Kütüphanesi) adanmış birer anıttırlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu, kütüphanenin güç sembolü olan yüzüdür; bir ulusun veya yönetici sınıfın, kendini neyin temsilcisi olarak gördüğünün ortaya konulmasıdır. Ardındaki bu güce meydan okunduğunda, bu anıtsal binaların kültürel veya düşünsel ayaklanmanın ceremesini çekmesi de kaçınılmazdır. 1524-5 Alman Köylü Savaşı'nda, zıvanadan çıkmış ordular manastır kütüphanelerini bilinçli olarak hedef aldılar. Buralar, orduların, din adamı olan toprak sahiplerine duydukları tiksintinin sembolüydü; toprak sahipleri zorunlu hizmet aldıkları ve ağır kiralar talep ettikleri insanlardan çok hazinelerine ve gelirlerine düşkün gibi görünüyorlardı. Dört yüzyıl sonra, 20. yüzyıl savaşları ve sonrasında hâlen kütüphaneler, kültürel sermayeleri gereği saldırılara açıktırlar. Sri Lanka'daki Jaffna halk kütüphanesi, Asya'daki en büyük kütüphanelerden biriydi ve Tamil kültürünün yazılı kaynaklarının başlıca barınma noktasıydı. 31 Mayıs 1981 gecesi kütüphane, Seylanlı bir güruh tarafından yakılıp yerle bir edildi. Olay, 20. yüzyıldaki en önde gelen etnik nedenli kitap imha örneklerinden biriydi.[9] Benzer, hüzün dolu ve dramatik bir olay da 1992'de Saraybosna'da, şehre saldıran Sırp milislerin bilinçli olarak Bosna devlet kütüphanesini hedef almalarıyla yaşandı. Oluşan alev cehenneminde 1,5 milyon kitap ve el yazmasından oluşan bütün bir koleksiyon kül oldu.

Çağdaşlığın Tehlikeleri

1800 ile 1914 arasında Avrupa nüfusu 180 milyondan 460 milyona yükseldi. Amerika Birleşik Devletleri'nde artış daha da çarpıcıydı: nüfus, 5 milyondan 106 milyona ulaşmıştı. Bu nüfus artışı büyük ölçüde göçten kaynaklanıyordu; göç, yeni sanayi ekonomisine iş gücü sağlıyordu. Yeni vatandaşları toplum hayatına entegre etmek, her şeyden önce eğitim olanaklarının fazlasıyla geliştirilmesini gerektiriyordu. Bu, en azından erken yaşlar için eğitimin zorunlu kılınması için çabalara neden oldu. 20. yüzyıl başlarında Batı toplumları hem erkek hem kadınlarda neredeyse %100 okuryazarlık oranına yaklaşıyorlardı. Bu durum, radikal bir fikrin gerçekleştirilmesi yönünde paralel bir çabayı da olanaklı kıldı. Fikir, herkes için ücretsiz, toplumun geniş kesimlerinin okuma ihtiyaçlarına hizmet veren bir halk kütüphaneleri ağı oluşturulmasıydı.

Bu cüretkâr vizyonun hayata geçirilmesi hayli zaman aldı. Amerika'da yoğun nüfuslu New England eyaletleri bu çabaya önderlik ettiler. Britanya'da

9 Rebecca Knuth, *Burning Books and Leveling Libraries: Extremist Violence and Cultural Destruction* (Westport, CT: Praeger, 2006), s. 80–86.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

en önemli dönüm noktası, 1850 tarihli Halk Kütüphaneleri Yasası'nın geçmesiydi. Yasa, yerel yönetimlere kendi şehir veya semtlerinde kütüphaneler kurma yetkisi tanıyordu. Görünüşte yasanın etkisi kayda değerdi. 1914'e gelindiğinde, 1850 yasasının hükümlerince kurulmuş 5.000'den fazla kütüphane vardı. Bu kütüphaneler her yıl toplamda 30 ile 40 milyon arası ciltlik bir ödünç verme faaliyetinde bulunuyorlardı. 1903'e gelindiğinde Amerika'da en az 4.500 halk kütüphanesi, bu kütüphanelerde de toplamda 55 milyon cilt kadar bir kitap stoğu vardı. Büyüme devam edecekti: 1933'e gelindiğinde Almanya'nın 9.000'den fazla halk kütüphanesi varken, Amerikan kütüphanelerinin toplam kitap stoğu ise 140 milyon kitabı geçmişti.[10]

Bu etkileyici istatistiklerin ardında, bu sürekli artış eğiliminin düşündürebileceğinden daha zorlu bir mücadele yatar. Pek çok kişinin fakirlikten, kötü barınma ve korkunç iş koşullarından muzdarip olduğu 19. yüzyılın sanayileşmiş dünyasında, herkes kamu kaynaklarının harcanması için kütüphanelerin bir öncelik olduğu düşünmüyordu. Britanya'da yerel bir kütüphane heyetinin kurulması, vergi mükelleflerinden para toplanmasını gerektiriyordu ve para toplama oranı başlarda hayli yavaş kalmıştı. Bir kütüphane vergisi önerildiğinde bile, güçlü bira üreticileri lobisi tarafından desteklenen karşı propaganda faaliyetleri bu çabaların başarısız olmasına yol açabiliyordu. Atlantik'in her iki tarafında da İskoç asıllı Amerikalı çelik zengini Andrew Carnegie'nin çabalarının getirdiği hamle olmasa, bu kütüphane ağının yayılması çok daha yavaş olurdu. Kütüphane tarihi işte bu gibi bireysel tutku ve takıntıların yanı sıra devasa küresel değişimlere de bağlıdır.

Toplumların, genelde şehir merkezinde iyi bir yer verilmiş olan yeni kütüphanelerinden gurur duydukları kesindir. Ancak kurdele kesilip bando çaldıktan sonra, geriye cevaplanması gereken ciddi sorular kalıyordu. Kütüphanenin kime hizmet etmesi amaçlanıyordu? Çocukların girişine izin verilecek miydi? Peki ya kütüphaneyi, bir yandan gazete sayfaları karıştırırken sığınılacak sıcak bir barınak olarak görenlerle ne yapılacaktı? Durum, ne servetiyle Amerika ve Birleşik Krallık'ın dört bir yanında çok sayıda kamu kütüphanesini fonlayan Andrew Carnegie'nin, ne de Britanya Halk Kütüphaneleri Yasası'nın kitap alımıyla ilgili bir hüküm belirtmiş olması ile daha da karmaşık bir hâl alıyordu. Bu kararları vermek, genelde daha önceleri daha az kişinin

10 Michael Kevane ve William A. Sundstrom, 'The Development of Public Libraries in the United States, 1870–1930: A Quantitative Assessment', *Information & Culture*, 49 (2014), s. 117–44.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

erişebildiği üyelik temelli kütüphanelerin müdavimi olan yerel önde gelenlerin baskın olduğu kütüphane komitelerine düşüyordu.

Bu kütüphane yöneticilerinin erişim ve kütüphane stokları ile ilgili aldıkları kararlar, kültür savaşlarının yeni bir perdesini açmış oldu. 19. yüzyıl matbaa endüstrisinin teknolojik devrimleri, yeni başlayan okurlara ulaştırılabilecek okuma materyallerinin çeşit ve sayısını büyük ölçüde arttırmıştı. Yayıncılar hemen bu yeni okurların oluşturduğu yepyeni piyasayı hedef alan yeni bir tür edebiyat geliştirdiler: bu kitaplar, geliştirme veya eğitme değil eğlendirme amaçlı kitaplardı. Ancak pek bir edebî iddiaları olmayan bu macera, vahşet ve suç öyküleri geleneksel kitap çevrelerini dehşete düşürdüyse de yayıncılar aslında kendi kendilerini baltalamışlardı. Ödünç veren ticari kütüphanelerle, özellikle de Charles Edward Mudie'nin kütüphane imparatorluğuyla aralarında mevcut olan karşılıklı anlaşma hâli, bu yeni kitapların fiyatını gereksiz ölçüde yüksek tuttu ve varlıklı orta sınıflar hariç herkesi bu yeni ve kurgusal edebiyattan menetti.



1. Halk tabakalarının kitap zevkleriyle alay edilmesi, kütüphane tarihinin çok sık görülen bir yönüdür. James Gillray'in *Tales of Wonder!* (1802) eserindeki gibi, bu alayın hedefi sıklıkla kadınların kitap zevki ve bu kadınların, 20. yüzyıldan önce çok az sayıda kütüphanecinin ciddiye aldığı hafif kurgu eserleri sevmeleri olmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kütüphaneciler ve edebiyat çevrelerinde yüksek konumlarda bulunanlar için, resimli öykü mecmuaları ve ucuz, sarı mukavva veya kâğıt kapaklı romanlar, uzunca bir nahoş şeyler listesine eklenmişti. Ama bu listede tam olarak nelerin olması gerektiğine karar vermek daha zor oluyordu. Yeraltı suç dünyasındaki avam hayatları anlatan öykülerin kötü olduğu aşikârdı ama dedektif öyküleri hızla 20. yüzyıl kurgu edebiyatının önde gelen eserleri hâline geliyordu. Kütüphanecilik mesleğinin liderleri, bu çalkantılı sularda kütüphanecilere yol göstermek için düzenli olarak tasvip edilen kitaplar listeleri çıkararak ellerinden geleni yaptılar. Stephen Crane'in *The Red Badge of Courage* (*Kızıl Cesaret Nişanı*) eserinde olduğu gibi, ilk bakışta fazla tehlikeli bulunan eserlerin zamanla klasikleşmesi sık karşılaşılan bir durumdu. Aranan bir kitabın niçin mevcut olmadığıyla ilgili zor sorulara cevap vermek, resepsiyon masasındaki kütüphane asistanlarına düşüyordu. Bu yeni okurları eleştirenler, 20. yüzyıl edebiyat dünyasının pek çok seçkininden beklenmedik bir destek gördü. Aldous Huxley, George Moore ve D. H. Lawrence'ın üçü de ayaktakımının okuma tercihlerinden nefret ediyordu. Özellikle de (Nietzsche okumayı biraz fazla kaçırmış olan) D. H. Lawrence, tıpkı T. S. Eliot gibi kitlesel eğitime karşıydı: "Tüm okullar derhâl kapatılsın ... büyük insan kitleleri asla okuma yazma öğrenmemeli."[11] Ne ironiktir ki, Lawrence'ın Nietzsche'yle ilk karşılaşması, bilgi ve kültürü geniş okur kitleleri için de erişilebilir kılma arzusuyla hareket eden pek çok kurumdan biri olan Croydon Halk Kütüphanesi'nde olmuştu.

Yeni okurların böyle hor görülmesi, bu kitlenin en azından bir kısmının edebiyatla ciddiyetle ilgilenmelerine karşı yapılan bir haksızlıktı. Toplumsal sorunları ele alan bir eleştirmen ve gazeteci olan Henry Mayhew, 19. yüzyıl ortalarında Londra'da ufak kitap büfelerini incelediğinde, çalışan erkeklerin çoktan düzenli müşteri olmuş olduklarını görmüştü. Bu müşterilerin tercihleri genellikle İngiliz edebiyatının büyük klasikleri yönünde oluyordu: Goldsmith, Fielding ve Sir Walter Scott'un romanları, tabii ki Shakespeare, ayrıca Pope, Burns ve Byron'un şiirleri tercih ediliyordu.[12] Dickens, büyüyen bu piyasanın huyundan suyundan anlaması sayesinde bir servet edinmiş, zamanla yayıncılar da telif ücreti gerektirmeyen eserlerin bir *shilling*lik[13] yeniden basımlarıyla kazanç edinmişlerdi.

11 John Carey, *The Intellectuals and the Masses: Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia, 1880–1939* (London: Faber & Faber, 1992), s. 3–19.

12 Jonathan Rose, 'A Conservative Canon: Cultural Lag in British Working-Class Reading Habits', *Libraries & Culture*, 33 (1998), s. 98–104.

13 Ç.N.: *Shilling*, bir poundun on ikide birine tekabül eden eski bir İngiliz ve Amerikan parasıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu okurlarda eksik olan şey hırs veya zekâ değil zamandı. Bunu göz önünde tutmak, neden çalışma günlerini kısaltan 19. yüzyıl yasalarının kütüphane hareketini güçlendirdiğini ve neden kütüphanelerin savaş ve ekonomik bunalım dönemlerinde daha yoğun ziyaretçi aldığını açıklamaya yardımcı olur. Savaşlar kaçınılmaz biçimde başka eğlence faaliyetlerini olanaksız kılıyor, hem sahadaki hem de ülkelerindeki birliklerin kitap taleplerinin artmasını getiriyordu. Kütüphaneler büyük bir sıklıkla 20. yüzyılın endüstriyel savaşının cephe hatlarında yer aldılar ama yine de savaş, okuma alışkanlığını yerleştirmede önemli bir rol oynadı. İşte bu alışkanlık, kütüphanelerin hayatta kalması için olmazsa olmaz olan asıl ham maddedir.

Görülüyor ki kütüphanenin tarihi, bu türden pek çok paradoksun, baştan umut verip sonra hayal kıran olay ve olguların ve bir okur kitlesi yetiştirmek için yapılan sıkı çalışmaların öyküsüdür. Her ne kadar kütüphanenin ölümü, neredeyse kitabın ölümü kadar sıklıkla gelip çattığı ön görülen bir şeyse de, artık doğrudan doğruya kütüphanenin hayatta kalıp kalamayacağını konuşuyoruz. Ama 2020'nin baharında küresel bir pandemi, tüm kütüphaneleri kapılarını kapatmaya zorladığında, duyulan özlem elle tutulur boyutlardaydı. Kütüphaneleri romantize etmemeliyiz, zira kütüphane sahiplerinin kendileri bile kütüphanelerini pek de romantize etmediler. Uzun tarihlerinin çoğu boyunca kütüphaneler birer düşünsel kaynak, finansal değeri olan birer varlıktı. Yalnızca çok zengin kimseler kütüphanelerini, arkadaşlarını, gelip geçenleri ve biraz daha ikincil olarak, gelecek nesilleri etkileyecek parlak birer oyuncak olarak değerlendirebilirlerdi. Bu gösteriş kütüphanelerinin fiziki kalıntıları, aklımızı çelerek bu etkileyici dış yüzeyi kütüphanenin gerçek özüyle karıştırmamıza neden olmamalıdır. Bireylerin evlerinde toplanan sayısız kitap koleksiyonu, canlı bir kitap kültürünü hayatta tutmakta en az kurumsal kütüphaneler kadar etkili olmuştur. Kayıp ve çile dönemlerinde örneklerini gördüğümüz üzere bu durum, aynen böyle devam edecek gibidir. Ayrıca, kütüphanelerin yıkımdan muhteşemliğe o sonsuz döngü içerisinde hep toparlanabilmesinin nedeni de budur. Doğamızda topluma kendi damgamızı vurmak var. Ama gelecek için sakladıklarımızın, bizden sonraki kuşaklar tarafından aynı değeri göreceği o kadar kesin değildir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KISIM

KURULUŞ VE HAYATTA KALIŞ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR TOMAR KARMAŞA

16 Ekim 2002'de, dünyanın pek çok önde gelen şahsiyetinin dâhil olduğu etkileyici bir grup, modern çağın en dikkat çekici kültürel girişimlerinden birinin resmî açılışı için Mısır'ın İskenderiye şehrinde bir araya geldi. Açılan, antik dünyanın harikalarından birini yeniden hayata döndüren, deniz kıyısındaki bir kütüphaneydi. Plan ve yapım aşaması otuz yıl süren kütüphanenin doğuşu, Amerikan başkanı Richard Nixon'ın 1974'teki Mısır ziyaretine kadar gider. Bahtsız başkan, ziyareti esnasında dillere destan İskenderiye Kütüphanesi'nin olduğu alanı görmek istedi. Hiç kimse kütüphanenin tam olarak nerede olabileceğini bilmediği için herkes utanç içinde kaldı. Binalar ve çok sayıda parşömen ve/veya papirüs tomarın yanı sıra, bir zamanlar antik kütüphanenin bulunduğu yer bile zamanın kumları tarafından yutulmuştu.

Nixon iki ay sonra istifa edecekti ama yerel akademisyenler fırsatın kokusunu almışlardı bir kere. Akademisyenler, Cemal Abdülnasır'ın pan-Arapçı ve kolonyalizm karşıtı politikalarının bir sonucu olarak Kahire'nin etkisi artarken İskenderiye'nin etkisinin azalmasından hüsran duyuyorlardı. Kütüphane projesinde, bir kültür sembolünü yeniden hayata döndürmenin ve bu yolla İskenderiye'ye düşünce dünyasındaki yerini iade etmenin olanağını gördüler. Antik kütüphanenin cisimleştirdiği evrensel medeniyet değerlerine yapılan göndermeler, UNESCO'nun etkili destek vermesini sağladı ve bu destek de 1990'daki olağanüstü Asvan Deklarasyonu'yla sonuçlandı. Deklarasyon ile Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Arap dünyası hükümetleri, "evrensel bilgi arayışına" bir anıt olarak yeni bir kütüphane inşa etme işini üstlendiler. Suudi Arabistan ve Körfez devletleri büyük meblağları bu işe ayırma sözü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

verdiler. Saddam Hüseyin ise onları da geride bıraktı ve 21 milyon dolar kaynak sözü ile Irak'ın 2002'deki seremonide en ön sırayı almasını sağladı.[1]

Dünya çapında bu boyutta bir coşku varken, görünüşte pek de böyle bir tesise ihtiyaç duymayan köhne bir Mısır limanına bir kütüphane inşa etmenin ne denli akıllıca olduğunu sorgulamak neredeyse kabalık olacak gibiydi. Kütüphane için harcanan toplam 210 milyon doları Mısır vatandaşlarının hayatlarını iyileştirmek için başka şekillerde kullanmanın mümkün olduğu kesindir. Asvan Deklarasyonu ile kütüphanenin büyük açılışı arasındaki on iki yıllık dönemde, okuma yazma bilmezliğin yaygın olduğu ve düşünce özgürlüğü konusunda sicili hiç de parlak olmayan bir ülkede büyük bedeller ödenerek inşa edilen "Mübarek'in yeni piramidi"ni eleştirenlere denk gelmek güç olmadı. Söz verilen yardımın çoğu kitap bağışı şeklinde geldi. Buna Fransızların gönderdiği yarım milyon kitap da dâhildi ki bunların pek çoğu icraatta işe yaramaz bulundu ve atılmak zorunda kalındı. İskenderiye Üniversitesi'nin, bu yeni zenginliğin gelişini düşünerek kendi koleksiyonunun çoğunu satmasının ne kadar talihsiz ve erken alınmış bir karar olduğu zamanla anlaşılacaktı.

Açılmasından sonraki yirmi yılda yeni İskenderiye Kütüphanesi, yetersiz yeni alım bütçeleriyle, işten soğumuş personeliyle, yolsuzluk suçlamalarıyla ve bunların üstüne bir de Arap Baharı ve sonrasının getirdiği kargaşayla mücadele etti. Ama yeni İskenderiye Kütüphanesi'ni ister uluslararası kültürel diplomasinin dolambaçlı siyaseti uğruna dikilmiş Don Kişotvari bir anıt olarak, ister insanlığın bilgi birikim tarihindeki eşsiz bir deneyin vizyonlu bir takdir edilişi olarak görün; sonuçta hepsi, antik İskenderiye Kütüphanesi'nin kütüphane tarihindeki seçkin yerini gösterir. Biraz efsanelere biraz da tarihî gerçekliklere dayanan antik İskenderiye Kütüphanesi, kitap kolektörlüğü tarihi boyunca belli bir entelektüel hedefin güçlü bir sembolü olageldi. Roma İmparatorluğu'nun altın çağında Roma kütüphaneleri yandığında, İmparator Domitianus'un kâtiplerini kütüphanesi için yeni nüshalar yazmaları adına gönderdiği yer İskenderiye'ydi. Fernando Colon, 16. yüzyılda dünyadaki tüm bilgileri içinde barındıracak bir kütüphane kurmak istediğinde ilham kaynağının İskenderiye olduğunu öne sürmüştü.[2] Rönesans döneminin bilginleri

1 Beverley Butler, *Return to Alexandria: An Ethnography of Cultural Heritage, Revivalism and Museum Memory* (Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2007).

2 Bkz. 5. Bölüm.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de, dijital çağın önde gelen girişimcileri de aynı sıklıkla İskenderiye'den söz ettiler ve ediyorlar. Amazon, Google ve Wikipedia'nın kurucularının hepsi aslında bu anlamda İskenderiye'nin halefleri olma iddiasındalar.

Batı medeniyetinin temellerinin atılmasında antik Yunanların ve Roma'nın ilhamı ve kazanımları öyle etkilidir ki, kütüphane kurmakta ve kendi koleksiyon kültürümüz için model arayışına girdiğimizde gözlerimizi buraya çevirmemiz şaşırtıcı değildir. Bu beklentimizde belli ölçüde haklıyız da. Antik Yunanlar, Aristoteles döneminin düşünsel kazanımlarını kaydetmenin bir yoluna ihtiyaç duydular ve bu yolu buldular. Romalılar da bu kültürel mirası, alışkın olduğumuz o amansız verimlilikleriyle benimsediler. Ama büyük çaplı altyapı projelerinde neredeyse sınırsızmış gibi görünen becerilerine rağmen Romalılar bile, gelecek iki bin yıl boyunca kitap kolektörlüğünün başına bela olacak belli sorunları çözmekte güçlük çektiler. Bu sorunlar arasında, güvenilir metinlerin tedariği ve bunlara kimin erişebileceğini belirleyen prensiplerin ortaya konması, bilgi depolamanın en iyi yolunun bulunması ve en önemlisi de kuşaktan kuşağa aktarılacak istikrarlı koleksiyonların nasıl kurulabileceği vardı. Tüm bunlar nasıl olduysa medeniyet tarihinin en yetenekli mimarları olan bu halkın çözemediği sorunlar olarak kaldılar. İlerleyen çağlarda bilginler, antik Yunanlardan ve Roma'dan, hem bilginin biriktirilmesi ve kolektörlüğün getirdiği olanaklar konusunda ilham verici bir vizyon hem de bu vizyonu hayata geçirme girişimlerinin ne kadar kolaylıkla yerle bir olabileceğine dair bir ders edindiler.

Karşınızda İskenderiye

Yunanlar ilk kütüphane inşa eden toplum değillerdi. Mezopotamya'daki Asur İmparatorluğu'nun (bugünkü Irak) hükümdarları kayda değer miktarda belge toplamışlardı. Bunların hepsi kendilerine has çivi yazısı ile kil tabletlere özenle işlenmiş metinlerdi. Bu pişmiş kilden tabletler, rutubete ve yangına karşı neredeyse tamamen dayanıklı oldukları için bugüne takdire şayan bir ölçüde korunarak gelebildiler. Ama depolanmak için fazla büyük ve oradan oraya taşınmak için fazla hantaldılar. Çivi yazısı kütüphaneleri, kraliyet sarayları veya tapınaklarda bulunuyorlardı. Bu kütüphaneler, yalnızca bilginlerin ve kraliyet mensubu sahiplerinin kullanımına yönelikti. Halka açık değillerdi ki bunu bu tür metinlerden birinin sonundaki şu yazı da açıkça ortaya koyar: "Yetkin (veya bilgili) olan kimse, bu metni yalnızca kendisi de yetkin olan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kimselere göstermelidir ancak metin, konuya hâkim olmayan kimselere gösterilmemelidir."[3] Zaten okuryazarlığın yönetici sınıfa ve onların memurları ile ruhani rehberlerine has olduğu toplumlarda, çok az kişinin yazılı kültürün bu erken dönem anıtlarına erişmek gibi bir arzusu olabilirdi.

Bu seçkin kütüphanelerinden bazıları gerçekten kayda değerdi. Kazılarda bugüne kadar 700 veya 800 eserlik koleksiyonlar bulundu. Ninova'daki kraliyet kütüphanelerinde ise 35.000 tablet mevcuttu. Tüm bu kütüphaneler Asur İmparatorluğu Babilliler tarafından MÖ 614-612 yıllarında fethedildiğinde imha edilmişti. Babil kütüphaneleri ise daha yavaş yavaş ortadan kayboldu; daha işlevsel alfabetik yazım sistemleri ve parşömen ile papirüs gibi, kil tabletlerden daha kullanışlı yeni araçların ortaya çıkışı, bu kütüphaneleri devri geçmiş hâle getirdi. Papirüs bitkisinin keşfi ve bir yazım aracı olarak mükemmelliği, yeni yeni beliren Yunan kültürünün sözlü biçimden yazılı biçime aktarılmasında olmazsa olmaz gereksinimdi. Papirüs bitkisi Nil deltasında bolca yetişiyordu ve kamış saplarının ayrılıp sonra yazım kâğıdı olarak dokunması kolayca öğrenilen bir teknikti. Papirüs antik dünyanın başlıca yazım aracı hâline geldi, Mısır'dan Yunanistan'a ve sonra da Roma'ya ihraç edildi ve de gelecekte İskenderiye Kütüphanesi olacak olan o olağanüstü bilgi edinimi deneyini mümkün kıldı.

MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde antik Yunan toplumu, en azından seçkinler düzeyinde büyük oranda okuryazar bir toplumdu.[4] Gelişen kitap ticareti, edebiyattaki dönüm noktası niteliğindeki eserlerin ve okullarda okutulan metinlerin görece rahatça erişilebilir olmasını sağlıyordu. Mesleki nedenlerle kitaplara ihtiyaç duyanlar her zaman kitapları yeterince kolay bir biçimde (bu dönemde istisnasız olarak papirüs tomarları hâlinde) bulabiliyorlardı. Aristofanes, Euripides ile "[oyunlarını] kitaplardan çıkaran" vasat bir yazar diye dalga geçiyordu.[5] MÖ 338'e gelindiğinde Atina, oyunların dolaşımdaki düşük kaliteli nüshalarından, asli metinlerin resmî bir arşivini kurulmasına neden olacak kadar rahatsız olmuştu. O dönem bir genç olan Büyük İskender'e eğitmenlik yapmış olan ve genç savaşçıya kendisi gibi kitap okuma sevgisini aşılamasıyla takdiri hak eden filozof Aristoteles, kayda değer boyutta bir kişisel

3 Jeremy Black, 'Lost Libraries of Ancient Mesopotamia', James Raven (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004), s. 41–57 (s. 41).

4 William V. Harris, *Ancient Literacy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989).

5 Lionel Casson, *Libraries in the Ancient World* (London ve New Haven: Yale University Press, 2001), s. 22.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

koleksiyon oluşturmuştu. Onun kitapları sonraları kendilerini Roma'da bulacak, MÖ 84'te muzaffer general Sulla tarafından fethedilmiş olan Atina şehrinden alınacaktı. Ancak bundan önce bu muazzam kişisel kütüphane, İskenderiye'deki yeni kurumun teşkilatına ilham olmuştu bile.

Mısır'ın kuzey sahilinde bir Yunan şehrinin kurulması, her ne kadar kendisi ne bu büyük limanının ne de kütüphanenin yaratılışını görebilmişse de, Büyük İskender'in geniş imparatorluk vizyonunda büyük bir rol oynuyordu. Şehre dair planları hayata geçirebilenler, Ptolemaios hanedanından iki kral oldu. Bu krallar, İskender'in imparatorluğu önde gelen generalleri arasında paylaşıldığında Mısır'ı elde eden I. Ptolemaios'un soyundan geliyorlardı. İskenderiye Kütüphanesi her şeyden önce bir bilginler akademisiydi. Hızla bir araya getirilen metin koleksiyonu temelde bu bilginlerin araştırma arşiviydi. Mısır'daki bu topluluğa katılmayı kabul eden bilginler, pek az akademisyenin hayal edebileceği getiriler elde ediyorlardı: ömrün sonuna kadar istihdam, iyi bir maaş, vergiden muafiyet ve ücretsiz yemek ile barınma. Bilginleri İskenderiye'ye getirmek üzere sunulan bu olanakları çekici bulanlar arasında Eukleides (Öklid), Strabon ve Arhimedes (Arşimet) de vardı. Bu isimlerden yola çıkarak şu kanıya varabiliriz ki, Ptolemaios kralları kütüphanelerini yalnız edebiyat klasikleriyle değil, matematik, coğrafya, fizik ve tıp gibi alanlardaki ciddi metinlerle de donatıyorlardı. Kitap alım hızı baş döndürücüydü. Bu işle görevli kılınan kişiler, tüm Yunan bölgeleri boyunca seyahat edip devasa boyutlarda kitap alımı gerçekleştiriyorlardı. Daha az saygıdeğer bir yöntem ise, limana giren tüm gemilerden tomarlar hâlindeki eserlerin kopyalanmak üzere zorla alınmasıydı. Pek çok geminin kaptanının, orijinal nüshalar iade edilmeden yolculuğuna devam etmesi gerekiyordu.[6]

Bu kütüphanede tam olarak kaç metnin toplandığını asla gerçekten bilemeyeceğiz. Bilginler 200.000 ve hatta yarım milyon tomardan söz etmişlerdir. Hangi sayıyı tercih edersek edelim, bu kütüphane, 19. yüzyıla kadar bir benzeri yapılamayacak boyutlarda bir kütüphaneydi. Bu büyüklükteki bir koleksiyonun özenli bir organizasyon gerektirdiği kesindir. Tomarlar nişlerde depolanıyor, buralarda gruplara organize edilmiş hâlde tutulabiliyorlardı. İskenderiye Kütüphanesi'nin devasa boyutları çok daha sistematik bir kataloglandırma gerektiriyordu ve kitaplar pek çok farklı odaya dağılmış hâlde saklanıyordu.

6 Rory MacLeod (ed.), *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World* (London ve New York: I. B. Tauris, 2000).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Metinler alfabetik olarak ama herhâlde türe göre de ayrılarak depolanıyordu; bu yöntem o günden beri tüm kurumsal kütüphanelerin birincil sınıflandırma yöntemidir. İskenderiye Kütüphanesi'nin bir özelliği de kütüphaneci olarak işe alınan bilginlerin yüksek kalitesiydi. Bunlardan birisi olan Kireneli Kallimahos, ilk bibliyografik yazarlar sözlüğünü yazmıştı. İskenderiye'ye ait pek çok şey gibi bu eser de günümüze ulaşamadı. İskenderiye'nin bilginleri ayrıca varlığı kaçınılmaz olan çok sayıdaki kopya nüshadan faydalanarak, başlıca metinlerin asıl ve en geçerli edisyonlarını ortaya koymaya çalıştılar. Bu faaliyet, Rönesans'ta manastır kütüphanelerindeki klasik metinlerin saklandıkları yerden çıkarılmalarıyla devam edecekti.[7] Yine tıpkı Rönesans'ta olduğu gibi İskenderiye'de de bu çabalar, kaçınılmaz bir biçimde yeni bir diğer eleştirel tür olarak eserlerin bilginlerce yorumlanmasını doğurdu.

Roma antik dünyanın liderliğini ele geçirdiğinde, İskenderiye Akademisi'nin önemi azalacaktı. Kütüphanenin barındırdığı eserlere ne olduğu, uzun kütüphane tarihinin en büyük gizemlerinden biridir. Plutarhos'un *Caesar'ın Yaşamı* adlı eserinde kütüphanenin yıkımı, Julius Caesar'ın (Sezar) Mısır'ı sevgilisi Kleopatra için ele geçirmek adına düzenlediği seferin trajik ve hesapta olmayan bir sonucu olarak gösterilir. Buna göre Caesar, limandaki Mısır donanmasının yakılmasını emrettiğinde yangın, tersane yanındaki ambarlara da sıçrayıp pek çok kitabı kül etmişti. Muhtemelen burası ana kütüphane değildi ve yananlar kataloglanmayı bekleyen yeni alımlardı. Önceden de gördüğümüz üzere İmparator Domitianus, MS 79 yılındaki yangında kaybedilen Roma kütüphanelerinin stoklarını tazelemek için İskenderiye'ye bel bağlamıştı. Daha makul bir açıklamaya göre ise kütüphanenin yıkımı, İmparator Aurelianus'un MS 272 yılındaki Mısır seferinin bir sonucudur. Sefer sırasında İskenderiye'nin saray bölgesi yerle bir edilmişti. Amansız bir kilise karşıtı olan 18. yüzyıl İngiliz yazarlarından Edward Gibbon'un polemiklere yol açan katkısını ise büyük ölçüde göz ardı edebiliriz. Gibbon, kütüphanenin kaybından Hristiyan İmparator Theodosius'un MS 391 yılında pagan yapılarına karşı giriştiği harekâtı sorumlu tutmuştu. Keza, kitapların 7. yüzyılda Mısır'ın Araplar tarafından fethi esnasında Halife Ömer'in emri üzerine imha edildiği görüşü de doğru olmasa gerektir.[8]

7 Bkz. 2. Bölüm.

8 Bernard Lewis, 'The Arab Destruction of the Library of Alexandria: Anatomy of a Myth', Mostafa El-Abbadi ve Omnia Fathallah (ed.), *What Happened to the Ancient Library of Alexandria?* (Leiden: Brill, 2008), s. 213–17.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gerçek şu ki, bu açıklamalardan hiçbiri illaki doğru olacak değildir. Diğer açılardan düşünüldüğünde bilgi saklama için mükemmel bir araç olan papirüsün en büyük dezavantajı, rutubete dayanıksızlığıdır. İyi bakım gören koleksiyonlarda bile metinlerin bir veya iki kuşak sonra tekrar kopyalanması gerekir. İskenderiye Kütüphanesi'nin devasa boyutu, kütüphanenin hayatta kalmasına bir engel teşkil ediyordu. Bu kitapta karşılaşacağımız pek çok kütüphane gibi ihmal, savaş veya kötü niyetten çok daha güçlü bir düşmandı.

Roma

Roma'nın Batı medeniyetinin temellerine yaptığı katkı (yollar, su kemerleri, posta sistemi, bir dizi yönetim sistemi ve kanun) öyle derindir ki, kurumsal kütüphanenin gelişiminde de büyük bir katkı yapmış olmasını beklemek doğaldır. Oysa en azından bu alanda Roma, beklentileri karşılayamaz. Büyük bir imparatorluğa hükmetmenin devasa miktarda servet yarattığı ve bürokratik yönetimin sürekli olarak gelişimini gerektirdiği kesindir. Hareketli bir kitap piyasası önemli kitap koleksiyonlarının oluşturulmasını kolaylaştırıyordu. Devlet adamları, yazarlar ve filozofların tamamı büyük kütüphaneler oluşturuyor, bunları genelde ikamet ettikleri birkaç yerde bölerek saklıyorlardı. Ama tüm bunlara rağmen Roma'nın asla halk kütüphanesi diyebileceğimiz türden bir şeyi olmadı.

Roma'daki açık ara en önde gelen ve göze çarpan kütüphaneler, Augustus'la başlamak üzere imparatorların kurduklarıdır. Bu çaba, ilk olarak Julius Caesar tarafından düşünülen ve onun suikasta uğramasıyla akim kalan bir projeye dayanıyordu. Caesar'ın Roma şehrini "bezemek ve inşa etmek" planı (ki bu ifade bu koleksiyonların gerçek amacını açığa vurur) kütüphaneleri de içeriyordu. İmparator Augustus kütüphaneleri Apollon Tapınağı'na yerleştirdi ve Yunanca ile Latince metinleri ayrı koleksiyonlara ayırma yönündeki yaygın pratiği başlattı. Augustus'unkiler gibi çoğu imparatorluk kütüphanesi, bir sarayda veya kütüphanede yer alıyordu. Kütüphaneler nadiren (belki asla) farklı ve kendine has bir binada bulunuyordu.

Bu tür kütüphanelerin kurulması, Roma'nın şairlerini fazlasıyla heyecanlandırdı. Şairler, arkadaşı Julius Caesar'ın kütüphane kurma planını hayata geçiren Asinius Pollio'ya övgüler yağdırdılar. Yaşlı Plinius'a göre Asinius "insanlığın dehasını bir kamu malı hâline getiren ilk kişi" idi; bu ifadelerin benzerlerini Suetonius da, kütüphaneyi "halka açık" olarak tasvir etmesiyle sarf

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ediyordu.[9] Bu ifadeler karşısında dikkatli olmamız gerekir, zira Cicero'dan Plinius'a kadar Roma'daki yazarların hepsi âdeta eşyanın tabiatı gereğince Roma'nın seçkinler zümresinin üyeleriydi ve "halk" derken kastettikleri şey kendileri gibi insanlardı. Genç Plinius başarılı bir kamu kariyerini kendi kasabası olan Comum'da bir kütüphane kurarak taçlandırdığında, açılış töreninde yerel halkın katılım sağlayabileceği türden kutlama oyunları veya gladyatör müsabakaları yoktu. Plinius'un kütüphanenin kamuya tahsis edilmesi vesilesiyle yaptığı konuşma, konsey binasında, çok daha seçme bir kitleye hitaben yapılmıştı. Kasaba ahalisinin rolü büyük ölçüde önünden yürüyüp geçerken kütüphaneye hayran olmakla ve böylece kasabalarının en büyük evladı olan Plinius'un muazzam kariyerini hatırlamakla sınırlıydı. Göreceğimiz gibi bu, 19. yüzyıl Amerika'sında kendi kasabalarına (sıklıkla Roma üslubundaki klasik kolonlarla bezenmiş) bir halk kütüphanesi hediye eden çok sayıdaki cömert hayırseverin motivasyonundan çok da farklı değildi.[10]

Yine de imparatorluk kütüphaneleri önemli kamu kurumlarıydı. Bu mekânlarda önde gelen vatandaşlar toplanıyor, sık sık şairane nutuklar dinliyorlardı. Bu kütüphaneler ayrıca metinler seçmek yoluyla, bir hayran olunan yazarlar külliyatı oluşturmada belirli bir rol oynadılar. En saygın yazarlar bazen kütüphanede bir büst ile onurlandırılır, göz ardı edilenler ise ustalık eserlerinin nasıl koleksiyona sokulabileceğine kafa yorarlardı. İmparatorlar da uygun görülmeyen veya kişisel olarak utanç verici buldukları metinlerin dolaşımını yasaklamakta pek yavaş davranmıyorlardı. Örneğin Augustus, atası Julius Caesar'ın üç gençlik eserini bu şekilde utanç verici bulup yasaklamıştı. En feci vakalardan birinde İmparator Domitianus, yalnızca aşağılayıcı bulduğu bir metnin yazarının ve satıcısının infazını emretmekle yetinmemiş, orijinal nüshaları üretmekle sorumlu olan zavallı köle kâtipleri de çarmıha gerdirmişti.[11]

İmparatorluk kütüphanelerindeki etkinliklere katılan insan sayısı, metinlere erişme ihtiyacı olan çok daha sınırlı çevrelere oranla çok daha fazla olmalıdır. Etkin kütüphane müdavimleri az sayıdaki imparatorluk memurları,

9 T. Keith Dix, "'Public Libraries' in Ancient Rome: Ideology and Reality', *Libraries & Culture*, 29 (1994), s. 282–96 (s. 283).

10 T. Keith Dix, 'Pliny's Library at Comum', *Libraries & Culture*, 31 (1996), s. 85–102.

11 Felix Reichmann, 'The Book Trade at the Time of the Roman Empire', *Library Quarterly*, 8 (1938), s. 40–76 (s. 73); P. White, 'Bookshops in the Literary Culture of Rome', William A. Johnson ve Holt N. Parker (ed.), *Ancient Literacies: The Culture of Reading in Greece and Rome* (Oxford: Oxford University Press, 2009), s. 268–87.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

önde gelen kimselerin himayesindeki şairler ve Roma hukuk teşkilatı ile yönetici sınıfların mensuplarından ibaret olmalıdır. İmparatorluk ailesinin evlerine girebilmek gibi kütüphane de himayenin önemli bir noktasıydı. İmparatorların bu konuda açtığı yolu, seferlerinden değerli kitap koleksiyonları toplayarak dönen Sulla gibi devlet adamları ve generaller de takip etti. Mithridates Savaşı ganimeti olan Lucullus'un büyük kütüphanesi, Roma'da Yunanca üzerine çalışan bilginleri âdeta mıknatıs gibi kendine çekiyordu. Tüm evlerinde kayda değer kitap koleksiyonları bulunan Cicero bile, kendi sahip olmadığı metinleri gidip Lucullus'un kütüphanesinde bularak kullanmanın yerinde olacağını düşünüyordu.[12] Kamu hayatında iddialı şahsiyetler, koleksiyonlarını ziyaretçilere açarak hem okumuş insanlar olarak itibarlarını yükseltebiliyor hem de kendilerine takipçi bulmuş oluyorlardı. Devlet adamları ve generaller için bu illaki kendi kitaplarını yakından tanıdıkları anlamına gelmiyordu. Seneca, şık bir ev için kütüphanenin gerekli bir parça olduğunu düşünüyor ama aynı zamanda bu kitap toplama faaliyetinin yarattığı okunmamış kitap bolluğundan da dert yanıyordu. Sivri dilli bir şahsiyet olan Samosatalı Lukianos'a göre, 2. yüzyılda pek çok siyasetçi, sırf kitapseverliğiyle dikkat çeken imparator Marcus Aurelius'un gözüne girmek için kendilerine kütüphaneler oluşturuyorlardı.[13]

Yastan Kaçınma

Kitaplar Roma'da, hepsi okumakla ilgili olmayan pek çok işlev görüyorlardı. Tüm bunlara rağmen geniş bir bilgi birikimi, parlak okur çevrelerinin ellerinden geçerek pek çok kişisel kütüphanenin raflarına varabildi. Bunu yalnızca Cicero, Plinius veya büyük Yunan-Romalı tıp otoritesi Galenos'un (Galen) kütüphanelerinde değil, Herculaneum'da yer alan, Vezüv'ün MS 79'daki patlamasıyla toprağa gömülen bir evin harabelerinin kazılması esnasında bulunan son derece zengin kütüphanede de görebiliyoruz. Arkeologlar bu geniş villada 1700 tomar barındıran ufak bir depo odası buldular. Bunlar yönetim

12 Anthony J. Marshall, 'Library Resources and Creative Writing at Rome', *Phoenix*, 30 (1976), s. 252–64. Cicero'nun kütüphanesi hakkında özellikle bkz. T. Keith Dix, '"Beware of Promising Your Library to Anyone": Assembling a Private Library at Rome', Jason König, Katerina Oikonomopoulou ve Greg Woolf (ed.), *Ancient Libraries* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), s. 209–34.

13 Lorne Bruce, 'Palace and Villa Libraries from Augustus to Hadrian', *Journal of Library History*, 21 (1986), s. 510–52 (s. 544–5).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

veya araziyle ilgili kayıtlar değil bir Epiküros felsefesi koleksiyonuydu.[14] Dolaylı kanıtlara dayanılarak, bu koleksiyonun asıl sahibinin Julius Caesar'ın kayınpederi Calpurnius Piso Caesoninus olduğu anlaşıldı. Bu kişi, bu koleksiyonda eserleri bolca bulunabilen felsefe yazarı Gadaralı Filodemus'u himayesine almıştı. Villa patlama sonrasında toprağa gömüldüğü sırada metinlerin çoğu yüz yıldan daha yaşlıydı. Eserlerin depolandığı oda okuma için fazla küçüktür; koleksiyonun küratörlüğünden sorumlu olan köle işçi tarafından eserlerin okunmak üzere evin iyi aydınlatılan bir odasına taşındığına şüphe yoktur.

Bu boyutta bir kütüphane oluşturmak ve bakımını yapmak pahalı bir iş olmalıdır. Metinlere Roma piyasasında kolayca erişmek mümkün olsa da metinlerin orijinallerine sadık olup olmadığına dair endişeler, ciddi kolektörleri kendileri için güvenilir metinleri kopyalayacak kendi kâtiplerini işe almaya sevk ediyordu. Metinlere erişim, yüksek konumlardaki arkadaşları hareket geçirmeyi gerektiriyordu. Örneğin Cicero, sağlam bağlantıları ve Roma yayımcılık dünyasıyla derin bağları olan soylu Atticus'un kütüphanesine bel bağlamıştı. Bir dost sayesinde bir metni elde etmek mümkün olduğunda bile kopyalama işlemi pahalı oluyordu, zira kâtip olarak eğitilmiş bir köle bulmak zordu. Hem Yunanca hem de Latince yazabilen köle bir kâtip tutmanın fiyatı, ufak bir kütüphane almak ile aynıydı.[15] Bu nedenle, emekli generallerin gösteriş amaçlı koleksiyonlarını ve ana imparatorluk kütüphanelerinin koleksiyonlarını bir kenara bırakırsak, daha ciddiye alınır koleksiyonlar genellikle Galenos veya avukat Cicero gibi meslek erbaplarının veya kamu hayatındaki görevlerini felsefi soruşturmalarla birleştiren Yaşlı Plinius ve Genç Plinius gibilerin bir araya topladığı koleksiyonlardı.[16] Kitaplar, bu kimselerin hayatlarının vazgeçilmez birer parçasıydı. Galenos'un kütüphanesini yalnızca, koleksiyonun çoğunun tutulduğu Barış Tapınağı'nda MS 192'de çıkan yangın üzerine Galenos'un yazdığı hüzün dolu eser yoluyla biliyoruz.[17] Meseleyi

14 Sandra Sider, 'Herculaneum's Library in 79 AD: The Villa of the Papyri', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 534–42.

15 Reichmann, 'Book Trade', s. 43.

16 Victor M. Martínez ve Megan Finn Senseney, 'The Professional and His Books: Special Libraries in the Ancient World', König, *Ancient Libraries*, s. 401–17.

17 Vivian Nutton, 'Galen's Library', Christopher Gill, Tim Whitmarsh ve John Wilkins (ed.), *Galen and the World of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), s. 18–36; Susan P. Mattern, *The Prince of Medicine: Galen in the Roman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

insanın gözünün önünde canlandırır biçimde *Yastan Kaçınma Üzerine* [*Peri Alupias*] olarak başlıklandırılan eserde Galenos, koleksiyonunu nasıl kurmuş olduğunu detaylı olarak anlatır: çok sayıda Roma kütüphanesindeki metinlere başvurmuş, bazen eserler kopyalamış, bazen de metinlerin özetlerini çıkarmış veya birden çok eseri bir araya getirmişti. Eserleri bir araya getirmenin tanıdığı esneklik, yani başka eserlerin bölümlerinden kişiye özel metinler oluşturma olanağı, el yazması kitapların dünyasını matbaa çağından ayıran en önemli özelliklerden biriydi. Matbaa çağında eser alıcının eline ulaşmadan önce hangi tür metinlerin hangi sırayla sunulacağı belirlenmiş oluyordu. Kitap yaratmadaki bu bağımsızlığın kaybedilmesi, önde gelen kolektörlerin 15. yüzyıldaki el yazmasından matbaaya geçiş esnasında en çok esefle karşıladıkları noktalardan birisi olacaktı.[18]

Bazı kitapların satın alınması gerekirken bazı kitaplar ise hediye olarak geliyordu. Bazı eserler Galenos'a kendisinin hacimli eserleri (sadece bunlar bile 700 tomarı dolduracak kadar fazlaydı) karşılığında verilmişti. Kolektörlükteki bu durum, 16. ve 19. yüzyıllar arasında herhangi bir tarihte kendi kütüphanelerini kurmaya niyetlenen meslek sahibi insanların deneyimlerinde de görülecekti.[19] Kitap elde etmek için her şeyin denenmesi ve belki de arkadaşlardan ödünç alınan kitapları iade etmenin stratejik olarak unutulması, çok sayıda doktorun, avukatın, din adamının veya profesörün, kitap koleksiyonunun bu daha geç dönemlerinde, Galenos gibi bir adamın elindeki finansal imkânlardan çok daha azına sahip olmalarına rağmen nasıl gerçekten kayda değer kütüphaneler kurabildiklerini açıklayabilir.

Roma İmparatorluğu'nun edebî üretimi, antik Yunanlardan miras alınan kültürle birlikte Batı kültürüne şekil verecekti; tabii bu üretim korunabilseydi. Herculaneum'daki, hem bu sahil kenarındaki tatil kasabasını hem de komşusu Pompeii'yi harap eden felaket sayesinde korunan kütüphane hariç, imparatorluk kütüphanelerinin ve tabii kişisel koleksiyonların hiçbiri zamanın yıkıcı etkilerinden kurtulamayacaktı. Tabii bu tarihî kalıntılar eksiktir ve Romalıların nasıl kitap okuduğuna ve kitaplarını nasıl sakladıklarına dair pek az şey biliyoruz.

Yine de bilinenlere dayanarak denebilir ki, kütüphane kurmanın bu erken dönemi, gelecek iki bin yıl boyunca kütüphane dünyasına şekil verecek kimi

18 Bkz. 2., 3. ve 4. Bölümler.

19 Bkz. 7. Bölüm.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kitap kolektörlüğü ikilemlerini açıkça ortaya koymuştur.[20] Kütüphane neydi: kitaplar gösteriş için miydi yoksa iş için gerekli birer araç mı? Kolektörler her şeyi barındırmayı hedefleyen İskenderiye Kütüphanesi'ni mi, yoksa Galenos veya Cicero'nun daha belli konulara odaklı koleksiyonlarını mı örnek almalılar?

En önemlisi de, bir halk kütüphanesi için halk nedir? Kütüphane kurmaktaki asıl önemli amaç erişilebilirlik mi yoksa seçkinin güç gösterisi miydi? Kütüphane bir sosyalleşme yeri mi yoksa sessizlik yeri mi, bir buluşma yeri mi yoksa bir çalışma yeri mi olmalı? Roma kütüphanelerinde tomarların sıklıkla bir çalışma odası veya halka açık bir salonda okunmak üzere ayrı bir yerde tutulduğu anlaşılıyor. Dönemin kaynaklarının bize imparatorluk kütüphanelerinin nasıl işlediğini biraz olsun gösterdikleri nadir yerlerde, kütüphane zenginliklerinin sessizce kullanılabilmesi için ayrılmış bir mekân bulunduğuna dair pek bir emare olmadığı kesindir. Romalılar dizinleme ve kataloglamada önemli yenilikler yaptılar; açık arttırmalarda kitap sattılar ki, bu pratik, 17. yüzyılda yeniden bulunduğunda kütüphane kurma sürecini tamamıyla değiştirecekti. Romalılar ayrıca tüm kolektörlük devirlerinde rastlanan bir sorunla da yüzleşeceklerdi: ihtiyaç fazlası metinlerle ne yapılacağı meselesi. Bu metinler geçmiş tarihî dönemlerin hatıraları olarak gelecek kuşaklar için saklanmalı mı, yoksa yeni kitaplara yer açmak için atılmalı mı? Papirüs çağında bu özellikle önemli bir meseleydi, zira ihmal demek sonunda eserin yok olması demek olacaktı. Papirüste, kitapları yüzyıllar boyu bir rafta, hiçbir bakım görmeden kendi hâline bırakmak mümkün değildir; bu, kâğıt ve parşömen döneminin bir lüksüdür. Gelişen kitap piyasası olumlu karşılanacaksa bile, bilginin dolaşımı nasıl kontrol edilmeliydi? Romalıların fesat içerikli veya utanç verici buldukları eserleri piyasadan kaldırmak için kararlı ve bazen de acımasızca adımlar attıklarını gördük. Yetkililerin metinlere kontrolsüz erişimin olası tehlikelerine ikna olması için matbaanın icat edilmesine kadar beklemek gerekmemişti.

Romalılar tüm bunlar ve başka sorunlarla karşılaşmışlardı. İmparatorluk kütüphanelerinin göz alıcılığına rağmen Roma İmparatorluğu döneminde, kütüphanenin ve kamusal hayata dair tartışmaların doğal yeri, bireylerin koleksiyonları oldu. Bu durum, büyük ölçüde sözde halk kütüphanelerine

20 George W. Houston, *Inside Roman Libraries: Book Collections and Their Management in Antiquity* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2014).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

erişimine izin verilen halkın çok sınırlı ve dar bir kesim olmasından kaynaklanır ki, bu durum ta 19. yüzyıl sonuna kadar böyle sürecekti. Hepsi bir arada düşünüldüğünde, Roma'daki villalarda veya konaklarda toplanan ve imparatorluğun her bir yanına saçılmış kütüphaneler, kitap kolektörlüğünün geleceği için imparatorluk kütüphanelerinden veya açıkça söylemek gerekir ki, İskenderiye Kütüphanesi denen o yarı efsanevi varlıktan daha umut verici bir yol haritası sunar.

Son olarak, Roma kitap dünyasının iki unutulmuş kahramanına da hakkını teslim etmeliyiz. Bunlar, kopyalamaları ile metinlerin korunmasını sağlayan köle kâtipler ve başlarda şeytanlaştırılan ama yolun sonunda Roma kültürünün kurtarıcısı olan Kilise'dir. Hristiyanlığın doğuşundan sonraki ilk yüzyıl boyunca Romalılar, Hristiyanların Colesseum'da vahşi hayvanlar tarafından parçalara ayrılmasını izlemeye alışmışlardı; pek çok başka Hristiyan ise daha az teatral ama aynı ölçüde acı verici biçimlerde ölmüştü. Dolayısıyla, Roma irfanının meyvelerinin hayatta kalmak için en sonunda Hristiyan inancının dirençliliğine bel bağlaması hakikaten ironiktir. Zira Vandallar, Gotlar ve Ostrogotlar Roma medeniyetinin harabeleri üzerinde ziyafet çekerken, Roma kültürü nihai sığınağını o tipik Hristiyan kurumunda, manastırda bulacaktı. Burada Cicero ve Seneca'nın eserleri ile Hristiyanlık metinleri barış içinde birbirlerine sokulacak, geçici olarak zamanın ve yağmanın yıkıcı etkilerine karşı güvende kalacak ve Rönesans'ta yeniden keşfedilmelerinin ardından kütüphane kültürünün köşe taşları olarak yerlerini alacaklardı. Bu, pek çok örneğini göreceğimiz o tesadüfler piyangosunun işleyişinin örneklerinden biridir: kimi metinler bir Bavyera manastırına atılmış olarak günümüze ulaşabilecek, kimileri ise sonsuza dek kaybedilecekti. Tarihin gelgitleri Roma'nın görkemini süpürüp alırken, en fevkalade medeniyetin düşünce ürünlerini bekleyen kader bu olacaktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM

SIĞINAK

14. yüzyılın ortasında yazar ve şair Giovanni Boccaccio, İtalyan manastırı Monte Cassino'yu ziyaret etti. Apenin Dağları'ndaki heybetli bir tepede yer alan ve Roma'nın 130 km kadar güneydoğusunda kalan manastır, bir kaleyi andırıyordu. Manastır, Roma'dan Napoli'ye giden ana yollardan birini teşkil eden Latina Vadisi'ne hâkim, içeridekilerin vadinin stratejik manzarasını görmelerini sağlayan bir konumdaydı. Kalın duvarlarının koruması altında Monte Cassino, büyük bir hazineye, olağanüstü bir antik el yazmaları koleksiyonuna ev sahipliği yapıyordu. Roma devri klasiklerinin adanmış bir araştırmacısı olan Boccaccio için tepeye olan bu zorlu tırmanışı gerçekleştirmek bir rüya gibiydi. Bu öyküyü bizzat şairden dinlemiş olan hümanist bilgin Benvenuto da Imola, vardıktan sonra Boccaccio'nun şunları yaptığını yazıyordu: "tevazu içerisinde (zira o, davranışlarında her zaman çok kibardır), bir keşişten kendisine bir iyilik yapıp kütüphaneyi onun için açmasını istedi."

> "Keşiş dik bir merdiveni işaret ederek sertçe yanıt verdi: 'Çık, kütüphane açık.' Boccaccio memnuniyetle tırmandı ama böyle büyük bir hazinenin olduğu mekânın kapısız ve kilitsiz olduğunu fark etti. Açık kapıyı itip ilerledikten sonra gördükleri onu şaşkına çevirdi. İçeri girdi ve pencerelerin üzerinde filizlenen çimleri, tüm kitap ve sıraların üstünde kalın toz tabakalarını gördü. Koca ciltlerden önce birinin, sonra diğerinin kapağını açıp sayfalarını karıştırırken pek çok ve çeşit çeşit antik ve yabancı eser buldu; buna hayret etti. Bunlardan bazılarının birçok sayfası eksikti; başkalarının sayfalarında metnin etrafı kırpılmış ve kesilmiş, başka şekillerde tahrip edilmişti. Uzun uzadıya, bunca yüce insanın çaba ve çalışmalarının

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bu şekilde kendi kaderine terk edilmiş olmasından dertlendi, ağlaya inleye oradan ayrıldı. Revaklı avluya gelince karşılaşmış olduğu keşişe niye bu değerli kitapların böyle mahvedildiğini sordu. Keşiş, birkaç *soldi*[1] kazanmak derdindeki keşişlerin sayfaları kesip bunlardan Mezmurlar kitapları ürettiklerini söyledi."[2]

Hugo Blotius'un Hofbibliothek'e gelişini anlatmasında olduğu gibi, Boccaccio'nun ziyaretine dair bu anlatıda da bir nebze abartı olduğunu düşünebiliriz. Tıpkı imparatorun yeni kütüphanecisinin, kütüphaneyi yeniden düzene koymaktaki kendi başarısını iyice büyük göstermek istemesi gibi, Rönesans'ın hümanist bilginleri de kendi yeni ve cesur düşünce akımları ile Orta Çağ'dan kalma müesses kurumların gericiliği arasındaki tezatı karşılaştırma yoluyla göstermek istiyorlardı. 1370'lerde yazılmış ve bir ölçüde acımasızca olan bu anlatı, yuvaları yakın zamanda bir deprem nedeniyle perişan olmuş olan Monte Cassino keşişlerinin sebatına haksızlık eder. Çok sayıda keşiş de sürülmüş, yerlerini Papa ve Fransa ile Aragon kraliyetleri arasındaki Güney İtalya'nın kontrolü için oynanan politika satrancında kendi rollerini oynamakta olan askerler almıştı. Kütüphanedeki en seçkin eserlerden bazıları, ki buna Tacitus ve Apuleius'un kayıp olduğu varsayılan el yazmaları da dâhildir, önceki on yıllarda diğer şöhretli ziyaretçiler tarafından alınmış ve kendilerini başkeşişlerin, diplomatların ve bilginlerin kişisel kütüphanelerinde bulmuştu.

Monte Cassino'daki manastırın çalkantılı tarihinden öğrenebileceğimiz çok şey var. Manastır 530'lu yıllarda Nursialı Benedictus (sonraları Aziz Benedictus olarak anılacaktır) tarafından, Roma İmparatorluğu'nun harabelerinin arasından yükselecek çok sayıdaki manastırın ilki olarak kurulmuştu. Elli yıl içerisinde manastır, istilacı Lombardlar tarafından yakılıp yıkılmış, ihya edildikten sonra 9. yüzyılın sonunda Müslümanlar tarafından tekrar yıkılmıştı. 11. ve 13. yüzyıllar arasındaki dönem bir yenilenme dönemi oldu ve manastır, bir hac mekânı ve hummalı bir edebî üretim merkezi olarak büyük zenginlikler biriktirdi. 1239'da İmparator II. Friedrich keşişleri kovdu; bunun ardından manastırı Boccaccio'nun yüz yıl sonra karşılaşacağı çürüme hâline düşüren bir dizi talihsiz olay yaşandı.[3]

---

1 Ç.N.: *Soldi*, İtalyancada para anlamına gelir. İfadenin kökeni, 12. Yüzyıl sonlarında Milano'da basılan gümüş *soldo* parasıdır ki, bu da Romalıların *solidus* adlı parasından türetilmiştir.

2 Alıntılayan J. Berthoud, 'The Italian Renaissance Library', *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 26 (1966), s. 61–80 (s. 68).

3 Konuyu kısa ve özlü olarak ele alan bir çalışma için bkz. Dom Romanus Rios, 'Monte Cassino, 529–1944', *Bulletin of the John Rylands Library*, 29 (1945), s. 49–68. Makale, manastırın İkinci Dünya Savaşı esnasındaki en yakın tarihli yıkımının ardından yazılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tüm bu değişiklikler esnasında Monte Cassino'nun keşişleri tekrar tekrar, eşi benzeri olmayan bir el yazması kitap kütüphanesi kurdular ve kaybettiler. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü takip eden yüzyılda kitap üretimi ve kolektörlüğü büyük ölçüde manastırlara has bir işti. Manastırlar Avrupa'nın dört bir yanında, Hz. İsa'nın misyonerleri tarafından kurulmuştu. Yazılı kelama özenle küratörlük yapan bu kimseler, Batı dünyasının kitap mirasının hayatta kalmasında kilit bir rol oynadılar. Ufak ve genelde izole ruhani tefekkür mekânları kuran ve dini yaymayı amaçlayan bu kişiler, yazıların dinî bir ibadet hâlinde tekrar tekrar kopyalandığı güvenli bir liman yarattılar. Pek çok manastır, klasik dönem yazarlarının eserlerini barındıran el yazmalarını kopyalayarak Roma kültüründen geriye kalanların kurtarılmasında da önemli bir rol üstlendi. Gerçekten de neredeyse tüm klasik metinler günümüze bu şekilde ulaştı.

Kitaplar için güvenli birer liman olan manastırlar, kütüphanenin hayatta kalmasını da sağladılar. Monte Cassino'nun gösterdiği gibi bu hem bir zafer hem de hüzün dolu bir öyküydü. 400 ile 1400 arasındaki bin yılda, refah dönemlerini sürekli bölen siyasi istikrarsızlık vakaları, manastırları sıradaki istilacılar için göz alıcı birer hedef hâline getirdi; bu istilacılar Müslümanlar, Danimarkalılar, Saksonlar veyahut Macarlar olabilirdi.[4] Ancak manastırlarda benimsetilen erdemler, en zorlu koşullarda bile sıkı sıkıya bağlılık gerektiriyordu. Bir manastır düşse bile yerine başka bir yerde başkası kuruluyordu. Kitaplar parçalandığında, yakıldığında veya terk edildiğinde tekrar üretilebiliyordu. İşte Monte Cassino da 14. yüzyıldaki harabe hâlinden böyle kurtulup, İkinci Dünya Savaşı esnasındaki imhasına kadar sağ salim kalabilmişti. Bu felaket bile ölümcül değildi; Monte Cassino manastırı hâlen ayakta ve hacılar ile kitapseverler için bir esin kaynağı olarak yaşamayı sürdürüyor.

Karşınızda Kodeks

Klasik dönem mirasının koruyucuları olma rollerine rağmen Hristiyan tarikatları, sıklıkla kütüphanelerin yıkımına yol açan o şiddet döngülerinde hiç de masum değillerdi. Benedictus ve takipçileri, Monte Cassino manastırını Apollon'a adanmış bir tapınağın kalıntıları içerisinde inşa etmişler, tapınağın altarını da harap etmişlerdi. Roma İmparatorluğu'nun çöküş devrinde her bir

4 Konuyla özellikle ilgili bir vaka çalışması için bkz. Adrian Papahagi, 'Lost Libraries and Surviving Manuscripts: The Case of Medieval Transylvania', *Library & Information History*, 31 (2015), s. 35–53.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tarafta pagan tapınakları dağılıp giderken, yerlerini Hristiyan tapınakları ve manastırları almıştı. Bu süreçte Kilise'deki pek çok bağnaz genç, Roma tapınakları aynı zamanda kütüphane işlevi de gördükleri için buralarda bulunan pek çok kitabı ayakları altında çiğnediler. 303 ile 312 yılları arasında yaşanan son büyük Hristiyan takibatı, özel olarak Hristiyan kitap ve kütüphanelerini ve tabii bunların sahiplerini hedef almıştı; şimdi de Hristiyanların tanrısı, arınmış mekânlarda onurlandırılacaktı.

Kütüphaneler ilk devir Hristiyanlarının yaşamlarında önemli bir rol oynadılar. Pek çoğu hayatlarını oradan oraya seyahat ederek geçiren havariler ve takipçileri, beraberlerinde küçük ve taşınabilir kitap koleksiyonları taşıyorlardı. Paulus, Timotheos'tan Troas'ta bıraktığı "kitapları getirmesini" istemişti.[5] Tüm kaynaklara göre bunlar, ezici çoğunlukla Eski Ahit kitaplarından ve sonraları Yeni Ahit külliyatını oluşturacak olan yazılardan oluşan pratik kütüphanelerdi.[6] Vaazların ve İncil'in mesajını yayma için temel birer gereç olarak hem Eski hem de Yeni Ahit metinlerinin kopyalanması, Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanındaki inananlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Kutsal metinlerin kopyalanması işlemi aynı zamanda bir ibadetti de; inananlar hayatlarını İncil'e göre yaşamaya çalışıyorlardı ve metinlerin sürekli olarak tekrar okunması şeklindeki bir çeşit meditasyonla kutsal kitapları sindiriyorlardı. Roma İmparatorluğu'nun çöküş günlerinde Mısır çöllerinde kurulmuş en eski Hristiyan manastırlarından bazılarında kutsal metinlerin kopyalanması, yaygın bir tür meditasyon etkinliğiydi.[7]

Kitap üretimi Akdeniz havzasının dört bir yanında manastırların kurulmasıyla hızlandı. Marsilya yakınlarında 415 dolaylarında kurulan bir manastırın kurucusu olan Ioannus Cassianus, kitapların elle kopyalanmasını, keşişlerin ruhani tefekküre odaklanmak için yapabileceği kullanışlı işler arasında saymıştı. Zira "çalışan bir keşişle sadece bir şeytan uğraşırken, boş duran bir keşişle çok sayıda şeytan uğraşır."[8] İbadete adanan mütevazı bir hayat içerisinde kişinin, kendi görevlerini yapması idealini yücelten manastır hayatının kurumsallaşması, disiplin gerekliliğini de beraberinde getirdi. Cassianus

5 King James Version, II Timothy 4:13.

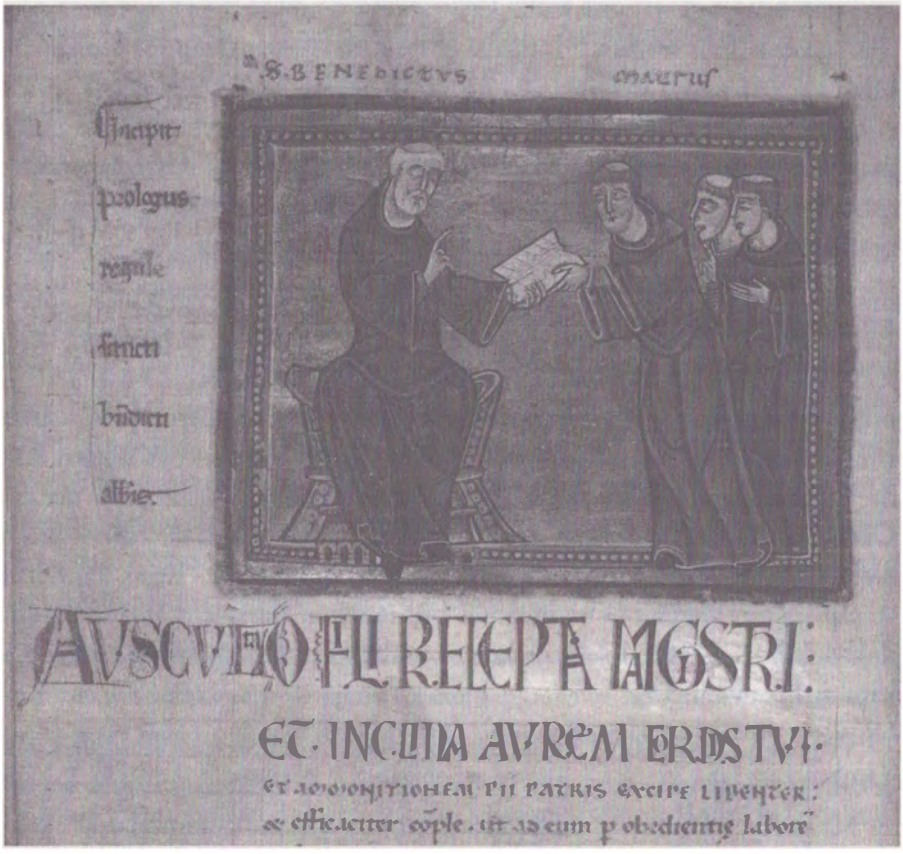
6 John Barton, *A History of the Bible: The Book and Its Faiths* (London: Allen Lane, 2019).

7 Herman A. Peterson, 'The Genesis of Monastic Libraries', *Libraries & the Cultural Record*, 45 (2010), s. 320–32.

8 Alıntılayan James Westfall Thompson, *The Medieval Library* (New York, NY: Hafner, 1957), s. 34.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yukarıdaki satırları yazarken genç Kilise, doktrin nedenli ayrımlarla bölünüyordu. Keşişlerin boş zamanlarını teolojik tartışmalarla harcamalarına izin verilmesi hâlinde manastırların birer dinî sapkınlık yuvasına dönüşmesi tehlikesi hep kapıdaydı.



2. Aziz Nursialı Benedictus'u, Kural'ını takipçilerine verirken tasvir eden, 1130 civarında yazılmış bir Kural nüshasında bulunan minyatür. Kural'da kütüphanelerden söz edilmemişse de bireylerin kendi başlarına okuma yapmalarına olan vurgu, Batı manastırlarının etkin biçimde kitap üretmesini ve toplamasını sağladı.

Cassianus'un teşkilatçılık ve disiplin sağlama yetenekleri, Nursialı Benedictus dâhil başkalarını da onun yolunu takip etmeye teşvik etti. Monte Cassino'da Benedictus, meşhur Kural'ını yazdı. Kural, Benedictus'un takipçileri olan keşişlerin günlerini nasıl düzenleyeceklerini ve hayatlarını nasıl bir düzene koyacaklarını belirliyordu. Tüm Orta Çağ dönemi boyunca manastırlardaki tarikatların organizasyonu için temel model olarak kullanılacak olan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Benedictus'un Kuralı, "günlük el işçiliği" başlığı altında okumaya bolca vakit bırakıyordu. Keşiş kardeşlerin her gün, hem toplu hâlde hem de kendi başlarına saatler boyu İncil okumaları gerekiyordu. Pazar günleri okumaya daha da fazla zaman ayrılıyordu; ama "eğer birisi tefekkür veya okuma yapmak istemeyecek veya yapamayacak kadar kayıtsız veya tembelse, ona boş durmaması için yapacak bir iş verilsin."[9] Benedictus'un Kural'ı yazmaktan söz etmese de, kitap kopyalamayı dolaylı olarak erdemli ve değerli bir etkinlik olarak teşvik ediyordu, zira keşişlerin akşam okumalarında paylaşmak ve üzerinde çalışmak adına kendi odalarına götürmek için çok sayıda kitaba ihtiyaçları vardı.

Benedictus'un çağdaşlarından olan Cassiodorus adlı Romalı bir soylu, kitap üretimini daha da doğrudan teşvik etti. 538 dolaylarında Cassiodorus, Ostrogot Kralı Theodorik'in kâtipliğinden ayrıldıktan sonra Güney İtalya'daki bir manastır olan Vivarium'u kurdu. Cassiodorus buradaki keşiş kardeşlerine özenle kitap kopyalamanın önemini benimsetti ve kâtiplerden orijinal metne sadık kalmaya özellikle dikkat etmelerini talep etti. Manastırının ana amacı Hristiyan külliyatının aslına uygun olarak çoğaltılması olsa da Vivarium'daki keşişler klasik dönem eserlerini de kopyaladılar. Bu açıdan Cassiodorus kimi çağdaşlarından ayrılıyordu. Ansiklopedik bir eserin yazarı olan bilgin Sevillalı Isidorus, şöyle bir uyarıda bulunmuştu: "Keşiş, kâfirlerin ve sapkınların kitaplarını okumaktan kaçınmalıdır. Keşiş için onların zararlı doktrinlerinden habersiz olmak, bu doktrinlerle tanış olup onların hatalarına kapılmaktan iyidir."[10]

Vivarium, Cassiodorus'un ölümünün ardından çöktü ama prensipleri pek çok diğer manastıra miras kaldı. Isidorus gibi pagan külliyatına düşmanca tavır benimseyen Hristiyanlar bile kendilerini bir ikilemde bulmuşlardı.[11] Batı Roma İmparatorluğu'nun kalıntılarındaki Hristiyanlar, *lingua franca*ları olan Latin diliyle bağlarını koparamıyorlardı. Makul bir alternatif olmadığı için manastırlar klasik eğitimin modelini takip etmek durumundaydı. Başkeşişler, bilginler ve keşişler, klasik dönem yazarlarının çok tanrılı dinine, gevşek ahlak anlayışlarına ve tumturaklı belagatine şüpheyle yaklaşıyor olabilirlerdi ama keşiş kardeşlerine okuma yazma öğretmek için Romalı hatiplere, filozoflara

9 Bruce L. Venarde (ed.), *The Rule of Saint Benedict* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011), bölüm 48, s. 161–3.

10 Alıntılayan Jacob Hammer, 'Cassiodorus, the Savior of Western Civilization', *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, 3 (1945), s. 369–84, s. 380.

11 L. D. Reynolds ve N. G. Wilson, *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (Oxford: Oxford University Press, 1968), s. 34–5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve tarihçilere ihtiyaçları vardı. Antik Roma üslubu, büyük ölçüde Cicero'nun klasik hitabetinden faydalanan Ambrosius ve Augustinus gibi büyük Kilise Babalarının eserlerine de ilham verdi.

Pagan külliyatının kopyalanması ve toplanması hakkındaki tartışmalar, MS 3. ve 6. yüzyıllar arası dönemdeki kilit önem taşıyan bir diğer gelişmeyle birlikte ilerledi. Antik dönemde favori yazım aracı olan papirüs tomarlarından, ayrı sayfaların dikilmesiyle oluşan parşömen kodekslere (yani bir tür kitaba) geçiş, kütüphaneyi dönüştürecekti. Parşömen yeni bir icat değildi.

Hayvan derilerinin yazım için kullanılmak üzere işlenmesi, kökleri çok öncelere dayanan bir teknikti. Parşömenin ismi Yunan şehri Pergamon'dan (*Bergama*) geliyordu. Yazım için bir yüzey olarak kullanılmak üzere derinin ıslatılması, kazınması ve gerilmesi tekniğinin geliştirilmesi Pergamon'a atfediliyordu. Ancak parşömen antik dünyada yaygın olarak kullanılmamıştı ve yalnızca papirüs yokluğu görülen durumlarda parşömene bel bağlanmıştı. Papirüsün bol ve ucuz olduğu bir dönemde bu anlaşılır bir tutumdur. Parşömeni hazırlamak daha uzun sürüyordu ve ayrıca parşömen daha pahalıydı; uzunca bir parşömen kitap için yüzden fazla buzağı, keçi veya koyunun derisine ihtiyaç duyuluyordu. Ama parşömenin iki de avantajı vardı: dayanıklıydı, Mısır'daki Nil deltasından daha soğuk iklimlerde bozulma göstermiyordu; ayrıca papirüsteki gibi tek yüze değil iki yüzüne de yazı yazılabiliyordu.

Görünüşe göre Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Akdeniz dünyasının dört bir yanındaki papirüs arzını akamete uğrattı ve bunun yerini alan standart yazım aracı parşömen oldu. Kitapların materyali değiştikçe biçimi de değişti. Kâğıt veya tabletlerin birbiri üstüne konup dikilmesi veya tutturulması ile oluşturulan kodeks de daha eski bir yöntemdi. Antik Roma'da kodeksler mevcuttu ancak bunlar neredeyse istisnasız olarak not defteri veya okullarda çalışma tahtası niyetiyle kullanılıyorlardı. 3. yüzyıl içerisinde kodeksler, bir metni saklamanın ana yöntemi olarak tomarların yerini almaya başladı. Bu dönüşümün Hristiyanlık hareketiyle ilintili olduğu kesindir; Hristiyanların erken dönem metinlerinin neredeyse tamamı kodeksler hâlinde üretilmişti. 6. yüzyıla gelindiğinde kodeks zafer kazanmıştı ve günümüze kadar kitabın standart biçimi olarak kaldı.

Kodeksin tomara kıyasla büyük avantajları vardır: kodeksi metnin herhangi bir noktasından kolaylıkla açmak mümkünken tomarda kişinin istediği yeri bulması için iki eliyle ciddi bir çaba sarf etmesi gerekir. Kodeksler daha

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

fazla materyal de içerebiliyorlardı; tek bir parşömen kodekse Eski ve Yeni Ahit'in tüm metni sığabilirken bir tomara genelde ancak İncil'in tek bir kitabı sığıyordu. Depolama da bir sorundu. Çok sayıda tomarı tek tek hangi metnin hangisi olduğu kolayca anlaşılabilecek biçimde depolamak hep zor olmuştu. Özellikle de ahşap veya deri kapaklarla ciltlendiğinde bir kodeks, diğer kodekslerden tamamen farklı görünebiliyordu. Yine de kitap sahiplerinin, bizim bugün kitapların sergilenmesi için en doğal yol olarak gördüğümüz yöntemi, yani kitapların sıkışık bir biçimde ve dik olarak raflarda tutulması şeklini benimsemeleri için hayli zaman geçmesi gerekecekti. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki bin yıl boyunca kitaplar genelde masalara konuluyor veya sandıklarda saklanıyorlardı.

Papirüsün terk edilmesi ve tomarın yerine yeni bir yöntemin benimsenmesi, hiç şüphe yok ki miras alınan kültürel geleneğin önemli bir kısmının kaybolmasını beraberinde getirdi. Tüm külliyatın tomarlardan kodekslere tekrardan kopyalanması gerekiyordu ve bu süreç büyük ölçüde Hristiyan manastırlarında gerçekleşti. Buralarda önem sırası ve neyin kopyalanıp neyin çürümeye terk edileceği, iş başındaki başkeşişin kişiliğine bağlıydı. Bir metin korunmak üzere seçildiğinde bile uzun süre güvende olacağı kesin olmuyordu. 6. ve 8. yüzyıllar arası dönem palimpsestin altın çağıydı. Palimpsest, orijinal metnin yazılacak değerli materyale yer açmak için kazındığı veya yıkanarak silindiği parşömen el yazmalarına verilen addır.[12] Klasik metinlerin yok edilmesi illaki muazzam Roma külliyatına düşmanlık göstergesi değildi. Bu şekilde yok edilen Hristiyan metni sayısı pagan metinlerinden çok daha fazlaydı. Parşömen, devri geçmiş bir metinde kullanılmak için fazla değerliydi ve bizzat yazma faaliyetinin dinî bir etkinlik olduğu bir dönemde, bir Hristiyan kitabının yeniden kullanılması bile sorun yaratmıyor, yalnızca kurtuluşa erişmek için ruhani ihtiyaçlarını gidermesi gereken bir topluluğun yapması gereken bir iş olarak görülüyordu.

Scriptorium

İlk kuşak manastırlar çok da varlıklı kurumlar değillerdi. Bir avuç keşiş tarafından kurulmuş olan çoğu manastır, keşişlerin bizzat inşa edip yetiştirebildiği ne varsa aşağı yukarı bunlar temelinde yükselmişti. Keşişlerin hayatları zor, beslenmeleri gösterişsizdi. Manastır hayatı ibadete ve ruhani tefekküre

12 Reynolds ve Wilson, *Scribes and Scholars*, s. 76.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

adanmıştı ancak tüm bunlar, bedeni son derece zorlayan işler ile birlikte gerçekleştiriliyordu. Papa I. Gregorius'un (doğum 540 dolayları, ölüm 604) *Diyaloglar* eseri keşişler tarafından yapılabilecek değerli işlerden söz eder ve kapsamlı bir kol gücüne dayanan iş listesi içerir: inşaat, pişirme, temizlik, bahçecilik ve elbette, toprak sürmek.[13] Edebî üretim dindarca bir etkinlik olarak yüceltiliyor olsa da, icraatta manastırın ilk yıllarında yalnızca bedenen zayıf olanlara verilebilecek bir görevdi.

7., 8. ve 9. yüzyıllar boyunca manastırların statüsünü izole inziva yerlerinden dinî, pedagojik ve kültürel otorite merkezlerine dönüştürecek olan bir dizi değişiklik yaşandı. Bu dönüşüme yol açan ilk etken, Avrupa'nın henüz Kilise'ye katılmamış bölgelerini Hristiyanlaştırmak amacıyla keşişler tarafından yürütülen hummalı misyonerlik faaliyetiydi. Bu bazen I. Gregorius'un, Augustinus'u Anglosakson Kralı Kentli Aethelberht'i Hristiyanlığa geçirmesi için İngiltere'ye göndermesi örneğinde olduğu gibi Roma tarafından gerçekleştirilse de, asıl hamle İrlanda ve Batı İskoçya kaynaklıydı. Yaklaşık 600 yılından itibaren Britanya'nın, Fransa'nın, Almanya'nın, İsviçre'nin ve İtalya'nın dört bir yanına Kelt misyonerler yayıldı. Bunlar gittikleri yerdeki hükümdarları Hristiyanlığa geçirdiler, toprak tahsisi sözleri aldılar ve başka yerlere gitmeden önce ufak ilim toplulukları kurdular. Bu stratejinin başarılarından biri, ortak bir kurucu ve bir kültürleri olan, haber, kaynak ve kitap paylaşmak yoluyla birbirine bağlanan bir dinî merkezler ağı oluşturmasıydı. İsviçre'de, Konstanz Gölü'nün güneybatı kıyısında bulunan St. Gallen gibi bazı manastırlar bu giderek genişleyen ağın merkez noktalarından biri hâline geldiler ve keşişler ile diğer seyahatçilerin uğrak noktaları oldular.[14]

7. ve 8. yüzyıllarda ortaya çıkan bu giderek serpilen manastır ağının temelinde kitapların dolaşımı ve üretimi yatıyordu. Aziz Bonifacius, Almanya ve Çukureller'de[15] dinî propaganda yapan ve kayda değer bir kütüphane ile seyahat eden İngiliz bir keşişti. Frizya'da katledildiğinde katilleri onun kervanından birçok kitap sandığını çalıp sonra da bunları imha ettiler. Misyonerlerin, her şeyden önce ayinleri düzene koymak için duydukları kitap ihtiyacı başlarda İrlanda, İskoçya ve İngiltere'deki kendi eski toplulukları tarafından

13 Thompson, *The Medieval Library*, s. 35.

14 Sven Meeder, *The Irish Scholarly Presence at St. Gall: Networks of Knowledge in the Early Middle Ages* (London: Bloomsbury, 2018).

15 Ç.N.: Çukureller, İngilizcesi ile "Low countries", günümüz Hollanda ve Lüksemburg toprakları ile Belçika topraklarının bir kısmını içeren tarihî bir bölgedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karşılanıyordu; ama boyutları büyüdükçe kıta Avrupa'sında kurulan yeni kurumlar da İncil ve çeşitli dua kitabı stoklarının dolaşıma sokulmasında rol oynayabilmeye başlamışlardı. İngiltere'de yer alan Lindisfarne ve Jarrow, Alsace'taki Murbach, Hessen'deki Fulda ve İsviçre'deki St. Gallen gibi kimi manastırlar, kitap üretiminde önemli merkezler hâline geleceklerdi.

Gelişmekte olan yeni manastırların kaderi büyük ölçüde siyasi desteğe bağlıydı. Merovenj Fransa'sında seyahat eden misyonerler, yerel hükümdarların, çabalarını hoş karşıladığını, üstelik bunun yalnızca bu hükümdarların dindar Hristiyanlar olmasından kaynaklanmadığını görmüşlerdi.[16] Asilzade siyaset simsarları genellikle kuruluşunu kendi tasdik ettikleri manastırlara başkeşiş atama hakkına sahip oluyorlar, manastırlara toprak bağışlanması ise manastırları kralın talep ettiği vergilerden muaf kılan bir hukuki boşluk doğurabiliyordu. Manastırlar, aile mirasının bütünlüğünü tehdit edebilecek ihtiyaç fazlası erkek ve kız çocukların da gönderildiği favori yer olmuştu. Bu ayrıca gelişmekte olan kilise güç yapısı içerisinde ailenin etkisini arttırmanın da bir yoluydu.

Manastırların daha büyük siyasi önem kazanmaları ve kitap üreticisi olarak daha etkin bir rol üstlenmeleri Carolus Magnus'un (Büyük Carolus yahut yaygın bilinen adıyla Şarlman, 742-814) himayesi altında olacaktı. Uzun hükümranlığı süresince Carolus Magnus, Batı ve Orta Avrupa'nın çoğunu birleştirmişti. Bu askerî olduğu kadar idari de bir hamleydi. Roma'nın çöküşünden beri Batı'daki ilk imparator olan Carolus Magnus'un büyük hedefi, dağınık toprak ve halkları kendi Hristiyan hükümdarlığı altında birleştirip yeniden şekillendirmek, bunları idarede, hukukta ve inançta bir araya toplamaktı.[17] Bu muazzam girişimde başarılı olmak için Carolus Magnus gibi idari yetenekleri ve vizyonu olan bir hükümdar gerekliydi; ama manastırların oluşturduğu dinî ağ olmasa bu işi başarmak mümkün olmazdı.

Carolus Magnus'un imparatorluğunun ortak paydası Kilise idi ve bu imparatorluğu birleştirebilecek tek dil Latinceydi. Carolus Magnus'un ilgilendiği başlıca meselelerden biri dilin doğruluğu ve din adamları, idarecileri ve tebaası tarafından düzgün kullanılmasıydı. Bu bir dilbilimcinin akademik bir hobisine benzemiyordu. Doğru kullanımdaki ısrar, kilise dogması ve de

16 Yaniv Fox, *Power and Religion in Merovingian Gaul: Columbanian Monasticism and the Frankish Elites* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

17 Rosamond McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), s. 306.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hristiyan ibadetinin temelini oluşturan kilise ritüellerinin kusursuz biçimde ifa edilmesi için son derece önemliydi. Verimli yönetim de etkin iletişime bağlıydı. Carolus Magnus'un devasa imparatorluğunda iletişim giderek yazılı hâle geliyor, bu da standartlaştırılmış bir dile ihtiyaç doğuruyordu.[18] 784 yılında Carolus Magnus kendi topraklarındaki tüm manastırlara ve piskoposlara bir mektup yazdı ve onlara "piskoposlukların ve manastırların çabalarını edebiyat çalışmalarına ve öğretimine adamalarını faydalı bulacağını" söyledi. Manastırların gayretini övdü ama onlardan aldığı mektupların, sıklıkla yazarlarının Latinceye pek de hâkim olmadıklarını gösterdiğini de belirtti. Beş yıl sonra çıkardığı bir kanunnamede Carolus Magnus, erkek çocuklarının okuma öğrenebileceği gerçek okullara olan ihtiyacı ve manastırların daha iyi kitaplar hazırlaması gereğini ele aldı: "çünkü sık görülen bir şeydir ki, bazıları düzgün bir biçimde Tanrı'ya ibadet etmek istiyorlar ancak hatalı kitaplar yüzünden yanlış dua ediyorlar."[19]

Carolus Magnus'a göre "hatalı" olan bu kitapların çoğalması, Avrupa'nın Roma İmparatorluğu devrinden beri görmediği ölçüde yoğun bir kitap üretimi ve dolaşımı döneminin ardındaki itici güç oldu. Bu hummalı faaliyet, hareketin niyetleri gereğince erken dönem Kilise yazarlarının eserlerinden çok sayıda düzeltilmiş ayin rehberine, azizlerin hayatlarını anlatan kitaplardan, vaazlara ve İncil bölümlerine kadar, büyük oranda Hristiyan dinî metinlerine odaklıydı. Vergilius (Virjil), Cicero ve Aristoteles gibi bazı yazarlar çağdaşlarına kıyasla daha çok rağbet görse de, antik Roma ve Yunanistan'dan kimi pedagojik, ahlaki ve tarihî eserlerin kopyalanması da faydalı bir iş olarak görülüyordu.[20] En popüler olan eserler, geç dönem Roma dönemi yazarları olan Aelius Donatus ve Martianus Capella gibilerinin yazdığı okul kitaplarıydı ki bunlar Karolenj dönemi müfredatlarında baskın bir rol oynayacaklardı.

Dilin doğru kullanımına bunca kafa patlatıp zaman harcayan Carolus Magnus'un kendisinin de zengin bir kitap koleksiyonuna sahip olması herhâlde normaldir. Bu kitaplardan bazıları onun için manastırlar veya sarayındaki yetenekli kâtipler tarafından üretilmişti ve aralarında şatafatlı kitaplar da vardı. Carolus Magnus'un saray şapelinde yapılan bir ayin kitabı olan *Godescalc Evangelistary* mora boyanmış parşömenin üzerine altın ve gümüş

18 Rosamond McKitterick, *The Carolingians and the Written Word* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

19 McKitterick, *Charlemagne*, s. 316.

20 James Stuart Beddie, 'The Ancient Classics in the Mediaeval Libraries', *Speculum*, 5 (1930), s. 3–20.

mürekkep kullanılarak yazılmıştı.[21] Bunun gibi, ciltleri mücevherler, altın ve gümüş tabakalarla süslenen diğer pek çok muhteşem kitap, imparator için üretilmiş ve krala sadık ileri gelen şahsiyetlere sunulmuştu; tıpkı bunların da krala mücevher, at ve toprak hediye etmesi gibi.[22]

Bu kitapların güzelliği ve tezhiplerine, ciltlerine ve süslenmelerine gösterilen özen, Karolenj Rönesansı döneminde üretilen çoğu kitapta görülemezdi. Tipik manastır kitabı işlevsel bir nesneydi ve yoğun olarak kullanılırdı. Bu şaşaasız eserler manastırların esas ürünüydü ve Karolenj İmparatorluğu dağılıp en sonunda da paramparça olduğunda da böyle olacaklardı. Carolus Magnus'un, kitap üretimini sadece kendi sarayında tutmayıp, manastırlarda da yaygın bir faaliyet olarak kalmasını sağlaması ve böylece bilginlik ve kâtiplik faaliyetlerinin bir alışkanlık olarak, kendi ölümünü takip eden siyasi istikrarsızlık döneminden sonra da yaşayabilmesine imkân tanıması takdir edilecek bir iştir.

Manastırların ayrı tarikatlar hâlinde organize olması ve kıtanın dört bir yanındaki merkezlere dağılması, metinlerin dolaşımı için doğal bir ağ oluşturuyordu. Gerçekten de bir manastırdan bir diğerine kitap ödünç verilmesi, kitap alımının başat yöntemlerinden biriydi.[23] Kitap ödünç alınıyor ve kopyalanıyordu veya bir manastır kendi üyelerinden birini, eseri olduğu yerde kopyalaması için bir başka dinî merkeze gönderiyordu. Bazen manastırlar, kayda değer sayıda kitaplarını seçip kopyalama için bir diğer manastırla takas anlaşmaları yapabiliyorlardı. Neden bu sonuncu seçeneğin en az tercih edilen seçenek olduğunu, bu dönemin, seyyahların yolunun sık sık kesildiği ve seyahatin belirsizliklerle dolu olduğu bir dönem olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak anlayabiliriz. Kitaplarının sağ salim dönmeleri için bazı manastırlar ciltlerini aforoz yoluyla koruyorlar, iade etmeyen alıcıları aforozla tehdit ediyorlardı. Sistersiyen başkeşiş Clairvauxlu Bernard'ın (1090-1153) kâtibi, şöyle kurnazca bir prensip benimsemişti: birisine koleksiyonundan bir kitap ödünç verdiğinde alıcının, asıl nüshayla birlikte bir de kopya nüsha getirmesini istiyor, bu ek nüshayı da sonra başka kitaplarla takas edebiliyordu.[24]

21 McKitterick, *Charlemagne*, s. 331–2.

22 Donald Bullough, 'Charlemagne's court library revisited', *Early Mediaeval Europe*, 12 (2003), s. 339–63 (s. 341).

23 Laura Cleaver, 'The circulation of history books in twelfth-century Normandy', Cynthia Johnston (ed.), *The Concept of the Book: The Production, Progression and Dissemination of Information* (London: Institute of English Studies, 2019), s. 57–78.

24 Thompson, *The Medieval Library*, s. 628.

Manastır hayatında kitapların önemini sembolleştiren bir diğer olgu da, kitap tarihine yeni bir terimin girişi olmuştu: scriptorium ya da yazma odası. Tabii bu, akla sessiz, çıt çıkarmaksızın devasa ciltler üzerine eğilmiş keşişlerle dolu bir oda getirir. Elbette filmlerde ve edebiyatta da hiçbir manastırın böyle bir mekândan yoksun olması görülmüş şey değildir. Gerçekten de kitap üretimi için özel olarak ayrılmış odaları olan manastırlar vardı. Tarihinin bir noktasında Fulda'da scriptorium'da görevli kırk kadar keşiş vardı. Ama pek çok manastırda kâtipler genel çalışma odalarında ve hatta kişisel odalarında çalışıyorlardı. 12. yüzyılda Kartuzyen tarikatının merkezi olan Grande Chartreuse'ün beşinci başkeşişi, yazma araç gereçlerini bir keşişin odasında bulundurması elzem olan gereçler arasında saymıştı.[25] Kimi kâtipler tam zamanlı olarak günde altı saate kadar yazacak şekilde çalıştırılıyorlardı. İşte, bu işin fiziki olarak ne kadar yorucu olduğunu belli eden, Orta Çağ el yazmalarına düşülen pek çok not ve haşiyeyi de bu keşişlere borçluyuz: "Armaghlı Aziz Patricius, beni yazmaktan kurtar" veya "Ah keşke yanımda şöyle güzel bir kadeh şarap olsaydı".[26] Başkeşişin emirleri doğrultusunda hacimli eserler üzerinde çalışan bu insanların bu tür duygularını anlamak belki pek güç değildir ancak pek çok keşiş de kendilerinin, keşiş kardeşlerinin veya manastır dışındaki aile üyelerinin ihtiyaçları için kitap kopyalıyorlardı.

Pek çok kurumda kitap yazımı ve kopyalanması günlük rutinin bir parçası, kimileri için de dinî hayatlarının merkezi hâline gelmişti. Orta Çağ Alman kadın manastırlarında 400'ü aşkın aktif kadın kâtip olduğunu biliyoruz. Bunların bazıları, kayda değer projeler için hayli revaçta olan uzmanlardı, bazıları ise hayatları boyunca ancak bir veya iki eser üreten, bunları da genellikle kendi ruhani ihtiyaçları için yapan kadınlardı.[27] Kitap üretimi ziyadesiyle kişisel olabildiği gibi aynı zamanda iş birliği içinde ve topluca yapılan bir faaliyet de olabiliyordu. Bir kâtibin bir kitabı yazması bir yıl sürebilirken, her üyenin farklı bölümlere odaklandığı bir kâtip ekibi bu işi çok daha az sürede yapabilirdi. Kronikler veya kurum tarihleri gibi kimi eserler her yıl geliştiriliyor ve genişletiliyordu.[28] Kâtip sayısının fazla olması sayesinde kimi kâtiplerin belli becerilerde uzmanlaşabildiği büyük manastırlar hariç, özellikle şaşaalı

25 a.g.e., s. 51, 618. Daha geniş çaplı bilgi için aynı kitaptaki şu çalışmaya da bkz. Florence Edler de Roover, 'The Scriptorium', s. 594–612. Ayrıca bkz. Cynthia J. Cyrus, *The Scribes for Women's Convents in Late Medieval Germany* (Toronto: University of Toronto Press, 2009), s. 18–47.

26 Thompson, *The Medieval Library*, s. 606.

27 Cyrus, *The Scribes for Women's Convents*, özellikle bkz. s. 48–89, 132–65.

28 Christopher Given-Wilson, *Chronicles: The Writing of History in Medieval England* (London: Hambledon, 2004).

bir eser söz konusu ise bu eserin süslenmesi için dışarıdan parayla tezhipçiler tutulduğu da oluyordu.

Manastırlar en çok da kendi ihtiyaçlarını, hem bir bütün olarak topluluklarının hem de bireysel üyelerinin ihtiyaçlarını gidermek için kitap üretiyorlardı. Doğal olarak bu, pek çok manastır kütüphanesinin boyutlarını kısıtlı kıldı. Bu durum, parşömenin pahalılığını da hesaba kattığımızda neden pek az Orta Çağ manastırının 500 veya 600 ciltten daha fazla eseri olan kütüphanelere sahip olduğunu açıklar. 9. yüzyıl sonlarına doğru St. Gallen'de yaklaşık 400 kitap varken, Avrupa'nın 12. yüzyıldaki en zengin manastırlarından biri olan Cluny'de aşağı yukarı 570 cilt eser vardı. 13. yüzyıldan önce pek çok manastır kütüphanesinin 100 veya 200'den fazla kitabının olmaması normaldi. Bazı manastır kütüphane koleksiyonları öyle ufaktı ki keşişlerin ellerindeki kitaplar için katalog oluşturmaları bile gerekmiyordu; kitaplar bazen mobilyalar, kadehler ve gümüş tabakların yanında değerli eşyalar kalemi altında envanterlere giriyorlardı.

Tabii ki kütüphanelerin boyutlarında dalgalanmalar olacaktı. Manastırların kitap koleksiyonları pratik kaynaklardı ve yoğun kullanım için tasarlanmışlardı. Yıpranan kitapların yerlerine düzenli olarak yenilerinin konması gerekiyordu. Başka, daha kötü niyetli güçler de kütüphanelerin kaderini belirleyebiliyordu.

9. yüzyılda St. Gallen, Macar istilacılar tarafından yağmalandı ve her zaman mevcut olan bir tehlike olan yangın yüzünden harap oldu. İmparator Büyük Otto gibi siyasi bir koruyucunun ziyareti cömertçe bir bağışa da, felakete de yol açabiliyordu: hükümdar manastırdaki kitaplardan öylesine etkilenebilirdi ki, bunlara kendi kullanımı için el koyabilirdi.[29] Kıta Avrupa'sındaki dinî merkezler için çok sayıda nüsha sağlamış olan İngiliz manastırları da, Fransa'daki pek çok manastır da 9. yüzyıl boyunca Vikingler tarafından tekrar tekrar yağmalandı. Tüm bu vakalarda kütüphanenin yıkımı bir gün sürse de, stoklarının yeniden takviye edilmesi ve ağır toparlanma süreci bir yüzyılın çoğunu alabiliyordu.

Niş, Sandık ve Zincir

Bir manastır mekânı olarak kütüphanenin gelişimi, aşamalı bir süreçti. Pek çok manastırda asla ayrı bir kütüphane odası olmadı. En erken dönemlerden

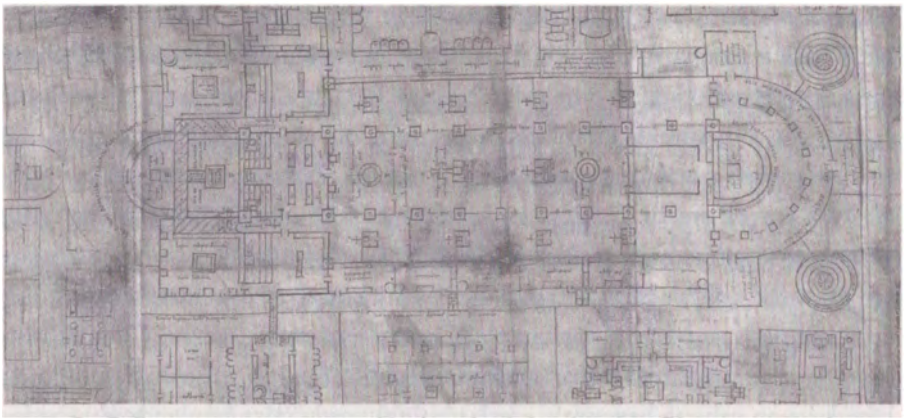
29 Johannes Duft, *The Abbey Library of Saint Gall* (St Gallen: Verlag am Klosterhof, 1985).

itibaren manastırlar, kitapları saklamak için sık sık duvar nişlerini kullandılar.[30] Nişler, kitapların özellikle de ısıtılmayan taş binalardaki büyük düşmanı olan rutubetten etkilenmemeleri için ahşap kaplama ile taş duvarlardan izole ediliyordu. Bu, sürekli kitaplarla haşır neşir olan bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılayan pratik bir yöntemdi. Manastırların kitap koleksiyonları hakkındaki gerçek şuydu ki, kitaplar, işlevlerine bağlı olarak tüm yapının farklı yerlerine dağılmış hâlde saklanıyorlardı.[31] En sık kullanılan ve her manastırın dayanak noktası olan kitaplar, yani ayin kitapları, dua kitapları, İnciller, ilahi kitapları ve Mezmurlar kitapları, kutsal eşyaların tutulduğu odada veya şapelde bulunuyordu. Bunlar arasında genelde manastırın sahip olduğu en büyük ve en şahane bezenmiş eserler bulunuyordu; zira bunlar, toplu ibadetin merkezindeki faaliyet esnasında, muazzam güzellikleriyle Tanrı'nın şanını yücelten eserlerdi. Hümanist ziyaretçiler, kütüphanedeki kitaplar karşısında hayal kırıklıklarını ifade ettiklerinde bu gerçeği aklımızda tutmamız gerekir: kütüphanedeki kitaplar zaten artık düzenli olarak kullanılmayan kitaplardan oluşan bir referans koleksiyonundan ibaret oluyordu.

Papazlar meclisi binası, toplu okuma materyali olarak kullanılan kitapların genelde bulunduğu yer oluyordu. Burası manastır ahalisinin resmî toplantılar için bir araya geldiği yerdi. Dolayısıyla buradaki kitaplar da manastır kuralları, Hristiyan şehitleri hakkındaki eserler ve azizlerin hayatlarına dair kitaplar oluyordu.

30 Kimi genel mimari gelişmeler için bkz. John Willis Clark, *The Care of Books: An Essay on the Development of Libraries and Their Fittings, from the Earliest Times to the End of the Eighteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1901); Henry Petroski, *The Book on the Bookshelf* (New York, NY: Knopf, 1999); K. Sp. Staikos, *The Architecture of Libraries in Western Civilization: From the Minoan Era to Michelangelo* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2017).

31 Aşağıda bahsedilen konu ile ilgili özellikle şu esere bkz. Eva Schlotheuber ve John T. McQuillen, 'Books and Libraries within Monasteries', Alison I. Beach ve Isabelle Cochelin (ed.), *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), s. 975–97.



3. St. Gallen manastırının 9. yüzyıl başlarından kalma bir planı. Plan, scriptorium'un üzerinde bir kütüphane odasını da içerir (görselin sol altında). Plan hayata geçirilemediyse de scriptorium'un ve kütüphanenin eklenmesi, ikisinin de manastır binalarında ayrı birer mekân olarak ortaya çıkmaya başladığını gösterir.

Kimi vaazlar ve erken dönem Kilise yazarlarına ait metinler, yemek zamanlarında kolayca dağıtılmak üzere yemekhanede de tutulabiliyordu. Bu genelde toplu okumaya ayrılmış bir vakit oluyordu. Gözetim altında kişisel okumaların yapılabileceği revaklı avluda bir kitap sandığı veya dolabı (*armarium*) bulunabiliyor, bunun anahtarları da kütüphanecide duruyordu. Dominiken manastırlarında kütüphaneciden, kitapları, kitapların konularına göre sınıflandırılabilmesi için çeşitli bölmelere ayrılmış olan ahşap bir dolapta tutması isteniyordu.[32] Bu tür dolaplar genellikle manastırın tüm mensuplarının kullanacağı türden kitapları barındırıyordu. Clairvauxlu Bernard, kendi Sistersiyen manastırlarında "Ekmek Şarap Ayini ile ilgili kitaplar, İncil ve Havarilerin İşleri, Dua Kitabı, İlahi Kitabı, Mezmurlar, Kural ve Takvim" kitaplarının tüm keşişlerin kullanımına açık olmasını kararlaştırmıştı.[33]

Bavyera'daki Tegernsee Manastırı'ndaki keşişler, akşamları ortak kullanıma açık ve ısıtmalı bir odada okuma keyfine sahiptiler.[34] Daha sıklıkla olan ise, keşiş ve rahibelerin okumalarının çoğunu kendi odalarında yapmalarıydı. Tüm topluluğun olan *armaria*'dan aldıkları kitapları götürdükleri yer de odalarıydı. Keşiş ve rahibeler ayrıca kendi yaptıkları, hediye olarak aldıkları veya

32 Edward T. Brett, 'The Dominican Library in the Thirteenth Century', *The Journal of Library History*, 15 (1980), s. 303–308, (s. 305).

33 Alıntılayan Staikos, *Architecture of Libraries*, s. 248–9.

34 Schlotheuber ve McQuillen, 'Books and Libraries', s. 981.

manastıra girdiklerinde getirdikleri kitapları da kendilerinde tutabiliyorlardı. Bu kişisel kütüphaneler 13. ve 14. yüzyıllarda on ile yirmi cilt kadar eser barındırabiliyordu. Sahibinin ölümünden sonra tüm bu kitaplar manastıra bağışlanıyor, böylece toplu koleksiyon genişliyordu.

Manastırların benimsediği kitap depolama stratejilerinin ilk etapta erişim kolaylığını önceliediği açıktır. Sadece keşişlerin gündelik ruhani ihtiyaçları için gerekli kitaplardan daha fazlasını içeren hacimli koleksiyonlara sahip olan manastırların ayrı bir kütüphaneye ihtiyaçları oluyordu. Bu kütüphaneler genelde her keşişin okuması uygun düşmeyecek tarih, felsefe, tıp veya bilim kitaplarının bulunduğu yerdi. Bu kitapların kapalı bir odada, bir kütüphanecinin gözetimi altında tutulması doğal bir çözümdü. Böyle bir kütüphane odası genelde kutsal eşyaların saklandığı odanın veya scriptorium'un üzerinde yer alıyordu. Bu yerleşim düzenine ilk atıf 9. yüzyılda St. Gallen'den gelirken, 12. yüzyıldan itibaren başka örneklere de rastlanılır. Bu kütüphane odasında kitaplar yine kilitli dolap veya sandıklarda tutuluyordu.

Ayrı bir kütüphane mekânı oluşturmadaki en ilerici denemeler, manastırların dışında gerçekleşti. 12. yüzyıldan itibaren manastırlar yavaş yavaş kitapların üretimi, dolaşımı ve kolektörlüğü üzerindeki egemenliklerini yitirdiler.[35] Ciddi bir meydan okuma, yeni kurumlardan kaynaklanıyordu: İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin genişleyen kasabalarındaki katedral meclisleri, okullar ve üniversiteler.[36] Din adamlarının, soyluların ve tüccarların giderek şehirlerde yoğunlaşmaları, Orta Çağ Avrupa'sında ilim manzarasını değiştirdi. Sonraları ilk üniversiteleri oluşturacak olan katedral meclisleri ve kolejleri, eski öğrencilerinden olduğu kadar gelecekteki ruhani kurtuluşları için endişeli yerel ahaliden de aldıkları bağışlardan bolca faydalandılar. Katedraller ve okulları giderek daha fazla Kilise mensubunun ve seküler otoritenin himayesini kazanırken, manastırların servet birikimi ise bizzat Kilise'nin içerisinde daha fazla eleştirilmeye başlanıyordu. Bu eleştiriler, başlangıçtaki manastır fakirliği vizyonuna adanmış yeni, bağışlarla geçinen dilenci tarikatların kurulmasına yol açtı. Bu hareket de eskiden olsa manastırlara ve scriptorium'larına gidecek kaynakların bir kısmını aldı.

35 Bkz. 3. Bölüm.

36 K. W. Humphreys, 'The Effects of Thirteenth-century Cultural Changes on Libraries', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 5–20.

Pek çok manastırın kitap koleksiyonu duraklama devrine girerken, yeni kurumlar gelişiyordu. 1075'te Salisbury katedralinde bir kütüphanenin kurulmasından sonra geçen elli yıl içerisinde, bu koleksiyonun çoğu kendi scriptorium'unda yazılmış yüzden fazla cilt eseri oldu.[37] 14. yüzyıla gelindiğinde en iyi üniversite kütüphaneleri, manastırlardaki benzerlerini gölgede bırakıyorlardı. Paris'teki Sorbonne Koleji, 1257'deki kuruluşu ile 1338 arasında 2.000'den fazla cilt toplamıştı. 15. yüzyıl başlarında Erfurt'taki üniversite koleji tek bir bağış ile 600 el yazmasından fazla eser almış, böylece en büyük manastır koleksiyonlarından kimileriyle denk duruma gelmişti.[38] Oxford'da kurulan kolejler genellikle bağışçıları tarafından kayda değer kütüphanelerle donatılmışlardı. Hatta kolej kurucularının neredeyse bir kütüphane temini için gerekli kaynakları sağlamaya mecbur tutulduğu bile söylenebilir.[39] 1350 dolaylarında Merton Koleji'nin yaklaşık 500 kitabı vardı. Elli yıl kadar sonra yedi büyük bağış, pek çok Oxford kolejinin koleksiyonlarını bir 2.000 cilt ile daha da zenginleştirdi. Kolejler ayrıca borçlu bilginlere para verip, karşılığı ödenmeyen borçları da kitap temin ederek kapatıyorlardı.

Her ne kadar üniversite kolejleri giderek manastırlardan daha zengin ve entelektüel anlamda da daha etkili oluyorlarsa da, buralardaki bilginler de manastırların kitap kolektörlüğündeki temel ilkelerini takip etmeyi sürdürdüler. Kimi Oxford kolejlerinin iki kitap koleksiyonu vardı: biri mensuplar tarafından kullanılması için bir odada tutulup buradan çıkarılmayan bir koleksiyon, diğeri ise bir yıl veya daha uzun süreli olarak mensuplara ödünç verilen eserlerin olduğu bir diğer koleksiyon. Genelde dağıtıma çıkarılan kitaplar Kilise hukuku veya Roma hukuku ile ilgili metinler, Aristoteles'in veya Kilise Babalarının eserleriydi. All Souls College'ın [Tüm Ruhlar Koleji] kurucusu dokuz temel metinden 101 ciltlik bir bağış yapmış, bunlardan seksen üçü dağıtıma ayrılırken kalan on sekizi ana kütüphaneye bırakılmıştı.[40]

37 N. R. Ker, 'The Beginnings of Salisbury Cathedral Library', N. R. Ker, *Books, Collectors and Libraries: Studies in the Medieval Heritage*, ed. Andrew G. Watson (London ve Ronceverte: Hambledon, 1983), s. 143–74, ayrıca aynı yazarın, aynı kitaptaki şu çalışmasına da bkz. 'Cathedral Libraries', s. 293–300.

38 Richard H. Rouse, 'The early library of the Sorbonne', *Scriptorium*, 21 (1967), s. 42–71; J. O. Ward, 'Alexandria and Its Medieval Legacy: The Book, the Monk and the Rose', Roy MacLeod (ed.), *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World* (London ve New York: I. B. Tauris, 2000), s. 163–79 (s. 171).

39 N. R. Ker, 'Oxford College Libraries before 1500', N. R. Ker, *Books, Collectors and Libraries*, s. 301–20.

40 a.g.e., s. 302.

Kolejlerdeki ayrı kütüphane odalarında derin bir değişim meydana geldi: bilginler manastırlardaki gibi kitapların sandıklarda depolanması yöntemini bırakıp, içerisinde kitaplar üzerinde çalışabilecekleri bir kütüphane modeline yöneldiler. Yeni standarta göre kütüphanede oturmak için banklar ile bir dizi kürsüden oluyor, bunlar odaya bir sıra hâlinde yerleştiriliyordu. En gelişmiş kürsüler, bir okuma platformu ile platformun üstünde veya altında kitap depolamak için yatay rafları da olanlardı. Sorbonne'un kolej kütüphanesinde bu türden yirmi sekiz kürsü masa vardı. Bunların bulunduğu oda on dokuz pencereyle aydınlatılıyordu. Bu pencereler, kütüphaneye mum getirmeleri yasak olan, kütüphanede çalışan bilginler için can alıcı önem taşıyordu.[41] Bu kritik bir gelişmeydi: kitaplar artık güvenle sandıklara veya dolaplara kilitlenmek yerine açıkça sergileniyorlardı. Okuyucular kısa bir süre içerisinde pek çok metinden faydalanabiliyordu ki bu da ilmin ilerlemesi ile ilişkilendirdiğimiz türden metin çalışmaları için temel önem taşıyordu. Ama bu aynı zamanda kitapların daha kolay kaybolabilmesini de beraberinde getiriyordu. 1338'e gelindiğinde Sorbonne Koleji'nin elindeki 2.000 cildin 300'den fazlası daha o tarihte ortadan kaybolmuş durumdaydı.

Dışarıya kapalı topluluklar olan manastırlar, kütüphanelerine erişimi görece kolay bir biçimde kontrol edebiliyorlardı. Manastırdaki keşişler tanınıyor ve manastır sınırlarından dışarıya nadiren çıkıyorlardı. Ancak şehirlerde bulunan yerler olan dinî merkezlerin meclisleri, şehirlerdeki katedraller ve kiliseler, özellikle de yeni üniversiteler ve kolejler gibi kurumlara daha sık ziyaretçi geliyor, gelen ziyaretçilerin de daha azı tanınan kişiler oluyordu. Pahalı ama büyük kütüphaneleri olan kurumlar tarafından giderek gerekli görülen çözüm, kitapları zapturapt altına almaktı. Kitaplar demir zincirlerle kürsülerine veya raflarına bağlanıyorlardı. Zincirli kitapların ilk yaygın kullanımı görünüşe göre 13. yüzyılda Sorbonne'da gerçekleşti. 1271'de koleje 300 cilt bağışlayan Abbevilleli Gerard, kitapların özenle korunmasını ve zincirlenmesini istemişti.

Zincirlerin apaçık dezavantajları vardı. Birisi, aynı kürsüye zincirli olmayan birden çok metinden faydalanmak istediğinde ne olacaktı? Kütüphaneler boyut ve karmaşıklık açısından büyüdükçe pek çok kurum kitaplarını zincirlemekten kaçınır oldu; bireysel kitap sahipleri de zaten böyle abartılı bir güvenlik biçimini pek de akıllarından geçirmemişlerdi. Yine de zincirli

41 Staikos, *Architecture of Libraries*, s. 253.

kütüphane, katedral, kilise ve kolej koleksiyonlarında kayda değer bir süre varlığını sürdürdü.[42] 18. yüzyılın ortaları gibi geç bir tarihte bile kimi kütüphaneler tarafından yeni zincirler alınıyordu. Oxford'daki Merton College [Merton Koleji], 1792'ye kadar kitaplarındaki zincirleri sökmedi. Kitaplar Oxford ve Paris'te ilk olarak 13. ve 14. yüzyıllarda kürsülerine zincirlendiğinde bu, makul bir önlem ve kitapların bir düşünsel kaynak olarak değerinin hak ettiği biçimde tanınması gibi görülmüştü. Okurlar artık bir kütüphaneye, arzu ettikleri metnin alınıp götürülmediğinden gayet emin olarak girebiliyorlardı. Kitabı orada, bir masanın üstünde, istedikleri zaman bulabiliyorlardı.



4. Hereford Katedrali kütüphanesinde bir kürsüye zincirlenmiş kitaplar. Kütüphaneler büyüyüp sandıklara sığmaz hâle geldiğinde, bu yöntem yeterince güvenli bir alternatif olarak görülmüştü. Ancak yöntem kullanıcılar için daha az kullanışlıydı. Ayrıca kimi hayli kararlı hırsızlar, zincirleri kesip ciltleri kaparak kayıplara karışmanın yollarını da bulmuşlardı.

Yeni akademilerin bilginleri için bu erişim kolaylığı, kişinin manastırı yöneten başkeşişin keyfine bağlı kaldığı manastırların kapalı kapılarıyla açık bir tezat oluşturuyordu. Bu iki dünya pratikte belki de o kadar da farklı değildi ancak Avrupa'nın hareketli şehir merkezlerinde düşünürlerin, manastırlara,

42 Burnett Hillman Streeter, *The Chained Library: A Survey of Four Centuries in the Evolution of the English Library* (London: Macmillan, 1931).

yani görünüşe bakılırsa çok eski ve düşüşte olan bu ilim irfan bekçilerine duyduğu nefret yükselişteydi.

Daha İyi Bir Hırsız Türü

Şehirlere para aktıkça manastır tarikatları da şehirlere yöneldi; 15. yüzyıla gelindiğinde şehirlerde kırsal alanlardan daha fazla manastır vardı. Bu hareket eski büyük manastırların düştüğü kötü durumu daha da kötüleştirdi. Zira buralar, bundan böyle dindarların bağışları için daha az çekici, piskoposların veya hükümdarların fırsatçı açgözlülükleri için ise daha savunmasız yerler hâline geldiler. Düşüş öyle belirgindi ki 13. ve 14. yüzyıllarda St. Gallen ve Murbach gibi kimi büyük Karolenj manastırlarında yazma bilen ancak birkaç keşiş kalmıştı. Bu manastırlarda üretilen tüm kitaplar parayla tutulan, Kilise mensubu olmayan kâtiplerin eseriydi. Fulda kütüphanesinin 16. yüzyıldan kalma bir kataloğu, 10. ile 16. yüzyıllar arasında koleksiyona neredeyse hiç kitap eklenmediğini gösterir.[43]

Pek çok manastır kayda değer sayıda kitap kaybetti; özellikle de şehir merkezlerinde veya yakınlarında bulunanlar en ağır darbeyi yediler. 1400'e gelindiğinde Verona'daki Papaz Meclisi kütüphanesi, dört yüzyıl önce bu koleksiyonda bulunan el yazmalarının dörtte üçünü yitirmişti.[44] Manastırların kitap koleksiyonlarının yıkıma uğradığı ilk yer İtalyan yarımadasıydı. Zira burada keşişler, Giovanni Boccaccio gibilerin temsil ettiği yeni nesil ve doymak bilmez bir kitap kolektörü türüyle başa çıkmak durumda kalmışlardı. 13. yüzyıl sonlarından itibaren İtalyan şehir devletleri, ilk hümanist bilgin kuşaklarının yuvası oldular. Hümanizm her şeyden önce edebî bir işti ve antik dönem külliyatının çalışılmasına ve taklidine dayanıyordu. İlk aşamada hümanizm, hükumet ve hukuk işleriyle bağlantılı kişilerin, diplomatlar, sekreterler ve noterlerin baskın olduğu bir faaliyetti. Bunlar için iyi bir belagat yeteneği ve yazımda zariflik, başarılı bir kariyere sahip olmanın temel gerekliliklerdiydi.

Antik dönem klasiklerinin bu bilginler tarafından yeniden keşfedilmesi, Rönesans'ın doğuşunda önemli bir rol oynayacaktı. Bu klasikler, sanat ve mimari zevkleri şekillendirecek, ayrıca mühendislik, bilim, siyaset ve savaş alanlarındaki gelişmeleri de kayda değer ölçüde etkileyecekti. Ama hümanist

43 S. K. Padover, 'German libraries in the fourteenth and fifteenth centuries', Thompson, *The Medieval Library*, s. 453–76 (s. 455).

44 Anthony Hobson, *Great Libraries* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1970), s. 22.

hareketin merkezinde her zaman edebiyat yatacaktı. Bir eserin aslına en uygun ve tam nüshasını bulmak için el yazmaları derlemek, hümanist bilginlerin can suyuydu. Bu iş, bolca yayılmış ortak bir eser külliyatını derinden tanımayı ama aynı zamanda nerelerde eksiklikler olduğunu da bilmeyi gerektiren bir işti. Başka kaynaklar aracılığıyla bilinen hangi metinlerin kayıp veya eksik olduğunu bilmek gerekiyordu. Antik dönem ilim ve irfanının diriltilmesine yaptıkları diğer katkıların yanı sıra, Avrupa'nın prenslerinin, düklerinin ve hükümdarlarının ciddi kitap kolektörlüğünün sunduğu olanakları fark etmesini sağlayacak ilk büyük kişisel kütüphanelerin kurulmasını da, uzman rehberlikleriyle bu bilginler sağlayacaklardı.[45]

Petrarca, Dante ve Boccaccio dâhil olmak üzere Rönesans'ın ilk aydınları, manastırların bol miktarda antik dönem materyaline sahip olduğunu biliyorlardı. Kitap avcıları bu kütüphaneleri sistematik bir biçimde taramaya başladıklarında, istisnasız bir biçimde, çöküş hâlindeki manastırlarda gördükleri koşullara isyan ettiler. Bu manastırların antik dönem metinlerine yaklaşık bin yıl boyunca sığınak olması karşısında pek de müteşekkir olmadılar. Bu dönemin en başarılı kitap avcısı, parlak bir Papalık sekreteri olan Poggio Bracciolini (1380-1459) idi. Bracciolini el yazması keşifleri için Alpleri aşmış, manastır kültürünün kalbi olan Fransa, Almanya ve İsviçre'ye gitmişti. Bracciolini buralarda, Lucretius, Cicero, Vitruvius, Quintilianus ve pek çok başka diğer yazarın kayıp eserlerini yeniden keşfetti. Arkadaşlarıyla, en çok da sıkı bir kitap kolektörü olan Floransalı Niccolò de' Niccoli ile keşifleri hakkında bol bol mektuplaştı. Günümüze ulaşan mektupları, bu son derece kültürlü ama gözü doymaz bilginlerin düşünce yapıları hakkında son derece değerli bilgiler sunar.[46]

1416'da Bracciolini en büyük vurgununu, ona itibarını verecek asıl keşfini, iki arkadaşı (Cincius de Rusticis ve Bartholomeus de Montepolitiano) ile birlikte Konstanz Konsili'nde iken yaptı. Yakınlarda, St. Gallen'deki manastırı ziyaret eden arkadaşlar, de Rusticis'in ifadeleriyle şunları buldular: "esir gibi tutulan sayısız kitap" ve "ihmal edilen ve toz, kurt, is ve kitapların mahvoluşuna dair aklınıza ne gelirse her şeyden muzdarip" bir kütüphane. Ziyarete gelen bilginler, en azından kendi ifadelerine bakılırsa, gözyaşlarına

45 Bkz. 3. Bölüm.

46 Phyllis Goodhart Gordan, *Two Renaissance Book Hunters: The Letters of Poggius Bracciolini to Nicolaus de Niccolis* (New York, NY: Columbia University Press, 1974). Ayrıca bkz. 3. Bölüm.

boğuldular ve öfkelerini saklamakta büyük güçlük çektiler. "O manastırda edebiyat hakkında hiçbir bilgisi olmayan bir başkeşiş ve keşişler vardı. Latin diline karşı ne barbarca bir düşmanlık ama! Bunlar insanlığın kahrolası posalarından başka bir şey değil!"[47] Bu retorik, kitap avcısı çevrelerde sık görülür. Bracciolini'nin, St. Gallen'de edinmiş olduğu Quintilianus'un tam metninin bir nüshasını verdiği bir arkadaşı, Bracciolini'yi eseri "barbarlar arasında uzun ve zalimce bir hapis cezasından" kurtardığı için övmüştü.[48]

Quintilianus'un eserinin tam metni, büyük bir vurgundaki en büyük hazineydi. Bracciolini ve arkadaşları ayrıca bir düzine kadar başka antik dönem yazarının da eserlerini buldular. St. Gallen'deki bu akın, Bracciolini için benzer pek çok girişimin ilki olacaktı. Ne diller dökerek manastırlara girmeyi başarıyor ve kütüphanelerinde bulduğu kitapları kopyalıyor yahut satın alıyordu. Diğer İtalyan hümanistleri gibi o da keşişlerin, hazinelerini bilgili ziyaretçilerle paylaşmaktaki doğal cömertliklerini, sık sık ahlaksızca ve hatta bazen aleni yalanlarla suiistimal ediyordu. Bracciolini her manastırdan bir sürü kitapla ayrılamıyordu elbette; hele İngiltere gezisi tam bir hayal kırıklığıydı. 13 Haziran 1420'de Niccoli'ye şunları bildiriyordu: "Meşhur ve kadim olduğu düşünülen pek çok manastırın kataloglarını elde ettim. Hiçbirinde değerli bir şey yok." Beş ay sonra Bracciolini bir kez daha "gerçek ilim yerine boş tartışmalar ve eften püften meselelere alışkın barbar" İngilizler yüzünden umutsuzluğa boğulmuştu. Gördüğü "birkaç cilt antik metin vardı" ama "bizim orada daha iyi versiyonları var" idi.[49]

Her ne kadar kitap avcılarının zihninde Alplerin kuzeyindeki keşişler, zaten sevilmeyen keşiş camiasının en berbat örnekleri olsa da, avcılar, Roma geleneklerine cehaletleriyle leke süren hemşehrilerine, yani İtalyan keşişlere de öfke kusuyorlardı. Bracciolini bir hümanist kolektörün Yunanca kitaplardan oluşan kütüphanesini bir manastıra miras bıraktığını öğrenince, böyle kıymetli eserleri "bir kelime bile Latince bilmeyen o iki ayaklı eşeklere" bıraktığı için kolektörle dalga geçmişti.[50] Bracciolini Monte Cassino'daki "barbarlardan" da şikâyetçiydi. Bracciolini'ye göre bunlar, Julius Frontinus'un ellerinde mevcut olan bir metnine erişebilmesini sağlamaktan çok parayla ilgileniyorlardı. Kendileri antik dönem metinleriyle ilgili olan keşişler bile Bracciolini

47 a.g.e., s. 188–9.
48 a.g.e., s. 192.
49 a.g.e., s. 42, 46.
50 a.g.e., s. 99.

tarafından ilgiye değer bulunmuyorlardı. İstisnalar, Cluny'deki bir keşiş gibi olanlardı. Bu keşiş Bracciolini'nin, manastırında bulunan bir Tertullianus nüshasını edinmesini sağlamış ve dolayısıyla Bracciolini'ye "hiç de kötü biri gibi görünmüyor" dedirtmişti. Ama yine de o da bir keşişti işte.[51]

Rönesans dönemi kitap avcılarının Orta Çağ'dan kalma seleflerine karşı kibar olmadıkları açıktır; hele ki keşişler ellerindeki en seçme el yazmalarını vermeye zorlanamadığında. Bu ateşli ve sabırsız yeni kolektör türü için manastır kütüphanesi, kendilerinin olmadığı ve olmak istemediği her şeyin bir sembolüydü. Ancak yazılı kültürde sebatın ete kemiğe bürünmüş hâli olan bu yerler, kütüphanenin gelişiminde kalıcı önemi olan pek çok prensibi miras bıraktılar. Bu miras, bir kültür sığınağı ve deposu olarak kütüphaneyi, stokların sabit tutulmasını, Kilise'nin antik eserlerin kurtarılmasındaki rolünü ve bir çalışma ve sessiz tefekkür mekânı olarak kütüphaneyi içeriyordu. Tüm bunlar erken Rönesans döneminin sabırsız ve görgülü, heyecanlı gençleri için tamamen sevimsiz şeylerdi. Bu gençler, İtalyan şehir devletlerinin ve yeni yeni ortaya çıkan monarşilerin parıldayan yepyeni saraylarında kariyerlerini ilerletmenin peşindeydiler. Ama bu makul Orta Çağ prensipleri, bir dönem modaları geçmiş olsa bile kütüphane tarihinde büyük ve hakkı pek teslim edilmeyen bir rol oynamayı sürdüreceklerdi.

51 a.g.e., s. 100, 102.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜÇÜK MAYMUNLAR VE ALTIN HARFLER

Cebinde bir miktar parayla evinden uzak olan bir öğrenci, ebeveynleri için 13. yüzyılda da bugün olduğu kadar endişe verici bir şeydi. Yine de insan, oğlunu Paris Üniversitesi'nde okumaya göndermek için aile gelirinin yarısını harcayan Fransız babanın hâlini düşünmeden edemez. Babanın oğluna sunduğu bu cömert bütçenin bir kısmı, gerekli kitapların alınması için ayrılmışsa da baba, oğlunun kitapseverliğini yeterince dikkate almamıştı. Üniversite civarındaki kitap dükkânlarında rahatça bulunabilecek gündelik metinlerin yerine genç adam, altın varaklar ve zarif kenar süslemeleriyle bezenmiş süslü el yazmalarına yönelmişti; yani, çileden çıkmış babasının değişiyle, "küçük maymunlar ve altın harflerle" yazılmış kitaplara.

Bu anekdotu ilk olarak Kuzey İtalya'daki Bologna Üniversitesi'nde bir hukuk okutmanı, 1250 yılı dolaylarında anlatmıştı. Daha güneydeki bu seçkin rakip üniversitenin sade düzeni yerine, incelikli Paris'in cazibesini tercih etmenin getirdiği ahlaki sorunlar hakkında bir ders olsun diye anlatılan bu öykü, aynı zamanda bize manastırların dışında mevcut olan verimli bir ticari kitap piyasasının gelişimine dair bulgular da sunar.[1] Genç bir teoloji veya hukuk öğrencisinin kendi kitapları olması beklenirdi; bunları ya bizzat kendisi kopyalar veya üniversiteyle bağlantılı kırtasiyecilerden alırdı. Bu öyle yaygın bir durumdu ki, kenara koyabilecek parası olan öğrenciler ufak koleksiyonlarını diğerlerinin koleksiyonlarından birazcık süsleme ve zarafetle ayırmaya çalışabilirlerdi.

1 Richard H. Rouse ve Mary A. Rouse, 'The Commercial Production of Manuscript Books in Late-Thirteenth-century and Early-Fourteenth-century Paris', Linda L. Brownrigg (ed.), *Medieval Book Production: Assessing the Evidence* (London: Red Gull Press, 1990), s. 103–15 (s. 103).

Öğrencilerin bu tür ufak kitap koleksiyonları edinmeyi hedefleyebilmeleri, kitap üretiminin aşama aşama endüstriyelleşmesinin bir sonucuydu. 13. ve 14. Yüzyıllarda Fransa, Çukureller ve İtalya'daki kâtip atölyelerinde el yazması kitap üretiminin boyutlarının dönüşümü, kitap üretimini kadim manastır scriptorium'undan taşan ticari bir girişime çevirdi. Kendi topluluklarını ahlaken yüceltmek ve kendi ruhani ihtiyaçlarını gidermek için kitap üreten keşişlerin aksine, dinî kurumlara bağlı olmayan ve şehirlerde bulunan atölyeler, bir tüccar-kırtasiyecinin emirlerini yerine getirmek üzere çalışan, Kilise mensubu olmayan kâtiplerle doluydu. Her ne kadar bu ticari atölyeleri yöneten kırtasiyeciler son derece kültürlü ve de dindar adamlar olabilse de, onlar için bu bir ticari faaliyetti ve yaptıkları şey bir kumaş veya şarap tüccarının yaptığından pek farklı değildi.

Bu dinî kurum dışı scriptorium'ların yükselişi, gerek iş gerek ders gerekse servet gösterişi kaynaklı olarak kitap sahibi olmaya duyulan ve giderek güçlenen arzudan kaynaklanıyordu. Matbaanın icadının bu talebi yaratmadığını anlamak önemlidir. Aksine, bu piyasayı oluşturan şey, üniversiteler ve okullar, Kilise mensubu olmayan halk tabakalarında başlayan dinî hareketler ve de soylular ile Kilise'nin ekonomik ve siyasi gücüne ciddi olarak meydan okuyan burjuva sınıfının yaşamakta olduğu şehirlerin düzenli büyümesiydi. Öğrencilere yönelik metinlerin ve dinî külliyatın, özellikle de her yerde bulunabilecek dua saatleri kitaplarının toplu üretimi, kitap sahipliğindeki muazzam yükselişin habercisiydi; bu da 15. yüzyılın ortasında matbaa denemelerinin yolunu açmış oldu.[2]

El yazması kitapların şehirlerdeki scriptorium'larda toplu üretimi, hiçbiri birbirinden ayırt edilemeyen bir sürü ürün yaratmadı. Tam tersine, kitapların estetik mükemmellik nesneleri olarak altın çağı, sahiplerinin arzularına göre kişiselleştirildikleri, matbaadan önceki yüzyılda yaşandı. Zincifre, lacivert taşı ve bakır pası ile bolca renklendirilen, altın varaklarla süslenip mücevherli kapaklarla ciltlenen güzel kitaplar, Carolus Magnus döneminden beri Avrupa manastır ve saray kütüphanelerinin başlıca parçalarından olmuştu. Ancak kitap üretim sanatının zirvesini bulduğu yer, uzmanlaşmanın, iş bölümünün ve soyluların geniş keselerinin olduğu Paris, Brugge ve Floransa'daki atölyeler olacaktı. Bazı atölyeler sanatlarının üstatları olan, akıl almaz ücretler talep edebilen tezhipçiler tutuyorlardı. Bu kısa dönem, kitapların, en yüksek görsel

2 Bkz. 4. Bölüm.

sanat örneklerini sergilediği ve bir kitabın fiyatının evdeki diğer tüm eşyalara denk ve hatta bunlardan fazla olabildiği bir dönemdi.

Taşınabilir ve içeriği genelde ibadetle ilgili olan, estetik olarak baş döndürücü bu yeni tür kitapların getirdiği gösteriş olanakları, Avrupa saraylarındaki soylu erkek ve kadınlar için çok çekiciydi. Kitaplar birer dindarlık alameti, diğer hanelerle değiş tokuş yapılacak birer hediye veya toplu okuma metinleri olarak soylu hanelerde kolaylıkla rastlanır nesneler oldular. Hükümdarların taht üzerindeki iddialarını meşrulaştırmak veya başarılarını anmak için verdikleri siparişler sayesinde, kitapların siyasi bir işlevi de vardı. Etrafında bolca kitap bulundurmak, neredeyse bir mızrak dövüşünde kahramanlık gösterisinde bulunmak kadar önemli hâle geldi. Kısa bir süre sonra ciddi kolektörler, Roma'nın düşüşünden beri Avrupa'da görülen ilk büyük Kilise dışı kütüphaneleri, manastır koleksiyonlarına hem boyut hem de önem olarak kafa tutabilen bu koleksiyonları meydana getirir oldular.

Kitap Fabrikası

Yeni arkadaşlarını etkilemek isteyen genç bir öğrencinin niçin "altın harflerin" cazibesine kapıldığını anlamak güç değildir. Çoğu üniversite metni sade ve tezhipsiz not defterleri hâlindeydi. Bunlar Aristoteles'ten, Aquinolu Thomas'tan veya Kilise hukuku ciltlerinden nakiller yaparken, arada kendi yorumlarını da ekleyen profesörlerin derslerinin nüshalarıydı. Bunlar çok göze hitap etmiyor olabilirlerdi ancak değerli metinlerdi ve genç bir öğrencinin bir bilgin, avukat veya sekreter olarak parlak bir kariyere geçiş noktasıydılar.[3] Bu metinlerin tedariki, üniversitelerin 13. yüzyıl Avrupa'sının dört bir yanında, en çok da Kuzey İtalya, Fransa, İngiltere ve İspanya'da gelişmesiyle acil bir mesele oldu.

Bu kurumlar gelişip Avrupa'nın yeni ortaya çıkan profesyonel sınıfı için önemli eğitim merkezleri hâline gelirken, yeni bir zanaatkâr türü olan kırtasiyeciyi de kendilerine çektiler. Kırtasiyeciler parşömen, kalem, mürekkep ve kitap satarak para kazanıyorlardı. Kırtasiyecilerin atölyeleri aynı zamanda kitap üretiminde yenilikçi bir yöntem olan *pecia* sisteminin de görüldüğü yer oldular.[4] *Pecia* modeli, tek bir metnin (bu genelde önemli bir ders kitabı

3 Güzel bir örnek için bkz. Adrian Papahagi, 'The Library of Petrus Gotfart de Corona, Rector of the University of Vienna in 1473', *The Library*, 7th series, 20 (2019), s. 29–46, s. 39.

4 Graham Pollard, 'The pecia system in the medieval universities', M. B. Parkes ve Andrew G. Watson (ed.), *Medieval Scribes, Manuscripts and Libraries: Essays Presented to N. R. Ker* (London: Scolar Press, 1978), s. 145–61.

oluyordu) aynı anda parçalar hâlinde çoğaltılabilmesine olanak tanıyordu. Bütün bir kitabı kopya etmek yarım yıl sürebilirken, kırtasiyeciler bir metni genellikle sekiz sayfa uzunluğundaki standart parçalara bölüyor, öğrenciler de bu metinleri kısa bir süreliğine kiralayabiliyordu. Öğrenciler o hafta veya o ay ihtiyaç duydukları kitap bölümünü kopyaladıktan sonra bir sonraki bölüm için kırtasiyeciye dönebiliyorlardı. Sistem, bir eseri kopyalamak için gereken maliyet ve zamanı parçalara ayırıyor, böylece tek bir metnin aynı anda birçok öğrenci tarafından kullanılabilmesini sağlıyordu. Kendi *pecia*'larını kopyalamak istemeyen öğrenciler, doğrudan kırtasiyecilerin dinî kurum mensubu olmayan profesyonel kâtiplere kopyalattırdıkları nüshaları satın alabiliyorlardı. Sistem, müfredatın sınırlı ve geleneksel olması nedeniyle özellikle de üniversite piyasasında çok iyi işliyordu. 1275'te sistem kayda değer biçimde gelişmiş iken, Parisli *pecia* kırtasiyecileri piyasaya en fazla 138 metin arz edebiliyorlardı.[5]

Pecia sistemi ilk olarak 13. yüzyıl başlarında Bologna'da ortaya çıktı ve kısa süre sonra Avrupa'nın dört bir yanındaki diğer üniversitelerde de uygulanmaya başladı. Kırtasiyecilerin önemli metinlerin fiyatını etkilemesinden çekinen üniversiteler, *pecia*'ların fiyatlarının hep düşük kalmasını sağladılar. Bu kısıtlı finansal olanakları olan pek çok öğrenci için asilce bir hareketti ama aynı zamanda kırtasiyecilerin sadece *pecia* satarak ayakta kalamamasını da beraberinde getirdi. Bunun sonucunda üniversitelerle bağlantılı atölyelere başka yerlerden de ek iş alabilmeleri izni verildi. İzin çok önemliydi ve daha geniş, akademik olmayan bir kitap piyasasının gelişimini tetikledi. Çok düşük bir ücret karşılığında sade öğrenci metinleri satan kırtasiyeciler, çok daha farklı bir müşteri kitlesi olan soyluların, tamamen farklı bir kitap türü için yüz kat daha fazla ücret ödeyebileceğini fark etti̇ler.

Bu en belirgin olarak Paris'te ortaya çıkan bir olguydu.[6] Daha 13. yüzyıl sonlarında kitap üretimi ve süslemesi, Fransız başkentinde tanınan birer ticari faaliyetti. Paris yalnızca Alplerin kuzeyindeki en seçkin üniversiteye ev sahipliği yapmasıyla meşhur değildi; aynı zamanda büyük bir ticaret merkezi, Fransız kraliyetinin de yargı ve hukuk organlarının bulunduğu yerdi. Kitapla

5 Nikolaus Weichselbaumer, '"Quod Exemplaria vera habeant et correcta": Concerning the Distribution and Purpose of the Pecia System', Richard Kirwan ve Sophie Mullins (ed.), *Specialist Markets in the Early Modern Book World* (Leiden ve Boston: Brill, 2015), s. 331–50 (s. 343).

6 Richard H. Rouse ve Mary A. Rouse, *Manuscripts and Their Makers: Commercial Book Producers in Medieval Paris, 1200–1500* (London: Harvey Miller, 2000).

ilgili ticari etkinlikler iki ayrı bölgede, Seine'in sol kıyısındaki üniversite semti ve Notre Dame dolaylarında yoğunlaşmıştı. Sol kıyıda, Geoffrey de St. Leger gibi en girişimci kırtasiyeciler, Macaristanlı Clementia ve Burgonyalı Jeanne gibi iki kraliçe dâhil olmak üzere pek çok müşterinin ilgisini çekiyordu. Bir diğer kırtasiyeci olan ve Notre Dame bölgesinde çalışan Thomas de Maubeuge, Jeanne'ın annesi Artoislı Kontes Mahaut (1268-1329) için kitaplar üretiyordu. Ürettiği kitaplar arasında azizlerin hayatını anlatan eserler, ekmek ve şarap ayininde kullanacak duaları içeren kitaplar, günlük ibadette kullanılan dua kitapları, bir İncil ve dinî hikâye koleksiyonları da vardı. Bu seçki, büyük soylu hanelerin kendi şapellerinde kullanılmak üzere geleneksel, Latince ayin eserlerine duydukları ihtiyacı gösterir. Ama Mahaut özellikle de tarih, romantik öykü ve dua kitabı türünden Fransızca kitaplar da sipariş vermişti. Zaman içerisinde Notre Dame dolaylarındaki kitap satıcıları bu tarz Fransızca kitaplar üzerine uzmanlaştılar. Bunları, ülkenin en zengin ve güçlü şahsiyetleri kendi kişisel koleksiyonları için sipariş ediyorlardı.

Akademi ve manastır dünyalarının ötesinde kitap üretiminin standartlarını, soyluların himayesi ve saray yaşamı belirledi. Sarayların yönetim merkezleri olarak büyümeleri, edebî faaliyetleri geliştirdi. Yönetim, okuma ve el yazısı becerilerini gerektiriyordu. 13. ve 14. yüzyıllarda yazılan pek çok din dışı tarih eserinin, romantik öykünün ve şiirin Fransa, Burgonya veya İngiltere saraylarında görevli kâtip ve memurlarca yazılmış olması şaşırtıcı değildir. Bunların en meşhurlarından biri Jean Froissart'tı (yaklaşık 1377-1405). Froissart pek çok seçkin sarayda, İngiltere Kraliçesi'nin yanı sıra Brabant ve Blois düklerinin yanlarında vakanüvislik ve şairlik yapmış bir rahipti. Froissart'ın Yüz Yıl Savaşları kroniği, 15. yüzyılın en sevilen tarih metinlerinden biri olacaktı. Eser günümüze de yüzden fazla, bol bol tezhiplenmiş nüsha hâlinde ulaşabildi. Saraylar bu türden servet ve ince zevkin gösterilebileceği yerler olarak önem taşıyorlardı. Bir hükümdar için, eğer etkilenecek bir kitle ve hamilerini taklit etmek isteyen saray görevlileri varsa güzel kitaplar, sahip olmaya değer şeylerdi. Bir saray kütüphanesi kurmak kamusal bir eylemdi. Bu, illaki kitaplar sürekli gösterimde olduğu veya kamu kullanımına açık olduğu için böyle değildi. Ama kitapların üretilmesindeki yazım, kopyalanma, tezhip ve sunum süreçlerindeki tüm işler, tamamen hükümdarın ve ailesinin himayesi altında gerçekleşiyordu. Kitaplar ayrıca zengin bir öykü anlatma, şarkı söyleme ve müzik performansı geleneğinin parçası olarak da keyifle okunuyorlardı ki, bu gelenek, saray hayatı için çok önemliydi. Saraylar yetenekli hatipleri ve

ozanları, hem kendileri için öyküler anlatıp eserler okumaları hem de hükümdarın yanı sıra maiyetinin de ahlakça yükseltilmesi veya eğlendirilmesi için işe alırlardı.[7]

Orta Çağ saray ahalisi gezginci bir yaşam tarzına sahipti ve hükümdarın kitap koleksiyonu da sürekli hareket hâlinde oluyordu. Bunun sonucunda çok sayıda kitap hâlen sandıklarda, güven içinde ve kolayca taşınabilir hâlde tutuluyordu. Koleksiyonlar genelde birçok kaleye dağıtılmış hâlde veya hükümdar ailesinin birden çok üyesinin elinde duruyordu. Kitaplar ayrıca kütüphaneye sürekli girip çıkıyordu, zira tüm değerli nesneler gibi onlara da borç karşılığı rehin konabiliyor, onlar da hükümdara hizmet eden kimselere veya diğer hükümdarlara hediye edilebiliyordu. Pek çok kitap saray koleksiyonuna, yazarlar veya kâtipler tarafından verilen hediyeler olarak giriyordu. Bazı eserler ise hükümdar tarafından özellikle başkalarına hediye edilmek için alınıyordu. Bu açıdan kitaplar, tablolar, gümüş çatal bıçak takımları, kaftanlar, tokalar, broşlar ve goblenler gibi sarayları bezeyen pek çok şaşaalı nesneden yalnızca biriydi. Bu açıdan, sarayda hayranlıkla izlenen diğer muhteşem gösteriş malzemeleriyle uyumlu olsunlar diye, pek çok kitabın kapaklarının da mücevherler ile bezenmiş veya en pahalı kadife kumaşlarla ciltlenmiş olması şaşırtıcı değildir.

Soylu sınıfların sahip olduğu ve en çok para harcatan kitap, aynı zamanda en bolca bulunan kitaplardan biriydi. Bu kitap, dua saatlerini gösteren ve Katolik Kilisesi'nin 1215'teki Dördüncü Laterano Konsili'nden itibaren teşvik ettiği halk kitlelerinin ibadete bağlılığındaki gelişimden doğan bir eserdi. Dinî kurumlara mensup olmayan insanlardan giderek daha fazlası, manastır hayatının gerektirdiği gibi dünya mülkünden vazgeçmeksizin, dindarca hayatlar yaşamak istiyorlardı. Dua saatleri kitabı, bu kişilere din adamlarının ruhani rutinlerine erişim şansı sunuyor, en popüler dualar, ilahiler ve ruhani tefekkür eserleri, manastırlarda olduğu üzere geleneksel ayin saatlerine göre ayarlanmış biçimde bir araya getiriyordu. Keşişlerin ve rahibelerin büyük dua kitapları gerektiren karmaşık ve dinamik bir ayin düzenleri vardı ama dinî kurumlara mensup olmayan kimseler de, kendi dua saatleri kitaplarıyla tekrar tekrar okunabilecek bir dua koleksiyonuna kavuşuyorlardı. Bu kitapların içerikleri, kitabın doğası gereği esnek olsa da çoğunda bir dinî takvim, kısa İncil dersleri, ilahiler, ölüler için yapılan ayin ve Meryem Ana ile bir dizi azize

7 Bu konuda muhteşem bir çalışma şudur: Frits Pieter van Oostrom, *Court and Culture: Dutch Literature, 1350–1450* (Berkeley, CA: University of California Press, 1992).

yönelik dualar oluyordu.[8] Bu geleneksel ruhani tefekkür eserlerinin tamamı, saray edebiyatının tercih edilen dili olan Fransızca değil Latinceydi. Ama kitabın sahibinin Latince bilgisi sınırlı veya yok denecek kadar az olsa bile bu durum, kişinin kitabındaki tüm duaları ezberlemesini engellemiyordu.

Böylece kitap tarihindeki kritik bir döneme girdik. Bu dönem, kitapların çok daha yaygın görüldüğü ve kitap üretiminin katbekat daha verimli olduğu bir dönem. Bu, dinî kurum mensubu olmayan insanların okuma yazma oranlarında aşama aşama bir yükselişle aynı döneme denk gelse de, çoğu yeni kitap sahibi henüz kitap kolektörü değildi.

Dua saatleri kitabı, her gün kullanılan ve yatağın baş ucunda veya göze çarpan bir masanın üstünde tutulan bir kitap olarak, o evdeki tek kitap olabiliyordu. Öğrencilerin gerekli cüzi ücreti ödeyerek aldıkları *pecia*'lar büyük ihtimalle sahiplerinin üniversiteden mezun olmalarının hemen ardından atılıyor veya (yasa dışı olarak) yeni gelen bir öğrenciye satılıyordu. Bunlara kütüphane denemezdi. Kütüphane koleksiyonu oluşturma konusunda Orta Çağ zanaatkârlarının kitap üretim becerileri, hâlen büyük ölçüde Orta Çağ'ın alışıldık kitap kolektörü sınıflarının, yani hükümdarlar ve ailelerinin, soylular ve Kilise liderlerinin hizmetindeydi. Değişen şey, toplumun zirvesindeki kişilerin daha büyük koleksiyonlar oluşturabilmesiydi.

14. yüzyıl başlarında, Burgonyalı Blanche gibi kraliyet mensubu kadınlar, dua saatleri kitaplarının bir saray modası nesnesi olarak popülerleşmesinde başat bir rol oynadılar. Kişiselleştirme, bunda çok önemli bir etken oldu. Blanche, sipariş ettiği bir dua saatleri kitabında, metne eklenen muhteşem minyatürlere kendisinin de yirmi beş resmini ekletmişti.[9] Tüm lüks dua saatleri kitaplarının önemli bir bileşeni, kişiye özel çizimlerdi. Bunlar sık görülen bir çizim olarak hanedan armalarından, kitap sahibi ve ailesinin tüm bir sayfayı kaplayan portrelerine (genellikle diz çökmüş, dua eder hâlde resmedilirlerdi) kadar uzanıyordu. Bu narin ve şaşaalı minyatürler, kitapların çocuklara ve hükümdar hanedanının diğer üyelerine miras bırakılan değerli varlıklar olmasını sağladılar.[10]

8 Eamon Duffy, *Marking the Hours: English People and Their Prayers, 1240–1570* (London ve New Haven: Yale University Press, 2006).

9 Roger S. Wieck, *Time Sanctified: The Book of Hours in Medieval Art and Life* (New York, NY: George Braziller, 2001), s. 39.

10 Christopher de Hamel, *Meetings with Remarkable Manuscripts* (London: Allen Lane, 2016), s. 376–425.

Pek çok sarayda bir kitapseverlik ortamı oluşmasının ardındaki bir etmen, dinî eserlere sahip olma ve bu eserlerle gösteriş yapma arzusu duyan kadınlardı. Saraydaki kadınlar meşhur şair ve sanatçıları himayelerine alma tekliflerinde bulunduklarında, kocaları da bunu dikkate almaya başladılar. Dönemin en büyük kolektörleri hiç şüphe yok ki Fransa Kralı V. Charles (1338-80) ve üç erkek kardeşi, Berry Dükü Jean, Anjou Dükü Louis ve Burgonyalı Cesur Philippe idi. Berry Dükü'nün, aralarında bazıları döneminin en güzelleri olarak meşhur olan tam on sekiz dua saatleri kitabı vardı. Burgonyalı Philippe'in yaklaşık yetmiş el yazması vardı ki, çoğu tarih ve romantik öykü içerikli olan bu eserlerin hepsi de muhteşem tezhiplerle bezenmişlerdi.[11] 1400'e gelindiğinde bu boyut ve kalitedeki bir koleksiyon hâlen kayda değerdi ancak V. Charles'ın, bu iş için yeni düzenlenmiş Louvre'da bulunan kütüphanesindeki 910 ciltle kıyaslandığında gölgede kalıyordu.

Bu olağanüstü koleksiyonların, Fransa halkının Yüz Yıl Savaşları'nın getirdiği yoklukların pençesinde olduğu bir dönemde oluşturulmuş olması dikkat çekicidir.[12] V. Charles'ın ölümünden sonra savaş, ellerini kralın koleksiyonuna da uzattı: 1420'de Paris İngilizlerin eline geçtiğinde büyük kütüphaneyi alan, bir İngiliz dükü olan Lancasterlı John oldu. Dük sonra koleksiyonu Londra'ya taşıttı ve koleksiyon onun 1435'teki ölümünün ardından bu şehirde farklı yerlere dağıldı.[13] Paris'in işgali, İngiliz seçkinlerin pek çoğunu Paris kırtasiyecilerinin atölyelerindeki enfes eserlerle tanıştırdı. 1430'da Lancasterlı John ve eşi Burgonyalı Anne, genç İngiliz Kralı VI. Henry'ye Paris'te üretilmiş muhteşem bir dua saatleri kitabı takdim edeceklerdi. Kitabın kenarları, 1200'den fazla oval süsle bezenmişti.[14] Lancasterlı John'un kardeşlerinden olan Gloucester Dükü Humphrey de Latince ilmî ve Fransızca edebî metinlerden oluşan seçkin bir el yazması koleksiyonu edinmişti. Humphrey, iki ayrı bağış ile ilmî el yazmalarını (toplam 281 kitap), üniversitenin merkez kütüphanesinin temelini oluşturması için Oxford Üniversitesi'ne bağışladı. Müteşekkir olan üniversite, Teoloji Fakültesi'nin (the Divinity School) üzerinde bu el yazmalarını barındıracak bir kütüphanenin inşa edilmesini

11 Georges Dogaer ve Marguerite Debae, *La Librairie de Philippe le Bon* (Brussels: Bibliothèque royale, 1967), s. 1.

12 Godfried Croenen ve Peter Ainsworth (ed.), *Patrons, Authors and Workshops: Books and Book Production in Paris around 1400* (Leuven: Peeters, 2006).

13 Hanno Wijsman, *Luxury Bound: Illustrated Manuscript Production and Noble and Princely Book Ownership in the Burgundian Netherlands* (1400–1550) (Turnhout: Brepols, 2010), s. 23.

14 Şimdi British Library'de, Add MS 18850 numarası ile yer almaktadır.

kararlaştırdı.[15] Humphrey'nin kütüphanesi on yıllar boyunca Oxford'un gururu olacak ancak daha sonra göreceğimiz gibi, kurulmasından yalnızca bir yüzyıl sonra talihsiz bir son bulacaktı.[16]

Yağmalayarak elde ettiklerini, Manş Denizi'nin öbür yakasındaki evlerine götürmek üzere pahalı kitaplar sipariş vererek harcayabilen bir işgalci gücün himayesine rağmen, Paris'teki kitap ticareti savaşın getirdiği güçlüklerden sıkıntı çekti. Paris başlıca uluslararası kitap sağlayıcısı olma konumunu yitirirken, ticari kitap üreticileri diğer üniversite şehirlerine, başka ticaret ve güç merkezlerine kaçtılar.[17] Bu özellikle Flanders ve Brabant bölgelerinin çıkarına oldu. Buralar, Fransız kraliyetiyle olan güç çatışmaları sonucu İngiltere'nin Yüz Yıl Savaşları esnasında önemli müttefikleri olmuş olan Burgonya düklerinin toprakları idi.

Brugge ve Gent gibi, Kuzey Avrupa ticaretinin önemli antrepoları olan şehirler, lüks el yazması üretiminin yeni yuvaları oldular. Bu Flaman şehirlerindeki atölyeler Burgonya düklerine ve diyarın en yüksek soylularına baş döndürücü kütüphaneler temin ettiler. Burgonyalı Cesur Philippe'in oğlu olan Korkusuz Jean'ın 250 kadar el yazması varken, halefi Dük İyi Philippe (1396-1467) düklük koleksiyonunu, hemen tamamı yeni yapılmış ve saray dili olan Fransızca dilinde yazılmış kitaplarla neredeyse 900 el yazmasına çıkarmıştı.[18] En etkileyici olan da Philippe'in kütüphanesindeki minyatür ve tezhiplerin sayısı ve kalitesiydi ki bunlar, kısa süre içinde Rönesans Avrupa'sının birer kültür hazinesi olarak görülecekti. Burgonya hükümdarının maiyetinde, tezhipli el yazmaları kolektörlüğü, takip edilmesi zorunlu bir moda hâline gelmişti.[19] Flaman topraklarındaki bu lüks el yazmaları üretimi patlaması 1480'lere, Philippe'in ölümünden yirmi yıl kadar sonrasına değin devam etti. Hiçbir kolektörün dük kadar sipariş vermesine olanak yoktu ama Lodewijk van Gruuthuse gibi en büyük soylular da bolca tezhipli 200 el yazmasından oluşan koleksiyonlara sahip olabiliyordu.

---

15 Alessandra Petrina, *Cultural Politics in Fifteenth-century England: The Case of Humphrey, Duke of Gloucester* (Leiden: Brill, 2004), s. 153–258.

16 Bkz. 6. Bölüm.

17 Bir vaka çalışması için bkz. Andrew Taylor, 'Manual to Miscellany: Stages in the Commercial Copying of Vernacular Literature in England', *The Yearbook of English Studies*, 33 (2003), s. 1–17.

18 Dogaer ve Debae, *La Librairie de Philippe le Bon*. Wijsman, *Luxury Bound*, s. 244–53.

19 Hanno Wijsman, *Handschriften voor het hertogdom. De mooiste verluchte manuscripten van Brabantse hertogen, edellieden, kloosterlingen en stedelingen* (Alphen: Veerhuis, 2006).

Flaman el yazması üretiminin yüksek standartları uluslararası tanınırlığa kavuşmuştu. Brugge'den gelme dua saati kitapları ta Lizbon gibi uzak saraylara bile ihraç ediliyordu. İngiliz Kralı IV. Edward Hollanda ve Flanders'te, Lodewijk van Gruuthuse'nin bir misafiri olarak sürgündeyken, kayda değer sayıda Burgonya üretimi el yazması sipariş etmişti. Tacını geri aldığında da ufak çaplı bir servete tekabül eden bir meblağı (240 £) Çukureller'de geçirdiği dönemde aldığı kitapların ödemelerinde harcamıştı.[20] Flanders ve Brabant'taki zanaatkârlar ayrıca farklı bir müşteri kitlesinin ihtiyaçlarına da cevap vermeye başlamışlardı. Gözü yükseklerdeki şehirli seçkinler, kitap sahibi olmada üst düzey soyluları taklit etmek istiyordu ve kırtasiyeciler onlar için yeni ve toplu üretilen dua kitapları geliştirdiler. Bunlar pahalı, kitaplara eklenmiş ve kişiselleştirilmiş minyatürleri veya zengin kenar süslerini içermiyor ancak kitaba ayrı sayfalar hâlinde eklenen, önceden hazırlanmış, sayfa boyutlarında çizimlerle süsleniyorlardı.[21] Böyle standartlaşmış eserler, Burgonya Dükü'nün sarayını bezeyen eserlerle kıyaslanamazdı gerçi ama yine de bu renkli dua saatleri kitapları da bir lüks izlenimi yaratıyorlardı. Pek çok hane için bunlar kayda değer harcamalar oluyordu. Yorklu bir fırıncı olan Thomas Overdo'nun sahibi olduğu bir dua saati kitabının 1444'taki değeri 9 shelling idi ki, bu da yaklaşık olarak bir inek fiyatıydı.[22] Günümüze ulaşan bu tür pek çok dua saati kitabında, kuşaklar boyunca değer görülüp kullanıldığının emaresi olan bolca kişisel not ve dua görülür. Bunların değer verilen eşyalar olduğu açıktır; pek çok kişi için evlerindeki ilk ve tek kitap bu kitaplardı.

Rönesans Geliyor

Kuzey Avrupa soylularının topladığı bu etkileyici kitap koleksiyonları, kamuya yönelik gösteriş içindi ama kamu kullanımına açık değildi. El yazmalarına harcanan bolca para, kimi zaman vergilerle elde edilen soylu gelirlerine bağlı olsa da, bu bir kamu kullanımına açıklık kültürü yaratmadı. Bir soylunun ölümünden sonra kitapları halefine miras kalıyor veya akrabalarına dağıtılıyordu. Bilinçli olarak daha geniş kitlelerin erişimi için kurulan kütüphaneler görmek istiyorsak, gözlerimizi güneye, İtalya'nın Rönesans dönemi şehir devletlerine çevirmemiz gerekir. Burada tamamen farklı türden bir kitap sahipleri grubu, kolektörlüğün rekabetçi dünyasına şekil veriyordu. Onların icraatları kısa

20 James P. Carley (ed.), *The Libraries of King Henry VIII* (London: British Library, 2000), s. 3.

21 Duffy, *Marking the Hours*, s. 25.

22 a.g.e., s. 22.

süre sonra, İtalyan siyaseti denen o ölümcül oyunda güç için mücadele eden bankerlerin, tüccarların ve paralı asker olarak savaşan generallerin dikkatini çekecekti.

Görmüş olduğumuz üzere İtalyan kitap kolektörlüğüne hız veren, hümanist bilginler olmuştu. Hümanist hareketin temelinde kitaplar yatıyordu ve bu hareket, kitap sahipliğini kültürlü olmanın bir emaresi hâline getirdi. Harekete katılanların arkadaşlarından veya yazıştıklarından kitaplar istemesi, bu kitapları kopyalaması ve en önemlisi de, sonra bu kitaplar üzerinde çalışmalar yapması gerekiyordu. Tüm bunlar, antik dönem eserlerinin mümkün olduğu kadar tam bir biçimde rekonstrüksiyonu için yapılıyordu. Bu koleksiyonlarda dinî eserlerin, özellikle de İncil ve erken dönem Kilise yazarlarının eserlerinin de bir yeri vardı ama bu kolektörlerin öncelikleri Fransız veya Burgonya soylularınınkiyle taban tabana zıttı. İtalyan bilginlerin küratörlüğünü yaptığı bu koleksiyonlar genelde Latince eserlerden oluşuyor, kimi meraklılar Yunanca el yazmaları da arıyorlardı.

Bu ilmî programda kitaplara verilen önemin en açık göstergesi, kişisel çalışma odalarının, yani kitap kolektörünün edebî çalışmaları için özel olarak ayrılmış odaların doğuşuydu.[23] Kişinin bir *studio*'su (keşiş odası anlamına gelen Latince *studium*'dan türemiştir) olması, *studio* sahibi açısından edebî meselelere en yüce adanmışlığı duyuyor olma iddiasını öne sürmesi anlamına geliyordu. 14. ve 15. yüzyıllarda kişinin evinde, bireysel olarak kullanması için ayrı bir mekân olması nadirdi. Bu türden, kitaplarla, bir masa ve bir dizi yazım araç gereciyle dolu bir odanın olması, görgünün zirvesini teşkil ediyordu. Benedetto Cotrugli, kültürlü bir tüccarın ticari işlerini yürüttüğü odasından ayrı olarak bir de çalışma odası olması gerektiğini söylüyordu; en ideali bu çalışma odasının yatak odasına yakın olmasıydı, zira böylece kişi, günün erken ve geç saatlerinde çalışabilirdi.[24] Kitaplara ayrılacak ayrı bir mekânı değerli bulmak için devasa bir kütüphaneye sahip olmak gerekmiyordu. Hümanist bir bilgin, arkadaşına kır villası ile ilgili şunları yazıyordu: "Burada Sassetti veya Medicilerinki [banker aileler] gibi bir kütüphanem yok ama en zengin bezemeden bile daha çok kıymet verdiğim ufak bir raf dolusu düzeltilmiş metnim var."[25]

23 Dora Thornton, *The Scholar in His Study: Ownership and Experience in Renaissance Italy* (London ve New Haven: Yale University Press, 1997).

24 a.g.e., s. 32.

25 a.g.e., s. 4.

Kişisel çalışma odalarının ortaya çıkışı, kütüphanenin bir mekân olarak gelişiminde önemli bir adım oldu. Kimi çalışma odaları mevcut bir odanın içerisinde ayrılarak inşa edilen mekânlardı: bunlar içerisinde bir masa, kitaplar ve yazım malzemeleri için bir dolap ve bir koltuk olan ufak, ahşaptan yapılma bir bölmeden ibaretti. Zaman içerisinde bu bölmelerin yerini evin içerisinde okumaya ayrılmış ve uygun biçimde donatılmış ayrı odalar aldı. Bazen bu odalarda ustaca yapılmış döner masa veya tekerlekli kitap dolapları oluyordu ki bunlar birden çok kitabın aynı anda kolayca kullanılabilmesini sağlıyordu. Bu, kitapların sergilenmesine olanak tanıdığı gibi, raftaki kitapları taşımanın sandıktaki kitapları taşımaya göre çok daha zor olacağı düşünülürse, çalışma odasına bir kalıcılık havası da veriyordu. Bunun yerinde bir gelişme olduğu konusunda koleksiyonerlerin tamamı hemfikir değildi. Ferrara Markizi Leonelle d'Este'nin tavsiyesi şuydu:

> "Kitapları, dolaplara veya sandıklara kapatan insanların yaptığı gibi ev tozundan korumalı, asla birden fazla kitabı okumak için çıkarmamalı veya geri yerine koymamalı, yani kitapları özel ve gizli bir kütüphanede, açık ve kişinin arkadaşları için olmayan bir kütüphanede tutmalı. Toz kitaplara yalnızca olduğu yerden çıkarılması ve geri konulması esnasında kirletilmesinde bile inatla yapışır, odanın tabanı ne kadar sık silinirse silinsin. İşte bu yüzden elleri yıkamak sorunu baştan çözer ve bu yüzden elleri yıkamaya daha çok özen göstermek gerekir ... Ayrıca bazı insanlar kitapları kirden, ayrıca çok fazla doğrudan güneş ışığından ve havadaki tozdan korumak için yarı açılır cam veya brandalı bölmelerde tutuyorlar."[26]

Bunlar kitapları el değmemiş bir hâlde korumak için ideal şartlardı ancak çalışma odasının kitapların etkin olarak kullanıldığı bir yer olduğu fikriyle zıt düşüyordu. Burada kitapların sahibinin zihnini canlandıran şey yalnızca kitaplarla çevrili olmak değil, aynı zamanda büstler, vazolar, sikkeler ve özellikle de antika eşyalar başta olmak üzere çeşit çeşit farklı ilginç nesneydi. Ayrıca çalışma odası sessizce düşünmek için kişisel bir mekân sunuyor olsa da, kolektörlük ve bilginlik kültürü, doğası gereği toplumsaldı. En iyi kitapları toplamak için aynı zihniyetteki arkadaşlardan oluşan geniş bir bağlantılar ağı gerekiyordu. Bunun bir örneğini yukarıda, kayıp el yazmaları arayışları esnasında bol bol birbirleriyle yazışan Poggio Bracciolini ve Niccolò de'

26 Alıntılayan a.g.e., s. 133–4.

Niccoli'de gördük.[27] Bracciolini adı kötüye çıkmış bir kitap avcısı olsa da kolektör olan, Floransa'dan hiç ayrılmadan zamanının en iyi kütüphanelerinden birini oluşturan kişi Niccoli'ydi. Niccoli yaşamını ve tüm servetini, 800 kadar el yazmasını toplamış olduğu kütüphanesine adadı. Bu kitapları başkalarının göremeyeceği yerde tutmak şöyle dursun, aksine o, bilginleri, arkadaşlarını ve ilgili vatandaşları gönül rahatlığıyla kitapları üzerinde çalışmaya, fikir teatisinde bulunmaya ve kitaplarına hayranlık duymaya davet ediyordu. Hatta kitaplarını başkalarına ödünç de veriyordu ki, 1437'deki ölümünde kitaplarından 200'ü evinde değildi.

Niccoli kadar cömertçe kitap ödünç verebilecek az kişi olsa da, hümanist bilginlerin kütüphanelerini başkalarına da açmaları beklenen bir şeydi.[28] Bu, bilginlerin, hamileri olan siyasi ve Kilise seçkinlerine aktardıkları kitap kolektörlüğü alışkanlığının en önemli prensiplerinden biriydi. Hümanistler, Romalı general ve imparatorların büyük ve kamuya açık koleksiyonlar oluşturmak için ne kadar çok çabaladıklarını hatırlatarak antik Roma'dan pek çok örneğe atıfta bulunabiliyorlardı. Bu kütüphanelerin kamuya açıklığının gayet sınırlı olduğunu görmüştük. Ama dünyalarının Roma'nın yeniden dirilişinden başka bir şey olmadığını düşünen küçük İtalyan prensleri için etkileyici kütüphaneler kurmak, hevesle benimsenen bir iş oldu.[29]

Bilgin koleksiyoncular, kütüphanelerindeki pek çok kitabı kendileri kopyalamışlardı. Özellikle Niccoli yenilikçi hümanistik yazısıyla meşhurdu ki bu yazı, daha sonraları italik veya bitişik el yazması denilen türün tasarlanmasında ilham kaynağı olacaktı. Bu yazı, kalemin sayfa üzerinde daha hızlı hareket etmesini sağlıyor, kopyalamada daha iyi bir verimlilik sunuyordu. Bunun aksine büyük prens ve Kilise kolektörleri ise nüshalarını başkalarına, sadece bilginlere değil aynı zamanda, giderek artan bir oranda, kırtasiyecilerde çalışan çok sayıdaki kâtibe kopyalatıyorlardı. Kitap kolektörlüğüyle ciddi olarak ilgilenmeye başlamış olan papaların, kardinallerin, piskoposların, generallerin ve devlet adamlarının edebî zevklerini tatmin etmek için yeni bir kitap tüccarı sınıfı olan *cartolai* ortaya çıktı. Başlangıçta parşömen satıcısı olan bu insanlar, kırtasiyeci, ciltçi, kitap satıcısı, bibliyograf, yayımcı ve telif temsilcisi işlevlerinin hepsini bir arada yerine getiren zanaatkârlardı. Kâtipler ve müşteriler

27 Bkz. 2. Bölüm.

28 İyi bir örnek için bkz. David Rundle, 'A Renaissance Bishop and His Books: A Preliminary Survey of the Manuscript Collection of Pietro del Monte (c.1400–57)', *Papers of the British School at Rome*, 69 (2001), s. 245–72 (s. 256).

29 Bkz. 1. Bölüm.

arasında aracılık yaptıkları gibi, kitap üretimine de müdahil oluyor, büyük çaplı projelerde çalışmaları için kâtip ve tezhipçiler işe alıyorlardı. Bu boyutta organize bir kitap ticaretini yaratacak kadar zengin müşteri kitlesi ve kalifiye işçiyi ancak İtalyan şehirleri sunabiliyordu. Kitap piyasasının en gelişmiş olduğu yerler, hümanistlerin en bol olduğu şehirlerdi: Floransa, Napoli, Roma, Venedik ve Milano. Buralar yalnızca İtalya'daki ilk üniversitelerin şehirleri değil aynı zamanda büyük ticari ve siyasi merkezlerdi. 15. yüzyıl ortalarına gelindiğinde buralar aynı zamanda kaliteli kitap ticaretinde uluslararası ün kazanmış şehirler olmuşlardı. Yabancılar birkaç yıl boyu buralarda yaşamaya gelebiliyor, gerek kendileri gerekse kendi memleketlerindeki hamileri ve kurumları için kitap sipariş verip koleksiyonları için kitap toplayabiliyordu.[30]

En iyi *cartolai* Floransa Cumhuriyeti'ndekilerdi ve aralarındaki en üretken isim de Vespasiano da Bisticci idi.[31] 1420 dolaylarında Floransa'nın dışlarında bir köyde doğan Vespasiano, piyasada belli bir yeri olan ciltçi ve kitap tüccarı Michele Guarducci'nin yanında eğitim gördükten sonra kırtasiyeci olmuştu. Resmî olarak klasik bir eğitim görmemesine rağmen Vespasiano, Floransa ve ötesindeki çevrelerdeki müşteriler için başlıca el yazması sağlayıcı hâline gelmişti. Pek çok *cartolai* yalnızca ikinci el kitapların ticaretini yaparken Vespasiano devasa boyutta bir kitap üretimi yapıyor, soyluların siparişleri gibi önemli siparişlerde elliye varan sayıda kâtip çalıştırıyordu. Vespasiano'nun en zengin kolektör sınıfının yanındaki cana yakın tavırları ve ticaretteki kurnazlığı, onun başarılı bir kariyere sahip olmasını sağladı. Başarısını kısmen tüm kolektörlerin aynı tür kitapları istemediği ve alamayacağı gerçeğini fark etmesine borçluydu. Vespasiano'nun atölyesi muhteşem iç kapak resimli ve kitap boyu süren tezhipli, en iyi buzağı veya keçi derisiyle ciltlenmiş baş döndürücü lüks eserler üretmişti ama bunların metinleri her zaman isabetli biçimde yazılmış olmayabiliyordu. Başka müşteriler için ise Vespasiano daha pratik, tezhipsiz, belki yalnızca basit, renkli başharflerle bezenmiş ancak kâtiplerin isabetli yazımına odaklanılmış kitaplar sunuyordu.

30 R. J. Mitchell, 'A Renaissance Library: The Collection of John Tiptoft, Earl of Worcester', *The Library*, 4th series, 18 (1937), s. 67–83.

31 Albinia C. de la Mare, 'Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller' (PhD thesis, London University, 1966); Albinia C. de la Mare, 'Vespasiano da Bisticci as Producer of Classical Manuscripts in Fifteenth-century Florence', Claudine A. Chavannes-Mazel ve Margaret M. Smith (ed.), *Medieval Manuscripts of the Latin Classics: Production and Use* (London: Red Gull Press, 1996), s. 166–207. Konuya ilişkin en yakın tarihli çalışma şudur: Ross King, *The bookseller of Florence* (London: Chatto & Windus, 2021).

Vespasiano'nun talep ettiği ücretlerin yüksekliği, dükkânından yalnızca en zengin kesimin alışveriş yapabilmesini beraberinde getiriyordu; bu en ucuz kitapları için bile geçerliydi. Vespasiano'nun dükkânının kirası yıllık on beş florindi ki bu da orta seviye bir ürünüyle aynı paraya denkti.[32] Önde gelen bir tezhipçi yılda altmış florin kazanabilirken, *cartolai* çırakları ancak on veya on beş florin elde edebiliyorlardı. Pahalı bir resimli ilk sayfa, kitabın fiyatını yirmi beş florin arttırabiliyordu, zira renkler için gerekli toz boyalar felaket düzeyde pahalıydı. Altın ve gümüş kakmalı, değerli taşlarla bezenmiş en pahalı ciltler 100 florinden fazla paraya patlayabiliyordu. 1483'te şehrin en üst düzey kamu görevlilerinden biri olan Floransa Şansölyesi'nin maaşı yalnızca 432 florindi.[33] Elbette bu başka pek çok gelir ile takviye edilen bir maaştı ama yine de bu sayılar, ufak bir kütüphane oluşturmanın bile kayda değer olanakları olanlar için dahi zor bir iş olduğunu gösterir. Ancak bir kolektör koleksiyonunu kamuya açmak istiyorsa, kitaplarının ucuz görünmesi riskini alamazdı. Eğer ziyaretçilerinin, hamileri olan bu kişinin ilme duyduğu saygıdan ve kitap sevgisinden etkilenmesini istiyorsa, kendi armasıyla ve sayısız tezhiple süslenmiş en iyi nüshalardan almalıydı.

1478'de Vespasiano ticareti bırakıp emekli oldu ve kırlardaki bir aile evine çekildi. Burada döneminin önde gelen şahsiyetlerinin ufak biyografilerini yazdı. Bu şahsiyetlerin pek çoğu onun müşterisiydi. Çoğu İtalyan olsa da aralarında, Worcester Earl'ü ve Ely Psikoposu gibi birkaç İngiliz de vardı.[34] Yüz kadar hükümdarı, kardinali, piskoposu, devlet adamını ve meşhur yazarı anlatan bu muhteşem ve zengin eserde Vespasiano, ele aldığı kişilerin kitap kolektörlüğü alışkanlıkları üzerinde de detaylı olarak durdu. Bu onun doğal olarak iyi bildiği bir konuydu. Ama Vespasiano, kütüphane kurmanın bir hükümdar, kardinal veya piskopos için, savaşta cesaret göstermek, bilgelik, cömertlik ve sadakat gibi erdemlere denk bir erdem olduğunu da belirtir. Tecrübeli bir general ve büyük bir sanat hamisi olan Urbino Dükü Federico (1422-82), Vespasiano'nun yazdığına göre "antik dönemden beri görülmüş en iyi kütüphaneyi" kurmak istiyordu. "Bunun için ne para ne çaba sarf etmekten sakındı, iyi bir kitabın varlığından haberdar olduğunda, kitap ister İtalya'da ister başka yerde olsun, hemen getirtti." Dük, Urbino, Floransa ve

32 De la Mare, 'Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller', s. 214.

33 a.g.e., s. 215-16.

34 Vespasiano da Bisticci, *Renaissance Princes, Popes and Prelates: The Vespasiano Memoirs – Lives of Illustrious Men of the XVth Century*, terc. William George ve Emily Waters (New York, NY: Harper & Row, 1963).

diğer şehirlerde otuz ile kırk arası kâtip çalıştırıyor, bunlara tüm antik dönem yazarlarının eserlerinin lüks el yazmalarını sipariş ediyordu. İki ciltlik İncil'i "olabilecek en güzel şekilde resimlendirilmiş, gümüş detaylı altın brokarla ciltlenmişti." Elindeki Aristoteles ve Platon eserleri "en iyi keçi derisine" yazılmış, pek çok kitap kırmızı kumaş ve gümüşle ciltlenmişti.[35]

İtalya'daki en büyük koleksiyon olduğu söylenen bu büyük koleksiyonun, dükün Urbino'daki sarayının kilitli zemin kat odasında tutulması dikkat çekicidir. Federico kitaplarını burada okumuyor, kitapları okunmak üzere muhteşem tablalı *studiolo*'suna götürtüyordu. Burası pek çok çalışma odasından farklıydı, zira zarif sohbetler ve müzik için tasarlanmış, içerisinde ziyaretçilerle bu hazinelerini paylaşabileceği ufak bir kabul odası işlevi de görüyordu.[36] Bu düzen, Roma villalarındaki düzenin aynısıydı ve modern kurumsal kütüphanelerdeki istif depolama sisteminin erken örneklerinden biriydi.

Hümanistlerin idealine uygun bir biçimde Vespasiano, en zengin müşterilerinin, koleksiyonlarını kamuya açık tutmalarını bekliyordu. Ancak biyografik eserinde müşterilerinin sıklıkla bu niyette olduğunu vurgulamasına rağmen, bu niyetin gerçekten icraata döküldüğünü kaydedebildiği çok az durum vardır.[37] Yine de, bunu dikkat çekici bir başarıyla hayata geçirebilen bir müşterisi vardı: İtalya'nın en zengin bankerlerinden ve Floransa'nın *de facto* hükümdarı olan Cosimo de' Medici (1389-1464). Vespasiano küçük yaştan itibaren Cosimo ile yakın olmuş ve bankerin en sevdiği *cartolai* olabilmişti. Yolları ilk kez bir sürgün döneminden dönen Cosimo'nun, Floransa halkının sevgisini yeniden kazanma girişiminde kesişmişti. Cosimo şehirdeki viran hâldeki bir manastır olan, yakın zamanlarda yeni bir dinî tarikata verilmiş bulunan San Marco'nun hamiliğini üstlenmişti.[38] Keşişler manastırı devralmaya geldiklerinde binayı yıkılmak üzere, mobilyasız, kutsal tassız ve ayin kitapsız bir hâlde bulmuşlardı. Cosimo, dönemin en büyük İtalyan mimarlarından olan Michelozzo Michelozzi'yi tüm manastırı yeniden inşa etmekle görevlendirdi. Ayrı bir kütüphaneyi de içeren yeniden inşa, 1444'te tamamlandı. Cosimo'nun şehrin tüm okuryazar vatandaşları için bir kaynak olarak

35 a.g.e., s. 102-104.

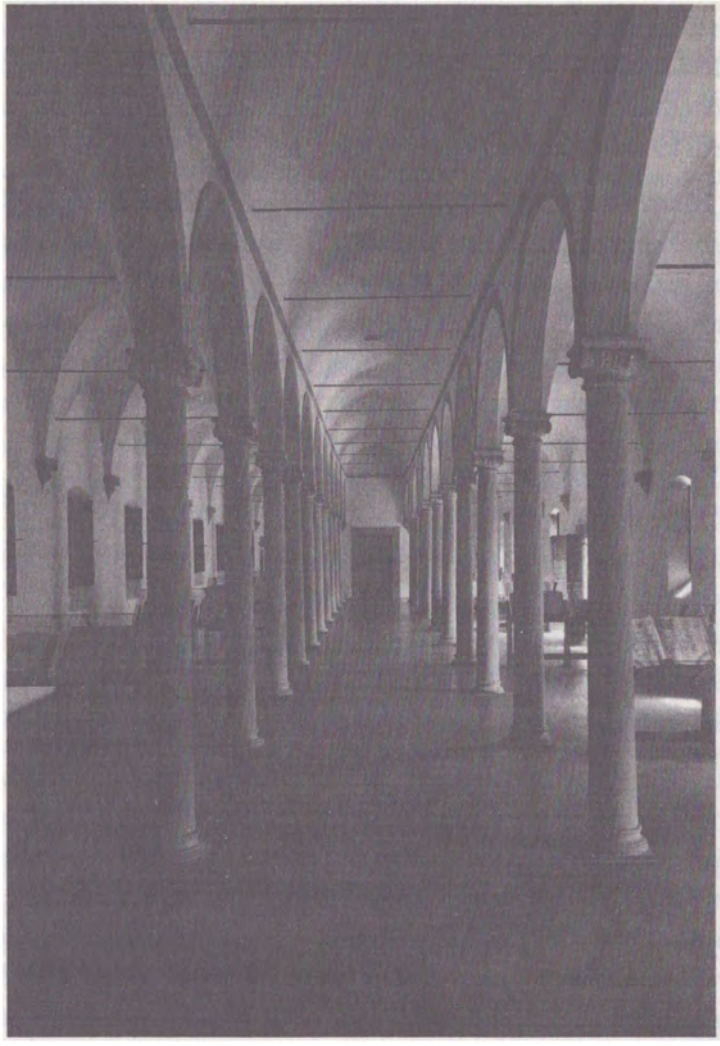
36 Thornton, *The Scholar in His Study*, s. 120; K. Sp. Staikos, *The Architecture of Libraries in Western Civilization: From the Minoan Era to Michelangelo* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2017), s. 316–19.

37 Vespasiano da Bisticci, *Renaissance Princes, Popes and Prelates*, s. 114–15, 118, 155–6, 171, 237.

38 Olayın tamamı, şu eserde ustalıkla anlatılmaktadır: Berthold L. Ullman ve Philip A. Stadler, *The Public Library of Renaissance Florence: Niccolò Niccoli, Cosimo de' Medici and the Library of San Marco* (Padova: Editrice Antenore, 1972).

tasarladığı kütüphane, üç koridoru ve tonozlu sıra kemerleriyle kiliseleri taklit eder bir üslupla inşa edilmişti. İki taraftaki koridorların, tonozların altında altmış dört adet, serviden yapılma okuma masası mevcuttu.

San Marco'nun artık bir kütüphanesi vardı ama hâlâ kitabı yoktu. Neyse ki Cosimo'nun karşısına kütüphaneyi muhteşem bir koleksiyonla doldurmasını sağlayacak bir fırsat çıktı.



5. Floransa'daki, Michelozzo tarafından tasarlanan San Marco kütüphanesinin iç mekânı. Orta koridorun her iki yanında sıralar dizilidir ve her bir sırayı aydınlatan ayrı pencereler mevcuttur. Cosimo'nun Floransa halkına armağanı, şehrin klasik dönem ilim ve irfanının bir merkezi olma ününü arttırdı.

Büyük kolektör Niccolò de' Niccoli, vasiyetnamesinde kütüphanesini bir halk koleksiyonu olarak miras bırakmaya karar vermiş olduğunu belirtmişti. Bu arzusunu yerine getirmek için gerekli finansal kaynakları da bulmaya çalıştı ancak öldüğü zaman neredeyse iflas etmiş hâldeydi. Dolayısıyla kütüphaneyi, Cosimo ve kardeşi Lorenzo'yu da içeren bir mütevelli heyetine bıraktı. 1441'de diğer mütevelli heyeti üyeleri, Cosimo'ya, Niccoli'nin borçlarını ödemesi karşılığında kitapları San Marco kütüphanesine yerleştirme izni verdiler. Cosimo bunu kolaylıkla yaptı, zira Niccoli'nin borçlarının yarısından çoğu Medici ailesineydi. Cosimo tek bir hamlede, içinde Latince ve Yunanca antik dönem eserlerinin en iyi nüshalarından bazılarını barındıran, İtalya'daki en değerli kütüphanelerden birini elde etmişti.

San Marco kütüphanesi, altmış dört okuma bankına zincirli 400 cilt ile açılacaktı. Yalnızca şehrin ilmî konularla ilgili, okuryazar erkek vatandaşlarına erişim izni veriliyorsa da bu kişilerin sayısı 15. yüzyıl Floransa'sında 1.000'i buluyordu. Gelecek on sekiz yıl boyunca Cosimo kütüphaneye, pek çoğu Vespasiano tarafından sağlanacak 120'den fazla kitap ekleyecekti. Vespasiano, kütüphaneye daha kapsamlı bir dinî el yazmaları seçkisi sağlamakla görevlendirilmişti. Cosimo ideal bir müşteriydi: Vespasiano'ya kitaplar için gerçekten ödeme yapmasının yanı sıra (her büyük kolektör vaat ettiği ödemeyi yapmıyordu), 400 florinlik bir komisyon ücreti de ödemişti.[39] Bu harcamadan sonra bile Cosimo, kütüphane kurma çalışmalarını San Marco ile sınırlamadı. Floransa'nın dış bölgelerindeki Fiesole'de yer alan Badia manastırı için de koca bir kütüphanenin masraflarını karşıladı. Burada da görevlendirme Vespasiano'ya düştü. Vespasiano, bu kütüphane için yirmi iki ay içerisinde kırk beş kâtip çalıştırarak 200 cildin kopyalanmasını tamamlandığını iddia eder.[40]

Cosimo'nun 1464'teki ölümünden sonra Medici ailesi Floransa'da güç sahibi olmayı sürdürdü ancak ailenin halk kütüphanelerine olan tutkusu dindi. Vespasiano'nun yeğeni olan Lorenzo da Bisticci gibi kimi Floransa vatandaşları San Marco kütüphanesine kitap bağışladılarsa da Cosimo'nun halefleri halka açık olmayan büyük bir koleksiyon oluşturmaya daha fazla ilgi gösterdiler. Cosimo'nun torunu olan Muhteşem Lorenzo (1449-92), Floransa vatandaşları veya Toscana keşişleri için değil bizzat kendisi için toplamda

39 De la Mare, 'Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller', s. 219.
40 Vespasiano da Bisticci, *Renaissance Princes, Popes and Prelates*, s. 221.

1.000 kadar el yazması topladı.[41] En kıymetli eserlerinden biri, saf gümüş ve kristalle ciltlenmiş, 200 florin değerinde bir dua kitabıydı. Bu, halk arasındaki saygınlığını arttırmaya odaklanmış zeki bir sermayedarın değil bir prensin koleksiyonuydu ki, bu da, Medici ailesinin bankerlikten bir siyaset devine dönüşümünün açık bir işaretidir.

Evrensel Değerler

Burgonya dükleri veya Muhteşem Lorenzo düzeyindeki hükümdarlar, bu iş onların statüsüne yaraşır türden bir iş olduğu için kütüphaneler kurdular. Kitaplar pahalı ve değerli nesnelerdi ve çok sayıda kitap toplamak pek az kimsenin yapabileceği türden bir işti. Günlük olarak kitaplarla haşır neşir olan, genellikle saray memurları, din adamları, hekimler ve bilginlerden oluşan insanların sayısı, genel nüfusa oranla hayli azdı. Bir hükümdar için büyük bir kitap koleksiyonu toplamak, bu gibi kişileri kendi sarayına çekip himayesi altına alabilmek demekti. Hükümdarın, kütüphanenin değerini takdir edebilmesi için kültürlü olması veya kitapların mistik gücünü anlaması için okuma yazma bilmesi gerekmiyordu.

Tüm bu açılardan bakıldığında 14. ve 15. yüzyıl Avrupa'sının büyük kütüphaneleri, dünyanın başka yerlerindeki kütüphanelere benzerdi. İran emîr ve sultanları ile Bağdat, Kahire ve Kurtuba halifeleri de kitap koleksiyonları oluşturdular, etraflarına büyük sanatçı ve bilginler topladılar. Endülüs, Mısır, Levant ve Mezopotamya'daki en büyük şehirler, Notre Dame dolaylarında veya Brugge'deki atölyelerde çalışanlar kadar yetenekli, muhteşem kâtipler yetiştirdiler. Hat, tezhip ve boyama, İslam dünyasındaki en yüksek sanat biçimleri arasında yer aldı. Zengince bezenmiş, büyük çabalarla üretilmiş kitaplar, seçkinlerin koleksiyonlarının temel parçalarındandı. Bu kitaplar arasında tüm disiplinlerden eserler vardı: doğal olarak ilahiyat ama aynı zamanda bilim, matematik, astronomi ve dünyadaki tüm bilgiyi içerisinde barındıran özet ansiklopediler.[42] Avrupa'daki benzer kütüphaneler gibi, bunlara erişim de genellikle hükümdar ve maiyetiyle sınırlıydı.[43]

41 Ullman ve Stadler, *The Public Library of Renaissance Florence*, s. 28.

42 Elias Muhanna, *The World in a Book: Al-Nuwayri and the Islamic Encyclopedic Tradition* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018).

43 Arnold H. Green, 'The History of Libraries in the Arab World: A Diffusionist Model', *Libraries & Culture*, 23 (1988), s. 454–73; Ribhi Mustafa Elayyan, 'The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries', *International Library Review*, 22 (1990), s. 119–35.

Şam gibi şehirlerde ilahiyat okulları ve akademilerinin kurulması aynı zamanda ticari bir kitap piyasasını da doğurdu. Bu piyasada kırtasiyeciler, kâtipler ve bilginler (tek bir bireyin bu üç işi birden yaptığı da oluyordu) öğrencilere metinler sağlıyorlardı. Hizmetlerini diğer bilginlere, saray memurlarına ve tabii ki Abbâsî, Fâtımî veya Memlük seçkinlerine de sunuyorlardı. En dikkat çekici kitap kolektörlüğü merkezlerinden birisi, Nijer Nehri'nin kıyılarındaki önemli bir ticaret merkezi olan Timbuktu şehriydi. 14. ve 16. yüzyıllar arasında şehir, en bilgili İslam âlimlerinin yuvası olmakla meşhur olmuştu. Buradaki âlimlerin şer'î hukuk hakkındaki kararları, tüm Kuzey Afrika toplumları tarafından büyük saygı görüyordu.[44] Bu âlimlerin pek çoğunun kütüphaneleri vardı ve bu kütüphaneler İslamî ilahiyat, hukuk, tarih, bilim ve tıp hakkında el yazmaları barındırıyordu. Bu eserler, âlimlerin yüksek bilgisinin önemli birer emaresi ve hukuki otoriteleri için de vazgeçilmez bir temeldi. Bu koleksiyonlardan bazıları yüzlerce ciltten oluşuyordu. Âlimlerle dolu olan ancak yerel kitap üretiminin sınırlı olduğu bir şehirde kütüphaneler, sahiplerinin en değerli varlığı oluyorlardı.

Timbuktu'nun ilimdeki altın çağı, 1591 yılındaki Fas istilasının yıkımıyla büyük oranda son buldu. Âlimler öldürüldü, esir alındı veya sürüldü; şehirdeki kitap koleksiyonları ise dağıldı veya kullanılmadan bir köşede kaldı. Benzer talihsizlikler İslam dünyasındaki başka büyük koleksiyonların da, özellikle de 13. yüzyılda Bağdat'ın Moğollarca yıkılması ve Müslüman İspanya'da Hristiyanların Reconquista'sı esnasında başına geldi. Orta Çağ dönemindeki İslam kütüphanelerinin böyle ortadan kaldırılmasının talihsiz bir sonucu, bu koleksiyonların boyutları hakkında detaylı ve doğrulanabilir bilgi edinmenin son derece zor olmasıdır. Sonraki tarihlerde yazılmış eserler, yüz binlerce ve hatta milyonlarca kitap olduğu tahmininde bulunurlar ki, bu durum antik İskenderiye Kütüphanesi'ndeki eserlerin ardından yakılan ağıtları hatırlatır.[45] Kahire ve Bağdat'taki büyük saray kütüphaneleri hakkında pek güvenilir bilgi yoktur, tıpkı Çin, Kore ve Japonya'daki Orta Çağ'dan kalma kitap koleksiyonları hakkında olmadığı gibi. Buralarda da imparatorlar, şogunlar ve savaş beylerinin,

44 Brent D. Singleton, 'African Bibliophiles: Books and Libraries in Medieval Timbuktu', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 1–12.

45 Paul E. Walker, 'Literary Culture in Fatimid Egypt', Assadullah Souren Melikian-Chirvani (ed.), *The World of the Fatimids* (Toronto: Aga Khan Museum, 2018), s. 160–75; Johannes Pedersen, *The Arabic Book* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984), s. 118–19; daha geniş çaplı bilgi için bkz. a.g.e., s. 113–30.

büyük ölçüde sarayla ilişkili bilginler ve yönetimden sorumlu memurlar için birer kaynak olarak kayda değer kütüphaneler edindikleri biliniyor.[46]

Daha kesin olarak bilinen ise Çin ve sonraki dönemlerde Arap toplumunun, kâğıt üretim sanatı sayesinde kütüphanenin gelişimine çok önemli bir yenilikle katkıda bulunduğudur. Doğu Asya'da kâğıt, bambu gibi bitkilerin lifinden üretiliyor ve hem tomar hem de kodekslerde kullanılıyordu. Bu teknoloji, icadından sonraki ilk bin yıl içerisinde İslam dünyasında da yayıldı. Burada kumaş paçavraları kâğıt üretimi için yaygın kullanılır bir kaynak oldu. Kâğıt üretimi, hayvan derisinden parşömen üretimine göre çok daha ucuz ve verimliydi. Kâğıt üretim tesislerinin ihtiyaç duyduğu tek şey, düzenli keten, pamuk veya kenevir paçavraları temini ile paçavraları kâğıt hamuru hâline getirmede kullanılan çekiçlere güç sağlaması için bir su kaynağı idi.[47] 13. yüzyıla gelindiğinde İtalya ve İspanya'da bu türden ilk kâğıt üretim tesisleri kurulmuş, sonra bu tesislerden Fransa, Almanya ve Çukureller'de de görülmüştü. Kâğıdın çok daha ucuz ve bol bir yazım malzemesi olacağı anında anlaşılmıştı. Ama kâğıt parşömenden daha dayanaksızdı ve hem Arap dünyasında hem de Orta Çağ Avrupa'sında başlarda kitap üretiminden ziyade not almak ve yönetim işleri için kullanılmıştı. Kâğıdın kitap üretimine etkisi ancak 15. yüzyılda gözle görülür hâle gelecekti.

Çin'de meydana gelen bir diğer kritik teknolojik gelişme ise, kısa sürede Kore ve Japonya'ya da yayılan bir teknik olan tahta kalıplı matbaa idi. Bu yöntemle üretilen metin ve resimler 7. yüzyıl dolaylarında yaygınlaştı ve bu teknik, Doğu Asya'da 19. yüzyıla kadar başlıca baskı tekniği olmayı sürdürdü. Çin, Kore ve Japon alfabelerinin karmaşıklığı ve binlerce karakter içermeleri nedeniyle, tahta kalıplar seramik ve metal versiyonlarına göre çok daha uzun süre yaygın olarak kullanıldılar.[48] Modern döneme kadar matbaa sanatı ya büyük imparatorluk saraylarının emrine amadeydi ya da dua ve dinî metinlerin tahta kalıplarla kopyalanmasının ruhani bir faaliyet olduğu Budist manastır

46 Kuang Neng-fu, 'Chinese Library Science in the Twelfth Century', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 357–71. Japonya hakkında bkz. Peter Kornicki, *The Book in Japan: A Cultural History from the Beginnings to the Nineteenth Century* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2001), s. 363–412.

47 Mark Kurlansky, *Paper: Paging through History* (New York, NY: W. W. Norton, 2016), s. 76–97.

48 Kai-wing Chow, *Publishing, Culture and Power in Early Modern China* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004); C. J. Brokaw, 'On the history of the book in China', C. J. Brokaw ve Kai-wing Chow (ed.), *Printing and Book Culture in Late Imperial China* (Berkeley, CA: University of California Press, 2005), s. 3–55.

ve tapınaklarının kullanımında kaldı. Budist manastırlarının olağanüstü koleksiyonlar oluşturabildiğinin bir kanıtı, 20. yüzyıl başlarında Batı Çin'deki Dunhuang'da, büyük bir yer altı manastır kompleksinin bir parçası olan bir "kütüphane mağarasının" keşfi oldu. 11. yüzyıldan beri kapalı tutulmuş olan mağarada, çoğu Budist metinleri olup aynı zamanda diğer türden bolca ve çeşit çeşit eser de barındıran, 40.000 el yazmasından oluşan bir koleksiyon bulundu. Koleksiyonda klasik Yunanca filolojisinden tıbba kadar farklı alanlarda da eserler bulunması, İpek Yolu üzerinde çok önemli bir kavşak noktasında, stratejik bir mevkide bulunan bu manastır ahalisinin bilginliğinin ve entelektüel merakının boyutlarını gözler önüne serer.[49] Mağaranın açılmasından sonra binlerce el yazması Batılı ve Çinli ziyaretçilere satıldı. Bugün bu muhteşem koleksiyonun kalıntıları dünyanın dört bir tarafında bulunuyor. Dunhuang mağarası aynı zamanda Asya'nın büyük bir kısmındaki kütüphane koleksiyonlarında, el yazması kitapların nasıl hâlâ temel öge olmayı sürdürdüğünü de gösterdi. İslam dünyasında da matbaa büyük oranda tercih edilmedi ve hat sanatı, en gözde görsel sanatlardan biri ve Tanrı'nın kelamını onurlandırmak için gerektiği ölçüde incelikli bir yöntem olarak yüceltilmeye devam etti. Gerçekten de hareketli harflerin kullanıldığı matbaa teknolojisinin Çin'den Avrupa'ya geçtiğine dair pek bir bulgu yoktur; görünüşe göre Johannes Gutenberg'in 15. yüzyıl ortalarındaki icadı, başka yerlerdeki benzer gelişmelerden bağımsız gerçekleşmiştir.[50] Kitap üretim ve dağıtımı üzerinde en kökten etkiyi yapacak ve kütüphane kurma işini geri dönülmez biçimde değiştirecek olan, Avrupa matbaa teknolojisiydi. Kütüphane kurmanın Orta Çağ döneminde gerek Avrupa, gerek İslam dünyası ve gerek Doğu Asya'da görülen, evrensel olarak paylaşılan kimi temelleri sökülüp atılacaktı. Bu durum, kütüphane için beklenmedik sınamalar getirecekti, zira yeni matbaa teknolojisiyle üretilmiş kitaplar için bir kitle piyasasının oluşturulması, kitap sahipliğinin keyif ve kederlerini yeni bir Avrupalı kolektörler kuşağıyla tanıştıracaktı.

49 British Library'nin de ev sahiplerinden biri olduğu Uluslararası Dunhuang Projesi'ne (the International Dunhuang Project) bkz. http://idp.bl.uk/.

50 Yakın tarihli ve son derece güvenilir bir bakış açısı için bkz. Joseph P. McDermott ve Peter Burke (ed.), *The Book Worlds of East Asia and Europe, 1450–1850: Connections and Comparisons* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2015). Ayrıca bkz. 4. Bölüm.

İKİNCİ KISIM

MATBAA KRİZİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYTANİ MATBAA

12 Mart 1455'te, geleceğin Papa II. Pius'u olan Aeneas Piccolomini, Roma'daki Kardinal Juan de Carvajal'e olağanüstü haberler iletmek amacıyla bir mektup yazdı. Piccolomini Frankfurt'ta "mucizevi bir adam" tarafından imal edilmiş bir İncil'in sayfalarını görmüştü. Adamın satılık bu çeşit 150 İncil'i vardı ki bu, tek bir bireyin sahip olması için son derece yüksek bir İncil sayısıydı. Piccolomini amirine bu İncillerin kapış kapış satıldığını belirtiyor, kardinal için bir nüsha satın alamadığı için özür diliyordu. Özellikle de sayfalar "son derece temiz ve yazım bakımından düzgün ve hatasız, yani siz Kardinal hazretlerinin gözlük kullanmadan bile kolayca okuyabileceği" türden olduğu için bir nüsha alamadığına üzülmüştü.[1]

Piccolomini bizim şimdilerde Gutenberg İncil'i olarak bildiğimiz kitabı tasvir ediyordu. "Mucizevi adam", hareketli metal harfli matbaanın mucidi olan Mainzlı kuyumcu Johannes Gutenberg'di. İcadı Gutenberg'e pek az bir servet kazandırabildiyse de kütüphanenin geleceği üzerinde derin bir etki yarattı; bu etki, kütüphanelerin nasıl kurulacağını ve kimlerin kitap toplayabileceğini tamamen ve sonsuza dek değiştirecekti. Ama en başlarda bunlardan hiçbiri açık biçimde ortada değildi. El yazması kitap üretimi hacmi, matbaanın 1450'lerin ortasında icat edilmesinden sonra en az yirmi yıl daha artmayı sürdürdü. Matbaanın doğuşu el yazması kültürünün çöküşüne yol açmadı. El yazması metinler, pek çok şekilde hükümet işlerinde, haberlerin yayılmasında ve edebiyat dünyasında daha yüzyıllarca önemli roller oynamaya devam edecekti. Ancak matbaanın gerçekten gölgede bıraktığı bir alan vardı ki o da

1 Alıntılayan Eric Marshall White, *Editio Princeps: A History of the Gutenberg Bible* (London ve Turnhout: Harvey Miller, 2017), s. 23.

Fransa ve İtalya'da 13. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış olan ticari el yazması kitap üretimiydi. Yeni bir yöntem olan matbaa olgunlaştıkça, Vespasiano gibilerin atölyelerinde sunduğu hizmeti çok pahalı bulan diğer okurlar da kolektör olmayı hedefleyebilir hâle geliyorlardı. Bir kütüphane sahibi olmak artık kişinin Avrupa toplum ve siyaset seçkinlerinden biri olduğunun bir emaresi değildi.

Bu gerçekten de matbaanın kütüphaneler üzerindeki ilk ve en hızlı etkisi olmuş olabilir. Bir yüzyıl veya daha uzunca bir süre boyunca, Avrupa toplumunun ileri gelenleri için kitap kolektörlüğü cazibesini yitirdi. Burgonya dükleri ve Medici ailesinin koleksiyonları boyutlarında bir koleksiyon kurmak için gereken meblağın harcanabileceği başka alternatifler de mevcuttu: sipariş edilecek goblenler, heykeller ve tablolar, yapılacak savaşlar vardı. Kitap kolektörlüğünün aksine tüm bu faaliyetler kesin bir biçimde soylulara has etkinlikler olarak kaldılar. El yazması döneminin büyük kütüphaneleri bir anda ıssız kaldılar ve çoğu bakımsızlığa terk edildi. Rönesans aydınları tarafından nasıl bir hor görmeyle karşılandıklarını düşününce, kütüphanenin hayatta kalmak için bir kez daha kitap dünyasını tüm Orta Çağ dönemi boyunca yaşatmış olan keşişlere bel bağlaması ironiktir. Ancak 16. yüzyıl başlarında Reformasyon'un başlangıcıyla birlikte manastır hayatı ve onunla birlikte keşiş ve rahibelerin gayretli kitap kolektörlüğü faaliyetleri de ciddi sınamalarla yüzleşecekti. Matbaa aşama aşama yeni bir kolektör türünün yükselişini hazırlarken, saraylarda, üniversitelerde ve manastırlardaki kurumsal kütüphaneler geçici olarak gölgede kalacaktı.

Kitap İşleri

Henüz Aeneas Piccolomini'nin Gutenberg İncil'inin muhteşemliğine hayret edişinin üzerinden bir yıl bile geçmemişken, İncil'in yayımcısı büyük sorunlarla boğuşur hâldeydi. Gutenberg, eski ortağı Johann Fust ile bir davalık olmuştu. Fust, "kitap işleri" için gerekli finansal kaynağın çoğunu sağlamış olduğunu ve Gutenberg'in kendisine 2.026 gulden borçlu olduğunu iddia etmişti ki bu para, Mainz'da yirmi adet büyük ev almaya yetecek bir meblağ idi. Hukuki münakaşalar sonucunda Gutenberg'in gerçekte bu rakamın yalnızca yarısı kadar borçlu olduğu anlaşılsa da, bu borç da onu finansal olarak mahvetmeye yetiyordu.[2] Başarılı bir matbaacının cebine fazlasıyla dikkat etmesi

2 a.g.e., s. 23–4. Daha geniş çaplı bilgi için bkz. Albert Kapr, *Johann Gutenberg: The Man and His Invention* (Aldershot: Scolar Press, 1996).

gerektiği yönündeki bu acı dersi, meslekte Gutenberg'in ardından gelen pek çok kişi de gözden kaçıracaktı.[3] Gutenberg'in İncil'ini basmasından sonraki elli yıl içerisinde en az 1.000 matbaacı, Avrupa'nın dört bir yanına dağılmış 240 kasabadan birinde bir zamanlar bir matbaa işletmesi açmış olacaktı. Bunların pek çoğu yalnızca birkaç yıl işletmelerini devam edebildi ve çok azı servete kavuştu.

Teknoloji merakı, matbaanın yayılmasını hızlandıran önemli bir etkendi. Dönemin insanları basılı kitabın üretim hızından hayrete düşmüşlerdi. Bir kâtip yılda iki adet büyük boyutlu folyo el yazmasını tamamlayabilirken, matbaası olan bir ekip aynı eserden 1.000 nüshayı sekiz ile on ay arası bir sürede üretebiliyordu. Ancak matbaa her gün seri üretim hâlinde kitap kopyalamıyordu; bu bağlamda, basım işinin sayfalar hâlinde yapılması çok önemliydi. Matbaa tezgâhına metal harfleri yerleştirdikten sonra matbaa, bir sayfanın belli bir sayıdaki nüshasını basar, sonra matbaa açılır, harfler yıkanır, daha sonra sıradaki sayfa için düzenek tekrar kurulur ve bu böyle devam ederdi. Dolayısıyla bir kitabın altı ay boyunca matbaada olmasına karşın matbaacının satacak tek bir ürününün olmaması mümkündü; zira kitap, son sayfası basılana kadar hazır olmuyordu. Tüm bu zaman içerisinde matbaacının kâğıt teminini halletmesi, dizgici ve baskı makinesi operatörünün maaşlarını ve depolama bedellerini karşılaması gerekiyordu.

Matbaanın icadı aynı zamanda kitap ticaretinin geleneksel ritmini de bozdu. Bir kâtip, bir kitap üretirken bunu genelde belli bir müşteriyi hedefleyerek yapardı; zaten çoğu kâtip de doğrudan bir müşterinin siparişi üzerine çalışırdı. Kitap bittiğinde kâtibe ödeme yapılır ve işlem tamamlanırdı. Matbaacının da hedeflediği belli birkaç müşteri olabilirse de 300, 500 veya 1.000 nüsha için kaç alıcıyı nerede bulacağı hakkında tahminde bulunması gerekiyordu. Aynı şehirde birkaç yüz alıcı bulabilmek nadir bir durumdu. Uzun ve Latince bir eserin piyasasının, Avrupa'nın dört bir yanına yayılmış olması gayet mümkündü. Talebi azımsamak matbaacıyı daha fazla kârdan ediyor, olduğundan çok sanmak ise, paranın, satılamayan basılı sayfalara yatırılması sonucunda finansal olarak ölümcül oluyordu.

3 Andrew Pettegree, *The Book in the Renaissance* (London ve New Haven: Yale University Press, 2010), s. 21–62; Susan Noakes, 'The Development of the Book Market in Late Quattrocento Italy: Printers' Failures and the Role of the Middleman', *The Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 11 (1981), s. 23–55.

Bunlar zorlu derslerdi ve matbaanın pek çok öncüsü bu dersleri yaşayarak öğrendi. Ancak bu yeni finans ve dağıtım sorunları, matbaanın icadından en çok faydalanacak olanların, yani kitapları satın alanların derdi değildi. Yeni basılı kitaplara, en büyük geleneksel kitap kullanıcısı ve alıcısı kesimi olan keşişlerin ve rahiplerin gösterdiği ilgi muazzamdı. Matbaanın icadı, yaygın bir ruhani yenilenme hareketiyle aynı zamana denk gelmişti. Bu hareket gereğince gerek kırlarda gerekse şehirlerdeki manastırlar, varsa mevcut kitap koleksiyonlarını yenilemek, yoksa yeni koleksiyonlar kurmak için hevesliydiler.[4] Dünyanın ona en çok ihtiyaç duyduğu anda bahşedilen matbaa, sanki kutsal bir icat gibi görülmüştü. Brescia Piskoposu'nun dediği gibi:

> "Merhametli Tanrı, devrimizin insanlarına yeni bir zanaatta ustalık kazandırdı. Matbaacılık sayesinde ... üç ay çalışan üç adam [Büyük Gregorius'un bir folyo hâlindeki tefsirinden] 300 nüsha bastılar ki bu, bu üç adamın, hangi tür kalemle yazarlarsa yazsınlar, hayatlarının sonuna kadar bitiremeyecekleri bir işti."[5]

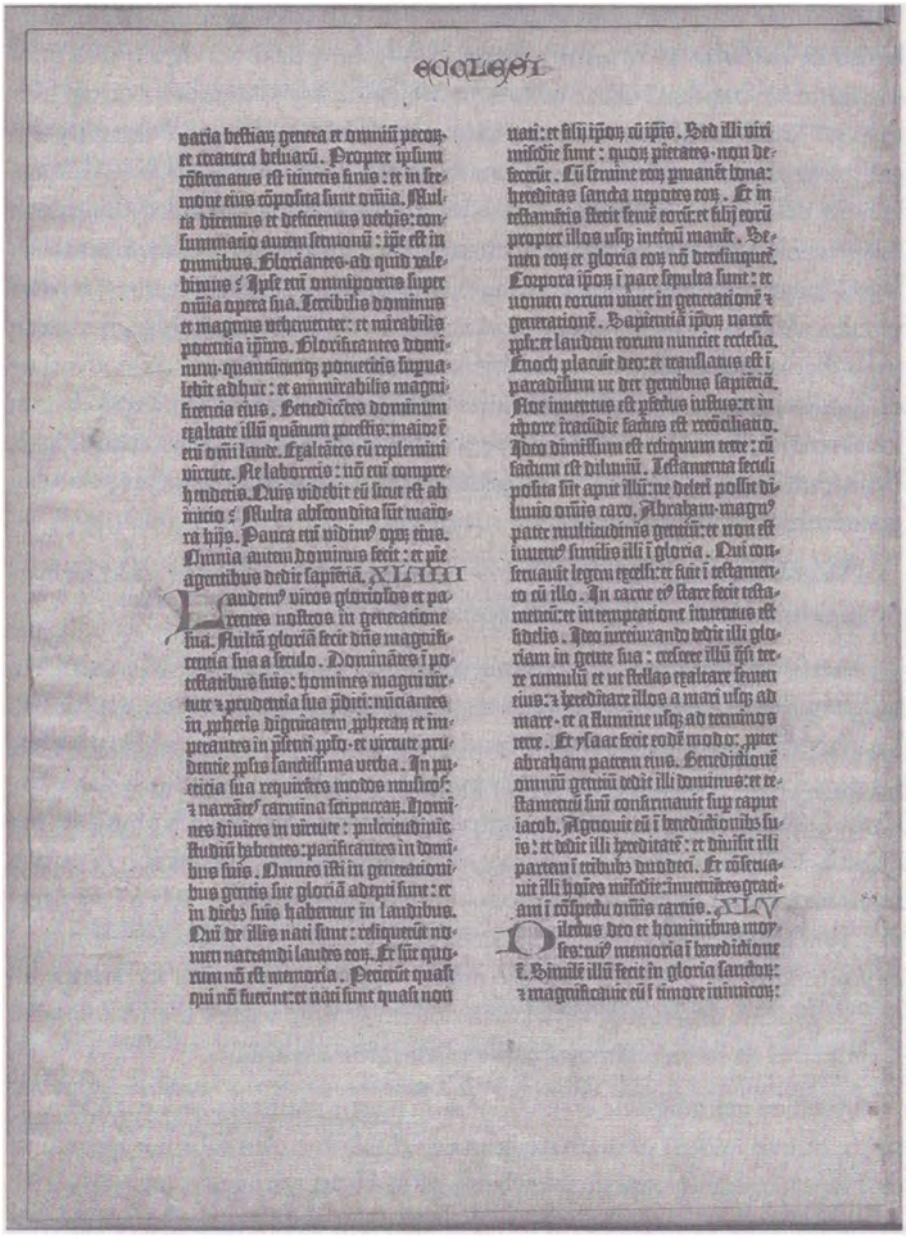
Din adamları için yeni matbaaların ürünlerine hayranlık duymak doğaldı, zira ilk matbaacılar şekil, üslup ve içerik açısından büyük bir özenle el yazması kitapları taklit ediyorlardı. Bu bir tesadüf değildi: ilk matbaacılardan bazıları bizzat kâtiplik yapmış veya el yazması kitap ticaretine hayli etkin olarak katılmışlardı. Ancak bu durum, aynı zamanda ilk matbaacıların kitap dünyasında bir devrim yaratmaya çalışmadıklarını da gösterir.[6] Bu nedenle manastırlardaki scriptorium'lar, bu yeni zanaatı kendi faaliyetlerine bir meydan okuma olarak görmediler. Öyle ki matbaanın ilk yıllarında scriptorium'lar her zamankinden daha yoğun faaliyette oldular. İlk kitapların genellikle son rötuşlarının elle yapılması, yani el yazısıyla yazılmış başharflerin, kırmızı renk yazının veya tezhibin eklenmesi gerekiyordu.

---

4 Mary A. Rouse ve Richard H. Rouse, 'Backgrounds to print: aspects of the manuscript book in northern Europe of the fifteenth century', Mary A. Rouse ve Richard H. Rouse, *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts* (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1991), s. 449–66.

5 Elizabeth L. Eisenstein, *Divine Art, Infernal Machine: The Reception of Printing in the West from First Impressions to the Sense of an Ending* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2011), s. 13.

6 Mükemmel bir vaka çalışması için bkz. Paul Saenger, 'Colard Mansion and the Evolution of the Printed Book', *Library Quarterly*, 45 (1975), s. 405–18.



6. İlk basılı kitaplar, el yazması seleflerine mümkün olduğu kadar benzeyecek şekilde tasarlanmışlardı. Bu Gutenberg İncili nüshasında iki adet renkli başharf vardır. Tüm diğer süslemeler gibi bunlar da kitaba elle eklenmişti.

Bazı manastırlar matbaa olgusundan öyle etkilenmişlerdi ki kendi matbaalarını kurdular. 1470'lerin başlarında Augsburg'daki St. Ulrich und Afra manastırının başkeşişi olan Stanheimli Melchior, keşiş kardeşlerini kitap basmanın "[onlar için] boş durmaya karşı yararlı bir iş olacağına" ikna etmeye çalıştı. Başkeşiş Stanheim, kendi matbaalarını kurmanın kesinlikle "kütüphaneye çok sayıda kitabın girmesini" sağlayacağını da savundu.[7] Bu yönde talepleri olan tek kişi o değildi. Almanya'nın her yanında ama aynı zamanda İsveç, İtalya, İngiltere ve İspanya'da yer alan manastırlarda da matbaalar ortaya çıkacaktı. Başkeşiş Stanheim'ın sözlerinden de görülebileceği gibi, manastırlar ilk olarak kendilerini ve kendilerine bağlı dinî merkezleri düşünüyorlardı. Tarikat, ekmek ve şarap ayinlerinde veya günlük ibadette okunacak duaları içeren bir kitaba ihtiyaç duyarsa diye el altında bir matbaa olması mantıklıydı. Bu iş, büyük ve karmaşık bir projeydi ve din adamları tarafından yakından gözetimi gerekliydi.

Pek çok çağdaşları gibi keşişler de matbaayı, kâtip atölyelerindeki faaliyetin mekanik bir uzantısı gibi görüyorlardı.

Bazı işlerde matbaa çok verimli işliyordu. Katalonya'daki Montserrat'ta bulunan Benedikten manastırında matbaanın başına geçmesi istenen Johann Luschner, işverenleri için 190.000 endüljans sertifikası basmıştı.[8] Bu ufak kâğıt parçalarını basmak, aynı sayıda metni elle kopyalamaktan çok daha kolaydı. Daha büyük çaplı projeler için ticari olarak işler bu kadar basit ve net değildi. 1476'da bir matbaa edinmiş olan Floransa'daki San Jacobo di Ripoli manastırı, on üç ay çalışıp Boccaccio'nun *Decameron*'undan 400 nüsha üretmiş, sonra da bunları satabilmek için daha bile uzun süre mücadele vermişti.[9] Ripoli manastırı matbaası başka eserlerde daha büyük başarı kazanmış, bu eserler genelde dinî ibadet veya klasik dönem ilminin başlıca eserleri olmuştu ki, bunların da hemen tamamı başka manastırlara satılmıştı.

1490'lara gelindiğinde erken dönem manastır matbaalarının çoğu kapanmıştı. Bunun nedeni ya matbaacıların ev sahiplerine olan sabrının taşması ya da bizzat keşişlerin ilgilerini kaybetmesi olmuştu. Zamanla anlaşılmıştı ki, manastır kütüphanesini ihtiyaç duyulan kitaplarla doldurmak için Avrupa'nın

7 Falk Eisermann, 'A Golden Age? Monastic Printing Houses in the Fifteenth Century', Benito Rial Costas (ed.), *Print Culture and Peripheries in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2012), s. 37–67 (s. 41).

8 a.g.e., s. 63.

9 Melissa Conway, *The Diario of the Printing Press of San Jacopo di Ripoli, 1476–1484* (Florence: Olschki, 1999), s. 28, 56–61.

büyük şehirlerindeki kitap dükkânlarından kitap almak, yüzlerce kitabı kendi bünyelerinde basıp, sonra bu kitapları satmak veya manastır kütüphanesinde ihtiyaç duyulan başka eserlerle takas etmek için çabalamaktan daha kolaydı. Bu değişim, kitap fiyatlarının kayda değer ölçüde ucuzlamasıyla eş zamanlı gerçekleşti. İlk basılı kitaplar illaki benzeri el yazması kitaplardan çok daha ucuz olmuyordu; Gutenberg İncil'i, son derece pahalı bir eserdi ve bu yüzden yalnızca soylular, piskoposlar ve manastırlar tarafından alınabilirdi. Ancak kırk yıl sonra, 1491'de, Augustinusçu rahip Frankenthallı Wilhelm von Velde şunu iddia edebiliyordu:

> "Yaşam süremiz içerisinde akıllara durgunluk verecek sayıda kitap üretildi ve her gün yenileri de üretilmeye devam ediyor. Bunlar yalnızca geçmişteki gibi bir hocanın diktası ve el yazısı ile üretilmiyor, artık büyüleyici yeni bir zanaat olan matbaa yoluyla da üretiliyorlar
>
> Bu günlerde kitaplar o kadar ucuz ki geçmişte dinlemek veya okumak için vereceğiniz paraya kitap alabiliyorsunuz."[10]

Bu az ve öz sözlerle rahip, saray ve manastırlarda çok yaygın bir pratik olan, keyif amaçlı olarak veya kişinin ruhunu beslemesi için yüksek sesle kitap okutulması eylemine atıfta bulunuyordu. 16. yüzyılda çok daha fazla sayıda kitabın mevcut olması, aynı metni toplu olarak paylaşmanın keyfini değilse de gerekliliğini azaltmıştı. Orta Çağ'dan kalma bu pratik, 20. yüzyılda radyo ve televizyonun doğuşuyla tekrar ortaya çıkacaktı.

Dolaşımdaki yeni kitap bolluğunun 1490'lara gelindiğinde fiyatları düşürdüğü kesindir.[11] 1500'e gelindiğinde matbaadan 9 milyon basılı kitap nüshası çıkmıştı ve her geçen yıl daha fazla kitap basılıyordu. Bazı alanlarda piyasa şimdiden doygunluğa erişmişti. Manastırlar yeni kitaplarla tıka basa beslenmişse de koca teolojik tefsir ve Kilise hukuku ciltleri için bulunabilecek müşteri sayısının da bir sınırı vardı.

Fiyatlar, parşömen yerine kâğıdın artık kitap üretimindeki tercih edilen araç hâline gelmiş olması sayesinde de düşmüştü. Bu dönüşüm gereklilikten kaynaklanıyordu, zira parşömen tedariğinin matbaanın doymak bilmez talebini karşılaması mümkün değildi. Gutenberg İncil'inin parşömene basılmış

10 Eisermann, 'A Golden Age?', s. 37.

11 Lotte Hellinga, 'Book Auctions in the Fifteenth Century', Lotte Hellinga, *Incunabula in Transit: People and Trade* (Leiden ve Boston: Brill, 2018), s. 6–19 (s. 6).

otuz nüshası, en az 5.000 buzağının derisini gerektirmişti.[12] Hâlen pahalı bir meta olan kâğıdın üretimini arttırmak, parşömene göre daha kolaydı ve matbaanın icadından sonra Avrupa'nın dört bir yanında kâğıt üretim tesisleri çoğaldı. Yukarı Bavyera'daki Tegernsee'de bulunan Benedikten manastırının kütüphanecisi, Ambrosius'un üç ciltlik bir eserini yalnızca üç florin'e alabildiği için keyiflenmişti; bu meblağ, manastırın on üç parşömen sayfası hazırlayıp satarak elde ettiği parayla aşağı yukarı denkti.[13]

Yaklaşık aynı zamanlarda Cambridge'te alınan bir karara göre kâğıttan yapılma kitaplar, parşömen kitapların aksine borç karşılığı teminat gösterilemeyecekti.[14] Bu, matbaanın icadının kitapların ve kütüphanelerin statüsü üzerinde olumsuz bir etkisi olabileceğinin ilk işaretlerindendi. Oxford'daki Lincoln College'ın bir mensubu olan ve 1470'ler ve 1480'lerde görece kolay bir biçimde yaklaşık seksen beş kitap toplayabilmiş olan John Veysy gibi, yahut Odense Katedrali'nin yönetiminden sorumlu din adamı olan, arkadaşlarına ve ailesine 1503'teki ölümünün ardından 268 kitap miras bırakan Hans Urne gibi bilginler için matbaanın bulunmaz bir nimet olduğuna şüphe yoktur.[15] Ancak matbaa, birkaç yüz yıl boyunca bilginlerin dinî saiklerle yaptıkları bağışlarla kurulmuş kolej kütüphaneleri için daha zararlı olacaktı. Kitaplar daha ucuz ve piyasada daha bol hâle geldikçe, bilginlerin kamu koleksiyonlarındaki kaynaklara ihtiyacı da azalıyor, bunun sonucunda yaptıkları bağışlar da giderek sınırlı hâle geliyordu. Oxford'daki Merton College kütüphanesinin 1540 yılında, yani Gutenberg'in muzaffer deneyinin doksan yıl sonrasında hâlâ neredeyse hiç basılı kitabı yoktu.[16]

Rüzgâra Karşı Bağırıp Çağırmak

Gutenberg'in zanaatında ustalaşan insanlar Mainz'dan Avrupa'nın her bir köşesine yayıldılar. Yeni matbaaları işletebilen metanetli zanaatkârlar, şehirlerini, piskoposluk bölgelerini veya manastırlarını bu yeni zanaatla

12 White, *Editio Princeps*, s. 49.

13 Eisermann, 'A Golden Age?', s. 37.

14 Curt F. Bühler, *The Fifteenth-century Book: The Scribes, the Printers, the Decorators* (Philadelphia, PA: Philadelphia University Press, 1960), s. 41.

15 Hannes Kleineke, 'The Library of John Veysy (d. 1492), Fellow of Lincoln College, Oxford, and Rector of St James, Garlickhythe, London', *The Library*, 7th series, 17 (2016), s. 399–423; Wolfgang Undorf, 'Print and Book Culture in the Danish Town of Odense', Costas (ed.), *Print Culture and Peripheries*, s. 227–48.

16 N. R. Ker, 'Oxford College Libraries in the Sixteenth Century', N. R. Ker, *Books, Collectors and Libraries: Studies in the Medieval Heritage* (London ve Ronceverte: Hambledon, 1985), s. 379–436 (s. 395).

şereflendirmelerini isteyen başkeşişlerin, piskoposların ve şehir yöneticilerinin yoğun davet ve siparişleri altında âdeta boğuluyorlardı. Malmö'den Lizbon'a kadar kendine saygısı olan, kamusal hayatta seçkin bir yeri olan ve bu yeni teknoloji harikalarını bir kez görmüş olan kimse, geride kalmak istemiyordu. Bu hızlı yayılma dönemi kırk yıldan az sürdü. Borçlar ve hayal kırıklıkları biriktikçe, matbaacılar güvenlikleri için Avrupa'nın en büyük ticaret şehirlerine, özellikle de hâlihazırda bir kitap ticareti piyasası olan şehirlere toplaştılar. Buralarda hem yerleşik bir kitap satıcısı ve alıcısı topluluğu hem de risk sermayesi kavramını icraata döken tüccar yatırımcılar bulabiliyorlardı. Bu tüccar yayımcıların aynı zamanda kitapları kıtanın dört bir yanına dağıtmak için gerekli lojistik altyapıya da erişimleri vardı. Dolayısıyla Paris'in Kuzey Avrupa'nın en büyük matbaa merkezi olması da, güneydeki en büyük matbaa piyasasının, 15. yüzyıl sonlarından önce bir aralar 150 matbaacıya ev sahipliği yapan Venedik'te olması da şaşırtıcı değildir.

Venedik'in tam anlamıyla bir matbaacı seline uğraması, Domeniken keşiş (ve kâtip) Filippo de Strata'nın canına tak ettirmişti. 1473'te, ilk matbaacının Venedik'e gelişinden yalnızca dört yıl sonra de Strata, Venedik Doçu'na bu iğrenç yeni ticarete bir son vermesi için bir dilekçe yazmıştı (talebi yerine getirilmeyecekti):

> "Utanmadan, çerez parasına, maalesef kolay etkilenebilen gençleri kışkırtabilecek şeyler basıyorlar ... Bastıklarını o kadar ucuz bir fiyata basıyorlar ki herkes bolca edinebiliyor ... Matbaacılar kana kana şarap içiyor, israfa boğuluyor, anırıp tıkınıyor. İtalyan yazarlar ise ahırdaki bir hayvanmış gibi yaşıyor."[17]

De Strata meşhur ve bolca seyahat eden bir vaizdi. Ateşli bir vaaz biçimindeki son derece ağır, hakaretamiz üslubu tüm metin boyu sürer. De Strata, daha verimli çalışan bir rakiple karşı karşıya kalan bir kâtibin özel talebini, bir yüzyıl önce Poggio Bracciolini ve hümanist arkadaşlarında da görülen o yabancı karşıtı hislerin ardına gizleyebilmişti. İtalya'da matbaa bir Alman icadı olarak bellenmiş ve matbaacılık, ilk yıllarında büyük oranda Alman göçmenlerce yapılan bir meslek olmuştu. Barbarların edebiyata değerli herhangi bir katkıda bulunabileceği fikri absürttü; zarif İtalyan yazarların artık

17 Filippo de Strata, *Polemic against Printing*, ed. Martin Lowry (Birmingham: Hayloft Press, 1986).

yazdıklarını dolaşıma sokmak için matbaalara bel bağlamak zorunda olmaları bir utançtı.

De Strata'nın diğer pek çok argümanı, matbaanın doğurduğu ahlaksızlıklara, özellikle de "kolay etkilenebilen gençler" için basılan şehvet içerikli şiirlere odaklanıyordu. Yeni matbaaların sadece kaba saba eserler basmak için kullanıldığı kesinlikle doğru değildir; görmüş olduğumuz gibi matbaa, büyük oranda dindar bir müşteri kitlesine hizmet veriyordu. Ama vaizin alışıldık görevi kendi sürüsünü ahlaksızlıklara karşı uyarmaktı. Aynı argümanlar, 18. ve 19. yüzyılda sanayi işçilerinin ve kadınların boş zamanlarını kurgu eserler okuyarak harcamalarının tehlikelerine karşı yeniden sahneye çıkacaktı.[18] De Strata ayrıca matbaanın hiç de vakur olmayan işleyişinden de hoşnut değildi. Basım işi, gürültülü, ter döktüren, yağ bulaştıran bir işti; matbaayı bastıran basımcının son derece güçlü olmasını ve mürekkebin tekrar tekrar uygulanmasını gerektiriyordu. Kitap üretimi artık zarif kaligrafiye oranla çok daha fazla kol gücü gerektiren bir iş olmuştu.

De Strata matbaaya karşı hücuma kalkmıştı ama argümanlarının çoğu ticari el yazması atölyelerine karşı da kullanılabilirdi. Tüm kâtipler dindar keşişler değildi ve kendilerini sadece dinî kitaplar yazmakla sınırlamıyorlardı. Okuma yazma bilmez matbaacıların yüzlerce kitabı hatalı basarak külliyatı tahrif edeceği fikri, kâtiplerin aceleyle ve dikkatsizce yaptıkları işler için de geçerliydi. Görünüşe göre kitabı metni için alan alıcılar, kitabın matbaadan mı kalemden mi geldiği meselesini umursamamışlardır. Matbaanın icadından sonraki ilk on yıllar içerisinde kitap satıcıları, aynı dükkân içerisinde memnuniyetle hem basılı hem de el yazması kitaplar sattılar. Bu dönemden kalan kitap envanterlerinin bu iki tür kitap arasında her zaman bir ayrıma gitmediği görülür.

Filippo de Strata'nın dilekçesi bir karşılık bulamadıysa da, keşiş pes etmedi. Daha birçok kez Venedik hükumetini müdahale edip matbaacıların ticaretini düzene koymaya çağırdı. Görünüşe bakılırsa Doç, bu argümanlara pek de kıymet vermedi; tam aksine matbaa Venedik'e hem ticaret hem de prestij getiriyordu. De Strata'nın belki de haklı çıkacağı tek nokta, basılı kitapların ucuz fiyatları ve kolay bulunurluğuydu. O dilekçelerini yazdığı esnada (1480 yılı dolayları) ticari el yazması üretiminin hızla düşüşe geçmiş olması bir tesadüf değildir. Floransa'nın büyük el yazması satıcısı Vespasiano da

18 Bkz. 13. ve 15. Bölümler.

Bisticci 1478'de emekli olmuştu. Vespasiano matbaaya karşı hiçbir hayranlık duymadığını dile getirmiş, en iyi müşterilerinden biri olan Urbino Dükü Federico'nun kütüphanesinde tek bir basılı kitap bile olmadığını, aksi takdirde "kütüphanenin böyle bir şeyi barındırmaktan utanç duyacağını" söylemişti.[19] Bu ikiyüzlülüktü, zira Federico'nun aslında basılı kitapları vardı ve Vespasiano bizzat el yazması ürünlerine örnek olarak bu basılı kitapları kullanmıştı.[20]

Basılı kitapları ciddi olarak hor gören büyük kolektörlerin sayısı azdı. Yine de matbaanın gelişimi, kütüphane kurmanın yönetici sınıflar üzerindeki cazibesini gerçekten azalttı. Değer düşüşünden başka, kitapların bu kadar kolay bulunur olması, büyük çabalarla kurulmuş kişisel bağlantı ağları sayesinde edinilen el yazması metinler ile bu metinlerin meraklıları arasındaki sıkı bağa da zarar vermişti. Vespasiano'nunki gibi bir atölyeden sipariş edilen kitaplar müşteri için kişiselleştiriliyordu. Kâtipler aynı kitabı onlarca kez yazmış olsalar bile, alıcı kendine özel bir ürün aldığını hissedebiliyordu. Ayrıca matbaa, doğası gereği, pek çok açıdan el yazması kitap üretimine göre daha az esnekti. Kitabı ve metni nasıl düzenleyeceğine matbaacı karar veriyordu. El yazmasında ise kişi, metni kendi arzularına göre şekillendirebiliyor, diğer yazarlardan seçmeler ve kişiselleştirilmiş bir tezhip şekli kitaba eklenebiliyordu. Eğer kişinin maddi olanakları varsa el yazması kitaplar, canlı ve renkli nesneler olabiliyorlardı. Matbaacılar iki ve hatta üç renkli baskıyı deneseler de çoğu kitap yalnızca siyah mürekkeple basılıyordu.

Giderek daha çok insan kitap koleksiyonları oluştururken, el yazması döneminin büyük kütüphaneleri görkemlerini yitiriyorlardı. Cosimo de'Medici tarafından kurulmuş olan Floransa'daki San Marco kütüphanesi düşüşe geçti; el yazmaları parçalanarak veya çalınarak koleksiyondan kayboluyordu. Cosimo'dan sonra gelen, Toscana'nın ilk Büyük Dükü olan I. Cosimo gibi Medici hükümdarları da kendi koleksiyonlarına katmak için kimi el yazmalarını kütüphaneden aldılar.[21] Kütüphane Floransa vatandaşları için değerli bir antik dönem ve dinî eserler külliyatı kaynağı olmak için kurulmuşsa da, öyle anlaşılıyor ki 16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde vatandaşlar, dük ve keşişler

19 Vespasiano da Bisticci, *Renaissance Princes, Popes and Prelates*, s. 104.

20 Albinia C. de la Mare, 'Vespasiano da Bisticci as Producer of Classical Manuscripts in Fifteenth-century Florence', Claudine A. Chavannes-Mazel ve Margaret M. Smith (ed.), *Medieval Manuscripts of the Latin Classics: Production and Use* (London: Red Gull Press, 1996), s. 166–207 (s. 206).

21 Berthold L. Ullman ve Philip A. Stadler, *The Public Library of Renaissance Florence: Niccolò Niccoli, Cosimo de' Medici and the Library of San Marco* (Padova: Editrice Antenore, 1972), s. 46–7.

böyle bir kaynağa duydukları ilgiyi yitirmişlerdi. Venedik'te Kardinal Basilios Bessarion, 1468 yılında, nadir Yunanca metinleri de barındıran ve 600'den fazla el yazmasından oluşan muhteşem koleksiyonunu, bir halk kütüphanesinin temelini oluşturması amacıyla şehre bağışlamıştı. Her ne kadar bu şükranla karşılandıysa da, kitaplar, kendileri için bir bina yapılana kadar yüzyılın çoğunu Doç'un sarayındaki sandıklarda, göz ardı edilmiş hâlde geçirdiler.

İtalya dışında, matbaanın icadından on yıllar sonra hâlen devasa bir el yazması kütüphanesi kurmakta olan bir kolektör vardı. 1490'daki ölümü esnasında Floransa'da hâlâ Macaristan Kralı Hunyadi Matyas'ın (Matthias Corvinus olarak da bilinir) Buda'daki büyük kütüphanesine gönderilmek üzere hazırlanan kitaplar vardı.[22] İtalyan Rönesansı'nın sanatsal başarılarının bir hayranı olan Matyas, İtalya'da yazılmış klasik dönem eserleri ve hümanist kitaplarıyla dolu seçkin kütüphanesinin, başkenti Buda'ya büyük İtalyan şehirleri gibi bir statü vereceğini umuyordu. Matyas, pek çoğu büyük masraflar karşılığında özel olarak kendisi tarafından sipariş verilen 2.500 cilt eser satın almıştı. Kitaplar içinde en güzel olanları, altın, mücevher ve yılan derisinden yapılma muazzam üç ayaklı sehpalar üzerinde sergileniyordu. Kütüphanesinin boyutlarını duyan İtalyan bilginler, kralın bilgeliği ve cömertliğine övgüler dizmişlerdi. Macaristan'da ise övgüler daha sınırlıydı. Matyas öldüğünde, kralın kütüphanesine yaptığı bol miktarda harcamanın ne çok kızgınlık doğurduğu açıkça ortaya çıktı. Kitaplar, Osmanlı güçlerinin şehri 1526'da fethedişine kadar Buda'da kaldılar. Bu tarihte ciltlerin pek çoğu İstanbul'a götürülürken, askerler diğer pek çok eserin pahalı ciltlerini sökmüş, zavallı kalıntıları ayaklar altında çiğnemişti.

Günümüzde Hunyadi Matyas kütüphanesi neredeyse bir efsane hâlini almıştır. Ancak kütüphane yok olmuş olmasaydı saygınlığının hep bu kadar yüksek olacağı şüphelidir. Görünüşe bakılırsa kitap kolektörlüğünün en hızlı zamanlarında, ilkesiz bazı satıcılar Matyas'ı kandırıp ona, ne asıl metnine sadık ne de gerçekten seçkin bir özelliği olan kitaplar da satmışlardı. Diğer Avrupa ülkelerindeki o dönem insanlarının Macaristan'ın ve meşhur kütüphanesinin yağmalanmasını yeisle karşılamalarına rağmen hiçbir hükümdarın, Macar kralının kitap kolektörlüğü pratiğini taklide yeltenmemesi dikkat çekicidir. Burgonya'nın düklük kütüphanesi, sarayın görkeminin değerli bir

22 Marcus Tanner, *The Raven King: Matthias Corvinus and the Fate of His Lost Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2008).

kültürel sembolü olmuştu. Ancak Dük İyi Philippe'in 1467'de ölümünün ardından ardılları, matbaanın icadının sunduğu olanakları koleksiyonu herhangi bir biçimde geliştirmek için kullanmamışlardı. Philippe'in torununun torunu olan Dük Adil Philippe 1506'da öldüğünde neredeyse hiç basılı kitabı yoktu.[23] Dük matbaadan hoşlanmamakta yalnız da değildi; genelde olduğu gibi ülkenin önde gelenleri, moda ve zevklerinde hükümdarlarını takip ediyorlardı. 1528'de Habsburg Hollanda'sının önde gelen soylularından olan Clevesli Philippe'in, yalnızca beşi basılı kitap olmak üzere 175 ciltlik bir kütüphanesi vardı.[24] Croy Dükü Charles (toplamda yetmiş sekiz adet bolca tezhipli ciltten oluşan bir koleksiyonu vardı) gibi diğerleri ise el yazması kitap koleksiyonlarının büyük bir kısmını sattılar.[25]

Croy Dükü'nün yetmiş sekiz kitabı, Habsburg Çukureller'inin valisi ve Dük Adil Philippe'in kardeşi olan Avusturyalı Margaret (1480-1530) tarafından alınmıştı. Margaret, Kuzey Avrupa seçkinleri arasında etkin olarak kolektörlüğe devam eden az sayıdaki kişiden biriydi ve neredeyse tamamı el yazmalarından oluşan 400 cilde yakın bir kütüphane kurmuştu. Margaret çalkantılı bir hayat yaşamıştı. Genç yaşta annesini ve erkek kardeşini kaybetmiş, Fransa Dauphin'i[26] tarafından hor görülerek reddedilmiş ve sonra da yirmi beş yaşına gelene kadar iki kez dul kalmıştı. Hızla değişen bir dünyada tek başına büyüyen Margaret için el yazmalarıyla dolu bir saray kütüphanesi, Burgonya'nın geçmiş ihtişamının bu kalıntıları arasında bir sığınak olmuştu. Margaret, Croy Dükü'ne el yazmaları için olağanüstü bir meblağ ödemişti; ödediği meblağ yaklaşık olarak kendisi sipariş verse ödeyeceği parayla aynıydı, zira yeni lüks el yazmaları üretimi çağı artık neredeyse kapanmıştı.[27] Aksine, bir zamanlar en lüks el yazmaları olan dua saatleri kitapları artık saygınlık sahibi olmak isteyen herkes için alınabilir duruma gelmişti. Bu ticaretin

23 Hanno Wijsman, 'Philippe le Beau et les livres: rencontre entre une époque et une personnalité', Hanno Wijsman, *Books in Transition at the Time of Philip the Fair: Manuscripts and Printed Books in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Century Low Countries* (Turnhout: Brepols, 2010), s. 17–92 (s. 88, 91).

24 Hanno Wijsman, 'Une bataille perdue d'avance? Les manuscrits après l'introduction de l'imprimerie dans les anciens Pays-Bas', Hanno Wijsman, *Books in Transition*, s. 257–72 (s. 263).

25 Hanno Wijsman, *Luxury Bound: Illustrated Manuscript Production and Noble and Princely Book Ownership in the Burgundian Netherlands (1400–1550)* (Turnhout: Brepols, 2010), s. 337–8.

26 Ç. N.: Dauphin, Fransızcada yunus anlamına gelir. Fransa veliahtı IV. Guigues'in (doğ. 1090'lar veya 1100, öl. 1142) kişisel armasındaki yunustan türetilen anlamla, Dauphin ifadesi, Fransa kraliyetinin veliahtı için kullanılır olmuştur.

27 Marguerite Debae, *La Librairie de Marguerite d'Autriche* (Brussels: Bibliothèque royale, 1987).

boyutları devasa bir hâl almıştı. 1528'de Parisli bir kitap satıcısı olan Louis Royer'in deposunda basılı 98.529 dua saatleri kitabı mevcuttu.[28]

Avrupa'nın soyluları ve kralları için kütüphaneler eski şaşaalarını yitirmiş olabilirlerdi ama bu, illa bu kimselerin kitap almayı bıraktıkları anlamına gelmiyordu. Kitaplar bir şekilde onlara gelmeye, özellikle de kariyerlerinde ilerlemeyi yahut saray şairi veya vakanüvisi olarak iyi maaşlı bir pozisyon elde etmeyi uman yazarlar tarafından hediye edilmeye devam ediyordu. Astrolog William Parron, kehanet kitabının nüshalarını İngiliz Kralı VII. Henry'ye pek çok kez hediye etmişti.[29] Hediyelerini, eserinin Londra'daki matbaacılar tarafından yüzlercesi basılan nüshalarını vererek değil pahalı, tezhipli birer el yazması nüshası olarak takdim etmesi dikkat çekicidir. Parron'un kendi tasvir ettiği üzere "en soylu ve kutlu bir zanaat olan basım" henüz bir krala yaraşır ölçüde görkemli bulunmuyordu.

VII. Henry'nin oğlu ve ardılı olan VIII. Henry'nin kitaplarla ilişkisi kökten bir biçimde farklıydı. VIII. Henry kültürlü bir genç adamdı ve Katoliklerle Protestanlar arasındaki tartışmalara yoğun ilgi gösteriyordu. Onun için kitaplar pratik kullanım amaçlıydılar; gösteriş eseri olarak kitaplara pek kıymet vermiyordu. Kralın kitap koleksiyonu pek çok ikamet yerine (Richmond, Westminster, Greenwich, Hampton Court, Windsor ve New Hall) dağılmış, buralarda kapalı sandıklarda tutulur hâldeydi; kralın ihtiyacı olması hâlinde böylece hemen at arabalarına yüklenebilirlerdi.[30] Yaşamının sonraki yıllarında kral bu kitaplara ilgisini yitirmiş gibidir. Kimi sandıklar tamamen unutulmuş ancak 17. yüzyıl başlarında yeniden keşfedilmişti. Canterbury Başpiskoposu Richard Bancroft, 500 kadar cildi kendisi için almış, bunların pek çoğunu yeniden ciltletip kendi armasıyla damgalatmıştı. VIII. Henry'nin kitaplarını ağırlıklı olarak kendi vahşi realpolitik yaklaşımı sonucu elde ettiği düşünülürse, koleksiyonun bu sonuyla adaletin yerini bulduğunu düşünebiliriz. Manastırların dağılması, çok sayıdaki kraliçesinin ve ihanetten hüküm giyen daha bile çok sayıdaki saray görevlisinin mülklerine el konulması, VIII. Henry'nin koleksiyonuna düzenli olarak kitap girmesini sağlamıştı.[31]

---

28 Roger Chartier, *The Cultural Uses of Print in Early Modern France* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987), s. 150.

29 Julia Boffey, *Manuscript and Print in London, c.1475–1530* (London: British Library, 2012), s. 1–2.

30 James P. Carley (ed.), *The Libraries of King Henry VIII* (London: British Library, 2000).

31 Bkz. 6. Bölüm.

VIII. Henry ve ardılları, öncüllerinin rüyalarında bile göremeyecekleri sayıda kitap edinebilmişlerdi. Ancak onlar artık, Brugge'deki sürgünü esnasında Flaman el yazmaları karşısında hayret duyan, elli veya yüz kitaplık bir kütüphane için henüz sahip olmadığı bir serveti harcayan IV. Edward gibi kitap aramıyorlardı. Matbaanın icadı kütüphane için, farklı olasılıklarla dolu yeni bir çağ açtıysa da geçmişte kalan bir dönemin koleksiyonlarını da devri geçmişliğe ve ihmal edilmeye mahkûm etti. El yazması kitapların görece nadirliğinin, bu kitapları bir kez daha değerli arzu nesneleri hâline getirmesi için, bir yüzyılın yarısından çoğunun geçmesi gerekecekti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OLGUNLUĞA ERİŞME

1506 sonbaharında Johannes Trithemius, hayatının aşkını geride bıraktı. Benedikten Tarikatı'nın yükselen bir yıldızı olan Trithemius, yirmi üç yıl boyunca Mainz'ın güneybatısındaki ufak bir dinî merkez olan Sponheim'ın başkeşişliğini yapmıştı. Trithemius, sadece doğrudan kendi kontrolü altındaki keşişleri değil bölgesindeki diğer tarikat merkezlerini de düzene koymaya kararlı, reformcu bir başkeşişti. Sponheim'da geçirdiği yıllarda çok şey başarmıştı: manastırını düzene koymuş, Avrupa'nın hümanist bilginleri arasında giderek artan bir saygınlık elde etmişti. Bu yeteneklerini gittiği yere de götürebilirdi ama yarattığı en büyük eseri Sponheim'da, ardında kalmıştı. Zira Trithemius burada, Orta Çağ döneminin son büyük manastır kütüphanelerinden biri olan muazzam bir kütüphane kurmuştu.

Öyle anlaşılıyor ki, Trithemius Sponheim'a geldiğinde buradaki kütüphanede yalnızca kırk sekiz kitap vardı. 1506'da geride bıraktığı kütüphane ise, Avrupa'daki en büyük kütüphanelerdendi ve yaygın görüşe göre 2.000 cildi barındırıyordu.[1] Bu, bir Medici veya Burgonya Düşeşi'ne yaraşır türden bir koleksiyondu ve bir tarikat keşişinin böyle büyük bir işi nasıl başarabildiği, araştırmaya değer bir şeydir. Tüm büyük kolektörler acımasızdır ve Trithemius'un elindeki en büyük silah da bölgesindeki diğer tarikat merkezlerini ziyaret etme hakkıydı. Bu merkezlerin pek çoğu, manastır rutininin gerektirdiklerinin de ötesinde, müzik ve şiir, tarih, tıp veya felsefe üzerine kitaplar biriktirmişlerdi. Başkeşiş Trithemius'un şöyle şüpheyle bir kaşını kaldırması, rahiplerin böyle tehlikeli şeyleri derhâl dünden razı başkeşişin ellerine terk

1 Noel L. Brann, *The Abbot Trithemius (1462–1516): The Renaissance of Monastic Humanism* (Leiden: Brill, 1981), s. 4–53.

etmesine yetiyordu. Yıllar geçtikçe ve Sponheim mucizesine dair öyküler hümanistler arasında yayıldıkça, Conrad Celtis, Johannes Reuchlin ve Jacob Wimfeling gibi büyük bilginler de dâhil olmak üzere ziyaretçiler de kendi kitap hediyeleriyle ziyarete gelmişlerdi.

Trithemius'un elinde bir diğer güçlü silah vardı ki bu da, yönetimi altında bulunan ve her zaman bu işi yapmaya rızası olmayan keşişlerin emeğiydi. Trithemius, Sponheim'a 1482'de geldiğinde buranın nasıl viran bir hâlde olduğunu asla unutmamıştı. Binalar yeniden inşa edildikçe bir yandan da keşiş kardeşlerinin dinî ruhları, özellikle de dur durak bilmeden kitap kopyalamaları sayesinde ihya olacaktı. Mütevazı bir adam olmayan Trithemius, 1492'de bu başarıları, zaferiyle övündüğü bir kitapçık olan *Kâtiplere Övgü* [*De laude scriptorum*] ile kutladı.[2]

Bu hayli yanlış anlaşılmış eser, sık sık eski düzenin matbaadan nefret eden savunucularının son bir çabası olarak görülür. Ancak Trithemius, yeni basılı kitapların ahlak bozucu etkisine karşı aciz bir biçimde verip veriştiren Filippo de Strata gibi biri değildi. Trithemius isabetli bir biçimde hayvan derilerinden yapılan parşömenin kâğıttan daha uzun süre dayanacağını belirtmişse de, matbaaya düşman değildi. Daha 1492'de eserleri bolca yayımlanan bir yazar olan başkeşiş, saygınlığını arkadaşlarının övgüsüne olduğu kadar yeni basılı kitaplara borçluydu. Dolayısıyla kâtiplerin zanaatine bu övgülerini bir de basılı hâlde yayımlatması, Trithemius'un kişiliğine ve geçmişine son derece uygun bir hareketti. Bu derli toplu, basılı kitapçık çok tutulmuştu. Eserin bin kopyası basılmıştı ki bu o dönem için büyük bir sayıydı; günümüzde de eserin en az otuz nüshasını kütüphanelerde bulmak mümkündür.[3]

Trithemius'un kastettiği, matbaanın kötü olduğu değil kopyalamanın iyi ve ibadet gibi bir etkinlik olduğuydu. "Kopyaladığımız bu şeyleri zihnimizin en derinlerine işleriz." Sponheim'daki kâtipler şişmiş parmaklarını dinlendirmek için bir durup başkeşişlerinin yeni kitaplarını okudularsa, kendilerinin Tanrı'nın elçileri olarak tasvir edildiklerini göreceklerdi. Kâtip "Kilise'yi zenginleştirir, inancı korur, sapkınlıkları yok eder, ahlaksızlığı püskürtür, ahlakı yerleştirir ve erdemi yayar."[4] Herkes bu fikirlere ikna olmamıştı. Trithemius

2 Eserin İngilizce çevirisi mevcuttur: Johannes Trithemius, *In Praise of Scribes*, terc. Elizabeth Bryson Bongie (Vancouver: Alcuin Society, 1977).

3 USTC 749471.

4 Trithemius, *In Praise of Scribes*, s. 4.

Berlin'i ziyaret etmek üzere 1505'te bir yolculuğa çıktığında, bitkin keşişler onun otoritesine karşı ayaklandılar. Herkes onun çalışma düşkünlüğünü ve bizzat, belki de biraz temkinsizce ifade ettiği gibi "antik dönem büyüklerini (hatta pagan olanlar da dâhil) model alan" bibliyomanisini paylaşmıyordu. İşte, sapkınlığı kovalamak demek ki buraya kadardı. Trithemius 1506'da Sponheim'a döndüğünde durum kurtarılacak gibi değildi. İncinmiş ve buruk başkeşiş, yazım projelerine başka bir yerde devam etmek üzere manastırı terk etti. Ne yazık ki bu projeleri, saygınlığını yükseltmedi. Büyük referans kütüphanesinden yoksun kalan Trithemius, yaşlanan hafızasına ve hâlâ fazlasıyla canlı hayal gücüne çok fazla bel bağladı. Sonraki kuşağın bilginleri, büyük kütüphane kurucusu olan Trithemius'u unutup bunun yerine onun tarihle ilgili eserlerindeki yanlışlıklara küçümseyici bir yaklaşımla baktılar.[5] Bu, yetenekli ve hırslı bir adam için üzücü bir sondu; ama kitaplarının bir yüzyılı aşkın bir süre daha, bilgin kimselerin karşıt görüşlerine rağmen yeniden basılmayı sürdürmesi, Trithemius'un adının unutulmamasını sağladı.

Sponheim'daki büyük kütüphane bize, el yazması üretimiyle matbaanın getirdiği yeni olanakların kesişim noktasında kitap dünyasının bir görünümünü sunar. Trithemius'un kurduğu büyük kütüphanedeki kitaplar, basılı ve başka yerden alınmış el yazması metinler ile keşişlerin kopyaladığı eserlerin bir karışımından oluşuyordu. Bu iki güç illaki çatışma hâlinde olacak diye bir şey yoktu. Zaten gelecek yıllarda da bilginler ve kolektörler, çoğunlukla basılı kitaplardan oluşan kütüphaneleri ya bizzat kopyaladıkları ya da ikinci el piyasasından aldıkları el yazması metinlerle de takviye edeceklerdi.

2.000 kitaplık bir koleksiyonun sıradan bir Alman manastırında bir araya getirilebilmesi de başlı başına muazzam bir olaydır. Dinî merkezler, gelecek üç yüzyıl boyunca büyük kolektörlük merkezleri olarak, Reformasyon'un belirsizliklerine ve patlak veren dinî çatışmalara rağmen başat bir rol oynamaya devam edecekti. Ancak şimdilik kolektörlüğün ağırlık merkezi değişiyordu. Kolektörlüğün geleceği artık giderek daha açık bir biçimde matbaanın yeni dünyasında, matbaanın getirdiği devasa bollukta ve Kilise dışında faaliyet gösteren, yeni yeni cesaret bulan bilginlerde yatıyordu. Harcayacak bolca parası olan sabırsız bir kolektör, artık son derece kısa bir süre içerisinde hayli büyüleyici bir koleksiyon kurabiliyordu. Kısıtlı imkânları olan bir bilgin bile

5 Anthony Grafton, *Worlds Made by Words: Scholarship and Community in the Modern West* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009), 3. bölüm.

çalışmaları için, geçen yüzyıl sarf edeceği çaba ve çekeceği cefanın çok daha azı pahasına bir kütüphane kurabiliyordu. Bu bölümün kalanında, bu yeni kolektörlük dünyasını en dikkat çekici ve kitap alımına bakışı birbirinden farklı olan iki şahsiyet aracılığıyla keşfedeceğiz. Bunlardan birisi, zamanının en büyük yazarı ve şaşırtıcı ölçüde mütevazı bir kütüphanenin sahibi olan Desiderius Erasmus (1466-1536) olacak. Ama bundan önce, Christophorus Colombus'un oğlu ve döneminin en büyük kolektörü olan Fernando Colon (1488-1539) ile yelken açacağız. Her şeyi içeren kapsamlı bir kütüphaneyi, kitap kolektörlüğüyle ilgilenenlere hem ilham hem de musallat olan o İskenderiye rüyasını yeniden yaratmaya en çok yaklaşan kişi Colon'du. Onun da en sonunda başarısız olması, Sevilla'da Guadalquivir'in kıyılarında kurduğu muhteşem kütüphanenin orijinalliğini unutturmamalıdır.

Yeni Dünyalar

Fernando Colon ve Desiderius Erasmus'u birbirinden ayıran coğrafya, eğitim ve hayat tecrübeleri gibi öyle çok şey vardı ki, ikilinin kitap sevgileri sayesinde bir araya gelmeleri kaderin bir cilvesidir. İkili bir kez, 1520'de karşılaştı; o tarihte Colon, Kutsal Roma İmparatoru'na diplomat olarak hizmet ediyor iken Erasmus şöhretinin zirvesindeydi. Colon için bu buluşma uzun süreli bir tanınma ve ayakta kalma çabasının başarılı sonuydu. Çocukluğunun çoğunu sabırsızlıkla babasının seyahatleri hakkında haber edinmeyi bekleyerek geçirmiş, babası zafer kazanmış olarak geri döndüğünde Colon, burada yaşamak üzere saraya götürülmüştü. Sonraki seyahatler başarısız olunca Colon gözden düşmenin o soğuk duş etkisini doğrudan yaşamıştı. Ayrıca babasıyla birlikte, Karayipler'de kazaya uğramış bir gemide terk edilmiş, kurtarılma umudu kalmamış hâlde rahatsız bir yıl da geçirecekti.[6] Sıkıcı bir manastıra verilen Erasmus'un yetiştirilmesi ise daha az maceralı ama aynı ölçüde zordu.

Yetişkinliğinde Colon, yeteneği ve dirençliliğiyle pek çoklarını etkileyecekti. V. Karl'ın 1516'da İspanya Kralı, 1519'da ise Kutsal Roma İmparatoru olarak tahta çıkması ile Colon sonunda babasının karmaşık finansal mirasını savunma çabasını geride bırakıp kendi kariyerini ilerletmeye başlayabilmişti. V. Karl bu genç adamın ilgi çekici geçmişinden ve çok yönlülüğünden hayli etkilenmişti. Çok yönlülük bir Rönesans sarayında her zaman kullanışlı bir

6 Colombus'un kariyeri şu eserde güzelce işlenmiştir: Edward Wilson-Lee, *The Catalogue of Shipwrecked Books: Young Columbus and the Quest for a Universal Library* (London: Harper Collins, 2018).

nitelikti: İmparator Colon'dan bir yönetici, diplomat ve mesahacı olarak faydalanacak, mesahacı olarak Colon da Kastilya'nın ilk detaylı haritalamasını yapacaktı.

Colon'un uluslararası kitap piyasasına ilk girişi 1512'de İtalya'da, felakete dönüşen bir evliliğin ardından ağabeyinin servetini kurtarmak için uzun ve bıktırıcı girişimi esnasında oldu. Roma, ona kitap kolektörlüğü sanatını öğreten ve Colon'un gelecekteki kitap alıcılığına eşlik edecek muhteşem gravür ve ahşap oyma koleksiyonunun temellerini atacağı yerdi.[7] Ancak ona Kuzey Avrupa'daki büyük piyasaları uzun uzadıya keşfetme fırsatını veren şey, imparatorun diplomatik işleriydi. Önce Çukureller'in büyük metropolü Antwerp'e, sonra imparatorluk tacı giyme töreni için Aachen'e gitti, sonra da Ren'den aşağı uzun bir yolculuk yaptı. Matbaanın doğum yeri olan Mainz'da, Strazburg'da ve Basel'de alışveriş yaptı. Avrupa'yı sarsacak sıradaki büyük tartışma olan Luther'in Katolik Kilisesi ile olan savaşı ile ilgili kitaplara göz atabildiği yer ise Almanya'ydı. Katolikliğe duyduğu bağlılık asla sarsılmadıysa da Colon, tartışmanın iki tarafının kitaplarını da gönül rahatlığıyla almıştı. Kapsamlı Luther eserleri koleksiyonu sonraları mirasçılarını utandıracak ve İspanyol Engizisyonu tarafından kütüphaneden ayıklanıp atılacaktı.

Colon işte bu turu esnasında Erasmus'la tanıştı. Erasmus o tarih itibariyle Luther'in cesaretinin ve belki aslında papalığa yönelttiği şiddetli ithamların pek heyecanını belli etmeyen bir hayranıydı. Colon Erasmus'un tam 185 kitabını aldı ki Erasmus, Sevilla'daki kütüphanede ayrı bir bölümle onurlandırılan tek yazar olacaktı. Ama kitaplar Sevilla'ya varmadan ve Colon onları kütüphanesinde görmeden önce biraz zaman geçmesi gerekecekti. Colon şimdi Venedik'e, uluslararası kitap dünyasının kalbi olan şehre gidiyordu. Yedi ayda piyasadaki 1674 kitabı silip süpürdü. Bu kitapları İspanya'ya taşınmaları için bir tüccara verdi. Kendisi ise Çukureller'e dönüyordu. Sonra Nürnberg'e ve tekrar Mainz'a gitti. Alman şehirleri, koleksiyonuna bin kitap daha katacaktı.

Bu boyutta bir alımın ancak kitapların içeriğine takılmadan gerçekleştirilebileceği düşünülebilir. Ama Colon'un bir planı, iddialı bir plan olsa da yine de belirli bir planı takip ettiği kesindir. Colon, Sevilla'daki kütüphanesinin dünyadaki tüm bilgiyi içermesinde kararlıydı ve matbaanın bu işi mümkün kıldığını düşünüyordu. Colon, babasının hayal gücünü miras almış ve bunu daha pratik bir ruhla birleştirmişti: ruh olarak bir kamu görevlisiydi

7 Mark P. McDonald, *Ferdinand Columbus: Renaissance Collector* (London: British Museum, 2005).

ve imparatorun işlerini ve kendi büyüyen kütüphanesini düzene koyuyordu. Daha başlarda, koleksiyonundaki yazar ve kitap başlıklarının alfabetik bir listesi olan *Abecedarium*'unu yazmaya başladı. Alfabe mantığının bu çağın ötesindeki uygulanışı büyük hayranlıkla karşılandıysa da, kütüphane koleksiyonlarını düzenlemenin bir yolu olarak bu yöntemi pek uygulayan olmadı. Dönemin çoğu kolektörü, Orta Çağ kütüphanelerince başlatılıp Frankfurt Kitap Fuarı kataloglarıyla yerleşen, kitapları ilim alanlarına göre ayırma yöntemini benimsiyordu. İlk sıraya teoloji konuluyor, bunun ardından hukuk ilmi ve tıp geliyor, edebiyat, felsefe ve bilim ise genelde kapsamlı bir çeşitli eserler kategorisine bırakılıyordu. Her ne kadar kategoriler listesi bir nebze genişlese de bu yöntem, 18. yüzyılın bir kısmında dahi kitap ve katalogları düzenlemenin başlıca yöntemi olmayı sürdürdü.

Abecedarium'un yanı sıra Colon, alımlarının hepsine dair, nerede basıldığı, nerede ve kaç paraya alındığı gibi detaylı notlar sunan ayrı bir kataloglama girişimi için de zaman bulmuştu. Bu detaylı kayıtlar, bize uluslararası kitap piyasasının çalışma sistemini daha önce hiç olmadığı kadar nüanslı bir biçimde görme şansı tanır. İmparator yaşamının çoğu boyunca Fransa ile savaşta olduğu için Paris'in büyük kitap piyasası, Colon'un erişemeyeceği bir yerdi. Ancak Colon yine de Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki otuz beş şehirde, Paris'te basılmış neredeyse 1.000 eseri içeren bir koleksiyon edindi. Habsburg-Valois savaşlarına verilen nadir bir arada Lyon'a ziyareti, Wittenberg ve Leipzig'den Roma ve Palermo'ya kırk beş farklı şehirde basılmış 530 kitabı almasıyla sonuçlandı. Nürnberg, Londra ve Sevilla dâhil yirmi beş farklı yerde aldığı kitaplar arasında ise 250 Lyon baskısı eser vardı. Paris ve Lyon büyük ticaret şehirleriydi ve uluslararası kitap ticaretinin belli başlı merkezleriydi. Ancak 1535'te Colon son büyük kitap alım turunu yaptığında, seçkin bir üniversitesi olan ancak o tarihte matbaası bulunmayan ufak bir Fransız kasabası olan Montpellier dâhil otuz beş farklı şehirde 434 kitap alabildi.[8] Uluslararası kitap ticareti ağır fakat emin adımlarla öyle gelişiyordu ki, Colon'un seyahat olanaklarına sahip olmayan alıcılar da dünya piyasalarında ne varsa kendi yerel kitap dükkânlarında bulabileceklerinden eminlerdi.

Colon'un her bir alımı içeren sistematik kayıt defteri, bize Venedik'teki yoğun alımlarının meyvelerini tekrar bir araya toparlama olanağı da sunuyor,

8 Klaus Wagner, 'Le commerce du livre en France au début du XVIe siècle d'après les notes manuscrites de Fernando Colomb', *Bulletin du bibliophile*, 2 (1992), s. 305–29.

zira kitapların kendileri asla Sevilla'ya varamadılar. Kitapları taşıyan gemi, Akdeniz'in kötü şöhretli değişken rüzgârları ve akıntılarına yenik düşmüş, tüm yükü kaybedilmişti. Bu Venedik koleksiyonu Colon'un kütüphanesinin en görkemli parçası olacaktı; tek başına bu sipariş bile döneminin çoğu kütüphanesinden daha büyüktü. Sadece o muhteşem ciltler değil, imparatorun Colon'a bağışladığı ve onun da bu kitaplara yatırdığı 2.000 riyal de yok olmuştu. Ama basılı kitaplar pahalı olsa da yerlerini doldurmak kolaydı. Colon'un koleksiyonunu döneminin diğer büyük kütüphanelerinden ayıran şey yalnızca ilimdeki önemli dönüm noktaları ile değil o günün gelip geçici edebiyatı ile kitapçıklar, şarkılar, ucuz dinî eserler ve diğer pratik kitaplar ile de ilgilenmesiydi.

Çabalayarak edindiği kültürüyle gurur duyan ve kendi kendini eğitmiş biri olan Colon'un, bu ucuz basılı eserler koleksiyonunu neden böylesine çaba sarf ederek topladığının açık bir cevabı yoktur. Colon'un taklit etmeye ve geçmeye fazlasıyla kararlı olduğu büyük kolektörlerin kütüphanelerinde, onu böyle bir koleksiyona teşvik edecek bir örnek yoktur. Belki de cevabımızı babasının kariyerinin kritik bir anında aramalıyız. Colombus ilk seyahatinden güç bela, gemisi *Niña* neredeyse denize çıkarılamayacak ve mürettebatının çoğunu kaybetmiş hâlde dönmüştü. Ancak bu muhteşem denizcilik başarısının elle tutulur bir kazanımı olarak gösterebileceği pek bir şey yoktu. Colombus'un elinde pek az altın vardı ve Hint adalarının meşhur zenginliklerinden hiçbir şey getirememişti. Seyahatin ana amacı olan Asya'ya batıdan bir geçiş yolunun keşfedilmesi, apaçık bir biçimde başarılamamıştı. Colombus, savunmasız durumunu fark etti ve hamisi olan kralın her an kaybedilebilecek lütfunu bu hayal kırıklığı yaratan gelir gider tablosu karşısında koruyamayacağını düşündü. Kralın lütfunu korumak özellikle de Lizbon'da karaya çıkmasından sonra Portekiz Kralı tarafından hapsedilmesi nedeniyle zor olacaktı. Colombus hemen bir açık mektup yazdı, zorlu seyahatini İspanyol güçlerinin bir zaferi olarak gösterdi ve yeni ele geçirilip İspanya adına alınan, Ferdinand, Isabella, Hz. İsa ve Meryem Ana'ya atıfla isimleri değiştirilen yeni topraklardan söz etti. Eldeki kanıtlara karşı çıkarcasına konuşan Colombus'a göre bu bölgeler, akla hayale sığmaz ürünler ve dünya harikalarıyla, olanaklarla doluydu.

Hemen kitapçık şeklinde basılan bu mektup, Colombus'u ve ailesinin servetini kurtardı. Kitapçığı yazarken Colombus, filosundan ikinci bir geminin (*Pinta*) kurtulup İspanya'da karaya çıktığını bilmiyordu. Geminin kaptanı

Martin Alonso Pinzón, zaferi sahiplenmek üzere saraya gidiyordu. Ancak Ferdinand ve Isabella Colombus'a inanmayı sürdürdüler ve Pinzón'u huzurlarına kabul etmediler. Colombus'un İspanya topraklarına katılan yeni bölgeleri duyurduğu eseri (*De insulis nuper in mari Indico repertis*) Avrupa'nın başlıca matbaa şehirleri arasında gidip gelirken, Colombus'un Yeni Dünya'nın amirali olarak statüsü ve ailesinin geleceği güvenceye alınmıştı.[9] Tüm kitap kolektörleri içerisinde en çok da Colon'un kitapçığın gücünü anlaması için nedenleri vardı.

Erasmus

Colon 1520'de Erasmus'la buluştuğunda bu büyük hümanist, bir bilgin, yazar ve nüktedan olarak şanının zirvesindeydi. Erasmus'un 1516'daki başarıları olan tartışmalı bir Yunanca Yeni Ahit çevirisi ile Hieronymus (Jerome) edisyonu, Rönesans'ın uluslararası bir ileri geleni olarak saygınlığını sağlamlaştırmıştı. Erasmus ayrıca son derece çok yönlü bir yazardı. *Enchiridion militis christiani* (Hristiyan Asker'in El Kitabı) onun hayli ciddi bir dinî yazar olduğunu gösterirken, en çok satan eserleri hümanist nüktedanlığın oyunbaz bir örneği olan *Moriae Encomium* (Deliliğe Övgü) ile Erasmus'un kariyeri boyunca sürekli revize ettiği bir vecize ve paradokslar koleksiyonu olan *Ata sözleri* [*Adagia*] idi. 1520'ye gelindiğinde eserlerinin 600'den fazla edisyonu Kuzey Avrupa'nın neredeyse tüm büyük matbaa merkezlerinde basılmıştı. Erasmus, döneminin açık ara en çok satan yazarıydı.

Erasmus, yetenekli bir yazarın yeni basılı kitap endüstrisinde para kazanmasının mümkün olduğunu göstermişti ve daha fazla para da kazanabilirdi. Diğer pek çok şeyde olduğu gibi bu konuda da rekabet eden İmparator Karl ve Fransız Kralı I. François, onu saraylarının bir süsü olması adına kendilerine çekmeye çalışıyorlardı. İnsan tüm bunların Erasmus'a muhteşem bir kütüphane kurma olanağı sunacağını düşünür ama gerçek bunun tam aksiydi. Erasmus 1536'da öldüğünde ardında bıraktığı yalnızca 500 eserlik koleksiyon, üç eşya sandığına sığdırılabilmişti.[10] Bu çok küçük bir koleksiyon değildi ama matbaanın icadından seksen yıl sonraki bu dönemde, kitap meraklısı bir tüccar veya avukat da böyle bir koleksiyona sahip olabilirdi. Üstelik Erasmus,

9 USTC'nin Barcelona, Valladolid, Roma, Basel ve Antwerp'te basılan yedi edisyonu vardır. Ayrıca Giuliano Dati tarafından İtalyanca olarak şiirleştirilmiş bir versiyonu da vardır. Bkz. Martin T. Davies, *Columbus in Italy* (London: British Library, 1991).

10 Egbertus van Gulik, *Erasmus and his Books* (Toronto: University of Toronto Press, 2018).

kitap dünyasında yaşayan ve hatta bu dünyaya yeni bir şekil veren en meşhur kişi ve kitap işlerini yakından tanıyan biriydi.

Niye onca insan içinden Erasmus kütüphane kurma şansını bir kenara itmişti? Belki bunun nedeni, yetim bir çocuk olarak kendi isteğinin aksine yerleştirildiği manastırı terk ettiğinde hiçbir yere ait hissedememesiydi. İlk dönem yazılarının başarısı, ona pek çok ziyaret daveti getirmişti. Bu davetler, ailesinden para miras kalmamış olan bir adam için bir lütuftu ama ciddi bir kolektör için baş belası olabilirdi. Yerel üniversitedeki Üç Dilli Kolej'in kurulmasına yardımcı olacağı Leuven'de ve olgunluk yıllarının en sevilen yayımcısı olan Johann Froben'e yakın olduğu Basel'de uzun süreler kalmasına rağmen, Erasmus'un asla kendi evi olmamıştı. Fazla yükü olmadan seyahat etmeye alışkın bir adam için, kitaplar taşınma zamanı büyük lojistik sorunlar yaratan bir yüktü.

Arkadaşları bir yere kadar ona yardımcı olmaya hazırlardı. Erasmus seyahate çıktığında veya bir evden diğerine geçerken, Antwerp'in şehir kâtibi olan ve uzun süredir onun kahrını çekmekte olan arkadaşı Pieter Gilles, kitapları için bir ev bulmaya hazır oluyordu. Erasmus bir yere yerleştiğinde, kitapları göndertiyor, sürecin organizasyonu için ya son ev sahibine güveniyor ya da bölgedeki bir kitap satıcısıyla taşımayı organize etmesi için anlaşıyordu. Bu her zaman güvenli bir yöntem değildi. Mortlake'te Thomas More ile kalırken Erasmus, kitaplarının henüz kendisine ulaşmadığından dert yanmıştı. Bir de Erasmus'un, kitapları ona gelir gelmez sıklıkla başka bir yere gitmesi meselesi de vardı.

Erasmus ciddi olarak kütüphane kurmayı ancak 1521'de, Basel'de, kendisine Froben tarafından sağlanmış konforlu bir evde bir nebze yerleşik hayata geçtiğinde düşünebilmişti. Ancak bir evi olduğu ve finansal olarak durumunun sağlam olduğu o günlerde bile kitap alımı şaşırtıcı derecede sınırlıydı. Ona hediye olarak gelen kitap sayısı, alımlarından çok daha fazlaydı. Yazışmalarında kitap alımlarından ne zaman bahsettiyse bu bahsi, Kuzey Avrupa'da yaygın bulunmayan ve ihtiyaç duyduğu Yunanca eserlerle ilgilidir. Onun en çok ilgilendiği husus metinlere erişimdi. Eğer bir esere arkadaşları yoluyla veya Froben'in dükkânından alabileceği bir nüsha ile kolayca erişebiliyorsa, o zaman bu eseri alması için bir nedeni yoktu. Erasmus kitap sahipliğiyle ilgilenmiyordu. Froben ve Basel kitap dünyasındaki (ki burası, ilmî eser yayımcılığının önde gelen merkezlerinden birisiydi) bağlantıları sayesinde Erasmus,

istediği çoğu esere ulaşabiliyordu. Başka metinler de arkadaşları aracılığıyla veya onu etkilemek isteyen genç bilginlerin hediyeleriyle ona geliyordu.

Bilginler her zaman dünya üzerindeki en misafirperver insanlar değillerdir, hele ki hızla son teslim tarihine yetiştirmeleri gereken bir eser üzerinde çalışıyorlarsa. Erasmus, daha 16. yüzyılda Avrupa'nın dört bir yanından gelen yayımcıların yeni eserlerini sergileyip kârlı ticari anlaşmalar yapmak için geldikleri, iki yılda bir düzenlenen, son derece önemli Frankfurt Fuarı'nın (fuarı hâlen bu sözlerle tanımlamamız mümkün) merkezinde olduğu uluslararası ticaretin düzenini iyi biliyordu. Froben'in at arabaları Frankfurt'a yollanmadan önceki haftalarda Erasmus, yoğun bir biçimde yeni bir metni bitirmeye uğraşıyor oluyordu. Dolayısıyla kitap yazarlarının gelip evinde vakit geçirmesindense, kitaplarını ona göndermeleri Erasmus için çok daha iyi bir seçenekti. Buna rağmen, genç bir Leh bilgin olan Johannes à Lasco (Jan Laski) kendini sevdirebilmişti. Seçkin bir soylu ailenin soyundan gelen bu genç hümanist, Erasmus'a avantajlı bir anlaşma sunabilecek konumdaydı. À Lasco, Erasmus'un kütüphanesini satın alacak ancak bu büyük adamın yaşamının kalanı boyunca kütüphaneyi kullanmasına izin verecekti. Erasmus çok zaman geçmeden teklifi kabul etti. Onun için nakit para çok önemliydi ve à Lasco da koleksiyon sahipliğinin zevkini, Erasmus'a yardımcı olma onuru için ertelemeye hazırdı.

Tabii bu tür bir anlaşmada yolunda gitmeyebilecek çok şey vardı. Kitaplar gelmeye devam ettikçe Erasmus, kütüphanesini çok ucuza sattığını düşünmeye başladı. Belki de bu yüzden, teknik olarak artık kendisinin olmayan koleksiyonundaki kitapları bol keseden hediye vermekten çekinmedi. Erasmus kitapları için hiçbir zaman bir katalog oluşturmadı. Koleksiyonu, her şeyin nerede olduğunu hatırlamasına yetecek kadar ufaktı. Ancak ölümünden sonra, Lehistan'daki à Lasco'ya yapılacak uzun yolculukta kitaplara eşlikçi olarak eklenecek bir liste yapılmıştı. Bu listeden biliyoruz ki gönderilen 500 kitaptan 100'ü Erasmus'un kendi eserleriydi (ama ne ilginçtir ki Erasmus, yayımladığı her şeyin bir nüshasına sahip değildi). Kalanların dörtte biri Froben'in matbaasından gelen eserlerdi ve büyük ihtimalle ücretsiz alınmışlardı. Gerisi standart bir bilginin çalışma koleksiyonunun temelini oluşturan eserler ile birkaç daha ufak kitaptı. Bu ufak kitaplar büyük ihtimalle Erasmus'un, evinden çıkarmak istediği genç bir hayranın ellerine tutuşturacak bir şey aradığında işine yarayan eserlerdi.

1536'ya gelindiğinde, sahibinin modern bir dokunuşuyla raflara da sahip olan Colon'un yeni kütüphanesini onurlandırmak için 15.000 kitap alınmış durumdaydı. Kitapları dikey olarak raflara yerleştirmek bize bugün, kitap depolamanın en aşikâr ve mantıklı yöntemi gibi göründüğü için, bu yöntemin standart hâle gelmesinin niye bu kadar zaman aldığını anlamak güçtür. Rönesans kütüphaneleri, her bir kitabın ayrı olarak sergilenebildiği eğimli kürsü veya masaları tercih ederken, pek çok kitap sahibi ise geleneksel sandıklarla devam ediyordu. Az sayıda kitap sahibinin duvarlarında raflara ayırabilecek yeri vardı ve birkaç yüz kitap toplayabilmiş olanlar bile, sandıklarından birinde ihtiyaç duyulan bir metni bulabilmek için hafızalarına güvenebiliyorlardı. Sandıklar ayrıca odadan odaya veya evden eve çok daha kolay taşınabiliyordu. Colon'un kararı kısmen kütüphanesinin boyutlarından kaynaklanıyordu. Böyle devasa bir koleksiyonda raflama ve bir raf düzeni, kitapların sonsuza kadar kaybolmaması için bir zorunluluktu. Kendini İskenderiye'nin halefi ilan eden bu kolektör için bu yöntemin bir diğer çekici yönü de, bunun antik dönem koleksiyonlarının arşivleme pratiğine bir dönüş anlamına gelmesiydi. Yığılmış tomarların yerini bu koleksiyonda dikey kitaplar alıyordu.

Planlar yapılmış ve nehir kenarında muhteşem bir bina hazırlanmıştı. Ancak Amerika ticaretinin büyük bir antreposu olarak Sevilla, Colon için dünyanın yeni merkeziyse de, yine de büyük bir ilmî kütüphane için ideal bir yer değildi. Şehir yalnızca Hint adalarına veya Amerika'ya gidecekler için bir durak niteliğindeydi. Yolu buraya düşenlerin çoğu şehri tekrar ziyaret etmiyor, üstelik gelenlerin de pek azı Colon'un kitaplarına ilgi gösterecek bilginler oluyordu. Sevilla, Erasmus'un Basel'deki kapısını çalmak veya Sponheim'ı ziyaret etmek gibi, Paris veya Venedik'e giden kitapsever bir seyahatçinin rotasına kolayca eklenemezdi.

Modern tıbbın çarelerinin yokluğunda, 16. yüzyıldaki herkes, ölümden çok uzak olmadığını bilmek durumundaydı. Yaşamdaki vaktinin kısa olduğu gerçeğiyle yüzleşen Colon, büyük planının sonsuzluğa erişmesi için hararetle planlara girişti. Fazla iddialı olduğu için fantastik sayılabilecek emirleri, yine de Colon'un çağının kitap dünyasını nasıl tanıdığını gösterir. Her yıl beş şehirdeki birer kitap satıcısı (Roma, Venedik, Paris, Nürnberg ve Antwerp), Lyon'a 12 duka değerinde yeni yayınlar gönderecekti. Burada altıncı bir kitap satıcısı aynı meblağda bir alım yapacak, sonra da tüm kitapları İspanya'nın

büyük fuar kasabası olan Medina del Campo'ya gönderecek, kitaplar buradan Sevilla'ya taşınacaktı. Her altı yılda bir kütüphane çalışanlarından biri, daha ufak bir dizi şehri içeren bir çeşit hac yolculuğu yapacaktı: hiçbir şeyin gözden kaçırılmaması gerekiyordu. En dikkat çekici olanı da kitap satıcılarına da Colon'un stratejisini takip edip alımlarında kitapçıklara öncelik vermeleri talimatının verilmesiydi. Sadece toplanabilecek her şey toplandığında kalan para daha büyük kitaplara harcanacaktı. Bununla Colon, başlıca hedefinin başarıya erişmesini sağlıyordu: kütüphanesi "tüm dillerdeki, tüm konularla ilgili, Hristiyanlık âleminde ve başka yerlerdeki tüm kitapları" içermeliydi.[11] Bu radikal bir yaklaşımdı: 18. yüzyılda bile hem kişisel hem de kurumsal kütüphaneler, Latince ve diğer ilim dillerindeki kitaplara öncelik vermeyi sürdüreceklerdi. Kimi kütüphaneler işi halk dilindeki kitapları yasaklamaya vardırmışlardı. Yerel dillerde yazılan pek çok kitap, koleksiyonlardan ziyade okunduktan sonra atılmaya mahkûmdu. Özellikle de bu açıdan Colon, çağının ötesinde bir adamdı.

Colon'un mirasçıları, Batı Hristiyanlığının bütünleşik bir aile olmayıp, birbirlerinin kitaplarına savaş ilan etmiş iki zıt gelenekten oluştuğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldılar. Doğrudan bir mirasçı bırakmadan öldüğü için kütüphanesi, üzerine yüklenen yükü omuzlamaya hiç niyeti olmayan bir yeğenine devroldu. Kitaplar San Pedro manastırına ve oradan da uzun bir hukuk mücadelesinin ardından Sevilla Katedrali'ne taşındı. Burası hiç de güvenli bir liman değildi. Katedrallerin kitaplardan başka öncelikleri vardır. Ayrıca, tek mantıklı depolama yeri de bir tavan arası veya mahzendi. Colon'un kitapları hâlen bu yeni mekânda da kullanılmak üzere ödünç alınabiliyorlardı. Ama bundan önce Colon'un eklektik yaklaşımını paylaşmayan İspanyol Engizisyonu, şüpheli gördüğü her şeyi ortadan kaldıracaktı. İspanyol kraliyeti de el yazmaları ve folyo ciltler içerisinden istediklerini seçip aldı. Günümüzde Sevilla'da uygun koşullarda saklanan ve kullanıma açık olan koleksiyonda ancak 4.000 eser var. Ne ironiktir ki bu eserler arasında, Colon'un 1535-6'daki son büyük alım serisinde topladığı çok sayıda Fransızca kitapçık da var. Fazla ucuz olduğu için çalmaya değmeyen, Engizisyon tarafından yok edilmek için içerik yönünden fazla mazbut olan bu eserler, yeniden keşfedilip kataloglanmalarına kadar yüzyıllar boyu mucizevi bir biçimde hayata tutundular. Bunların çoğunun, pek çok küçük Katolik dinî eserin günümüze ulaşan tek

11 Wilson-Lee, *Catalogue of Shipwrecked Books*, s. 314–16.

nüshaları olduğu anlaşıldı.[12] Tek başına bu bile el üstünde tutmaya değer bir mirastır.

Erasmus, Colon'un büyük vizyonundan çok uzak olsa da, onun, kitaplarının kullanımına dair aynı derecede dikkatle hazırlanmış planlarının başarısızlığa uğraması da çok zaman almadı. Erasmus'la olan anlaşmasından on bir yıl sonra Johannes à Lasco'nun durumu önemli ölçüde değişmişti. Bu genç hümanist artık Protestanlığa varacak bir ruhani yolculuğa çıkmıştı ve zengin ancak geleneklerine bağlı Katolik akrabalarıyla arası bozulmuştu. À Lasco'nun artık kitaplara ayıracak parası olmadığı gibi, hümanist bir bilgin olarak ün kazanmaktan daha önemli dertleri vardı. 1539'da o da gezginci bir kariyere adım attı. Önce, Emden ve Doğu Friesland'daki yerel kiliselere yönetici olarak atanacağı Almanya'ya, sonra da yeni kurulmuş, Felemenk ve Fransız sığınmacılara ait dinî toplulukların yöneticiliğini yapmak üzere Londra'ya gitti.[13] Mary Tudor'un 1553'te tahta geçmesinin ardından topluluğuyla birlikte sürülen à Lasco, üç yılı Almanya ve Baltık ülkelerinde dolaşarak geçirdikten sonra ana vatanı Lehistan'a döndü ve burada 1560 yılında öldü.

À Lasco'nun içinde olduğu bu koşullar, seçkin bir kütüphanenin küratörlüğü için hiç de ideal şartlar değillerdi ve à Lasco da Erasmus'un kitaplarını bir arada tutabilmek için pek çaba sarf etmedi. Kütüphanesinin bir kısmını kendi yanına, Almanya'ya gönderttiğinde amacı kitapları satarak para kazanmaktı. Bunu başarmanın da pek kolay olmadığı zamanla anlaşılacaktı. Erasmus'un koleksiyonundaki pek çok teolojik temel eser çok sayıda kişinin sahip olduğu ve kolay erişilebilen eserlerdi. Görünüşe bakılırsa sahibinin seçkinliği de bu kitapları almak için pek bir çekicilik doğurmamıştı. Herkesi kapsayan ruhu çağının kutuplaşmış dinî politikasına ters düşen Erasmus'un saygınlığı, 16. yüzyıl ortasında düşüşe geçmişti. Onun kütüphanesinden kitap alan kimi insanların, bugün bizler için akla hayale sığmayacak bir unutturma eylemine girişerek, kitapların üzerinden Erasmus'un sahipliğine dair tüm izleri kaldırmış olmaları mümkündür. Bunun sonucunda Lehistan'a giderken kitaplara eşlik eden listedeki 500 kitap içerisinden yalnızca yirmi beşinin bugün kesin olarak Erasmus'un koleksiyonunun bir parçası olduğunu belirleyebiliyoruz.[14]

12 Henry Harrisse, *Excerpta Colombiniana: Bibliographie de 400 pièces du 16e siècle; précédée d'une histoire de la Bibliothèque colombine et de son fondateur* (Paris: Welter, 1887).

13 Andrew Pettegree, *Foreign Protestant Communities in Sixteenth-century London* (Oxford: Oxford University Press, 1986).

14 En büyük bölümü Groningen'deki üniversite kütüphanesindedir.

Son olarak, Trithemius'un aşkının meyvesi olan Sponheim'daki kütüphaneye ne olmuştu? Ne üzücüdür ki bu kütüphanenin sonu da Erasmus ve Colon'un kütüphanelerinden pek farklı olmadı. Dağılma, manastır kapılarının eski rahibin yüzüne kapatılmasının hemen ardından başladı. Keşişlerin, sıkı çalışmayla geçen o soğuk ve tir tir titreten yılların bir anısını yaşatmaya pek niyeti yoktu. Gerek satış gerekse yıpranma yoluyla kitapların çoğu kısa sürede koleksiyondan kayboldu. Manastır 1564'te kapandığında koleksiyonun yalnızca ufak bir kısmı geriye kalmıştı. En azından yeni sahiplerin bazıları eserlerine değer vermişlerdi: günümüzde açıkça Sponheim'la ilişkilendirilebilen el yazmalarını en az on altı büyük koleksiyonda görebiliyoruz.[15]

Anlaşılacağı gibi, bu kütüphane tarihinin her devrinde görülen bir öykü olacaktı. Bir kişinin tutkuyla bağlandığı projesi, küratörlük sorumluluğunun devredileceği diğer kimseler için bir yükten başka bir şey olmayacaktı. En azından matbaa çağında hiçbir başarısızlık nihai değildi. Terk edilen veya dağılan, yakılan veya yağmalanan kütüphaneleri akıl almaz bir hızla yeniden kurmak mümkündü. Matbaanın mucizesi işte buydu: sayısı giderek artan bol bol kitap, çok ucuz fiyatlar karşılığında, kütüphane kurmak için enerjisi ve kararlılığı olan herkesin alımına açıktı. O an için bu alıcıların çoğu kurumsal koleksiyonlar değil bireysel hareket eden vatandaşlardı. Gelecek iki yüzyıl boyunca kütüphanenin kaderi, iş ve giderek artan bir sıklıkla keyif için kitap toplayan kuşak kuşak bilgin, kamu memuru, avukat, hekim ve tüccarın elinde olacaktı. Bu profesyoneller çağıydı ve kütüphanenin geleceğini şekillendirecek olan da onlardı.

15 Ladislaus Buzás, *German Library History, 800–1945* (Jefferson, NC: McFarland, 1986), s. 16.

ALTINCI BÖLÜM

REFORMASYONLAR

Protestan Reformasyonu, kütüphane tarihinde kritik bir noktaydı. Martin Luther'in Papalığa karşı coşkulu itirazlarına bir basılı eser seli eşlik edecek, bu da Luther'in Kilise'yi cesurca inkâr edişine halk arasında akıl almaz bir ilgi doğurup, kitap ticaretini de dönüştürecekti. Luther'in Wittenberg'teki Tüm Azizler Kilisesi'nin kapısına Doksan Beş Tez'ini astığı 1517'den sonraki on yıllarda, önceki yıllarda aktif bir matbaa sanayini barındıramamış pek çok yerde matbaalar kurulacaktı. Bu büyük oranda Luther'i her kasabadaki başlıca muhabbet konusu hâline getirmiş olan iletişim devriminin doğrudan bir sonucuydu. Bu eski keşiş, matbaanın öncülerindendi. Luther, ufak kitapçıklar yazarak ve bu kitapçıklarda halkın kullandığı Almancayı kullanarak teolojideki çok önemli meseleleri kısa ve öz biçimde ele alıyor, böylece hedef kitlesi olarak doğrudan geniş halk kitlelerine sesleniyordu. Luther bolca yazan bir yazardı ve kitapçıkları hızla Kutsal Roma İmparatorluğu'nda yayıldıkça, kendileri de eserler yazmaya hevesli pek çok destekçi edindi. Luther ayrıca bu esnada, Luther'e dair her şeye dair o doymak bilmez talebi beslemeye hazır olan matbaacılarla da karşılaşacaktı.[1] Matbaa endüstrisinin bu yeni piyasadan faydalanamayan mensupları büyük güçlükler çektiler. 1521'de, Reformasyon'dan önce Almanya'nın en büyük matbaa merkezi olan Leipzig'deki matbaacılar, Saksonya Dükü Georg'un Luther'in eserlerini basmalarını yasaklamasının ardından iflasla yüz yüze geldiler.[2] 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ufak Wittenberg, tüm Almanya'nın en büyük matbaa merkezi olmuştu.

1 Andrew Pettegree, *Brand Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation* (New York: Penguin, 2015).

2 Drew B. Thomas, 'Circumventing Censorship: the Rise and Fall of Reformation Print Centres', Alexander S. Wilkinson ve Graeme J. Kemp (ed.), *Negotiating Conflict and Controversy in the Early*

Reformasyon kitabın doğasını aşama aşama değiştirdi. Kitaplar daha ucuz, daha kısa ve daha az ilmî bir hâl aldılar. Bu dönüşüm geleneksel kitap alıcılarından olmayan pek çok insanı kendi koleksiyonlarını kurmaya teşvik etti. Bireyler kitap dükkânlarını ziyaret etmeye ve kitapçık okumaya bir kez alıştıklarında, aynı deneyim için tekrar dükkânlara geliyorlardı. Kısa süre içinde bu insanların da, geleneksel Latince ciltlerle olduğu kadar Almanca metinlerle de dolu ufak kütüphaneleri oldu. Luther'in kitapçıkları kendi başlarına ciltleme masrafına değmeyecek kadar ufak olsa da, yirmi veya otuz kitapçıkla daha birlikte ciltlendiğinde etkileyici bir cilt oluşturuyorlardı: zaten pek çok kitapçık da günümüze bu şekilde ulaştı. Luther'in hareketi ve sonraları onun açtığı yoldan giden hareketler sayesinde çok daha fazla sayıda insan kitap sahipliğinin zevkini tanıdı. Ancak başka pek çok açıdan Protestan Reformasyonu'nun Avrupa kütüphaneleri için bir bela olduğunu unutmamalıyız.

Reformasyon Batı Hristiyanlığının bütünlüğünü paramparça etti. Roma'ya sadık olanlar Luther ve takipçilerini dinî sapkınlar olarak kınarken, Luther ise saldırısını aşama aşama Katolik Kilisesi'nin tüm kurumsal yapısını kapsayacak şekilde genişletti. Kilise'nin kutsal temel prensipleri, teolojik esasları ve yazılı mirasıyla birlikte sorgulanmaya başladı. Protestan reformcular için bu, Avrupa'daki birikmiş kitap stoğunun büyük bir bölümünü devri geçmiş hâle getirirken, Almanya, İsviçre ve sonraları İngiltere ile Hollanda'daki matbaalardan gelen yeni ürünler ise Katolik dünyasınca lanetlenmişti. Avrupa topraklarının mezhebe dayalı hatlarla bölünmesinin, kıtanın pek çok bölümünde hayli yıkıcı sonuçları oldu. Avrupa kütüphaneleri bu ayrımın etkilerini gelecek iki yüzyıl boyunca hissetmeye devam edecekti.

Yangına Körükle Gitmek

Papa X. Leo'nun Martin Luther'i resmî olarak lanetlediği 1520 yılında, Luther'in hatalarla dolu kitaplarının da yakılması kararı alınmıştı. Luther ise önce davranıp Papa'nın lanetleme kararını yakmıştı. Karar, Luther karşıtlarının yazdığı kimi kitapçıklar ve Kilise hukuku ciltleri gibi Kilise'nin önemli metinleriyle birlikte Wittenberg'de âteşe verilmişti. Bu bir kısasa kısas süreci başlattı ve Avrupa'nın dört bir yanında tartışma alevlerini beslemek, kitaplara düştü. Bazen talihsiz yazarlar veya matbaacılar da kitaplarıyla birlikte ateşe veriliyor, başka zamanlarda ise kitaplar, yakılma yerinde bulunmayan

Modern Book World (Leiden ve Boston: Brill, 2019), s. 13–37.

yaratıcılarının gıyabında yakılması amacıyla ateşe veriliyordu. Tüm bunlar sık sık, seyircilerin metinleri ateşten kurtarmayı denemesiyle tam bir komediye de dönüşebiliyordu.

İki tarafa da pek saygınlık katmayacak olan bu süreç, Avrupa toplumunu 20. yüzyılda bile rahat bırakmayacak olan bir pratiği, yani uygunsuz metinlerin yakılmasını yerleştirdi. Yakılan kitaplar genelde yeni yazılmış metinler olsa da, Avrupa'nın kütüphanelerinin biriktirmiş olduğu eserler de alışılageldik dinî düzenin çöküşünün doğurduğu coşku karşısında güvende olmayacaktı.

Gelecekte yaşanacak sıkıntıların ilk işareti, Almanya'nın kırsal nüfusunun ayaklandığı 1524 yılında geldi. Köylü Savaşı denilen bu mücadelenin başlıca nedeni, Alman kırsal bölgelerindeki zorlu hayat koşullarıydı. Nefret edilen toprak sahipleri, asilerin ilk hedefi olmuştu. Bu toprak sahiplerinin çoğu ruhban sınıfına mensuptu. Bunlar, yüzyıllar boyunca, ölümsüz ruhlarının kaderinden endişeli vatandaşların dinî saiklerle devrettiği hektarlarca tarım arazisini elinde toplamış olan katedral meclislerinin veya manastır tarikatlarının mensuplarıydı. Kilise kurumları toprak sahibi olarak sorumluluklarına pragmatik bir gözle bakıyorlardı ve komşuları olan soylular sınıfından daha nazik hareket etmiyorlardı. Pek çok Alman köylüsü hâlâ derebeylerine bağlı hâlde yaşıyor, ücretsiz olarak emeklerini sunmak zorunda kalıyor ve ürünlerini nerede satabilecekleri konusunda seçenekleri de sınırlanıyordu. Reformasyon öğretileri, Martin Luther ve onun görüşlerini radikal biçimde yorumlayan ruhbanların fikirlerini dolaylı yollardan öğrenen pek çok kırsal bölge sakinine yeni bir dünya umudu sunuyordu.

Köylü grupları bir araya geldikçe aşikâr hedefleri, Alman kırsal bölgesine dağılmış ve korunmasız hâldeki manastırlar oldu.[3] Buraların kütüphaneleri, matbaanın icadından beri, metinlerin kolayca bulunur olmasından faydalanarak ayinlerle yönelik ve ilmî eserlerden oluşan koleksiyonlar kurma ve genişletme şansı bulmuşlardı. Dolayısıyla köylüler kapıları kırdığında, sadece şapelleri, buğday depolarını ve mutfakları değil, kütüphane ve scriptorium'ları da yağmaladılar. Bu genellikle sınırsız bir öfkenin sonucuydu ki bu öfke,

3 Karl Schottenloher, 'Schicksale von Büchern und Bibliotheken im Bauernkrieg', *Zeitschrift für Bücherfreunde*, 12 (1909), s. 396–408; Ladislaus Buzás, *German Library History, 800–1945* (Jefferson, NC: McFarland, 1986), s. 31–85; S. K. Padover, 'German libraries in the fourteenth and fifteenth centuries', James Westfall Thompson (ed.), *The Medieval Library* (New York, NY: Hafner, 1957), s. 453–76 (s. 475–6).

şarap mahzenlerinin yağmalanmasıyla da körükleniyordu. Pek çok manastır tamamen yakılmıştı. Yalnızca Thuringia'da bile yetmiş manastır tamamen yok edilmiş ve kitaplar alevler içerisinde yok olmuştu.

Yıkım kimi zaman yağmayla bir arada yaşanıyordu. Değerli eşyalar arayan köylüler, zengince bezenmiş kitapların gümüş tokalarını ve ciltlerini söküp, böylece sakat bırakılmış ciltleri bir kenara fırlatıyorlardı. Schwarzwald'daki Herrenalb'da bulunan bir Sisteriyen manastırında öyle çok kitap ve el yazması parçalanmıştı ki, insan manastıra, bu eserlerin ayaklar altında ezilmiş kalıntılarını çiğnemeden giremiyordu.[4] Bir yağmacı, pazarcılara paket kâğıdı olarak kullanmaları için satmak adına kitap toplamıştı. Ittingen'de bir çiftçi, manastır başkeşişini dövmüş ve sonra da ekmek ve şarap ayininde okunan duaları içeren kitapları, "balık pişirmek" için ateş yakmada kullanmıştı.[5] Köylü gruplarındaki diğer kimseler, büyük olasılıkla radikal vaizler, kendi koleksiyonlarına eklemek üzere kitap çalmışlardı. Frankenthal'daki manastır, 1493 tarihli *Nürnberg Kroniği* nüshasını kaybetmiş, ancak sonra bu eseri Pfeddersheim muharebesinde geri alan soylu Schenk Everhard zu Erbach, kroniği manastıra iade etmişti.[6]

Savaşın ardından yağmalanan tüm manastırlar, kitap koleksiyonlarının gördüğü zararı kayda geçirdiler. Maihingen 3.000 ciltlik kütüphanesini kaybetmişti, Auhausen ise 1.200 cilt. Ochsenhausen ve Reinhardsbrunn, 3.000'er florin değerinde bir kayıp kaydetmişti. Bu kadim hesapların görülmesi mücadelesinin yan etkisi olarak, kimisi ta 9. yüzyıldan kalma olan, yüzyıllara yayılan bir süreç içinde toplanmış kitaplar ve el yazmaları zarar gördü. Ancak bazen saldırganlar, daha kasıtlı saiklerle de hareket edebiliyorlardı. Ayaklanmacılar, toprak sahibi olarak yapıp ettikleri, keşişlerin görünüşte kendilerini adamış oldukları o tefekkür ve ibadet hayatıyla feci biçimde ters düşen kurumları yok etmek için olanları bir fırsat gördüler. Kütüphaneler sıklıkla manastırların mülkiyet ve feodal hizmet haklarını kanıtlayan berat ve tapu koleksiyonlarının da bulunduğu yerlerdi. Weisenburg'da köylüler pazar meydanında bir araba arşiv belgesini yakarak kutlama yaparken, Reinhardsbrunn'dakiler ise revaklı avlunun bahçesinde büyük bir ateş yakarak tüm kalıntıları ateşe

4 Schottenloher, 'Schicksale von Büchern', s. 399.

5 Martin Germann, 'Zwischen Konfiskation, Zerstreuung und Zerstörung: Schicksale der Bücher und Bibliotheken in der Reformationszeit in Basel, Bern und Zürich', *Zwingliana*, 27 (2000), s. 63–77 (s. 65).

6 Schottenloher, 'Schicksale von Büchern', s. 398.

verdiler. Köylüler, piskoposluk sarayına saldırdıkları Bamberg'de, "kitapları, kayıtları ve mektupları, özellikle de pek çok hukuki karar ve kayıtla [birlikte] mali işlerle ilgili olan belgeleri parçaladılar."[7] Arşiv belgelerinin bilinçli olarak yok edilmesi, köylü gruplarının neden soyluların veya başkeşişler ile piskoposların çok daha küçük kişisel kütüphanelerini hedef aldıklarını da açıklayabilir, zira bu kütüphanelerde çok sayıda hukuki belge vardı. Sadece Bamberg'de bile yirmi altı soylu aile, kütüphanelerine zarar geldiği iddiasında idi.

Köylü Savaşı, Reformasyon'un doğurduğu yıkımın en uç örneğiydi ancak saman alevi gibi yanıp söndü. Uzun vadede çok daha etkili olan şey ise, Protestan topraklarında Kilise kurumlarının kapatılmasının ardından kütüphanelere el konulması ve bu kütüphanelerin dağılmasıydı. Alman prensleri, dükleri ve şehir devletleri eski mezheplerini terk ederken, manastırlara ve Kilise mülküne de el koyuyorlardı. Binalar yeni amaçlarla kullanılabiliyor, elde edilen sikkeler devlet kasasına girebiliyordu ama ele geçen çok sayıda kitap, tamamen ayrı bir sorun teşkil ediyordu. 1524'te Martin Luther, eski manastır kitap koleksiyonlarının okul kütüphaneleri veya Protestan kilise kütüphaneleri kurmak için kullanılabileceğini önermiş, ancak özellikle bu koleksiyonların yeni ve reform geçirmiş kurumlarda yeri olmayan yazar ve eserlerden özenle arındırılması gerektiği uyarısında bulunmuştu. Eğer bu tarama, Huldrych Zwingli liderliğinde İsviçre'nin Zürih şehrinde olduğu gibi fazlasıyla titizlikle gerçekleştirilirse, geriye pek bir kitap kalmayabiliyordu. Reformcu Heinrich Bullinger'e göre Zürih'teki büyük kilisenin kütüphanesi "iyi kitaplar" için taranmış, sonra geri kalanı piyasadaki satıcılara, eczacılara ve kitap ciltleme işiyle uğraşan kimselere satılmıştı.[8] Bölgede kitap ciltlemeyle uğraşanların elinde öyle çok malzeme birikmişti ki, bir yüzyıl sonra kimileri hâlen kilise kütüphanesinden 1525'te alınmış materyalleri kullanıyordu. Zürih'teki tezhipli el yazmaları da, altın varakları yeniden kullanabilen kuyumculara ulaşmıştı.

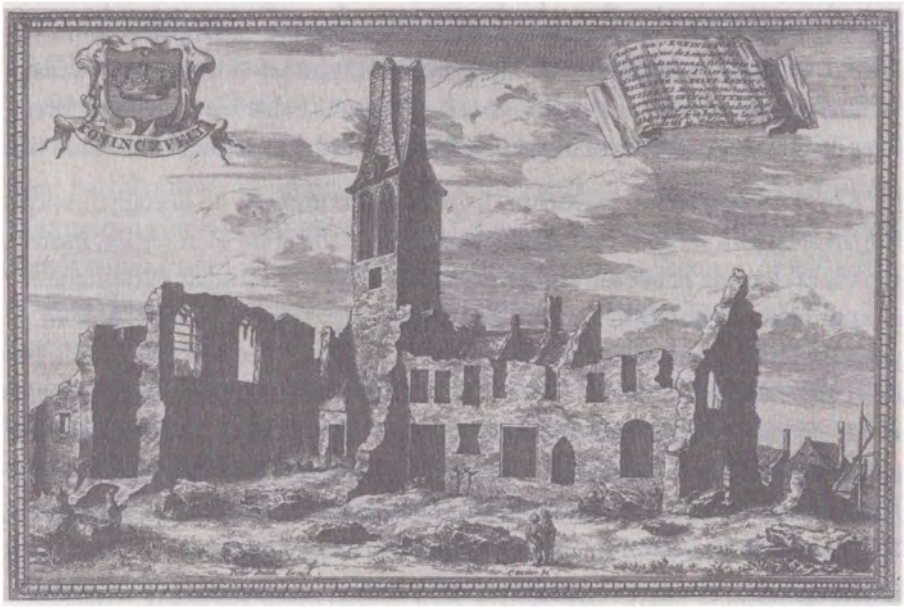
Reformasyon'u Zürih'ten dört yıl sonra benimseyen Basel'de, çoğu manastır kitabı bölgedeki üniversite kütüphanesinde tutuluyordu. Bu geçici bir çözümdü ve gelecek yüzyıl boyunca üniversite yönetimi, çok sayıda Katolik eserini Protestan bilginler için işe yaramaz olarak gördüğü için sattı. 1600 dolaylarında üniversite hâlen manastır kütüphanelerindeki tirşe[9] el yazmalarını satıyordu, ancak üniversite yönetimi kütüphanecilerine, eser yeniden Katoliklerin eline geçerse bir işe yaramasın diye rastgele seçtikleri sayfaları

7 Padover, 'German libraries', s. 476.

8 Germann, 'Zwischen Konfiskation', s. 65.

9 Ç.N.: Tirşe, bir çeşit parşömendir.

kesmelerini ve diğer başka sayfaları birbiri ardına eklemelerini söylemişti.[10] Katoliklik ile olan mücadele pek çok cephede birden verilebiliyordu.



7. Reformasyon, Avrupa kütüphane kültürü için, özellikle de Protestan ülkelerdeki manastırların yıkımı nedeniyle bir felaket olmuştu. Manastırların tarihî kütüphaneleri, genelde manastırlarıyla birlikte yok oldu. Geriye sadece, Hollanda'daki Delft şehri yakınlarında bulunan Koningsveld'deki manastır avlusunda görülebileceği gibi içi boş bir kabuk kaldı.

Benzer kapatma ve el koyma süreçleri yıllar boyu devam edecekti. Her bölge Reformasyon'u anında kabul etmedi, ancak bir kez kabul ettiklerinde kendilerinden önce Reformasyon'u kabul eden yerler onlar için örnek teşkil etmiş oluyordu: kayda değer kitap stokları da dâhil tüm manastır mülkü ele geçirilecekti. Hükümdarlar içinde daha titiz olanlar, özellikle de Kutsal Roma İmparatorluğu'nun zengin şehir devletleri, el konulan kütüphaneleri yeni kurumlara dönüştürmek için tekrar tekrar çaba göstereceklerdi. Avrupa'nın başka yerlerinde ise manastır mülküne el konulması sonucunda, yerel ahalinin gerçekten işine yarayan kütüphane koleksiyonların oluşması, nadir görülen bir durumdu.[11]

10 a.g.e., s. 70.

11 Bkz. 8. ve 10. Bölümler.

Rafları Boşaltmak

İngiltere'de manastırların kapatılması, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Alman bölgelerinde veya İsviçre Kantonları'nda görüldüğünden farklı bir yolda ilerledi. Burada bütün bir hayat tarzı, yüzyıllar boyu özenle biriktirilen yazılı kayıtlarıyla birlikte tamamen ortadan kaldırıldı. O ana kadar antik dönem eserlerine ve ilmine bir sığınak olmuş olan bir milletin kültürel mirası üzerinde bunun etkisi derin ve uzun süreli oldu. Başlarda olayların böyle gelişeceğini düşündüren bir emare yoktu. Kral VIII. Henry, Martin Luther'in en önde gelen muhaliflerindendi ve Katolik Hristiyan dünyasında inancın muhafızı olarak yüceltiliyordu. İngiltere'de yakılan ilk kitaplar, Lutherci eserlerdi. Henry'nin ilk eşi Aragonlu Catalina'dan (Catherine) boşanmadaki kararlılığı olmasa bu eserlerin alevleri beslemeye devam etmesi gayet muhtemeldi.

1534'teki Üstünlük Yasası, Kral Henry'yi İngiltere Kilisesi'nin başı olarak tanıdı ve ona farklı çeşitlerde manastırları kapatarak gelirlerine el koyma hakkı verdi. Sonuçta 800 kadar kurum kapatıldı ve bu kapatma silsilesi en ufak ve fakir kurumlarla başladı. 1536'da bir Katolik halk ayaklanması (nam-ı diğer Lütuf Haccı[12]) ancak Henry ve maiyetinin, manastırların bir muhalefet yuvası olduğuna daha da ikna olmalarına ve daha fazla kurumu kapatmalarına yaradı. 1540'ların ortalarına gelindiğinde, hızlı ve acımasız ilerlemiş olan bu süreç tamamlanmıştı.

Manastırların kapatılması, İngiltere'de 1066'daki Norman Fethi'nden sonraki en büyük çaplı toprak aktarımını tetikledi. Bu çok büyük bir işti ve işe önderlik eden, manastırları gezen kraliyet memurları ile dağıtılan tüm mülkü yönetmek için kurulmuş bir finansal kurum olan Arttırmalar Divanı'nın defterlerini tutan idarecilerdi.[13] İlk memurlar 1535'te tura çıkarak mülklerin değerini belirleme ve manastır mallarının satışını yönetme sürecine başladılar. Başlangıçta bu komisyonun kitaplardan bir kez bile söz etmemiş olması çarpıcıdır, hatta tuhaftır, zira manastır kütüphaneleri, ülkedeki en büyük kitap koleksiyonlarını barındırıyorlardı.[14] Bury St. Edmunds'taki Benedikten manastırının 2.000 ciltlik, basılı kitaplar ve el yazmalarından oluşan güzel bir koleksiyonu vardı; Canterbury'nin de benzer sayıda eser içeren bir

12 Ç. N.: Lütuf Haccı'nın İngilizce orijinali, the Pilgrimage of Grace'tir.

13 Ç. N.: Arttırmalar Divanı'nın İngilizce orijinali, Court of Augmentations'tır.

14 Nigel Ramsay, '"The Manuscripts Flew about Like Butterflies": The Break-up of English Libraries in the Sixteenth Century', James Raven (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004), s. 125–44 (s. 126).

koleksiyonu vardı ki 1.800 eserden oluşan bir başka koleksiyon da Canterbury manastır kütüphanesinde tutuluyordu.[15] Ancak ödün vermez bir verimlilikle çalışan Arttırmalar Divanı için bu kitapların pek az değeri vardı. Her ne kadar her bir gümüş eşyanın, çanın ve kurşun çatının başına ne geldiğini takip edebilsek de, kütüphaneler, değerlendirme raporlarında yalnızca ahşap mobilyalarının değeriyle ilgili olarak bahis konusu oldular.

Memurlar, manastırların berat ve senetlerine doğal bir ilgi duyuyorlardı zira manastırların mülkünü ve imtiyazlarını belgelemek için bunlara ihtiyaçları vardı. Geriye kalan belgelerin, el yazması ve basılı kitapların kaderi ise farklılık gösterebiliyordu. Pek çoğu olduğu yerde bırakılmış, kimileri arabalarla başka yere götürülmüş, başkaları ise tahrip edilmişti. Bu eserlerin geleceği genelde manastırın yeni sahibine bağlı oluyordu. Pek çok fırsatçı soylu, 1540'larda kraliyetten eski manastır binalarını satın almıştı ve böylece eski kütüphaneler de onların olmuştu.[16] Örneğin Gallerli John Prise, Hereford'daki St. Guthlac manastır binalarını kendi kır evine çevirmiş, kütüphanesini de Batı İngiltere'deki dinî merkezlerden elde ettiği ganimetlerle doldurmuştu. Zaman içerisinde manastırlardan yapılan bu incelikli seçmeler, soyluları el yazması toplama zevkine alıştırdı. Sonraları kayda değer bir kitapseverler piyasasına dönüşecek olan bu kolektörler arası ticari el yazması alışverişinin ilk izlerini, işte bu dönemde görüyoruz.[17] Ancak nadir el yazmalarının tüm yeni sahipleri, bu eserlerin kültürel değerinin farkında olmuyordu. Varlığını bildiğimiz en eski üç İngilizce İncil'den biri olan Ceolfrith İncil'inden parçalar, 1982 yılında Kingston Lacy House'ta, emlak belgelerinin etrafına sarılı hâlde bulundu.[18] Sir William Sidney, Robertsbridge Manastırı'ndan alınan dua ve ayin kitaplarının sayfalarını, demircilik işleri için tuttuğu hesap defterini ciltlemek için kullanmıştı.[19]

Manastırlara ait ayin kitaplarına çok değer verilmişti ancak bu değer, yalnızca ciltlerinden sökülecek altın, gümüş ve yarı değerli taşlarla ilgiliydi. Bu

15 Ronald Harold Fritze, '"Truth Hath Lacked Witness, Tyme Wanted Light": The Dispersal of the English Monastic Libraries and Protestant Efforts at Preservation, ca. 1535–1625', *Journal of Library History*, 18 (1983), s. 274–91 (s. 276); Ramsay, '"The Manuscripts Flew about Like Butterflies"', s. 125.

16 Mark Purcell, *The Country House Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2017), s. 59.

17 Bkz. 12. Bölüm.

18 Purcell, *Country House Library*, s. 76.

19 Ramsay, '"The Manuscripts Flew about Like Butterflies"', s. 129.

süslemenin ötesinde yeni sahipleri için, bu kitapların birer eser olarak pek bir değeri yoktu. Dolayısıyla bu kitaplar istisnasız olarak atılıyor veya toplu olarak satılıyordu. 1549'da Protestan bilgin ve din adamı John Bale, umutsuzluk içerisinde şunları yazıyordu:

> "O batıl inanç köşklerini [manastır mülkünü] satın alan çok sayıda kişi, o kütüphanelerdeki kitapları kâh tuvaletlerinde kullandılar, kâh şamdanlarını ovalamak için, kâh botlarını silmek için. Bazılarını bakkallara ve sabun satıcılarına, kimini ülke dışındaki, kitap ciltleme işiyle uğraşan kimselere sattılar. Sattıkları kitaplar az sayıda değildi ve bazen koca gemileri dolduruyordu ki bu da yabancı milletleri hayrete sevk etti."[20]

Bale daha sonraları bu günler, yani "kütüphane kitaplarından daha çabuk satılabilen hiçbir ürünün olmadığı o tedbirsizlik ve kayıtsızlıkla geçen günler" üzerine daha çok düşünecekti.[21] Bale gibiler bu kurumların kapatılmasına karşı değillerdi ancak İngiltere'nin yazılı mirasının bu şekilde, böylesine düşüncesizce dağıtılması karşısında öfkeliydiler. Bağımsız İngiltere Kilisesi'nin doğuşunu meşrulaştırma girişimleri doğrultusunda Protestan bilginler, manastırların el yazması koleksiyonlarında, Papalığın sapkınlığından uzak, kadim bir ulusal kilisenin Anglosakson tarihindeki kökenlerine dair bulgular aradılar. Bale şu görüşü savunuyordu: "İngiltere'de tüm çağlarda Tanrı'nın yolunda ilerleyen ve bu Deccal'in [Papa] küfür niteliğindeki sahtekarlıklarının kokusunu alan ve … fark eden yazarlar olmuştur."[22]

Başka bilginler ise İngiltere tarihini ve antika eserlerini açığa çıkarmalarını sağlayacak malzemelere ilgi duyuyordu. 1533'te antikacı John Leland, İngiliz diyarının tarihi açısından önemli eserler arayıp taraması için kraliyet tarafından manastır kütüphanelerini dolaşmakla görevlendirilmişti. Kimi merkezlerde Leland, karşılaştığı harikalar karşısında hayrete düşmüştü: incelemesi için önüne, kaybolmuş olduğu varsayılan el yazmaları getiriliyordu. Ancak Leland da, manastırların okuma yazma bilmez keşişlerle ve bırakın değerli metinleri, herhangi bir kitap için bile kötü birer bakıcı olan insanlarla dolu,

---

20 C. E. Wright, 'The Dispersal of the Monastic Libraries and the Beginnings of Anglo-Saxon Studies: Matthew Parker and His Circle', *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, 1 (1951), s. 208–37 (s. 211).

21 a.g.e.

22 Alıntılayan Fritze, "'Truth Hath Lacked Witness, Tyme Wanted Light'", s. 282.

manasız yerler olduğu yönündeki şüpheleri doğrulamakta bir rol oynadı. Oxford'daki Fransiskenlerin kütüphanesini tasvir eden Leland, şunları yazmıştı: "Tanrım! Orada ne buldum öyle? Toz, örümcek ağı, kitap kurdu ve güveden, kısacası pislik ve yoksunluktan başka hiçbir şey yok! Bulduğum kitaplar oldu ancak onlara kendi irademle üç kuruş bile ödemezdim."[23]

Tüm antikacı kolektörler gibi Leland'ın da neyin değerli olduğuna dair seçici fikirleri vardı ve karşılaştığı kitap yığınlarına bakışı hiç de duygusal değildi. Dolayısıyla, manastırların kapatılması son sürat devam ederken Leland, nerelerde ne hazineler bulabileceğini ve hangi kütüphanelerin dağılıp gitmesini umursamayacağını iyi biliyordu. 1536'da Thomas Cromwell'e yabancı bilginlerin, kitap yağmalamak ve çalmak için kapatılmış manastırlara girdiğini bildirmiş, başbakandan bu mallara ilk el koyma hakkını kendisine vermesini istemişti.[24] Leland sonraları yüzlerce el yazması ve kitabı almıştı. Bunların bir kısmı, VIII. Henry'nin Westminster, Hampton Court ve Greenwich'teki saraylara dağılmış hâldeki kraliyet kütüphanesine konulmuştu. Başka kimi kitapları ise kendine saklamıştı ki bunların arasında Bury St. Edmunds manastırına ait pek çok kitap da vardı.[25]

1547'de VI. Edward'ın tahta geçmesi, eski manastır kitap koleksiyonlarının yıkımını hızlandırdı. 1550'de "batıl inanç içerikli kitaplara karşı" bir yasa çıkarılmış, bu yasa "çeşitli ilahi ve dua kitapları, el kitapları, dua saatleri kitapları denilen ... ve şu ana dek Kilise hizmetinde kullanılan tüm kitapların tamamen yasaklanmasını, yok edilmesini kararlaştırıyor ve kitapların bu ülkede kullanılmasını veya barındırılmasını sonsuza kadar yasaklıyor" idi.[26] Reformasyon'un ilk aşaması eski manastır koleksiyonlarını büyük oranda devri geçmiş hâle getirmişken, 1550 Yasası bu kitapların bulundurulmasını bile yasadışı kılıyordu. Bu durum, bu kitapların yasal piyasalardaki parasal değerini yerle bir etti ve eski manastır kitaplarının yalnızca kâğıt ve parşömen olarak ticaretinin yapılabilmesine neden oldu.

Batıl inanç içerikli kitaplara karşı bu Yasa'nın çıkarılması, o güne kadar sağlam kalabilmiş Katolik eserlerin, üstelik manastırlardan çok daha başka

23 James P. Carley, 'The Dispersal of the Monastic Libraries and the Salvaging of the Spoils', Elisabeth Leedham-Green ve Teresa Webber (ed.), *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland, vol. I: To 1640* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 265–91 (s. 268).

24 Wright, 'The Dispersal of the Monastic Libraries', s. 210.

25 Carley, 'The Dispersal of the Monastic Libraries', s. 274–5.

26 Alıntılayan Ramsay, '"The Manuscripts Flew about Like Butterflies"', s. 131.

yerlerde olan eserlerin de yaygın bir biçimde imha edilmesini doğurdu. Vefat etmiş Kral Henry'nin kitapları bile güvende değildi: 1551'de bir komisyon, çeşitli dua kitapları ve dinî eserleri araştırmak için kraliyet koleksiyonunu taramış, "bu kitapların altın veya gümüş olan süslerini" sökmek ve kitapları koleksiyondan çıkarmayı amaçlamıştı.[27] Yasa ayrıca dinî bölge[28] kütüphanelerini de kapsıyordu ki bunların pek çoğunun, geçmişi 15. yüzyıla uzanan kitap koleksiyonları vardı. Lancashire'da bulunan Cartmel'deki bir din adamı, duygusuzca şu notu almıştı: "Tüm kitapları yaktım."[29] Bu yıkım dalgası başlangıçta hedeflenenden çok daha fazla kitabı kapsamış olabilir. Zira kitap yakma işiyle görevlendirilmiş herkesin, tarihî açıdan önem taşıyan ve dinî içerikli olmayan el yazmaları ile Katolik teoloji eserleri arasındaki farkı anlayacak kapasitede olmaması anlaşılabilir bir durumdur.

Pek çok kilise kütüphanesi birden çok kez kitap yakımı yaşadı. Reformasyon'u yaymak için 1530'lar ve 1540'lardaki bir dizi kraliyet emri, her bir dinî bölgenin en az bir Protestan İncil'i ve Erasmus'un *Paraphrasis* eserinden bir nüsha edinmesini talep etmişti. Bunlar ve bu kiliselerin satın aldığı diğer Protestanlık kitapları, VI. Edward'ın ardından tahta 1553 yılında Katolik üvey kardeşi Kraliçe Mary geçtiğinde başlıca hedefler hâline geldiler. Bu talih değişimi, İngiltere'deki kurumsal kitap koleksiyonları ve özellikle de Oxford ve Cambridge kütüphaneleri için bir felaket oldu.

Avrupa'nın dört bir yanında üniversiteler, Reformasyon çalkantıları esnasında yoğun incelemeye tabi tutuldular. Zira buralar din adamlarını eğitmede önemli rollere sahip kurumlardı. İngiliz Reformasyonu'nun başlangıcı, Mary'nin yönetiminde tersine çevrilmesi ve de Elizabeth yönetiminde yeniden başlatılması süreçleri, her iki üniversitenin eski müfredatlarının ve bilindik metinlerinin titizlikle soruşturulmasına neden oldu. Oxford ve Cambridge'e, Henry, Edward ve Mary'nin hükümdarlıkları boyunca, her biri bu hükümdarlardan birinin devrinde olmak üzere üç ziyaret gerçekleştirilmişti. Bu ziyaretler manastırların kapatılması kadar yıkıcı olmasa da, kolejlerin, pek çoğu birkaç yüzyıllık geçmişi olan kitap koleksiyonlarının yeniden şekillendirilmesinde önemli pay sahibi oldular.

---

27 James P. Carley (ed.), *The Libraries of King Henry VIII* (London: British Library, 2000), s. lxxvii.

28 Ç. N.: Dinî bölge ifadesi, İngilizce parish kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Çeşitli Hristiyan mezheplerinde bir dinî bölge, belirli bir kiliseye bağlı olan bir idari bir birimdir.

29 Sarah Gray ve Chris Baggs, 'The English Parish Library: A Celebration of Diversity', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 414–33, s. 416.

1535'te üniversite müfredatının bir incelemesi, akademik eğitimin temel kaynaklarından olan Duns Scotus'un eserleri de dâhil pek çok Orta Çağ'dan kalma skolastik metninin kraliyet tarafından yasaklanmasına yol açtı. York dekanı Richard Layton, Thomas Cromwell'e keyifle "Dunce"un[30] artık "tamamıyla kovulduğunu" yazmıştı. Kolejlerden birinde Layton "büyük avlunun Dunce sayfalarıyla dolu olduğunu, rüzgârın sayfaları her bir tarafa sürüklediğini" görmüştü.[31] 1549'da başka kitaplar da kütüphaneden atılmış, Mary'nin hükümdarlığı esnasında 1557'de kapsamlı bir ziyaret daha gerçeklemişti. Bu incelemeye yardımcı olmaları için tüm kolejlere, ellerindeki tüm kitapların listelerini hazırlamaları söylenmişti. Protestan kitaplarına sahip olmak bile artık yasadışı olduğu için, kolejler listelerine bu kitapların hiçbirini eklemediler. Günümüzde hiçbir Oxford kolejinde Elizabeth döneminden önce edinilmiş bir Protestan kitabı yoktur ki, bu da muhtemelen, birilerinin, ziyaretçiler gelmeden bu eserlerin ortadan kaybolmasını sağladığını gösterir.[32]

Bu arka arkaya gelen soruşturmalardan önce ve sonra kütüphanelerin boyutlarını karşılaştırmak, kütüphanelerin neler çektiğini açıkça gösterir. 1529'da Cambridge'deki üniversite kütüphanesinin 500 ile 600 cilt kadar bir koleksiyonu vardı; 1557'de, son ziyaretten sonra geriye sadece 175 cilt kalmıştı.[33] Koleksiyonun boyutları 1570'lere kadar tekrar artmayacaktı. En gurur duyduğu parçaları, Gloucester Dükü Humphrey'in 15. yüzyıl ortalarında bağışladığı 281 el yazması olan meşhur Oxford üniversite kütüphanesi, daha bile büyük güçlükler yaşamıştı. Çok sayıda kitap atma vakası, 1480'lerden kalma ve bu iş için yapılmış bir salonda bulunan kütüphanenin neredeyse kitapsız kalmasına yol açmıştı. Ocak 1556'da üniversite, kütüphane mobilyalarını satmak için bir komisyon kurdu. Dük Humphrey tarafından bağışlanan 281 kitabın sadece üçü bugün hâlâ Oxford'dadır.

16. yüzyılın ortalarındaki çalkantılı on yıllarda üniversite kütüphanelerinin yaşadıkları, daha sonraları da koleksiyonların genişlemesini yavaşlattı. Kitaplar kraliyet politikasının bir sonraki ters dönüşü ile el konulabilecek veya yakılabilecekse kolejler neden kitaplara para harcasınlardı ki? Oxford'daki Trinity

30 Ç. N.: Dunce, Duns Scotus'a ilerleyen dönemlerde hümanistler ve onun dinî görüşlerine çıkan kişiler tarafından takılan, zamanla "ilimden anlamaz kimse" anlamı kazanan bir lakaptır.

31 Alıntılayan Ramsay, '"The Manuscripts Flew about Like Butterflies"', s. 133.

32 Kristian Jensen, 'Universities and Colleges', Leedham-Green ve Webber, *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland*, s. 345–62 (s. 350).

33 J. C. T. Oates, *Cambridge University Library, a History: From the Beginnings to the Copyright Act of Queen Anne* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), s. 70.

College, son kırk beş yılda kütüphanelerine harcadığı paradan daha çoğunu 2 Ağustos 1576'da Worcester Piskoposu'na ziyafet çekmek için harcamıştı.[34] 19. yüzyıla kadar kurumsal koleksiyonların büyümesindeki asıl itici güç olan kitap bağışları da azalmıştı. Bu da, Elizabeth döneminin başlamasından on yıllar sonra bile pek çok kolejde hâlâ hiçbir Protestanlık kitabının olmamasını beraberinde getirdi. Her iki üniversitenin merkez kütüphaneleri de, pek çok kolej de bir yüzyıl öncesiyle karşılaştırıldığında boyut olarak çokça küçülmüştü. Oxford'un gördüğü zararı telafi etmesi için, 16. yüzyıl sonundaki vizyonlu kütüphane kurucusu Sir Thomas Bodley'nin gelişini beklemesi gerekecekti.[35]

Sansür

Avrupa'nın kadim Katolik Kilisesi'ne sadık kalan kısımlarında bile, Reformasyon'un getirdiği felaketin boyutları apaçık görülüyordu. Protestanların İncil'e dayanarak başlattıkları ayaklanma, Katolikliğe sadık kalanları bir otorite kriziyle karşı karşıya bıraktı ve onlara miras kalan ilmî geleneğin geçerliliğini sorgulattı. Katolikliğe sıkı sıkıya bağlı kalanlar, Kilise'yi güçlendirmek için ellerinden geleni yaptılar ama sinirleri yatıştırmak ve teolojideki genel olarak kabul edilip doğru yol bellenecek esasları belirlemek, büyük çabalar gerektirecekti. Bu yenilenme çabaları, yirmi yıl süren bir düşünüp taşınma sürecinin ardından Katolikliğin kurumsal geleceğinin ana hatlarını açık bir biçimde ortaya koyan Trento Konsili'nde (1545-63) şekillenecekti. Bu, beraberinde kitap endüstrisine doğrudan bir müdahaleyi de getirerek Avrupa kitap piyasasını daimî bir biçimde değiştirecek, kıtanın her yanındaki kütüphanelerin gelişimi üzerinde kalıcı etkiler yaratacaktı.

Katolik Kilisesi'nin matbaayı sansürlemeye her zaman aynı ölçüde ilgi göstereceği hiç de kesin değildi. Kitap ticaretindeki ilk kontrol araçları, matbaacıların ve kitap satıcılarının ısrarı üzerine yürürlüğe konulmuştu. Yatırımlarını koruma endişesi içerisindeki bu kimseler, kitaplarıyla rekabet hâlindeki diğer edisyonların rekabetinden korunmak adına ayrıcalıklar için başvurularda bulunuyorlardı. Matbaa yeni bir zanaat olduğu ve Avrupa'nın pek çok yerinde geleneksel lonca düzenlemelerine tabi olmadığı için bu ayrıcalıklar çok önemliydi. Erasmus'un işaret ettiği gibi, "herkesin fırıncı olmasına izin

34 N. R. Ker, 'Oxford College Libraries in the Sixteenth Century', N. R. Ker, *Books, Collectors and Libraries: Studies in the Medieval Heritage*, ed. Andrew G. Watson (London ve Ronceverte: Hambledon, 1985), s. 379–436 (s. 389).

35 Bkz. 8. Bölüm.

verilmezken, kitap ticareti yapmaktan hiçbir insan evladı alıkonulmuyor."[36] Her ne kadar Papalık daha 1477'de Kilise doktrininin temel prensiplerine muhalefet eden kitapların basılmasını yasaklayan bir karar aldıysa da, Luther'in sahneye çıkışına kadar bu yasağın etkin biçimde uygulanması, yerel otoritelerin inisiyatifine bağlıydı.

Luther'in mesajına en sert tepki, İmparator V. Karl'ın Hollanda topraklarında görüldü. Karl, imparatorluğunun Alman bölgelerinde yayılmasına engel olamadığı bu dinî sapkınlığın, atalarının vatanı olan Hollanda'da da serpilmemesi konusunda kararlıydı. Papalık kararından üç ay önce, 20 Mart 1520'de İmparator, Çukureller'deki tüm Lutherci kitaplarının "küle çevrilmesi" emrini verdi. 1521'de Luther'in resmî olarak aforoz edilmesinin ardından Karl, kitap ticaretini hedef alan başka kararnameler de çıkarttı. Bu türden bir kararnamenin Mart 1521'de duyurulmasının ardından, çoğu kitap satıcılarından el konulmuş olan, kalanları da endişeli vatandaşların kendi koleksiyonlarından çıkartmış oldukları 400 kitap, Antwerp'te yakıldı.[37] Bu gövde gösterisine rağmen seremoninin, izleyen vatandaşlar tarafından gürültüyle alaya alındığına dair söylentiler vardır. Bir anlatıya göre Lutherci harekete sevgi duyduğu açık olan kimi vatandaşlar, sapkın içerikli kitapların satılıp, bu parayla Roma'daki din adamlarını yakmak için koca bir ateşin bedelinin karşılanması çağrılarını, bağırarak dile getiriyorlardı.

İlk günlerde bu türden mizah yaygındı ama yakmalar devam etti. 1 Temmuz 1523'te iki Augustinusçu keşiş de kitaplarla birlikte ateşe verildi. Gelecek on yıllarda pek çok matbaacı da Protestan metinlerini basmanın bedelini canlarıyla ödeyecekti. Bu baskı dalgası, kitap camiasına ağır bir darbe vurdu. Şüpheli bir birey tutuklanıp sorgulandığında, sorgu doğal olarak sapkın içerikli kitap sahipliğiyle ilgili soruları da içeriyordu. Engizisyon görevlileri kitapların, sapkın inançların yayılmasında çok önemli birer etken olduğuna kanaat getirmişti; ama kitaplar, belli kitap satıcılarını ve seyyar satıcıları töhmet altında bırakıyor, bunların sorgulanmasıyla müşterilerinin kimlikleri öğrenilebiliyor, böylece kitaplar yoluyla Protestanların ağları da açığa

36 Alıntılayan Renaud Adam, 'The profession of printer in the Southern Netherlands before the Reformation: Considerations on professional, religious and state legislations (1473–1520)', Violet Soen, Dries Vanysackerve Wim François (ed.), *Church, Censorship and Reform in the Early Modern Habsburg Netherlands* (Turnhout: Brepols, 2017), s. 13–25 (s. 13).

37 Grantley McDonald, "'Burned to Dust": Censorship and repression of theological literature in the Habsburg Netherlands during the 1520s', Violet Soen, Dries Vanysacker ve Wim François (ed.), *Church, Censorship and Reform in the Early Modern Habsburg Netherlands*, s. 27–45 (s. 29–31).

çıkarılabiliyordu.[38] Kitap dükkânları basılıyor ve stoklar, özellikle de Wittenberg gibi tehlikeli Protestan matbaa merkezlerinden geldiğini açıkça belli eden kitapların olup olmadığı inceleniyordu. Bu baskıyı atlatmak için matbaacılar, kitapların ilk sayfalarına eklenen basım yerini bilerek yanlış bir yer olarak yazma ve hatta hiç yazmama gibi pratikler benimsediler. Zaman içerisinde dinî fay hatlarının iyice gerilmesiyle, şüpheli matbaa merkezlerinden gelen kitaplar, başka piyasalarda doğrudan lanetlenmiş muamelesi görmeye başlayacaktı. Bunun uluslararası kitap tedariği üzerinde çok büyük bir etkisi oldu. Hep bol miktarda kitap ithalatına bağımlı olmuş olan İspanya'da kitaplar başlangıçta vergiden muaf tutuluyordu. Ancak 1558'e gelindiğinde izinsiz olarak yerel dillerde yazılmış kitap ithal eden herkes, idam cezası tehdidiyle karşı karşıyaydı.[39]

İtalya, Avrupa kitap ticaretinin başlıca merkezlerinden biriydi ve bu çalkantılar İtalyan matbaa endüstrisinin düzenini kökten değiştirecekti. Yavaş yavaş büyüyen bir krizdi bu: Çukureller'de kitap satıcıları canlarını yitirmekten korkmaya başlayalı çok zaman geçmişken bile, İtalya'da pek çok Protestan kitabı dolaşımda kalmaya devam etti. 1540'ta Kardinal Morone'nin vekili, Modena'yı şöyle tasvir ediyordu: "Prag gibi farklı bulaşıcı sapkınlıklarla kirletilmiş ve enfekte olmuş. Dükkânlarda, sokak köşelerinde, evlerde vs. herkes ... inanç, özgür irade, araf, komünyon ve kader hakkında tartışıyor." Bir başka gözlemciye göre eğitimsiz insanların "alabildiğine abartıyla teolojik meselelerden bahsettiğini" görmek mümkündü.[40] Artık Protestan ve Katolik kiliselerinin birleşmesi olanağının kalmadığının görüldüğü ve Bernardino Ochino gibi pek çok önde gelen İtalyan teoloğun, Kalvinist İsviçre'ye gitmek üzere ülkelerini terk ettiği 1542 yılına kadar, İtalya'da Protestanlığa belli bir sempati oluşmuştu. Katolik Kilisesi'nin cevabı giderek sertleşti. 1559'da Trento Konsili devam etmekteyken Papa IV. Paul ilk Papalık *Index Auctorum et Librorum Prohibitorum*'unu (İndeks; yasaklı yazarlar ve kitaplar dizini)

38 Pierre Delsaerdt, 'A Bookshop for a New Age: The Inventory of the Bookshop of the Louvain Bookseller Hieronymus Cloet, 1543', Lotte Hellinga vd. (ed.), *The Bookshop of the World: The Role of the Low Countries in the Book-Trade, 1473–1941* ('t Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2001), s. 75–86.

39 César Manrique Figueroa, 'Sixteenth-century Spanish Editions Printed in Antwerp Facing Censorship in the Hispanic World: The Case of the Antwerp Printers Nutius and Steelsius', Soen, Vanysacker ve François, *Church, Censorship and Reform*, s. 107–21, (s. 116–18); Daha geniş çaplı bilgi için bkz. Clive Griffin, *Journeymen-Printers, Heresy, and the Inquisition in Sixteenth-century Spain* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

40 Federico Barbierato, *The Inquisitor in the Hat Shop: Inquisition, Forbidden Books and Unbelief in Early Modern Venice* (Farnham: Ashgate, 2012), s. 59.

çıkardı. Bu devamı gelecek olan bir dizi İndeks'in ilkiydi; sonraları, Katolik Leuven ve Paris'teki Sorbonne üniversiteleriyle İspanyol Engizisyonu da kendi İndeks'lerini yayımlayarak Papalık İndeks'lerini tamamlayacaklardı.[41]

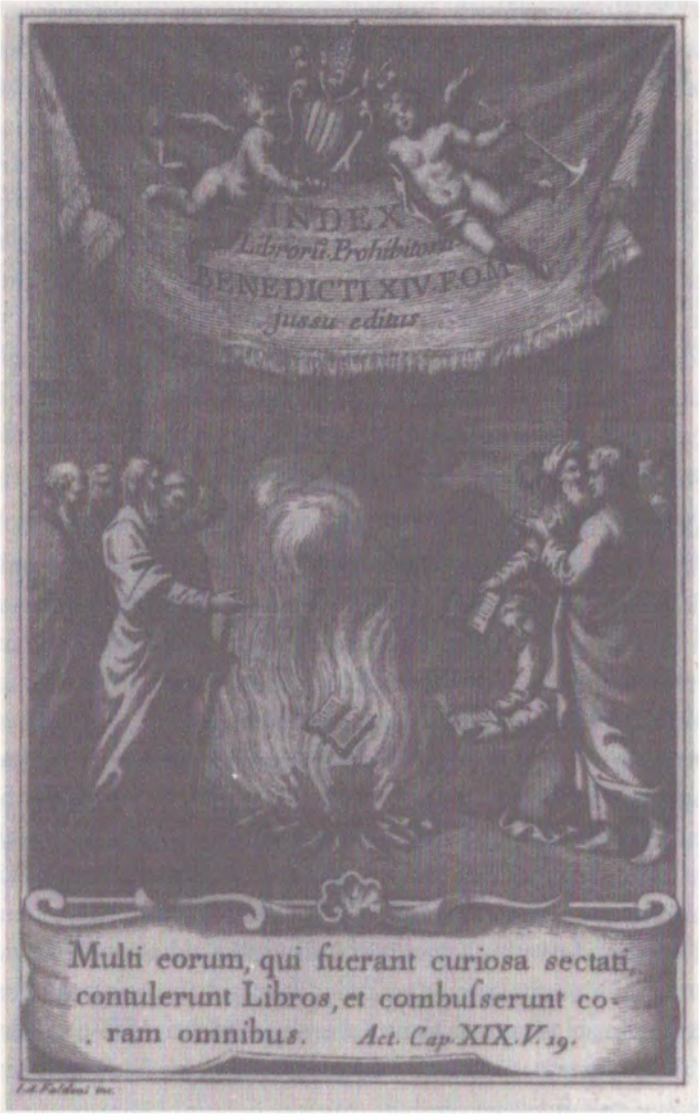
İndeks'ler, metinlerin dolaşımı ve kitap kolektörlüğü önündeki en büyük engel hâline geleceklerdi. Listeler, eserleri tamamen yasaklanan yazarların adlarını, sapkınca olduğu değerlendirilen kitapları ve ayrıca içerik olarak doğru ve düzgün bulunup, sapkın tefsirler ile bozulmuş olan belirli edisyonları içeriyordu. Roma'dan gelen ilk İndeks aynı zamanda bir sapkın matbaacılar kategorisi de içeriyordu ve bu kategoride altmış bir matbaacı yer alıyordu. Bunların tüm ürünleri, içeriğine bakılmaksızın şüpheli olarak değerlendirilmişti. İyi bir Hristiyan'ın, kütüphanesinde mevcut olan bu kitapların nüshalarını teslim etmesi beklenirken, İndeks'te listelenmiş tüm metinlerin üretimi, satılması ve sahipliği sıkı sıkıya yasaklanmıştı.

İlk Papalık İndeks'inin yayımlanmasına, her ne kadar çoğunlukla Roma'da olsa da büyük çaplı bir kitap yakımı eşlik etti. İtalya'nın başka yerlerindeki pek çok seküler otorite, İndeks'i bütünüyle yürürlüğe koymaktan çekiniyordu. Floransa'da Dük Cosimo de' Medici, San Marco'daki keşişlerin, kütüphanede yer alan ve kendi seleflerince bağışlanmış kitaplardan herhangi birini yakmasını yasakladı. Gelecekteki İndeks'ler başlangıçtaki en kapsamlı yasakları biraz gevşetti ve yerel Engizisyon görevlileri ve piskoposların, belli kişilerin tehlikeli kitaplara sahip olabilmesi için istisna tanıma yetkilerini genişletti. Kitapların sansürlenmesi de değerlendirilmişti, zira bu yolla, koca bir metin içerisindeki doktrinle ilgili az sayıdaki hata ortadan kaldırılınca, metnin kalanı uygun bir hâle getirilebiliyordu. Erasmus'un kimi eserlerinin İtalya'da yayımlanması, ancak özel olarak sansürlenmiş edisyonların hazırlanmasından sonra serbest bırakılmıştı; ama bu öyle güç bir işti ki en sonunda Papalık, kolektörlere kendi nüshalarını kendileri sansürleme iznini tanıdı.[42] Günümüze ulaşan pek çok nüshada metinlerin büyük bölümlerinin üzerinin çizildiği veya başka şekillerde bozulduğu görülür. 1597 ile 1603 yılları arasında Engizisyon, yasaklı kitapların atılması için İtalyan manastırlarındaki tüm kitapları denetledi. 9.500 kadar kütüphaneyi içeren bu sistematik inceleme, kütüphane

41 George Haven Putnam, *The Censorship of the Church of Rome and its Influence upon the Production and Distribution of Literature* (2 cilt, New York, NY: Benjamin Blom, 1967); Jesús Martínez de Bujanda, Francis M. Higman ve James K. Farge (ed.), *Index de l'Université de Paris* (Geneva: Droz, 1985). 16. yüzyıldan kalma dizinlerin modern edisyonlarından oluşan bu serideki diğer eserlere de bakınız.

42 Paul F. Grendler ve Marcella Grendler, 'The Survival of Erasmus in Italy', *Erasmus in English*, 8 (1976), s. 2–22.

kültürünün daha küçük ve fakir dinî merkezlerde bile ne kadar yerleşmiş olduğunun ve Kilise'nin, kurumsal kitap kolektörlüğünün gelişimine yön vermedeki bu yeni gücünün net bir göstergesidir.[43]



8. Katolikliğin Protestanlık tehdidine cevabının başlıca köşe taşlarından olan *Index librorum prohibitorum*'un 1758 tarihli bir edisyonu. Kitabın iç kapak resmi, ateşe verilen bir sapkın içerikli kitap yığınını gösterir.

43 Bu sistematik incelemenin belgelenmesi için İtalya'da RICI (Ricerca sull'Inchiesta della Congregazione dell'Indice dei libri proibiti) tarafından çalışmalar yürütülüyor.

İndeks'lerin etkisi, İspanyolların yeni kolonileştirmiş olduğu Meksika, Guatemala, Nikaragua ve Filipinler gibi yerler de dâhil olmak üzere tüm Katolik dünyasında hissedildi.[44] Kurallar içerisinde en katı olanlarını atlatmak için yerel girişimlere rağmen, İndeks'lerin, İtalya'nın Alplerin ötesindeki kitap piyasalarıyla başlıca temas noktası olan Venedik'teki kitap ticareti üzerinde yıkıcı bir etkisi oldu. Güncellenmiş 1564 İndeks'i, sapkın kitapların yoğun biçimde takibata maruz kaldığı bir dönemi getirdi.[45] Ancak uluslararası kitap ticareti üzerindeki en önemli etki, Protestan matbaa merkezlerinde basılmış kitapların ithal edilmesinin yasaklanmasından kaynaklandı. Bu, büyük uluslararası kitap fuarlarına katılan İtalyan yayımcıların, kendi bastıkları eserler karşılığında bu kitapları alamayacakları anlamına geliyor ve toptan kitap ticaretinin var olmasını güçleştiriyordu. 17. yüzyılın ilk birkaç on yılına gelindiğinde, Frankfurt Fuarı'nda o günlere dek en kalabalık yabancı ziyaretçi gruplarını oluşturan Venedikliler, artık neredeyse fuarda görülmez olmuşlardı; böylece Venediklilerin kuzeydeki yayımcılık merkezlerinde üretilen bilimsel ve ilmî kitaplara olan erişimleri kesiliyordu.[46]

Papalığın Reformasyon'a karşı uzlaşmaya yanaşmayan tepkisi, kütüphanelerin beklenmedik şekillerde yıkıma uğrayabilmesini beraberinde getirdi. Yahudi kütüphaneleri 16. yüzyılın ikinci yarısındaki baskıcı ortamın kurbanlarından biriydi. İtalya'da, özellikle de 16. yüzyılda Yahudi kitap üretiminin küresel merkezi olmuş olan Venedik'te kayda değer bir Yahudi nüfus vardı. Yahudiler Katolikliğin ortasında mevcudiyetini doğru dine girmeden sürdüren bir grup olarak görülüyorlardı ve Alplerin ötesindeki militan Alman Protestanlarından daha kolay bir hedeflerdi. 12 Ağustos 1553 tarihli bir Papalık emri, Yahudi dinî hukukunun ve teolojisinin en önemli kaynaklarından biri olan Talmud'u lanetledi. Tüm İtalya'da ve ta Doğu Akdeniz'deki Venedik topraklarında bile Talmud'lar yakıldı, pek çoğu Yahudi evlerinden ve kitap dükkânlarından alınan binlerce kitap imha edildi. Hristiyanların da Talmud sahibi olması, Talmud okuması ve Yahudilere kutsal metinlerini basmalarında yardımcı olması yasaktı ve cezası, aforoz edilmekti. 1559'da Cremona'daki büyük Yahudi okulu basıldı ve 12.000 kadar cilt yakıldı. Baskılar, Osmanlılarla

44 Idalia García Aguilar, 'Before We are Condemned: Inquisitorial Fears and Private Libraries of New Spain', Natalia Maillard Álvarez (ed.), *Books in the Catholic World during the Early Modern Period* (Leiden: Brill, 2014), s. 171–90.

45 Paul F. Grendler, *The Roman Inquisition and the Venetian Press* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977).

46 Ian Maclean, *Episodes in the Life of the Early Modern Learned Book* (Leiden: Brill, 2020), 1. ve 2. bölümler.

olan gerilim nedeniyle Venediklilerin, bölgedeki Yahudilerin Türk ajanı olduğunu düşündükleri Venedik'te de devam etti. 1568'de 8.000 kadar cilt ateşe verilirken diğer kimi eserler de zorla ihraç edildi.

Bu yıkım dalgaları Yahudi kitap ticaretine ağır bir darbe vurdu. Yahudi kitap satıcıları, tedbirli davranarak Venedik'i, başta Amsterdam ve Lehistan-Litvanya olmak üzere daha güvenli yerlere gitmek üzere terk etti.

Katolik matbaacılar için kitapların yakılması yeni fırsatlar da doğurdu. Trento Konsili'nin sonuç kararları, Katolik günlük ibadetlerinde, ekmek ve şarap ayininde kullanılan dua kitapları ve ilmihâllerinin gözden geçirilmesi çağrısını da içeriyordu: tüm bunlar Katolik ayinleri ve ibadetleri için merkezî roller oynayan ve Katolik dünyasının dört bir yanında talep edilen metinlerdi. Venedik'teki Aldine matbaası yalnızca 1572 yılında bir çeşit dua saatleri kitabı olan *Officium Beatae Mariae Virginis*'ten 20.000 nüsha basmıştı.

Ticari teşvikler, matbaacıların ve kitap satıcılarının gönlünü hoş tutmak için önemliydi. Kütüphanelere, özellikle de Cremona'daki Yahudi okulununki gibi dinî farklılıklarla ilişkili kütüphanelere gösterilen saygı ise çok daha sınırlıydı. Kütüphanelerin kaderleri genellikle değişken ve çalkantılı bir siyasi ortamın gelgitlerine bağlı oldu. Önemli bir Protestan yazar, devlet adamı ve Saumur'daki Huguenot Akademisi'nin kurucusu olan Philippe Duplessis-Mornay'yin kütüphanesi, pek çok diğer kütüphane için bir örnek vaka olarak ele alınabilir. 1621'de Fransa Kralı XIII. Louis, Duplessis-Mornay'yi görevlerinden azletti ve kraliyet birlikleri de kalesini bastı. Muhteşem kütüphanesi yağmalandı, tüm gümüş tokalar ciltlerinden söküldü ve pek çok kitap kalenin hendeğine atıldı. Katolik bir memur durumu neşeyle ve şu sözlerle tasvir ediyordu:

> "Sapkınlık ve küfürle dolu bu kitapların bir kısmı Loire Nehri'ne atıldı, bir kısmı yakıldı, hem kalenin etrafına hem de sokaklara fırlatılıp saçıldı ... sokaklar öyle çok kitapla dolmuştu ki insanın görüp görebileceği tek şey kitap ve kâğıttı. Böylece bu kitaplar kraliyetin görevlendirdiği kimselerin ve tüm ahalinin merhametine terk edildi ... Kitapların böyle etrafa saçılması Plessis-Mornay'i derinden yaraladı, Huguenotları hayli korkuttu ve öfkelendirdi, Katolikleri ise çok keyiflendirdi."[47]

47 Roger Kuin, 'Private library as public danger: the case of Duplessis-Mornay', Andrew Pettegree,

Kurumsal kütüphaneler veya Duplessis-Mornay'yinki gibi yarı kamusal denilebilecek kütüphaneler çok zarar gördü, zira kolay hedeflerdi. Kapalı kapılar ardındaki binlerce ufak kişisel kütüphaneye karşı baskıcı eylemde bulunmak daha zordu.[48] Kurumsal kütüphaneler, hem Protestanlar hem de Katolikler tarafından hedef alındı, zira her iki taraf da buralara atfedilen sembolik anlamın farkındaydılar. Bu kütüphaneler arşiv ardiyesi, bilgi deposu ve toplanma yeri olarak işlev görüyorlardı. Birbiriyle rekabet eden kiliselere şekil vermiş ve mensuplarının ruhani iyi oluşuna destek olmuşlardı. Bu kurumları yok etmek, Hristiyanlığın birliğini yeniden kurmaya giden bir diğer adımdı ve bu da tüm dinî grupların nihai hedefiydi. Ancak her yıkım, kitap yakmak kadar aşikâr olmuyordu. Bir kütüphaneyi kapatmak, içeriğini müsvedde kâğıdına çevirmek veya metinleri sansürlemek: tüm bunlar, arzu edilmeyen türden eserlere erişimi sınırlamak için kullanılan çeşitli araçlardı. Zaman içerisinde, ayrılmış Protestan ve Katolik kiliselerinin misyonerlik coşkusu yeni bir kütüphane kurma çağının gelişini sağlayacak ve bunun etkileyici sonuçları olacaktı. Ancak Reformasyon'dan sonraki ilk iki kuşak için bu günlere daha çok vardı. 16. yüzyılda yaşayanlar için çağları, büyük kütüphanelerin dosttan çok düşmana sahip olduğu bir dönemdi.

Paul Nelles ve Philip Conner (ed.), *The Sixteenth-century French Religious Book* (Aldershot: Ashgate, 2001), s. 319–57 (s. 325).

48 Detaylı bir vaka çalışması için bkz. Barbierato, *The Inquisitor in the Hat Shop*, s. 295–334.

ÜÇÜNCÜ KISIM

YENİ KOLEKTÖRLER

YEDİNCİ BÖLÜM

PROFESYONELLER

1550 yılına, yani matbaanın icadının üstünden yüz yıl geçmesine gelindiğinde Avrupa kitapla dolup taşıyordu. Geçen yüz yıl içerisinde, insanlık tarihinde o güne kadar üretilmiş toplam kitaptan fazla kitap üretilmişti. Ne büyük ironidir ki bir kurum ve bir toplumsal inşa ürünü olarak kütüphanenin geleceği de tarihin tam bu noktasında hakikaten karanlık görünüyordu. Avrupa'nın hükümdarlarının bir kütüphanelere küratörlük yapmaktan daha acil dertleri vardı ve el yazması döneminin başlıca koleksiyonları dağılmış veya imha olunmuştu. Yeni matbaa çağındaki ilk evrensel ve her şeyi kapsayan kütüphane kurma girişimi olan Fernando Colon'un kütüphanesi, kepenk kapatmış ve boş hâldeydi. Kuzey Avrupa'nın pek çok bölgesinde, Hz. İsa'dan sonraki ilk bin yılın en karanlık günlerinde kitaplara sığınak olmuş olan manastırlar basılmış ve terk edilmiş, kitapları ortalığa saçılmış veya yok edilmişti. Manastırların hâlâ saygı gördüğü Avrupa'nın Katolik bölgelerinde bile bu geleneksel kurumlar, Cizvitler gibi yeni ve hareketli tarikatların getirdiği yepyeni sınamalarla karşı karşıyaydı. Daha da kötüsü, hümanizm ve Reformasyon'un geleneksel üniversite müfredatına meydan okumasının, mevcut kütüphanelerin içeriğinin çoğunu devri geçmiş hâle getirmesiydi.

Kurumsal kütüphanelerin bu yeni dünyada kendi rollerini bulmaları için zaman geçmesi gerekecekti. Avrupa'nın kimi bölgelerinde, örneğin Fransa'da, üniversiteler 19. yüzyıla kadar kayda değer koleksiyonlar oluşturmadılar. Ancak hep olduğu gibi, bir cephede çözülmeyle yüzleşen kütüphaneler, Avrupa'nın yükselen profesyoneller sınıfının, kitap sahipliğinin kendilerine tanıdığı olanaklara dört elle sarılması sayesinde, kendilerine yeni bir rol buldular. Avrupa'nın canlı kitap piyasasının yeni ürünlerinin en memnuniyetle

karşılandığı yer, avukatların, memurların, doktorların, profesörlerin ve rahiplerin kişisel koleksiyonlarıydı.

Bunlar, kitap sahipliğinin keyfini genelde yeni bir tecrübe olarak tadan kişilerdi. Bir yüzyıl önce doktorlar ve avukatların henüz el yazması koleksiyonu kuracak bağlantıları ve olanakları yoktu; bir doktorun belki bir "reçeteler" cildi, bir avukatın da bir Iustinianus metni olabilirdi ama bunlar kütüphane boyutlarında şeyler değildi. Şimdi matbaa çağının harikaları, bu insanların kapısını çalıyordu. Bu kütüphanenin yerini de değiştirdi. Kütüphane kurmak bir şehir olgusu oldu, zira bu yeni kitap sahipleri sınıfı büyük oranda şehir sakinleriydi. Kimi zaman bir kütüphane kurulması diğer entelektüel kaygıların bir yan ürünü oluyordu: örneğin aile belgelerinin, yazışmaların ve finansal belgelerin arşivlenmesi veya ilginç şeyler dolaplarına[1] olan yoğun ilgide kendini açığa vuran, antik dönemin ve doğanın zenginliklerini keşfetmeye duyulan cazibe.[2] Tüm bunlar daha fazla alan ve daha fazla maddi kaynak ayrılmasını gerektiriyordu.

Kütüphanenin, binlerce kişisel koleksiyonun kurulmasıyla bu şekilde dönüştürülmesi yeni sınamaları da beraberinde getirdi. Mesleklerini icra ettikleri kasaba ve şehirlerde bir arada toplaşmış olan yeni kitap sahiplerinin, kitaplarını tutacakları tozlu kaleleri veya manastır scriptorium'ları yoktu. Aile evlerinde depolama ve sergileme, yeni ve acil mimari çözümler gerektirdi. Yine de 1550 ile 1750 yılları arasında kütüphane, şehirli profesyonelin evinde görülmeye alışılan bir şey oldu. Kütüphanenin yeni sığınağı burasıydı ve bu, kitap dünyasında bir devrim yaratacaktı.

Piyasa Güçleri

El yazması döneminde kitap koleksiyonları oluşturanların çoğu, koleksiyonları için İtalya'daki (Roma ve Floransa) veya Kuzey Avrupa'daki (Paris ve Brugge) başlıca yarı endüstriyel üretim merkezlerine bel bağlamıştı. Teoride el yazması kitaplar herhangi bir yerde üretilebilirdi ancak kayda değer bir koleksiyonun oluşturulması için hem para hem de kritik bir dizi metne erişim gerekiyordu. 15. yüzyılda İngiltere'ye giden pek çok göz alıcı el yazması,

1 Ç. N.: İlginç şeyler dolabının İngilizce orijinali "cabinet of curiosities"dir.

2 Ann Blair, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age* (London ve New Haven: Yale University Press, 2010); R. J. W. Evans ve Alexander Marr (ed.), *Curiosity and Wonder from the Renaissance to the Enlightenment* (Aldershot: Ashgate, 2006).

İtalya'yı ziyaret eden kolektörlerin bavullarında gelmişti; Hollanda'daki atölyeler de bir diğer önemli kaynaktı.[3]

1550'ye gelindiğinde matbaa dünyası tamamen yeni bir dağıtım ağı oluşturmuştu ve uluslararası piyasa aracılığıyla Avrupa'daki tüm başlıca üretim merkezlerinden gelen basılı kitaplar dolaşıma sokuluyordu. Diğer açılardan Avrupa kitap dünyasının dış çevresinde olduğu söylenebilecek olan İngiltere gibi bir yerde bunun etkisi sarsıcıydı. Burada matbaa endüstrisi görece ufak kalmış ve çeşit çeşit almanak, kraliyet fermanları ve günlük dilde yazılmış ibadet eserleri basarak tamamen iç piyasaya odaklanmıştı. Herhangi önemli bir Latince hukuk ilmi veya başka bir ilim alanı metni söz konusu olduğunda, Londra'daki yayımcıların Paris, Lyon, Köln veya Basel'le rekabet etmesi imkânsızdı. Ancak kitaplar ithal edilebildiği sürece bu durum İngiliz kolektörlerinin umrunda olmuyordu. Londra, Oxford ve Cambridge'deki kitap satıcıları da bu kolektörlerin ihtiyaç duydukları eserleri tedarik ederken ettikleri kârdan son derece memnunlardı.

Günümüze ulaşan belgelere bakıldığında, İngiliz kolektörlerin bir kez bile Manş Denizi'ni geçmenin riskleriyle yüzleşmeksizin gayet büyük kütüphaneler kurabildikleri apaçık ortadadır. Bunu, 16. yüzyıldan kalma, ölen kişinin tüm mallarını listeleyen belgelerde bulduğumuz ve günümüze ulaşan yüzlerce envanterde görebiliyoruz. Bir hekim olan David Tolley, 1558'de öldüğünde altmış sekiz kitaplık bir kütüphane kurabilmişti. Bunların tamamı Latince eserlerdi ve kıta Avrupa'sında basılmışlardı. Otuz yıl sonra, aktif olarak hekimlik yapan ve Cambridge Üniversitesi'nde Tıp alanında Regius Professor[4] olan Thomas Lorkin, Paracelsus'un yeni moda olmuş kimyevi tıp eserleri ve bir dizi antik dönem klasiklerini de içerisinde barındıran 589 kitaplık bir koleksiyon oluşturmuştu. Bu kütüphanelerin dikkat çeken bir özelliği çeşitliliğiydi: Cambridgeli bu iki vasiyetçinin toplam 350 farklı tıp yazarı tarafından yazılmış kitabı vardı. Dönem, insanların dur durak bilmeksizin sağlıklarından endişe duydukları bir dönemdi ve meslekleri ne olursa olsun çoğu kitap sahibinin en az beş kadar tıp kitabı vardı.[5]

3 David Rundle, 'English Books and the Continent', Alexandra Gillespie ve Daniel Wakelin (ed.), *The Production of Books in England, 1350–1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 276–91.

4 Ç. N.: Regius Professor, Kraliyet tarafından atanan Profesör anlamına gelir ve Cambridge Üniversitesi'nde saygın bir ünvandır.

5 R. J. Fehrenbach ve E. S. Leedham-Green, *Private Libraries in Renaissance England: A Collection and Catalogue of Tudor and Early Stuart Book-Lists* (9 cilt, Binghamton, N.Y: Medieval &

16. yüzyılın Oxford ve Cambridge'inde yaşayanlar muhtemelen orantısız ölçüde büyük kütüphaneler oluşturdular, ancak bu düzenli yükselişin daha genel anlamda İngiliz kolektörlüğünce paylaşılan bir özellik olduğu da açıktır. Seçkin bir kimse olmayan ve 1592'de ölen Bay Mote'un, 500 kitaplık olağanüstü düzeyde güzel bir koleksiyonu vardı; onunla hemen aynı dönemlerde yaşamış olan Londralı bir bakkal olan Edward Barlow'un ise, çoğu eczane dükkânında kullanılmak üzere alınmış tıbbi metinler olan neredeyse 200 kitabı vardı.[6] Cambridge'e 1549 yılı Paskalya döneminde, VI. Edward'ın kısa süren hükümdarlığı esnasında öğrenci olarak gelen kitapsever Thomas Barker, iki ay içerisinde ölmüştü. Ancak ardında bir Yunanca sözlüğü, Hippokrates'in (Hipokrat) eserlerini ve Erasmus'un *Moriae Encomium* eserini de içeren yetmiş beş kitaplık bir kütüphane bırakmıştı; Barker dâhil Cambridge'te vefatı sonrası kitap envanteri günümüze ulaşan toplam otuz bir kişide Erasmus'un bu kitabı mevcuttu.[7] Kitapları bir kenara bırakırsak Barker'ın pek az eşyası vardı. Eşyaları, yalnızca kıyafetleri ve büyük ihtimalle kitaplarını koymak için kullandığı kilitli ve anahtarlı büyük bir sandıktan ibaretti.

Bu kitap sahiplerinin çoğu ya bilgin ya da üniversite eğitimi almış profesyonel erkeklerdi. Ancak tüccarlar da ilim dünyasına girmişlerdi. Özellikle de gözü yükseklerde bir yazar olan Gerard Malynes gibi kendilerini kanıtlamak isteyen ve bunu başarmak için matbaayı kullanmaya hazır olanlar bunu yapıyorlardı. Malynes'in hükümetin uluslararası ticaret politikasını etkilemek adına yayımladığı kitaplar, Orta Çağ dönemi hukukçularına ve bir dizi antik dönem yazarına atıflarla doluydu. Malynes, Aristoteles'in eserlerinin yanı sıra coğrafyacılar Ptolemaios (Batlamyus) ve Strabon'un ve de Romalı tarihçilerin eserlerine hayli aşinaydı. Thomas More'un *Utopia*'sını ve Chaucer'in yanı sıra Drake ve Cavendish'in seyahatlerini okumuş, Copernicus'u da duymuştu; ancak pek çok çağdaşı gibi o da Copernicus'un teorilerini "hayali matematik" diyerek reddetmişti.[8]

Bu gerçekten kolektörlük için yeni bir dönemdi; 15. yüzyılın el yazması çağı ile kıyaslandığında bunlar muazzam kütüphanelerdi. Ama bir yüzyıl

---

Renaissance Texts & Studies, 1992–), III, s. 36–44; E. S. Leedham-Green, *Books in Cambridge Inventories: Book Lists from Vice-Chancellor's Court Probate Inventories in the Tudor and Stuart Periods* (2 cilt, Cambridge: Cambridge University Press, 1986), I, s. 492–508; II, s. 839–42.

6 Leedham-Green, *Cambridge Inventories*, I, s. 508–22; *Private Libraries*, IX.

7 Leedham-Green, *Cambridge Inventories*, I, s. 102–104; II, s. 316.

8 Andrea Finkelstein, 'Gerard de Malynes and Edward Misselden: The Learned Library of the Seventeenth-Century Merchant', *Book History*, 3 (2000), s. 1–20.

daha ilerleyip Manş Denizi'nin diğer tarafına atladığımızda tamamen farklı bir kütüphane düzeni görürüz. 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Hollanda'daki Habsburg topraklarının harabeleri üzerinde yeni bir güç olarak Felemenk Cumhuriyeti yükselmişti. Burası, Avrupa'nın en şehirleşmiş, en yüksek okuryazar oranına sahip devletiydi ve son derece canlı bir ekonomisi vardı. Cumhuriyet, ayrıca Fransa, İtalya ve Almanya'daki mevcut büyük merkezleri çileden çıkartacak şekilde uluslararası kitap piyasasının yeni merkezi olmuştu. Avrupa'nın dört bir yanından kitaplar, kitaba aç olan iç piyasayı doyurmak ve İngiltere ile İskoçya'ya gönderilmek üzere Amsterdam'a geliyordu. Avrupa'nın en şaşaalı yeni Protestan üniversitesi olan Leiden, büyük bir ilmî yayımcılık merkezi oldu. Ülkenin gelişmiş iç taşımacılık sistemi olan ve yeni tamamlanmış bulunan kanallar ağı sayesinde kitaplar, Hollanda'nın neredeyse herhangi bir yerinde basılıp hızla müşterilere gönderilebiliyordu. Kişi başına hesaplandığında, Felemenkler, Avrupa'da en çok kitap satın alan, yayımlayan ve okuyan toplum oldular ve en muhteşem kütüphanelerden bazılarını meydana getirdiler.[9]

Felemenk Cumhuriyeti'ndeki kolektörler, geç dönem Orta Çağ devrinin düzeninden radikal olarak uzaklaştılar. Yerel soylu sınıfı olarak büyük bir kesim olmadığı gibi, olanların da etkisi hayli sınırlıydı. Bu tüccarlar ve balıkçılar ulusu, kısa süre içerisinde bünyesinden, çoğu kitap kolektörlüğü yapan, iyi eğitimli avukatlar, hekimler ve devlet memurlarından oluşan kültürlü bir profesyoneller sınıfı çıkardı. Bu koleksiyonlar başlangıçta, tıpkı İngiltere'de olduğu gibi birer meslek gereciydi. Ancak bu gibi adamlar, edindikleri klasik eğitimi, lise ve üniversitede bırakmadılar. Felemenk Cumhuriyeti, antik dönem külliyatının yeniden serpilmesine şahitlik etti: Amsterdam ve Leiden'daki yayımcılar, neredeyse her yıl Yunan filozofları ve Roma tarihçileri ile hatiplerinin eserlerinin yeni edisyonlarını çıkartıyorlardı. Bu piyasa, çeşit çeşit boyutlarda çok sayıda edisyon talep ediyordu: kütüphaneler için heybetli folyolar, üzerinde çalışmak için hacimli quartolar ve seyahat çantasında taşımak veya ilginç ve demokratik bir ulaşım biçimi olan, avukatlarla çiftçiler veya ebelerin omuz omuza yolculuk ettiği mavnalarda okumak için ufak cep edisyonları.[10]

9 Andrew Pettegree ve Arthur der Weduwen, *The Bookshop of the World: Making and Trading Books in the Dutch Golden Age* (London ve New Haven: Yale University Press, 2019).

10 Bu kişiler bazen de çantalarını bu ulaşım araçlarında unutuyorlardı. Unutulan çeşit çeşit değerli eşya için bkz. Arthur der Weduwen ve Andrew Pettegree, *The Dutch Republic and the Birth of Modern Advertising* (Leiden: Brill, 2020), s. 176–7.



9. Felemenk teolog Jacobus Taurinus (1576-1618) gururlu bir biçimde kütüphanesinin önünde. 17. yüzyılda Felemenk Cumhuriyeti'nde rahiplerin yüzlerce, hatta binlerce cilt eser sahibi olmaları alışılmadık bir durum değildi. Bu kütüphaneler, genellikle bölgelerindeki kurumsal kütüphanelerden daha büyük oluyordu ve kişisel olduğu kadar toplumsal koleksiyon işlevi de görüyorlardı.

Bu yeni profesyonel seçkinler büyüleyici boyutlarda koleksiyonlar kurdular. Daniel Heinsius, Cumhuriyet'in önde gelen bilginlerinden biriydi ve 4.000 kitaplık koleksiyonu çok da dikkat çekici sayılmazdı; yine de 1656'da bir açık arttırmada satıldığı bedel olan 15.000 gulden (bir rahibin otuz yıllık maaşına denk bir meblağ) 17. yüzyıl ortaları için bir rekordu. Daha şaşırtıcı olan şey, oğlu Nicolaas Heinsius'un gelecek yirmi beş yıl içerisinde bunun üç

katı büyüklüğünde yeni bir koleksiyon meydana getirebilmesiydi. Bu koleksiyonun 1682'de açık arttırmayla satılması ise 24.708 gulden karşılığında olacaktı. Bu paranın verilmesine şaşırmamalı, zira 13.000 kitaplık bu koleksiyon, o dönem mevcut beş Felemenk üniversitesinin kütüphanelerindeki toplam kitap sayısı kadar kitap barındırıyordu.

Pek çok açıdan en büyüleyici koleksiyon, Amsterdam'ın bir belediye başkanının oğlu olan Cornelis Nicolai'ın koleksiyonuydu. Nicolai 1698'deki trajik erken ölümü esnasında yalnızca yirmi dört yaşında olmasına rağmen, 11.000 gulden değerinde, 4.300 kadar kitaptan oluşan bir koleksiyon oluşturabilmişti. Bunlar, uluslararası seçkin bilginlerin oluşturduğu ağların göbeğinde olan insanlardı; ancak yalnızca mesleki nedenlerle kitap toplayanlar bile yüz yıl önce akla hayale sığmayacak boyutlarda koleksiyonlar oluşturabiliyorlardı. 17. yüzyıl Felemenk Cumhuriyeti'nde yaşamlarını hekimlik veya avukatlıkla sürdüren en az 340 kişinin koleksiyonlarının envanterlerini çıkarabiliyoruz.[11] Bu koleksiyonların boyutları, Dordrecht'te hekimlik yapan Isaac van Bebber'in 265 kitaplık mütevazı koleksiyonundan, Lahey'deki Abraham van der Meer'in 3.572 kitabına kadar değişiklik gösterir. Koleksiyonların ortalama boyutu 1.000 kitap kadardı.

Bunlar kültürlü insanlardı. Avukatların ve doktorların sahip olduğu kitapların %75'i Latince veya Yunancaydı. Hatta bu oran, kiliselerdeki din adamlarının sahip olduğu kitaplardaki Latince ve Yunanca oranına kıyasla daha yüksek bir orandı. Leidenlı bira üreticisi Johannes de Planque 1698'de vefat ettiğinde, 1.000'i aşkın kitap içeren bir koleksiyonu ardında bırakmıştı; bu koleksiyonda yerel dilde yazılmış çok daha fazla kitap ve daha da fazla küçük formatlarda kitap vardı ama bu yine de dikkat çekici bir kütüphaneydi. Bu, yüz yıl önce hayli özel sayılacak 250 kitaplık bir koleksiyonun artık dikkat çekici bulunmadığı bir dünyaydı; üstelik bu sadece Felemenk Cumhuriyeti için değil Almanya, İsviçre, Fransa ve İtalya'daki diğer büyük şehirli toplumlar için de geçerliydi.[12] Bu dönüşüm, varlığını büyük oranda kitap piyasasındaki dikkat çekici bir yeniliğe, kütüphanelerin gelişimini neredeyse matbaanın kendisi kadar etkilemiş olan kitap açık arttırmalarına borçluydu.

11 Pettegree ve der Weduwen, *Bookshop of the World*, s. 305. Ayrıca bkz. William Bouwsma, 'Lawyers and Early Modern Culture', *American Historical Review*, 78 (1973), s. 303–27.

12 Norbert Furrer, *Des Burgers Bibliothek. Personliche Buchbestände in der stadt Bern des 17. Jahrhunderts* (Zurich: Chronos Verlag, 2018).

Açık Arttırma Satışları

15. yüzyıldan itibaren vefat etmiş ev sahiplerinin mobilyaları, kıyafetleri ve diğer eşyalarıyla birlikte kitapları da açık arttırmada satılmaya başlanmıştı.[13] Ancak kitap satışını diğerlerinden ayırıp tamamen kitap endüstrisinin ellerine terk eden ilk Felemenkler olmuştu. Aynı ölçüde önemli bir diğer gelişme, daha çok erken bir tarihten itibaren her bir açık arttırmada basılı bir katalog olması ve her bir cildin ayrı bir parça olarak titizlikle listelenmesiydi. Bu türden ilk katalog, Oranjeli William'ın yoldaşı ve Felemenk Ayaklanması'nın kahramanı olan, 1598'de ölen Philip van Marnix'in kitapları için düzenlenen açık arttırmadakiydi. Bundan sonra basılı kataloglar, kitap açık arttırmalarında bolca görülür oldular. Kimi Felemenk şehirlerinde ise yazılı katalog, doğrudan yasal bir zorunluluk hâline getirildi. 17. yüzyılın Hollanda'sında en az 4.000 kitap açık arttırması düzenlenmişti ve bunların en az yarısının kataloğu günümüze ulaştı. Bunlar, en az 2 milyon kitabın sahipliği ve satışı hakkında veriler içeren birer bilgi madeni gibidir. Felemenk Cumhuriyeti'nde ve Avrupa'nın açık arttırma yöntemini benimsemiş diğer yerlerinde görülen bu gelişmeler, kitap piyasasında derin bir etki yarattı ve kolektörler için son derece avantajlı oldu. Artık alımlar için kitap dükkânını ziyaret etmek zorunda olmamak çok önemli bir gelişmeydi. Basılı kataloglar bolca, sıklıkla Felemenk Cumhuriyeti sınırları dışında da dağıtılıyorlardı. Kolektörler arkadaşları veya mektup yoluyla tekliflerini iletiyorlardı.[14] Kataloglar açık arttırmadan uzunca bir süre sonra da kullanışlı olmayı sürdürüyorlardı, zira teklif yapmayan kütüphane sahipleri bile bu katalogları, gelecekteki kolektörlük girişimlerine yön vermek için kullanabiliyor, arzu ettikleri veya zaten sahip oldukları kitapları işaretleyebiliyorlardı. Tüm ciddi kolektörler için en değerli nüshalar, açık arttırmada fiyatı yükseltilmiş olanlardı. Günümüze ulaşan 2.000 Felemenk kataloğunun %10'undan daha azının bugün bir Hollanda kütüphanesinde bulunması dikkat çekicidir; kalanlar tüm kıtaya saçılmış, piyasadaki gelişmeleri izleyebilmeleri için buralardaki meraklılara ve kütüphanecilere gönderilmişti.

13 Kimi erken dönem açık arttırma örnekleri için bkz. Lotte Hellinga, 'Book Auctions in the Fifteenth Century', Lotte Hellinga, *Incunabula in Transit: People and Trade* (Leiden: Brill, 2018), s. 6–19.

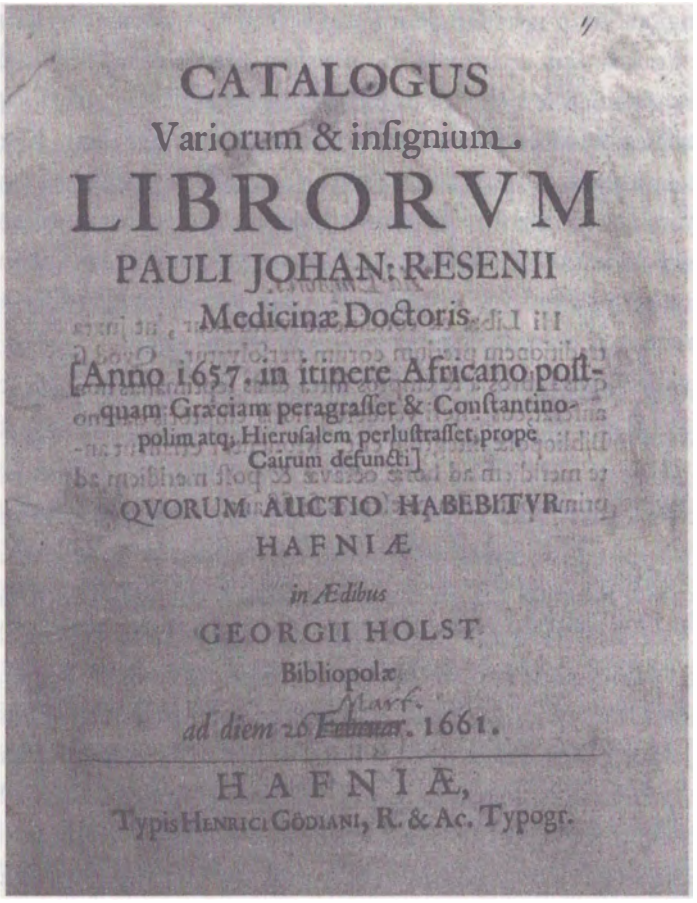
14 Katalogların yurt dışına dağıtımına dair örnekler için bkz. Arthur der Weduwen ve Andrew Pettegree, *News, Business and Public Information: Advertisements and Announcements in Dutch and Flemish Newspapers, 1620–1675* (Leiden: Brill, 2020), s. 616–17.

Başlangıçta kitap satıcıları yeni kitap açık arttırmalarını hoş karşılamadı, ancak bu durum, açık arttırmaların onlar için nasıl bir para kaynağı olabileceğini fark etmelerine dek sürdü. Kitap satıcıları koleksiyonları kıymetlendiriyor, kataloglar oluşturuyor ve satışlardan %5 ile %15 arası komisyonlar alarak bunları kendi dükkânlarında satıyorlardı. Kimileri daha az şerefli bir iş bile yapıyor, uzunca bir süredir satamadıkları kimi kitapları satılacak kitapların arasına ekleyerek, açık arttırmada satılan seçkin bir kütüphanenin bir parçasıymış gibi yutturuyorlardı. Bu işlem son derece nefret edilen ve sık sık yasaklanan, ancak bolca karşılaşıldığı düşünülen bir şeydi.

Kitap açık arttırmaları, kolektörlerin daha hızlı biçimde ve içlerini rahat tutarak kütüphane kurmalarına yardımcı oluyordu. Kolektörler hep açgözlü, bazen ahlaksız ve sıklıkla bencil kimseler olmuşlardır. Açık arttırmalar sadece büyük yeni alım fırsatları sunmuyor, kolektörlere de kendi ölümlerinden sonra mirasçılarının, kitaplarını değerleri karşılığında kolayca satabilecekleri düşüncesiyle iç rahatlığı sağlıyordu. Durum gerçekten de böyleydi. Görünüşe bakılırsa kitaplar değerlerini dikkat çekici ölçüde iyi koruyor, genellikle yirmi veya otuz yıl önce alınmış oldukları fiyata satılabiliyorlardı.[15] Bazen, özellikle de sahiplerinin zarif ciltlemeler yaptırdığı durumlarda daha pahalıya bile satılabiliyorlardı. Bir doktor veya rahip arzu ettiği bir esere, dul kalan yaşlı eşinin ve çocuklarının harcanan parayı çabucak geri alabileceğini bilmenin rahatlığıyla yatırım yapabiliyordu. Üstelik açık arttırmalar sadece nakit para ile çalıştığı için aile parayı hızlıca alabiliyordu. Bu işte, büyük oranda kredi ve borç ile işleyen bir endüstriden toplanması beklenen borç paranın getirdiği büyük sorunlar yoktu; ama kredi ve borç meseleleri, görünüşte piyasada sağlam bir yeri olan pek çok yayımcı için baş belası olacaktı.[16] Kitaplar meslek hayatının gerekli bir parçasıydılar ve tedbirli bir emeklilik planlaması olarak da görülebilirlerdi.

15 Örnekler için bkz. Forrest C. Strickland, 'The Devotion of Collecting: Ministers and the Culture of Print in the Seventeenth-Century Dutch Republic' (PhD thesis, University of St Andrews, 2019), s. 76.

16 1681'de öldüğünde Daniel Elzevier'e borçlu olan kitap satıcılarını içeren ve şu eserde yeniden basılan devasa kitap satıcısı listesi için bkz. B. P. M. Dongelmans, 'Elzevier addenda et corrigenda', B. P. M. Dongelmans, P. G. Hoftijzer ve O. S. Lankhorst (ed.), *Boekverkopers van Europa* (Zutphen: Walburg Pers, 2000), s. 53–8.


CATALOGUS
Variorum & insignium
LIBRORVM
PAULI JOHAN: RESENII
Medicinæ Doctoris
[Anno 1657. in itinere Africano post-
quam Græciam peragrasset & Constantino-
polim atq; Hierusalem perlustrasset, prope
Cairum defuncti]
QVORUM AUCTIO HABEBITVR
HAFNIÆ
in Ædibus
GEORGII HOLST
Bibliopolæ
ad diem 26 Februar. 1661.
HAFNIÆ,
Typis Henrici Gödiani, R. & Ac. Typogr.

10. Bu Danimarka örneği (1661) gibi basılı açık arttırma katalogları, hem açık arttırmayı düzenleyenler hem de kitap alıcıları için yararlı bir araçtı. Kataloglar, kişisel kütüphanelerin dağıtılmasını kolaylaştırıyorlardı. Bunun sonucu olarak kataloglar, genellikle, 17. ve 18. yüzyıllarda binlerce evi bezemiş koleksiyonlardan günümüze ulaşan tek iz konumundadırlar.

Bu pragmatik bir piyasaydı. Ödenen paraları incelediğimizde, bir kitaba seçkin bir kütüphaneden geldiği için pek de ek bir ücret ödenmediğini görürüz. Bunun tek istisnası, alıcının değerli kenar notları bulabileceği, Daniel veya Nicolaas Heinsius gibi önde gelen filologların ve bilginlerin kitaplarıydı. Bunun dışında kitaplar, çok eski veya neredeyse yepyeni oldukları için ek bir değer edinmiyorlardı. Mesleki nedenlerle alım yapan kolektörler bir edisyonun metninin uygun bir boyut ve kalitede olmasına önem veriyorlardı. İlk matbaa döneminden kalma kitapların, sırf matbaa tarihindeki önemleri nedeniyle satın alındıkları antika piyasasının doğum vakti henüz gelmemişti.

1700 yılı dolaylarında, bir açık arttırma merkezinde işlerin durgun olduğu bir günde bile, 15. yüzyıldan kalma ve seçkin bir yönü olmayan birkaç kitabı, bir sürahi bira fiyatına alabilirdiniz.[17]

Açık arttırmalar, gelinen noktada satılamayan stoklardan oluşan bir yığın altında gömülme riskiyle karşı karşıya olan bir kitap piyasasında, çarkların yeniden dönmesine yardımcı oldular. Aynı zamanda kitap dünyasının, açık arttırmalar olmasa büyük ölçüde gizli kalacak olan bir bölümünü de görmemizi sağladılar. Bu kataloglarda, çağının ötesindeki bu şehirli toplumun yeni refaha kavuşmuş sakinlerinin işlerini nasıl yürüttükleri, düşünsel ufuklarını nasıl genişlettikleri ve boş zamanlarını nasıl geçirdikleri hakkında bolca bilgi buluyoruz. Felemenk toplumu, servetinden utanç duyduğunu söylemek abartı olacaksa da her an bir felaketle yüz yüze gelebileceğinin farkında olan bir toplumdu. Meslekleri için gerekli olanlarla dinî avuntu ve tıbbi çözüm eserlerini hep bir arada içeren kitap koleksiyonları, hayatın ön görülemez talihsizlikleri karşısında umut ve kaygının pragmatik bir karışımını yansıtıyordu.

Vaaz ve Getirdiği Kâr

Bu yeni kolektörler kuşağından bahsederken, yeni alıcılar arasındaki önemli bir bileşeni göz ardı etmemeliyiz: kiliselerdeki rahipler ve üniversite profesörleri (bunlar sıklıkla birbirleri içine giren kategorilerdi, zira üniversiteler hâlâ büyük oranda dinî kurumlardı). Bu kimselerin koleksiyonları genellikle birkaç yüz, bazen de binden çok kitabı bulabiliyordu ki bu durum, din adamlarının bunca kitabı nasıl alabildiği şeklindeki apaçık soruyu akıllara düşürür. Felemenk Cumhuriyeti'ndeki din adamı maaşları çok da bonkörce değildi. Kimliğini ne yazık ki bilemediğimiz bir rahip, 1658'de yemek, kıyafet ve diğer ev ihtiyaçları için yaptığı harcamaları özenle ve rakamlarla sıraladığı, hüzün dolu bir kitapçık yayımlamıştı. Bu olağanüstü detaylı hesaplamanın sonuna gelindiğinde, gazeteler, yazım için kâğıt, kalem, mürekkep ve kitap için neredeyse hiç para kalmamış oluyordu: yılda yalnızca 25 gulden. Bununla ancak kırk kitapçık ve bir Mezmurlar kitabı veya fena kalitede olmayan üç folyo alabilirdiniz.[18]

17 Bkz. 12. Bölüm.

18 *Bewys dat het een predicant met zyn huysvrouw alleen niet mogelijck en is op vijfhondert guld eerlijck te leven* [Bir rahip ve eşinin yılda 500 guldenle hayatlarını idare ettirmesinin imkânsız olduğunun kanıtıdır] (Delft: Pieter de Menagie, 1658), USTC 1839412.

Kitapçık, ruhban kesiminde öyle bir olumlu tepkiyle karşılandı ki neredeyse hemen yeniden basılması gerekti. Ancak gerçek şuydu ki, bir rahibin geliri neredeyse asla sadece maaşından ibaret olmuyordu. Rahibin hizmet verdiği dinî bölge sakinleri yiyecek veya canlı hayvan hediye edebiliyor, bir bostan veya ufak bir toprak parçası da et, süt, tereyağı ve sebze giderlerini azaltabiliyordu. Rahiplere ayrıca ücretsiz konaklama sunuluyordu ve bu konaklama bazen hayli büyük bir kasaba evi olarak verilebiliyordu. Rahipler içinde en yetenekli olanları, bölgelerindeki, Latince ve Yunancaya odaklanan ortaokullarda veya üniversitelerde eğitim gören öğrencileri yatılı öğrenci olarak alabiliyor ve hatta özel ders verebiliyorlardı. Üniversite profesörleri bu ayrıcalıklarını öyle adlarını çıkaracak ölçüde suiistimal ediyorlardı ki, bazen üniversitedeki dersleri bırakıp finansal getirisi daha yüksek olan bu özel dersleri verdikleri için uyarılmaları gerekiyordu. Şehirlerdeki vaizler de her hâlükârda temel maaşlarından daha büyük paralar kazanıyorlardı. Üstelik eğer vaizlik görevlerinin yanında bir de bölgelerindeki üniversitede ders vermeyi başarabiliyorlarsa, normal bir din adamı maaşının iki katı bir paraya tekabül eden 1.000 guldenlik bir gelir elde edebiliyorlardı.

Rahipler genelde aynı zamanda yazarlık da yapıyorlar ve dolayısıyla matbaa dükkânlarında alışıldık ziyaretçiler oluyorlardı. Rahiplere hediye olarak, sundukları hizmetler karşılığında, pekiyi bilinmeyen dillerdeki metinlerin gözden geçirilmesi için veya bir arkadaşlarını, kendi metinlerini belirli bir yayımcıya önermeye ikna etsinler diye, bolca kitap verilebiliyordu. Yazarlar telif ücreti karşılığında sık sık kendi kitaplarının nüshalarını alıyorlardı ve bunlar, arkadaşların ellerindeki kitaplarla değiş tokuş edilebiliyordu.

Bu ek gelir kaynaklarını da dikkate aldığımızda 1.000 veya daha fazla kitaptan oluşan kütüphaneler, daha anlaşılır hâle gelir. Yine de bu, matbaanın ilk dönemlerindeki ruhban koleksiyonlarıyla karşılaştırıldığında olağanüstü bir ilerlemedir. Mechelen, Brugge ve Den Bosch katedral meclislerinde görev yapmış bir rahip olan Johannes de Platea 1489'da öldüğünde, ardında elli dokuzu el yazması ve sadece altısı basılı olmak üzere (kalan dört kitabın ne olduğu net olarak belirlenemiyor) altmış dokuz kitap bırakmıştı. De Platea varlıklı bir piskoposluk bölgesinin önde gelen bir yetkilisiydi; 1470 ve 1480'lerde ölen ve onunla aynı mevkide bulunan diğer rahiplerin kütüphanelerinde de otuz beş ve yirmi altı kitap vardı.[19] Tüm bu ileri gelen din

19 Hellinga, 'Book Auctions in the Fifteenth Century', s. 10, 14–17, 18–19.

adamları bir katedrale bağlıydılar; katedrallere değil dinî bölgelere bağlı olan pek çok rahibin muhtemelen kiliselerindeki ekmek ve şarap ayini kitaplarından başka bir kitaba erişimleri yoktu. Hararetli bir yayımcılık dönemi olan Reformasyon'un ilk zamanlarında, Zürih'teki Protestan Kilisesi'nin önde gelen şahsiyeti olan Huldrych Zwingli'nin kütüphanesinde en fazla 250 eser vardı; gerçi şunu da düşünmek gerekir ki, Zwingli'nin kolektörlük faaliyetleri, hatalı bir karar sonucu sahaya atıldığı Kappel'deki savaş alanında öldürülmesi sonucunda yarım kalmıştı. Bu kütüphanenin hiç de azımsanmayacak bir bölümü, Zwingli'nin reddiyeler yazmak için edinmiş olduğu Martin Luther eserlerinden oluşuyordu.[20] Basılmış ilk kitap yayımcılığı tarihi çalışması olan *Bibliotheca Universalis*'in yazarı Conrad Gessner'in bile yalnızca 400 kadar kitabı vardı. Bu birbirine sıkı sıkıya bağlı Zürih çevresinin üyeleri birbirlerinden kitap ödünç alıyorlardı: Gessner'in kendi *Bibliotheca* nüshasındaki 100 kitap ismine not olarak, yazara çok önemli metinler ödünç vermiş olan kitap sahiplerinin isimleri yazılmıştı.[21]

Yüz yıl sonra Felemenk Cumhuriyeti'nde durum çok daha farklıydı. Leiden'da teoloji profesörü ve önde gelen polemikçilerden biri olan Abraham Heidanus'un bıraktığı 3.700 kitaplık koleksiyon, bir açık arttırmada, en düşük rahip maaşının yirmi katı bir meblağ olan 10.000 guldene satılmıştı. Gelgitli ve gezginlikle geçen bir kariyere rağmen André Rivet 4.800 kitaplık bir koleksiyon kurabilmiş, koleksiyon 1657'deki bir açık arttırmada 9.100 guldene satılabilmişti. Bunlar kamusal hayatta önde gelen şahsiyetlerdi ve bir dönem Prens Oranjeli Frederik Hendrik'in sarayında vaizlik yapmışlığı da bulunan Rivet, prenslikten konumuna uygun bir maaş almıştı. Ancak 1.000 veya biraz daha fazla kitap içeren koleksiyonlar görece sık görülür olmuştu. 17. yüzyıl Felemenk Cumhuriyeti'nde açık arttırmada satılan 450 kadar rahip koleksiyonuna odaklanan yeni bir araştırma, bu koleksiyonlardaki ortalama kitap sayısının 1.144 kitap olduğunu buldu.[22] Tabii ki bu koleksiyonlar, ayrıca satılmaya ve basılı kataloğa değecek kadar seçkin koleksiyonlardı; yine de araştırmanın konusu olan rahip sayısı, o yüzyıl boyunca Felemenk Reform Kilisesi'nde görev alan tüm rahiplerin yaklaşık %10'una denk gelir. Herhâlde

20 Urs B. Leu ve Sandra Weidmann, *Huldrych Zwingli's Private Library* (Leiden: Brill, 2019). Luther'in eserleri şunlardır: A120–A144.

21 Urs B. Leu, Raffael Keller ve Sandra Weidmann, *Conrad Gessner's Private Library* (Leiden ve Boston: Brill, 2008).

22 Strickland, 'The Devotion of Collecting'.

pek çok rahibin daha az kitabı vardı ama çalışmalarında kullanabileceği bir çeşit kütüphanesi olmayan rahip sayısının daha da az olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

Örneğin Güney Hollanda'da görece küçük bir yer olan Oudewater'de rahiplik yapan Johannes Lydius'u nasıl değerlendirmeliyiz? Lydius'un evliliği kötü gitmişti ve bakacak üç çocuğu vardı. Lydius yazışmalarında daha fazla kitap almaya parasının yetmemesinden acı acı yakınıyordu. Yine de 1.747 kitaplık etkileyici bir koleksiyon kurabilmişti. Onun içerleme hislerini ancak kardeşi Balthazar ve yeğeni Jacob'un ikisinin de, 5.000'er cildi aşkın kitap barındıran muhteşem birer kütüphanesi olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak açıklayabiliriz.[23] İddia ettiği fakirliğine rağmen Lydius'un, rahiplerin böylesine güzel koleksiyonlar oluşturmasına olanak tanıyan o bağlantılara sahip olduğu açıktır. Bu bağlantıda bulunan kişiler, yeni basılan eserleri birbirleriyle değiş tokuş ediyor, yeni basılmış kitapçıkları birbirlerine ödünç veriyor ve açık arttırmalarda birbirleri adına teklifler veriyorlardı. Piyasanın zirvesinde faaliyet gösteren Rivet, o dönem Avrupa'nın en önde gelen yayımcılarından biri hâline gelmiş olan, Leiden ve Amsterdam merkezli Elzevier'i, kendi adına açık arttırmalara katılması için ikna edebiliyor, yurt dışındaki arkadaşlar da benzer işler görebiliyorlardı. Kitap dünyasıyla olan bu derin bağlantıları, rahip kütüphanelerinin ortalama kitap sayısı açısından, sahiplerinin daha düşük gelir durumuna rağmen neden eğitimli insanların icra ettiği diğer meslek gruplarının kütüphanelerinden biraz daha büyük olduğunu açıklayabilir.

Kendilerine Ait Bir Yer

1580'lerde Claes Cornelisz, Leiden'deki beş eczacıdan biriydi ve iyi para kazanıyordu. 1586'da onun ve bir sonraki yıl eşinin ölümünden sonra, eşyalarını listeleyen bir envanter oluşturuldu. Envanter, ailenin hepsi de evlerinin tavan arasındaki Şark işi bir sandıkta tutulan altmış beş "büyük veya küçük, iyi veya kötü" kitaba sahip olduğunu belirtiyordu. Dükkânda ise sekiz tıp kitabı, bilinmeyen zincirli bir kitap ve bir Yunanca dil bilgisi kitabı mevcuttu; evin oturma odasında çeşitli şifalı ot kitaplarıyla Cicero'nun *De officiis* eseri vardı.[24] Kitapları sandıkta saklama yönündeki Orta Çağ'dan kalma bu pratik,

23 a.g.e., s. 65-6.

24 Henriëtte A. Bosman-Jelgersma, 'De inventaris van een Leidse apotheek uit het jaar 1587', *Leids Jaarboekje*, 86 (1994), s. 51–68 (s. 54–5).

şaşırtıcı derecede dirençli çıkmıştı; ama kitaplar her zaman tavan arasına konulmuyordu. Kitapların günlük olarak kullanılmasına gerek olmayan evlerde, sağlam ahşap sandıklar, değerli birer eşya olan bu eserler için maksimum koruma sağlıyordu. Kitaplar sandıkları genelde önemli belgeler, hesap defterleri ve diğer değerli eşyalarla paylaşıyorlardı. 200 kitaplık bir koleksiyon rahatlıkla bu şekilde saklanabiliyor ve ek sandık tedariği, basit bir sınıflandırmaya da olanak tanıyordu. Claes Cornelisz'in evinde olduğu gibi, kitapların çeşitli odalara dağılmış olması da çok yaygındı. En sık kullanılan kitaplar için sahip olunabilecek en kalıcı saklama yeri, kolay erişilebilen bir masa üzerinden daha kalıcı olmayabiliyordu.

Koleksiyonlar 100-200 kitaptan 1.000'e doğru büyüdüğünde, bu yöntemin, hele ki kitaplar düzenli olarak kullanılıyorsa artık kitap saklamak için uygun olmadığı açıktı. 1.000 veya daha fazla kitaptan oluşan bir koleksiyon, tabii kitaplar açıkça görülebilir durumdaysa, kişinin servetini ve entelektüel düzeyini vurgulaması için de etkili bir araçtı. Bu meseleyi ilk ele alanlar, bilinçli birer kolektör hâline gelen 16. yüzyılın o bilginler ve aydınlar kuşağıydı. Bunlar sadece kitap değil sikke, madalya, heykelcik, deniz kabuğu, kurutulmuş bitki, doldurulmuş hayvan, taş ve mineral de topluyorlardı. Kitapların bu türden bir koleksiyonun ana parçası olması pek nadirdi, ancak seçkin bir ilginç şeyler dolabı oluşturmak için bilgi kaynağı olarak kitaplar gerekliydi. Döneminin en ileri gelen kolektörlerinden biri olan, Bologna'da doğa felsefesi ve tarihi profesörlüğü yapan Ulisse Aldrovandi (1522-1605) için durum kesinlikle böyleydi. Aldrovandi, İtalya'ya seyahat edenler için popüler bir uğrak noktası hâline gelen bir doğa tarihi müzesi kurmuştu. Bu işte faydalanmak için ayrıca döneminin en büyük kütüphanelerinden birini de oluşturmuştu. Aldrovandi öldüğünde 3.598 cilt esere sahipti ki bunlara 992 cilt folyo da dâhildi. Aldrovandi'nin evinde, ikisi de sadece müze odasından erişilebilen (bu odayı oluşturmak için evinin kabul odasını dönüştürmüştü) iki kütüphane odası vardı; buraların görevi, kamuya açık bir sergi hâline dönen bir evde ziyaretçilerden uzak, kişisel bir alan teşkil etmekti.[25]

Felemenk Cumhuriyeti'ndeki pragmatik profesyonellerin kütüphanelerine ayırdıkları fiziki mekân hakkında söyleyebileceğimiz şeyler, insanı hüsrana

25 Caroline Duroselle-Melish ve David A. Lines, 'The Library of Ulisse Aldrovandi (†1605): Acquiring and Organizing Books in Sixteenth-century Bologna', *The Library*, 7th series, 16 (2015), s. 133–61; Angela Nuovo, 'Private Libraries in Sixteenth-Century Italy', Bettina Wagner ve Marcia Reed (ed.), *Early Printed Books as Material Objects* (Berlin ve New York: De Gruyter Saur, 2010), s. 231–42.

uğratacak kadar sınırlıdır. Mimari çizim olarak elimizde pek bir şey yok; Amsterdam'ın yeni kanal civarındaki semti olan Herengracht'taki zarif evlerin ne ölçüde kitapları göz önüne alarak inşa edildiğini bilmek güç. Felemenk tablolarında resmedilen zarif iç mekânlarda kitaplar, dikkat çeken bir varlığa sahip değiller. Elimizde bilgini çalışma odasında veya öğrenciyi çatı katında, yakınlarında birkaç kitapla tasvir eden ancak 1.000 cildin nasıl saklandığına dair bir fikir vermeyen resimler var. Doktorların ve avukatların müşterilerini etkilemek için kitaplarını dizdikleri bir çalışma odasına ihtiyaçları yoktu, zira bu kimseler, genelde hizmetlerini müşterilerinin evlerine giderek sunuyorlardı. Muhtemelen evlerinin ortak kullanıma açık odalardan birine veya hanımlarının giyim odasına bir yazım veya çalışma masası koyuyorlardı.

Rahiplere gelince, rafların kitap sandıklarını geride bırakıp tercih edilen kitap saklama yöntemi hâline geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Reform Kilisesi'nin önde gelen şahsiyetlerinin gravür portrelerinden oluşan bir dizi eser, bu kişileri güzelce düzenlenmiş bir kitaplığın önünde ayakta dururken resmeder. Elbette bunlar, birer fotoğraf değil kişilerin ilmini sembolik bir yolla sergilemeyi amaçlayan eserlerdi; ayrıca gravürlerin tasarımı da şüphe uyandıracak ölçüde birbiriyle aynıdır. Bu resimlerin göze çarpan bir özelliği, kitapları ortaya çıkaracak şekilde yarı açık duran bir perdenin varlığıdır. Bu perde, sandıklardan raflara geçişin bir özelliği gibi görünüyor. Sandığın sunduğu güvenlikten alınmış olan kitaplar için perde, toz ve meraklı parmaklardan bir nebze korunma sunuyordu. İlginç şeyler dolaplarını da aynı şekilde korumak, pek nadir görülen bir durum değildi.

Dinî bölge rahiplerinin evleri genellikle rahibin satın alabileceğinden daha fazla kitap için alan sunuyordu. Kitapları kilisede saklama olanağı da vardı. Otuz Yıl Savaşları esnasında günlük tutan bir Lutherci, yağmacı bir İsveç ordusu kasabasından geçtiğinde yaşadığı üzüntüyü günlüğüne kaydetmişti. Kasaba sakinleri ormana saklanmış, ancak döndüklerinde papaz, İsveç ordusunun papazının, kilisede kutsal eşyaların tutulduğu odada saklı koleksiyonundan otuz iki adet değerli kitabı aşırdığını fark etmişti.[26] Öğretmenler de sık sık okuldaki öğrencilere satmak için ufak bir metin stoğu bulunduruyorlardı. Öğretmenlerin ayrıca genellikle kendi çalışma koleksiyonları da oluyordu. Felemenk Latince okullarının rektörleri, kayda değer koleksiyonlar

26 Dresden, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Bestand 10088 Oberkonsistorium, Loc. 1979, fol. 1015r. Yazarlar bu atıf için St Andrews'ten meslektaşımız Profesör Bridget Heal'e minnettardırlar.

oluşturmuşlardı: örneğin Leiden Latince okulunun rektörü olan Paulus Junius'un 1.900 kitabı vardı. Öldüğünde kitapları 4.500 guldene satılmıştı.

Genele baktığımızda, bu dağınık ve bölük pörçük bulgular, çok sayıda kitaba ihtiyaç duyan bilginlerin ve profesyonellerin hâlâ kitap saklamada, erişim ile güvenliği dengeleyen çözümler bulmak zorunda olduklarını düşündürür. En yenilikçi çözümler arasında, her ikisi de çalışmalarında kullandıkları koleksiyonlarının saklanması işini başkalarına yüklemenin bir yolunu bulmuş olan İngiliz filozoflar Thomas Hobbes ve John Locke'un benimsediği yöntemler de vardı.[27] Hobbes yaşamının çoğunu, Newcastle Earl'ü olan Cavendish ailesinin hizmetinde, sırasıyla özel ders hocası, aile danışmanı, kütüphaneci ve yaşlı bir aile hizmetlisi olarak çalışarak geçirmişti. Bu, her iki tarafın da işine yarayan bir anlaşma olmuştu. Hobbes, aristokrat ev sahiplerine entelektüel şan katmış, ev sahipleri de Hobbes'un kullanımı için Derbyshire'daki Hardwick Hall'da yer alan evlerinde 2.000 kitaplık, kayda değer bir kütüphane kurmuşlardı. Locke da aristokratlara hizmet verdiği bir kariyer edinmişti: müteveffa Shaftesbury Earl'ünün önce kişisel hekimliğini yapmış, sonra da önde gelen Whig[28] siyasetçilerinden biri olan Earl'ün düşünce dünyasında savunuculuğunu yapmaya soyunmuştu. Bunun sonucunda Shaftesbury ile birlikte Locke da gözden düşmüş ve beş yılı Hollanda'da sürgünde geçirmişti. 1688'deki dönüşü üzerine, görünüşe bakılırsa kendi masrafları için ücret ödeyen bir misafir olarak Essex'te arkadaşlarının yanına taşınmıştı. Belki de bu durumun kalıcı olmasını istemeyen Marsham ailesi, Locke için bir raf ayırmamıştı. Kitaplar Locke'un yaşamı boyunca kendi çalışma odasında veya tavan arasında kalmıştı.[29]

Miras

Gian Vincenzo Pinelli, 16. yüzyılın en büyük kolektörlerinden biriydi; dolayısıyla kütüphanesinin günümüzde içerdiği eserler nedeniyle değil Pinelli'nin

27 Lisa T. Sarasohn, 'Thomas Hobbes and the Duke of Newcastle: A Study in the Mutuality of Patronage before the Establishment of the Royal Society', *Isis*, 90 (1999), s. 715–37; Mark Purcell, *The Country House Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2017), s. 89–90.

28 Ç. N: Whigler, 17. ve 19. yüzyıllar arasında İngiltere'de etkin olan bir siyasi gruptur. Mecliste Toryler (muhafazakârlar) ile çekişen Whigler, farklı dönemlerde farklı önceliklerin ağır basabilmesine karşın genelde Protestanlık, serbest ticaret, liberalizm ve kral karşısında parlamento otoritesini öncelemek gibi fikirleri savunmuşlardır.

29 John Harrison ve Peter Laslett, *The Library of John Locke*, 2. baskı (Oxford, Clarendon Press, 1971).

vefatı sonrası tam bir kargaşa içinde dağılması nedeniyle hatırlanması, bir ölçüde haksızlıktır. Botanik ve matematik alanlarında uzmanlığı olan, çok yönlü bir bilgin olup sanattan da anlayan Pinelli, yaşamı boyunca 6.000'i aşkın kitaptan ve pek çok değerli el yazmasından oluşan bir koleksiyon oluşturmuştu.[30] Ünü tüm Avrupa'ya yayılmıştı. Pinelli'nin yazıştığı kişilerden oluşan bağlantı ağının ne kadar verimli olduğunun bir göstergesi, kütüphanesini, evinin güvenli ortamını terk etmeksizin kurabilmiş olmasıdır. Bu durum, matbaa döneminin seçkin bir kitap kolektörü üzerine yazılmış muhtemelen ilk biyografi olan Pinelli biyografisinin, kendi yaşadığı ve öldüğü şehir olan Padua'da değil de bir Alman şehri olan Augsburg'da yayımlanmış olduğu gerçeğini biraz daha az şaşırtıcı kılar.[31]

Pinelli, vefatından sonra kitaplarının, soylu ailesinin ata topraklarının bulunduğu, Napoli yakınlarındaki Giuliano'da kurulacak yeni bir kütüphanenin temelini oluşturması niyetindeydi. Kütüphane onun ilminin ölümsüz bir göstergesi ve Avrupa'nın pek de kütüphanelerle dolu olduğu söylenemeyecek bir bölgesi için büyük bir kaynak olacaktı. Ne yazık ki bunların hiçbiri gerçeğe dönüşmeyecekti.[32] Fernando Colon'a olduğu gibi, Pinelli'nin mirasçısı da bir yeğeniydi ve yine tıpkı Colon vakasında olduğu gibi yeğenin, amcasının bu büyük girişimini gerçekleştirmekte hiçbir yardımı olmayacaktı. Kitaplar Napoli'ye taşınmak üzere daha sandıklara bile konulmadan Venedikli yetkililer, devlet sırlarını barındırdığını iddia ettikleri kimi el yazmalarını almak için müdahale etmişlerdi. Daha sonra kitapların Napoli'ye gitmesine izin verilmiş, 130 sandığa doldurulan kitaplar üç gemiye ayrılmış, ancak gemilerden bir tanesi Türk korsanları tarafından yakalanmıştı. Ganimetlerinin basılı sayfalardan ibaret olduğunu görerek hayal kırıklığı yaşayan korsanlar, pek çok sandığı denize atmışlardı. En sonunda kitaplar Giuliano'ya ulaştıysa da kısa bir süre sonra mirasçı olan yeğen ölmüştü. Kitaplar ortadan kaybolmuş, ancak Milano'daki yeni halk kütüphanesi için seçkin el yazmaları bulmak isteyen

30 Marcella Grendler, 'A Greek Collection in Padua: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535–1601)', *Renaissance Quarterly*, 33 (1980), s. 386–416; Marcella Grendler, 'Book Collecting in Counter-Reformation Italy: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535–1601)', *Journal of Library History*, 16 (1981), s. 144–51.

31 Paulo Gualdo, *Vita Joannis Vincentii Pinelli, Patricii Genuensis: In qua studiosis bonarum artium, proponitur typus viri probi et eruditi* (Augsburg: Markus Welser, 1607). USTC 2040570.

32 Bu olay şu eserde güzelce anlatılmıştır: Anthony Hobson, 'A Sale by Candle in 1608', *The Library*, 5th series, 26 (1971), s. 215–33. Ayrıca bkz. Angela Nuovo, 'The Creation and Dispersal of the Library of Gian Vincenzo Pinelli', Giles Mandelbrote vd. (ed.), *Books on the Move: Tracking Copies through Collections and the Book Trade* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2007), s. 39–68.

Kardinal Federico Borromeo'nun istihbarat ağının gözünden kaçmamıştı. Kitapları almak için gönderilen görevli, kalan kitapları su nedeniyle hayli zarar görmüş hâlde bulmuştu. Bir hâkimin gözetiminde, ihtilaflı akrabaların adil muamele görmesi amacıyla gerçekleştirilen evlere şenlik bir satış, net bir sonuç getirmemişti. Ancak biraz daha pazarlık ve yerel bir kitap satıcısının çift taraflı oynaması sonucunda Borromeo işi bağlayabilmişti. Kullanılabilir hâlde kalmış olan kitaplar, Milano'daki Ambrosiana kütüphanesinin stoklarına eklenmek üzere kutulara geri konulmuştu.

1601'de Pinelli vefat ettiğinde kütüphanesi, Avrupa'daki en büyük kişisel kütüphaneydi. Böyle seçkin bir adamın bile, tüm hayatını adadığı kütüphanenin başına kendi ölümünden sonra neler geleceğini belirleyememesi, kütüphanelerinin kendileri için birer anıt olarak yaşamasını isteyen daha mütevazı kolektörler için kötüye işaretti. Genel anlamda, kolektörlerin, ölümlerinden sonra kitaplarının kaderi için seçebilecekleri dört strateji vardı. İlki ve en pahalısı, uygun ölçüde barınma ve bakım sağlamak için yeterli bir bağış ile beraber kitaplarını halka açık bir koleksiyon olarak düzenlemeleriydi. Bu çok nadir olan bir şeydi ve hem Pinelli hem de Fernando Colon örneklerinde gördüğümüz gibi sıklıkla felaketle sonuçlanabiliyordu; yine de bu durum, kolektörleri bu stratejiyi denemekten alıkoymadı.[33]

Daha ekonomik bir strateji, kolektörlerin kitaplarını mevcut bir kütüphaneye devretmeleriydi. Bu bazen işe yarıyordu, ancak kitaplarından gurur duyan kitap sahipleri genelde yerine getirmek için aşırı pahalı olan, kitaplarının bir arada tutulması veya sergilenmeleri için yeni odalar inşa edilmesi gibi şartlar öne sürüyorlardı. Bolognalı Ulisse Aldrovandi bu süreçte neredeyse istediğini tamamen almıştı: şehre devrettiği kitapları, on iki yıllık bir gecikmenin ardından şehir *palazzo*'sundaki yeni yerine taşınmıştı.[34] Aldrovandi Bologna'nın en önde gelen, halka mal olmuş aydınıydı ve gelinen noktada Kuzey Avrupa'daki rakipleri karşısında gerilemekte olan seçkin bir üniversitenin en parlak süsüydü. Dolayısıyla şehrin büyüklerinin, böyle seçkin bir bilginin anısını yaşatmak istemesi doğaldı. William Harvey, koleksiyonunun geleceğini Royal College of Physicians'da (Kraliyet Hekimler Koleji) güvenceye almıştı. Koleksiyonunun yanı sıra, yeni bir kütüphane inşası ve de koleksiyonun bakım bedelini karşılaması için Burmash'taki babadan kalma

33 Bkz. 10. Bölüm.

34 Duroselle-Melish ve Lines, 'The Library of Ulisse Aldrovandi'.

mülkünü de bağışlamıştı. Ne yazık ki kütüphane, 1666'daki Büyük Londra Yangını'nda, Harvey'nin koleksiyonuyla birlikte yanıp kül oldu.[35]

Üçüncü ve en aşikâr strateji, kişinin koleksiyonunu, değer verecekleri umuduyla ailesine veya arkadaşlarına bırakmasıydı. Ancak bu kişiler, genelde koleksiyonlara hiç de değer vermiyorlardı. John Locke, Marsham ailesinin cömertliğinin karşılığını koleksiyonunun yarısını onlara hediye ederek ödedi. Ne üzücü ki aile pek de kitapsever değildi ve onlara bırakılan kütüphanenin bir kısmı, en dramatik şekilde *Critical Review*'de aktarıldığı gibi gelecek nesiller tarafından dağıltıldı:

> "1762 yılı dolaylarında, müteveffa Lord Marsham ikinci eşiyle evlendiğinde, Lord Hazretleri, aileye John Locke tarafından miras bırakılan kütüphanenin bir parçası olan ve bir işe yaramayan antik dönemden kalma ilmî eserleri ve de Dr. Cudworth'ün el yazmalarını atıp, bunlardan boşalan alanı kibar eğlence kitaplarıyla doldurmaya karar verdiler."[36]

Critical Review, Lord Marsham'ı "çok saygıdeğer Got" gibi ifadelerle yerden yere vuruyordu ama Marsham'ın ailesi yüzyılın yarısından çoğunda kitaplara ev sahipliği yapmıştı. Keza, kibar eğlencenin niye çekici bulunabileceğini de anlamak güç değil. Locke'un arkadaşı Peter King'e bıraktığı kütüphanesinin diğer yarısı, kısa süre sonra soyluluğa yükseltilen King ailesinin bir evinden diğerine gidip geldi ve en sonunda Kuzey İskoçya'da bulunan Achnasheen'deki Torridon konağında yerleşti; burada çok fazla bilgin ziyaretçi bu kütüphaneyi ziyarete gelemeyecekti. Buradan Locke kütüphanesine ait olduğu en açık şekilde belirtilmiş olan kitaplar Paul Getty'ye satıldı. Getty'nin ölümünden sonra ise bu kitaplar Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'ne bağışlandı.

Son strateji ya kişinin kendi sağlığında kitaplarını satarak nakit paraya çevirmesi ya da bu işi yaslı duluna veya çocuklarına bırakmasıydı. Bu, halka açık olarak yapılan açık arttırmalarla kitapların adil fiyatlara satılabildiği Felemenk Cumhuriyeti'nde iyi işleyen bir sistemdi. Ancak açık arttırmaların pek de yerleşik olmadığı yerlerde süreç daha kötü işliyor, kitap satıcıları koleksiyonu sahiplerinden almak için kütüphanenin değerinin yalnızca ufak bir

35 Geoffrey Davenport vd. (ed.), *The Royal College of Physicians and its Collections* (London: James & James, 2001).

36 *Critical Review*, 55 (1783), s. 391–2; Harrison ve Laslett, *The Library of John Locke*.

bölümünü ödemeyi teklif edebiliyorlardı. Bu bahtsızlıklar silsilesini düşünürsek, Erasmus'un hem kitaplarının bedelini alıp hem de kullanım haklarını korumasının, kütüphanesi yeni sahibinin elinde kısa sürede dağılacak olsa bile kendisi için ne kadar akıllıca bir iş olduğunu anlayabiliriz.

Temel sorun, İskenderiye'den günümüze kadar değişmemiş olan, koleksiyonculuk tarihi boyunca hep görülen bir sorundu: kimse bir kütüphane koleksiyonuna kurucusu kadar önem vermez. Rastlantı sonucu yapılan bir alımın nerede gerçekleştirildiğini ve nazik bağışçıların kimliğini kayıt altına alan, belirli bir metnin yaşamlarını veya fikirlerini nasıl değiştirdiğini hatırlayan, sadece kütüphanenin kurucusudur. Uzun süredir arzu ettikleri bir edisyonun peşine düşmenin keyfini yaşayan ve bu macerada kendisine yardımcı olan bir arkadaş ağına sahip olan, sadece odur.

Bu kişisel bağlantılardan yoksun kalan kitaplar, finansal değerlerini korusalar da duygusal değerlerini kaybediyorlardı. Bazen mirasçılar, miras kalan metinlerin bir kısmına zaten sahip oluyor veya kendi koleksiyonlarını farklı bir yönde geliştirmek istiyorlardı. Kurumsal kütüphanelerin de kendi mekân problemleri vardı. Ayrıca profesör olmayı kesinlikle kendi mesleklerine tercih edecek olan kütüphaneciler için, hediyeler almak ve incelemek, kütüphane koleksiyonuna yeni eklemeler yapmaktan çok daha faydalıydı. Bu tür bağışların potansiyelini ancak Kopenhaglı Thomas Bartholin gibi bir gayrete sahip olan kütüphaneciler görebilecekti. Kopenhag sakinleri, şehirlerine duydukları adanmışlıkla, üniversite kütüphanelerine koleksiyonlar bağışlamışlardı. Bartholin 1675'te, bu koleksiyonlarda birden fazla nüshası bulunan eserlerin satışa konulduğu bir açık arttırma düzenlemeyi başarmıştı. Elde edilen gelir kayda değer olmuştu ve yeni kitaplar almak için kullanılacaktı. Ne üzücüdür ki, bizzat kendisi tanınmış bir bilgin olan Bartholin'in kendi seçkin kütüphanesine ne olacağı sorunuyla boğuşması gerekmemişti: evi yandığında tüm koleksiyonu kaybedilmiş, facia o dönem bilim için ulusal bir felaket olarak görülmüştü.

Yangın, ihmal, korsan saldırısı, minnettarlık duymayan mirasçılar, umursamaz yeğenler: kütüphanenin bir çalışma aracından bir entelektüel anıta dönüşümü yolunda öyle çok güçlük vardı ki, kolektörlüğün bir zamanlar kütüphane tarihi için çok büyük önem taşıyan bir döneminden, günümüze ulaşan koleksiyon sayısının böylesine az olması şaşırtıcı değildir. Tarihçiler mecburen ellerinde neye dair bulgu varsa ona öncelik tanırlar. Kütüphaneler konusunda bu, en çok ilgi çekenin, çok değer görmelerinden olduğu kadar

az kullanılmalarının da sayesinde iyi korunmuş olan, en durağan koleksiyonlar olmasını getirdi. Bu, modern öncesi dönem kolektörlük tarihinde niçin kraliyet koleksiyonları ile soyluların kitaplarının bu kadar ağır bastığını kısmen açıklayabilir.[37] Büyük konaklar ve devasa boyutlardaki heybetli evler, kitapların saklanması ve genelde olduğu gibi sonra da unutulması için bolca mekân sunuyordu. 17. yüzyıldan itibaren İngiliz soyluları, kırlardaki mülklerinde bulunan evlerini ve bahçelerini yeniden modellemek için sistematik bir programı yürürlüğe koydular. Bu program artık rutin olarak, giriş katındaki kabul salonlarına yakın bir yere bir kütüphanenin de eklenmesini içeriyordu. Gösterişli aile armalarıyla damgalanmış hâlde ve pahalı ciltleriyle kitaplar, bu giderek büyüyen koleksiyonların değerli bir parçası olurken, açık arttırmalara aristokratların hamilik etmesi ise 18. yüzyılda patlama yapan antika piyasası için büyük bir teşvik oldu.[38]

Bunun aksine, makul ölçüde refah içinde yaşayanları bile dâhil olmak üzere, bir doktor veya avukatın ölümü, genellikle tüm aileyi yerinden yurdundan ediyordu. Durum, dinî bölgedeki rahip evini terk etmek zorunda tutulan, vefat etmiş din adamının eşi ve çocukları için kesinlikle böyleydi. Aile aynı yerde kalabilse bile mirasçılar, icra etmemeyi seçtikleri bir mesleğin getirdiği karman çormanlığa karşı daha az hoşgörülü olabiliyorlardı. Böylece bu mesleki kütüphanelerin çoğu bölündü, dağıldı veya gösterişsizce ve hiçbir kayıt bırakmaksızın satıldı. Eğer genel stoğuna eklemesi için bir kitap satıcısına satıldıysalar, bu kütüphaneler tamamen ortadan kayboluyorlardı. Pek çok koleksiyonun envanterini çıkarabilmemiz tamamen basılı açık arttırma katalogları sayesindedir. Şunu da söylemek gerekir ki, bu koleksiyonlar pek çok soylu ailenin miras edindiği kütüphanelerden çok daha yoğun kullanılmışlardı. Ancak kendileri de genelde hayli nadir bulunan bu basılı katalogların bize gösterdiği şey, kolektörlük tarihindeki kritik bir andır. Artık hiç de olağanüstü bir serveti olmayan ve bireysel olarak hareket eden kimseler, dönemlerinin kurumsal koleksiyonlarının çoğundan daha büyük kütüphaneler kurabiliyorlardı. Bu süreçte, kütüphaneyi gelecek kuşakların takipçisi olacağı bir fikir olarak koruyan, işte bu insanlardı.

37 Jan Pirozynski, 'Royal Book Collections in Poland during the Renaissance', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 21–32; Peter H. Reid, 'Patriots and Rogues: Some Scottish Lairds and Their Libraries', *Library & Information History*, 35 (2019), s. 1–20.

38 Purcell, *The Country House Library*, aristokratların kolektörlüğü hakkında son derece kapsamlı ve güncel bir inceleme içerir. Ayrıca bkz. 12. Bölüm.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BOŞ KİTAPLAR VE ÇER ÇÖP

1598'de Oxford Üniversitesi sıra dışı bir teklif aldı. Emekli bir diplomat ve bir Oxford mezunu olan Sir Thomas Bodley, viran olmuş üniversite kütüphanesini tamamen kendi bütçesinden restore etmeyi önermişti. Bodley, kütüphaneyi "koltuklar, raflar, masalar ve diğer insanların iyilikseverliğini çekmek, kütüphaneyi kitaplarla donatmak için gerekli her ne varsa alıp güzelleştirmek" sözü vermişti.[1] Kütüphane salonu birkaç on yıldır boş duruyordu. Kitaplar Reformasyon dönemi çalkantıları esnasında atılmış, mobilyalar 1556'da satılmıştı. Bodley kütüphaneyle ilgilenmeye başladığında burası sadece bir derslik olarak kullanılıyordu.

Sonraki on beş yılda, 1613'teki ölümüne kadar Bodley, Oxford kütüphanesinin bu içi boş kalmış kabuktan, Avrupa'daki en iyi kurumsal kütüphaneye dönüşümüne önderlik edecekti. Önce doğrudan binanın, özellikle de çatısının tadilatı gerekliydi. Haziran 1600'e gelindiğinde salon, meşe kitaplıklar ve sabit okuma masalarıyla donatılmıştı. 8 Kasım 1602'de kütüphane, 2.000'i aşkın ciltten oluşan bir koleksiyonla açılmıştı. Koleksiyonun ilk yayımlanmış kataloğunun görücüye çıktığı yıl olan 1605'e gelindiğinde, koleksiyonda 5.600 cilt eser vardı; on beş yıl sonra koleksiyon dört kat büyüyüp 23.000 eseri bulmuştu. Bu olağanüstü büyüme Bodley'nin tavizsiz hırsı ile ilim ve siyaset dünyasıyla olan kusursuz bağlantılarının bir sonucuydu. Bodley, tanıdığı devlet adamları ve diplomatlardan bağış talep etmiş, arkadaşları da talebine bonkörce yanıt vermişti. Bu bağışçılar arasında yakında Londra Kulesi'ne hapsedilecek olan Sir Walter Raleigh ile Leicester Earl'ü Robert

1 Mary Clapinson, *A Brief History of the Bodleian Library* (Oxford: The Bodleian Library, 2015), s. 7.

Sidney de vardı. Essex Earl'ü para yerine kitap vermişti, zira Portekiz'de bulunan Faro'daki bir piskoposun kütüphanesinden 252 cilt eser alalı çok zaman geçmemişti; Earl bu eserleri İspanyol kraliyetine karşı bir deniz seferinden dönerken yağmalamıştı. Bodley gerekli paranın çoğunu, yıllar önce onun cazibesine kapılmış olan varlıklı, Devonlu bir dulun servetiyle de takviye edilen kendi geniş kesesinden karşılamıştı.[2]

Bodley'nin Oxford kütüphanesinin statüsünü bu kadar kısa süre içinde böylesine yükseltebilmiş olması, Avrupa'nın her yerindeki üniversite kütüphanelerinin kötü durumunun da bir göstergesidir. Pek çok üniversite kütüphanesiz kurulmuştu. Leuven ve St. Andrews gibi bazı üniversitelerin birkaç kolej kütüphanesi vardı ama kuruluşlarının üzerinden neredeyse iki yüzyıl geçmişken hâlâ merkezî bir üniversite kütüphaneleri yoktu. Paris'teki Sorbonne'un kuruluşundan 500 yıl sonrasına tekabül eden 1762 yılına dek merkezî bir kütüphanesi yoktu. Oxford gibi diğer üniversiteler Orta Çağ döneminde bir kütüphane kurmuş, ancak Reformasyon dönemi başlarında bu kütüphaneler zarar görmüş, el konulmuş veya yok edilmişti.

16. yüzyılın sarsıntıları kalıcı bir etki bıraktı. 1605'te Francis Bacon, Bodley'ye "irfanı tufandan kurtaran bir gemi" inşa ettiği için teşekkür etmişti.[3] Kıta Avrupa'sındaki gerek Katolik gerekse Protestan bilginler aynı şeyleri hissediyorlardı ve 1600 dolaylarına gelindiğinde hem yeni hem de eski üniversiteler kütüphane kurmaya başladılar. Ancak bu kurumsal kütüphanelerin amacı, içlerinde hangi kitapların olacağı ve en önemlisi de bu kitapların parasını kimin ödeyeceği, tartışmalı konulardı. Pek çok vakada bu sorunlar yeterli düzeyde çözülemiyordu. 1710'da Alman bilgin Zacharias von Uffenbach şöyle bir gözlemde bulunmuştu: "Herkesin alamayacağı türden büyük eserler [üniversite kütüphanelerine] alınmalı; ufak kitapları isteyen istediği gibi toplayabilir."[4] Bu yaygın bir görüştü. Geçen bölümde gördüğümüz gibi profesörler, kitap alımı konusunda yeni bir seçkinler grubuna dâhillerdi ve kendi büyük kütüphanelerini kurmaktan hoşlanıyorlardı. Pek çok kasaba ve şehirde profesörlerin kütüphaneleri, üniversite kütüphanesinden çok daha büyük oluyordu. Hareketli bir açık arttırma piyasasının gelişmesi, pek çok

2 Ian Philip, *The Bodleian Library in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Oxford: Clarendon Press, 1983), s. 1–22.

3 Alıntılayan a.g.e., s. 3.

4 J. Dirks, 'Aanteekeningen van Z.C. von Uffenbach gedurende zijn verblijf in Friesland in 1710', *De Vrije Fries*, 6 (1853), s. 305–90 (s. 344).

kolektörün kütüphanelerini yerel kurumlara bağışlamaktansa satmasını beraberinde getirdi. Kitaplarını miras bıraktıklarında bile bu kitapların gelecekteki okuyucular tarafından kullanılabileceğinin bir garantisi yoktu. Değişen üniversite müfredatları ve yeni düşünce biçimleri, kütüphanelerin başarısı karşısında ateş ve kılıçla yok edilmek kadar büyük birer tehditti. Üniversitelerin bu sorunları çözme biçiminin, kurumsal kütüphanenin geleceği üzerinde kalıcı bir etkisi olacaktı.

Bir Ateş Yakmak

Thomas Bodley hiç şüphesiz vizyon sahibi biriydi. Katolik Kraliçe Mary'nin hükümdarlığı esnasında sürülmüş birinin çocuğu olan Bodley, çok sayıda bilginin nasıl rüzgâra kapılıp sürüklendiğini, kütüphanelerine el konulduğunu veya kütüphanelerini arkalarında bırakıp gittiklerini görmüştü. Cenevre ve Oxford'da muhteşem bir eğitim almış ve bu eğitim ona, kitaplara değer vermeyi öğretmişti. Ancak Bodley, kurucularıyla birlikte o başlangıçtaki heyecanın da ölmemesi adına, kütüphanelerin geleceğinin önceden planlanması gerektiğini, aksi takdirde kütüphanelerin hayatta kalamayacaklarını da anlamıştı. Görünüşe bakılırsa Bodley, kendinden önceki kolektörlerin başarısızlıklarından ders almıştı. Kütüphanesinin kitap alabilmesi için, arazi ve emlak gelirlerinden kayda değer bir meblağı düzenli bir bağış olarak kütüphaneye bağlamıştı. Kütüphanenin en son çıkan ilmî yayınları tedarik edebilmesi için kilit faktör buydu. Bodley, bu olanağın yokluğunun, pek çok iddialı kütüphane projesini dumura uğratan şey olduğunu düşünüyordu ve böyle düşünmekte haklıydı.

Son derece önemli olan ikinci bir koşul ise kütüphaneden kitap ödünç almanın yasaklanmasıydı. Üniversite kütüphaneleri düzenli olarak kitap kayıplarıyla karşı karşıya kalıyor, bu kitapları profesörler eve götürüyor ve bazen de ziyaretçiler alıyordu. Kitaplar bir kere kütüphaneden çıktığında bir daha kolay kolay geri gelmiyordu. Oxford'un topyekûn ödünç verme yasağı, Bodley'nin ölümünden sonra ve hatta hem Kral I. Charles'ın hem de Lord Koruyucu Oliver Cromwell'in kitap ödünç alma isteklerine rağmen yürürlükte tutuldu. Bodley, Bodleian Kütüphanesi'nin kapılarının okuyuculara, üstelik Oxford'dan olmayan okuyuculara da açık olmasında da ısrarcı olmuştu. Bu, belki de Bodley'nin vizyonunun en önemli yanıydı. O ana kadar üniversite ve kolej kütüphaneleri, büyük oranda sadece o kurumlarda çalışan bilginlerin

kullanımına açıktı. Kimi seçkin ziyaretçilere erişim izni verilebiliyordu ancak bu istisnasız olarak davet yoluyla oluyordu. Bodley bu kuralı tersine çevirdi ve lisansa yeni başlayan öğrencilerin kütüphaneye alınması karşısında tedbirli olunmasını önermesine rağmen, üniversitenin kaynakları, ziyarete gelen bilginlere açık oldu.

Bodley'nin kütüphanesi, kuruluşundan sonraki ilk yıl içerisinde 248 ziyaretçiyi ağırladı ki bu muazzam bir sayıydı. Ziyaretçiler arasında Fransa'dan, Danimarka'dan, Silezya'dan, Prusya'dan, İsviçre'den ve Saksonya'dan bilginler vardı. Zamanla bu sayı, özellikle de Bodleian'ın kapsamlı el yazması koleksiyonunu kullanmak için gelenler sayesinde artacaktı. Bodley haklı olarak basılı kitaplardan ziyade el yazmalarının, kütüphanenin başlıca çekim faktörü olacağını değerlendiriyordu. El yazmaları teologların ve hümanist bilginlerin çalışmaları için çok önemliydi ama doğal olarak daha nadir bulunuyorlardı. Pek az kütüphanenin büyük koleksiyonları vardı ve erişim sıkı sıkıya kontrol ediliyordu. Ancak Bodleian'ın statüsü, büyük el yazması koleksiyonlarını miras almasını sağlamıştı. Örneğin Başpiskopos William Laud, 1635 ve 1640 yılları arasında kütüphaneye 1.300 el yazması bağışlamıştı.[5] Böyle büyük bağışlar Bodleian'ın bonkör alım bütçesiyle de destekleniyordu. Yarım yüzyıl sonra kütüphanenin rakipsiz bir Doğu, Anglosakson ve Kuzey Avrupa el yazmaları koleksiyonu vardı.

Pek az yabancı ziyaretçi, Bodleian'da çalışmaya dair düşüncelerini kayıt altına aldı. Her ne kadar birden fazla ziyaretçi Oxford'da çalışan bilginlerin kütüphanede bulunmadığını not ettiyse de, genel olarak ziyaretçilerin şikâyetçi olacağı pek bir şey yoktu. Çalışma saatleri son derece cömertti ve kütüphane, daha önce görülmemiş bir biçimde, günde altı saat açıktı. Çoğu diğer kurumsal kütüphane, okuyuculara, tabii açıksa, haftada ancak dört saat veriyordu. Bodley, kütüphanenin asla kapatılmaması yönünde bir talimat vermiş ve bunda ısrarcı olmuştu. Bu emri de harfi harfine takip edilmişti.

Bodley kütüphanesinin, üniversite fakültelerinin geleneksel hiyerarşisine göre düzenlenmiş ciddi kitaplardan oluşmasını tahayyül etmişti. Hiyerarşi, teoloji, hukuk ilmi, tıp ve yüksek sanatlar (felsefe, tarih, mantık, gramer ve matematik) şeklindeydi. Bodley ayrıca, o dönem az bilinen yabancı dillerde yazılmış kitaplar almanın değerinin de farkındaydı: Londra'daki iki kitap satıcısına verdiği ilk sipariş, Macarca, Farsça ve Çince eserler içeriyordu. Ama

5 Clapinson, *A Brief History*, s. 32.

tüm bunlara rağmen Bodley, kütüphanesinin raflarını "boş kitaplar ve çer çöp" olarak gördüğü şeylerle, yani İngilizce kitaplarla doldurmak istemedi.[6] Almanaklar ve diğer efemera, ayrıca piyes kitapları alınmayacaktı. Avrupa edebiyatının köşe taşlarından olan *Don Quixote* (Don Kişot) gibi eserlerin alınabilmesine razı olsa da, o zaman etkinliğinin zirvesinde olan Shakespeare'in eserleri kesinlikle alınmamalıydı.

Sonuç olarak işler, Bodley'nin istediği gibi gitmedi ve İngilizce kitap alım ambargosu onun ölümünden sonra devam ettirilmedi. Gerçekten de, eğer ambargo sürdürülseydi Bodley'nin diğer başarılarından birini biraz anlamsız kılacaktı. Bodley, İngiliz kitap ticaretine egemen olan Londra yayımcıları kartelinden, yani Kırtasiyeciler Şirketi'nden (Stationers' Company), kütüphanelerine tüm yeni kitaplarının bir nüshasını göndermeleri yönünde bir anlaşma koparmayı başarmıştı. İlk dönemin kurallarından bir diğeri de üniversitenin kıdemsiz mensuplarının alınmamasıydı ve bu kural da Bodley'nin ölümünden sonra yürürlükten kaldırıldı. Bodley'nin yerleştirdiği ve daha kalıcı olan bir prensip ise sessizlik kuralıydı; bu, belki de bu kuralın ilk modern örneğiydi ve Rönesans saray kütüphanelerinin gürültülü sosyal ortamından çok farklıydı. 1711'e gelindiğinde sessizlik kuralı daha genel olarak benimsenmiş, en hararetli olarak da Amsterdam'da uygulamaya konumuştu. Amsterdam'da kütüphaneyi kullanacak kimseleri, şu mısralardaki sert uyarı karşılıyordu:

> "Siz, kitaplar arasına giren eğitimli efendi,
> kapıyı patırtıcı elinizle çarparak kapatmayın;
> gürültücü ayağınızla ses de çıkartmayın,
> ki o ses, İlham Perisi'ne rahatsızlık verir. Sonra, içeride oturan
> birini görürseniz, ona eğilerek
> ve sessizce başınızla selam verin, boş lafla dedikodu da yapmayın:
> burada çalışanlarla konuşanlar, ancak ölülerdir."[7]

Bodley, büyük ölçüde hümanizmin ilim kültürüne dayanan modern bir koleksiyon kuruyordu, ancak sıkı bir Protestan olan onun kütüphaneye dair vizyonu, Orta Çağ scriptorium'una da çok şey borçluydu. Sessizlik ve kişisel çalışma sıralarının sunulması ortak bir özellikti. Daha acı verici bir ortak özellik de soğuktu. "Herhangi bir ateş veya kıvılcım" yakmaya karşı (yeni

6 Clapinson, *A Brief History*, s. 14.

7 Alıntılayan Anna E. C. Simoni, 'The librarian's cri de coeur: rules for readers (1711)', *Quaerendo*, 32 (2002), s. 199–203.

okurlar bugün bile bu ifadeleri yüksek sesle tekrarlarlar) sıkı yasak, çalışma koşullarını kışın çok zorlu bir hâle getirdi ve muhtemelen en azimli okurlardan bazılarının ölümlerinin nedenlerinden biri oldu. Ama yasak, Bodleian'ı Kuzey Avrupa'daki pek çok kütüphanenin de (ve daha sonraları Kuzey Amerika'da Harvard'ın da) başına geleceği gibi yangınla yok olma kaderinden kurtaramadı.[8]

Thomas Bodley, kütüphaneyle ilişkili pek çok güçlü kişinin yalnızca ilkiydi: ilk kütüphanecisi olan teolog Thomas James de neredeyse onun kadar etkiliydi. James, Bodley'nin kütüphanecisi olma görevini, Kilise Babalarının metinleri üzerine yaptığı kendi araştırmasını yapabilmek için kabul etmiş, ancak Bodley'nin hırsını ve kütüphanecisine bitmek tükenmek bilmez taleplerle nasıl eziyet çektireceğini hafife almıştı.[9] Çok sayıda ziyaretçi ve bitmek tükenmek bilmeyen yeni kitap seli, James'e kendi işine ayıracak çok az zaman bırakmıştı. James ayrıca koleksiyonun ilk kapsamlı kataloglarını da oluşturan kişiydi ki bu, kütüphanecilik işinde onun en iyi yaptığı şeylerden biriydi. Onun hazırladığı iki katalog, 1605 ve 1620'de basılı olarak yayımlandı. Her ne kadar bunlar, Avrupa'daki ilk basılı kütüphane koleksiyonu katalogları değilse de, Bodleian'ın katalogları tüm Avrupa kitap dünyasında etki yaratacak ve gelecek iki yüzyıl boyunca kıtanın dört bir yanındaki kütüphanelerin koleksiyonlarını etkileyecekti.

O güne kadar İngiltere, net bir kitap ithalatçısıydı; ancak ilk kataloğun bir nüshası 1606'da, daha o tarihte, Saksonya'daki ufak bir kasaba olan Freiberg'e ulaşmış, cildi burada yerel arma ile damgalanmıştı.[10] Bu Oxford katalogları, pek çok diğer kurum ve kişisel koleksiyon sahibi tarafından kendi kolektörlük faaliyetlerine yön vermek için kullanıldı. 1674'te kütüphaneci Thomas Hyde tarafından yayımlanan üçüncü katalog, iki folyo cilt hâlinde basılmıştı ve sayısız dipnot ile doluydu; bu, hem bir bibliyografya şaheseri hem de koleksiyonun hızlı ve sürekli büyümesinin bir göstergesiydi.[11] Kimi Oxford kolejleri, Cambridge Üniversitesi ve Paris'teki Mazarin kütüphanesi dâhil pek çok diğer kurum, kendi katalogları için bu 1674 edisyonunun bir nüshasını

8 Harvard için bkz. 9. Bölüm.

9 Richard W. Clement, 'Librarianship and Polemics: The Career of Thomas James (1572–1629)', *Library & Culture*, 26 (1991), s. 269–82.

10 Günümüzde Budapeşte'deki Macaristan ulusal kütüphanesinde, 627.947 yer numarası ile yer almaktadır.

11 Carolyn O. Frost, 'The Bodleian Catalogs of 1674 and 1738: An Examination in the Light of Modern Cataloging Theory', *Library Quarterly*, 46 (1976), s. 248–70.

kullandılar.[12] Aynı şeyi yapan bireysel kolektörler arasında, Bodleian'da olmayıp kendisinde bulunan kitapları not etmek için aralıklı boş sayfalar kullanan filozof John Locke da vardı. Locke'un sahip olduğu bilinen 3.641 kitabın 3.197'si Bodleian'da da mevcuttu.[13] Yeni kaydolan tüm okuyucuların kataloğdan bir nüsha almak zorunda olmasının, satışlara yardımcı olduğu kesindir; ancak kataloğun Avrupa çapında böylesine yayılması, o zaman için eşsiz bir durumdu.[14]

Ne ironiktir ki, tam da 1674 kataloğu Avrupa'nın dört bir yanındaki kolektörlere ilham kaynağı olurken, Bodley'nin kütüphanesi kısmen ivme kaybetmeye başladı. Yeni kataloğu oluşturması karşılığında kendisine söz verilen zamlı maaşı asla alamayacağını düşünüp ümitsizliğe kapılan Thomas Hyde, kendini giderek kendi ilmî faaliyetlerine verdi. Bilginler, her türlü fırsattan faydalanıp kütüphaneden bazı kitapları kendi odalarına bile götürdüler. Burada okumalarına güzel bir ateş eşlik edebiliyordu. Kaçınılmaz olarak ve kütüphane kurucusunun sert yasaklarını haklı çıkaracak biçimde, bu kitapların bazıları asla kütüphaneye dönmedi.

Neyse ki 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde Bodleian'ın koleksiyonları öyle büyümüştü ki, ara sıra kitap kaybetmesi kütüphanenin saygınlığına zarar vermiyordu. Kurucusunun cömert bağışı ve kütüphanecilerinin azimli çalışması, Bodleian'a, Avrupa ilim kültüründe 793 yılında Lindisfarne Manastırı'nın yıkılmasından beri herhangi bir Britanya kurumuna nasip olmayan bir konum kazandırdı. 17. yüzyılda yaşayan bir Felemenk bilgin olan Johannes Lomeijer, Bodleian'ı şu sözlerle tasvir etmişti: "kütüphane, sıra sıra dizilmiş çalıların arasında başını hepsinin üzerine çıkarmış bir servi gibi."[15] Küratörleri yeni kitap almaya devam ettikçe ve cömert erişim politikası sürdükçe, okuyucular kütüphaneye akmaya devam edecekti. Bodleian'ın, Avrupa'nın gelişen kurumsal kütüphaneler ağında merkezî bir rol oynadığına şüphe yoktur. Diğer kütüphanelerden hiçbiri, tüm taklit girişimlerine rağmen Oxford'daki standartları yakalayamıyorlardı.

12 Mazarin kütüphanesi hakkında bkz. 11. Bölüm.

13 John Harrison ve Peter Laslett, *The Library of John Locke*, 2. baskı (Oxford: Clarendon Press, 1971).

14 Elaine Gilboy, 'Les exemplaires interfoliés du catalogue de la Bodléienne', Frédéric Barbier, Thierry Dubois ve Yann Sordet (ed.), *De l'argile au nuage, une archéologie des catalogues* (Paris: Éditions des Cendres, 2015), s 274–80.

15 John Warwick Montgomery, *A Seventeenth-century View of European Libraries: Lomeier's De Bibliothecis, Chapter X* (Berkeley, CA: University of California Press, 1962), s. 51.

Bağışçı Peşinde Koşmak

17. yüzyılın başlarında Avrupa'da 100'e yakın üniversite vardı ve 1700'e gelene kadar otuz beş üniversite daha kurulacaktı. Geçen yüzyılda Avrupa'yı bölen dinî ayrımlar, şimdi akademik çalışmaları yeniden canlandıran bir güç hâline gelmişti. Her bir ufak Kalvinci veya Lutherci bölge kendi üniversitesine sahip olmak, sadık ve doktrin açısından sağlam rahipler ve memurlar yetiştirmek ve mümkünse yetenekli yabancı mezhepdaşlarını kendine çekmek istiyordu. Karşı Reformasyon'u yayacak kurumlar olarak da, özellikle gayretli Cizvitler tarafından yeni üniversiteler kuruldu.[16] Üniversite kütüphanelerinin gelişimi fazlasıyla düzensiz ve eşitlikten uzak kaldıysa da, akademik kültür gelişti.

Reformasyon sarsıntıları, Basel gibi yeni Protestan bölgelerdeki eski üniversitelerin, kapatılan manastır ve kiliselerden çok sayıda kitap edinmesini beraberinde getirmişti. Leipzig'deki üniversite kütüphanesi, 1539'da Saksonya Dükü'nün Lutherci inancı benimsemesi ve manastır kütüphanelerindeki kitapların alınıp üniversite kütüphanesine gönderilmesini temin etmesi üzerine 600 ciltten 4.000 cilde ulaşmıştı. Felemenk Cumhuriyeti'ndekiler gibi yeni kurulan üniversiteler genelde iyilikseverlerin bağışlarına bel bağlamışlardı; zira manastırların kitapları hâlihazırda ilk nesil şehir kütüphanelerine verilmiş durumdaydı.[17] 1576 yılında kurulan Kuzey Almanya'daki Helmstedt Üniversitesi'ne, bölgenin dükü 1617 yılında 5.000 kadar basılı ve el yazması kitaptan oluşan bir kütüphane hediye etmişti. Bu ciltlerin çoğu, dük tarafından, kapatılmış manastırlardan alınmıştı ancak dükün kitaplara pek de kişisel bir ilgisi yoktu. Bunları üniversiteye göndermek, sarayda başka ganimetler için alan açmıştı. Genellikle Katolik teolojisinin baskın olduğu bu eski manastır koleksiyonlarının Helmstedt'te de fazlasıyla kullanılmış olduğunu gösteren pek bir emare yoktur.[18]

Çoğu 1500'den önce kurulan daha eski üniversiteler, genelde kolejler şeklinde örgütlenmişlerdi. Bu merkezî bir kütüphanenin kurulması için bir engeldi ve engel olmasının nedeni de gayet basitti: çoğu kolejin kendi kütüphanesi vardı. Genelde bu kolej kütüphaneleri, birden çok sayıdaki kişisel kütüphanenin bir devamı gibi bir işlev görüyor, sadece kolejdeki bilginlerin erişimine açık koleksiyonlar olarak kıymetli birer toplu kaynak olarak

16 Bkz. 9. Bölüm.

17 Bkz. 10. Bölüm.

18 Jens Bruning ve Ulrike Gleixner (ed.), *Das Athen der Welfen: Die Reformuniversität Helmstedt, 1576–1810* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2010), s. 248–83.

değerlendiriliyorlardı. İlk dönem üniversitelerinde kayda değer sayıda yabancı öğrenci vardı ve bu öğrenciler genelde "milletler" (natio) hâlinde teşkilatlanıyordu. Bazen bu milletlerin de kendi kütüphaneleri oluyordu. 1685 yılına gelindiğinde Padua'da *Natio Germanica*'nın 5.400 kitabı vardı.[19]

Çukureller'deki en eski üniversite olan Leuven Üniversitesi'nde kırk kolej ve öğrenci grubu vardı ve bunların neredeyse hepsinin ufak kitap koleksiyonları vardı. Buna rağmen çalışmalarda kullanılacak merkezî bir referans kütüphanesi talebi vardı. Leuven'deki meşhur bir profesör olan Justus Lipsius, zengin bir Habsburg soylusu olan Croy Dükü'nü, kitap koleksiyonunu üniversiteye bağışlamaya yöneltmek için, antik dönem kütüphanelerini öven koca bir kitap yazmıştı.[20] Bu incelikli edebî gönderme, kütüphane tarihi üzerine akademik çalışmalarda bir köşe taşı olsa da asıl amacında başarılı olamadı ve dük öldüğünde mirasçıları, koleksiyonunu satmaya karar verdiler. Leuven'in merkezî bir kütüphane açabilmesi ancak 1636'da, Lipsius'un yürekli çabalarından otuz yıl sonra, bölgedeki iki bilginin büyük koleksiyonlarını kuruma miras bırakmalarının ardından mümkün olmuştu. Bu iki bağışa ek olarak Leuven'deki profesörler ve profesyoneller sınıfından daha küçük bağışlar da gelmişti. 1639'da kütüphanenin açılmasını kutlamak için bir katalog yayımlandığında, her bir girdiye bağışçısının adının eklenmesiyle bağışçılar onurlandırılmıştı.[21] Bağışçıların bu şekilde onurlandırılması yaygın bir pratikti, zira iyilikseverlerin eli açıklığı, başkalarını da benzer bağışlar yapmaya teşvik edebilir veya bağış yapmayanları utandırabilir, böylece yeni bağışlar getirebilirdi. Thomas Bodley, Bodleian'ın girişine bir bağışçılar listesi koydurtmuş, bunu da her bir bağışçının armasıyla süsletmişti.[22] Leuven'deki bağışçıların isimlerinin spesifik olarak katalog girilerinde not edilmesi pratiği ise, kimi profesörlerin yapabilecekleri en düşük katkıyı yaparak sadece bir adet ucuz kitap bağışladığı gerçeğini ifşa ediyordu.

Miraslarla kütüphane kurmak yavaş bir süreçti. Lojistik açıdan da, özellikle de kütüphanenin çok büyük bir bağış alabilecek kadar şanslı olması hâlinde sorunlu bir durum oluyordu. 1715'te İngiltere Kralı I. George, vefat

19 Ç. N.: *Natio germanica*, Cermen milleti anlamına gelir ve genelde Almanların yanı sıra başka diğer Kuzey Avrupa halklarını da içerir.

20 Thomas Hendrickson, *Ancient Libraries and Renaissance Humanism: The 'De Bibliothecis' of Justus Lipsius* (Leiden: Brill, 2017).

21 Christian Coppens, 'Auspicia bibliothecae: donators at the foundation of the Central Library in Louvain (1636–9)', *Quaerendo*, 34 (2004), s. 169–210.

22 Clapinson, *A Brief History*, s. 9.

etmiş Ely Piskoposu John Moore'un kütüphanesini, kurumun bir Jacobite[23] ayaklanması esnasındaki sadakatine bir teşekkür olarak Cambridge Üniversitesi'ne hediye etmek üzere satın almıştı. Üniversitenin bu hediye karşısında çok mutlu olmasını bekleyebiliriz, ancak bunun yerine 30.000 ciltlik bu koleksiyon, "bir kuşak boyunca yığınlar hâlinde, kataloglanmadan ve kitapları sürekli çalınarak, ortalıkta kaldı". Kitaplar, bağıştan ancak kırk yıldan fazla bir süre sonra, 1758'de organize edilip, bu iş için inşa edilmiş bir odaya konulmuştu.[24] En dikkat çekicisi de üniversitenin, döneminin en etki yaratan bilimsel eserlerinin bazılarına, örneğin Isaac Newton'un *Principia* ve *Opticks* eserlerinin birer nüshasına ancak Moore'un kütüphanesinin bağışlanmasıyla kavuşabilmiş olmasıydı. Shakespeare'in eserlerinin bir derlemesi de kütüphaneye ilk olarak Moore koleksiyonuyla girmişti.[25]

Cambridge üniversite kütüphanesinin kendi bilginlerinin en meşhur eserlerine sahip olmaması, başka yerlerde de yaygın görülen bir olguydu. Üniversite kütüphanelerinin sürdürülebilir olarak büyümesinin tek yolu, Bodley'nin fark ettiği gibi, son çıkan eserlerin koleksiyonlara eklenmesini sağlayacak bir alım bütçesiydi. Ne üzücü ki böyle bütçeler, en büyük akademik kurumların bazılarında bile nadir görülüyordu. Leiden Üniversitesi bir istisnaydı. Felemenk Ayaklanması esnasında Kalvinist ilmin kalelerinden biri olması için kurulan üniversiteye, Hollanda Meclisi bonkörce maddi kaynak sağlıyordu.

---

23 Ç. N.: Jacobite hareketi, 17. ve 18. yüzyıllarda Britanya tahtı için verilen mücadelelerin taraflarından biridir. 1688'de Katolik Kral James'in (İngiliz Kralı olarak II. James, İskoç Kralı olarak ise VII. James olarak anılır) tahttan indirilmesinin ardından James'in mensubu olduğu Stuart hanedanını tekrar başa geçirmeyi hedefleyen hareket, James'in Latince karşılığı Jacobus olduğu için Jamesçiler anlamında Jacobite olarak anılmıştır. Protestan ve aslen Hollandalı Kral Oranjeli Willem'in tahta geçmesine dinî saiklerle karşı çıkan hareket, ayrıca ideolojik meselelerde de yeni rejimin destekçileriyle ters düşmüştür. Örneğin Jacobitelar, tahtın sahibinin, halk ile hükümdarın karşılıklı yükümlülükler içeren ve yükümlülüklerin ihlal edilmesi hâlinde geçersiz sayılabilecek bir toplumsal sözleşmeye girmesi sonucu değil, doğrudan Tanrı'nın inayeti ile başa geçtiğini savunmuştur. Keza, Jacobiteların karşıtları da Katolik bir hükümdarın, tıpkı Fransa ve İspanya'da o dönemlerde olduğu gibi mutlakiyetçi bir yönetime neden olacağını düşünmüş, Stuartlara karşı çıkmıştır. Ayrıca Stuartların İskoç kökenli olması ve Kuzey İskoçya ile İrlanda'da Katolikliğin uzun süre yaygınlığını koruması, zamanla Jacobite hareketine milliyetçi boyutlar da katmıştır. Bu doğrultuda 18. yüzyıl ve hatta daha ileriki dönemlere dek Jacobite hareketi, çeşitli isyan ve askerî işgal denemeleri ile Stuart hanedanının farklı fertlerini tahta geçirmeye çalışmıştır.

24 David McKitterick, 'History of the Library', Peter Fox (ed.), *Cambridge University Library: The Great Collections* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 5–32 (s. 15); Jayne Ringrose, 'The Royal Library: John Moore and his books', Peter Fox (ed.), *Cambridge University Library: The Great Collections* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 78–89.

25 Ringrose, 'The Royal Library', s. 84.

17. yüzyıl başlarında üniversitenin kütüphanecisi olan Profesör Daniel Heinsius'a, başlangıçta üniversiteye kitap alması için âdeta açık çek sunulmuştu. Mayıs 1615'te Heinsius, bir yılda kitaplara 1.300 guldeni aşkın para harcadığı için küratörler tarafından azarlanmıştı: aldığı kitaplar içinde "çeşit çeşit Fransızca kitap da var ... gereksiz ve kütüphane için bir işe yaramayan kitaplar." Bundan sonra Heinsius'a yıllık en fazla 400 gulden verilmişti.[26]

Bu hâlen kayda değer bir bütçeydi ve pek çok kütüphane böyle bir bütçeyi ancak rüyasında görebilirdi. İyi harcanması hâlinde bu bütçe, her yıl 100 ile 200 arası yeni eser kazandırabilirdi. Ancak Leiden'de yeni bütçenin çoğu el yazmalarına ayrılmıştı. El yazmalarının, üniversitenin uluslararası saygınlığı için kritik olduğu değerlendirilmişti. Üniversite 1620'lerde, Arapça profesörü Jacobus Golius'u, Kuzey Afrika ve Levant'ta, buralarda Doğu el yazmaları üzerine çalışmak ve bunlardan edinebilmek adına dört yıllık bir izne çıkardı. Golius, Leiden için 230 eserle, muzaffer bir biçimde geri döndü. Bu büyük alımın da, Leiden'daki başka alımlar gibi bolca reklamı yapıldı. 1595 yılında Leiden, koleksiyonlarının basılı bir kataloğunu yayımlayan ilk üniversite oldu. 1610'da, üniversiteyi tanıtmak için yapılan ve kütüphaneyi tasvir eden bir gravür, bolca dolaşıma girdi ve sık sık yeniden üretildi.

Bu tanıtım kampanyası, Leiden'ı büyük tura[27] çıkan tüm bilginler ve genç soylular için uğramadan geçilmemesi gereken bir yer hâline getirdi. Ancak kütüphanenin güzelliklerini bolca öven seyahat rehberlerini okumuş olan pek çok ziyaretçi, ziyaretlerinde hayal kırıklığına uğradı. Oxford'da okuyan bir İngiliz öğrenci olan William Nicholson, 1678 yılında Leiden'daki üniversite kütüphanesi için şunu söylüyordu: "el yazmaları haricinde hiç de önemli bir yer değil".[28] Bu el yazmaları, ancak her zaman bulunamayan bir kütüphanecinin gözetiminde incelenebiliyordu. Kütüphaneci bulunsa bile kişi istediğini her zaman alamıyordu. 1769'da Uppsala'dan gelen İsveçli bir kütüphaneci Leiden'i ziyaret ettiğinde, üniversitenin küratörlerinin izni gerektiği bahanesiyle el yazmalarını görmesine izin verilmemişti. "Öfkelendim ve aynı zamanda kuralların absürtlüğüne gülmek zorundaydım" diyordu İsveçli kütüphaneci:

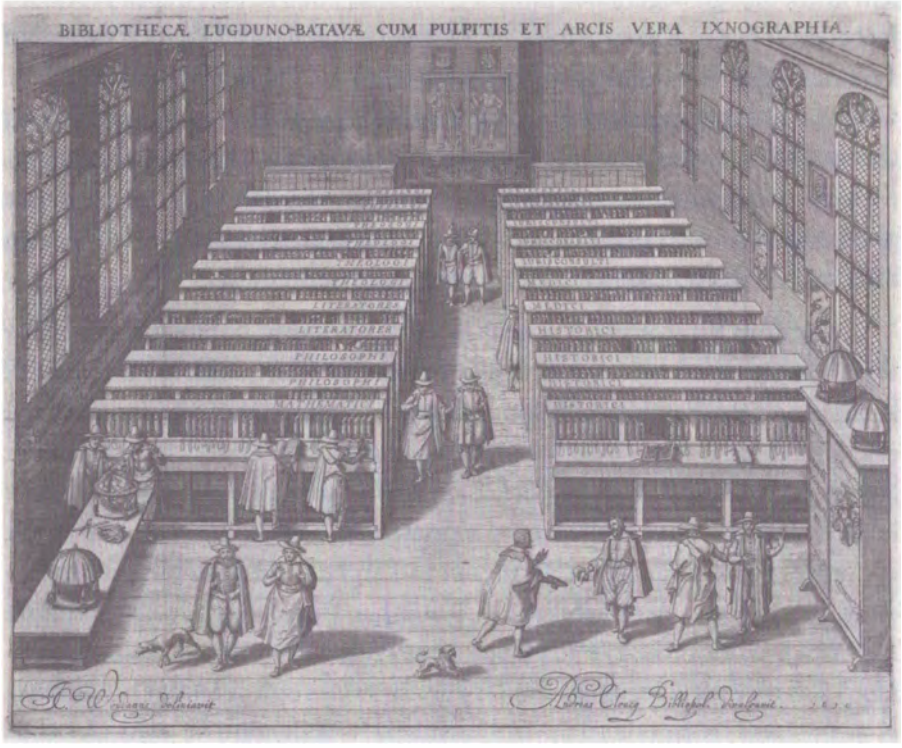
26 P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit 1574–1811* (7 cilt, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1913–24), II, s. 59.

27 Ç. N.: Büyük tur (*grand tour*) ile o dönem bilgin ve soylular için bir moda hâline gelen, Avrupa'nın çeşitli yerlerini içeren ve gezginin kültür seviyesini yükselteceği umulan gezi kastedilmektedir.

28 P. G. Hoftijzer, 'A Study Tour into the Low Countries and the German States: William Nicolson's Iter Hollandicum and Iter Germanicum, 1678–1679', *Lias*, 15 (1988), s. 73–128 (s. 93).

bu cesurca bir başkaldırı olsa da, üniversitenin hazinelerinden gerçekten de faydalanabilmenin yerini tutamazdı.[29]

Bazı açılardan İsveçli ziyaretçi, kütüphaneye girişine izin verildiği için bile şanslıydı. Leiden kütüphanesini görece cömert erişim koşullarıyla açmışsa da, birkaç yıl içerisinde erişim kısıtlanmıştı. On yıllar boyunca üniversite öğrencilerinin kütüphaneye girmesine izin verilmedi. 1630'da onlara bu izin yeniden tanındığında, iki öğleden sonraya ayrılmak üzere haftada ancak dört saat kütüphaneye girmelerine izin verildi. Bu çalışma saatleri, 19. yüzyıl başlarına kadar neredeyse değişmeksizin korundu ve Avrupa'nın diğer pek çok üniversitesindeki durumla benzeşiyordu.



11. Leiden üniversite kütüphanesinin 1610 yılından kalma bu zarif tasviri, bolca yayılmış ve Leiden'ın koleksiyonunun saygınlığını büyük ölçüde arttırmıştı. Ancak kütüphanenin erişim politikası, gravürün düşündürdüğü kadar uygun değildi. Kişilerin ayakta durmasını gerektiren kürsüler de muhtemelen Bodley'nin oturaklı masalarından daha az konforluydu.

29 E. Hulshoff Pol, 'What about the library? Travellers' comments on the Leiden Library in the 17th and 18th centuries', *Quaerendo*, 5 (1975), s. 39–51, özellikle s. 44, 46–7.

Tübingen'de öğrencilerin kütüphaneye profesörleri eşliğinde girmesine izin veriliyorsa da, belirlenmiş çalışma saatleri yoktu. Kitap ödünç alma hakları neredeyse her zaman ağır kısıtlamalara tabiydi. Profesörlerin genelde kitapları evlerine götürme izinleri vardı, ancak bu hakkın öğrencilere tanınması nadirdi. Üniversite kütüphanelerine erişimi zorlaştıran bir diğer etken de, koleksiyon için uygun barınma koşullarının yokluğuydu. Bodleian'ın okuma masası da olan lüks kitaplıkları pek az kurumda vardı. Üniversite kütüphaneleri genellikle bir derslikte, kilisede, şapelde, üniversitenin matbaasında veya tavan aralarında (ki ziyaretçiler için en şevk kırıcı olanı buydu) tutuluyordu.[30] Hemen her yerde görülen bu sıkıntılar, pek çok üniversitenin kütüphanelerini, öğrencileri için gerekli bir kaynak olarak görmediğini açıkça gösterir. Aksine, görünüşe bakılırsa üniversitelerin aklına öğrenci denince ancak koleksiyonun görebileceği olası hasar geliyordu. Bu ironikti, zira bizzat üniversite kütüphanecilerinin pek çoğu kendi görevlerini gayet özensizce yerine getiriyorlardı.

Bu tedbirlilik ve muhafazakârlık uzun vadede üniversite kütüphaneleri için zararlı olacaktı. Gerçekten de, kütüphane üyelerinin birkaç kitap aşırıp kayıplara karışmalarından da büyük bir zarardı bu. Miraslara bel bağlanması, garip eksiklikleri olan ve giderek daha da devri geçmiş çalışmaları içeren, rastgele kurulmuş koleksiyonlar doğurdu. Sınırlı erişim, pek çok profesör ve öğrencinin bölgelerindeki kurumsal kütüphaneyle pek ilgilenmeyip, bunun yerine kendi kişisel koleksiyonlarını kurmayı seçmelerine yol açtı. Felemenk Cumhuriyeti'nde 1700 yılından önce hiçbir üniversite kütüphanesinde 10.000'den fazla cilt eser yoktu. Felemenk Cumhuriyeti'nin en genç üniversitesi olan Harderwijk'in, kurulmasından kırk yıl sonra 500 kitabı bile yoktu. 1671 ile 1690 arasında kütüphaneye sadece on bir kitap eklenmişti.[31] Alman topraklarında Marburg, Kiel, Wittenberg, Duisburg ve Greifswald'ın her birinin, 5.000 kitaptan daha az kitap içeren kütüphaneleri vardı.[32] Tübingen üniversite kütüphanesi öyle önemsizdi ki, Bavyera Dükü Maximilian 1634'te

30 Şu eserde kimi örnekler mevcuttur: J. Vallinkoski, *The History of the University Library at Turku. I, 1640–1722* (Helsinki: University Library at Helsinki, 1948), s. 119.

31 O. S. Lankhorst, 'De Bibliotheek van de Gelderse Academie te Harderwijk – thans te Deventer', J. A. H. Bots vd. (ed.), *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648–1811)* (Hilversum: Verloren, 2000), s. 95–118 (s. 101).

32 Bu konu hakkındaki kimi sayısal veriler için bkz. Arvo Tering, 'The Tartu University Library and Its Use at the End of the Seventeenth and the Beginning of the Eighteenth Century', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 44–54; Paul Raabe, 'Bibliothekskataloge als buchgeschichtliche Quellen. Bemerkungen über gedruckte kataloge öffentlicher Bibliotheken in der frühen Neuzeit', Reinhard Wittmann (ed.), *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1984), s. 275–97 (s. 295–7).

kasabayı işgal edip Württemberg düklerinin bütün saray kütüphanesini Bavyera'ya gönderttiğinde, üniversite kütüphanesine dokunmamıştı bile.[33]

Tam tersine, aynı dönemde 10.000, 18.000 ve hatta 22.000 kitaplık kütüphanelere sahip olan pek çok profesör olduğunu biliyoruz.[34] Groningen'in üniversite kütüphanesinde ancak 4.000'den biraz daha fazla kitap varken, üniversitenin en kitapsever profesörünün 11.000 kitabı vardı. Üniversite kütüphanesini ziyaret eden iki Alman bilgin, kütüphanenin "hayli ihmal edilmiş ve kendi hâline bırakılmış" (1710) ve "acınacak hâlde" (1726) olduğunu yazmışlardı.[35] Avrupa'nın en büyük üniversite kütüphanelerinden birine sahip olan Göttingen'de bile, 1770 gibi geç bir tarihte dahi bir profesör, kişisel koleksiyonlar böyle tatmin edici bir alternatif olabilirken, üniversite kütüphanesini açık tutmanın gerçekten de gerekli olup olmadığını sorgulayabiliyordu.[36]

Hayli yaygın olan bu türden tavırlar son derece zararlıydı, zira kütüphanecilik görevini yapanlar genelde bizzat üniversite profesörleri oluyordu. Erişimin genel olarak profesörlerle sınırlı olduğunu düşünürsek bu makul görünüyor, ancak Thomas James kadar işine adanmış pek az profesör vardı. Kimi kurumlarda kütüphanecilik görevi, aslında iş yapmadan para kazanılan bir memuriyet ve terfi bekleyenler için geçici bir görev olarak görülüyordu. Üniversitelerde kütüphaneciliğin profesyonelleşmesi ancak 19. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşecekti. Fransız Gabriel Naudé gibi, tam zamanlı kütüphaneci olarak çalışmayı hedefleyen bilginler, kendilerine büyük saray ve soylu kütüphanelerinde yer arıyorlardı.[37] Üniversitelerde yetenekleri harcanıyordu. İskoç rahip John Dury, kütüphaneciler hakkında şöyle aşağılayıcı konuşuyordu:

> "Bildiğim çoğu üniversitede, hayır, aslında hepsinde, kütüphanecilerin görevleri paralı askerlik gibi ve yaptıkları iş de neredeyse, onlara emanet edilen kitapların kaybolmaması veya kullananlar tarafından çalınmamasını gözetlemekten ibaret, yani neredeyse bir hiç.[38]

33 Robert S. Freeman, 'University Library of Tübingen', David H. Stam (ed.), *International Dictionary of Library Histories* (2 cilt, Chicago ve London: Fitzroy Dearborn, 2001), s. 793–5.

34 Manfred Komorowski, 'Bibliotheken', Ulrich Rasche (ed.), *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2011), s. 55–81 (s. 58–9).

35 Zacharias Conrad von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen Holland und Engelland, Zweyter Theil* (Ulm: Johann Friederich Baum, 1753), II, s. 249; Albrecht von Haller, *Tagebücher seiner Reisen nach Deutschland, Holland und England 1723–1727*, ed. Ludwig Hirzel (Leipzig: Hirzel, 1883), s. 94. Bu atıflar için Jacob van Sluis'e teşekkür ederiz.

36 Vallinkoski, *History of the University Library at Turku*, s. 44.

37 Bkz. 11. Bölüm.

38 John Dury, *The Reformed Librarie-Keeper* (London: William Du-Gard, 1650), s. 16. Daha geniş

Friesland'daki Franeker Üniversitesi, varlığının ilk 120 yılında yirmi bir kütüphaneci çalıştırmıştı. 1698'de Alman bilgin Johann Mencke, Profesör Rhenferd'in rehberliğinde Franeker kütüphanesini gezmişti ve Rhenferd, kütüphaneci hakkında nahoş sözler söylemişti:

> "Kendisi [Rhenferd] kütüphane anahtarına sahip olduğu için bizi yukarı çıkardı ve bize pek çok şaşırtıcı ve değerli kitap gösterdi ama böyle eğitimsiz birinin kütüphaneci yapılmasından ve bu kişinin yılda 500 gulden gibi, kütüphane için çok daha iyi harcanabilecek bir meblağı maaş olarak almasından şikâyet etti. Ayrıca katalog için harcanan 200 gulden de gereksiz bir harcamaymış, zira katalog muhteşem bir şekilde basılmış olsa da, yazımı ve bilgilerin toplanışı o kadar kötü yapılmıştı ki insan bu kataloğu başkalarına göstermeye utanırmış."[39]

Kütüphanecilikteki düşük standartlar sayesinde hırsızlıklar da gerçekleşti. 1640'larda Franeker kütüphanesinden 100'ü aşkın folyo cilt çalınmıştı ve bunların arasında tam da bu tür hırsızlıkları engellemek için zincirlerle bağlanmış elli altı eser de vardı.[40] Kuruluşunun üzerinden yarım yüzyıl geçmişken Utrecht Üniversitesi'nin koleksiyonundan 1.000 kitap çalınmış veya kaybolmuştu. Bu üzücü olaylar ancak üniversite küratörlerinin, erişimin profesörlerle sınırlandırılması gerektiği ve kitaplar konusunda öğrencilere güvenilemeyeceği görüşünü güçlendirdi; oysa kitap aşıranlar sıklıkla profesörlerin ta kendileriydi.

Üniversite kütüphanelerinin gelişimi önündeki en büyük engel, biraz da paradoksal olarak, genel piyasadaki kitap bolluğuydu. Profesörlerin muazzam kişisel kütüphaneler kurması kolay olduğunda, büyük bir üniversite kütüphanesine pek ihtiyaçları olmazdı. Canlı bir açık arttırma piyasası da bireylerin kişisel kütüphanelerini üniversiteye bağışlama heveslerini azalttı. Açık arttırmada iyi bir para kazanıp, kitaplarının onlara değer verecek yeni sahiplere gideceğini bilerek güvende hissetmek daha iyiydi.

çaplı bilgi için bkz. Catherine J. Minter, 'John Dury's Reformed Librarie-Keeper: Information and Its Intellectual Contexts in Seventeenth-century England', *Library & Information History*, 31 (2015), s. 18–34.

39 Alıntılayan Jacob van Sluis, *The Library of Franeker University in Context, 1585–1843* (Leiden: Brill, 2020), s. 217–18.

40 a.g.e., s. 185–90.

Durum, Avrupa kitap ticaretinin kalbinden çok uzaklarda olan kurumlar için tam olarak böyle değildi; açık arttırma piyasasının yokluğu buralarda daha geleneksel türden kütüphane bağışlarını teşvik ediyordu. İsveç İmparatorluğu'nun yeni Baltık topraklarında, devletin kültürel birer dayanağı olarak üniversiteler belirmişti. Uppsala ve Lund'da, Finlandiya'daki Turku'da ve Estonya'daki Tartu'da bulunan üniversite kütüphaneleri, İsveç kraliyetinin büyük bağışlarıyla kurulmuştu. Kayda değer bir üniversite koleksiyonu, Tartu gibi, büyük kitap merkezlerinden çok uzaklarda olan ve kütüphanenin, üniversite camiasının da ötesinde profesyonel sınıf mensupları için bir kaynak olarak önemi rol oynayabileceği bir kasaba adına çok önemliydi. Tartu Üniversitesi ilk olarak 1632'de açılmış ancak yirmi yıl kadar sonra bir Rus istilası sonrası kapanmıştı. Üniversite 1690'da yeniden açıldığında Kral XI. Karl, 2.700 kitaplık son derece modern bir koleksiyon bağışlamıştı. Koleksiyon, pek çok diğer üniversite koleksiyonunda bulunmayan Newton fiziği ve Kartezyen felsefe eserlerini de içeriyordu. Kütüphane tüm öğrencilere açıktı ve öğrencilerin kitap ödünç alma izni bile vardı. Günümüze ulaşan bir kitap ödünç kayıt defteri sayesinde, yılda en az 100 kitabın ödünç verildiğini biliyoruz.[41] Tartu, Büyük Kuzey Savaşı'nın (1700-21) yıkıcı etkilerinden kurtulamasa da kısa süreli ama çarpıcı bir başarı yaşamıştı.

İsveçlilerin en büyük rakibi olan Danimarkalılar da, Kopenhag Üniversitesi'ndeki büyük kurumsal kütüphanelerini fazlasıyla takdir ediyorlardı. 1603'te üniversite kütüphanesi, 600 kadar antik dönem metni içeren, can çekişen bir koleksiyondu ancak 1680'lere gelindiğinde, profesörlerin, rahiplerin, hukukçuların ve bölgedeki vatandaşların sayısız bağışı sonrasında kütüphane, Avrupa'daki en büyük kurumsal koleksiyonlardan biri hâline gelecek kadar büyümüştü. Bağışçılardan bazılarının üniversiteyle hiçbir ilişkileri yoktu ve kütüphaneye sadece vatanseverlik nedeniyle, kurumsal kütüphaneleri bol olmayan bir ülkede olabildiğince seçkin bir koleksiyon kurulması için bağış yapmışlardı. Kütüphane bu cömertliğe, her ne kadar sonradan bağışlanan kimi kitapları satacaksa da, çeşitli bağışçıların yaptığı bağışların kataloglarını basarak karşılık verdi. Kütüphane Büyük Kopenhag Yangını'nda (1728) yandığında, neredeyse yüz yıllık toplumsal aktivizmin 30.000 ciltlik meyveleri de kül oldu.[42] Baltık bölgesinde üniversite kütüphanelerine gösterilen yoğun ilgi,

41 Tering, 'The Tartu University Library', s. 44–54.

42 Andrew Pettegree, 'The Dutch Baltic: The Dutch book trade and the Building of Libraries in the Baltic and Central Europe during the Dutch Golden Age', Arthur der Weduwen, Andrew Pettegree ve Graeme Kemp (ed.), *Book Trade Catalogues in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2021), s. 286–316.

kurumsal kitap koleksiyonlarının yenilenmesi için bir yol sunuyordu. Ufak ve genel olarak sevilmeyen bir üniversite kütüphanesi olan kasabalarda bile, kendine saygısı olan bir yerleşim yeri ahalisinin kendi kütüphanesinin olması gerektiği görüşü yayılmıştı; her ne kadar o ahalinin çoğu üyesi, koleksiyonu anlamlı bir şekilde kullanmasa bile.

Çer Çöpün Dönüşü

Üniversiteler sıklıkla şehir konseyi veya hükümdardan, bölgedeki matbaaların bastığı herhangi bir eseri ücretsiz alabilme sözü koparabiliyorlardı. Tahmin edilebileceği üzere bu alım hakkı, matbaacıların hayli nefret ettiği bir olguydu ve matbaacıların mücadele etmeden ücretsiz nüsha vermeleri pek nadirdi. Bu da, üniversiteleri kuralların uygulanmasını bizzat temin etmek zorunda bıraktı ve üniversiteler bunu ancak gönülsüzce yaptılar. Yerel matbaalarla iyi ilişkilere sahip olmak önemliydi ve üniversiteler de matbaalarla araları iyi olsun istiyorlardı. Ancak bu gönülsüzlüğün asıl nedeni, üniversitelerin çoğunun bu matbaaların bastığı eserler karşısında ilgisiz olmasıydı. Thomas Bodley'nin kaçınılması için uyardığı çer çöp (popüler edebiyat, almanaklar, gazeteler, okul kitapları ve şiirler) matbaa endüstrisinin omurgasını oluşturuyordu. Ancak pek çok üniversite kütüphanecisi, böyle gelip geçici, genel olarak yerel dillerde basılmış eserlerin kurumsal bir koleksiyonda pek de bir yeri olmadığı konusunda Bodley ile hemfikirdi. Kimi üniversiteler öyle gevşekti ki kendi öğrencilerinin savunduğu tezlerin bir nüshasını almayı bile ihmal ediyorlardı. Bodleian ve Cambridge üniversite kütüphaneleri, 1665'te resmî olarak elde ettikleri alım hakkı sayesinde ellerine geçen eserleri düzenli olarak başkalarına ücretsiz verdiler veya sattılar.[43]

Eğer çer çöp kitap alım politikalarını biraz gevşetseydiler, üniversite koleksiyonları çok daha çabuk büyüyebilirlerdi. Bunun yerine bu kütüphaneler, daha önce gördüğümüz üzere kapısı kilitli kilise ve taban aralarında okunmadan kalan, devri geçmiş, kocaman ciltli ilmî eserler topluyorlardı. Yerel matbaalar giderek daha fazla kitap basarken, kurumsal koleksiyonlar piyasadaki çeşit çeşit eserin sunduğu fırsatlara sırt çeviriyordu. Günlük de tutan Samuel Pepys gibi, farklı bir yol izleyip her şekil ve boyutta basılı materyale kapılarını açan kimi kişisel kolektörler vardı. Pepys, gazeteleri, baladları ve diğer efemerayı içeren kolektörlük alışkanlığını "yalnız ve sınır tanımayan bir kitap

43 McKitterick, 'History of the Library', s. 24.

meraklısının kendi eğlencesi için" sözleriyle tasvir ediyordu.[44] Yeğeni tarafından Cambridge'deki Magdalene College'a bağışlanan koleksiyonu, toplamda 1.800 kadar eser barındıran bir kütüphane olup, günümüzde bile 17. yüzyıl baladlarını içeren en iyi kütüphanelerden biridir. Bu türden bir koleksiyonun korunmuş olması hiç şüphe yok ki Pepys'in seçkin siyasi kariyeri sayesinde olmuştu. Bu tür efemeranın en titiz kolektörlerinden bir diğeri olan antikacı Anthony Wood da, kentine adanmışlık duyan ve Bodleian'da bolca vakit geçiren bir Oxfordluydu. Ne ironiktir ki onun koleksiyonları da en sonunda Bodleian'a gitti.

1632'de Oxford'da doğan Wood, tüm yaşamı boyunca bu şehirde kaldı. Üniversitede okuduktan sonra ana çalışma konusu olarak üniversitenin tarihini seçti. 1674 tarihli, *Historia et antiquitates universitatis Oxoniensis* adlı eseri onu anında meşhur etti ve ona, Oxford önde gelenlerinin biyografik bir bibliyografisi olan *Athenae Oxoniensis* dâhil olmak üzere başka projelere de girişme şansı tanıdı. Bu, Wood'a Oxford camiasında görece etkili bir konum kazandırdı. Pek çok yazar, onun düşüncelerini etkilemek için (ve kendilerini de Wood'un kitabına ekletebilmek için) Wood'a, genellikle hediye veren kimselerin eserlerini de içeren kitaplar hediye ettiler. Bu durum, düzenli geliri gayet düşük olan Wood'un kendi yaşam süresi içerisinde nasıl yaklaşık 7.000 eserlik bir kütüphane oluşturabildiğini kısmen açıklar.[45] Wood, kurumların veya profesörlerin hedeflediği türden resmî bir kütüphane kurmaya asla çalışmadı. Onun neredeyse her gün gerçekleştirdiği alımları, daha ziyade kütüphanelerin hiç de almak istemediği efemera türünden materyallere, kitapçıklara ve büyük dosya kâğıtlarına basılmış eserlere duyduğu ilginin bir yansımasıydı. Wood bunları kendi keyfi, kişisel merakı ve güncel gelişmelere olan ilgisini tatmin etme arzusu nedeniyle topluyordu.

Wood'un kütüphane kurma politikası Bodley'i dehşete düşürürdü. Koleksiyonundaki kimi efemera türü materyaller ona tanıdıkları yoluyla ücretsiz gelmiş, diğer kimi kâğıt ve ilanları ise doğrudan kahvehanelerden veya üniversitenin ilan panosundan yürütmüştü. Wood, kimi zaman postere veya kitapçığa, nereden alınmış olduğunu açıklayan ufak notlar da eklemişti. Bir ilan "üniversitedeki tüm kamusal alanlara asılmış", diğeri ise "Oxon'daki her

44 Kate Loveman, *Samuel Pepys and his Books: Reading, Newsgathering and Sociability, 1660–1703* (Oxford: Oxford University Press, 2015), s. 245.

45 Nicolas K. Kiessling, *The Library of Anthony Wood* (Oxford: Oxford Bibliographical Society, 2002).

bir köşeye asılmış" idi.[46] Gözüne çarpan bir reklam "Oxon'daki tüm kahvehanelere dağıtılmıştı"; Wood, kahvehane sahibinin el yazısıyla eklediği ek notta "okuyucunun bu kâğıdı almaması rica olunur" denilmesine rağmen bu nüshayı almıştı. Bazen basılı malzemeler doğrudan sokaktan geçerken ona veriliyordu; örneğin kütüphanesindeki 200 benzer kitap kataloğunun oluşturduğu değerli koleksiyona girecek bir kitap satış kataloğunda olduğu gibi. Wood şöyle diyordu: "bu katalog 13 Nisan 1685'te, Trin Coll kapısında elime tutuşturuldu".[47]

Wood'un kütüphanesi tamamen kendi kullanımı içindi. Bu mecburen böyleydi, zira çalıştığı, uyuduğu ve kitaplarını tuttuğu tavan arası odalarına ziyaretçi kabul etmiyordu. Ancak koleksiyonun titizlikle seçilip bakım gördüğüne şüphe yoktu. Wood, ne zaman harcayacak biraz olsun parası olsa, özenle seçtiği bir kitapçık ve ilan koleksiyonunu ciltçilere gönderiyordu. Başka şekillerde sistematik olarak korunmayan, yayımlanmış ders listeleri, duyurular ve seremoni ilanları gibi bolca malzemeye erişimimizi sadece Wood'a borçluyuz. Wood'un 171 almanağı vardı ve bunların bazılarını (o zamanlar yaygın olduğu üzere) günlük tutmak için kullanıyordu. Günlük siyasete duyduğu yoğun ilgi, Parlamento döneminden itibaren aldığı ve otuz yıllık *London Gazette* koleksiyonunu da içeren kapsamlı gazete dizisinden bellidir. Daha güncel malzemeler veya tarih ve teoloji koleksiyonuna yeni alımlar yapmak için bu daha eski gazetelerden kurtulmak, Wood'a çekici görünmüş olmalıdır. Zaten dolu olan tavan arasına ek raflar ekleme maliyeti de muhtemelen bir endişe kaynağıdır. Ancak tüm gerçek kolektörler gibi Wood da bir istifçiydi; 1681'de yazdığı, kütüphanesine ait 112 sayfalık raf listesi, kendi belirlediği kategorilere ayrılmıştı ("Çeşitli kişilerin seyahatleri", "askerî meseleler", "tarım ve bahçıvanlık") ve Wood her şeye kolayca erişebiliyordu. Bu, dünyadaki tüm bilgeliği ve deliliği içerisinde barındıran kişisel bir ansiklopediydi. 17. yüzyıl Oxford siyaseti ve günlük hayatı için bir bilgi madeni olan bu zengin basılı eserler koleksiyonu, Wood tarafından üniversite müzesi olan Ashmolean'a verilmişti. Koleksiyon, 1860'a kadar burada kaldı ve o yıl Bodleian'ın kutsal mekânına giriş yaptı.

46 Ç. N.: Oxon, Oxford'un Latince adıdır.

47 a.g.e., s. xv–xx.

DOKUZUNCU BÖLÜM

MİSYONERLİK SAHALARI

Tarih boyunca ve özellikle de geçen yüzyılda savaşlar, kütüphanelere ağır zarar verdiler. Çoğu vakada kütüphaneler ve kitapları savaşların kasti olmayan zaiyatı oldular: halı bombardımanı pek hedef seçme şansı bırakmaz. Ancak kütüphanelerin bazen nefret edilen bir gücün sembolü veya silinecek bir kültürün ürünlerini depolayan yerler olarak görülüp, bilinçli olarak hedef seçildiklerinden de şüphe yoktur. Kitapseverler için, kütüphanelerin çaresiz kurbanlar olarak görüldüğü bu imha çılgınlıkları trajik ve anlamsızdır. Kütüphanelerin çatışmanın birer etkeni olarak oynadıkları role ise çok daha az dikkat edilir. Kütüphaneler ve koleksiyonları, inançları, milletleri hatta komşuları birbirine düşüren ideolojilerin büyüyüp gelişmesinde kritik roller oynayabilmişlerdi. Aynı zamanda, hem Avrupa'da hem de Avrupa'nın yeni edindiği kolonilerde, kitaplar ve kütüphaneler, bir insan topluluğuna yeni bir toplum anlayışını dayatma, yeni bir dini yayma veya rakip bir ideolojiye kaybedilen toprakları geri alma girişimlerinde en ön safta oldular. Bu kütüphaneler belirli bir görevi olan ideolojik silahlardı: cesurca düşman bölgelerinde ya da (kolonicilerin gözüyle) bilinmeyen topraklarda kurulan kütüphaneler, birer düşünce kalesi hâline geldiler. Başkalarının mallarına el koyup onlara boyun eğdirmek için denizler aşan yeni yerleşimcilerin değerlerinin, ete kemiğe bürünmüş birer hâli oldular.

Avrupalılar yerkürenin devasa alanlarını kontrolleri altına alırken, sıklıkla Avrupa toplumunun birer ufak versiyonunu yaratmaya çalıştılar: Avrupa tarzı binalar inşa ettiler, Avrupalı kıyafetleri giydiler ve Avrupa eğitim modellerini getirdiler. Avustralya'ya gönderilen ilk mahkûm gemileri bir matbaa da götürdüler. Ancak herhangi bir matbaacıyı bu tehlikeli yolculuğa katılmaya

ikna edemedikleri için, matbaa yıllar boyu kullanılmadan kaldı. Ama otuz yıl içerisinde yeni koloninin bir gazetesi ve kitap dükkânları, ayrıca kısa bir süre sonra da ödünç veren kütüphaneleri vardı: görgülü İngiliz toplumunun tüm donanımları, dünyanın öbür ucundaki ana vatandan ithal edilmişti.[1]

İspanyol Amerika'sına taşınan ilk kütüphane, uygun olduğu üzere, babasıyla yaptığı bir yolculukta Fernando Colon'a eşlik eden bir kitap sandığıydı. Kısa süre sonra kolonizatör dinî tarikatlar tarafından daha gösterişli yapılar da kuruldu. Bazen yerel dillere de çevrilen kitaplar, din değişimi çabalarında güçlü bir silahtı. Avrupa toplumunu reddetmiş olan Pilgrim Fathers[2] (Hacı Babalar) gibiler bile medeniyetlerinin temel taşları olarak kitaplara ve kütüphanelere tutunmuşlardı.

Yeni yerleşimciler, Avrupalıların yerleşme ve hükmetme hakkı iddia ettikleri neredeyse her yere kitap ve kütüphaneler getirdiler ve sonraları bu topraklarda da basıma başladılar. Çoğu kitap ana vatandan getirilmişti. Yeni kütüphaneleri doldurmak için oluşan talep, yerleşimcilerin beraberlerinde götürdükleri matbaaların ufak kapasitelerini çok aşıyordu. Durum, 18. yüzyıla kadar böyle olmayı sürdürecekti. Ancak bu kolonileştirme girişimlerine denk bir diğer cephe de bizzat Avrupa'da açılmıştı ve kütüphane kurulmasına dair genel anlatıda görece arka planda kaldı. Bu mücadele, Protestan ve Katoliklerin üstünlük için mücadele ettikleri Kuzey ve Orta Avrupa'da, her iki mezhebin de henüz hâkimiyet kuramadığı alanlarda veriliyordu. Buralarda, Avrupa matbaa kültürünün ana merkezlerinden görece uzak kalmış bu topraklarda kurulan kütüphaneler, kurucularının niyetlerinin bir beyanı ve birer zafer kutlamasıydı; bu zafer kutlamalarının pek çoğu da biraz fazla erken yapılıyordu aslında. Güç dengesi değiştiğinde, kütüphanelerin meşru hedefler olarak görülmesi böylece kaçınılmaz oldu. Kütüphaneler, rakibin iddialarını gayrimeşru kılmak için yağmalandı ve parçalandı, farklı bir kütüphaneyi donatmak için fatihin ana vatanına ganimet olarak taşındı.

Tüm bunlar, her ne kadar acılarla dolu bir biçimde de olsa, kitapların gücünün birer göstergesidir. Taraflardan hiçbiri, kitapların yeni bir toplum

1 Ian Morrison, 'The History of the Book in Australia', Michael F. Suarez ve H. R Woudhuysen (ed.), *The Oxford Companion to the Book* (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 394–402. Bu kitap ayrıca şu basımla da okurlara sunulmuştur: *The Book: A Global History* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

2 Ç. N. "Hacı babalar", Kuzey Amerika'daki Protestan İngiliz kolonilerinin temellerini atan, dinî nedenlerle İngiltere'yi terk edip Amerika'da kendi inançlarına tamamen uygun bir toplum kurmayı amaçlayan ilk göçmenlere verilen addır.

yaratma, insan hayatlarına yön verme ve şüpheleri ortadan kaldırma kapasitesinden şüphe duymadı. Kitapların, kutsal güç iddialarına meydan okunduğunda, bir ayin olarak aşağılanıp öldürülen insan misyonerlerle aynı kaderi paylaşmalarının sebebi de budur.

Savaş Keşişleri

"Dünyamız son zamanlarda bir başka dünya keşfetti; bizimkinden daha küçük, daha az nüfuslu ve daha az çeşitli olmayan bir dünya Korkarım ki, bulaşmamız yoluyla bu diğer yarı kürenin düşüş ve çöküşünü ziyadesiyle hızlandırdık." Bu sözler, 1588'de Michel de Montaigne'in sarf ettiği sözlerdi ama o zamana kadar zaten olan olmuş, verilecek zarar verilmişti. Christophorus Colombus ilk seyahatinden anlatacak öyküler ve ilginçliklerle, ancak vaat edilen servetin pek azıyla döndüğünde, en büyük başarısı seyahatini vatanseverce bir zafer olarak gösterebilmesi olmuştu. Colombus, kraliyetteki hamilerinin önüne muhteşem bir yeni imparatorluk vizyonu sermişti. Sınırsız yağma umutlarının tekrar canlanması, ancak Hernán Cortés'in Meksika içlerinde asa kese ilerleyip göz kamaştıran Tenochtitlan şehrine varmasıyla olacaktı. İspanyollar Aztek hükümdarı Montezuma'dan pahalı altın ve mücevher hediyeleri aldığında, hükümdarın ölüm fermanı imzalanmıştı.

Montezuma tarafından misafirlerine sunulan hazineler arasında kitaplar da vardı. Fethin verdirdiği ilk kayıplar bunlardı. İspanyollar, gelişmiş bir medeniyet karşısında bulunduklarını fark etmişlerdi. Özellikle de Aztekler ve Mayalar, matematik ve astronomi alanlarında büyük başarılar elde etmişlerdi. Şimdi Mexico City'nin bulunduğu yerde bulunan Tenochtitlan, bir mimari harikasıydı ve muhtemelen o zamanın tüm Avrupa şehirlerinden daha büyüktü. Böyle gelişmiş bir toplumun boyunduruk altına alınması, kısmen güçlü olabilecek bir askerî düşmanın moralini bozmak, kısmen de İspanyolların sahte tanrılara ibadet olarak gördükleri şeyi silip atmak için, kitap ve arşivlerin sistematik olarak yok edilmesini gerektiriyordu. Geyik derisinden yapılan bu çok renkli tomarları ve ağaç kabuğuna işlenmiş katlanır sayfalı panoramaları derinlemesine inceleyen İspanyolların şüpheleri, Azteklerin yazı için kolaylıkla cadılık diye kınanabilecek resim yazı kullanmaları nedeniyle de körükleniyordu. Sadece Mayaların alfabetik olduğu söylenebilecek bir yazım sistemi vardı.

Bu vahşi güç gösterisinin sonucu, Orta Amerika medeniyetlerine ait kültürel mirasın büyük bir kısmının imhası oldu. Mexico City'nin ilk piskoposu

olan Fransisken Juan de Zumarraga, şehre gelişinden kısa bir süre sonra Aztek el yazmalarının halka açık bir şekilde yakılmasını emretmişti. Kadim düşmanlarına karşı İspanyollarla iş birliği yapmış olan bir grup Tlaxcalan savaşçısı, Texcoco'daki yeri doldurulamaz Aztek arşivini yok etti. 1562'de Piskopos Diego de Landa, Mayaların kilit önem taşıyan kırk metnini Mani'de ateşe verdi. Kendi anlatımı şöyleydi: "İçlerinde batıl inanç ve şeytanın yalanlarından başka hiçbir şey barındırmadıkları için hepsini yaktık, bu da onları hayli etkiledi ve onlara çokça acı verdi."[3]

Bu yapılanlar, yapan kişilerin de aslında kitapsever olmaları nedeniyle daha da trajikti. İlk kuşak Fransisken keşişleri, yerel dillerin öğrenilmesi için gereken temel araçların oluşturulmasında büyük bir rol oynayacaklardı. 1547'de Andrés de Olmos, Nahuatl dilini öğrenmek için bir dil bilgisi kitabı yayımlamış, Alonso de Molina ise 1555'te iki dilli bir İspanyolca-Nahuatl sözlüğü çıkarmıştı.[4] Bir düzine yerel dilde sürekli ve bolca basılan el kitapları, ilmihâller ve dil bilgisi kitabı vardı. 16. yüzyılda Meksika'da yayımlanan bu kitapların %30 kadarının yerel dillerde basıldığı değerlendiriliyor.[5] Savaşçı piskopos Juan de Zumárraga, bu basım seferberliğinin tam merkezindeydi ve kendisiyle birlikte İspanya'dan Meksika'ya bir matbaa getirtmişti. Meksika'da basılan ilk kitaplardan biri, Zumárraga'nın bizzat yazdığı, Hristiyan inancının kısa bir özetiydi.[6] Zumárraga ayrıca, yerli halktan yetenekli erkek çocuklarının Kilise'de hizmet verebilmesi için kurulan Santa Cruz kolejinin kurulmasında da etkin olmuştu. Bu süreç sonunda 1551'de, Zumárraga'nın ölümünden üç yıl sonra Mexico City'de, Avrupa müfredatını bütünüyle işleyen ve tüm geleneksel fakültelere sahip bir üniversite kurulacaktı.

Tüm bunlar kitap ve kütüphaneler kurulmasını gerektiriyordu ki, bunun için Mexico City'de tek bir matbaa pek yeterli değildi. Yeni din değiştirenleri Katoliklik hakkında eğitmek için iki dilli el kitapları basmanın dışında, matbaa zamanının çoğunu kararnameler ve yerel kanunları içeren kitaplar basıp

3 Alıntılayan Lucien X. Polastron, *Books on Fire: The Destruction of Libraries throughout History* (Rochester, VT: Inner Traditions, 2004), s. 126; Michael Arbagi, 'The Catholic Church and the Preservation of Mesoamerican Archives: An Assessment', *Archival Issues*, 33 (2011), s. 112–21.

4 Andrés de Olmos, *Arte de la lengua mexicana* (Mexico City: s.n., [1547]). USTC 351748; Alonso de Molina, *Aquí comiença un vocabulario en la lengua castellana y mexicana* (Mexico City: Joan Pablos, 1555). USTC 344084; Arbagi, 'Catholic Church', s. 114.

5 Hortensia Calvo, 'The Politics of Print: The Historiography of the Book in Early Spanish America', *Book History*, 6 (2003), s. 277–305 (s. 279).

6 Julie Greer Johnson, *The Book in the Americas: The Role of Books and Printing in the Development of Culture and Society in Colonial Latin America* (Providence, RI: John Carter Brown Library, 1988).

hükümet işlerine destek olarak geçiriyordu.[7] Avrupa'nın ilmî ve kurumsal kütüphanelerinde temel eser olan türden kitaplar, henüz Amerika kıtasında yerel bir edisyon gerektirecek kadar yeterli talep görmüyordu.

Bu nedenle, en baştan itibaren çok sayıda kitap ithal edilmişti. Piskopos Zumárraga'nın en az 400 kitaptan oluşan kayda değer bir kişisel kütüphanesinin olması şaşırtıcı değildir. Piskopos öldüğünde bu kitapları San Francisco de México manastırına bırakmış, diğer bir bölümünü ise henüz hayattayken Santa Cruz kolejine vermişti. Santa Cruz koleji tarafından toplanan, 16. yüzyıldan kalma neredeyse 400 eser bugün California'daki San Francisco'da bulunan Sutro kütüphanesindedir. Bu metinler incelendiğinde, Aristoteles, Plutarhos ve Flavius Josephus gibi, tüm ilmî koleksiyonlara cazibe katabilecek türden eserleri de içeren geniş kapsamlı bir Avrupa klasikleri koleksiyonuyla karşılaşıyoruz. Bu eserler Paris ve Lyon'dan, Antwerp ve Basel'den, ayrıca İtalya ve İspanya'nın başlıca yayım merkezlerinden gelmişlerdi. Zumárraga'nın sahibi olduğu bilinen kitaplardan beşi, Protestanlıkla lekelenmiş bir şehrin en büyük ilmî eser yayımcısı olan Baselli Johann Froben tarafından basılmıştı.[8] Günümüzde şehrin halk kütüphanesi olan Guadalajara'daki San Francisco manastırındaki kütüphaneyi incelediğimizde ise, klasik metinler ve İspanyol dinî ve mistik yazarlarının eserlerini içeren, 15. ve 16. yüzyıldan kalma 479 eserlik bir koleksiyon görüyoruz. Burada da Lyon en büyük kitap kaynağıydı ve şaşırtıcı sayıda kitap, sonraları Calvin için matbaacılık yapmak üzere Cenevre'ye gidecek olan Jean Crespin tarafından basılmıştı.

Lyon'un hâkimiyeti, Lyon matbaacılarıyla İspanyol piyasası arasındaki yakın iş ilişkisinin bir yansımasıdır. Paris ve Antwerp'ten gelenlerle birlikte bu kitapların Sevilla yoluyla gönderildiğine şüphe yoktur. Sevilla'da, şehirden Amerika'ya kitap tedarik etme hakkı yalnızca Cromberger ailesine tanınmıştı. Cromberger, daha en başından beri Meksika seferiyle içli dışlı olmuş ve Zumárraga'nın yeni girişimi için gerekli basım araçlarını o sağlamıştı. Tedarik tekeli, bu yatırım karşılığında bir ödüldü ama aynı zamanda yüklerin, denizaşırı topraklara gönderilmeden önce dinî açıdan sakıncasız olduklarından emin olmak için sıkı sıkıya incelenmesini de sağlıyordu.

7 Magdalena Chocano Mena, 'Colonial Printing and Metropolitan Books: Printed Texts and the Shaping of Scholarly Culture in New Spain, 1539–1700', *Colonial Latin American Historical Review*, 6 (1997), s. 69–90; Hensley C. Woodbridge ve Lawrence S. Thompson, *Printing in Colonial Spanish America* (Troy, NY: Whitson, 1976).

8 Antonio Rodriguez-Buckingham, 'Monastic Libraries and Early Printing in Sixteenth-century Spanish America', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 33–56, (s. 52); Valentina Sebastiani, *Johann Froben, Printer of Basel: A Biographical Profile and Catalogue of His Editions* (Leiden: Brill, 2018).

Zamanla anlaşılacaktı ki bu önleyici sansür, keşişlerin umduğundan çok daha etkisizdi. Tanımadıkları toplumların ortasına atılan, çevrelerinde ancak birkaç Avrupalı varken devasa mülklerinde izole olan koloniciler için kitaplar, Avrupa'da olduğundan bile daha büyük bir gereklilikti. Bu yeni vatandaşlar, kilise kütüphanelerini dolduran kitaplardan farklı türden kitaplar, özellikle de bu maceracıların hayal gücünü körükleyen şövalye romanları istiyorlardı. Teoride bu tür edebî eserler kolonilerde yasaklanmıştı ancak yine de çok sayıda eser, bir şekilde gemilerle kolonilere ulaşabildi. *Don Quixote*'un 1605 tarihli ilk basımının büyük bir kısmı Meksika'ya vardı. Peru'da da giderek büyüyen bir avukatlar, din adamları ve kraliyet memurları sınıfı, tüm stoklarını İspanya'dan tedarik eden Lima'daki yerel kitap satıcıları için sağlam bir piyasa oluşturmuşlardı.[9] Tahmin edilebileceği üzere üst kademe din adamları, en büyük kütüphaneleri kuranlar oluyordu. Lima'daki katedral meclisinde görevli bir rahip olan Francisco de Avila, 1647'deki ölümüne kadar 3.108 ciltlik bir koleksiyon oluşturabilmişti ve bu koleksiyon gerçekten de Avrupa'daki pek çok kurumsal kütüphaneden çok daha büyüktü. Peru'da piyasada mevcut olan devasa sayılardaki Avrupa kitabının bir diğer göstergesi, 1648'de kurulmuş olan, Arequipa'daki Fransisken manastırının envanteridir. Dağıldığı zamana gelindiğinde manastır, çoğu 16. ve 17. yüzyıldan olan 15.000 ciltlik bir koleksiyon toplayabilmiş durumdaydı.[10]

İspanyol Amerika'sı Dominiken ve Fransiskenlerin bölgesiyse, Portekizlilerin Brezilya'sı da Cizvitlerin krallığıydı. Bu durumun sonucu, olağanüstü bir kitap kültürü ve kütüphane patlaması oldu. Cizvit tarikatının kurucusu olan Loyolalı Ignatius'un başlangıçtaki niyeti bu olmasa da eğitim, kısa sürede Cizvitlerin misyonunun merkezine oturdu ve giderek tarikatın kimliğini tanımlayan öge hâline geldi.[11] Tüm Cizvit kolejlerinin bir kütüphanesi olması bekleniyordu ve "anahtarlar, rektörün görüşüne göre anahtarı olması gereken kişilere verilmelidir."[12] Bu kurumsal kütüphaneye ek olarak Loyola,

9 Mexico City'dekine benzer bir rol üstlenen bu matbaa hakkında bkz. Pedro Guibovich, 'The Printing Press in Colonial Peru: Production Process and Literary Categories in Lima, 1584–1699', *Colonial Latin American Historical Review*, 10 (2001), s. 167–88.

10 Teodoro Hampe-Martínez, 'The Diffusion of Books and Ideas in Colonial Peru: A Study of Private Libraries in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', *The Hispanic American Historical Review*, 73 (1993), s. 211–33.

11 Allan P. Farrell, *The Jesuit Code of Liberal Education* (Milwaukee, WI: Bruce, 1939).

12 Alıntılayan Mark L. Grover, 'The Book and the Conquest: Jesuit Libraries in Colonial Brazil', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 266–83, (s. 268); Brendan Connolly, 'Jesuit Library Beginnings', *Library Quarterly*, 30 (1960), s. 243–52.

öğretmenlerin kendi koleksiyonlarına ihtiyaç duyabileceğini de fark etmişti. Bunlar genelde eğitimcinin ölümü veya başka yere gitmesi hâlinde kütüphaneye bağışlanıyordu. Düzenli bir kütüphane için becerikli bir kütüphaneciye de ihtiyaç vardı ve bu açıdan Loyola, bir ölçüde çağının ötesindeydi. Pek çok üniversitede kütüphanecilik görevi, iş olmadan para kazanılan bir memurluk, kişinin daha iyi bir iş beklerken keyfini çıkaracağı maaşlı bir görev olarak görülüyordu. Bunun aksine Cizvit kütüphaneciler, düzenleme ve kataloglama, ödünç verilen kitap işleriyle ilgilenme ve bibliyografik kayıtlar oluşturma gibi işlerle meşgul tutuluyorlardı; Cizvitlerde kütüphanecilik, önemli ve saygıdeğer bir meslekti.

1549 yılına gelindiğinde Cizvitler, Brezilya'ya varmışlardı ve altı büyük yerleşim yerinde kolejler kurulmuştu. Portekiz Kralı bu girişimi kitap hediyeleriyle desteklemişti. Salvador da Bahia kütüphanesinin 17. yüzyıldan kalma envanteri, "kişinin isteyebileceği herhangi türden bir yazarın yazdığı kitapları içeren, özenli ve yetenekli bir kütüphanecinin baktığı ve beceriyle koruduğu" 3.000 kitaplık bir koleksiyonun varlığına işaret ediyordu.[13]

Salvador da Bahia ayrıca ülkenin iç kesimlerindeki yerleşim yerlerinde kütüphane koleksiyonları kurulması için bir dağıtım merkezi olmuştu. Okul açan herhangi bir rahip, bir sandık kitabın hemen gönderileceğinden emin olarak Salvador da Bahia ile iletişime geçebilirdi. Cizvitlerin Brezilya'dan atıldığı 1759 yılına gelindiğinde, Brezilya'daki Cizvit kütüphanelerinde toplam 60.000 kitap vardı ve bunlar içinde en büyük kütüphane, 15.000 eserlik Salvador da Bahia kütüphanesiydi. Tarikatın kapatılması, Brezilya'nın ve ayrıca Cizvitlerin hâlen etkin olduğu İspanyol Peru'sunun eğitim sistemleri için yıkıcı bir darbe olmuştu.

İnsanların gönüllerini ve zihinlerini kazanmakta bu girişimler ne kadar başarılı olmuştu? 17. yüzyılın çoğu boyunca Portekizliler karmaşık, iki cepheli bir savaş verdiler: bir cephe yerli halkın sadakatini kazanmak, diğeriyse Felemenklerin Brezilya'yı fethetme çabalarını püskürtmek idi. Felemenkler üstün ekonomik kaynaklarını ve deniz güçlerini, Brezilya'yı Portekiz kontrolünden söküp almak için kullandıklarında Avrupa'da kimse onlara karşı durmayacaktı. Hollanda yirmi yıl boyunca, büyük bir şehir olan Recife de dâhil olmak üzere stratejik limanları elinde tuttu; ta ki yerel ordulara karşı yapılan iki savaş felaketle sonuçlanıp otoritelerini yerle bir edene kadar. Felemenklerin

13 Grover, 'The Book and the Conquest', s. 271.

misyonerlikte çok yetenekli olmadıklarını da söylemeliyiz. Her ne kadar Felemenk Brezilya'sına 1643'te bir matbaa gönderildiyse de, kolonide bunu kullanabilecek kimse yoktu ve bu, İspanyol ve Portekizlilerin büyük bir enerji sarf ederek giriştikleri dinî çalışmalarla taban tabana zıttı. Felemenkçe, Portekizce ve Tupi dillerinde, üç dilli bir ilmihâli yayma yönündeki iyi niyetli bir girişim, komediye dönüşmüştü. 1642'de Enkhuizen'de basılan ilmihâl, çeviri kalitesiyle ilgili kuşkulara rağmen Brezilya'ya gönderilmişti. Üç yıl sonra basılan 3.000 nüshanın 2.951'i hâlen Recife'deki bir depoda, 5.000 cilt başka Felemenk dinî eseriyle beraber çürüyordu.[14]

Şükran Günü

Pilgrim Fathers'ın, Leiden'dan gemilerle Massachusetts'e doğru yola çıktığı 1620 yılında, geride bıraktıkları Avrupa dünyasını reddedişleri, aslında hayli kısmi bir reddediştı. Özellikle de kitaplar, seçtikleri yeni hayat için temel donanımlardı: gerçekten de onları İngiltere Kilisesi'nden ayrılmaya sürükleyen de sıklıkla bu kitaplar olmuştu. On yıl sonra, arkadaşı John Winthrop'u Massachusetts projesine katılmaktan vazgeçirmeye çalışan Robert Ryece, onu şöyle uyarmıştı: "kitaplar ve eğitimli insanlar arasında büyümüş birisi için, bir tutam bile ilim olmayan ve ilimden bile az medeniyet bulunan barbarca bir yerde yaşamak ne zor olacaktır."[15] Kolonicilerin buna yanıtı, medeniyetlerini kitaplar yoluyla, kendileriyle birlikte getirmekti. Kitaplar onların yaşamları için ekmek ve su kadar temeldi ve çok sayıda kolonicinin canını alan o ilk açlık dolu kıştan sağ kurtulacaklardı.

Pilgrim Fathers, kendileriyle birlikte olağanüstü sayıda kitap da getirmişlerdi ve stokları aşama aşama, yardım gemileri ve ticari gemilerle gelecek yıllarda takviye edilecekti. Kitap sahiplerinin ölümleri hâlinde diğer eşyalarıyla birlikte kitaplarının da envanterleri çıkarılıyordu. Böylece kitaplar toplumda yeni sahiplere verilebiliyordu. Bu belgeler üzerine dikkatle yapılmış bir çalışma, gerçekten de akıl almaz boyutlarda koleksiyonların var olduğunu buldu.[16]

14 Michiel van Groesen, 'The Printed Book in the Dutch Atlantic World', Michiel van Groesen, *Imagining the Americas in Print: Books, Maps and Encounters in the Atlantic World* (Leiden: Brill, 2019), s. 164–80 (s. 173).

15 Alıntılayan Louis B. Wright, 'The Purposeful Reading of Our Colonial Ancestors', *ELH: A Journal of English Literary History*, 4 (1937), s. 85–111 (s. 91).

16 Jeremy Dupertuis Bangs, *Plymouth Colony's Private Libraries* (Leiden: American Pilgrim Museum, 2016).

Bu koleksiyonların en büyüğü, Leiden'da ve sonra da Plymouth'ta topluluğun liderlerinden biri olan William Brewster'ın kütüphanesiydi. 1644'teki ölümünde envanterde listelenen 350 kitap arasında Protestanlığın temel Latince eserleri vardı: Calvin, Beza ve Tremellius ile Junius'un Latince İncil'i. Çoğu Amsterdam, Middelburg veya Leiden'daki muhalif matbaalarda basılmış olan çok sayıdaki İngilizce kitapçık da aynı ölçüde dikkat çekicidir.[17] Genelde böyle listeler yalnızca en değerli kitapları, İncilleri ve büyük formatlardaki kitapları içeriyordu. Daha küçük kitaplara daha özet hâlinde değiniliyordu: "beş adet dikişli kitap", "ciltsiz küçük kitaplar", "mutfakta beş ufak kitap vardı", "elli üç ufak kitap" ve "çeşitli diğer Felemenk kitapları."[18] Brewster'ın kitaplarının tasvirinin daha detaylı olmasının ve tüm kitapları ayrı ayrı sıralamasının nedeni, büyük ihtimalle koloninin kitap stoğunun yirmi yıl sonrasına göre çok daha kısıtlı olmasıdır; zira yirmi yıl sonra bir başka büyük kütüphane olan Ralph Partrich'in kütüphanesi piyasaya çıkacaktı.[19] Bu nedenle Brewster'ın daha küçük kitapları da muhtemelen yüksek fiyatlara alıcı bulabilmişti. Ona minnettar olan yoldaşlarının, onun yerleşime yaptığı katkıyı hatırlatan bir hatırayı memnuniyetle karşılamış olduklarına da şüphe yoktur. Bu gibi, kendi bakış açılarına göre bilinen dünyanın en ucunda tutunmaya çalışan toplumlarda kitaplar, metinleri için olduğu kadar totem değerleri için de kıymet görüyorlardı.[20]

Vefat eden kişinin kitaplarının böyle pragmatik olarak yeniden dolaşıma sokulması, tüm erken dönem yerleşimlerinde metanetle kabul edilmişti. 1621'de Virginia Company, güçlükler yaşayan koloniye yeni bir rahip tedarik etmek için yazarken, rahibi bir kütüphaneyle donatma niyetinde olmamıştı: "Kitaplara gelince, vefat etmiş olan çok sayıdaki kişinin kütüphanelerinden faydalanarak ona kitap tedarik edebileceğinizden şüphemiz yok."[21] Kolonilerden İngiltere'ye dönenler de kitaplarını bırakmaları için teşvik ediliyorlardı, zira John Smith'in dediği gibi, kolonide "kitaplara çok ihtiyacımız var"

17 Rendel Harris ve Stephen K. Jones, *The Pilgrim Press: A Bibliographical and Historical Memorial of the Books Printed at Leyden by the Pilgrim Fathers* (Nieuwkoop: De Graaf, 1987).

18 Bangs, *Private Libraries*, s. 218.

19 Toplamda 418 cilt vardır ve bunların yalnızca seksen dördü ayrı ayrı numaralandırılmış durumdadır.

20 David Cressy, 'Books as Totems in Seventeenth-century England and New England', *Journal of Library History*, 21 (1986), s. 92–106.

21 Joe W. Kraus, 'Private Libraries in Colonial America', *Journal of Library History*, 9 (1974), s. 31–53 (s. 31).

Gayretli bir dinî kitapçık yazarı olan ve İncil'i Algonkin diline çeviren (bu çeviri, bir mihenk taşı olarak görülür) Smith, diğer kimselerin kütüphanelerinden kitap almakta çok başarılıydı: New England'da kolektörlerin doğuştan gelen o alım güdüsü, Tanrı'nın amacına atıfla savunulması gayet meşruydu.

Elimizde, Plymouth kolonisinde 1631 ile 1692 yılları arasında ölen erkek ve kadınlardan kalan ve günümüze ulaşan toplam 510 envanter var. Bu envanterlerin yarısının içerisinde kitap da var: elli bir envanter bir İncil ve detay verilmeyen başka kitaplar içerirken, otuz dokuzu da yalnızca bir İncil ve Mezmurlar kitabı içeriyor. Daha detaylı bilgi sahibi olduğumuz durumlarda, tam da beklediğimiz türden isimlerle karşılaşıyoruz: Kıta Avrupa'sındaki Reform hareketinin babaları, Jean Calvin ve Zacharias Ursinus ile İngiliz Püritan yazarlar. İngiliz Püritanların metinleri ayrıca, Çukureller'den gelenlerin iyi bildiği Felemenkçe tercümeler olarak da popülerdi. Eğer bu son derece ağır başlı bir koleksiyon gibi görünüyorsa ve Conquistadorların heyecan dolu hikâyelerinden çok uzaksa, bunun nedeni, kısmen bizzat Pilgrimlerin ağır başlı insanlar olmasıydı. Eğlenceye yönelik kitaplar muhtemelen envanterlerde açıkça listelenmeyen ufak kitaplar arasında yer alıyordu. Brewster, William Camden'ın *Britannia* eserine sahipti ve herhâlde bu eser akşamları vakit geçirmesine yardımcı oluyordu. Brewster ayrıca Francis Bacon'ın *Cases of Treason* [*İhanet Vakaları*] eserine ve Machiavelli'nin *Prens* eserinin bir nüshasına da sahipti. Bunlar hafif sayılabilecek okumalar değildi ama koloninin bazen çalkantılı olan siyasi hayatında yolunu bulabilmek için kesinlikle işe yarar eserlerdi.

Brewster'ınki boyutlarında koleksiyonların, insanlar arasında bu kadar sıkı bağlar olan ufak yerleşimlerde topluluğun ortak kullanımına açık olduğunu düşünebiliriz, ancak tüm bunlar temelde kişisel koleksiyonlardı. Koloni dönemi Amerika'sının ilk yüzyılı boyunca en önemli koleksiyonlar, önde gelen vaizlerin kurduğu koleksiyonlardı. Topluluğun Kilise mensubu olmayan üyelerinin, kendi ihtiyaçlarını, giderek daha da hareketlenen Boston kitap piyasasından gidermeleri gerekiyordu. 1656'da Boston'da bir şehir kütüphanesi kurma girişimi olmuştu ancak bu, tüm cemaat için eğlence amaçlı eserler barındıracak bir kaynak olmaktan ziyade şehirdeki tüm rahiplerin ortak bir kaynağı olması için tasarlanmıştı. Kolonide hâlen misyon değerleri egemendi. Bu durum, Charlestownlı bir rahip olan John Harvard'ın, 1638'de Massachusetts'teki Cambridge'de yeni kurulan bir eğitim kolejine bıraktığı mirasın neden böylesine önemli olduğunu da kısmen açıklar.

Harvard'ın mirası, koleje onun adının verilmesine yetecek kadar büyük bir bağışla gelmişti. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde Harvard Koleji, Kuzey Amerika'daki en büyük kütüphaneye sahipti. Koleksiyon düzenli olarak ama tamamen bağışlara dayanarak büyüdü; zira modern dönem öncesi tüm yükseköğretim kurumlarında olduğu gibi kolej, kitap alımına para ayırmıyordu. 1678'de, Londra'da bağımsız bir rahip olarak yaşayan Theophilus Gale'in büyük bir bağışı, kütüphanenin boyutunu üçte bir oranında büyütmüştü. 1698'de Sir John Maynard'ın bağışı öyle kayda değerdi ki, aynısından en az iki tane bulunan nüshaların satılmasına yol açmıştı. 18. yüzyılın ilk on yıllarında koleksiyon, 3.000 cilde yakın bir boyuta ulaşacak kadar büyümüştü ve eski kolejdeki başlangıçtaki mekânı artık tüm bu kitapları saklayacak kapasiteye sahip değildi.

1723'te kolej, basılı bir katalog yayınlanması siparişinde bulundu.[22] Bu girişim Kolej'in İngiltere'deki dostlarının fikriydi ve belki de basımı da Londra'da yapılsa daha iyi olacaktı. Bunun yerine mütevelli heyeti, işi yerel bir Boston matbaacısı olan ve pek Latince basım tecrübesi olmayan Bartholomew Green'e sipariş verdiler. Green tedbirli davranarak yarım sayfalara quarto formatını seçmişti ki bu, hem matbaacı hem de ciltçi için çok çalışma ve zaman gerektiren bir süreçti. 400 nüsha basılmış, 100'ü projeye nezaret eden kitap satıcısı Gerrish tarafından satışa çıkarılmış, 300'ü ise kolej tarafından mezunlara ve olası bağışçılara ücretsiz dağıtılmış, bunların 100'ü de derhâl daha fazla bağış çekebilmek için İngiltere'ye gönderilmişti. Sonuç olarak kataloğu alan varlıklı ve dindar tüccarlar pek bağış yapma eğiliminde olmamışlardı. Bunlar, koleksiyondaki eksiklerin farkına varmaktan çok koleksiyonun boyutları karşısında şaşkına dönmüşler ve Harvard'ın rahatlıkla kendi başının çaresine bakabileceğini düşünmüşlerdi: "siz ne kadar zenginsiniz ve ne çok kişisiniz ve istediğiniz ne varsa kendiniz alabilirsiniz, vs. dediler"[23] Bağışlanan bu katalog nüshalarının hiçbirini bugün bulamıyoruz: görünüşe bakılırsa alıcıları, bu katalogları hayli hızlıca atmışlardı.

Bu olası hamiler, koleksiyonun küratörlüğü hakkında duyduklarından da pek etkilenmemişlerdi. Thomas Hollis'in 1725'te Benjamin Collins'e açık sözlülükle yazdığı gibi, katalog Londra'da dolaşıyordu ve:

22 W. H. Bond ve Hugh Amory, *The Printed Catalogues of the Harvard College Library, 1723–1790* (Boston: Colonial Society of Massachusetts, 1996).

23 Thomas Hollis'in Londra'daki New England Coffee-House'tan (New England Kahvehanesi) aktardığı konuşmalar. Bond ve Amory, *Printed Catalogues*, s. xxx.

"Kütüphanenizi bilen bazı kimselerin anlattıklarına dayanarak söyleyebilirim ki, buradaki kanaat, kütüphanenizin [Harvard] kötü yönetildiğidir. Oturmak ve okumak için oturaklar, değerli kitaplarınız için zincirler istiyorsunuz, tıpkı Bodleian Kütüphanesi veya Londra'daki Sion Koleji gibi. Kitaplarınızın isteyen adamın evine götürülmesine izin veriyorsunuz ve çok sayıda kitap kayboluyor. (Çocuksu) öğrencileriniz kitapları odalarına götürüyor ve duvarlarını süslemek için resimleri ve haritaları koparıp alıyorlar; böyle şeyler iyi değil."[24]

Yolun sonunda Harvard, belki de bu kaba saba çocuksu öğrencilere minnettar olmalıydı, zira 1764'te Harvard Hall yanmış ve kütüphane tamamen imha olmuştu. 5.000'den fazla cilt yok olmuş, ancak ödünç alanların elindeki kitaplar kalmıştı. Bu defa İngiliz bağışçılar daha cömert davrandılar. 1790'da, bağımsız ve yeni Amerikan ulusunun doğuşu esnasında yeni bir katalog basıldı ve katalog 9.000'e yakın eser listeledi. Burada çarpıcı olan kitapçıkların çok sayıda olmasıydı. Bu belki de, o zamanlarda yaşanan devrim olaylarında kitapçık yoluyla propagandanın rolü düşünülürse şaşırtıcı değildir ama yine de üniversite kütüphaneleri için sıra dışı bir durumdur.

Olması Gerektiği Gibi Kullanım

16. yüzyılda kurulduğunda Cizvit tarikatı, Katolik inancının küresel yaygınlığını arttırmak adına Japonya ve Çin'de, Brezilya'da ve Doğu Hint Takımadaları'nda çarpıcı bir dizi misyona girişti. Seyahat yazımının moda olmasından faydalanan tarikat, bu maceralarla dolu ve egzotik yolculukların bolca reklamını yaptı ve bu reklamın sonucu olan eserler günümüz kütüphane koleksiyonlarının temel eserlerinden oldu.[25] Ancak bu durum, tarikatın temel misyonunun, Avrupa'yı tekrar doğru dine döndürmek olduğu gerçeğini unutturmamalıdır.

---

24 Bond ve Amory, *Printed Catalogues*, s. xv.

25 1578'den 1621'e kadar basıldığını bildiğimiz, ağırlıklı olarak İtalyan matbaalarında, ancak sık sık da Güney Hollanda ve Fransa'da, pek çok farklı dilde basılan otuz kadar *Lettere del Giapone* veya *Litterae Japonicae* edisyonu vardır. Bunlar sıklıkla "Yıllık Japonya Mektupları" olarak tanımlanmış ve ülkedeki Cizvit misyonerlerce yazılmıştır. Misyonerler bu eserlerde sadece Japonya değil Çin ve Doğu Asya'nın diğer bölgeleri hakkında da görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu ciltlerin her biri teker teker USTC'te mevcuttur. Bağlam için bkz. Ronnie Po-chia Hsia (ed.), *A Companion to Early Modern Catholic Global Missions* (Leiden: Brill, 2018).

Tarikat bu misyonunda, artarda gelen birçok Papa tarafından tanınmış ve daha önceden eşi benzeri görülmemiş düzeyde bir hareket serbestliğine sahipti. İlk Cizvit koleji, 1548 yılında, Sicilya adasındaki Messina'da kurulmuştu. 16. yüzyıl boyunca 200'den fazla kolejin oluşturduğu bir ağ, İtalyan yarımadası, İspanya ve Kuzey Avrupa boyunca yayılacaktı. Kütüphaneler her bir projenin temel bir kısmını oluşturuyordu. Peter Canisius'un methiyeler düzeceği gibi, "Kütüphanesi olmayan kolejdense, kilisesi olmayan kolej daha iyidir." Canisius kitap yayımlayan ilk Cizvit yazardı ve belki de bu abartısı nedeniyle maruz görülebilir. Loyolalı Ignatius'un sekreteri olan Juan de Polanco, konuyu daha sade ifadelerle şöyle ortaya koymuştu: "Çalışma merkezlerimiz için kitap alınması, yiyecek alınması kadar önemli ve gereklidir. Kitap, Tanrı'ya hizmette bir araçtır."[26]

Cizvitler, 1560'larda Lehistan'da bir misyon başlatarak yeni ve kritik bir dönüm noktasına gelmişlerdi. 16. yüzyılda Lehistan, sıra dışı bir dinî özgürlükler diyarı olarak biliniyordu ve Katolikler, Lutherciler ve Kalvinistlerin yanı sıra pek çok inancın kaçkın mezheplerine de ev sahipliği yapıyordu. Ancak o dönemin insanları, Lehistan'ın Avrupa siyaseti ve ekonomisindeki kritik rolünün, Baltık ticaretinin bir merkezi konumunda bulunduğunun ve Rus Ortodoksluğu sınırında Batı Hristiyanlığının bir kalesi olduğunun da farkındalardı. Cizvitlerin gelişi bu nedenle jeopolitik önemi de olan bir olay ve bu kadim krallığın Katoliklik tarafından geri alınması için cesurca bir girişimdi.

Bu strateji için, 1565'te Braniewo'daki Cizvit kolejinin kurulması çok önemliydi. Kardinal Stanislaus Hosius'un fikir babası olduğu ve hem Papa XIII. Gregorius'un hem de Papalık elçisi Antonio Possevino'nun cömertçe desteklediği kolej, iki büyük Alman ticaret noktası olan Danzigve Königsberg arasına sıkışmış, Baltık sahili yakınlarında stratejik bir konumdaydı. Özellikle Königsberg, Protestanlığın bir kalesi, en doğudaki Protestan üniversitesinin bulunduğu yer ve Almanca basımın büyük merkezlerinden biri idi. Yeni Cizvit koleji apaçık bir biçimde bu güçlü kurumla rekabet etmesi için kurulmuştu. Kolej, yalnızca Katolik eğitimi almak isteyen Leh öğrencileri için bir mıknatıs işlevi görmeyecek, aynı zamanda Litvanya, Rutenya, Rusya ve Luthercilerin kuzeydeki kalesi olan İsveç'ten de öğrenci çekecekti. Başlıca amacı, Protestan Avrupa'ya yapılacak hücum için misyoner yetiştirmekti. Kolejin

26 Alıntılayan Paul Begheyn, *Jesuit Books in the Dutch Republic and its Generality Lands, 1567–1773* (Leiden: Brill, 2014), s. 17.

felsefe bölümüne "İsveçli Rahip Okulu" lakabı takılmıştı. Braniewo'dan duyulan korku öyle büyüktü ki, 1613'te İsveçli öğrencilere burada okumak yasaklanmış, burada okuyacak olanların cezası da idam olarak belirlenmişti.

Böylece İsveç'ten gelen öğrenci akışı azaldıysa da, zirve döneminde koleje bir yılda 300 öğrenci kaydoluyordu. Doğal olarak bu, kayda değer bir kütüphane gerektiriyordu. 1565 yılı ile 1620'li yıllar arasında son derece hatrı sayılır bir koleksiyon oluşturulmuştu. Koleksiyondaki 2.600 eser arasında Kilise Babaları ve klasik yazarların yanı sıra, Leh Karşı Reformu'nı benimsemiş yerel yazarlar da vardı. Braniewo'nun Katolik Avrupa'nın en önde gelen üniversitelerinden biri olarak görülmesi an meselesi gibiydi. Bu, kütüphanenin bir din değiştirme ve fetih aracı olarak kullanımının bir örneğiydi; kütüphane burada, Avrupa'nın en karmaşık dinî savaş alanında gönüller ve zihinler için verilen savaşta son derece önemli bir silah idi. Bu vizyonu gerçeğe dönüştürmekle görevlendirilen Cizvit kütüphaneciler için ne talihsizliktir ki, karşılarına onlar kadar cesur, o da kendini Tanrı'nın yoluna adamış bir savaşçı çıkacaktı. Karşılarında dindar bir Lutherci olan ve Baltık bölgesinde İsveç İmparatorluğu kurma ihtirası güden bir hükümdar, kuzeyin aslanı, İsveç Kralı Gustavus Adolphus vardı.

1621'de Gustavus Adolphus, günümüzde Letonya'nın başkenti olan ancak o zamanlar Leh kraliyetine tabi bir Protestan şehri olan Riga'yı fethetmişti. Buradaki Cizvit kütüphanesi ilk hedef olmuştu ve şehrin Protestan yöneticileri tarafından pek bir pişmanlık duymaksızın teslim edilmişti. 1.000 kitap toplanıp İsveç'e götürülmüştü. 1626'da Frauenburg (Frombork) katedral meclisi ktüüphanesi de aynı kaderi yaşamış, sonra sıra Braniewo'daki Cizvit kütüphanesine gelmişti. Kitaplar özenle kutulara ve sandıklara yerleştirilmiş, Baltık'ın öbür tarafındaki yeni yuvalarına gönderilmişti. Tüm bu hazineleri teslim almak için Stockholm'de, kraliyet kütüphanecisi Johannes Bureus'un önderliğinde bir inceleme ve dağıtma istasyonu kurulmuştu. Kitaplar burada seçilip ayrılıyor, sonra ya kraliyet koleksiyonuna ya da diğer İsveç kütüphanelerine gönderiliyordu. Braniewo ve Riga'nınkiler de dâhil olmak üzere en iyi koleksiyonlar, Uppsala'daki üniversite için ayrılmıştı. Üniversite kütüphanesi için bu, olağan bir durumdu. Kütüphane, Reform dönemi boyunca yağmalanan dinî merkezlerden alınmış 4.500 kitabın bağışlanmasıyla kurulmuştu. Şimdi de yeni düşmanların malları ile ziyafet çekebiliyordu. Bu yeni alımlar seline ev sahipliği yapması için inşa edilen yeni mekânlar, zamanın ruhunun ilginçliğini yansıtır. Uppsala'daki kütüphane iki kat hâlinde organize

edilmişti. Üst kat, Lutherci teoloji eserleri dâhil olmak üzere üniversitenin öğretim faaliyetlerinde kullandığı kitapları içeriyordu. Alttaki kütüphane ise Katolik, Kalvinist ve Cizvit olarak tanımlanan çeşit çeşit kitap içeriyordu: Almanya'dan alınan ganimetler işte burada yatıyordu.[27] Elbette bilginlerin, düşmana karşı savunmalarını güçlendirmeleri için iyi veya kötü her tür kitaba ihtiyaçları vardı. Ama Cizvit kitaplarına, ancak bu eserlerin cazibesine kapılmayacak güçteki kimselerin erişmesi doğru olurdu. Bu iki kat, dışarıdaki merdivenlerinde bulunan iki ayrı kapıyla ayrılmıştı. Yalnızca inancı sarsılmaz olanlara alt katın anahtarı veriliyordu.

İsveç askerî gücünün getirdikleri sayesinde Uppsala, kısa bir süre içinde, özellikle de Braniewo rekabetinin ortadan kaldırılmasıyla kuzeydeki en büyük üniversite kütüphanesine sahip oldu. Ancak üniversite, İsveç'in Almanya ve Lehistan'daki fetihlerinden gelen kitapların tek alıcısı değildi. Artık, günümüzde Estonya'da bulunan Tartu ile Finlandiya'daki Turku'da da İsveç üniversiteleri vardı. Västeras ve Linköping'deki dil öğretimi odaklı ortaokullar da, zaman içerisinde Strägnäs'taki katedral kütüphanesi de ganimetlerden paylarını alacaklardı.[28] İsveçli yeni sahiplerinin bakış açısına göre bu yapılanlar yağma değil esir kurtarmaydı. Cizvitler bu kitapları esir almışlar, şimdi ise kitaplar esaretten kurtarılmışlardı. İsveçli Başpiskopos Laurentius Paulinus Gothus'un 1642'de belirttiği gibi:

> "Bu savaşta Tanrı, bazen bize, düşmanlarımızın [Cizvit tarikatının] doğru dine karşı çıkmak için yanlış amaçlarla kullandığı meşhur kolejlerini ve muhteşem kütüphanelerini almamız için cömertçe yardım etti. Bunlar, *genium usum*'a [olması gerektiği gibi kullanım] açık olacaklar ki, bu da Tanrı'nın şanını yüceltmekten başka bir şey değildir."[29]

İsveç kütüphane kurma sistemi, 1643'te İsveç şansölyesi Axel Oxenstierna tarafından yayımlanan bir emirde kayıt altına alınmıştı; aslında bu emir, bir kuşaktır pratikte uygulanan yöntemleri yalnızca resmîleştiriyordu. Emirlere

27 Emma Hagström Moli , 'To Place in a Chest: On the Cultural Looting of Gustavus Adolphus and the Creation of Uppsala University Library in the Seventeenth Century', *Barok*, 44 (2016), s. 135–48 (s. 142–5).

28 Emma Hagström Molin, 'The Materiality of War Booty Books: The Case of Strängnäs Cathedral Library', Anna Källén (ed.), *Making Cultural History: New Perspectives on Western Heritage* (Lund: Nordic Academic Press, 2013), s. 131–40.

29 Molin, 'Materiality of War Booty Books', s. 131.

göre yeni ele geçirilen her bir şehirde, İsveç ordusunun subayları, herhangi bir kayda değer yerel arşiv, belge veya kütüphane konusunda bilgi verebilecek bölge sakinlerini bulacaklardı. Yerleri öğrenildiğinde bu gibi değerli şeyler, sandıklara konulup İsveç'e gönderilecekti.[30]

1642 yılı, Kapusen manastırı ve Moravya'da bulunan Olmütz'teki (Olomouc) Cizvit kolejinden yeni hasatlar getirmiş, Otuz Yıl Savaşları'nı bitirecek barış anlaşması görüşmelerinin sonuca bağlanmakta olduğu 1648 yılında ise İsveçliler Prag'daki Strahov manastırının meşhur kütüphanesine el atmışlardı. Yalnızca yerel halkın kararlı direnişi, İsveçlilerin Karl Köprüsü'nü geçişini engelleyerek şehrin aşağı tarafındaki Cizvit üniversitesinin kütüphanesini kurtarmıştı. 1646'da Turku'daki üniversite kütüphanesi, İsveçli general Torsten Stålhandske'nin eşi Christina Horn'dan, 248'i folyo olmak üzere 1.092 eserlik muhteşem bir bağış aldı. General Stålhandske kütüphaneyi, İsveç'in Danimarka'daki Jutland'ı 1644'te fethetmesinden sonra savaş ganimeti olarak almıştı. Kütüphanenin ilk sahibi Aarhus piskoposu Martinus Matthiae (1596-1643) idi. Bolca seyahat eden Matthiae, koleksiyonunu Paris, Leuven, Antwerp, Amsterdam ve Leiden'ın yanı sıra, Wittenberg'i de ziyaret ederek oluşturmuştu: şimdi ise koleksiyon bir İsveç üniversitesinin kütüphanesindeydi. Lutherci mezhepdaşlar bile İsveçlilerin, başkalarının kitaplarına duyduğu doymak bilmez açlık karşısında güvende değillerdi.

Horn'un mirasını ancak Turku kütüphane koleksiyonunun 1655'te yayımlanan basılı bir erken dönem kataloğu sayesinde biliyoruz. Kütüphanenin tamamı, 1827 yılında şehrin yıkıcı bir yangında yok olmasıyla kaybedilmişti. İsveçlilerin aldığı savaş ganimetinin daha büyük bir kısmı da, 1697'de İsveç kraliyet kütüphanesini yok eden bir diğer yıkıcı yangında yok olmuştu. Bu gibi yangınlar, takdiri ilahinin intikamı değil, özellikle de soğuk kış aylarında her yerde atış yakılmasının gerektiği ve şehirleri hâlen büyük oranda keresteden yapılma olan kuzeyde kaçınılmaz birer olaydı. Riga ve Braniewo'nun Uppsala'ya gönderilen kitapları görece daha sağlam olarak günümüze ulaşabildi ve hâlen üniversite kütüphanesinin raflarında açıkça görülebiliyor. Yakın zamanda kütüphane, Polonya ve Letonya'dan kütüphanecilerin gelip eski

30 Molin, 'To Place in a Chest'. Emma Hagström Moli , 'Spoils of Knowledge: Looted Books in Uppsala University Library in the Seventeenth Century', Gerhild Williams vd. (ed.), *Rethinking Europe: War and Peace in the Early Modern German Lands* (Leiden: Brill, 2019). Ayrıca Molin'in basıma hazırlanılan şu eserine de bkz. *Plundered Books and Documents in Seventeenth-century Europe* (Leiden: Brill, 2022).

Cizvit kütüphanelerinin kataloglarını yapmasına izin verdiyse de, doğrudan kitapları iade etmeye pek yanaşmadı.[31]

Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesi bu talancı kitap kolektörlüğünü bitirmedi. Hem kütüphanelerin devam eden soygununun hem de Cizvit misyonerlerinin olağanüstü direncinin bir örneği, 1569'da Katolik Litvanya soylularının isteği üzerine kurulmuş olan Vilnius'taki Cizvit kolejinde görülebilir. Kolej, Katolikliğin doğudaki bu kalesinde hayli gelişti ve dini doğuya yayma misyonunu da memnuniyetle benimsedi. Bu görev, Kral Sigismund Augustus'un (1520-72) 4.000 kitaplık olduğu değerlendirilen olağanüstü kütüphanesinin bağışlanması ve 1575'te kendi matbaasını kurması için koleje belli bir fon ayrılması ile ciddi destek gördü.[32] Gelecek yüz yıl boyunca bu matbaa, Lehistan-Litvanya Birliği'ndeki en önemli matbaalardan biri olacak ve hem Latince hem de Lehçe dillerinde sürekli olarak ve bol bol, pedagojik ve ibadetle ilgili eserler basacaktı. Litvanya topraklarında Litvanca olarak basılan ve günümüze ulaşan en eski eser bu matbaanın eseriydi ve tahmin edilebileceği üzere bir ilmihâldi.

Vilnius, Otuz Yıl Savaşları'nın en korkunç yıkımlarından uzak kalabilmişti. Ancak savaşın sonu, Lehistan-Litvanya için Tufan olarak bilinen daha da karanlık bir dönemi getirmişti. İsveçliler Varşova'yı ve Polonya'nın çoğunu işgal etmişken, Rus orduları Litvanya'yı kuşatmış ve Vilnius'u işgal etmiş, bunun sonuçları da tahmin edilebileceği gibi olmuştu. Şehir Büyük Kuzey Savaşı (1700-21) sırasında yine, bu kez İsveç orduları tarafından yağmalanmıştı. 1710'da, zaten zayıf düşmüş olan şehir nüfusu, Avrupa'daki son veba salgınlarından birine yakalanmıştı. En az 35.000 kişi ölmüştü ki bu, şehir nüfusunun yarısına tekabül eden bir sayıydı. 1715 ve 1749'da bir dizi feci yangının da eklenmesiyle tüm bunlar, Vilnius'u bir zamanlar olduğu şehrin bir hayaleti hâline getirmişti. Akademi varlığını sürdürmekte güçlük çekiyordu. Kütüphanesi, özellikle de Litvanya Grandük'ü Lew Sapieha (1557-1633) ve oğullarından üçünün kütüphanelerinden gelen 3.000 kitabı içeren *Bibliotheca Sapiehana*'nın bağışından sonra yağma için doğal bir hedef olmuştu.[33] Buna

31 Józef Trypućko, *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo Held in the University Library in Uppsala* (3 cilt, Warsaw: Biblioteka Narodowa/Uppsala: Universitetsbibliotek, 2007). Riga kataloğu 2021'de yayımlanacaktır.

32 Jan Pirozynski, 'Royal Book Collections in Poland during the Renaissance', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 21–32 (s. 25, 27).

33 Alma Braziuniene, 'Bibliotheca Sapiehana as a mirror of European culture of the Grand Duchy of

rağmen, Cizvit tarikatının yasaklanmasının ardından kurumun kesin olarak kapatıldığı 1773 yılına gelindiğinde üniversite, 4.000 eserden fazla kitap içeren bir koleksiyonu yeniden kurabilmişti. Ancak ilginçtir ki, bu yeni koleksiyonun önemli bir kısmı Lehistan-Litvanya'da basılan eserlerden oluşuyordu: kitaplar yalnızca Cizvit matbaasından değil Varşova ve Krakow'dan da gelmişti.[34] Avrupa'nın dört bir yanında kitap basımının sürekli artışı sayesinde, kütüphane koleksiyonlarını baştan kurmak çok daha kolay bir hâle gelmiş, bu da kütüphanelerin imha edilmesini bir silah olarak giderek daha etkisiz kılmıştı.

Cizvitler misyonlarına azim ve direnç ile devam ettiler ve bu yönleriyle, gerek Katolik gerekse Protestan hasımlarını, istemeyerek de olsa kendilerine saygı duymak zorunda bıraktılar. Ayrıca Cizvitler, mücadelelerini karanlığın kalbine, Avrupa'nın yeni Protestan devletlerine taşımaktan da korkmuyorlardı. 17. yüzyıl başlarında Cizvitler, Felemenk Cumhuriyeti'nin kuzeyindeki Friesland bölgesinde, Kalvinciliğin tavizsiz bir kalesi olan Leeuwarden'da gizli bir misyon başlatmışlardı. Burada misyon çalışmaları için, ağırlıklı olarak Katolik teolojisiyle ilgili olan 1.200'den fazla ciltten oluşan bir koleksiyon oluşturmuşlardı.[35] Felemenk Cumhuriyeti'nin dört bir yanında Katolikler, ihtiyaç duydukları ibadet eserleri külliyatının sorunsuzca tedarik edilebilmesini sağladılar; bunda özellikle kâr etmek için mezhep ayrımlarını umursamadan, her iki tarafa da kitap satmaktan memnun olan kitap satıcılarının da payı vardı.

Düşmanlarının savunma hattındaki bir güçsüzlüğü hızlıca fark etmekte usta olan Cizvitler, Felemenk Cumhuriyeti'ni çoğunlukla Cizvit yazarlar tarafından yazılmış olan Katolik ibadet eserleriyle doldurdular. Maastricht, Den Bosch, Roermond ve Breda'daki tartışmalı sınır bölgeleri, ileri karakollar olarak işliyorlardı. Den Bosch'un Felemenklerce fethi, Cizvitleri en etkin matbaalarından etmişti ancak bu ancak son derece geçici bir aksilikti. Cizvit kitapları sıklıkla Cumhuriyet sınırları içerisinde basılıyordu; ama matbaacılar genellikle, kitaplarını her ikisi de güvenli Katolik ve yabancı şehirleri olan Antwerp ve Köln'de basılmış olarak gösterecek kadar saygılıydılar.[36]

Lithuania', Ausra Rinkunaite (ed.), *Bibliotheca Sapiehana. Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys katalogas* (Vilnius: Lietuviu literaturos ir tautosakos institutas, 2010).

34 Katalog, günümüzde Vilnius üniversite kütüphanesinde yer alan bir el yazmasıdır. Bkz. http://www.virtus.mb.vu.lt/en/.

35 H. Oldenhof, 'Bibliotheek Jezuïetenstatie Leeuwarden', Jacob van Sluis (ed.), *PBF. De Provinsjale Biblioteek fan Fryslân, 150 jaar geschiedenis in collecties* (Leeuwarden: Tresoar, 2002), s. 75–80.

36 Yararlı bir liste için bkz. Begheyn, *Jesuit Books in the Dutch Republic*, s. 10–12.

İngiltere'de Katolikler sert ceza yasalarına tabiydiler. Özellikle de Cizvitler, Kraliçe Elizabeth'e yapılan suikast entrikalarına ve VI. ve I. James'e karşı düzenlenen Barut Komplosu'na (Gunpowder Plot) dâhil olmaları nedeniyle korkulan ve nefret edilen bir gruptu.[37] İngiliz Cizvit lideri Henry Garnet, 1606'da kralı ve Meclis'i havaya uçurmak için gerçekleştirilen bu başarısız girişim sonrasında infaz edilenler arasındaydı. Buna rağmen, 17. yüzyıl içerisinde İngiltere'deki Cizvit misyonu, muazzam bir gizli kütüphane ağı kurdu. Herefordshire'daki Cwm'de bulunan kütüphane, Avrupa Katolik yayımcılığının başlıca merkezlerinden gelen 336 cilt eseri barındırıyordu. Nottinghamshire'daki Holbeck Woodhouse'da yer alan kütüphane ise bunun iki katı büyüklüğündeydi.[38] Her iki kütüphaneye de, 1678'de Kral II. Charles'ı öldürmek için düzenlendiği iddia olunan Papacı Komplo (Popish Plot) dönemindeki Katolik karşıtı histeri sırasında el konmuştu; gerçi her iki kütüphanenin varlığı da bundan çok önceleri yetkililerce biliniyor olmalıdır.

Savaşta kullanılan silahlar her çeşit ve boyutta olabilir. Kimileri varlıklarını korkunç bir etkiyle belli ederken, kimileri sessiz sedasız işler. 17. ve 18. yüzyılın kütüphane savaşlarında da durum böyleydi. Kütüphaneler talanla veya bir şehrin yağmalanmasına hep eşlik eden o feci ateşlerin yan etkisi sonucunda yok olabiliyorlardı. Kütüphaneler, sık sık bilinçli olarak el konulmanın da hedefi olabiliyorlardı ki, bunun en meşhur örneği, Almanya'nın en muazzam Orta Çağ kütüphanesi olan Heidelberg Üniversitesi kütüphanesinin, 1622'de Vatikan'a götürülmesiydi.[39] 5.000 basılı kitabı ve dudak uçuklatan sayıda, 3.500 el yazması eseriyle Heidelberg, en büyük ganimetti; ancak yukarıda gördüğümüz gibi İsveçlilerin eksiksiz çalışması, salt sayısal olarak değerlendirildiğinde, Heidelberg'deki eserlerden çok daha fazlasına el konulmasını temin edecekti. Pilgrim Fathers, teker teker her bir metne değer veren bir topluluk olarak pek çok soğuk kış boyunca, ilk filolarındaki ufacık gemilerle taşınabilecek ne varsa ona bel bağlamışlardı. İngiltere'deki Cizvitler

37 Ç.N.: İskoçya Kralı VI. James, 1603 yılında, İngiliz ve İskoç kraliyetlerinin onun şahsında birleşmesiyle beraber I. James adıyla İngiliz Kralı oldu. Aynı anda İskoçya Kralı ünvanını da koruyan James, bu nedenle literatürde VI. ve I. James olarak anılmaktadır.

38 Hannah Thomas, '"Books Which are Necessary for Them": Reconstructing a Jesuit Missionary Library in Wales and the English Borderlands, ca. 1600–1679', Teresa Bela vd. (ed.), *Publishing Subversive Texts in Elizabethan England and the Polish-Lithuanian Commonwealth* (Leiden: Brill, 2016), s. 110–28; Hendrik Dijkgraaf, *The Library of a Jesuit Community at Holbeck, Nottinghamshire (1679)* (Cambridge: LP Publications, 2003).

39 Jill Bepler, 'Vicissitudo Temporum: Some Sidelights on Book Collecting in the Thirty Years' War', *Sixteenth Century Journal*, 32 (2001), s. 953–68.

kütüphanelerini daha gizli bir biçimde kurmuşlardı: misyon, bazen de amaçları çok yüksek sesle dile getirilmediğinde serpilip gelişebiliyordu. Görece daha şanslı olan Felemenk Cumhuriyeti Katolikleri ise, Amsterdam kitap piyasasının bolluğu ile açıkça ziyafet çekebiliyorlardı. Bu çatışma, mücadele ve bir amaç doğrultusunda kütüphane kurma öyküsünden öğrendiğimiz asıl şey, Avrupa ahalisinin, kitapları fesat çıkarabilen nesneler olarak değerlendirdiğidir ki gerçek de budur: kitaplar inancın yol gösterici ışığı veya siyasi bünyeyi kirleten nesneler olabiliyorlardı. Ancak Protestan kütüphaneleri için Cizvit kitaplarına şevkle el konulmasından (ve Katoliklerin Protestanların kitaplarına el koymasından) öğrendiğimiz şey de, dönemin kültürel sermayesinin ne büyük oranda tarafların ortak değeri olduğudur. Tüm inançların aydınları, herhangi bir koleksiyonda bulunabilecek kocaman ciltleri oluşturan klasik eserlere, Kilise Babalarının yazdıklarına, dil bilgisi kitaplarına ve sözlüklere değer veriyorlardı. Kazananların, fethettikleri kütüphanenin küllerini didiklemek yerine rafları tarayıp seçim yapmalarının nedeni de işte buydu.

DÖRDÜNCÜ KISIM

KAMUSAL OLAN İLE KİŞİSEL OLAN ARASINDA

ONUNCU BÖLÜM

BÜYÜK PLANLAR

Sıkı bir Presbiteryen olan ve Bedfordshire'da rahiplik yapan James Kirkwood, 1680'lerde Paris'i ziyaret etmiş olsaydı, muhtemelen şehrin büyük ilmî kütüphanelerine alınmayacaktı. Bir İskoç olan Kirkwood, sürgünde yaşamını sürdürmeye çalışıyordu. Yeterli kaynakları olduğu veya yeni bir hami bulabildikleri sürece sürgün, pek çok dinî sığınmacı için kendilerini kitap koleksiyonculuğuna vermek için ideal bir dönemdi. Ama Kirkwood, enerjisini sadece kendi teselli mekânını yaratmaya değil, aydınlanma ve ilmi, her bir dinî bölgede bir halk kütüphanesi kurmak yoluyla ana vatanı İskoçya'nın her yerine yaymak şeklindeki büyük planı nedeniyle sıra dışı biriydi. Kitapların getirdiği sınırsız olasılıklara dair bu tür düşünceler Kirkwood'un, Avrupa'da o güne kadar görülmüş en büyüleyici kütüphanelerden birini kurmuş olan, Fransa'nın en büyük koleksiyoncusu Kardinal Jules Mazarin'le ortak bir noktasıydı. Her ikisinin de kütüphanenin geleceğine dair bir vizyonu vardı: birisi Kilise tarafından küratörlüğü yapılan, İskoçya'nın pek çok ufak yerleşim yerinde büyük bir teolojik bilgi kaynağı olacak olan bir dizi kütüphaneyi içeriyordu, diğeri ise ziyaretçi bilginlere açık olan, İskenderiye'yi andıran bir koleksiyonu. İki vizyon arasında Mazarin'in kütüphanesinin çok daha iyi bilinen kütüphane olması, bilginlerin tarihteki etkisinin bir göstergesidir.

Mazarin'in halka bakışı, beklenebileceği üzere aristokratça ve elitistti.[1] Roma İmparatorluğu'ndaki büyük adamlar gibi onun için de kütüphane, yandaşlar bulmak ve ardında bir miras bırakmak için kullanılacak pek çok araçtan biriydi. Kütüphane bir servet, güç ve zevk göstergesiydi (gerçi Mazarin'in durumda zevk, daha ziyade kütüphanecisi Gabriel Naudé'nin zevkiydi).

1 Bkz. 11. Bölüm.

Bu ayrıca Avrupa siyasetinde başat konuma gelmiş olan büyük bakanların doymazlığına dikilmiş bir anıt gibiydi. Kral'ın lütfu sayesinde gelen hediyeler, araziler ve maaşlar, kralın başlıca danışmanlarına en yüksek düzey soyluları bile gölgede bırakacak ölçüde kütüphaneler kurma ve kolektörlüğe başlama olanağını sağladı. Güçleri azaldığında ise, Mazarin gibi devlet adamlarının kütüphaneleri halkın öfkesi için doğal hedefler oluyordu; bu öfkeye genelde, gölgede bırakmış oldukları ileri gelenlerin sessiz desteği de eşlik ediyordu.

Kirkwood'un vizyonu çok farklıydı. Reformasyon, insanların eğitilmesinin bu yeni dinî hareketin başlıca hedefi olduğunu duyurmuştu. Elizabeth'in kilisesinin, her bir dinî bölge kilisesinin *Foxe's Book of Martyrs*'in [*Foxe'un Şehitler Kitabı*] ve Erasmus'un *Paraphrases* eserinin birer nüshasına sahip olmasını istemesi meşhurdu. Bu ufak bölgesel kütüphaneler, Katolik kiliselerin Orta Çağ döneminde topladığı ekmek ve şarap ayini kitaplarının yerini alacaktı. Ancak Kirkwood ve arkadaşı Thomas Bray, iki yüzyıl süren Protestan vaazlarının, ilmihâllerinin ve dinî eğitiminin, kütüphanelere erişim konusundaki bu vizyonu gerçek hayata aktaramadığının gayet farkındaydı. Bunun yerine, tıpkı Hollanda ve Kuzey Almanya gibi İskoçya ve İngiltere'de de, büyük oranda dindar, Kilise mensubu olmayan kurucu bağışçılarına bağımlı olan kilise, okul ve şehir kütüphanelerinden oluşan bir çeşit yamalı bohça ortaya çıkmıştı. Kimi diğer kütüphaneler, dağıtılan manastırlardan el konulan ve devri geçmiş kilise kitaplarını barındıran depolar olarak hızla gelişmişlerdi; buralardaki bu kitapların çoğu, beklenen kullanıcıların ihtiyaçlarıyla ilgisizdi. Mazarin'in ilim camiasına yönelik, Paris'teki kütüphanesinde topladığı hazineleri incelemeleri için yaptığı kibirli ve sınırlı daveti bir halk kütüphanesi vizyonu olarak ne kadar yetersizse, bu düzen de o kadar ve gayet açıkça yetersizdi. İkisinin de kalıcı bir geleceği olmayacaktı.

Tartışmalı Bir Miras

Şehir kütüphanelerinin tarihi, Carolus Magnus dönemine kadar gider.[2] 802'de Aachen Sinod'u, dinî bölge kiliselerini belirlenmiş bir minimum sayıda ayin kitabı bulundurmakla sorumlu kılmıştı. Kitaplar ibadet, belirli dinî törenlerin yapılması, İncil'in yorumlanması ve vaazlar için gerekliydi. Dolayısıyla, yirmi veya otuz kitabı olan bir kilise iyi donanımlı olarak değerlendirilebiliyordu. Ancak din adamlarının, devraldıkları kitaplardan daha fazlasını edinmeleri

2 Bkz. 2. Bölüm.

de bekleniyordu.[3] Bu iddialı bir talepti ve uygulamaya konmasının etkin biçimde temini zordu. Ancak talep, yine de dinî bölge kilisesi merkezinde gelişen bir kütüphane kurulumu paradigması yerleştirmeyi başardı. Matbaanın icadından önce yerel kilise kütüphanesi, pek çok Avrupa toplumunun en büyük ve hatta belki de tek kütüphanesiydi.

Bu tür kütüphanelerin tüm toplum tarafından kullanılabileceği ve kullanılması gerektiği fikri ancak 14. ve 15. yüzyıllar dolaylarında belirdi. Genel olarak, halkın faydalanması düşünülen miraslar, doğaldır ki dinî bölge kiliselerine bırakılıyordu. Zira buralar tüm toplumun düzenli kullanımına açık olan mekânlardı. Buralar ayrıca depolama ve korunma, idare ve halka açıklık gibi konularda da en iyi şartları sunan yerlerdi, çünkü ayrı bir kütüphane binası için gerekli maddi kaynağın olması nadir bir durumdu. Kendi toplumlarına kitap koleksiyonlarını miras bırakan rahip veya varlıklı vatandaş örnekleri, Avrupa'nın çoğu bölgesinde görülebilir. 1309'da Rahip Jordanus, elindeki on sekiz kitabı Orta Almanya'da, Braunschweig'da bulunan Aziz Andreas dinî bölgesine miras bırakmıştı. Ardıllarından biri 100 yıl sonra kırk kadar cilt daha miras bıraktı. Bir yüzyıl sonra da, Braunschweig'da konsey kâtibi olan Hamelnli Gerwin henüz hayattayken kütüphaneye 336 kitap bağışladı.[4] Böylesine bir cömertlik, kişinin toplumundan duyduğu gurur, toplumdaki denklerince övülme isteği veya dünyadan göç etmeden önce maddi varlıklarını bırakma yönünde genel bir arzudan kaynaklanabiliyordu.

Kitapları toplumuna miras bırakma geleneği, giderek daha çok vatandaşın kayda değer kitap koleksiyonları toplayabilmesi nedeniyle, matbaanın icadından sonra daha büyük yaygınlık kazandı. Ancak kitapların giderek çeşitlenen konuları, bazen bu tür miraslar için yerel kilisenin uygun bir alıcı olmamasını beraberinde getirdi. 16. ve 17. yüzyıllarda, giderek daha fazla sayıda kolektörün kütüphanelerini, özel olarak bir kent veya halk kütüphanesi kurma talimatı vererek şehirlerine miras bıraktıklarını görüyoruz. Ancak kişisel bir kütüphanenin bir kent kurumuna dönüştürülmesi için kayda değer maddi imkânlar gerekliydi. Flaman rahip Frans Potens, kitap koleksiyonunu 1564'te Kortrijk şehrine miras bırakmıştı; Potens ölüm döşeğinde iki belediye başkanı ve şehir meclisi üyesini projeyi icra etmekle görevlendirmiş, ancak şehrin yöneticileri, onun ölümünden sonra mirasındaki koşulları yerine getirmekte

3 Ladislaus Buzás, *German Library History, 800–1945* (Jefferson, NC: McFarland, 1986), s. 97–100.

4 a.g.e., s. 98.

gönülsüz olmuşlardı.[5] Bu hayal kırıklığı yaratan bir durum olsa da, Frans Potens'in, özenle hazırlamış olduğu vasiyeti bu şekilde göz ardı edilen tek kitap kolektörü olmadığı kesindir. Başka birinin kitaplarını bir görev bilinciyle koruyup kollamak zaten başlı başına büyük bir yükken, bu kitapları bir kamu kaynağı olarak geliştirmek sıklıkla aşılmaz boyutta engellerle karşılaşmıştı. Katolik bölgelerde kitap koleksiyonlarını kilise kurumlarına, manastırlara veya yeni rahip okullarına bırakmak hâlâ çok daha kolay bir seçenekti. Protestan Avrupa'da kamu kütüphaneleri kurma girişimlerini güçleştiren bir diğer etken, bu tür koleksiyonlar kurmak için en elverişli kaynağın, kapatılan manastır kütüphanelerinin kitapları olmasıydı. Bu durum, yeni kurumların, bölgedeki rahiplerden bile pek az ilgi gören, devri geçmiş skolastik teoloji koleksiyonlarıyla dolmasına neden oldu. Bu koleksiyonlardan pek çoğunun hızla kiliselerin tavan aralarına, halkın gözünden uzak yerlere konulmasına şaşırmamak gerekir.

Popüler bir şehir kütüphanesi kurmayı başarabilen bir yerleşim yeri, büyük, zengin ve bağımsızlığına çok düşkün bir liman şehri olan Hamburg'du. Burada kent kütüphanesi, cömertçe sunulan erişim koşulları sayesinde büyüyüp serpildi. 1651'den itibaren kütüphane her gün dört saat açıktı ve elli yıl sonra şehrin vatandaşlarının kitap ödünç almasına bile izin verilmeye başlanmıştı. Koleksiyon 1704'te 25.000 cilde sahipken büyüyüp 18. yüzyıl sonuna gelindiğinde 100.000 cilde ulaşmıştı.[6] İsviçre kantonlarının büyük şehirleri olan Zürich ve Basel'de, Reformasyon esnasında kiliseye ait mal mülkün de imhası, kent kütüphaneleri açma girişimlerini güçleştirmişti; ancak buralarda da insanların şehirlerinden duydukları gurur en sonunda ağır basmıştı.[7] Zürich'in *Burgerbibliothek*'i 1629'da, dört genç tüccarın şahsi bir girişimi sonucunda kurulmuştu. Cömert vatandaşların, özellikle de ilginç şeyler dolaplarında bulunan nesnelerden yaptıkları bağışlar sayesinde kütüphane büyüdü.[8] Basel de Erasmus'un hayranları ve gözüne girmek isteyenlerin ona getirdikleri hediyeleri sakladığı söylenen meşhur Erasmus sandığı da dâhil olmak üzere, bu tür nesnelerden oluşan hatırı sayılır bir koleksiyon oluşturmuştu.[9]

5 Theodoor Sevens, 'Bibliotheken uit vroeger tijd. I: Eene openbare Bibliotheek te Kortrijk in de 16e eeuw', *Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen*, 1 (1903), s. 196–8.

6 Buzás, *German Library History*, s. 208, 215.

7 Bkz. 6. Bölüm.

8 Christian Scheidegger, 'Buchgeschenke, Patronage und protestantische Allianzen: Die Stadtbibliothek Zürich und ihre Donatoren im 17. Jahrhundert', *Zwingliana*, 44 (2017), s. 463–99.

9 Elisabeth Landolt, *Kabinettstücke der Amerbach im Historischen Museum Basel* (Basel: Historisches Museum, 1984).

Bu büyük şehirler dışında büyüyüp serpilen kütüphaneler kurmak çok daha zor oldu. Var olduğu bile söylenemeyecek bir okur kitlesine, çoğunluğu Latince olan ve genelde kapatılan Katolik manastırlarından gelen metinlerden oluşan yüzlerce veya binlerce eski kitaplık koleksiyonların küratörlük masraflarını açıklamak güçtü. Büyük ve bağımsız Alman şehirlerinde görülen türden, şehre bağlılık duygusundan kaynaklanan bir gayret olmadığında, manastır kitap koleksiyonları yakınlardaki en elverişli yere atılıyor veya olduğu yerde bırakılıyordu. Küçük kasabalarda bu kütüphanelerin nihai varış noktası genelde bölgedeki okul oluyordu ki, bu okul da yeni kurulmuş Protestan kilisesine bağlı oluyordu. Reformasyon'un ilk günlerinde Martin Luther, etkili ve güzel bir konuşmayla Alman gençliğini eğitmek için okullar kurulması çağrısında bulunmuştu ve talebi yerine getirilmişti. Bir bölge Lutherciliği kabul ettiğinde, yeni *Kirchenordnungen*, yani kilise emirleri, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin kullanımı için yeni okulların kütüphanelerle donatılmasını öngörüyordu. Bu, tabii en ateşli Katoliklik savunucularının yazdığı eserler ayıklandıktan sonra, kilise ve manastırların eskimiş kitap koleksiyonlarını istiflemek için kullanışlı bir bahane olmuştu.

18. yüzyıla gelindiğinde pek çok Alman okul kütüphanesinin, 10.000 kitabı bulan muhteşem ilmî koleksiyonları vardı ancak bunlar genç öğrenciler için pek de işe yarar değildi. Çok daha uygun olan, daha sonraları, 17. veya 18. yüzyılda kurulmuş ve yakın zamanda çıkmış Almanca ibadet kitaplarıyla dolu ufak dinî bölge kütüphaneleriydi. Mecklenburg-Pomerania'nın kilise kütüphaneleri genelde elli ile 200 arası kitap barındırıyordu ki bu kitaplar, bölgedeki rahibin özenle seçip aldığı veya bağışladığı eserler yahut Saksonya'daki Salzwedel'de olduğu gibi belediye başkanlarının miras bıraktığı kitaplar oluyordu.[10] Bu kütüphanelerin başarısı nihai olarak sundukları erişim düzeyine ve de bölgedeki rahip ve öğretmenlerin ilgisine bağlıydı. Bunlar kütüphaneyi, kendi kişisel koleksiyonlarının bir devamı olarak değil de gerçek bir kamusal kaynak olarak görürlerse, o dinî bölge kilisesinin veya okulun kütüphanesi serpilebiliyordu.

10 Robert Zepf (ed.), *Historische Kirchenbibliotheken in Mecklenburg-Vorpommern* (Rostock: Universitätsbibliothek Rostock, 2019); Renate Stier-Meinhof, 'Die Geschichte der Bibliothek der St. Katharinenkirche in der Neuen Stadt Salzwedel', Uwe Czubatynski, Adolf Laminski ve Konrad von Rabenau (ed.), *Kirchenbibliotheken als Forschungsaufgabe* (Neustadt an der Aisch: Degener, 1992), s. 47–68; Joachim Stüben ve Falk Eisermann (ed.), *Rundblicke: Kirchenbibliotheken und Reformation im kulturellen Kontext* (Schwerin: Thomas Helms, 2019).

Alman topraklarındaki erken dönem halk kütüphanelerine dair anlattıklarımız, içinde iyiyi ve kötüyü barındıran bir öyküyse de, Hollanda'dakilere dair söylenebilecekler ancak üzücü şeylerdir.[11] Hollanda'nın gelişen ticari merkezleri, Reformasyon'dan önce zengin bir dinî bölge kilisesi ve manastır kütüphanesi geçmişine sahipti: sadece Gouda kasabasında bile tam on bir adet bu tür kütüphane vardı. Tüm bu kütüphaneler, Felemenk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve Kalvinizm'in devlet dini olarak tanınması ile sonuçlanan Ayaklanma sırasındaki sıkıntılardan kötü etkilendiler. Ülkenin doğusunda bulunan Zutphen şehir kütüphanesi, çatışmaların patlak vermesinden kısa bir süre önce, 1560'larda açılmıştı. Kütüphane 1572 ile 1591 yılları arasında beş kez yağmalanmış, koleksiyonu 357 eserden ancak 100 kadar esere kadar düşmüştü. Çaresiz kütüphaneci, bir defa kütüphanenin kapısını çimento döküp kapatmayı denemiş ancak bunun, koleksiyondaki eserlerin ciltlerini süsleyen altın yaldızlı kitap tokalarını almaya niyetli askerler için ciddi bir engel oluşturmadığını görmüştü.

1590'lara gelindiğinde Protestanlık, Felemenk Cumhuriyeti'ni oluşturan tüm vilayetlerde yerleşmiş durumdaydı. Her bir kasabadaki manastırların sahip olduğu tüm mülkler, birer Protestan kilisesi, yetimhane, okul, cephane veya depo olarak kullanılmak üzere hızla devlete verilmişti. Kütüphaneler de, bazen öyle arzu edildiği, bazen de öyle olması gerektiği için, giderek bu yenilenme programının bir parçası oldular. Şehir konseyleri ve Reform kilisesinin rahipleri kısa süre içinde, yüzyıllar içerisinde oluşturulmuş muazzam manastır koleksiyonlarının ellerine geçtiğinin ve bunların bir şekilde kullanılması gerektiğinin farkına vardılar.

Bunun sonucu, 1580 ve 1620 yılları arasındaki kırk yılda gerçekleştirilen, son derece gayretli bir kütüphane kurma programı oldu. "Halkın hizmetine bir kütüphane sunma" veya "herkesin kullanımı için bir kütüphane" kurma gibi söylemlere dayanılarak, eski manastır koleksiyonları yeni şehir kütüphanelerine çevrildiler. Çoğunun 200 ile 300 arası kitabı vardı ama en iyi kitaplar ya yağmalanmış ya da kovulan keşişler tarafından götürülmüştü. Konsey üyeleri, yeterli bir kütüphane kurmanın ek alımlar da gerektirdiğinin farkına vardılar ve pek çok şehirde, koleksiyonları takviye etmek için ek kaynak

11 Dipnotu takip eden satırlarda büyük ölçüde şu eserdeki makalelerden faydalanılmıştır: Ad Leerintveld ve Jan Bedaux (ed.), *Historische Stadsbibliotheken in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers, 2016).

ayrıldı. Deventer'de başlangıçta kırk altı kitabı olan bir kütüphane, yirmi yıl içerisinde 600 kitap sahibi olmuştu. Alkmaar konseyi, kütüphane için kitap almak adına 1601 ve 1607'deki iki açık arttırmada 800 gulden harcadı. İki büyük mirasın kütüphaneyi 3.000 cilt eserle büyüttüğü Utrecht'te olduğu gibi, toplumun seçkin üyelerinden bağışlar da rica ediliyordu. Bu tür büyük mirasların nadir görüldüğünü söylemek gerekir. Utrecht'teki bağışçılardan biri olan Huybert van Buchell'in ailesi, Huybert'in kitaplarını açık arttırmada satmaları için ailesine bırakmak yerine vasiyetnamesiyle başkalarına vermesi karşısında şaşkına dönmüştü.

Sınırlı alım bütçeleri, Deventer, Nijmegen, Utrecht ve Amsterdam'da olduğu gibi, sıklıkla prestij getirmesi için yapılan alımlara, çok ciltli atlaslara veya birden çok dilde yazılmış İncillere harcanıyordu. Bu tür iddialı alımlarda rekabet ruhu da bir rol oynuyordu. Örneğin Amsterdam, yirmi sekiz folyo ciltten oluşan, Latince olarak Venedik'te 1580'lerde basılmış olan hukuk ilmine dair bir özet bilgiler külliyatını, *Oceanus Juris*'i almak için 400 gulden harcamıştı. Keza, Gouda kütüphanecisi daha fazla atlas alabilmek ve önceden kütüphaneye alınmış iki Blaeu küresini tamamlayacak alımlar yapmak için, koleksiyondaki kitaplardan bazılarını açık arttırmayla satmıştı. Rotterdamlı amiral Cornelis Matelief, Doğu Hint Adaları'na yaptığı seyahatten 1608 yılında döndüğünde, yerel kütüphaneye, kendisine Malakka hükümdarı tarafından verilmiş olan bir el yazması Kur'ân'ı bağışlamıştı.

Şehrin ileri gelenlerinin, böyle lüks nesnelerin şehir kütüphanesi için gerekli bir donanım olduğunu düşündükleri açıktır. Aslında kütüphaneler, birer referans koleksiyonu olarak hem şekil hem de işlev açısından akademik kütüphanelerin izinden gidiyorlardı. Bu, kent kütüphanelerinin de Latince kitapların egemenliğinde olmasını beraberinde getirdi. Şehir konseyi tarafından iki pahalı basılı katalogla şereflendirilen Amsterdam kütüphanesinde, Felemenkçe ve Almanca dillerinde ancak birkaç kitap vardı. Görünüşe bakılırsa bunun başka türlü olması düşünülmemişti bile. *Oceanus Juris* ile aynı paraya kütüphaneye, yerel dilde yazılmış 300 kadar eser alınabilir, bu da şüphe yok ki toplumun daha geniş bir kesimine hitap ederdi. Bunun yerine Hollanda'nın kent kütüphaneleri, şehirden gurur duyulmasını sağlayan birer nesne olarak, kullanılmadan ama hayranlık duyularak varlıklarını sürdürdüler.

Şehir kütüphaneleri görece yeni ve pahalı kitaplarla doldurulduğu için, küratörlerin kapılarını bölgedeki vatandaşlara ardına kadar açmaları çok daha

düşük bir ihtimaldi. Kimi kent kütüphaneleri görece cömert erişim koşulları ile açılmışlardı. Zutphen şehrin ileri gelen mensuplarına altmış anahtar dağıtmış, ancak Felemenk Ayaklanması sonrasında bu anahtarlar geri alınmıştı. Pek çok şehirde erişim koşulları açıkça belirtilmemiş ve dolayısıyla kütüphaneci olarak görevlendirilen rahibin, konsey üyesinin veya öğretmenin tercihine kalmıştı. Gouda, erişimin dikkatle düzenlenmiş olduğu nadir kütüphanelerden birine sahipti. Altı guldenlik bir ödeme yaparak veya aynı paraya denk gelen bir kitap bağışından sonra, şehrin "saygıdeğer adamları" kütüphaneyi kullanabiliyorlardı. Kadınlar ve çocukların kütüphaneye girmesi açık bir dille yasaklanmıştı.[12] Kütüphanenin Protestan okuyucuların hassasiyetlerine ters düşen pek çok eski manastır kitabını da barındırdığının farkına varan Gouda kütüphanecisi, kullanıcıları, kitaplardaki katılmadıkları bölümlerin üstünü çizmelerinin yasak olduğu yönünde uyarmıştı.

Güvenlik kaygıları da şehir konseylerini, kitapları kürsülere veya masalara zincirlemek için kayda değer paralar harcamaya itmişti. Bu gelenekselci mimari (bu mimariyi St. Walburgis Kilisesi'nde yer alan Zutphen'in eski şehir kütüphanesinde hâlen görmek mümkündür) kısmen kiliselerin eski kitap kolektörlüğü yaklaşımına duyulan saygı nedeniyle benimsenmişti. Şehirler Katolik manastır sistemini reddetmişlerse de, aynı anda yalnızca bir kitaba odaklanılmasını talep eden, yoğun ve bir ibadet olarak çalışma şeklindeki manastır idealini benimsemişlerdi. Bunun, kitapların zincirlenmesi gereken kürsülere ayrılacak alan nedeniyle, şehir kütüphanelerinin gelişimine ciddi etkileri oldu. Ayrıca bu kitaplar veya okuma koşulları, kütüphanelerin hep ısıtılmayan mekânlar olması ve aydınlatmanın da genelde kötü olması da düşünülürse, okuyucular için pek çekici değildi. Bunların sonucunda yerel yönetimler, kısa süre içinde kütüphanelere duydukları ilgiyi yitirdiler. 1620'lerden sonra kütüphanelerin gelişimine dair pek de bir bulgu yok. Deventer kütüphanesi 1602 ile 1710 arasında hiç de büyümedi. 1698'de, kütüphaneyi "çok kötü" olarak tanımlayan bir Alman ziyaretçinin deneyimi, yine de 1704'te Alkmaar şehir kütüphanesine götürülen ve buradaki kat kat toz ve pislik yüzünden daha sonra kıyafetlerini yıkatmak zorunda kalan yabancı bir soylunun deneyiminden daha iyiydi.

12 J. W. E. Klein, *Geen vrouwen ofte kinderen, maer alleenlijk eerbare luijden: 400 jaar Goudse librije, 1594–1994* (Delft: Eburon, 1994), s. 34.

İngiliz Dinî Bölge Kütüphaneleri

İngiltere'nin yamalı bohça görünümü arz eden erken dönem halk kütüphaneleri, Almanya veya Hollanda'ya göre daha erken bir tarihte ortaya çıkmıştı. Burada da kütüphaneler büyük oranda yerel din adamlarının ve özellikle de bölgedeki karizmatik vaizlerin etkisi altındaydı. Bunun tipik bir örneği olan Ipswich'teki güzel bir kütüphane, tereddütler içerisinde 16. yüzyılın son yıllarında kurulmuş, kendisine ancak 1617'de gerçek bir yuva bulabilmişti.[13] Kütüphanenin kurulması girişimi, kumaşçı, milletvekili ve bölgede çok sevilen bir şahsiyet olan William Smarte'tan gelmişti. Smarte, Leicester Earl'ünün Çukureller'deki güçlerine Suffolk domuz pastırması gönderilmesine engel olduğu için kısa bir süreliğine hapsedilmişti; Smarte'ın bölgesine duyduğu bağlılık, ülkesine olan görevine ağır basmıştı. Bir kütüphane kurulması için bıraktığı miras, kısa sürede karmaşık hukuki meselelerin konusu olmuş, kitaplar ve el yazmaları için farklı talipler belirmiş ve sonunda kazanan Cambridge Üniversitesi olmuştu. Dolayısıyla kütüphanenin hayata geçişi ancak Samuel Ward'ın şehir vaizi olarak gelişi sonrasında olmuştu. On yıldan uzunca bir süre Kral VIII. Henry'nin başbakanlığını yapmış ve nüfuzlu bir kimse olan Kardinal Wolsey'nin doğum yeri olan Ipswich, zaten dil öğretimi ağırlıklı seçkin bir ortaokula ev sahipliği yapması nedeniyle son derece ayrıcalıklı bir konumdaydı. Ward ve meslektaşlarına "kütüphanenin kurulması için hastanede uygun odalar araştırmaları" emri veren konsey tutanağı bölümü, Smarte'ın ihtilaflı mirasının koşulları gereğince, bölgedeki genç erkek çocuklarının Cambridge'de okuyabilmeleri için burs ayarlanmasına dair müzakerelerin sonunda yer alır.

Ward'un, kendisi ve Suffolk'taki diğer vaizlerin çalışmalarında faydalanacakları bir kütüphane kurmak gibi daha alışıldık türden bir önceliği vardı. Ward, kitap bağışı yerine para bağışlarını teşvik etmek gibi akıllıca bir fikir de bulmuştu. Onun karizmatik liderliği, 1650 yılından önce 100'den fazla bölge sakininin para bağışlamasıyla bir bağış seli yaratmıştı. Alınan tüm kitaplar, bağışçının adını belirten basılı bir etiketle işaretleniyordu. Ward'un lobicilik faaliyetleri sayesinde konsey, Taylors Hall'un kuzey tarafında kütüphane için bir mekân ayırmış, mekân kitapların alınmasının ardından kamu bütçesinden tadil edilmiş ve camlarla donatılmıştı. Saygı gören yerel bir vaizin gayreti

13 John Blatchly, *The Town Library of Ipswich, Provided for the Use of the Town Preachers in 1599: A History and Catalogue* (Woodbridge: Boydell, 1989).

ve insanların şehirlerinden duyduğu gururla hayata geçen koleksiyon, bu iki amacı yansıtır. Koleksiyon, gerçekten de din adamlarının kullanımı için alınan azametli Protestan tefsir eserleriyle, aklı başında vatandaşların kullanacağı İngilizce dinî eserler külliyatlarının bir karışımıdır. Kitapların zincirlenmeden, duvarlardaki raflarda tutulmuş olması da dikkat çekicidir.

Suffolk bölgesinin yün üretimi ile zengin olmuş kasaba ve şehirleri, bölgenin iki ucundaki iki büyük pazar şehri olan Ipswich ve Bury St. Edmunds'tan yayılan muazzam bir dinî bölge kütüphanesi ağına sahip olmuştu.[14] Bildiğimiz on beş kütüphane var ki bunların sekizi, âdeta mucizevi bir biçimde, günümüze aşağı yukarı sağlam hâlde gelebilmiş durumda. Ipswich şehir kütüphanesini bir kenara bırakırsak, bu kütüphanelerden en büyüğü Bury'deki St. James kilisesinin (günümüzde katedraldir), çoğunluğu Latince olmak üzere 481 kitaptan oluşan kütüphanesidir. Günümüze ulaşan bağışlar kataloğu, kütüphaneye 1595 ile 1764 yılları arasında kitap bağışlayan 117 kişinin adını kaydetmiştir. Bunlar çoğunlukla küçük soylu sınıfı mensupları, din adamları, hekimler, öğretmenler ve daha az sıklıkla tüccarlardı. Bu kitaplara eklenmiş olan kayıtlar, İngiltere'nin taşra bölgelerindeki bu kütüphanelerde yaşanan amaç çatışmasını güzel bir biçimde ortaya koyar. Hessett rektörü Anthony Rous, 1595'te Bury kütüphanesine, 1526 tarihli değerli bir Basel folyosunu bağışladığında, bunun teoloji öğrencilerinin kullanımı için olduğunu ("*in usum theologiae studiosorum*") belirtmişti. Dil öğretimi ağırlıklı ortaokulun 1639 tarihindeki Kraliyetçi müdürü ise "*in usum republicae literariae*" (ilim camiasının kullanımı için) ifadesiyle daha geniş bir kitleyi hedeflemişti; gerçi söz konusu kitap, yani Paulus'un mektuplarından oluşan bir eser, daha ziyade din adamlarının ilgisini çekecek türdendi.[15] Diğer pek çok Suffolk kütüphanesi, bireysel olarak hareket eden bağışçıların bölgelerindeki rahibin kullanımı için yaptığı bağışlardı. Öyle ki bu kitapların bazıları kilisede değil rahip evinde tutuluyordu. Görünüşe bakılırsa bu bağışlar, bazen çok da iyi düşünülmeden de yapılıyordu. 18. yüzyıl başlarında, Lavenham'a iki km kadar bir mesafede olan iki ufacık köye, ayrı bağışlar hâlinde toplamda 3.500 kitap verilmişti. Alıcıları için akıl almaz bir yük olan bu kitaplar, Lavenham'ın yün ticaretiyle zengin olan sakinlerinin bağışlarıyla inşa edilmiş büyük kilisesini donatmaya çok daha uygun olabilirdi. Köylerdeki bu iki kütüphanenin de 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde, ardında neredeyse hiçbir iz bırakmadan yok olmuş olması belki de tesadüf değildir.

14 John Fitch vd., *Suffolk Parochial Libraries: A Catalogue* (London: Mansell, 1977).

15 a.g.e., s. xii.

Suffolk'taki bu örneklerin gösterdiği gibi, bu yeni kütüphanelerin çoğu dinî bölge kiliselerine bağlıydı ve yerel din adamlarının kontrolü altındaydı. Bölgedeki rahip yardımcısı genelde kütüphaneci olarak görevlendiriliyordu. Kütüphaneler ayrıca içerik olarak da genelde teolojik ve hayli Latince ağırlıklıydı. Kitaplar, toplumlarının ruhani iyi oluşları veya bu bağış olmasa sonsuza kadar unutulacak bir yaşamın hatırlanması amacıyla hem rahipler hem de Kilise mensubu olmayan kolektörler tarafından bağışlanıyordu. 1681'de John Tregonwell, kitaplarını Dorset'teki Milton Abbas'ta bir kilise kütüphanesi kurulması için bağışladığında bu, "bu kilisenin çatısından düştüğünde onun canını bağışlayan Tanrı'nın muhteşem merhameti karşısındaki minnettarlığı gereğince bir teşekkür" idi.[16] Bu ilahi esirgeme sayesinde, küçük bir Dorset köyü kayda değer bir koleksiyona sahip olmuştu.

Neredeyse tüm İngiliz yayımcılık endüstrisinin merkezi olduğu düşünüldüğünde, Londra'nın halk kütüphaneleri konusunda olağanüstü fakir olması şaşırtıcıdır. 17. yüzyıl ortalarında mevcut olan kütüphaneler yalnızca Westminster Manastırı, St. Paul's ve Sion College'da yer alanlardı.[17] Sonraları Canterbury Başpiskoposu olacak olan Thomas Tenison, belki de bu durumun farkında olduğu için 1684'te Londra'daki St. Martin-in-the-Fields'da din adamları için bir kütüphane kurmuştu. John Evelyn, durumu şöyle anlatıyordu:

> "[Tenison] Bana kendi dinî bölgesinde görevli otuz veya kırk kadar genç rahip olduğunu söyledi; bunlar ya genç soyluların yanında idarecilik ya da soyluların yanında rahiplik yapıyorlarmış. Bunlar, meyhanelere ve kahvehanelere müdavimlik ettikleri için azarlandıklarında, eğer kitapları olsa çalışacaklarını ve zamanlarını daha iyi geçireceklerini söylemişler."[18]

Ancak bu kütüphane, Greenwich'te rahip yardımcısı ve Rochester'da başdiyakoz olan Thomas Plume'un, kasaba merkezindeki eski St. Peter's kilisesinde tutulması için memleketi olan Essex'in Maldon kasabasına 1704'te miras bıraktığı, 8.100 kitap ve kitapçığı içeren kütüphaneden çok daha küçük olacaktı. Plume bu kütüphaneyi "kendi kiliselerinin civarındaki havanın

16 Alıntılayan Thomas Kelly, *Early Public Libraries: A History of Public Libraries in Great Britain before 1850* (London: The Library Association, 1966), s. 69.

17 a.g.e., s. 76.

18 E. S. de Beer (ed.), *The Diary of John Evelyn*, IV (Oxford: Clarendon Press, 1955), s. 367–8.

sağlıksızlığı nedeniyle genelde bu kasabada ikamet etmeyi seçen komşu dinî bölge rahipleri ve din adamları tarafından kullanılmak üzere" kurmuştu.[19] Ama Maldon yakınlarında böylesine büyük bir mirastan faydalanabilecek yeterlilikte ve entelektüel meraka sahip kaç rahip vardı? Gerçek şu ki, bireysel kolektörlerin kendilerine has kararları sonucu bu şekilde gelişen bir ulusal kütüphane ağının, kütüphanelerin en faydalı olacağı yerlerdeki acil kütüphane ihtiyacına cevap verebilmesi çok zordu. Görünüşe bakılırsa pek çok kütüphane kurucusu, miraslarından gelecekte faydalanacak kimseler hakkında dikkatlice düşünmek yerine, toplumlarında anıtsal bir varlık bırakma arzularına daha çok önem vermişlerdi.

Kolektörler, büyük harcamalar ve çabalar sonucunda oluşturdukları koleksiyonlarının başkaları için pek az değerli olabileceğini anlamakta her zaman zorlanmışlardır. Bu nedenle Maldon'da Plume veya Lincolnshire'daki Grantham'da bağış yapan Francis Trigge gibi kimselerin kişisel koleksiyon bağışlarının pek azı, bir halk kütüphanesi olarak kalıcı bir iz bırakabildi.[20] Leiden'daki Johannes Thysius ve Manchester'daki Humphrey Chetham gibi bunu başarabilenler ise son derece zengin kişilerdi. Kütüphaneleri onların hayatlarını adadıkları bir iş, zevklerinin veya dindarlıklarının bir anıtıydı: ancak kütüphanenin gelecekte de halk tarafından kullanılabilmesi için gerekli bakım masraflarını karşılayacak kayda değer bir fon ayırmaları gerekiyordu.[21] Chetham'ın kütüphanesi çoğu İngiliz halk kütüphanesinden farklıydı, çünkü bir dinî bölgeye veya şehir konseyine değil bir mütevelli heyetine bırakılmıştı. Bu karar, Chetham'ın kütüphanesini, pek çok daha küçük dinî bölge ve şehir kütüphanesinin kaderi olan ihmalkârca idare edilmekten kurtardı.[22] Halka açık koleksiyonların büyüyüp serpilmesi amacıyla ulusal bir kütüphane ağı kurulması, ancak James Kirkwood ve Thomas Bray gibi iki büyük vizyon sahibi ve azimli şahıs tarafından 17. yüzyılın sonunda tasarlanacaktı.

İskoç İskenderiye'si

1700'e gelindiğinde Avrupa'nın her bir tarafında çok sayıda dinî bölge, okul ve şehir kütüphaneleri vardı. Bunların kimi bireysel bağışçılar, kimi bir grup

19 W. J. Petchey, *The Intentions of Thomas Plume* (Maldon: Trustees of the Plume Library, 2004).

20 John Glenn ve David Walsh, *Catalogue of the Francis Trigge Chained Library* (Cambridge: Brewer, 1988).

21 Esther Mourits, *Een kamer gevuld met de mooiste boeken: De bibliotheek van Johannes Thysius (1622–1653)* (Nijmegen: Vantilt, 2016).

22 Matthew Yeo, *The Acquisition of Books by Chetham's Library, 1655–1700* (Leiden: Brill, 2011); Kelly, *Early Public Libraries*, s. 77.

arkadaş, kimi ise yerel yetkililerce kurulmuştu. Aralarında gerçekten tatmin edici düzeyde olanların sayısı pek azdı. Ancak bu, halk kütüphanelerinin şehirlerde ve kırsal bölgelerde geniş kitlelere hizmet vereceği bir geleceğe dair iddialı planlar yapılmasının önünde bir engel değildi. 1699'da din adamı James Kirkwood, dünyaya, gelmiş geçmiş en kapsamlı kütüphane programlarından birini sundu: plan, kendi ana vatanı olan İskoçya'nın her bir dinî bölgesinde bir halk kütüphanesi kurmaktı.

Kirkwood'un vizyonu kısmen, pek çok kişi gibi Kirkwood'un da Avrupa'nın o giderek büyüyen kitap stoğu karşısında duyduğu hayretten doğmuştu. Kirkwood'unki gibi bir vizyon, özellikle de kitap dünyasının merkezinden uzakta, yerel basımın kısıtlı olduğu, kitapların da doğal olarak daha pahalı olup daha zor bulunduğu yerlerde, insanlara daha da mantıklı geliyordu. İskoçya'nın her tarafında kütüphaneler kurmakla İskoçya, diyordu derin derin düşünmekte olan Kirkwood:

> "belli bir süre boyunca böyle düzenli olarak ve kullanışlı türden, bu kadar bol sayıda kitaba sahip olan ilk ve tek ülke olacaktır ... Böylece her tür ilim ülkemizde yükselir ve gelişir ve büyük ya da zengin bir halk olmamamıza rağmen bilge ve kültürlü bir halk olabiliriz. Evet, hatta 200 veya 300 yıl sonra bu kütüphaneler öyle tam ve dolu olacaktır ki, dünyanın diğer yerlerindeki en meşhur ve muhteşem kütüphaneler, bu krallığın herhangi bir dinî bölgesindeki en zayıf bir kütüphaneyi bile gölgede bırakamayacaktır."[23]

İskoçlar için bir vatanseverlik kaynağı olacak olan yeni kütüphaneler, ayrıca genç erkeklerin tüm paralarını yabancı üniversitelerde, yurt dışında harcamaları yerine bu gençleri kendi ülkelerinde tutacaktı. Gelecekte, 19. yüzyıldaki halk kütüphanesi seferberliklerinde öne çıkan kimseleri hatırlatır biçimde Kirkwood, iyi bir yerel kütüphanenin ahlaki bir işlevi de olacağını, erkekleri zamanlarını daha az kumar ve içki, daha çok okuma ile geçirmeye teşvik edeceğini savunmuştu.

Vatandaşlarını ikna etmek için Kirkwood, kısa ve kolay anlaşılır bir kitapçık hâlinde on iki maddelik bir plan yayımladı. Kirkwood'un önerileri yer yer ütopikti: tüm İskoç rahiplerin tüm kitaplarını kendi dinî bölgesine

23 James Kirkwood, *An overture for founding and maintaining of bibliothecks in every paroch throughout this kingdom* (S.I.: s.n., 1699), s. 14–15.

bağışlamasını ve koleksiyon kataloğunun bir nüshasını Edinburgh'daki merkez "baş" kütüphaneye göndermesini istiyordu. Bu şekilde her bir kitabın değeri belirlenecek ve rahiplere bağışlarının karşılığı olan para verilebilecekti. Tüm dinî bölge kütüphanelerinin katalogları dikkatle incelendikten sonra, her bir dinî bölge kütüphanesinin veya en azından her bir presbiterliğin elinde olması gereken kitapların bir listesi oluşturulacaktı.[24] Bu kitaplar satın alınacak veya diğer dinî bölgelerle takas edilecekti. Son ve en radikal öneriye göre, her bir dinî bölge kütüphanesi, basılan her bir kitabın bir nüshasını edinecekti. Bu iş için kamu bütçesinden, her bir dinî bölgedeki toprak sahiplerinin parasıyla ve rahiplerin maaşlarından kesintilerin sayesinde toparlanacak 72.000 poundluk bir bütçe ayrılacaktı. Avrupa'da hangi kitapların basıldığını düzenli olarak kontrol edip, kitapların nüshalarının edinilmesi veya İskoçya'da, tamamıyla dinî bölge kütüphanelerine kitap sağlamak amacıyla çalışacak yeni ve özel bir matbaada yeniden basılması için bir merkez ofis kurulacaktı.

Kayıp İskenderiye Kütüphanesi'ni arayan tüm yolcular gibi, Kirkwood da fena hâlde idealistti. Rahiplerin ileride yaptıkları bağışın karşılığının ödeneceği umuduyla tüm kitaplarını teslim etmeleri fikri, en nazikçe söylemek gerekirse, safdilceydi. Kataloglama girişiminin tamamında rahiplerin çok önemli bir rolü de olduğu için planın ilerlemesine imkân kalmamıştı. Kirkwood'un planı İskoçya kilise meclisi tarafından göz ardı edildi. Kolay kolay hevesi kırılan biri olmayan bu inatçı kütüphane reformcusu, 1702'de daha mütevazı bir plan önerdi. Bu ikinci plan, sadece Kuzey İskoçya'da, ülkenin büyük kişisel kitap koleksiyonlarından veya eğitim kurumlarının kütüphanelerinden en yoksun bölgesinde kütüphaneler kurmak yönündeydi.[25] Kirkwood bu kez başarılı olduysa da, başarısını ancak Protestan kardeşlerine, Kuzey İskoçya'da dolaşan, kitaptan yoksun din adamlarını ve ahaliyi Roma'nın kucağına dönmeye ikna etmeye çalışan Katolik misyonerler tehdidini vurgulayarak edinebilmişti.[26] Onun kalk borusu özellikle de, pek çok zengin Protestan'ın Kirkwood'un dinî davasına sempatiyle baktığı ve Jacobite kışkırtmalarına karşı ölçülü bir korku duyduğu Londra'da yankılanmıştı. Azimli bir kampanya sonucunda 1.300

24 Ç.N.: Presbiterlik, Presbiteryen kiliselerdeki bir çeşit dinî bölge olup bu kitapta "dinî bölge" olarak çevirdiğimiz "parish"ten daha büyüktür.

25 James Kirkwood, *A copy of a letter anent a project, for erecting a library in every presbytery, or at least county, in the Highlands* (Edinburgh: s.n., 1702).

26 Keith Manley, 'They Never Expected the Spanish Inquisition! James Kirkwood and Scottish Parochial Libraries', Caroline Archer ve Lisa Peters (ed.), *Religion and the Book Trade* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 2015), s. 83–98 (s. 90–91).

pound ve bunun yanı sıra pek çok kişisel kitap bağışı toplanmıştı. Londra'dan İskoçya'ya 5.000'den fazla cilt eser gönderilecek, Kuzey İskoçya ve yakınlarındaki adalarda 1704 ile 1708 yılları arasında, tüm bölge sakinlerine açık olacak şekilde yetmiş yedi kütüphane kurulacaktı.



12. Perthshire'daki Innerpeffray'de bulunan, İskoçya'nın kitap ödünç veren en eski kütüphanesi. Kütüphane önce şapelin (sağ tarafta) üst katındaki ufak bir odaya konuldu, 1762'de ise, üst katta koleksiyon, alt katta da kütüphaneci için kalacak bir mekân olacak şekilde taşındı (soldaki binaya).

Bu kayda değer bir kazanımdı ancak başarısı, kendi sonunu getirecekti. Yerel halkın en iyi durumda bile Protestanlığa karşı ancak umursamaz bir tavır takındığı yerlerde kurulan bu kütüphaneler, gizli Presbiteryen girişimleri olarak görülüyordu ve bu yüzden onlara güvenilmiyordu. Kirkwood 1709'da öldüğünde, kütüphane hareketi inisiyatifi de onunla birlikte tarihe karıştı. Kuzey İskoçya'daki toprak sahiplerinin finansal katkıları olmadan kütüphanelerin bakımını yapmak da zordu. 1730'a gelindiğinde pek çok Kirkwood kütüphanesi yok olmuştu: iki kütüphane daha 1715 yılında, Jacobite isyancılarının Ross-shire'daki Alness'ta bulunan kütüphaneleri ele geçirip imha etmesi sonucu kaybedilmişti. Katoliklerin ağırlıklı olduğu bir bölge olan Inverness-shire'daki Kilmorack'ta kütüphaneci olan Thomas Chisholm öldüğünde,

vasiyetini hayata geçirmek üzere Chisholm'un mallarının kontrolünü devralan kişi, dinî bölgeye ait kitapları enfiye sarılacak kâğıt olarak kiloyla satmıştı.[27] 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde yüz yıl önce kurulan kütüphanelerden geriye neredeyse hiçbir iz kalmamıştı.

Başarısızlığına rağmen Kirkwood, tamamen gerçek bir ihtiyacı tespit etmişti. Kırsal bölgelerde kütüphane kullanıcılarının kitapları evlerine götürebilmesi çok önemliydi, çünkü yerel kiliseye yapacakları ziyaretler hayli nadir olabiliyordu.

Bir Kirkwood kütüphanesinden en fazla yirmi mil (otuz iki km) kadar uzaklıkta yaşayan herkes, ufak bir kitabı iki haftalığına ödünç alabilirdi. Daha büyük ciltler ise daha uzun süreli olarak ödünç alınabiliyordu. Ödünç verme hakları, Perthshire'da ufak bir köy olan Innerpeffray'de, 1680 yılında "genç öğrencilerin kullanması ve teşvik edilmesi için" Madertie Lordu David Drummond tarafından kurulan halk kütüphanesinin başarısında da aynı ölçüde önemli olmuştu. Drummond'un büyük mirası kütüphanenin yaşamasını sağladı: hâlen mevcudiyetini koruyan ve 3.000 kadar ciltten oluşan bu koleksiyon, İskoç kütüphane kültürünün hazinelerinden biri olarak görülür. En yakın kasabaya altı buçuk km uzaklıkta olan Innerpeffray kütüphanesi, Kuzey İskoçya dağlarının eteklerine dağılmış bir toplum için, ruhani eserlere ve boş zamanlarda keyif için okunacak kitaplara ulaşabilecekleri bir merkez olmuştu. 18. yüzyılın ikinci yarısından kalma bir ödünç kayıt defteri, tüm sosyal sınıflardan, on biri kadın olmak üzere 287 kişinin, 1.483 kez kitap ödünç aldığını gösterir.[28] Kütüphane, kayda değer bir ilmî kütüphane havasına sahipti (Drummond, kolektörlük modasını takip eden biriydi) ancak ödünç alınan kitaplar çoğunlukla İngilizce ibadet veya tarih eserleriydi. Pek çok kütüphane kurucusunun fark edemediği üzere, halk kütüphanesinin başarısına giden yol, okuyucuların gerçekten okumak istediği kitapları sunmaktı.

Thomas Bray'in Büyük Planı

Kirkwood'un İngiltere'deki ekürisi, din adamı Thomas Bray'di. Zaten Bray ve Kirkwood arkadaştılar ve birbirlerinin girişimlerini de destekliyorlardı. 1698'de Bray, Hristiyan İrfanını Yayma Cemiyeti'ni (Society for Promoting

27 a.g.e., s. 96–7.

28 Paul Kaufman, 'Innerpeffray: Reading for all the People', Paul Kaufman, *Libraries and Their Users* (London: Library Association, 1969), s. 153–62.

Christian Knowledge, SPCK) kurmuştu.[29] Bray, kırsal bölgelerdeki dinî bölge kiliselerine ufak kütüphane koleksiyonları sağlamaya odaklanmıştı. Bu çabasını, 1709 tarihli *Proposals for Erecting Parochial Libraries in the Meanly Endowed Cures throughout England* (*İngiltere'nin Her Yerinde Olanağı Olmayan Cemaatler için Dinî Bölge Kütüphaneleri Kurma Önerileri*) adlı kitabında ana hatlarıyla ortaya koydu. Bray'in görüşleri temelde Kirkwood'un aynı döneme rastlayan planına benziyordu ama onunkine kıyasla daha az buyurgandı. Bu hediyenin lütfuna erişen tüm dinî bölgelere, bir sandık kitapla birlikte bir katalog ve de Bray'in yasalaşmasında önemli bir rol oynadığı 1708 tarihli Dinî Bölge Kütüphaneleri Yasası'nın bir nüshası, sandığın kapağına yapıştırılmış hâlde verilmişti.

Bray'in, ilk yıllarda sayısı elli iki kadar olup, ölümünden sonra 140'a çıkacak olan kütüphaneleri genelde, meşeden yapılma taşıma kutuları içerisinde verilen altmış iki ile yetmiş iki cilt arası kitap bulunduran koleksiyonlardı.[30] Her bir kütüphane için yirmi pound harcanmıştı ve bu bedel, kısmen SPCK mütevellileri tarafından ödenirken, kütüphaneyi alacak olan dinî bölgenin de beş pound katkıda bulunması istenmişti. Alıcılar dikkatle seçilmişti. Hâlihazırda bolca kütüphanesi bulunan Suffolk'ta tek alıcı, Sudbury'deki All Saints olmuştu. Yine de bu kütüphanenin 1903 yılı itibariyle prestiji, Milden rektörünü, 2.000'den fazla ciltten oluşan dinî bölge kütüphanesini çok daha küçük bir koleksiyon olan Sudbury'deki Bray kütüphanesine (1813'te yalnızca otuz dokuz eserlik bir kütüphaneydi) bağışlamaya ikna edecek kadar yüksekti.[31] Sudbury'de minnettarlıkla devralınan bu koleksiyondaki en değerli eserler, yeni kitaplar almak üzere hemen satılmıştı.[32]

Aslında Bray'in SPCK kütüphaneleri dinî bölge ahalisindense din adamları için tasarlanmıştı. Kütüphanelerin etkisi, tam da aynı zamanlarda, 1680 ile 1720 yılları arasında pek çok yerleşim yerinin, kendilerine ait çok daha büyük kütüphaneler kurmakta olması nedeniyle törpülenmişti. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi bu kütüphaneler, genelde bireysel kitap kolektörlerinin

29 William D. Houlette, 'Parish Libraries and the Work of the Reverend Thomas Bray', *Library Quarterly*, 4 (1934), s. 588–609; Samuel Clyde McCulloch, 'Dr. Thomas Bray's Commissary Work in London, 1696–1699', *William and Mary Quarterly*, 2 (1945), s. 333–48.

30 Sarah Gray ve Chris Baggs, 'The English Parish Library: A Celebration of Diversity', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 414–33; David Allan, *A Nation of Readers: The Lending Library in Georgian England* (London: British Library, 2008), s. 167.

31 Allan, *Nation of Readers*, s. 172.

32 Fitch, *Suffolk Parochial Libraries*, s. xv.

miraslarının bir sonucuydu, ancak bazen kasaba veya şehir konseyi de daha önemli roller üstlenebiliyordu. Maidstone'da konsey, 1658 yılında konsey hazinesinden sorumlu memura, Walton'ın altı ciltlik çok dilli İncil'ini satın alıp, eseri tüm ahalinin kullanabilmesi için kilisenin kutsal eşyalar odasına koymasını emretmişti. 1716'ya gelindiğinde kilisede otuz iki kitap vardı ve bu kitaplar vatandaşlar tarafından ödünç alınabiliyordu. 1731'de kasaba konseyi, yine kilise kütüphanesi için, yakın zamanda vefat etmiş olan Thomas Bray'in kişisel kütüphanesinden geriye kalan 559 eserlik bir koleksiyonu satın aldı. Kütüphanenin ödünç alma kayıtları sayesinde, din adamlarının bu ödünç alan kimselerin ancak yarısını oluşturduğunu biliyoruz. Bu gibi kütüphanelerde, gerçekten halk kütüphanesi diyebilmemizin daha mümkün olduğu türden kütüphanelerin prototiplerini görüyoruz: kiliseler sadece bu kitapların konulması için uygun bir yerdi.[33]

İngiltere'nin kırsal ve dindar bölgeleri, Bray'in iddialı görev sahasının ancak yarısını oluşturuyordu. 1696'da Bray, Londra Piskoposu Henry Compton'ın dikkatini çekti. Compton, Anglikan Kilisesi'nin Amerika'daki kolonilerdeki geleceği konusunda endişeliydi ve Bray'i bu uzaklardaki cemaatleri düzene koymak ve imdatlarına yetişmek için temsilcisi olarak atamıştı.[34] 1699'da Bray Amerika'ya doğru yola çıktı. Maryland'da on yedi dinî bölge kütüphanesine sahip otuz dinî bölge kurdu. Ancak kilise için çabaları kısa sürede koloni siyasetine bulaştı ve bu da, ona vaat edilen maaşın ödenmesini geciktirdi. Bu Bray için hayli güç bir duruma yol açtı.

Ancak pes etmeyen Bray, İngiltere'ye döndü ve burada SPCK'yle yakın ilişkiler içerisinde olacak yeni bir topluluk olan Yabancı Memleketlerde İncil'in Yayılması (Propagation of the Gospel in Foreign Parts) topluluğunun kuruluşu için çabaladı. Amerika'daki kütüphaneleri için gayretle para toplamayı da sürdürdü ve kitap alımı için 5.000 pound gibi kayda değer bir meblağ toplamayı başardı. Bray, dinî bölge kütüphanelerinin yanı sıra her bir koloni-de bir adet bölge kütüphanesi, Kilise mensubu olmayan ahali için bir dizi kütüphane, bir İncil stoğu ve insanların kendilerini geliştirmelerini sağlayacak türden eserler de bulunmasını önerdi. Bu stok ve eserler, cemaat mensuplarına ödünç verilmek üzere kilisede tutulacaktı.

33 Grayve Baggs, 'English Parish Library', s. 423–6.

34 Charles T. Laugher, *Thomas Bray's Grand Design: Libraries of the Church of England in America, 1695–1785* (Chicago, IL: American Library Association, 1973).



13. 1704 tarihli, Yabancı Memleketlerde İncil'in Yayılması (Propagation of the Gospel in Foreign Parts'a) topluluğuna ait bir kitap etiketi. Geminin pruvasında, gururla elinde bir kitap tutan Protestan rahip, Hristiyan inancını öğrenecek olan yerli ahaliyi selamlıyor. Bu tür rüyaların her zaman gerçeğe dönüşmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bray toplamda Amerika'daki kolonilerde otuz dinî bölge ve beş bölge kütüphanesi ile otuz yedi adet de Kilise mensubu olmayan kimseler yönelik kütüphane kurmak için para topladı. Bunların en büyüğü olan, Maryland'daki Annapolis'te yer alan kütüphaneye 1.000'den fazla kitap gönderilmişti ama dinî bölge kütüphanelerinde bazen en fazla on cilt kitap oluyordu. Alıcılar her zaman minnettar olmuyorlardı. North Carolina'daki Bath'ta, bölgedeki Anglikan rahibin aktardığı üzere kütüphane, gelişinden sonraki dokuz yıl içerisinde tamamen dağılmıştı: "Tüm kitaplar ciltsiz kaldı ve bir süre müsvedde

kâğıdı görevi gördü." Dinî bölge veya kilise mensubu olmayanlar için kurulan kütüphaneler bile kimileri tarafından zimmetlerine geçirilebiliyordu: "Valinin eşi olan Bayan Hyde, kendi gözetimine bırakılan tüm kitapları, tereyağı ve yumurta almak için bana sattı."[35] Amerikan Bağımsızlık Savaşı muharebelerinin sonrasına gelindiğinde, Bray kütüphanelerinin çoğu tamamen yok olmuştu. Annapolis kütüphanesi günümüzde, başlangıçtaki 1.095 ciltten ancak 211 cilde kadar düşmüş durumdadır.

Bu çabalarda en kalıcı olan, kütüphaneler değil SPCK oldu. Gelecek iki yüzyıl boyunca topluluk, sanayileşen İngiltere'nin fabrikalı kasaba ve şehirlerine ve de İngiliz İmparatorluğu'nun dört bir yanına milyonlarca kitapçık dağıtacaktı. Victoria devri idealistlerinin aksine bu topluluk, yeni sanayinin doğurduğu sınıfların Tanrı'nın doğru yoluna çekilmesinin ancak bu insanların kütüphanelere gelmesinde ısrar etmek yerine, onlara kitap götürmekle olacağını anlamıştı. Bu, daha önceki kuşakların dinî bölge, kilise mensubu olmayan ahali veya şehir kütüphanelerinin, din adamları ve sınırlı bir şehir seçkinleri grubu dışında kimsenin ihtiyaçlarına cevap veremediğinin dolaylı olarak kabul edilmesi demekti. Halk kütüphanesi çağının gelmesine hâlen zaman vardı.

35 Laugher, *Thomas Bray's Grand Design*, s. 35, 40.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK ADAMLAR, BÜYÜK HATALAR

Güç konusunda, Fransa Kralı XIII. Louis'nin başbakanı olan Kardinal Richelieu ile boy ölçüşebilecek pek az devlet adamı vardı. Neredeyse yirmi yıl boyunca kardinal, dünyadaki en güçlü ülkelerden birinin hükümetini yönetti. Kariyerini utançla sonlandırmadan veya kellesini kaybetmeden bunu başarabilmiş olması, özellikle de bir küçük soylu aileden gelen, hatırı sayılır miktarda düşman edinen ve kendisi ve ailesi için olağanüstü miktarda servet biriktiren birisi için büyük bir başarıydı. Richelieu, yeni bir devlet adamları kuşağı içerisindeki en başarılı şahsiyetti. Bu büyük bakanlar, Avrupa'nın dört bir yanında devletin ve hükümet araçlarının gücünün hızla genişlemesinden sorumluydular. Bu işi kral ve kraliçeler adına yapıyorlardı, ancak hükümdarların büyük bakanlara bağlılığı, daha asil kanları sayesinde her zaman hükümdarın maiyetindeki en merkezî konumları işgal etmiş olmaya alışmış aristokrasi mensupları başta olmak üzere, eski düzenin temsilcilerini kızdırmıştı. Büyük bakanlar doğumları itibariyle soylu olabiliyorlardı ama konumlarını genellikle hukuk veya din adamlığı eğitimleri sayesinde elde ediyorlardı. Silahları çoğunlukla kalem, pek nadiren kılıçtı.

Kardinal Richelieu'nün servet ve güç birikimi ne denli büyükse, hükümetin giderek büyüyen bürokrasisini de öyle büyük bir özenle takip etmişti. Büyük bakanlar, görevlerini yapabilmek için işle ilgili belgeler, hukuk kitapları ve emirnamelerden oluşan büyük referans koleksiyonlarına giderek daha fazla ihtiyaç duyuyorlardı. Richelieu ayrıca hukuki öncüller bulmak adına kitapları taramaları, yurt dışındaki kütüphanecilerle yazışmaları ve hamilerinin kullanımı için yeni ciltler almaları için okumuş adamlara, yani bilginlere

ihtiyaç duyuyordu.[1] Bu dinamik çalışma koleksiyonları giderek daha büyük kütüphanelere dönüştüler. Kitaplar ayrıca tıpkı hükümdarlarda olduğu gibi, devletin bakanlarına da, büyük bir devlet adamı tarafından işe alınmak isteyen bilginlerin verdiği hediyeler olarak geliyorlardı. Bu baş döndürücü güç, başka olanaklar da sunuyordu. Richelieu 1628'de La Rochelle'deki isyancı Protestanlara boyun eğdirdiğinde, Kral XIII. Louis kasaba kütüphanesinin tamamını ona ödül olarak vermişti. Yaşamının sonuna geldiğinde Richelieu'nün, özellikle Yunanca, İbranice ve Arapça el yazmaları bakımından çok zengin olan 6.000 ciltlik bir kütüphanesi vardı. Onun büyük rakibi olan Olivares Kont-Dükü ve İspanya başbakanı Gaspar de Guzman'ın da 5.000'den fazla basılı cilt ve 1.400 el yazmasından oluşan aynı ölçüde seçkin bir kütüphanesi vardı.[2]

Bu koleksiyonların boyutları, büyük bakanların sadece pasif birer kolektör olmadığını gösterir. Bakanlar, en seçkin ciltlerinin nadirliği ve barındırdığı eserlerin kapsam genişliği ile dikkat çeken etkileyici kütüphaneler kurmak için muazzam paralar harcamışlardı. Bu kütüphaneler, çok işlevli kütüphanelerdi. Aynı anda bakanın çalışma arşivine bir ek, bir gösteriş aracı ve daha sınırlı olarak da bir kamusal kaynaktılar. Devlet adamlarının kütüphaneleri dolaylı olarak halka açıktı, çünkü kamusal bir bağlamda işlev görüyorlardı. Ayrıca pek çok büyük koleksiyon da kamu bütçesinden harcamalarla kurulmuştu. İki yüzyıl önce, Rönesans kardinalleri ve devlet adamları, Urbino Dükü Federico'nunki gibi, az sayıda misafiri etkilemek için tasarlanmış samimi mekânlar olan ufak ve neredeyse gizlenmiş *studiolo*'ları ile gururlanıyorlardı. 17. ve 18. yüzyıldaki kardinal ve devlet bakanlarının kütüphaneleri ise tamamen farklıydı: bunlar büyük, gösterişli ve doğru bağlantıları olanlara açık idi. Belki de bilinçli bir tercih olmaksızın Roma'nın imparatorluk kütüphanelerini model alan bu kütüphaneler, sanatçılar ve yazarlar için bir toplanma mekânı işlevi görüyordu. Bu kimseler, hamilerinin saygınlığını arttırmakta kendilerine düşen görevi yapıyor, örneğin onu saraydaki düşmanlarından koruyor ve sokakta kulak misafiri oldukları kaba saba şakalara cevap veriyorlardı. Antik dönemin, bir patronaj kaynağı olarak benzer bir işlev gören büyük

1 İyi bir vaka çalışması için bkz. Erik Thomson, 'Commerce, Law and Erudite Culture: The Mechanics of Théodore Godefroy's Service to Cardinal Richelieu', *Journal of the History of Ideas*, 68 (2007), s. 407–27.

2 Jeremy Lawrance, Oliver Noble Wood ve Jeremy Roe (ed.), *Poder y saber. Bibliotecas y bibliofilia en la época del conde-duque de Olivares* (Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica, 2011).

kütüphaneleri, Avrupa'nın genişleyen bürokratik devletlerinin merkezlerinde yeniden doğmuştu.

Kısık sesle edilen hakaretler ve meyhane dedikoduları, güçlü konumları her zaman ellerinden alınabilecek olan büyük bakanlar tarafından ciddiye alınmak durumundaydı. Yeni statüleri, bu bakanların, hükümdar maiyetindeki rakiplerinin kaynaklarının yetmeyeceği ölçüde bolca harcama yapmalarını ve büyük gösterişlerde bulunmalarını gerektiriyordu. Bakanlar saraylara, bahçelere, sanat koleksiyonlarına, evi çekip çevirecek çok sayıda personele ve sadık bir muhafız grubuna bolca para harcadılar. İskoçya ve İngiltere Kralı VI. ve I. James'in, maliye bakanı Lord Thomas Howard'ın Essex'teki yeni inşa ettirdiği evi Audley End'i incelerken, evin böyle yüksek bir görevi bulunan bir bakan için yeterli, ancak bir kral için fazla büyük olduğunu söylediği iddia edilir. Bu taşlama, bu gözü açık hükümdarın, kendisine hizmet eden görevlilerin nasıl ip üstünde cambazlık yapar gibi bir konumda bulunduğunu anladığını ve durumdan keyif aldığını, ancak bakanların bu işi yaparken konumlarının getirilerinden fazlasıyla faydalanmalarına engel olacak bir şey de yapmadığını gösterir.

Richelieu gücünün zirvesindeyken 1642 yılında öldü. Vasiyetnamesinde kişisel kütüphanesini, kolektörlüğünü her zaman halkın faydasına olması için yaptığını göstermek için Fransız halkına bıraktı.[3] Bu, Fransa'yı halka açık büyük kütüphaneler kurma hareketinin en ön safına fırlatması gereken bir gelişmeydi. Dönemin insanları üç büyük halk kütüphanesinden söz ediyorlardı. Bunlar Thomas Bodley'nin Oxford'taki kütüphanesi ile İtalya'daki iki Katolik kütüphanesi olan Milano'daki Ambrosiana ile Roma'daki Angelica idi. Fransa için üzücüdür ki Richelieu'nün koleksiyonu bu devlerin arasına katılamayacaktı. Paris Sorbonne Üniversitesi, Richelieu'nün koleksiyonunun idaresini üstlenecekti ancak üniversite, kitapları vefat eden kardinalin ikamet ettiği yerde bırakma talimatı almıştı. Koleksiyondaki en değerli eserlerin pek çoğu, Yunanca el yazmaları, bir envanter oluşturulurken yapılan çeşitli incelemeler esnasında kayboldu. 1660'ta Sorbonne, koleksiyon üzerindeki hakkını öne sürerek kitapların kendi bünyesinde bir mekâna taşınmasını istedi. Bu biraz kötü niyetli bir hamleydi, zira mevcut kütüphanenin raflarında bu

3 Jacqueline Artier, 'La bibliothèque du Cardinal de Richelieu', Claude Jolly (ed.), *Histoire des bibliothèques françaises, II: Les bibliothèques sous l'Ancien Régime, 1530–1789* (Paris: Electre, 2008), s. 158–66.

boyutlarda bir koleksiyona ayıracak pek az yer vardı. Richelieu'nün kitapları depoya kaldırıldı ve zaman içerisinde pek çok cilt atıldı. Yeni adamlar iktidarın zirvesine çıkmanın yollarını ararken yeni kütüphaneler kuruldu. Richelieu'nün bıraktığı yerden devam etmek için birbiriyle yarışan kişiler, depoda çürüyen yağmalanmış kitap koleksiyonuna dikkat etmek yerine kendi iddialı planlarına odaklanmışlardı.

Kilo Kilo Satın Almak

Ölümünden kısa süre önce Kardinal Richelieu, kendi kitap koleksiyonunu düzenlemesi ve genişletmesi için kendisi gibi Fransız olan Gabriel Naudé'yi İtalya'dan geri çağırmıştı. Naudé çok gözde bir adamdı. Yeni ve profesyonel kütüphanecinin ete kemiğe bürünmüş hâli olan bu adam, ileri gelen kimseler tarafından bir kütüphane kurması için işe alınıyordu. Bu yeni tür kütüphaneci-danışmanların karakteristik bir özelliği, daha mütevazı kökenli bilginler olup, kendilerini daha üst düzey konumlarda bulunanlarda pek görülmeyen türden bir azimle hamilerinin hedeflerine adamalarıydı. Mütevazı ama saygın bir Parisli ailenin büyümüş de küçülmüş ikinci oğlu olan Naudé, önce kendisini Paris Parlamentosu'nun başkanlarından biri olan II. Henry de Mesmes'nin kütüphanecisi olarak kanıtlamıştı. Onun gözetiminde Mesmes kütüphanesi, başkentin seçkin aydınlarının buluşma noktası olmuştu ve o zamanlar yirmili yaşlarının başında olan Naudé de Paris aydınları arasındaki en büyük bilginlerle tanışmıştı. 8.000 ciltlik koleksiyonun küratörlüğünü yapıp kataloğunu oluşturduktan sonra genç kütüphaneci, hamisine *Advis pour dresser une bibliothèque* (Kütüphane Kurma Tavsiyeleri) başlıklı ufak bir kitapçık yazarak teşekkür etmişti. 1627'de basılan bu eser, doğrudan kitap kolektörü olmak isteyenlere yönelik yazılan ve onlara ne toplamaları ve kütüphanelerini nasıl düzenlemeleri gerektiğini açıklayan ilk rehberdi.[4]

Advis, aslında Naudé'nin Fransa'nın kültürel seçkinlerine yönelik kartvizitiydi. Hamisinin zevk sahibi kolektörlüğünü överken aslında bir kütüphaneci olarak kendi yeteneklerini övmüş oluyordu. Naudé'nin eserini Latince değil Fransızca olarak yazma kararı da eserin hedeflediği kitleyi belli eder. Hedef,

4 Çağdaş bir İngilizce çeviri için bkz. Gabriel Naudé, *Advice on Establishing a Library*, ed. Archer Taylor (Berkeley, CA: University of California Press, 1950). Naudé'nin kendisi hakkında bilgi için bkz. Jack A. Clarke, 'Gabriel Naudé and the Foundations of the Scholarly Library', *Library Quarterly*, 39 (1969), s. 331–43.

Naudé'nin iş bulmada rakipleri olacak olan diğer bilginler değil, belki de Henry de Mesmes'den bile daha seçkin hamiler olacak olan varlıklı soylular ve diplomatlardı. Naudé bu seçkinler için kütüphanenin bir kitap deposundan çok bir sosyal alan olarak önemli olduğunu anlamıştı. Kişinin kütüphanesine aydınları çekmesi, etkisini ve saygınlığını arttırması için çok önemli bir adımdı. Bu görüşü iyice benimsetmek için Naudé, büyük halk kütüphanelerinin yoksunluğu ve güçlü ileri gelenlerin böyle kütüphaneler kurmasının gereği hakkında bolca yazdı; böylelikle, dolaylı olarak kendisi gibi kültürlü kütüphanecilerin işe alınması gerektiğini de vurgulamış oluyordu.

Naudé'nin hayallerindeki büyük ileri gelen kişi, nasıl bir kütüphane yaratmalıydı? Naudé tavsiyelerinde radikal denecek düzeyde yenilikçi değildi. Yalnızca döneminin mevcut kolektörlük pratiğini antik dönem otoritelerine referanslarla ambalajlıyordu. Hamisini, kendi okumuşluğunu yansıtması için kütüphanesini hangi kitapların donatması gerektiği konusunda dikkatle düşünmeye davet ediyor, aynı zamanda büyük bir kütüphanenin kapsam olarak her alana açık olması ve tüm geleneksel ilim alanlarını içermesi gerektiğini belirtiyordu. Naudé bu yerleşik modellere bir ek olarak, kolektörü dinî sapkınlık içerikli kitapları da kütüphanesine eklemeye teşvik ediyordu. Bu Protestan ülkelerde hâlihazırda belirgin bir pratik olsa da Katolik kolektörlerin sıklıkla kaçındığı bir şeydi. En tartışma yaratan şey ise Naudé'nin "hicivler, el ilanları, [üniversitelerdeki] tezler, ıskartaya atılmış metinler, [matbaa için] deneme baskılar vesaire" gibi efemeranın toplanmasını da benimsemesiydi. Bunlar tam da Sir Thomas Bodley'nin Oxford kütüphanesinden uzak tutmak istediği türden şeylerdi. Naudé'nin önerisi, beraberinde makul bir şerhle yapılmıştı ki bu şerh, bu efemeranın özenle seçilip ayrılması ve ciltlenmesiydi; ancak böyle gerçekten kullanışlı olabilirlerdi. En önemlisi, insanların sizin bir kolektör olduğunuzu bilmesini sağlamaktı. Böylece size hediyeler gelmesi kaçınılmaz olurdu. Bir kütüphane kurucusu olarak itibarınızı göstermenin en iyi yolu, seçkin bir kolektörden veya mirasçılarından bütün bir koleksiyonu satın almaktı. Nasılsa istenmeyen veya birden çok nüshası olan kitapları satmak sonra da mümkündü.

Bu kültürlü pragmatizm, kitap dünyasına yeni bir soluk getirdi ve Naudé'nin uzmanlığı kısa sürede çokları tarafından bilinir oldu. Saygınlığı, *Advis*'i yayımlamasından yıllar sonra, Naudé'nin Paris'te buluştuğu etkili bir İtalyan kardinal olan Guidi di Bagno'ya tavsiye edilmesini sağladı. Onun sekreteri ve

kütüphanecisi olarak Naudé, Bagno ile birlikte Roma'ya gitti ve burada on yıl geçirdi. Çok sayıdaki kütüphanesiyle İtalya bir hazineler diyarıydı. Ayrıca İtalya, ana vatanındaki güçlü hamiler nezdindeki sosyal itibarını koruyabilmesi için de yararlı bir yerdi. Naudé Roma'dayken, Fransa'daki kolektörlerin arzu ettiği metinleri arayıp tarayıp en sonunda bularak, kendisini becerikli ve sağlam bağlantıları olan bir kimse olarak gösterebiliyordu. Böylece 1642 yılında Kardinal Richelieu bir kütüphaneci bulmak istediğinde, Naudé doğal aday olarak öne çıkmıştı.

Richelieu'nün, Naudé'nin atanmasından birkaç ay sonra ölmesi kütüphaneci için bir darbe olmuştu. Ama işler, Richelieu'nün başbakanlık koltuğuna oturan Kardinal Jules Mazarin tarafından hemen yoluna konulmuştu. Naudé Mazarin'de ideal hamisini bulmuştu. Mazarin, sınırsız kaynakları olan ve hâlen değerini Fransız devletine göstermeye, Richelieu'den miras aldığı devasa gücü hak ettiğini kanıtlamaya ihtiyacı olan bir adamdı. Doğumu itibariyle bir İtalyan olan Mazarin'in ayrıca Fransa'ya duyduğu bağlılığı da göstermesi gerekecekti. Bağlılığını göstermek için yapmaya giriştiği şeylerden biri de, Avrupa'daki en zengin ve en kapsamlı kütüphaneyi kurmak olacaktı.[5]

Naudé hızlı çalışmak zorundaydı. Mazarin'in görevlileri Palais-Cardinal'de, Kardinal Richelieu'nün ikametgâhı olan bu büyük mülkte muhteşem bir kütüphane inşası için çoktan kolları sıvamış, çalışmaya başlamışlardı. Naudé, hamisinin taleplerini karşılamanın yolunun, *Advis*'inde önermiş olduğu gibi özenle seçim yapmak yerine kiloyla toptan kitap almak olduğunu hemen fark etti. Paris'teki 150 kitapçı ona 6.000 eser sağladı. Naudé sonra 22.000 livre karşılığında (bu meblağ, Naudé'nin yıllık gelirinin on katıydı) büyük bir Paris kütüphanesini kaptı ve bu kütüphane de ona 6.000 kitap daha getirdi.

Bu alımlar tamamlandıktan sonra Bibliothèque Mazarine, her Perşembe günü halka açıldı. 30 Ocak 1644'e gelindiğinde iki haftada bir çıkan Paris *Gazette*'i, şimdiden Kardinal Mazarin'in, o zamanki kraliyet kitap koleksiyonunun iki katı kitabı olan kütüphanesini "kültürlü ve meraklı olan herkes için bir akademiye" çevirdiğini ve bu kimselerin "Perşembeleri oraya doluşup, güzel kütüphanesini kullanmak için sabahtan geceye kadar" kütüphanede kaldıklarını yazıyordu. Ancak Naudé'nin görevinin tamamlanmasına daha çok vardı. Nisan 1645'te İtalya'ya gitti ve burada da bol bol kitap aldı; alırken de

5 Yann Sordet, 'Reconstructing Mazarin's Library / Libraries in Time and Space', *Quaerendo*, 46 (2016), s. 151–64.

kitap satıcılarıyla sıkı pazarlık yapmayı ihmal etmedi. Arkadaşı Gian Vittorio Rossi'ye göre kitap satıcıları iyi bir anlaşma yapmayı deniyorlardı ancak

> "sonunda en iyi ciltleri armut veya limondan bile daha ucuz bir fiyata alıp götürmeyi başaran, bunu da ısrarla, zorbalıkla, tehditle ve en sonunda da doğrudan yüzsüzlükle yapan, Naudé'dir. Tüccar ise sonraları alışverişi düşündüğünde sanki gözlerinin büyülenmiş ve elinin zorlanmış olduğundan dert yanar. Zira bu kitapları baharat tüccarlarına, tütsü veya biber sarmaları için satsaydı veya tereyağı, soslu balık veya başka türlü salamura ürün sarmaları için bakkallara satsaydı, onlardan bile çok daha iyi bir fiyat alacağından emindir."[6]

Bu gibi yakınmalar karşısında acımasız olan Naudé, toptan yağmasını Floransa, Mantova, Padova ve Venedik'te de sürdürdü. Sekiz ay içerisinde seksen altı balya kitap toplamıştı.



14. Gabriel Naudé, hamisi Kardinal Mazarin'in hayallerini gerçekleştirmek için kiloyla kitap alan gayretli kütüphaneci. Kütüphane kurma üzerine detaylı teorik düşünceleriyle kendini tanıttıysa da, saygınlığını asıl güçlendiren şey, inatçı pragmatizmiydi.

6 Clarke, 'Gabriel Naudé', s. 338.

Onun birçok çapuluna tanık olan bir kitapsever olan Ismaël Boulliau şöyle diyordu: "Hiçbir şey onu tiksindirmiyor, her şeyi beğeniyor, özellikle de bilinmeyen yazarların kitaplarını." Naudé'nin Venedik'teki kitap dükkânlarını yağmalaması bittiğinde Boulliau, geriye hiçbir şey kalmadığından ve şehir ahalisinin "dua kitapları ve de dua saatleri kitaplarıyla" yetinmek zorunda kalacağından endişeliydi.

Yorulmak bilmeyen kütüphaneci, Paris'e 14.000 kitapla döndü. Bu kitaplar için kardinalin, Naudé'nin kişisel harcamaları dâhil sadece 12.000 livre harcaması gerekmişti. İki yıllık, Fransa, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Hollanda'da geçen yoğun bir seyahat sürecinden sonra Naudé, kardinal için nefes kesici boyutlarda, tahminlere göre 40.000 basılı kitap ve 850 el yazmasından oluşan bir kütüphane kurmuştu. Toplam maliyet 65.000 livre olmuştu ama Naudé, birden çok nüshası bulunan eserleri Paris piyasalarında satarak 4.000 livre'i geri kazanmıştı.

Bibliothèque Mazarine'in açık günlerinde kütüphanede sekiz ile 100 arası bilgin çalışıyordu. Naudé'nin, kendi ülkelerinden gelmesine rağmen daha önce hiç görmedikleri kitaplarla karşılaşınca yabancı bilginlerin hayretle gözyaşlarına boğulduklarını anlatmasına şüpheyle yaklaşsak bile, böyle devasa bir koleksiyona, daha önce eşi benzeri görülmemiş biçimde açık erişim sunulmasının çok hayran kazandığını anlayabiliriz. Birkaç yıl boyunca Mazarine kütüphanesi dünyanın o güne kadar görmüş olduğu en büyük halk kütüphanesi olacaktı.

Ne üzücüdür ki bu uzun süre böyle devam etmeyecekti. Birkaç yıl içerisinde Kardinal Mazarin, ekonomik zorluklar ve Mazarin ile onun sevgilisi olduğu iddia edilen Vekil Kraliçe Avusturyalı Anne'in hükümdarlığına karşı karmaşık bir protesto olan Fronde ayaklanması yüzünden kaçmış, Paris'i terk etmek zorunda kalmıştı. Naudé ve kimi diğer kimseler, büyük kütüphaneyi kurtarmak için uzun bir süre çırpındılar ve başlangıçta başarılı da oldular. Her ne kadar Paris Parlamentosu 1648'de Mazarin'in tüm mal ve mülküne el konulduğunu duyursa da, kütüphanenin kapısına asma kilit vurulmuş ve içindekiler sağlam kalmıştı. Sanki kardinali en çok eleştiren ve kellesini rahatlıkla talep edebilecek olan kişiler bile, o ve kütüphanecisinin yarattığı kütüphanenin kültürel öneminin farkındaydılar. Genç kral XIV. Louis bile kütüphanenin kurtarılması için harekete geçirilmişti. Ama ayaklanmacılar 29 Aralık 1652'de, ayaklanmanın sonlarına doğru, sonunda Mazarin'in saraylarındaki eşyaların satılmasını emrettiler.

Kütüphanenin dağılmasına dair haberler, özellikle de rakip kolektörlerin Mazarin'in koleksiyonundan ucuz alımlar yapma şansı karşısında ağızlarının sularının akması nedeniyle hızla yurt dışında yayıldı. İngiltere'de Naudé'nin Paris Parlamentosu'na ricası çevrilmiş ve basılmıştı. Naudé, konsey üyelerini "şu anda dünyadaki en güzel ve en donanımlı kütüphaneyi" korumaya çağırmıştı:

> "Halkın böylesine faydalı ve değerli bir şeyden mahrum kalmasına izin verebilir misiniz, efendiler? ... Bu kaybı bir kez yaşarsak, dünyada ... hiç kimse bu kaybı geri alıp kütüphaneyi eski hâline getiremeyecektir. Lütfen bana inanınız, bu kütüphanenin harap olması, tüm tarih kitapları ve takvimlerde Konstantinopolis'in alınması ve yağmalanmasından bile daha büyük bir dikkatle kaydedilecek bir olay olacaktır."[7]

Kederli Naudé, koleksiyonu kurtarmak için elinden geleni yaptı. Hatta kitapların bazılarını almak için kendi parasını bile harcadı. Ancak yapabileceği başka bir şey olmadığını anlayınca bu sadık kütüphaneci, İsveç Kraliçesi Christina'nın kraliyet kütüphanecisi olma davetine icabet ederek Stockholm'e gitti.[8]

Siyasette işler çabuk değişir. 1653'e gelindiğinde Kardinal Mazarin geri dönmüştü ve Naudé'ye geri dönüp verilen hasarı onarma çağrısında bulunmuştu. Naudé İsveç'ten ayrıldı ama Paris'e varamadan öldü. Fransa'nın en büyük kütüphanesini restore etmek için ne yapılabileceği meselesi, şimdi daha görmüş geçirmiş bir siyasi aktör olan Jean-Baptiste Colbert'e devrolmuştu. Kardinalin yaşamının son on yılı boyunca Colbert, Mazarin'in finansal işlerini idare etmişti ve bakan tekrar iktidara geldiğinde, kütüphanenin restorasyonu önemli bir öncelik olarak öne çıkmıştı. Mazarin bu amaç yolunda Colbert'e geniş bir bütçe vermişti. Ancak kurnaz bir tüccar çocuğu ve bir muhasebe ustası olan Colbert, her zaman tedbirliydi. Mazarin'in ilk kütüphanesinin açık arttırmasında alım yapanlardan kimileri, eğer kitaplarını iade ederlerse Mazarin'in, işlemiş oldukları suçlara göz yumacağı imasını son derece memnuniyetle karşıladılar. Satıştan sorumlu kılınan ve o arada

7 Gabriel Naudé, *News from France. Or, a description of the library of Cardinall Mazarini: before it was utterly ruined* (London: Timothy Garthwait, 1652).

8 Bkz. 12. Bölüm.

kardinalin kitaplarından da bolca kendilerine alan üç konsey üyesinin tüm kütüphanelerine el konuldu. Bu güç gösterisi ve kardinalin bütçesinin makul olarak kullanılmasıyla, kütüphanenin kısa bir süre sonra 29.000 kadar cildi oldu.[9] Ancak kardinal bu defa kütüphanesini nankör halka açmadı.

Taklit Oyunu

Mazarin'in kütüphanesinin utanç verici sonunun, Fransa'da ciddi sonuçları oldu. 1661'de Kardinal Mazarin'in ölümünün ardından Colbert, sarsıntısız bir geçişle kralın hizmetine girdi. Artık kendi servetini, ailesini ve mal mülkünü düşünebilirdi. Doğal olarak kütüphane de onun bu projesinin bir parçası oldu. Ama önce ortadan kaldırılması gereken bir engel vardı. Bu engel, hükümette başat bir bakan olan ve Mazarin'in yerine atanmayı bekleyen Nicolas Fouquet'ydi. Fouquet bir hukukçu ailesinden geliyordu. Babası François'nın, mesleğinin alışıldık tarzında güzel bir kütüphanesi vardı. Paris Parlamentosu'nun bir avukatı olan Nicolas, olağan bir iş olarak kitap toplayan zengin hukukçular sınıfının bir mensubuydu. Mazarin'in yakın çevresinde bir göreve atanmasıyla birlikte Fouquet, bu yeni ileri gelenlik konumunu yansıtan bir kütüphane kurma şansını kaçırmadı. Önce Naudé'nin tavsiyesini uygulayarak birçok zengin koleksiyonu satın aldı. Fouquet'nin tıpkı kendisinden önce Mazarin'in yaptığı gibi halka açmayı düşündüğü koleksiyonu için küratör olarak, bir kütüphaneci olan Pierre de Carcavi atandı. Tüm bunlar, Fouquet'nin, fazla gösterişinin kralın şüphesini çekmesinin bir kurbanı olarak tutuklanıp hapsedilmesi sonucu boşa gitti. Altı yıl boyunca, 27.000 ciltlik bu büyüleyici koleksiyonuyla kütüphane kilitli kaldı; akbabalar ise fırsat kolluyorlardı.[10]

Fouquet'nin geri dönülmez biçimde gözden düştüğü açık bir hâle gelince, Kraliyet Koleji [Collège Royal] profesörleri, kurumlarının Fouquet'nin kütüphanesi için uygun bir yuva olacağı önerisinde bulundular. Bu, kolejle monarşi arasındaki tarihî bağlar düşünüldüğünde meşru bir istekti. Ancak kralın finans işlerinden sorumlu idarecisi olarak Fouquet'nin yerini alan Colbert'in aklında başka planlar vardı. Önce İtalyan tarihiyle ilgili 1.000 eser, o ana dek hem Mazarin hem de Fouquet kütüphanelerinden çok daha küçük ve halka kapalı olan kraliyet koleksiyonuna kaldırıldı. Bu alım için gerekli 10.000 livre,

9 E. Stewart Saunders, 'Public Administration and the Library of Jean-Baptiste Colbert', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 283–300 (s. 287); Sordet, 'Reconstructing Mazarin's Library', s. 153.

10 E. Stewart Saunders, 'Politics and Scholarship in Seventeenth-century France: The Library of Nicolas Fouquet and the College Royal', *Journal of Library History*, 20 (1985), s. 1–24.

Fouquet'nin borçlu olduğu şahıslara ödendi. Bu tedbirlilik, Fouquet henüz kesin olarak bir cezaya çarptırılmadığı için (Fouquet davası üç yıl sürdü ve uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandırdı) kralın, bakanının mallarına doğrudan el koymaktan kaçındığını gösterir. Fouquet'nin eski kütüphanecisi olan de Carcavi, kraliyet koleksiyonu için başka eserler seçmekle görevlendirildi. En sonunda 1673'te Bayan Fouquet'ye, kocasının borçlarının ödenebilmesi için koleksiyonun geri kalanını satma izni verildi.

Colbert'in kendi kayda değer koleksiyonunu takviye etmek için Fouquet'nin kütüphanesini yağmalama fırsatını tepmesi ilginçtir. Bu kurnaz bakanın farklı bir planı vardı. Kendi erkek kardeşini kraliyet koleksiyonunun kütüphaneciliğine getirerek, bu koleksiyona da erişim kazandı. Ayrıca Colbert, fazla gösterişin Fouquet'nin düşüşünde önemli bir rol oynadığını da düşünüyor olabilirdi ki, böyle düşündüyse doğru düşünmüştü. Nasıl olursa olsun, Colbert kralının hizmetine çok farklı türden bir kütüphane sunmak niyetindeydi. Bu, ülkenin yönetilmesinde kullanılacak belgelerden oluşan bir çalışma koleksiyonu olacaktı. Colbert'in bakanlık yılları, XIV. Louis'nin Fransa sınırlarını genişletme çabalarıyla geçecekti. Tüm bu toprak kazanımları için hukuki bir meşruluk gerekiyordu ve bunun için de öncüllerin, beratların ve soy ağaçlarının incelenmesi lazımdı. Colbert'in görevlileri Fransa'nın dört bir yanına yayılıp arşivleri taradılar ve nüshalar kopyaladılar. Her zamanki tedbirliliğiyle Colbert, bu nüshalarda kullanılacak kâğıtların türü ve boyutları hakkında talimatlar verdi; bu sayede nüshaların dosyalar hâlinde ciltlenmesi daha kolay olacaktı. Sonuç büyük bir kolektörün tavus kuşlarını andırırcasına giriştiği bir gösteriş değil, devlet yönetiminin güçlü bir aracıydı.[11] Colbert sayesinde kraliyet kütüphanesi hızla büyüdü ve 36.000 basılı kitap ve 10.000'i aşkın el yazması içeren bir koleksiyona dönüştü; bakanın kendi koleksiyonu ise 30.000 cilde yaklaşmıştı. Colbert bu dosyalar arasında aranan şeyin bulunabilmesi için ansiklopedik bir katalog ve dizin sistemi geliştirdi. Kütüphaneyi tüm potansiyelinden yararlanacak şekilde kullanabildiği sürece halkın yaltaklanmasına ihtiyacı yoktu.

Colbert'in kütüphanenin gücünü ve gösterişin tehlikelerini kurnazca anlaması, diğer devlet adamlarının her zaman becerebildiği bir şey değildi. Kardinal Mazarin'in iddialı kütüphane programı, ölümünden uzun bir süre sonra

11 Jacob Soll, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2009).

daha pek çok soyluyu, diplomatı, kardinali ve piskoposu kendi büyük koleksiyonlarını kurup, bunları halka açmaya teşvik etmeyi sürdürdü. Bu ileri gelenlerin görevlendirdiği kütüphaneciler, Colbert gibi keskin zekâlı idarecilerden çok Naudé gibi hümanist bilginler olacaktı. Bu türden gösterişin getirdiği sıkıntıların kolaylıkla unutulabilmesi, büyük oranda, inatçı biçimde varlığını sürdüren bir taklit kültürünün sonucuydu. Kolektörlerin hiçbiri rakipleri tarafından gölgede bırakılmak istemiyordu. Bu rekabet ruhunu kütüphaneciler de etkin biçimde körüklüyor, kolektörleri diğer büyük kolektörlerin hangi eserlere sahip olduğunu dikkatle incelemeye teşvik ediyorlardı. Naudé kolektörlerin, diğer koleksiyonların kitap kataloglarını edinip, bu koleksiyonları taklit etmesini ve geliştirmesini önermişti.[12] Taklit mümkündü çünkü büyük kolektörler kütüphanelerini ziyaretçilere göstermeye hayli gönüllülerdi. Diplomatik görevler veya büyük tur esnasında ünlü kütüphaneler, dünyada kendi izlerini bırakmak isteyen kültürlü elçiler, piskoposlar ve genç soyluların ziyaret etmeleri şart olan yerler hâline geldi. Yurt dışı seyahatlerinde kurulacak bağlantılar, kolektör ana vatanına döndüğünde de önemli bir rol oynuyordu: hamisi için sanat eserleri, ilginç şeyler ve kitaplar arayıp bulabilen güvenilir bir mektup arkadaşı, tüm ciddi kolektörler için hayati bir ihtiyaçtı.[13]

Büyük bir kütüphaneye erişim sahibi olmak genelde kişinin sosyal itibarına bağlıydı. Ancak bu dönem, pek çoğu artık basılı hâlde olan katalogların yanı sıra, varlıklı turistlerin rotalarına artık büyük kütüphaneleri de ekleyen rehber kitapların da sayesinde kütüphaneler hakkında bilgilerin kolaylıkla erişilebilir olduğu bir dönemdi. Naudé'nin yakın arkadaşlarından biri, Naudé gibi bir kardinalin, Jean François Paul de Gondi'nin kütüphanecisi olan Karmelit keşiş Louis Jacob idi. Jacob, Naudé'nin teşvikiyle 1644'te *Traicté des plus Belles Bibliothèques* (*En Güzel Kütüphaneler Üzerine*) adlı eserini yayınladı.[14] Eser özünde, başta Fransa'dakiler olmak üzere yüzlerce çağdaş kütüphaneyi (hem halk kütüphanelerini hem de kişisel kütüphaneleri içeriyordu) tasvir eden bir listeydi. Gururlu koleksiyon sahipleri, en az 3.000 kitapları olması hâlinde Jacob'a yazıp kendi kütüphanelerini de ekletebiliyorlardı. Bunun vatanseverlik güdüsüyle yazılan bir eser olduğuna şüphe yoktur:

12 Naudé, *Advice*, s. 11.

13 Heiko Droste, 'Diplomacy as Means of Cultural Transfer in Early Modern Times – the Swedish Evidence', *Scandinavian Journal of History*, 31 (2006), s. 144–50; Marika Keblusek ve Badeloch Vera Noldus (ed.), *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2011).

14 John Warwick Montgomery, *The Libraries of France at the Ascendency of Mazarin: Louis Jacob's Traicté des plus belles Bibliothèques* (Bonn: Verlag für Kultur und Wissenschaft, 2015).

"Kitabım her şeyden öte burada, Fransız krallığındaki kütüphanelerin bir rehberi olacaktır. Günümüzde dünyadaki tüm krallıklarda olduğundan daha fazla kütüphane burada mevcuttur. Öyle ki, yaptığım sayımda herkesin bizzat görebileceği üzere, yalnız Paris şehrinde bile Almanya ve İspanya'nın tamamındaki kütüphanelerden fazla kütüphane vardır."[15]

Bu sözler Alman bilginleri sinirlendirse de, Jacob'un eseri, Fransa'yı Avrupa'nın gelişmiş kitap kültürünün anayurdu olarak göstermekte nihai olarak başarılı oldu. Rehberde göze çarpan bir unsur, taşradaki Fransız kasabalarında aristokratların koleksiyonlarının önemiydi. 17. yüzyıla gelindiğinde soylu hanelerin evlatları, okuma yazma bilmez savaşçılar oldukları yönündeki imajı tamamen kırmışlardı. Artık üniversitelere gidip genelde hukuk okuyor, yalnızca sarayda değil yerel hükümette de görev almak için rekabete giriyorlardı. Onların hukuk, tarih kitapları ve klasik eserlerle dolu kitap koleksiyonları, Fransa'nın en yüksek mahkemelerinden biri olan *parlements*'e ev sahipliği yapan Aix-en-Provence gibi kasabaların prestijini korumakta büyük bir rol oynadı.[16]

Jacob'un rehber kitabı pek çok edisyon hâlinde tekrar basıldı. Kitabın tarzı çokça taklit edildi ve en başarılı taklitçi, Felemenk bir öğretmen olan Johannes Lomeijer oldu. 1669'da Lomeijer'in *De Bibliothecis* (*Kütüphaneler Hakkında*) eseri, çağdaş Avrupa kütüphanelerinin genel bir taramasını sundu ancak eser, yazarın ifadesiyle, "sadece en ünlü" kütüphaneleri içeriyordu.[17] Lomeijer her yerde kütüphaneler olduğunun ama kimi kütüphanelerin boyutları, güzelliği, içerdiği kitapların nadirliği veya zenginliği ve kurucusunun şanı nedeniyle öne çıktığının farkındaydı. Yakın ilgiyi hak eden kütüphaneler bunlardı.

Lomeijer'in eseri iki nedenle dikkat çekiciydi. Antik dönem kütüphanelerine ödevi olduğu üzere değinmiş, ancak bu değinme sadece üstünkörü olmuştu; oysa bu kütüphaneler Rönesans kolektörleri için o zamana kadar hep en önemli ilham kaynağı olmuştu. Kitapçığı, modern kolektörün taklit için İmparator Augustus'u değil Thomas Bodley ve Kardinal Mazarin gibileri

15 a.g.e., s. 35.

16 Donna Bohanan, 'The Education of Nobles in Seventeenth-Century Aix-en-Provence', *Journal of Social History*, 20 (1987), s. 757–64.

17 John Warwick Montgomery, *A Seventeenth-century View of European Libraries: Lomeier's De Bibliothecis, Chapter X* (Berkeley, CA: University of California Press, 1962).

örnek alması gerektiğini açıkça ifade ediyordu. Bu eser, koltuğundan ayrılmayan bir seyyahın eseriydi. Lomeijer eserini Hollanda'dan asla ayrılmadan yazabilmişti. Artık basılı olarak erişilebilen öyle çok bilgi vardı ki Lomeijer, yüzü aşkın modern kütüphane hakkında bolca detaya ulaşabiliyordu. Seyahat için çantalarını doldurmalarına gerek kalmadan okuyucular, dünyanın en büyük koleksiyonlarının kapılarını aralayabiliyorlardı.

Lomeijer en azından bir açıdan daha gelenekselciydi. Louis Jacob'un aksine o, en çok İtalyan kütüphanelerine odaklandı, zira İtalya hâlen Avrupa'nın dört bir yanında ilmin, yüksek kültürün ve ince zevklerin doğum yeri olarak tanınıyordu. Tüm büyük turlar, uğranacak yerler olarak İtalyan şehirlerini, en çok da Ölümsüz Şehir Roma'yı içeriyorlardı. Lomeijer eserini yayımlamadan beş yıl önce iki İtalyan, Giovan Pietro Bellori ve Fioravante Martinelli, kitapçıkları *Nota delli Musei* ile Roma'daki tam doksan sekiz büyük kütüphane hakkında bilgiler sunmuşlardı.[18] Bu şanlı listedeki en büyük kolektör Barberini ailesiydi. Maffeo Barberini'nin 1623'te Papa olarak seçilip VIII. Urban olarak göreve başlaması, kiliseye bir papa ve üç kardinal veren bu ailenin büyüklüğünü belli edecek bir kültürel güç gösterisi gerektirmişti. 1627'de VIII. Urban'ın en sevdiği yeğeni olan Kardinal Francesco Barberini, yetenekli bir dilbilimci olan gezgin Alman bilgini Lucas Holste'yi kütüphanecisi olarak kendine çekmişti.[19] Önüne sunulan neredeyse sınırsız finansal kaynaklar ile Holste, boyutları itibarıyla neredeyse ilk Mazarin kütüphanesine kafa tutan bir kütüphane kurdu.

Naudé'nin aksine Holste, Papa ile olan ilişkisini kullanarak sayısız İtalyan manastırından nadir veya önemli kitaplar edinebiliyordu. Genellikle bu kitaplar için ödeme yapsa da bunlar piyasa fiyatının çok altında fiyatlara ve bazen de korkutulan eski koruyucularının rızası olmadan yapılan alımlardı. Bir seyahati esnasında Papa, Napolili Fransiskenlere hitaben bir emir yayımladı ve koleksiyonlarından herhangi bir kitabı, önce Francesco Barberini ve

18 Giulia Martina Weston, 'Universal Knowledge and Self-Fashioning: Cardinal Bernardino Spada's Collection of Books', Annika Bautz ve James Gregory (ed.), *Libraries, Books, and Collectors of Texts, 1600–1900* (Abingdon: Routledge, 2018), s. 28–47; Margaret Daly Davis, 'Giovan Pietro Bellori and the *Nota delli musei, librerie, galerie, et ornamenti di statue e pitture ne' palazzi, nelle case, e ne' giardini di Roma* (1664): Modern libraries and ancient painting in Seicento Rome', *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 68 (2005), s. 191–233.

19 Peter Rietbergen, 'Lucas Holste (1596–1661), Scholar and Librarian, or: the Power of Books and Libraries', Peter Rietbergen, *Power and Religion in Baroque Rome: Barberini Cultural Politics* (Leiden: Brill, 2006), s. 256–95.

kütüphanecisine önermeksizin satmalarını yasakladı. Papa'nın vasiyetname bırakmadan ölen tüm rahiplerin kitaplarına el koyma hakkı olduğu için, yeğeni zaten devasa olan Barberini koleksiyonunu daha da büyütmek için düzenli olarak büyük bağışlar alıyordu.

Katolik Avrupa'daki güç dengeleri bu türden, açgözlüce kütüphane kurma girişimlerini mümkün kıldı. 15. yüzyılın en büyük kitap avcısı olan Poggio Bracciolini'nin zamanından beri talihsiz keşişler, kilisenin verdiği kadar aldığını da görmüşlerdi. Protestan ülkelerde manastırların kapanmasıyla başlara konan talih kuşlarının ardından, benzer fırsatlar çok sık görülmedi. On yıllar boyunca Felemenk Cumhuriyeti'nin başbakanlığını yapan Adriaen Pauw'un bir halk kütüphanesi kurmaktaki başarısız girişimleri, gösteriş karşısında kaşlarını çatan bir toplumda kolektörlüğün güçlüklerinin iyi bir hatırlatıcısıdır.[20] Pauw Mazarin'in hayranıydı ve sağlam bir cumhuriyetçi olmasına rağmen aristokratlara has şaşaaya da düşkündü. Fransız zevkine olan sevgisinin de körüklediği Fransız dış politikası yanlılığı, onun 1636'da görevden alınmasına yol açan etkenlerden arasındaydı.

Siyasi sürgünü sırasında Pauw, 16.000 kadar kitaptan oluşan bir kütüphane oluşturdu. 1640'larda yeniden önemli bir konuma geldiğinde, daha fazla kitap elde etmek için tüm siyasi fırsatları değerlendirdi. Münster'deki barış konferansında Felemenk müzakerecisi olan Pauw, Plautus'un eserlerini içeren Orta Çağ'dan kalma değerli bir el yazması edindi. 1649'da Kral I. Charles'ın hayatının bağışlanması için Londra'ya olağanüstü elçi olarak gönderilen Pauw, Charles'ın infaz edilmesinden sonra rahmetli kralın kütüphanesini satın alma teklifiyle İngilizleri dumura uğrattı. Teklifi reddedildi ama üç yıl sonra tekrar denedi. Bu kez, alım girişiminin haberleri duyulduğunda Hollanda'da doğan büyük tepki, Pauw'u geri adım atmaya itti.

Siyasi başarısızlıkların yanında Pauw'un başında itaatsiz bir aile derdi de vardı. Pauw mirasçılarını kitap koleksiyonunu bir arada tutmak ve ölümünden sonra halka açmakla görevlendirse de, kendisi gibi kitapsever olmayan çocukları, ailelerinin adını onurlandırmanın daha iyi bir yolunun, Pauw'un memleketi olan Heemstede'de muhteşem bir aile mozolesi inşa etmek olduğuna karar verdiler. Pauw'un kütüphanesi iki yıl sonra, 1656'da satıldı. Ama bir kolektörün talihsizliği başka bir kolektörün kazanımıdır. Lahey'deki Pauw

20 Herman de la Fontaine Verwey, 'Adriaan Pauw en zijn bibliotheek', Herman de la Fontaine Verwey, *Uit de Wereld van het Boek*, IV ('t Goy: HES, 1997), s. 183–96.

kütüphanesi açık arttırmasındaki en önde gelen alıcılardan birisi, münzevi bir küçük Alman prensi olan Braunschweig-Lüneburg'lu August'tu.

Mütevazı bir Kuzey Alman prensliğinin varlıklı hükümdarı olan Dük August, Avrupa'nın en başarılı kitapsever devlet adamıydı.[21] Dükün neredeyse yirmi ticaret merkezinde kalıcı temsilcileri (yayımcılar, sanat eseri satıcıları, tüccarlar ve diplomatlar) vardı. Bu görevlilerin günlük işlerinden birisi, bulunabilen kitap fıçılarına ne kadar kitap sıkıştırılabilirse, dükün o kadar yeni basılmış kitap edinmesini sağlamaktı. Lahey'deki Lieuwe van Aitzema gibi diğer temsilciler onun için açık arttırmalarda alım yaparken, bir diğer Felemenk olan Abraham de Wicquefort, Mazarine kütüphanesi dâhil olmak üzere onun için Paris kütüphanelerindeki el yazması ve kitapları kopyalıyordu. Wicquefort toplamda düke, her biri muhteşem kırmızı marokenle ciltlenmiş, 400 kadar nüsha gönderecekti. Wolfenbüttel adlı ufak kasabayı nadiren terk etmesine rağmen August, 31.000 basılı cilt ve 3.000 el yazmalık bir kütüphane edindi. Bu gerçekten çok kapsamlı bir koleksiyondu; tam bir klasik eserler dizisinin yanı sıra tüm mezheplerin temel dinî kitaplarını ve de tıp, hukuk ve tarih alanlarındaki en yeni eserleri içeriyordu. August ayrıca siyasi kitapçıklar ve haber kâğıtlarından, cenaze vaazlarına ve düğün şiirlerine kadar efemera tarzı eserleri toplamayı da seviyordu.

Bu kolektörlük pratiğinde dük, çok sayıda takipçi toplamaya başlayan Naudé ekolünü takip etmişti. Ancak August'un, onu döneminin diğer tüm devlet adamı-kolektörlerinden farklı kılan önemli ve kendine has bir özelliği vardı: August kendi kendinin kütüphanecisiydi. Bolca kitap toplamasına rağmen asla bütün hâlde kütüphane satın almamıştı. August kitapları gerçekten, kitap oldukları için istiyor ve ediniyordu; sayısını en az düzeyde tuttuğu ziyaretçilerini etkilemek için değil. August her gün kitap fıçılarını açıyor ve eserleri kataloglandırıyordu. Tüm kataloglarını kendi oluşturan dük, ayrıca altı folyoluk, 7.200 sayfalık ana kütüphane listesini koyabilmesi için devasa, tekerlek şeklinde, dönen bir kitaplık da yaptırmıştı.

21 Helwig Schmidt-Glintzer (ed.), *A Treasure House of Books: The Library of Duke August of Brunswick-Wolfenbüttel* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1998).



15. Braunschweig-Lüneburg Dükü August, bu resimde en sevdiği mekân olan kütüphanesinde tasvir edilmiş. Gerçek bir kitapsever olan August, kendi kütüphaneciliğini kendi yapmayı seçmiş ve kimsenin kataloğuna erişmesine izin vermemişti.

Dük istemeye istemeye bilginleri kütüphanesine alsa da, kütüphane kaynaklarından faydalanmanın anahtarı olan bu muhteşem kataloğu asla kimseyle paylaşmadı. Taklit çağında gizlilik güçlü bir araç olabilir. Pek çok diğer kolektör gibi, dükün de çocuklarının nasıl bir zevk sahibi olacağını belirlemekte yapabileceği pek bir şey yoktu. Ancak Fernando Colon'un aksine o, bu açıdan şanslıydı, çünkü mirasçıları büyük çabalarına değer verip, kütüphaneyi ilk kurucusu anısına bir anıt olarak bakımlı tutarak korudular. Büyük kolektörlerin o kadar sıklıkla arzuladığı ama pek nadiren gerçeğe dönüşen ölümsüzlük, ufak Wolfenbüttel'de hayata geçti. Kütüphane, bir irfan merkezi ve ayrıca kimi kitapsever rüyalarının gerçeğe dönüşebildiğinin bir hatırlatıcısı olarak, günümüzde hâlâ bu kasabada mevcudiyetini sürdürür.

Barok Görkemi

İrlanda'daki Killala ve Achonry diyakozluğunun piskoposu olan Robert Howard, 22 Mayıs 1729'da erkek kardeşi Hugh'a şu sözlerle şikâyetlerini anlatıyordu: "çok fazla sayıda kitap, kişinin onları koyacak çok uygun bir yeri yoksa, tahayyül ettiğimden bile büyük bir belaymış."[22] Howard bu tür

22 Alıntılayan Margaret Connolly, 'A Plague of Books: The Dispersal and Disappearance of the Diocesan Libraries of the Church of Ireland', James Raven (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004), s. 197–218 (s. 209).

duygularını dile getiren tek kolektör değildi. Büyük kardinal koleksiyonları çağında kütüphaneler devasa boyutlara ulaşmışlardı. Eğer bu koleksiyonların, meslek erbaplarının sahip olduğu binlerce kitaplık koleksiyonlardan bir farkı olacaksa, bu büyüme kaçınılmazdı. Avrupa'nın dört bir yanındaki bunca kale, saray ve evde kütüphanelerin oluşturulması ayrıca yeni tasarım çözümleri de gerektirdi. Hiçbir devlet adamı 20.000 kitabı sandıklarda tutamazdı. Tutabilecek olsalar bile böyle yapmak istemiyorlardı. Eğer büyük kolektörler koleksiyonlarını arkadaşlarına veya daha geniş halk kitlelerine açtılarsa, kitaplarının tutulduğu odanın mimarisine, dekorasyonuna ve odanın aksesuarlarına özen göstermek durumundaydılar.

17. yüzyıldan önce büyüğü ve küçüğüyle çoğu kütüphane, aslında kitaplar için inşa edilmemiş odalarda bulunuyordu. Dolayısıyla özel olarak bir kitap koleksiyonu barındırması için şatafatlı bir salon inşa etmek, bir tür niyet beyanıydı. Fiziki bir kütüphane kurmak kayda değer bir harcama getiriyordu ve bu sayede büyük kolektörlerin kütüphanelerinin, kitaplarını evde tutmak zorunda olan hekim ve avukatların kütüphanelerinden ayrışmasına yardımcı oluyordu. Bu aristokrat kütüphaneleri yalnızca çok sayıda kitabı barındırmak için değil, kişinin ziyaretçi kabul edebileceği ve iş faaliyetlerini yürütebileceği, bunları yaparken bir yandan da misafirlerini ev sahibinin kültürlülüğü ve servetiyle etkileyebileceği birer sosyal mekân olarak da tasarlanıyorlardı. Kardinal Bernardino Spada'nın Roma'daki muhteşem koleksiyonu gibi halka açık olmayan kütüphaneler bile, dönemin en büyük sanatçılarından bazılarının freskleri ve resimleriyle bezeniyordu. Göze çarpan kütüphane binalarının inşası antik Roma döneminin ideallerine bir dönüşü simgeliyordu: Stoacı filozoflardan polemikçi Cizvitlere kadar kütüphaneler hakkında yazan tüm yazarlar, dönemlerinin büyük kütüphanelerinin, barok resimler, heykeller ve portrelerle zenginleştirilmekle beraber, antik dönem mimarisini taklit etmesi gerektiğinde hemfikirdi. Kimi kütüphane kurucuları mükemmel estetik arayışlarında olağanüstü çabalar sarf ettiler. Roma'daki Sapienza kütüphanesi için yepyeni bir binanın inşa edilmesi ve binlerce kitaplık bir koleksiyon kurulması sadece iki yıl aldıysa da, tavandaki fresk dekorasyonunun tamamlanması dört yıl daha sürdü.[23]

23 Peter J. A. N. Rietbergen, 'Founding a University Library: Pope Alexander VII (1655–1667) and the Alessandrina', *Journal of Library History*, 22 (1987), s. 190–205 (s. 192).

Cizvit profesör Claude Clement, kütüphanenin bu görsel dönüşümünün en ön saflarındaydı.[24] Naudé'nin *Advis* eserini yayımlamasından bir yıl sonra, 1628'de Clement de kütüphane kurma hakkında bir kitapçık yazdı. Onun eseri Naudé'ninkinden iki önemli açıdan farklıydı: Clement'in eseri, uluslararası Katolik okurları hedef alarak Latince yayımlanmıştı ve kitaplardan çok mimariden bahsediyordu. Clement, alabildiğine şatafatlı süslenmiş barok kütüphanelerin, Katolikliğin yeniden doğuşunun kalbinde yer alabileceğinin, kütüphane sahibinin güç ve serveti ile toplumsal (sıklıkla Kilise içerisindeki) seviyesinin estetik bir göstergesi olup, bir yandan da Tanrı'nın şanını olması gerektiği gibi yüceltecek birer eser olabileceğinin farkındaydı. Bu anlayışın merkezinde, kütüphane mekânının gerçek bir çalışma odasından çok bir bilgelik mabedi olarak kiliseleri andırması için yeniden tasarlanması vardı.

Çoğunluğu Protestan Kuzey Avrupa'da olmak üzere bu Barok'a dönüşe ayak direten karşıt görüşler de yok değildi. Naudé kolektörün pahalı süslemelerle ilgilenmek yerine parasını kitap almak için harcaması gerektiğinde ısrarcı olmuştu. Wolfenbüttel'deki Dük August, iki kata ayrılmış muhteşem kütüphanesini doğrudan ahırının üzerine kurmuştu. Ancak gerek sade gerek süslü tüm bu kütüphanelerin ortak noktası, kitapların genel olarak yeniden organize edilmesiydi.[25] Avrupa'nın dört bir yanında kütüphaneler Orta Çağ kolejlerinin ve kilise kütüphanelerinin temel eşyalarını (başta okuma kürsüleri ve alçak konumda ve merkezde konuşlandırılmış kitaplıklar olmak üzere) terk ettiler. Bunun yerine kütüphane odalarını büyük salonlara benzeyecek şekilde yeniden tasarlıyorlardı. Buralarda kitaplar, duvarlar boyunca yerleştirilmiş büyük ve dikey kitaplıklara, kitapların sırtı görülecek şekilde yerleştiriliyorlardı. Bu daha önce hiç görülmemiş bir şey değildi (Fernando Colon da, İspanya Kralı II. Felipe de benzer bir tasarımı çoktan denemişlerdi) ama artık standart yöntem hâline gelmişti ve finansal olanakları geniş olan kimseler, bu yöntemi son derece etkin biçimde kullandılar.

Kürsülerin olduğu bir kütüphanede bizzat kitapların, kütüphanenin görsel çekiciliği için büyük önemi vardı. Bunlar doğrudan bakan kimselerin gözüne

24 Mathilde V. Rovelstad, 'Claude Clement's Pictorial Catalog: A Seventeenth-century Proposal for Physical Access and Literature Evaluation', Library Quarterly, 61 (1991), s. 174–87; Mathilde V. Rovelstad, 'Two Seventeenth-century Library Handbooks, Two Different Library Theories', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 540–56.

25 Frédéric Barbier, István Monok ve Andrea De Pasquale (ed.), *Bibliothèques décors (XVIIe–XIXe siècle)* (Paris: Éditions des Cendres, 2016); André Masson, *Le Décor des Bibliothèques du Moyen Age à la Révolution* (Geneva ve Paris: Droz, 1972).

çarpıyor, açılmaya, okunmaya ve çalışılmaya hazır bekliyorlardı. Barok salon kütüphanelerinde ise kitaplar dekor içerisinde kaybolmuş durumdalardı. Sadece toplu hâlde, devasa hacimleri ile etkileyici oluyorlardı. Salonun merkezinde devasa boş bir alanın yaratılması, odanın büyüklüğünü vurguluyordu. Burada insan, her tarafta özenle ciltlenmiş sıra sıra dizili, tabandan kubbeli tavana gidildikçe boyutları küçülen eserlerle çevrelenmiş mermer tabanı rahatça inceleyebiliyordu. O aşamaya gelindiğinde artık derinden etkilenmiş olan ziyaretçiye rehberlik etmek için, rafların araları ve üstlerindeki boşluklar altın, krem rengi, mavi ve yumuşak pembe renklerle bol bol süsleniyordu. Tabanı freskler kaplıyor, katı bir sınıflandırmaya göre organize edilmiş dolaplar ise Kilise Babalarının, filozofların ve meşhur yazarların portreleriyle süsleniyordu. Milano'daki Ambrosiana'da 1609 ve 1618 arasında kütüphaneye konulmuş bu türden 306 meşhur yazar portresi vardı.[26]

Bu mimari akım hiçbir yerde, hâlen Katolik kalan Alman bölgeleri olan Güney Almanya, Avusturya ve Bohemya'daki manastırlarda olduğu kadar dönüştürücü olmadı.[27] İtalyan komşularının aksine pek çok Alman manastırı, Reformasyon çalkantıları sırasında zor zamanlar geçirmişlerdi.[28] Bu manastırlar 18. yüzyılda bir mimari gençleştirme programından geçtiler; program, keşişleri canlandırmak için olduğu kadar manastırların ruhaniyet, ilim ve eğitim merkezleri olarak eskiden sahip oldukları saygınlığı da geri kazanmaları için tasarlanmıştı. Büyük manastırların başkeşişleri Paris'teki kardinal bakanlardan çok farklı değillerdi. İcraatta bunlar, servet, toprak ve statü konusunda pek çok seküler hükümdara kafa tutabilecek Kilise hükümdarlarıydı. Bu kütüphanelerin şaşaalı sergi salonlarına dönüşmeleri, Kilise'nin ilim ve kültür meselelerindeki devam eden rolünü vurguluyordu. Bu ayrıca din adamlarının hâlen sahip oldukları gücün meşrulaştırılmasının da bir yoluydu; din adamlarının bu nüfuzu, 18. yüzyıl boyunca Katolik topraklarında bile giderek daha fazla eleştiriliyordu.

Pek çok manastır kütüphanesinin gerçekten de bir canlandırmaya ihtiyacı vardı. 1722 yılında Sankt Polten başkeşiş yardımcısı, kütüphanenin kontrolünü ele almak zorunda olduğundan dert yanmıştı, zira mevcut hâliyle

26 Guy le Thiec, 'Dialoguer avec des hommes illustres. Le rôle des portraits dans les décors de bibliothèques (fin XVe–début XVIIe siècle)', *Revue française d'histoire du livre*, 130 (2009), s. 7–52 (s. 22).

27 Eric Garberson, *Eighteenth-century Monastic Libraries in Southern Germany and Austria: Architecture and Decorations* (Baden-Baden: Valentin Koerner, 1998); Rolf Achilles, 'Baroque Monastic Library Architecture', *Journal of Library History*, 11 (1976), s. 249–55.

28 Bkz. 6. Bölüm.

kütüphane "neredeyse tamamen gülünç bir şeydi" ve hemen hiç kitabı yoktu. Boş duran keşişlerinden bazıları burayı bilardo odasına çevirmişlerdi.[29] Başkeşiş yardımcısı için bu özellikle utanç verici bir durumdu, çünkü pek çok manastırda yaygın olan bir adet, kibarlık gereğince, ziyarete gelen keşişlere ve ileri gelen kimselere manastırdaki binaların gezdirilmesiydi; bu sırada ziyaretçiler genelde kütüphaneyi de görmek istiyorlardı. Orta Çağ Avrupa'sında, bu odalar manastır kompleksinin genelde ve doğal olarak en sessiz ve gözden uzak yerlerinde oldukları için, scriptorium ve kütüphane, ziyaretin sonuna doğru gezilen mekânlardı. 18. yüzyıl bu yerleşim planını kökten bir biçimde değiştirdi. Sankt Polten başkeşiş yardımcısının savunduğu gibi, yeni kütüphanenin manastırın girişinde konumlanması gerekiyordu; burada "misafirlere ve ziyaretçilere daha güzel görünür, eskiden olduğu gibi kenar köşede aranıp taranması gerekmez" idi.

Freskler, resimler ve heykellerle yaratılan görsel dekorasyon, barok manastır kütüphaneleri için can alıcı önem taşıyordu. Bu sanat eserleri İncil ve antik dönem temalı alegorilerle dolu güzel eserlerdi ancak her zaman kolaylıkla anlaşılmıyorlardı. Sankt Florian'daki bir başrahip yardımcısı, 1747'de keşiş kardeşlerine yardımcı olması için bir el kitabı hazırlamıştı, çünkü "kanon manastırımız[30] sık sık misafirler tarafından inceleniyor, bunlar bu veya şu resimde hangi hikâyenin, öykünün veya imânın saklı olduğunu soruyorlar".[31] Başka yerlerde ise sembolik anlamlar, herkesin okuyabilmesi için bir masaya veya kütüphanede gösterilen bir kâğıda yazılmıştı. En iddialı mimari tasarımlarda istenen etkinin yaratılması için hiçbir harcamadan kaçınılmamıştı. Seitenstetten'de, yeni mermer ile uyumlu olmaları için kütüphanedeki tüm kitaplar beyaz deriyle yeniden ciltlenmişti. Ciltleme süreci otuz yıl sürmüştü.[32]

Yeni bir kütüphane inşası her zaman Roma'daki Sapienza kadar çabuk tamamlanmıyordu. Swabia'daki Roggenburg'da 1730'larda yeni bir kütüphane planlanmış, 1760'larda inşaatı yapılmış, bitişi ise 1780'lerde olmuştu. Sonra 1790'larda tüm kitaplar raflara yerleştirildiğinde yeni kütüphanenin çok küçük olduğu anlaşılmıştı. Diğer yandan kimi kütüphaneler öyle büyük

29 Garberson, *Eighteenth-century Monastic Libraries*, s. 12.

30 Ç. N.: Kanon, Hristiyanlıkta tıpkı keşişler gibi manastır hayatı ve manastır düzeninde yaşayan rahiplere verilen addır. Sankt Florian'daki manastır, bu tür rahiplere ev sahipliği yaptığı için ilgili alıntıda kanon manastırı olarak anılmaktadır.

31 a.g.e., s. 104.

32 a.g.e., s. 86-7.

boyutlarda yeniden inşa ediliyordu ki, keşişlerin elinde mekânın ancak ufak bir bölümünü dolduracak kadar kitap oluyordu. Aşağı Avusturya'daki Altenburg Manastırı'ndaki kütüphane, form ve şekil olarak, o tarihe gelindiğinde 200.000 kadar kitap içerecek kadar büyümüş olan Viyana saray kütüphanesini olabildiğince aslına sadık kalacak şekilde model alarak yapılmıştı. Keşişlerin bundan çok daha az kitabı vardı ve sonuç, ancak birkaç kitaplığı olan bir oda oldu. Kırk sekiz metre uzunluğunda ve üç katlı mekânın kendisi ise yine de son derece etkileyici bulunmuştu. Günümüzde Altenburg, hâlâ en güzel barok manastırlardan biri olarak görülür. Muhteşem mermerli, ustukalı ve freskli kütüphane odası, manastırın en büyük hazinesidir.

Barok kütüphane bir görsel şölendi ama güzellik için çalışma alanından fedakârlık ediyordu ve kitapların işlevini, şatafatlı bir duvar kâğıdına indirgiyordu. Okuyucuların sıradan ihtiyaçlarından (örneğin çalışmak için sıralar ve kürsüler), araştırmaların ne hayret verici şeyleri gün yüzüne çıkardığını ortaya koyan muhteşem nesnelere yer açmak için fedakârlık ediliyordu. St. Gallen'deki manastırın 1758'de açılan barok kütüphane odasında bir Mısır lahiti vardı. Daha yaygın görülen bir durum ise, kütüphanelerin antik dönem heykelleri, matematik araçları, küreler, mimari modelleri veya sikke, değerli taş ve doğadan diğer ilginç şeylerle dolu dolaplar sergilemeleriydi. Wolfenbüttel'deki Dük August'un en az yetmiş duvar ve kol saati, güneş saati, usturlabı, teleskobu ve bir de ilginç şeyler dolabı vardı. Bir yazışmasından biliyoruz ki dolapta "bir çift Türk postalı, deri bir hokkabaz çantası, fildişi bir Hint kılıcı, bir Türk kalyonu modeli, bir deniz kaplumbağası kabuğundan yapılma av borusu" ve ayrıca, gizli bir mekanizma ile açılabilen bir adet parçalanmış geyik başı vardı. Bu son parça Wolfenbüttel'e boynuzları kırık hâlde gelmişti.[33] Bu gibi nesnelerin amacı, sahibin entelektüel tefekkürünü beslemek ve hayranlıkla seyretmesine izin verilen her bir ziyaretçinin hayrete düşmesini sağlamaktı. Bu süreç artık dünyadaki tüm bilgilere ulaşılabilecek, muazzam güzellikteki salonlarda yaşanabilirdi; ama bu bilgilere ulaşmak isteyeceklerin oturması için bir sıra bile yoktu.

Kraliyet Kütüphanesinden Devlet Kütüphanesine

1755'teki Tüm Azizler Günü'nde Avrupa'nın büyük başkentlerinden birinin yıkımına şahit olundu. Lizbon, devasa bir deprem ve ardından gelen yangın

33 Wolf-Dieter Otte, 'The Unknown Collector: Duke August and his Cabinet of Art and Curiosities', Schmidt-Glintzer (ed.), *A Treasure House of Books*, s. 173–92 (s. 187–8).

ile tsunami sonrasında yerle bir oldu. On binlerce kişi öldü ve onlarla birlikte Avrupa'daki en iyi koleksiyonlardan biri olan Kral V. Joao'nun kütüphanesi de yok oldu. Büyük kraliyet sarayında, Lizbon'un nehir kenarında yer alan kütüphaneden geriye hiçbir şey kalmadı. Hastalığa meyyal ama sıkı bir entelektüel olan kral, beş yıl önce ölmüştü ve neyse ki yaşamını adadığı kütüphanenin üzücü sonunu görmemişti. Kral, kelimenin tam anlamıyla gerçek bir kitapseverdi. Wolfenbüttelli Dük August için kütüphanesi, Otuz Yıl Savaşları dönemi Alman siyasetinin çalkantılarından uzaklaşmak için bir fırsatken, sağlıksızlığı yüzünden seyahat edemeyen genç Portekiz kralı içinse kütüphanesi, dünyanın kalanı hakkında bilgi edinmek için bir araçtı. Kral Joao sıklıkla saat öğleden sonra dörde kadar öğle yemeğini yemezdi, çünkü okumasına dalmış bir hâlde kütüphanesinde olurdu.[34]

Kimilerince 70.000 cilt kitap barındırdığı söylenen bu kişisel inziva yeri, baş döndürücü bir masraf karşılığında oluşturulmuş, bütün büyük kolektörlük merkezlerinden kitaplar alınmıştı. Joao'nun elçileri sıklıkla diğer görevlerini bir kenara itip, kitap dükkânlarını ve açık arttırmalarını ziyaret etmek ve kralları adına teklifte bulunmakla görevlendiriliyorlardı. Bu hayli can sıkıcı bir süreç olabiliyordu, zira Paris, Lahey veya Roma ile Lizbon arasında mektup alışverişi haftalar sürebiliyor, kralın satın alma kararı sıklıkla söz konusu kitabın satılmasından sonra ulaşıyordu. Kral, açık arttırmalarda Savoylu Eugene'den Polonya Kralı'na ve Rusya Çarı'nın temsilcilerine kadar, diğer hükümdarlarla, düklerle ve büyük bakanlar ile rekabet ediyordu. Açık arttırmalardan birinde Kral Joao, Fransa Kralı XV. Louis'nin başbakanı olan Kardinal Guillaume Dubois'nın kütüphanesinden 6.000 kitap almıştı.[35] Böylelikle, devasa sayıda kitap, bir büyük kolektörün elinden çıkıp diğerine geçiyor, dolaşımda kalıyordu. 18. yüzyıla gelindiğinde artık hükümdarların ve devlet büyüklerinin kütüphanesiz olamayacakları kabul ediliyordu. Devletin ete kemiğe bürünmüş hâli olarak onların, ilim, eğitim ve aydınlanmaya besledikleri sevgiyi göstermeleri gerekiyordu. Bu tür şeyleri pek umursamıyorlarsa bile, özellikle de başbakanları, devlet adamları ve din adamları sayesinde onlara bolca kitap geliyordu. Kitaplar toplumsal hiyerarşinin üst kesimlerine giderek artan sayılarda ulaşırken, bu durum, ilk ulusal kütüphanelerin kuruluşuna giden yolu da açıyordu.

34 Angela Delaforce, *The Lost Library of the King of Portugal* (London: Ad Ilissvm, 2019), s. 23.
35 a.g.e., s. 59-60.

ON İKİNCİ BÖLÜM

ANTİKACILAR

On yıllar içerisinde bir araya getirilen kurumsal koleksiyonların, bağışlanan kimi metinlerin birden çok nüshasına sahip olmaları kaçınılmazdı. Bazen bu fazla nüshalardan kurtulmak makul oluyordu: 17. yüzyılda birçok kez kütüphanelerinden kitapları yerel ciltçilere satan Frankfurtlu Dominiken keşişler için bu kesinlikle çekici bir seçenek olmuştu. Bunlar "ciltçinin ıskartası" olarak, kitapların ciltlerini kalınlaştırmak için veya gevşek kapak ve ambalajlar olarak kullanılıyorlardı. Bugün bize olağanüstü görünen şey ise, bu kitapların çoğunun, 15. yüzyılda, matbaanın ilk dönemlerinde basılmış kitaplar olmasıdır. Frankfurt'taki Dominiken manastırı tam da yakınlarındaki Mainz'da matbaanın icat edildiği zamanlarda büyüyüp gelişmişti. Bu nedenle kütüphanenin pek çoğu parşömene basılı olmak üzere 1.000'den fazla, matbaanın ilk döneminden kalma eseri vardı. Bugün bu kitaplar akıl almaz fiyatlara satılırdı. Dominikenler için ise yeniden kullanabilir parşömenin ederinden daha değerli değillerdi.

Bu ticaretin yıllarca sürüp koleksiyonu yavaş yavaş küçültmesinin ardından keşişler, 1718 yılında, matbaanın ilk döneminde kalma dört adet eseri yabancı bir alıcıya, 90 gulden (muhtemelen parşömen olarak satılacağı değerin 10 katı bir meblağ) teklif eden bir İngiliz'e satabildikleri için mutlu olmuşlardı.[1] George Suttie adlı bir temsilci olan alıcı, usta bir el yazması ve nadir kitap avcısıydı. Kumara düşkünlüğü nedeniyle İngiltere'den sürülen Suttie, komisyon karşılığında Avrupa kıtasında seyahat ediyor, Avrupa'nın en zengin

1 Lotte Hellinga ve Margaret Nickson, 'An Early-Eighteenth-Century Sale of Mainz Incunabula by the Frankfurt Dominicans', Lotte Hellinga, *Incunabula in Transit: People and Trade* (Leiden: Brill, 2018), s. 353–60.

kolektörleri için değerli kitap listeleri oluşturuyordu. Suttie, manastırlara sızıp gecenin köründe hazinelerini yürüten yeni bir Poggio Bracciolini değildi. Bahsi geçen alışverişte Suttie, İlk Oxford Earl'ü Robert Harley için kitap avındaydı. Harley İngiltere'nin en büyük devlet adamlarındandı ve sanat hamiliğiyle tanınıyordu. Harley'nin oğlu olan Edward da sıkı bir kolektördü ve öldüğü 1741 yılında kütüphanesinde 7.000'i aşkın el yazması ile 50.000 basılı cilt vardı. Onun koleksiyonu, British Museum'un [Britanya Müzesi], şimdiki adıyla British Library'nin [Britanya Kütüphanesi] koleksiyonlarının temel taşlarından birini oluşturacaktı.

Gutenberg'in zamanından beri kitap ticaretinin genelgeçer bir doğrusu olmuştu: kitaplar sırf eski oldukları için zamanla ek değer kazanmıyorlardı. En iyi ihtimalle, eğer içerikleri hâlâ devri geçmiş türden değilse, değerlerini koruyorlardı. En kötü durumda ise kâğıt veya parşömenin ederi karşılığında satılıyorlardı. Kitaplar bu şekilde çok sayıda farklı amaç için geri dönüşüme sokulabiliyordu: duvar kâğıdı, kitap ciltleme desteği, ambalaj kâğıdı veya tuvalet kâğıdı olarak kullanılabiliyorlardı. Yanlış baskı sayfalar ve devri geçmiş kitaplar, kasapların tezgâhlarında et sarmak için kullanılırken veya baharat tüccarları ile dantelcilerin dükkânlarında görülebiliyordu. 18. yüzyılda Amsterdam "kitap piyangoları"na ev sahipliği yapacaktı; bu "piyangolarda" devasa sayıda istenmeyen kitap ve eski kâğıt, toptan satıcıların eline geçiyordu.[2]

Birilerinin kitaplara sadece antika olmaları nedeniyle büyük paralar ödemeye başlaması yeni ve ezber bozan bir gelişmeydi. Gabriel Naudé okurlarına şaşaalı biçimde tezhiplenmiş veya "antika kitaplara" büyük paralar teklif etmemelerini önermişti ama 1720'ye gelindiğinde bu tür tavsiyeleri göz ardı edecek kadar kendine güvenen kolektörler ortaya çıkmıştı. Suttie'nin Mainz'dan matbaanın ilk döneminden kalma dört adet eseri almasından iki yıl sonra, o dönemlerden bir Mainz İncil'i Lahey'de 1.200 guldene satılmıştı; bu o günün ortalama bir hanesinin yıllık gelirinin iki katıydı. Bu gelişme, Suttie'nin alımını âdeta kelepir hâline getirdi. 1722'de bir Gutenberg İncil'i, Lahey'de, olağanüstü bir meblağ olan 6.000 guldene satıldı.[3]

2 Daniel Bellingradt, 'Book Lotteries as Sale Events for Slow-Sellers: The Case of Amsterdam in the Late Eighteenth Century', Shanti Graheli (ed.), *Buying and Selling: The Business of Books in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2019), s. 154–77.

3 Herman de la Fontaine Verwey, 'Grolier-banden in Nederland', Herman de la Fontaine Verwey, *Uit de Wereld van het Boek*, IV ('t Goy: HES uitgevers, 1997), s. 155–82 (s. 158–9).

Bu tür fiyatlar, 17. yüzyılın başında matbaanın ilk döneminde kalma eserlere yüksek fiyatlar ödenmesi çok nadir olduğu için son derece şaşırtıcıydı. 1689'da Gaspar Fagel'in kütüphanesinin açık arttırmasında, Fagel'in modern hukuk ilmi eserleri koleksiyonu için kayda değer paralar ödenmişken, matbaanın ilk döneminden kalma iki eseri bir guldenin onda birine almak mümkündü. 1646'da, 1477 tarihli bir Köln İncil'i, Leiden'da bir açık arttırmada üç guldene satılmıştı ki bu, yeni bir folyo İncil'in fiyatının beşte biriydi.[4] 1680'de Oxford'ta kitap satıcılığıyla uğraşan Moses Pitt, Bodleian Kütüphanesi'ne İngiltere'nin ilk matbaacısı William Caxton tarafından basılan dört edisyonlu bir cildi bağışlamıştı. Cilt açık arttırmada satılamamış, Pitt de başka bir yerde bir alıcı bulamamıştı. 1810'a gelindiğinde bir kitap satıcısı, Caxton'ın bastığı eserlerden ufak bir parça için beş guinea[5] isteyebiliyordu ki bu, pek çok zanaatkârın aylık maaşına denkti.[6] 100 yıl içerisinde erken dönemden kalma basılı kitapların satışı, gelişmiş bir antika piyasasının bir parçası hâline gelmişti.

Bu, kütüphanenin geleceği için çok önemli sonuçları olan bir gelişmeydi. 18. yüzyılda yeni bilimsel düşünce biçimleri, Aydınlanma felsefesi ve sekülarizm yükselişteydi. Bu düşünce devrimi, olabildiğince farklı konularda mümkün olduğu kadar çok kitap barındıran devasa kütüphaneler kurmanın cazibesini azalttı. Yeni nesil kolektörler, kendilerinin yeni ilimden anlayan insanlar olduğunu belli eden seçme kütüphaneleri tercih ettiler. Ancak aynı zamanda ikinci tür bir kolektör de ortaya çıktı. Bunlar genelde köken itibariyle soylu olan veya olmak isteyen, kitabın içeriğinden çok estetiğine, biçimine ve yaşına odaklanan kişilerdi. Bu kolektörlerin çoğu hâlâ yeni kitaplar da alıyor ve binlerce ciltlik kütüphaneler kuruyorlardı. Ancak bu kütüphaneler içerisinde, bulmakta en çok çaba sarf ettikleri eserler, kitap satıcılarının reklam amacıyla koyduğu yeni isimle '*livres rares et curieux*' idi.[7] İyi bir kütüphanenin seçkinliği giderek tezhipleri, yayımlanma tarihleri, ciltleri ve hatta matbaacıları nedeniyle değerli olan kitaplara bağlı oluyordu.

---

4 Bu örnekler, Gaspar Fagel (1689) ve Adriaen Smout'un (1646) kütüphanelerinin açık arttırmalarından alınmadır. Her iki kütüphane de Brill'in *Book Sales Catalogues Online*'ında (Çevrimiçi Kitap Satışları Kataloğu) görülebilir.

5 Ç. N.: *Guinea*, Britanya'da 17. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına değin basılan, yaklaşık yirmi shilling'e tekabül eden bir altından yapılma bir paradır.

6 Kristian Jensen, *Revolution and the Antiquarian Book: Reshaping the Past, 1780–1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 79–80.

7 Ç. N.: Fransızcada "nadir ve ilginç kitaplar" anlamına gelir.

Bu ilk olarak İngiliz aristokrasisinde yerleşen bir eğilimdi. İngiltere matbaanın ilk yüzyıllarında kitap üretiminde ikincil bir rol oynamıştı. Şimdi ise İngiliz ekonomisinin giderek artan gücü ve küresel ticaretiyle cesaretlenen İngiliz kolektörler öne çıkıyorlardı. Bu kolektörler, keselerini yurt dışına çıkarıp bolca harcama yaparak, eski kitaplar için yeni bir piyasa oluşturdular. Yeni ticarette komisyoncular ve temsilciler için olduğu kadar, zengin ancak bilgisiz kolektörlerin zevkine rehberlik edip, onları en iyi nüshalara yöneltecek profesör ve bilginler için de yeni roller yarattılar. Bu yetenekler, kitap ticaretinin en rekabetçi ve dengesiz sektöründe, Avrupa'nın en talepkâr müşterilerinden bazılarının hizmetinde, yani el yazması avına çıkanlarda gelişmişti.

El Yazmalarını Kilit Altında Sakla

7 Haziran 1650 sabahı, Amsterdam'ın merkezi Dam meydanı her zamanki hâlindeydi ve tam bir faaliyet merkeziydi. Meydanın kargaşası özellikle popüler bir kitap dükkânı olan "Yanan Sütun"un önünde yoğunlaşmıştı. Dükkânda o sabah bir kitap açık arttırması başlayacak ve haftanın büyük bir kısmı boyunca sürecekti. Gelinen noktada kitap açık arttırmaları yaygındı ama o sabah insanların ruh hâli farklıydı. Satışa sunulan, münzevi bir avukat, şair, kitapsever ve meşhur bir hırsızın kütüphanesiydi.[8]

Suffridus Sixtinus yaşamı boyunca 2.000'den fazla cilt biriktirmişti; bu büyük ama olağanüstü denilemeyecek, ancak antik dönem eserlerinin edisyonları konusunda son derece seçme bir kütüphaneydi.[9] Kütüphanenin en iştah kabartan tarafı ise, Sixtinus'un onlarca yıldır hiçbir bilginin görmesi bile mümkün olmayan sayısız el yazması olmasıydı. Koleksiyonlarını cömertçe paylaşan ve hatta hazinelerinden gurur duyan diğer bilginlerin aksine Sixtinus, kitaplarını 1627'de Amsterdam'a gelmesinden beri herkesten saklamıştı. Pek çok kişi bu gizliliğin nedenini biliyordu. Sixtinus hakkındaki yaygın bir kanı, en değerli el yazmalarını çalarak elde ettiğiydi.

1622'de Sixtinus, Heidelberg'deki seçkin bir hümanist bilgin ve profesör olan Janus Gruter'in evine gizlice girmişti. Gruter için kütüphanesi bir gurur ve neşe, ayrıca ün kaynağıydı; ancak Gruter, Habsburg birliklerinin yaklaşan

8 Sixtinus'un öyküsü şu makalede anlatılmaktadır: Herman de la Fontaine Verwey, 'The history of the Amsterdam Caesar codex', *Quaerendo*, 9 (1979), s. 179–207.

9 Açık arttırmada satıldığı hâliyle kütüphane, şu eserde listelenmiştir: *Catalogus Bibliothecae Viri Clarissimi, D. Suffridi Sixtini J. V. D.* (Amsterdam: Johannes Colom, 1650).

saldırısından önce şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Sixtinus askerler gelmeden şansını denedi ve en değerli eserleri almıştı. Tübingen'e sürülen Gruter, hırsızlık olayından sonra Sixtinus'un kitaplarına reva gördüğü muameleye dert yandığı şu satırları yazıyordu: "Her gün Suffridus hakkında korkunç şeyler duyuyorum. Kendi arzularını tatmin etmek için kütüphanemin kızlığını bozduğunu söylüyorlar."[10] Sixtinus en değerli parçaları kurtardığı görüşünü savunabilirdi. Onun soygunundan sonra Habsburg askerleri Gruter'in evini yağmalamış, bulabildikleri tüm kitaplar büyük Palatinlik kütüphanesiyle birlikte Vatikan'a gönderilmişti. Gruter 1625 baharında evine döndüğünde bir zamanlar gurur duyduğu kütüphanesinin ayaklar altında çiğnenmiş kalıntılarından başka bir şey bulamamıştı: "bu manzara bir taşın bile gözyaşlarına boğulmasına neden olurdu."

Sixtinus'un çaldığı el yazmaları o zamandan beri bir daha görülmemişti. Onun 1649'daki ölüm haberinin uluslararası ilim camiasında yıldırım hızıyla yayıldığını tahmin edebiliriz. Kitaplar hemen piyasaya çıkarılmadı: Sixtinus'un mallarının mirasçısının kim olduğunun belirlenmesi için zaman gerekti. Neyse ki Geldernli bir soylu olan mirasçının kitapları satmak niyetinde olduğu anlaşıldı. Bu kaçırılmayacak bir olaydı ancak işlerinin gerektirdikleri ve seyahat harcamaları, kimi önde gelen bilginleri katılmaktan alıkoydu. Alışıldığı üzere bu kişiler, arkadaşlarından veya temsilcilerinden kendileri adına teklif vermelerini istediler. Bilginler arasındaki ilişkilere karşılıklı güven ve saygı hâkimdi. Ancak burada da açgözlülük, adaba üstün geldi. Üç önde gelen bilgin birden (Johann Friedrich Gronovius, Nicolaas Heinsius ve Isaac Vossius) açık arttırmada kendileri için alım yapma işini filolog Franciscus Junius'a vermişlerdi. Fiyatlar tıpkı beklendiği gibi yüksekti, ancak açık arttırmanın gidişatına dair raporunda Junius, tam olarak ne elde ettiği konusunda net ifadeler kullanmamıştı. Gronovius ve Heinsius'un, Junius'un kendileri için ne alabildiği hakkında hiçbir fikri yoktu. Üçüncü bilgin olan Isaac Vossius ise olaya hâkimdi. Junius onun amcasıydı ve ona, aldıkları içerisinden seçim yapma şansını sunmuştu. Gronovius ne olduğunun farkına vardığında, Vossius'un "istediği kitapları tutacak, istemedikleri ise bizim olacak" olması nedeniyle dert yanmıştı.[11] Sonunda Gronovius sadece üç kitap alabilmişti.

10 De La Fontaine Verwey, 'The history of the Amsterdam Caesar codex', s. 188.

11 F. F. Blok, *Isaac Vossius and his Circle: His Life until his Farewell to Queen Christina of Sweden, 1618–1655* (Groningen: Egbert Forsten, 2000), s. 339.

Ancak kurnaz Vossius bile hayal kırıklığına uğramıştı. En çok istediği el yazması olan, Iulius Caesar'ın *De Bello Gallico* (*Galya Savaşı Üzerine*) eserinin bir nüshası, kayda değer bir para karşılığında zengin bir kolektör olan Jan Six tarafından satın alınmıştı. 9. veya 10. yüzyılda Fleury manastırında yazılmış olan bu el yazması, Caesar'ın bu başlıca eserinin bilinen en eski versiyonuydu.[12] Eser Janus Gruter'e ancak bir arkadaşının cömertliği sayesinde gelmiş, arkadaşı yeni bir Caesar edisyonu üzerine çalışmakta olan Gruter'e eseri ödünç alma izni vermişti. Arkadaşı öldüğünde metin, belki kurnazlığı sonucu belki de kazayla Gruter'de kalmıştı ve Sixtinus metne el attığında da hâlen Gruter'de idi.

Bu sefil kişisel çıkar, ihanete uğrayan güven ve çalınan el yazmaları öyküsünden öğrenebileceğimiz çok şey var. Sixtinus kesinlikle acayip birisiydi ve Vossius'a göre ayrıca bir ayyaştı. Ancak öykü bize gösteriyor ki, Sixtinus kitap yürütmekten suçlu tek kolektör değil, sadece bu kolektörlerin en yüzsüzüydü. Bu nadir kodeksler, antik dönem üzerine çalışanlar için olmazsa olmazdı. En iyi erken dönem el yazmaları üzerine detaylı olarak çalışarak bilginler, yeni edisyonlar yayımlayıp adlarını duyurabiliyorlardı. Bu, Boccaccio'nun Monte Cassino'daki kütüphanenin harabelerini incelemesinden beri hümanist bilginliğin temel ilkelerinden biri olmuştu. 17. yüzyılda gerçekleşen bilimsel devrimlere rağmen klasik filoloji cazibesinden hiçbir şey kaybetmemişti. El yazmalarına hâlen teolojik önemleri nedeniyle değer veriliyordu. Utrecht'te teoloji profesörü olan Gisbertus Voetius, öğrencilerine her yerde el yazmaları ve teolojik metinlerin erken dönem edisyonları için gözlerini açık tutmalarını söylemişti; bu, "Trento Konsili'ndeki rahip ve sansürcülerin barbarca, kötücül planlarının bir sonucu olarak" Katolik Kilisesi tarafından icra edilen "tehlikeli temizlik dalgası"na karşı koyabilmek için gerekliydi.[13]

Bodleian Kütüphanesi ve Leiden Üniversitesi haricinde büyük ve kurumsal el yazması koleksiyonları, 17. yüzyılda hâlen sıra dışıydı. Gruter, Heinsius, Gronovius veya Vossius gibi bilginler kendi koleksiyonlarını kurmak durumundaydılar. Alım ve atıfların itiş kakış dolu dünyasında, konumları sayesinde karşılarına çıkan fırsatlardan faydalanabilmeleri için, zamanlarının en ileri gelen bilginleri olan bu kimselerin sarsılmaz bir iradeye sahip olmaları

12 Bu eser günümüzde, Codex Amstelodamensis 73 adı altında Amsterdam üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır.

13 Jos van Heel, 'Gisbertus Voetius on the Necessity of Locating, Collecting and Preserving Early Printed Books', *Quaerendo*, 39 (2009), s. 45–56 (s. 56).

gerekiyordu. Isaac Vossius gerçekten çok yönlü bir bilgindi: balistik, optik ve hava basıncından, coğrafya ve İncil kronolojisine kadar farklı konularda yazmıştı. Klasik filolojiye kayda değer katkılar yapmış, kariyerinin talihli bir anında aynı anda Hollanda devleti, İngiltere Kralı II. Charles ve Fransa Kralı XIV. Louis'ye iş yapmıştı. Seçkin bir bilgin ailesinde doğan Vossius, genç bir adam olarak üç yıl boyunca İngiltere, Fransa ve İtalya'da seyahat etmişti. Buralarda bilginlerle tanışmış, referanslar almış, kütüphaneler gezmiş ve en önemlisi, el yazmaları almıştı. Yirmi yedi yaşına geldiğinde 400 eser almış durumdaydı.

Vossius, kolektörlüğü kadar okumuşluğuyla da, Avrupa'nın en zengin hükümdarlarından biri olan İsveç Kraliçesi Christina'nın gözüne çarpmıştı. 1648'de Vossius, Christina'nın yanına, Stockholm'e gitmek için Amsterdam'dan ayrıldı. Ona Christina'ya özel dersler vermesi ve bunun için sarayda oturması teklif edilmişti ve maaşı da, Felemenk Cumhuriyeti'ndeki en ileri gelen profesörlerin maaşının beş katına denk gelen yıllık 2.000 riijksdaalders[14] gibi bir meblağ olacaktı. Stockholm'de başka bilginlerden oluşan muhteşem ve giderek daha da rekabetçi hâle gelen bir bilginler çevresine katılmıştı. Bu bilginler, Christina'nın Avrupa'nın yeni kültürel merkezi olmasını tasarladığı sarayın süsleri olacaklardı. Kraliçe, bu hayalini gerçekleştirmek adına, entelektüel yaşamın önde gelenlerini Stockholm'e çekmek için büyük paralar harcadı. Ancak sarayının çoğu ilim merkezine uzaklığı ve İsveç kışlarının sertliği, Stockholm'e gitmeyi pek çokları için çekici olduğu kadar tehlikeli kıldı. René Descartes onun sarayında soğuk algınlığının getirdiği sorunlar nedeniyle ölürken, Claude Saumaise'in de hastalık yüzünden Stockholm'de yatağından çıkabildiği pek nadirdi. Hugo Grotius da Christina'nın çekici çağrısına kapılmanın bedelini, bir İsveç'ten dönüş yolculuğu esnasında gemisinin batmasıyla ödemişti.

Christina böyle meşhur isimleri çekebiliyordu, çünkü İsveç ordularının Otuz Yıl Savaşları sırasında Almanya'da yağmaladığı ganimet sayesinde, hiç hesapta olmayan büyük bir gelire konmuştu. Vossius'u onun sarayına çeken şey işte binlerce kitap hâlindeki bu kültürel yağmaydı. Çok kısa bir süre sonra Vossius yalnızca kraliçeye özel ders vermiyor, ayrıca onun kütüphanecisi olarak da çalışıyordu. 1648'de Prag'da II. Rudolf'un kalesinden alınan, 6.

14 Ç.N.: Riijksdaalders, 16. Yüzyıl sonlarında Felemenk Ayaklanması sırasında basılmaya başlanan bir Hollanda parasıdır. Kelime, Felemenkçede "imparatorluk doları" anlamına gelir.

yüzyıldan kalma bir Gotça İncil çevirisi olan Codex Argenteus dâhil olmak üzere otuz bir fıçı kitabın fıçılardan çıkarılmasına yardımcı olmuştu. Christina, Vossius'un antik dönem eserlerine ve el yazmalarına olan tutkusunu paylaşıyordu ancak savaş ganimeti yeterli değildi. Vossius, kraliyet koleksiyonlarını takviye etmek için Paris'e kitap alım yolculuklarına gönderiliyor ve devlet bütçesinden kendisine açık çek veriliyordu. Bir yolculuğunda tek bir alış hâlinde 2.000 el yazması satın almıştı.[15] Bunları İsveç'e döndüğünde incelemişti, ancak nadir kodeksleri kataloglamaktansa okumayı çok daha fazla tercih ederdi: arkadaşına kataloglama konusunda dediği gibi, "bu tür bir iş Almanlara yakışırdı."[16]

Christina'nın kütüphanesi Avrupa'nın en iyi kütüphanelerinden biriydi ve el yazması koleksiyonu rakipsizdi. Ancak zamanla anlaşılacaktı ki kraliçenin başlıca ilgisi, ziyaretçilerine göstereceği bir kütüphane sahibi olmaktansa, alımlar için para harcamak olmuştu. Taç giyen başlar, meteliksiz bilginlere göre Stockholm'ü ziyaret etmekte daha gönülsüzlerdi. Christina'nın kütüphanesine olan ilgisini yitirmesinin Vossius'un avantajına olduğu da zamanla anlaşılacaktı. Birçok yıl boyu Vossius'un son derece yüksek maaşını ödememiş olan Christina, bu nedenle Vossius'un gecikmiş borçlarını kitaplarla ödemeye karar vermişti.

Vossius, özellikle de Christina'nın tahttan feragat edeceği belli olunca bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Vossius hemen kütüphaneye gitti ve Christina'nın parasıyla almış olduğu çok sayıda eseri seçti. Codex Argenteus dâhil Prag'dan gelen el yazmaları da onun eline geçti ve kitaplar birden çok gönderim hâlinde Amsterdam'a gönderildi. Oraya varmasından sonra klasik dönem üzerine çalışan bir bilgin olan Johann Georg Graevius şöyle yazmıştı:

> "Jove[17] aşkına! Ne muhteşem bir kütüphane! Ne kadar fazla, ne çok değerli eser var! Latincenin en iyi yazarlarının neredeyse tümüne ait birçok eserin el yazmaları var; Yunanca, Fransızca, Almanca eserler ve her tür çok özel ve nadir edisyon da mevcut. Bu işlerden anlayan kişiler bana diyor ki, Hollanda'da bu kütüphaneyle boy ölçüşebilecek bir halk kütüphanesi yokmuş."[18]

15 Blok, *Isaac Vossius*, s. 329.
16 a.g.e., s. 356.
17 Ç. N.: Jove, Roma mitolojisindeki baştanrı olan Iupiter'in diğer adıdır.
18 a.g.e., s. 453.

Anlaşılabilir olduğu üzere İsveç'teki saray ahalisi pek de memnun değildi. Kıymetli savaş ganimetleri şimdi kılıç yoluyla değil, koleksiyonu yakından tanıyan bir bilginin vicdansız cazibesi ve sabotajı yoluyla yağmalanmıştı.

Hollanda'ya dönen Vossius'un öyle çok kitabı olmuştu ki, kütüphanesinden toplamda 3.500 kitap satacağı iki açık arttırma düzenlemeye karar vermişti.[19] Paraya ihtiyaç duyduğu şüphelidir; kitaplarını koymak için mekân ihtiyacı daha acil bir sorundu. Neyse ki Vossius pratik bir adamdı ve kitaplık yapmaktan keyif alıyordu. Belki de eski ev sahiplerini yatıştırmak için Codex Argenteus'u İsveç'e geri satmıştı; tabii 1.250 gulden karşılığında. Vossius kitaplar için yaşıyordu ancak tekil olarak herhangi bir kitabın değeri konusunda duygusal davranmıyordu. Onun için el yazmaları hep ilim işlerinde kullanılacak, çalışılacak ve karşılaştırmalı okunacak birer gereç olarak kalmıştı. Ancak Vossius ticari piyasada el yazmalarının mistik cazibesinden faydalanmasını da bilmişti: İsveç hazinesi ve genç bir kraliçenin kaprisleri sayesinde Avrupa'nın en iyi el yazması kütüphanelerinden birini kuran Vossius, şimdi kitaplarını nakde çevirmeye hazırdı.

Her ne kadar Vossius'un el yazmalarına erişim konusunda cimri Sixtinus'a göre daha bonkör olduğu kesinse de, yaşamının kalanı boyunca koleksiyonu gizeme bürünmüştü. 1689'da öldüğünde vasiyetnamesine, kütüphanesinin dört kurumsal kütüphaneden birine bütün hâlinde satışa sunulması isteğini eklemişti. Bu kütüphaneler Oxford, Leiden, Cambridge ve Amsterdam'dı. Bodleian kütüphaneyi almaya niyetliydi ve mirasçının hiçbir el yazmasını almaması şartıyla 30.000 gulden teklif etti. Vossius'un yeğeni sonra Bodleian'ın teklifiyle Leiden'a döndü ve Leiden da teklifi 33.000 guldene yükseltti. Günümüzde, 1690 yılında Leiden'in kütüphanesine yaklaşık 800 el yazması katan Vossius koleksiyonu, üniversitenin en büyük hazinelerinden biri olarak görülür. Ancak kitaplar yeni yuvalarına geldiğinde profesörler, mirasçı yeğenin en değerli eserlerden bazılarını kendine ayırdığından şüphelendiler ve bu şüphelerinde haklıydılar. Profesörler, yerel kitap satıcılarını çağırdılar ve bunlar da kitapların değerinin ödenen ücretin üçte biri olduğunu belirttiler.[20] Açılan dava, tüm tarafların memnun olmasına kadar on beş yıl boyu sürdü.

19 Astrid C. Balsem, 'Collecting the Ultimate Scholar's Library: The *Bibliotheca Vossiana*', Eric Jorink ve Dirk van Miert (ed.), *Isaac Vossius (1618–1689): Between Science and Scholarship* (Leiden: Brill, 2012), s. 281–309.

20 Christiane Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas: Leiden University's Great Asset* (Leiden: Leiden University Press, 2012), s. 102–109.

İlim dünyasının en saygın şahsiyetlerinden kimilerini içeren bu uzun hikâye, artık kitaplara, geleneksel olarak kitap ticaretine yön veren belirli bir prensipler sistemine göre değer biçilmediği durumlarda nasıl tehlikeli güçlerin sahneye çıktığını gösteriyordu. Ticari kaygılar güden bilgin ve kütüphanecilerin hâkimiyetindeki büyüyen el yazması piyasası, dengesiz bir antika piyasasının oluşumunun yolunu aşmıştı.

Bir Külliyat Oluşturmak

7 Haziran 1675'te Amsterdam'daki bir kitap satıcısı olan Andreas Frisius, Floransa'daki Medici kütüphanesinin kütüphanecisine, üç yerel kitap koleksiyonu hakkındaki değerlendirmelerini yazmıştı. Favori müşterisi olan biri, "hangi kitapların iyi olduğuna dair gerçekten kapsamlı bir bilgisi olan" bir adamdı. İkincisi bir şehir meclisi üyesiydi ve "daha ziyade saygınlık edinmek ve gösteriş yapmak için alım yapıyor" idi; sonuncusu ise büyük servet sahibi bir ailenin çocuğu olan ve kaliteden hiç anlamayan bir koleksiyonerdi. Bu sonuncusu, çok pahalı oldukları sürece başka hiçbir ayrım gütmeksizin kitap, resim ve porselen alıyordu.[21]

Önemli ilmî eserler basan bir yayımcı olan Frisius, tüm bunlara tepeden bakıyordu; ancak 1650 ile 1750 yılları arasında koleksiyonculuk tarihi, ikinci ve üçüncü müşteri gibi adamlar tarafından tamamen yeni bir yöne sevkedilecekti. Kişisel kütüphanelerin sayısı arttıkça, birkaç yüz ve hatta 1.000 kitaplık koleksiyonlar artık övünülecek bir şey olmaktan çıkmıştı. Güzel porselenler, resimler ve döşemeler olduğu kadar zarif kitaplar da edinmek isteyen kimi koleksiyonerlerin, tutarı, güzelliği, nadirliği veya incelikli basımı sayesinde koleksiyonu özel kılacak kitaplar aramaları doğaldı.

El yazmalarının bir kütüphanenin seçkinliğini arttırabilecek kitaplar kategorisine girdikleri açıktı. Ancak pek çok koleksiyonerin ne el yazmalarına yetecek parası vardı, ne de bunları ucuz fiyatlara bulacak uzmanlığı. Ünlü bilginlerin el yazması notlarını barındıran basılı kitaplar da benzer şekilde koleksiyonerlere yaraşır türden eserlerdi ve açık arttırmalarda yüksek paralara satılabiliyordu, ancak bu tür eserler zor bulunuyordu. Çoğu hâlihazırda üniversite kütüphanelerinde veya Isaac Vossius gibi diğer meşhur bilginlerin koleksiyonlarındaydı. Bunun yerine bir belediye başkanı, hâkim veya tüccar,

21 Alıntılayan Ian Maclean, 'Andreas Fries (Frisius) of Amsterdam and the search for a niche market, 1664–1675', Ian Maclean, *Episodes in the Life of the Early Modern Learned Book* (Leiden: Brill, 2020), 5. bölüm.

ağırlıklı olarak mevcut en iyi basılı edisyonlardan oluşan bir kütüphane kurmaya odaklanabilirdi. Ancak bir eserin en iyi edisyonunun hangisi olduğuna nasıl karar verilecekti? Başlangıçta bu eserin yaşıyla ilgili bir soru değildi. 18. yüzyıldan önce zamanın getirdiği saygıdeğer kalite ve bir metnin ilk basılı edisyonunun (*editio princeps* olarak bilinirdi) özel çekiciliği, pek de değerli görülen şeyler eğildi. Aksine, özellikle de ilmî ve kurumsal koleksiyonlarda daha yakın tarihli edisyonlar tercih edilirdi. Shakespeare'in eserlerinin Üçüncü Folyo'su piyasaya çıktığında Bodleian derhâl İlk Folyo'sunu sattı; bugün ise bu folyo, herhangi bir kütüphanedeki en değerli kitaplar arasındadır.[22]

Yavaş yavaş daha bilgili bir kolektör türü de ortaya çıktı. Bu kolektörler, bazen bilginlerin ve satıcıların da tüyosuyla belirli matbaacıların eserlerinin ve zarif baskıların üstün kalitesini fark etmişlerdi. İtalik veya yatık denilen yazı tipinin mucidi ve 1500 yılı dolaylarında en başarılı Venedikli matbaacılardan biri olan Aldus Manutius'un kitapları, ilk piyasaya çıkmalarında büyük değer görmüşlerdi. Klasik eser edisyonlarının zarifliği sonraları Fransa ve Hollanda'daki yayımcılar tarafından da taklit edilmişti. Bu yayımcıların kimi, gerçekten üstün kaliteli olmalarından çok, şans ve ticaretten anlamaları sonucu baskı dünyasının önde gelenleri arasına girebilmişlerdi. Leiden ve Amsterdam'da faaliyette bulunan Felemenk yayımevi Elzeviers, edisyonlarını Aldus Manutius'un modern halefleri olarak pazarlamakta son derece başarılı olmuştu; oysa tasarımları o dönemin pek çok diğer matbaasından hiç de farklı değildi.[23]

17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde en seçkin matbaacılardan (İtalyan, Fransız, Alman ve Felemenk) oluşan bir önde gelenler listesi, büyük oranda belirginleşmiş durumdaydı. Açık arttırmacılar kitaplara dair açıklamalarını, meşhur matbaacıların isimlerini listeleyerek genişletmeye başlamışlardı: Aldus Manutius, Christophe Plantin, Wechel, Estienne, Blaeu ve Elzevier aileleri. Bu dönemden itibaren, Leiden'daki öğretmen Paulus Junius gibi kimilerinin kişisel kütüphaneleri, büyük ölçüde bu matbaaların eserlerinden oluşur olmuştu. Dönemin en seçme kütüphanelerinden biri, Lahey'de belediye başkanı olan ve kitapları 1730'da açık arttırmaya çıkarılan Samuel van Huls'unkiydi.[24] Van Huls tek kelime Latince veya Yunanca bilmiyordu ancak

22 Mary Clapinson, *A Brief History of the Bodleian Library* (Oxford: The Bodleian Library, 2015), s. 31, 118–19. Ayrıca bkz. 14. Bölüm.

23 Andrew Pettegree ve Arthur der Weduwen, *The Bookshop of the World. Making and Trading Books in the Dutch Golden Age* (London: Yale University Press, 2019), 1. ve 11. bölümler.

24 *Bibliotheca Hulsiana* (The Hague: Johannes Swart and Pieter de Hondt, 1730).

çoğunluğu Latince eserlerden oluşan ve folyo formunda elli İncil ile hemen tüm meşhur matbaacıların bütün eserlerini de içeren, 5.000 cildi aşkın eserden oluşan bir koleksiyon oluşturmuştu.

Van Huls gibi kolektörler sık sık taşlanıyordu. Daha 1710'da Joseph Addison, *The Tatler*'ın okuyucularına, "Virgilius ve Horatius'tan çok Aldus ve Elzevir'e saygı duyan" Tom Folio adlı bir adamın kolektörlük alışkanlıklarını anlatmıştı.[25] Yirmi yıl sonra Alexander Pope, soylu bir kolektörle antikaya duyduğu ilgi nedeniyle alay ediyordu:

> "Çalışma odası mı? Orada hangi yazarların eserleri var ki?
> Kitaplar hususunda Lord'um duymaz hiçbir yazara ilgi;
> Locke veya Milton'ı bu kütüphanede aramak boşa,
> Bu raflar yer vermez hiçbir modern kitaba."[26]

Baskıya duyulan bu yoğun ilgi, matbaanın ilk dönemlerine duyulan ilgiyi de arttırdı. Bu, antik dönem çalışmalarının yükselişi, antik dönemden kalma nesne ve fiziki kalıntıların tarihî kaynaklar olarak gördüğü ilgi gibi o dönemin genel trendlerine uygundu. Bu bağlamda, ilk basılı kitaplar tarih çalışmalarında kaynak oldukları için değer gördüler.[27] Özellikle de Almanya ve Hollanda'daki vatansever bilginlerin, en eski basılı kitapları çalışarak kanıtlayacakları bir şeyler de vardı: her iki grup da ana vatanlarını matbaanın doğum yeri olarak duyurma şerefi için yarışıyordu. Her ne kadar bu şerefin asıl sahibinin Mainzlı Gutenberg olduğunu gösteren giderek daha çok bulgu varsa da, Felemenk bilginler, Gutenberg'in matbaa zanaatını Haarlemli Laurens Jansz Coster'den çaldığı fikrine tutunuyorlardı.

Erken dönemden kalma basılı kitaplara olan ilgi kalıcılaştığında ticari temsilciler de bu yeni gelişmeyi dikkate almaya başladılar. Felemenk bir kitap satıcısı olan Cornelius à Beughem, 1688'de 200 kadar sayfadan oluşan ve *Incunabula*[28] *typographiae* adlı ufak bir el kitabı yazdı.[29] Bu, kolektörler için bir

25 *The Tatler*, No. 158. Thursday 13 April 1710.

26 Alıntılayan Jensen, *Revolution and the Antiquarian Book*, s. 117.

27 Theodor Harmsen, *Antiquarianism in the Augustan Age: Thomas Hearne, 1678–1735* (Bern: Peter Lang, 2000).

28 Ç.N.: Incunabula, Latince bir ifade olup "beşik" veya "küçük bebeklere sarılan kumaş" anlamına gelen incunabulum ifadesinin çoğuludur. Matbaanın ilk döneminde basılan kitaplara atıfta bulunmak için kullanılan bir ifadedir.

29 Cornelius à Beughem, *Incunabula typographiae* (Amsterdam: Joannes Wolters, 1688).

alınacak eserler listesi oluşturmak yolunda ilk girişimdi; ancak kitap alıcıları arasında en özenli olanlar zaten kendi listelerini yapmış durumdalardı. Bu listeleri, yurt dışındaki mektup arkadaşlarına yazmak ve dikkat çekici eserler bulmak için açık arttırma kataloglarını taramakta kullanabiliyorlardı. Matbaanın ilk döneminden kalma eserlere ve diğer nadir kitaplara duyulan ilgi, kitap satıcıları, açık arttırmacılar ve kitap temsilcileri tarafından memnuniyetle körüklendi. Laheyli bir kitap satıcısı olan Pierre Gosse, 1742'de, satışa sunulan kitapların yanına belirli bir sayıda yıldız eklediği bir katalog oluşturdu. Bu yıldızların sayısı, kitapların ne kadar nadir olduğu düşünülüyorsa o kadar fazla oluyordu: "yaygın bulunmadığını bildiğim kitaplar" için bir yıldız, "daha nadir olduğuna inandığım kitaplar" için iki, "çok nadir olduğuna inandığım kitaplar" için ise üç yıldız.[30] Bu tür bir retorik, meslektaşı Prosper Marchand'ın belirttiği gibi yaygın ve tamamen işe yaramazdı; gerçek değer algısını bütünüyle yok ediyordu.[31] Yine de bu tür abartılar, özellikle de bu tür net ancak yanıltıcı ifadelerin tuzağına düşebilecek çok sayıda daha az kültürlü alıcı olduğu için devam etti. Isaac Vorsinus kütüphanesinin bir kısmını açık arttırmada sattığında, kimi eserlerin satış kataloğundaki tanımlarına abartılı ifadeler eklemişti; bu durum, yeğeninin söylediklerine bakılacak olursa bir alışverişte bir kitabı, değerinin yirmi katı kazançla satabilmesini sağlamıştı.[32]

Nadirlik modası hız kazanırken satış pratiklerinin utanmazlığı da giderek artıyordu. 1757 yılında, kitap işlerinde komisyonculuk yapan ve Amsterdam'da çalışan İngiliz birisi, eski basılı kitapların basım yıllarını değiştirip onları ilk basılı eserlerdenmiş gibi göstermekten suçlu bulundu.[33] Bu suçta aldattığı kişi, özel olarak nadir kitap ticareti yapan, yalnızca matbaanın ilk döneminde basılmış eserlerin satıldığı açık arttırmalar düzenleyen bir diğer kitap satıcısı olan Pieter van Damme idi. Van Damme böyle dar bir uzmanlık

30 Otto Lankhorst, 'Dutch auctions in the seventeenth and eighteenth centuries', Robin Myers, Michael Harris ve Giles Mandelbrote (ed.), *Under the Hammer: Book Auctions since the Seventeenth Century* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2001), s. 65–87 (s. 76); *Bibliotheca universalis vetus et nova* (The Hague: Pierre Gosse, 1740).

31 Christiane Berkvens-Stevelinck, '"Rarus, rarior, rarissimus" ou de la qualification exagérée des livres dans les catalogues de vente', J. van Borm ve L. Simons (ed.), *Het oude en het nieuwe boek: De oude en de nieuwe bibliotheek* (Kapellen: DNB/Pelckmans, 1988), s. 235–40.

32 Balsem, 'Collecting the Ultimate Scholar's Library', s. 281.

33 Herman de la Fontaine Verwey, 'Pieter van Damme, de eerste Nederlandse antiquaar', Herman de la Fontaine Verwey, *Uit de Wereld van het Boek*, IV ('t Goy: HES uitgevers, 1997), s. 197–220 (s. 197, 203).

alanına sahip olabiliyordu çünkü 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, tam da bu tür bir uzmanlık için büyük bir müşteri kitlesi oluşmuş durumdaydı.

En çok kâr, satıcıların bu ilk dönem eserlerinin kaynağına, yani Almanya ve İtalya'nın manastır hayatının kalbi olan bölgelerine yakın olmaları durumunda elde edilebiliyordu. Rahipler ve keşişlere önce ellerindeki erken dönemden kalma basılı eserler için kayda değer meblağlar ödeniyor, sonra aynı kitaplar çok daha yüksek paralar karşılığında Fransa, İngiltere veya Felemenk Cumhuriyeti'nde satılıyordu. Meşhur bir sanat eseri ve kitap satıcısı olan bankacı Joseph Smith, 1700 yılında Venedik'e yerleşmiş ve burada İngiliz hükümetini konsolos olarak temsil etmeye başlamıştı. Buradan İtalyan kırsal bölgelerine seyahatler yapmış, hem kendisi hem de komisyon karşılığında İngiliz soylular için kitap toplamıştı.[34] 1751'e gelindiğinde 12.000 cilt kadar eserden oluşan bir kütüphane kurmuş ve satılık koleksiyonunun reklamını yapmak için detaylı kataloglar oluşturmuştu. Kataloglar Smith'in kütüphanesinin gururu olan matbaanın ilk döneminden kalma eserlere ayrı bir bölüm ayırıyor, bu bölüme ön söz niteliğinde 280 sayfalık bir yazı eşlik ediyordu. Bu gerçekten de krallara layık bir kütüphaneydi: zaten Smith bu kütüphaneyi İngiltere Kralı III. George'a sattı.

Bağnaz Aydınlanma

18. yüzyıl sonlarında İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti ve Fransa'daki kütüphanelere antika kitaplar tedarik eden yeni kitap komisyoncuları, Katolikliğin kalbi olan bölgelerdeki manastır kütüphanelerinin dağılması trendinden hayli faydalandı. Aydınlanma adına yürütülen bu süreç, piyasayı genelde çok düşük fiyatlara satılan bol miktarda el yazması ve antika kitapla doldurdu. Bu, İkinci Dünya Savaşı'na kadar görülecek en yıkıcı kütüphane temizliği olacaktı.

İlk ağır darbe, 1750'lerden beri yaşanan ancak 1773'teki Papalık kararıyla resmî olarak nihayete eren bir süreçte Cizvit tarikatının kapatılması oldu. Cizvit kolej ve okullarının oluşturduğu küresel ağ her zaman önemli ilim ve kültür merkezlerini içermişti. Kapatılmayla birlikte, çoğu zaman çevre bölgelerinin en büyük kütüphanesi durumunda olan bu kütüphaneler yağmalandı, kitaplar at arabalarına doldurulup götürüldü, satıldı veya viran olmuş

34 Lotte Hellinga, 'Buying Incunabula in Venice and Milan: The Bibliotheca Smithiana', Lotte Hellinga, *Incunabula in Transit*, s. 370–92.

binalarda çürümeye terk edildi. 1773'te Brüksel'deki Cizvit kolejinin kitaplarına, kraliyet koleksiyonu için el kondu. Ancak kraliyet kütüphanesinde hiç yer yoktu ve bu yüzden kitaplar Cizvit kilisesinde tutuldu; sonradan anlaşıldı ki buranın başı, bir fare istilasıyla beladaydı. Yerel bir edebiyat topluluğunun sekreteri, bir çözüm bulmakla görevlendirildi: bu görevli de "işe yarar kitapları" gereğince seçip nefin ortasındaki raflara yerleştirdi, kalanları da farelerin dikkatini kolay erişilir yiyeceklerle dağıtmak için yere saçtı.[35]

Pek çok kasabada Cizvitlerin kitapları başka dinî tarikatlara verildi veya bu tarikatlar kendileri kütüphaneden kitaplar almaya giriştiler. En azından buralarda kitaplar yeni bir amaca kavuşuyordu; ama buralarda da uzun süre güvende kalmayacaklardı. Manastırlar, Aydınlanma'dan ilham alan toplumsal ve ekonomik reform olanakları tarafından büyülenmiş modernleşen hükümetlerin planlarında başlıca hedeflerden biriydi. Aydınlanma'nın idealleri hiçbir yerde "aydın despot" denilen Prusya, Rusya ve Avusturya hükümdarlarının saraylarında olduğu kadar moda değildi. Bu hükümdarlar rasyonel felsefeyi, kendi iktidarlarını güçlendirecek ve ülkelerini modern devletlere dönüştürecek bir araç olarak görüyorlardı. Antika kitap avcılığı yapan İngiliz soylularının aksine bu hükümdarların antikacılığa pek ilgisi olmadığı gibi, atalardan miras kalan geleneklere duydukları saygı antikacılığa ilgilerinden bile azdı. 18. yüzyıl Aydınlanma'sının en büyük hedeflerinden biri bilgiyi geçmişin elinden kurtarmaktı. Yeni Aydınlanma kütüphanesi, geleneksel akademi veya kilise hiyerarşilerini teyit eden kitaplardan değil, işe yarar kitaplardan oluşacaktı. Bu yaklaşım, o gün itibariyle hâlâ çoğu Katolik bölgesindeki en büyük kitap depoları olan manastır kütüphaneleri doğrudan ateş hattına attı.

En büyük felaket Avusturya'da yaşandı. 1780'lerde İmparator II. Josef, tarihteki en radikal toplumsal reform girişimi programlarından birini başlattı. Rasyonel felsefenin büyüsü altındaki Josef, Habsburg İmparatorluğu'nun toplumsal yapısını modernleştirme amaçlı bir dizi iddialı karar aldı. Bunlar arasında serfliğin kaldırılması, zanaat loncalarının zayıflatılması, herkes için zorunlu eğitim ve Katolik Kilisesi'ne boyun eğdirilmesi de vardı. Avusturya topraklarındaki bolca arazi ve kütüphane sahibi olan sayısız manastır, modernleşmeci hükümdar için doğal birer hedefti. 1782 ve 1787 yılları arasında Josef tarafından 700 kadar manastır kapatıldı ki bu toplam manastır sayısının üçte biriydi.[36]

35 Anthony Hobson, *Great Libraries* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1970), s. 15.

36 Friedrich Buchmayr, 'Secularization and Monastic Libraries in Austria', James Raven (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004), s.

Bu manastırların kütüphaneleri için ilk plan, Habsburg saray kütüphanesine eklenmeleriydi; ancak söz konusu kitapların devasa sayıda olması bunun yapılabilir olmadığını gösterecekti. Bunun yerine kapatılan tüm kurumlara kitaplarını en yakın üniversiteye veya bölgelerinin kolejine göndermeleri emredildi. Bu kez de akademi mensupları, çoğunu kullanmayacakları çok fazla kitapla karşı karşıya kaldılar. "İşe yaramaz dua kitapları" hamur hâline getirilirken, "15. yüzyıldan kalma eski edisyonlar" olarak önemsiz görülenler veya "sadece hayali veya kibirli birer ilim gösterişinden ibaret olan" kitaplar satılacak veya bir kenara atılacaktı.[37]

Prag dışlarındaki Strahov manastırı, uzun tarihi boyunca, İsveçlilerin 1648'deki son derece gaddar ve efektif ziyareti de dâhil olmak üzere çok sayıda yağma geçirmişti. Bu kez keşişler, kütüphanelerini hükümdarlarının başlarına musallat ettiği yıkıcı güçlerden kurtarmaya kararlıydılar. Başarılı oldular ama bunu ancak Habsburg topraklarındaki daha az ayrıcalıklı manastırlardan binlerce kitap alarak yapabildiler. Bu kitapları derhâl, manastırda hâlihazırda mevcut olan büyük "teoloji kütüphanesi"ne denk olacak bir "felsefe kütüphanesi" adı altında toparladılar. Kendilerini garantiye almak için yeni salon bir de II. Josef büstü de koydular. Keşişlerin Aydınlanma davasına böyle saygı göstermeleri karşısında son derece memnun kalan İmparator, Strahov manastırının imha edilemeyecek kadar faydalı olduğunu beyan etti.[38]

Günümüzde Strahov'daki kütüphane Prag'ın en önde gelen turistik mekânlarından biri. Ancak bu koleksiyon, pek çok diğer, daha talihsiz kurumun cesetleri üzerine kurulu bir koleksiyondur. Bolzano'daki Dominikenlerin kütüphanesinde, matbaanın ilk döneminden kalma 300 eser dâhil 6.400 cilt vardı. Kitapların gideceği yer Innsbruck lisesi (lyceum) idi ancak okul ancak 335 cilde ilgi göstermişti. Kalan kitaplar çok az bir paraya bölgedeki bir meyhane sahibine satılmıştı. Ardagger'deki manastırın en değerli kitapları (ki bunlar arasında matbaanın ilk döneminden kalma doksan dört eser de vardı) açık arttırmaya çıkarılmış, kalanlar, bu kitapları peynirlerini sarmakta kâğıt olarak kullanacak bir peynirciye satılmıştı. Açık arttırmaya bir rahip ve yakınlardaki bir manastırın kütüphanecisi, yani iki kişi katılmıştı. Kütüphaneci tüm eserleri bir aylık maaşa tekabül eden bir paraya satın alıp,

145–62; Derek Beales, 'Joseph II and the Monasteries of Austria and Hungary', N. Aston (ed.), *Religious Change in Europe, 1650–1914* (Oxford: Oxford University Press, 1997), s. 161–84.

37 Buchmayr, 'Secularization and Monastic Libraries in Austria', s. 151.

38 a.g.e., s. 156.

sonra matbaanın ilk döneminden kalma doksan dört eserden tek bir tanesini bu paranın yarısına satmıştı. Belliydi ki tüm kütüphaneciler safdil ve dünya işlerine aklı ermeyen kişiler değillerdi. Kimileri bu gibi eserlere artan ilginin farkındaydı; gerçi bunu, Vossius'un kurnazca işlerinden de biliyoruz.

Bu tür spekülasyonlarla servet kazanılabiliyordu. Bu özellikle de İngiliz ve Fransız kitap komisyoncularının, kendi ülkelerindeki hamileri için çalışırken ağlarını geniş bir alana atmaları nedeniyle böyleydi. Komisyoncuların önce değerli el yazmaları ve matbaanın ilk döneminden kalma eserler aramaları gerektiği sorgusuz kabul edilir olmuştu. Waldhausen'da 1147'de kurulan kütüphanenin bir ziyaretçisi, 1806'da karşılaştığı manzara karşısında yeis içindeydi:

> "Kütüphane sanki içerisinde Ruslar yaşamış gibi görünüyor: her şeye zarar verilmiş. Şimdi orada fareler ve sıçanlar var, her şeyi yiyorlar. Çok sayıda kişi daha iyi şeyleri kaptıkları için, bir köşede bırakılmış muhteşem bir 10. veya 11. yüzyıldan kalma el yazması bulmanız büyük bir şans eseri olur."[39]

Avusturya manastırlarının ganimetleri dağıtıldıktan sonra antika koleksiyonculuğunun altın çağı daha da hız kazandı. Fransız Devrimi ve ardından gelen uzun savaş dönemi, pek çok manastırın, en iyi el yazmalarının artık fahiş hâle gelmiş değerlerini fark etmesini beraberinde getirdi. 1798 yılında Regensburg'daki Sankt Jakob Benedikten manastırının kütüphanecisi olan İskoç Alexander Horn, Spencer Earl'üne, 1457 tarihli Mainz basımı bir Mezmurlar kitabı dâhil olmak üzere kütüphaneden çeşitli parçalar tedarik etmişti.[40]

En büyük çalkantılar daha yaşanmamıştı. 1789'da Fransa'da devrimin patlak vermesi tüm manastır mülküne devlet tarafından el konulmasını beraberinde getirdi. Fransa o tarihe kadar manastır kütüphanelerinin imhasından korunmuştu ve bunun sonucu olarak kimi manastır koleksiyonları son derece büyüktü. Paris'te St. Geneviève manastırında 1789 yılında 60.000 cilt eser varken, St. Germain-des-Prés'de ise 50.000 cilt vardı.[41] Fransa'nın dört bir yanındaki diğer kütüphaneler gibi bunların da, özgürleştirilmiş bir Fransız

39 a.g.e., s. 146.

40 Jensen, *Revolution and the Antiquarian Book*, s. 58–9.

41 Andrew Pettegree, 'Rare Books and Revolutionaries: The French Bibliothèques Municipales', Andrew Pettegree, *The French Book and the European Book World* (Leiden: Brill, 2007), s. 1–16.

kamuoyu oluşturulmasında birer araç olmaları için devrim sonrasında bölge belediyesine bırakılması emredilmişti.

Devrim heyecanı ve coşkun duygularla dolu bir zamanda ilgilenecek bu kadar kitap varken, sürecin düzenli olması olanaksızdı. Çok sayıda vandallık ve acımasız yakıp yıkma vakası görüldü; askerler kütüphaneleri yağmaladı ve kitaplardan yırttıkları kâğıtlarla "pipolarını yakmak ve yemek pişirmek için ateş yaktı".[42] Ancak pek çok şehir konseyi, Ulusal Meclis'in talimatlarını harfi harfine takip etmese de görevlerini ciddiye aldı. Teoloji kitaplarının, kraliyet veya aristokrasi kurumlarını destekleyen kitapların korunmaması gerekiyordu, zira bunların devrimci halkı eğitmede pek bir rolü olamazdı. Armalı cildi olan tüm kitaplar da, gözden düşmüş soyluların istenmeyen bir anısı olarak görülüp yok edilecekti. Yerel yetkililer kısa süre içinde bunun başarması imkânsız, çok zor ve kendi kendini baltalayan bir görev olduğunu anladılar. Çoğu vakada manastır kütüphaneleri bütünüyle yeni *bibliothèques municipales* (belediye kütüphaneleri) çatısı altına aldılar. Buna göç edenlerin ve ölüm cezasına çarptırılan soyluların kütüphaneleri de eklendiğinde yeni belediye kütüphaneleri çok büyük oldular. Devrimin hemen ardından Amiens'deki kütüphanede 40.000, Marsilya ve Rouen'deki kütüphanelerin her birinde ise 50.000 kitap vardı.[43] Bunların okurların gerçekten okumak istediği kitaplar olup olmadığı ise kütüphaneleri 19. yüzyıl boyunca meşgul edecek bir sorundu.[44]

Devrimci Fransa ayrıca diğer Avrupa devletlerine medeniyet götürmek şeklindeki ideolojik misyonu da memnuniyetle üstlendi. Bu, Paris'i dünyanın rakipsiz kültür merkezi hâline getirmeye başlayacak bir süreçti. Halk Eğitimi Komitesi (Comité d'Instruction Publique) Başkanı'nın 1794'te söylediği gibi: "Kölelerin düşmanlarımız için dikmiş olduğu anıtlar, bizim saflarımızda hiçbir despot hükümetinin onlara bahşedemeyeceği bir şana kavuşacaklar."[45] Fransız hükümeti bugüne kadar görülmüş en merkezî ve efektif kütüphane yağmalama sistemini benimsedi. Yetkililere işgal edilen bölgelerde bulunan nadir kitapları Fransa'ya getirmek üzere toplama konusunda açık çek verildi. Bu yetkililer gerçek antika uzmanları, kütüphaneciler veya kitap komisyoncularıydı. Devrimden önce manastırlardan tekrar satmak üzere el yazmaları

42 Pierre Riberette, *Les Bibliothèques françaises pendant la révolution (1789–1795)* (Paris: Bibliothèque Nationale, 1970), s. 10–11, 40.

43 Pettegree, 'Rare Books and Revolutionaries', s. 7.

44 Bkz. 15. Bölüm.

45 Anthony Hobson, 'Appropriations from foreign libraries during the French Revolution and Empire', *Bulletin du bibliophile*, 2 (1989), s. 255–72 (s. 257).

almış olan kişiler şimdi Fransız hükümetinin maaşlı çalışanları olmuş ve zor kullanma tehdidiyle kitaplara el koymaya başlamışlardı. Yetkililer azimle ve hızla çalıştılar. 1794'te Belçika, Fransız Devrim Savaşları'nın ilk seferlerinden biri esnasında Fransız orduları tarafından istila edildi. İstiladan iki ay sonra Bibliothèque Mazarine'in kütüphanecisi, sekiz kütüphaneyi ziyaret etmiş ve almak için 8.000 kitap seçmiş olduğunu bildiriyordu. Bunlardan 5.000'i hâlihazırda paketlenmiş ve gönderilmişti. Bunlar, eski Burgonya kütüphanesinden alınan 929 el yazmasını da içeriyordu. Yetkililer özellikle eski kraliyet ve aristokrasi koleksiyonlarını veya eski manastırlara ait koleksiyonları hedef alıyorlardı. Bazen kütüphanelere bütünüyle el koyuyor, bazense koleksiyonu hızlıca tarayıp el yazmalarını ve matbaanın ilk döneminde kalma eserleri derhâl Paris'e gönderilmek üzere ayırıyorlardı.

Birinci Fransız Devrim Savaşı'nın bitimine yakın, 1796 ve 1797 yıllarında Fransızlar taktik değiştirdi. Sayısız prensliğin ve son derece zengin kütüphanelerin olduğu İtalya'daki başarılı fetihleri, onlara yeni olanaklar sunmuştu. Zorla kütüphanelere girmek yerine her bir devletin Fransa'ya teslim etmek zorunda olduğu el yazması sayıları, ateşkes şartlarına yazılı olarak eklendi. Modena Dükü yetmiş el yazması verirken, Venedik Cumhuriyeti ve Papalık'ın her ikisi de 500'er el yazması vermekle yükümlü kılınmıştı. Bologna 506 el yazması ve matbaanın ilk döneminden kalma doksan dört eser kaybetti. Fransızlar seçkin bir Orta Çağ mirası olan hiçbir büyük kütüphaneyi el değmemiş hâlde bırakmadılar: Milano, Urbino, Pavia, Verona, Floransa ve Mantova kütüphanelerinin her biri kayıplar verdi. Yetkililer kütüphanelere özenle hazırlanmış listelerle geliyorlardı. Bu kişilerin kitap zevkleri, yüz yıllık antika kolektörlüğü deneyimi tarafından şekillendirilmişti. Paris'teki ulusal kütüphanede yer alan basılı kitapların korunmasından sorumlu olan Joseph-Basile-Bernard van Praet gibi kimileri, "parşömene basılı olmadığı sürece, 1500'den sonra basılmış hemen hiçbir kitabı seçmediler." En çok kayıp yaşayan kütüphaneler iyi katalogları olanlardı. Nürnberg şehir kütüphanesinden alınacak kitaplar için hazırlanmış yetkili listesinde raf bilgileri bile vardı.[46] Fransa'nın Waterloo'daki yenilgisinin (1815) ardından, Fransa bu eserlerin bir kısmını geri vermeye zorlandıysa da, van Praet en değerli el yazmalarından bazılarının saklanmasını sağladı veya kaybolmuş olduklarını iddia etti. Başka durumlarda ise matbaanın ilk döneminden kalma çalınmış eserleri, daha düşük kaliteli kopyalarıyla değiştirdi.

46 Hobson, 'Appropriations from foreign libraries', s. 269; Jensen, *Revolution and the Antiquarian Book*, s. 11.

Fransız Devrimi'nden önce kitapların ilim, toplumsal seçkinlik ve dinî inanç sembolleri olarak ruhani ve etik bir değeri vardı. 18. yüzyılın antika çılgınlığı yeni bir tarihî sermaye şekli yaratmış, kitapları ulusal prestij sembollerine çevirmişti. En büyük ironi, içerikleri açısından bu antika kitapların genellikle tam da dönemin düşünce devrimcilerinin devirmek istediği türden felsefeleri barındırmasıydı. Ancak bu kitapları metalaştıran ve artık fiyatlarını belirler konuma gelen kitap komisyoncuları, açık arttırmacılar ve fırsatçı kütüphaneciler ile zengin kolektörler, bu ironinin farkında değillerdi.

Bu, diğer ülkelerde 19. yüzyılda da sürecek bir süreçti. Portekiz ve İspanya manastırlarını 1830'larda kapattı ve onların ardından 1860'larda İtalya geldi. Aynı dönemde sayısız Leh manastırı Rus yönetimi altında yok oldu. Bir kez daha fakir düşen keşişler hayatta kalabilmek için kütüphanelerini sattılar. Matbaanın erken dönemlerinden kalma kitaplar piyasaları doldurdu ve hem seçkin efendilerin hem de çoğunlukla Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kurumsal kütüphanelerin raflarını şereflendirdi. Buralarda bu kitaplar, antik dönem ilim ve medeniyetinin sembolleri olarak yeni bir imaja kavuşacaklardı.

Kitap Deliliği

1748'de Chesterfield Earl'ü oğluna yararlı tavsiyeler veriyordu:

> "İyi kitaplar al ve oku; en iyi kitaplar en yaygın olanlardır ve son edisyonlar en iyisidir, zira eğer editörleri dangalak değillerse eski edisyonlardan faydalanabilirler. Ancak edisyonlardan ve başlık sayfalarından çok da anlamamaya özen göster.

Böyle olmak her daim bilgiçlik izlenimi verir ve ille de kişinin ilminin bir göstergesi olmaz. Sahip olduğum kitaplar arasında böyle nadir bulunacak türden olanları varsa bile pek azdır. Bibliyomaniden sakın."[47]

Erken dönemde basılmış kitapların en iyi ve en nadir nüshaları için başkalarıyla rekabet hâlinde hummalı bir biçimde teklif verilmesi anlamına gelen bibliyomani, 18. ve 19. yüzyılın en seçkin kişisel kütüphaneleri üzerinde kalıcı bir etki bıraktı. Bibliyomani ahlaki bir maraz olarak kınandı ve okumayı bile beceremedikleri 15. yüzyıldan kalma kitaplar için aile mülkünü har vurup

47 Alıntılayan Mark Purcell, *The Country House Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2017), s. 100–101.

harman savurabilen genç aristokratlar için baştan çıkarıcı bir cazibe olarak görüldü. Bu kişilerin görünüşe göre akıllarını yitirmişçesine aldıkları eski kitaplar, gösteriş uğruna tüketiciliğin zirvesi olarak değerlendiriliyordu.

Bibliyomani 1812'deki kötü şöhretli Roxburghe açık arttırmasında zirve yaptı. Açık arttırmada Roxburghe Dükü'nün kütüphanesindeki kimi kitaplar baş döndürücü fiyatlara satıldı. Dükün 1471 tarihli, *editio princeps* niteliğindeki Boccaccio'nun *Decameron* eseri nüshası 2.260 pounda satılmıştı ki bu, vasıflı bir zanaatkârın yaşamı boyunca kazanacağı maaşa denkti. Basın öfkeliydi: soyluların ava ve kumara para harcaması kabul edilir şeyler olmuştu ama kitaplara ne demeliydi! Bir karşılaştırma olarak, devlet adamı Charles James Fox iki yarış atını at başına 2.330 pounda sattığında kimseden ses çıkmamıştı.[48]

Roxburghe açık arttırmasında ödenen fiyatların bardağı taşıran son damla olduğu anlaşılacaktı. Antika kitapların değeri absürt bir fahişliğe ulaşmıştı ve gelecek elli yıl boyunca kayda değer ölçüde düşecekti. Ancak fiyatlar durağanlaşırken bibliyomani de işin ehli denecek yeni meraklılar kazanıyordu. Roxburghe açık arttırmasının sonunda, uygun olduğu şekilde Roxburghe Kulübü olarak adlandırılan ve üyeleri İngiliz antikacılığının en seçkin kesimini temsil eden ayrıcalıklı bir kitapseverler grubu kurulmuştu. Kulüp üyelerinden biri olan Richard Heber'in kitapla dolu sekiz evi vardı. Heber şöyle diyordu:

> "Hiç kimse bir kitabın üç nüshasına sahip olmadan yapamaz. Birini sergileme nüshası olarak, muhtemelen kır evinde tutacaktır; diğerine kendi kullanımı ve çalışmaları için ihtiyacı olacak; ve de bu nüshaya veda etmeye hazır değilse, ki bu çok talihsiz olur, veya en iyi nüshasına zarar gelmesi riskini almak istemiyorsa, ... kişinin, arkadaşlarının kullanımına sunacağı üçüncü bir nüshası olmalıdır."[49]

Kulüp ağırlıklı olarak soylulardan oluşuyor olsa da kurucusu ve en adanmış üyesi, bir din adamı olan Thomas Frognall Dibdin idi. Kitap komisyoncusu olan ve zenginlere bibliyografi hizmeti sunan Dibdin, kitapseverlerin

48 Jensen, *Revolution and the Antiquarian Book*, s. 130.

49 Alıntılayan Shayne Husbands, 'The Roxburghe Club: Consumption, Obsession and the Passion for Print', Emma Cayley ve Susan Powell (ed.), *Manuscripts and Printed Books in Europe, 1350–1550: Packaging, Presentation and Consumption* (Liverpool: Liverpool University Press, 2013), s. 120–32 (s. 122). Ayrıca bkz. Shayne Husbands, *The Early Roxburghe Club, 1812–1835: Book Club Pioneers and the Advancement of English Literature* (London: Anthem Press, 2017).

faaliyetlerini ve tutkularını daha geniş kitlelerle paylaşmak için gerekli düşünce mücadelesini veren kişilerden biriydi. Dibdin, nadir klasik edisyonlar hakkında kapsamlı bir rehberin yanı sıra, bibliyografya hakkında iki söylev de yazdı: *Bibliomania: or Book-Madness* (*Bibliyomani veya Kitap Deliliği*, 1809) ve *Bibliographical Decameron* (*Bibliyografik Decameron*, 1821). Bu şatafatlı yayınlar, Roxburghe Kulübü'nü iyice bir acayiplik havasına büründürdü, ancak Dibdin eski kitapların değerine duyulan genel ilginin körüklenmesinden de kısmen sorumluydu.[50]

Bunda Dibdin'e teknolojik değişimin devrimci gelgitleri de yardımcı oldu. Roxburghe açık arttırmasının yapıldığı 1812 yılı aynı zamanda buharlı matbaanın kullanımıyla ilgili ilk denemelerin de yapıldığı yıldı. Kitap üretimi ve dolaşımı, 19. yüzyıl boyunca radikal biçimde değişecekti. Nostaljik duygusallık ve çağdaşlığın köklerine duyulan yoğun ilgi, pek çok kişinin ve özellikle de kütüphanecilerin kendilerini el yazması ve erken dönem basılmış kitap çalışmalarına vakfetmesini beraberinde getirdi. Matbaanın ilk döneminde basılan eserler, kurumsal kütüphaneler için en çok istenen hedefler hâline geldiler. Bodleian 1789'dan önce koleksiyonları için yalnızca bir adet böyle eser almışken, 1860'a gelene kadar bu sayı 1.700'e çıkacaktı.[51] Lord Acton'ın 70.000 ciltlik kütüphanesi 1902'de Cambridge üniversite kütüphanesine geldiğinde, başkütüphaneci bir arkadaşına şöyle dert yanmıştı: Acton matbaanın ilk döneminden kalma eserlere hiç ilgi duymamış olduğu için "koleksiyonda ilgisini çeken neredeyse hiçbir kitap yoktu."[52]

Siyasi değişim beraberinde, uzunca süredir yerleşik bulunan kütüphaneler için kaçınılmaz olarak kimi sınamalar getirdi ama sınamalar modanın gelgitlerinden de kaynaklanabiliyordu. 19. yüzyıl sonlarında kol gücüyle çalışan matbaa döneminden kalma kitaplar, özellikle de ilk deneme zamanının ürünleri, yeni ulusal ve kurumsal koleksiyonların ve de Amerika'daki zengin kişisel kolektörlerin raflarını doldurmalarıyla birlikte bir kez daha talep göreceklerdi. Bu açıdan antikacı kitapseverler, aslında irrasyonel kitaplardan

50 E. J. O'Dwyer, *Thomas Frognall Dibdin: Bibliographer and Bibliomaniac Extraordinary, 1776–1847* (Pinner: Private Libraries Association, 1967). Daha yakın tarihli bir çalışma için bkz. John A. Sibbald, 'Book Bitch to the Rich – the Strife and Times of the Revd. Dr. Thomas Frognall Dibdin (1776–1847)', Shanti Graheli (ed.), *Buying and Selling: The Business of Books in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2019), s. 489–521.

51 Jensen, *Revolution and the Antiquarian Book*, s. 186.

52 Owen Chadwick, 'The Acton Library', Peter Fox (ed.), *Cambridge University Library: The Great Collections* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 136–52 (s. 139).

arındırılmış yeni koleksiyonlar kurmaya kararlı olan Aydınlanma'nın fanatik devrimcilerine göre kitapların kültürel değerini daha iyi anlamışlardı. Genelde olduğu gibi devri geçmiş kitapların bu temizliğinden en çok zarar gören dinî koleksiyonlar olmuştu. Bibliyomani çılgınlıkları hakkında ne düşünürsek düşünelim, zengin kişisel kolektörler, ihtiyaç fazlası durumundaki bu ciltlere Aydınlanma'nın devrimcilik harareti azalmaya başlayana kadar geçici olarak güvenli mekânlar sağladılar. Bu kaçkın kitaplar 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılda kır evlerinde ve aristokrat koleksiyonlarında yeniden bulunmaya başladığında, bu keşif, matbaanın ilk çağından kalma tüm kitapların açık arttırma piyasasında yüksek fiyatlara alıcı bulabileceği bir bağlamda gerçekleşecekti. Ve bu durum günümüzde de değişmemiştir.

BEŞİNCİ KISIM

KURGULAR

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜZENLİ ZİHİNLER

1727 sonbaharında Pennsylvania'daki Philadelphia'da bir grup arkadaş, okumalarındaki ortak ilgi alanlarına giren konuları tartışmak için bir araya geldiler. Bu grup, Philadelphia toplumunun en seçkin kesimi değildi. Grubun üç üyesi aynı matbaada çalışan işçilerdi; diğer üyeler arasında bir camcı, bir mesahacı, bir marangoz ve bir tüccar kâtibi vardı. Bu kişileri bir araya getiren şey, sorgulayan zihinleri ve kendilerini geliştirmek için duydukları dur durak bilmez arzuydu; bu özellikle de bu ortak girişimlerinin ardındaki itici güç olan bir adam, yani Benjamin Franklin için geçerliydi.[1] Franklin, tüm kitaplarını tek bir koleksiyon hâlinde bir araya toplamalarını ve böylece tüm kitapların herkesin kullanımına açık olmasını önermişti. 1731'e gelindiğinde Franklin bir adım daha ileri gidip topluluklarını daha fazla Philadelphialı vatandaşa açmaya hazırdı. Katılan tüm vatandaşlar, ortak kullanımları için bir kütüphane kurulmasını sağlamak adına bir katılma ücreti ve yıllık üyelik ücreti ödeyeceklerdi. İşte, dünyanın ilk üyelik temelli kütüphanesi olan Philadelphia Kütüphane Şirketi (Library Company of Philadelphia) böyle doğmuştu. Bu tür pek çok girişimin aksine Kütüphane Şirketi bugün de başarıyla faaliyetlerini sürdürüyor.

Gelecek 100 yıl boyunca Amerika kolonilerinde, Britanya'da ve kıta Avrupa'sında üyelik temelli kütüphanelerin sayısı hızla arttı. O arada dünya ve kitap dünyası tanınmayacak ölçüde değişmişti. Hem Avrupa hem de Amerika, devasa nüfus artışları yaşamış ve bu esnada okuryazarlık oranları da düzenli olarak yükselmişti. Yeni taşımacılık yöntemleri izole hâldeki toplumları bir

1 Margaret Barton Korty, 'Benjamin Franklin and Eighteenth-century American Libraries', *Transactions of the American Philosophical Society*, 55 (1965), s. 1–83.

araya getirip okur uluslar yarattı. Buharla çalışan matbaalar bolca yeni okuma malzemesini piyasaya sundu: kitaplar, dergiler ve gazeteler. Siyasi reform, girişimcilik ruhu ve sanayileşme, karar verme süreçlerinde ve emekleriyle üretilen servette daha fazla pay isteyen halkların toplumsal ve siyasi beklentilerini değiştirdi. Tüm bunların kütüphanenin gelişimi için belli sonuçları oldu. Yeni okur sınıfları, genelde üyelik temelli kütüphanelerin orta sınıf tarzı konforlu sosyal ortamından uzak tutuluyorlardı. Bunun yerine bu kişiler, yeni bir tür olan ticari, kitap ödünç veren kütüphanelere bel bağladılar. Bu kütüphaneler, dokuma tezgâhından veya fabrikadan uzakta kalabildikleri kıymetli boş zamanlarında bu okurlara, gerçeklerden kaçmalarını sağlayan ve kurgusal türden eserler sunuyordu.

Bu yeni ve daha demokratik ödünç verme kütüphanelerini başlangıçta, normal işlerine bir ek olarak işleten kitap satıcıları yönetiyorlardı. 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde en başarılı ödünç verme kütüphaneleri devasa kurumlara dönüşmüş, üyelik temelli kütüphaneleri boyut ve etki olarak yakalamıştı. Ayrıca bu kütüphaneler, karakterleri bakımından çok farklıydılar. Üyelik temelli kütüphaneler de bazen çok büyük olabilseler de, belli bir üye grubunun ihtiyaçlarına hizmet veriyordu. Buralarda kitaplar, ilk olarak Philadelphia Kütüphane Şirketi tarafından ileri sürülen kıymetli kendi kendini geliştirme prensiplerini benimseyen bir mütevelli heyeti tarafından seçiliyordu. Manifestoları ve katalogları kişinin kendini geliştirmesine yönelik eserlere ağırlık veriyordu: tarih, bilim, tarım, haritalar ve atlaslar. Üyelerine daha hafif okumalar da sunsalar da, bu kütüphaneler bu kitaplarla gurur duymuyorlardı. Okurların tamamen keyif için okudukları kitapların tadını çıkarabilmeleri ancak ödünç veren kütüphanelerin gelişiyle oldu. Burada tercih büyük bir ağırlıkla kurgudan yanaydı: romanlar, dedektif öyküleri, aşk hikâyeleri ve bunların arasında birkaç tane de gerçek seyahat maceraları.[2]

Tüm bunlar önceleri ağır başlı ve disiplinli olan kütüphane dünyasında kökten bir değişikliğe tekabül ediyordu. 18. yüzyıl ortalarına kadar kitap koleksiyonculuğu hâlen toplumun görece dar bir kesimine özeldi. Soylular ve taçlı başlar, piskoposlar ve dinî tarikatlar, üniversiteler ve mezunları, kendi çalışma koleksiyonlarını kuran meslek erbabı: bunlar, kitaplara harcayacak parası ve okumak için zamanı olan ayrıcalıklı bir azınlıktı. Okurlar topluluğuna yeni

2 Şu eserdeki, duruma dair hayli fikir veren, kitapların konulara göre ayrımına bkz. Ronald F. Batty, *How to Run a Twopenny Library* (London: John Gifford, 1938).

katılan milyonlarca erkek ve kadının ezici çoğunluğunun bu koleksiyonlara ya hiç erişimi yoktu ya da çok kısıtlı erişimi vardı. Erişimleri olduğunda bile koleksiyonun içeriği üzerinde bir etkileri yoktu. Üyelik temelli kütüphaneler ile bunların atılgan küçük kuzenleri olan ödünç veren kütüphaneler, müşterilere ilk kez onlara sunulan kitaplar üzerinde kontrol tanıdılar. Bu ya üyelik temelli kütüphanelerin üyelerinin bizzat seçim yapması veya ödünç veren kütüphanelerin sahiplerinin ekonomik kaygılara öncelik verip müşterileri ne istiyorsa onu sunmaları nedeniyle böyleydi.

Bu durum, kütüphane dünyasında ciddi bir hengâme yarattı. Kitap koleksiyonları ve yerleşik kurumsal kütüphanelerin muhafızları, bilgi yolunun bekçileri ve hangi zevkin iyi olduğunun hakemi olma konumlarını kolaylıkla terk etmeyeceklerdi. Halkın kendileri için iyi olan şeyleri okumak yerine ne ölçüde kendi zevklerine uygun şekilde hareket etmesi gerektiği, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca son derece dallanıp budaklanan bir tartışmanın konusu oldu. Tüm bunlara rağmen, kurgunun, gazetelerin veya dergilerin koleksiyonlarındaki yerine dair onca kavgayı bir kenara bırakınca, 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde kütüphanelerin tanınmayacak ölçüde değişmiş olduğuna şüphe yoktur.

İlk ve en önemli değişim, kütüphanenin sonunda Latincenin uzun süreli hâkimiyetine sonunda elveda demiş olmasıdır. Franklin'in Philadelphia'daki yeni kütüphane için sipariş ettiği tüm kitaplar İngilizceydi ve bu, çoğu üyelik temelli kütüphanede ve ticari ödünç verme kütüphanelerinin tüm kitap stoğunda da böyle olacaktı. Latince üzerine çalışmalar hâlen okullarda belli bir rol oynuyor, antik dillerde yazılmış kitaplar hâlâ akademik kütüphanelerde metrelerce rafı dolduruyordu. Ancak buralarda bile 19. yüzyıldan itibaren müfredatları modernleştirmeye duyulan acil ihtiyaç ile bilim ve teknik eğitiminin gelişimi, hümanist ilmin geleneksel baskınlığını aşındırdı.

Bu büyük değişikliğe, kütüphanenin ağırlık noktasının yavaş yavaş Avrupa kıtasından uzaklaşmaya başlaması şeklindeki bir diğer önemli evrimin başlangıcı da eşlik etti. Amerika kütüphanenin gelişiminde giderek daha önemli bir rol oynamaya başladı ve üyelik temelli kütüphanelerin icadı bunun başlıca örneği oldu. 19. yüzyılda ABD, halk kütüphanesinin yeniden doğuşunun teşvik edilmesinde önde gelen bir rol üstlenecekti. Bu büyümüş de küçülmüş demokratik ve okuma sever ulus, sanayileşmiş ve çeşitliliği giderek daha da artan nüfusunun hızlı gelişiminin de etkisiyle, "halk" kavramının yeniden

tanımlanmasında pay sahibi oldu. Avrupa'daki anayurtların imparatorluklarını genişletmesi de, Avrupa kütüphane kültürünün dünyanın diğer bölgelerinde gelişmeye başlamasına yardımcı oldu; bunlar, kütüphane kuruculuğunun sonraları yaşayacağı küreselleşmenin ilk ve narin fidanlarıydı.[3]

Üyelik temelli kütüphaneler ile ödünç veren kütüphanelerin hızla yayılmasıyla, kitap ödünç almak ilk kez sahipliğe makul bir alternatif hâline geldi. Bu da çok önemli bir gelişmeydi. Tabii ki her çağda arkadaşlarından ödünç aldıkları kitapları okumak veya bu kitaplar üzerinde çalışmak isteyen kişiler vardı. Ancak 18. yüzyıldan önce ödünç verme pratiği, kendi kütüphaneleri olan kolektörler arasında karşılıklı bir kibarlıktı. Şimdi, kitaplara ucuz ve bütçeye uygun erişim sunan yeni kütüphaneler sayesinde okurlar, evlerini belki bir daha asla okumak istemeyecekleri kitaplarla doldurmaksızın bol bol okuyabileceklerdi. Bunun sonucunda kitap sahipliğiyle okurlar arasındaki bağlantı, 19. yüzyılda, o tarihten önce veya sonraki hâlinden daha zayıftı.

Tüm bunlar (mevcut kitap ve okur sayısındaki devasa artış) halk kütüphanelerinin gelişimi için çokça ihtiyaç duyulan o itici gücü sağlayacak gibi görünmüştür. O dönemde, geniş bir halk kitlesine ulaşmanın önemli olduğu yönünde yaygın bir fikir olduğu kesindir. Bunun bir göstergesi, gerçekte daha sınırlı erişim sunan veya üyelik ücreti talep eden pek çok kütüphanenin adında "halk" ifadesinin geçmesidir. Ancak eğer "halk kütüphanesi" ifadesini modern anlamıyla, vergi mükelleflerinin maddi kaynak sağladığı, tüm yerel ahalinin özgürce kullanabildiği ve kitapların ücretsiz olarak ödünç alınabileceği bir tesis olarak anlarsak, bu tür kütüphaneler 19. yüzyılın son yıllarına dek ancak ağır aksak gelişmiştir. Pek çok açıdan üyelik temelli ve ödünç veren kütüphanelerin başarısı, ücretsiz kütüphanelerin gelişimini teşvik etmekten ziyade geciktirdi. Kullanıcılar ya üyelik temelli kütüphanelerin daha seçici sosyal ortamını tercih ediyor ya da tercihlerini onaylamayan kütüphanecilerin devriyelerinden uzak kalan ödünç veren kütüphanelerde, okumak istedikleri türden kitapları buluyorlardı. Bu dönemin çoğu boyunca, halk kütüphanelerinin bir geleceği olduğu hiç de apaçık ortada değildi. Belki de halk kütüphanesi de, 17. yüzyılın dinî bölge kütüphanesi hareketi gibi diğer iyi niyetli girişimlerin kaderini paylaşacaktı.

3 Bkz. 14. Bölüm.

Kitapların ve okumanın eğitim açısından değerini öne çıkaranlar için bu giderek daha acil bir mesele hâline geldi. Zira yüzeyin altında, gözlerden uzakta varlığını sürdüren, kütüphanelerin kendileri için fazla değersiz bulduğu ancak yayımcılık endüstrisinin giderek daha fazla enerjisini tüketen ve kitap satıcılarının satışlarında giderek daha fazla pay elde eden, geniş bir okuma materyali tabakası vardı.[4] 19. Yüzyılın yeni, sanayileşmiş kitleleri için kurgu, başlı başına bir endüstri hâline geldi; alelacele kaleme alınan suç, tutku ve ceza hikâyeleri çabucak satılıp sonra bir kenara atılıyordu.[5] Bu "ucuz kurgu" veya "ucuz romanlar" kütüphaneler için sorun yaratıyordu: bu gibi materyalleri kullanıcılarından uzak tutmak isteyen kütüphanelerin kararlılığı, okuyucuların bu eserlere erişmek için aynı düzeydeki kararlılığı ile karşı karşıyaydı. Gelişimle keyif arasındaki bu gerginlik ve kurguda neyin önemsiz, neyinse ahlaki olarak zararlı olduğuna dair daha detaylı tartışmalar, ta 20. yüzyıla kadar kütüphane mütevellilerini ve yeni profesyonel kütüphaneciler grubunu meşgul edecekti.

Üyelik Temelli Kütüphaneler

Benjamin Franklin'le Philadelphia'da ciddi sohbetler için bir araya toplanan zanaatkâr arkadaşları, üyelik temelli kütüphanelere üye olanların tipik örnekleri değillerdi. Kuzey Amerika'daki sosyal kütüphanelerin çoğu şehir seçkinlerinin sponsorluğunda kurulmuştu. Bu seçkinler başlangıçtaki hisse sahiplerinin çoğunu oluşturuyor, bu nedenle topluluğun eğilimine yön veren ve kabul edilebilir kitap stoğunun sınırlarını belirleyen de onlar oluyordu. Kütüphanelerin en kapsamlı gelişmesinin New England'daki eski Püriten kolonilerinde olması şaşırtıcı değildir. New England ahalisi, ilk yerleşimlerden itibaren kitapsever bir toplum olmuştu. Bu bölge ayrıca en yoğun şehir ağına ve Boston'da, nehrin hemen karşısındaki Harvard sayesinde Amerikan kültürünün başlıca yol göstericilerinden ikisine sahipti.

1733'te, Philadelphia Kütüphane Şirketi'nin kurulmasından iki yıl sonra, Connecticut'taki Durham'da, zihinlerini "okuma yoluyla işe yarar ve fayda

4 Richard D. Altick, *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public, 1800–1900* (Chicago: University of Chicago Press, 1957; 2. baskı, Columbus, OH: Ohio State University Press, 1998).

5 Robert K. Webb, *The British Working Class Reader, 1790–1848: Literacy and Social Tension* (London: Allen & Unwin, 1955); Louis James, *Fiction for the Working Man, 1830–1850* (Oxford: Oxford University Press, 1963).

getiren bilgilerle" zenginleştirme arzusuyla dolup taşan sekiz vatandaş, kütüphane kurmak için bir araya geldiler.[6] Connecticut'ta önce farklı yerleşim yerlerinde beş farklı kütüphane, sonra da 1747 yılında Rhode Island'daki Newport'ta Redwood kütüphanesi kuruldu. Redwood kütüphanesi Abraham Redwood'un 500 poundluk cömert mirası sayesinde kurulmuş, burası toplum kütüphanelerinin kurulması için ikinci bir model teşkil etmişti. Bu model, zengin bir bölge sakininin bağış yapmasıydı. Boston'da 1758'de kurulan ve ilk olma niteliğindeki iki kütüphane de (Price kütüphanesi ve New England kütüphanesi) keza Thomas Price'ın miras bıraktığı parayla kurulmuştu. New Hampshire'daki Portsmouth'ta vatandaşlar, üçüncü bir yöntem kullanarak para topladılar: halka açık bir piyango. 1780'e gelindiğinde New England'daki elli bir kasaba veya şehir, bir kütüphane kurmuş durumdaydı.[7]

Kütüphane kurma girişimleri Amerikan bağımsızlık savaşlarının sona ermesinden sonra devam etti. 1786 ile 1815 yılları arasında 576 yeni kütüphane kurulacak, bunlara 1850'ye gelene kadar 465 kütüphane daha eklenecekti. Kimi kütüphaneler daha spesifik toplulukların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Örneğin çocuk veya genç erkek kütüphaneleri, Massachusetts'teki Concord'da bir tarım kütüphanesi, ayrıca hayli etkili Makine İşçisi ve Çırak Kütüphaneleri vardı. Bu kütüphaneler hep birlikte bir kendini geliştirme kültürünün serpilmesi ve görgülü bir toplumun gelişmesi için kayda değer bir katkı sundular.

Ancak bu kütüphanelerin demokrasiyi güçlendirmede oynadıkları rolü abartmak yanlış olur. Çoğu kütüphanede üyelik az sayıda kalmış, büyük oranda yerel ticaret seçkinleri ve ayrıca 17. yüzyıldan beri kendi kitaplarını toplayan profesyonel sınıflarla sınırlı olmuştu. Havuz şeklinde bir araya toplanmış bir kitap kaynağı Amerika'da daha da çekiciydi çünkü 19. yüzyıl ortalarına kadar, en gündelik nitelikte yayınlar hariç kalan tüm eserlerin Londra'dan ithal edilmesi gerekiyordu ve bu da harcamaları fazlasıyla arttırıyordu. Sonuç olarak bu sosyal kütüphanelerin sahip olduğu koleksiyonlar sayıca küçük kaldı. 1.045 kütüphaneden yalnızca seksen birinin 1.000'den fazla cilde sahip olduğu biliniyor; bu, 17. yüzyıl Felemenk Cumhuriyeti'nde yaşayan bir

6 J. H. Shera, *Foundations of the Public Library: The Origins of the Public Library Movement in New England 1629–1855* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1949), s. 32–3.

7 Mark Towsey ve Kyle B. Roberts (ed.), *Before the Public Library: Reading, Community and Identity in the Atlantic World, 1650–1850* (Leiden: Brill, 2018).

avukat veya rahibin bile edinebileceği türden bir koleksiyondu. Pek çokları için toplum kütüphanelerine üyeliğin ana cazibesi, buraların gazeteler okunan ve kasabanın diğer önde gelen vatandaşlarıyla buluşulan bir sosyalleşme alanı sunmasıydı. Bu kolayca sosyalleşme durumu, Jackson döneminin hararetli siyasi rekabeti tarafından bozulacak, örneğin New Hampshire'da yer alan Portsmouth'daki Demokrat grubu, Portsmouth Athenaeum'una rakip olarak kendi okuma odalarını açacaktı.[8] New England'daki pek çok kasaba ve şehirde 1850'ye gelindiğinde birden fazla toplum kütüphanesi olması, bu tür parti temelli bir ayrımı kolaylaştırdı.

Portsmouth'daki Demokrat okuma odası örneğinde görüldüğü gibi, bu kütüphanelerin tümü çok uzun süre hayatta kalamadı. Pek çoğu kurucu üyelerinin ölümünden sonra güç bela devam ettirilebildi. Bu erken dönemde kurulan New England kütüphanelerinden ancak %13'ü kurulmalarından elli yıl sonra hâlen faaliyetteydi.[9] Belki de üyelik temelli kütüphanelerin bizim için en karakteristik örneklerinin, hayatta kalan bu az sayıdaki kütüphane olması kaçınılmazdır: Philadelphia Kütüphane Şirketi, New York Toplum Kütüphanesi (the New York Society Library) veya Boston Athenaeum'u. Kuzeydoğu Amerika'nın dışında, Charleston Kütüphane Topluluğu (Charleston Library Society) 1748'de, "ara ara Büyük Britanya'da yayımlanacak yeni kitapçık ve dergilerin toplanması" amacıyla para toplanması sayesinde kurulmuştu.[10] Amerikan yayımcılık endüstrisinin, bu göbek bağını sonunda kesip atabilecek kadar güvenilir bir yurt içi kitap üreticisine dönüşmesi için bir yüzyıl daha geçecekti.

Üyelik temelli kütüphanelerin İngiltere'de gelişiminin biraz daha yavaş olması kısmen ülkede bolca alternatif kurum olmasına atıfla açıklanabilir. 18. yüzyıl başlarında son derece moda olan kahvehaneler çeşit çeşit gazete sunuyor, ayrıca kimileri kayda değer kütüphaneler de kuruyordu. Bu kütüphaneler genelde güncel siyasi konularda kitapçıklar ve taşlama şiirleri barındırıyordu.

8 Michael A. Baenen, 'A Great and Natural Enemy of Democracy? Politics and Culture in the Antebellum Portsmouth Athenaeum', Thomas Augst ve Kenneth Carpenter (ed.), *Institutions of Reading: The Social Life of Libraries in the United States* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2007), s. 73–98.

9 Shera, *Foundations*, s. 73.

10 Korty, 'Benjamin Franklin', s. 24; James Raven, *London Booksellers and American Customers: Transatlantic Literary Community and the Charleston Library Society, 1748–1811* (Columbia, SC.: University of South Carolina Press, 2002).

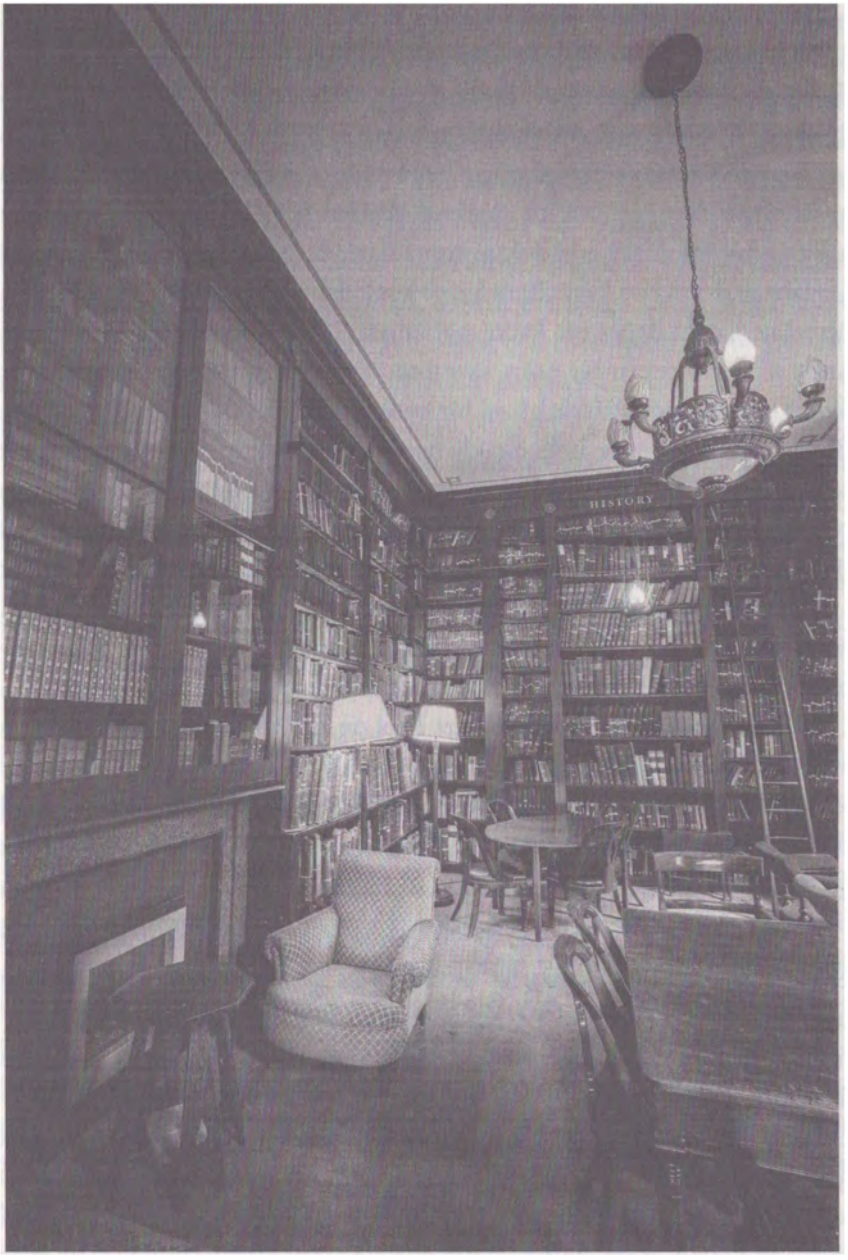
Bunlar tam da avukat dernekleri civarında veya Londra şehir merkezi yakınlarında bulunan Londra kahvehanelerinde toplanan, habere aç müşteri kitlesinin isteyeceği türden okuma materyalleriydi. Bunlar bir shilling gibi ufak bir meblağ karşılığında bile üye kabul ediyorlar, bazen çat kapı gelen müşterileri de alıyorlardı. James Boswell işte bu sonuncu müşterilerden biri olarak çok mutlu olmuştu; yayımcısında kendi yayımlanan eserlerinden birini bulma umudu kırılmış olan Boswell, Chapter Kahvehanesi'ne yönlendirilmiş, aradığı eseri burada kolaylıkla bulmuştu.[11]

Kahvehaneler, üyelik temelli bir kütüphaneye üye olmanın ve hatta daha gelip geçici kitap kulüplerine katılmanın aksine, topluluk hayatının getirdiği sorumluluklar olmadan güncel eserlere kolayca ulaşım olanağı sunuyordu. Bu kitap kulüpleri günümüzde kütüphanenin öyküsünden büyük oranda silinip gitmiş durumda ama görünüşe göre George dönemi İngiltere'sinde yüzlerce, belki binlerce kulüp vardı.[12] Kitap kulüpleri özellikle de yerli okuyucuların, büyük şehir veya kasabalarda kavuşabileceklerini hayal ettikleri türden bir entelektüel etkileşime aç oldukları daha küçük kasabalarda gelişti. Bu kulüpler genelde altı ile on iki arası arkadaştan oluşuyor, üyeler birbirlerinin evlerinde veya bölgelerindeki bir meyhanede buluşuyorlardı. Üyelik bedelleriyle alınan kitaplar yıl sonunda satılıyordu: kalıcı bir koleksiyon kurmaya dair herhangi bir niyet yoktu. Kitap kulüpleri ayrıca kadın katılımcılara da, kahvehanelere kıyasla çok daha açıktı.

Gazete okuma topluluklarından da bahsetmek gerekir; bunlar gazete alabilmek için bir araya gelen komşu gruplarının oluşturduğu, daha da gayriresmî topluluklardı. Özellikle 19. yüzyılın ilk on yıllarında popüler olan bu gazete okuma kulüpleri, genel anlamda kütüphane tarihinde pek az iz bıraktı. Ancak bunlar da daha pahalı üyelik temelli kütüphanelerle rekabet eden bir diğer kütüphane türü oldular; üyelik temelli kütüphanelerin üyelerinin pek çoğu, kitap koleksiyonlarından ziyade gazete ve süreli yayınları çok daha fazla kullanıyordu.

11 Markman Ellis, 'Coffee-House Libraries in Mid-Eighteenth-century London', *The Library*, 7th series, 10 (2009), s. 3–40; Hyder Abbas, '"A fund of entertaining and useful information": Coffee Houses, Early Public Libraries, and the Print Trade in Eighteenth-century Dubli ', *Library & Information History*, 30 (2014), s. 41–61.

12 David Allan, *A Nation of Readers: The Lending Library in Georgian England* (London: British Library, 2008), s. 24–61.



16. 1806'da Manchester'da açılan ve günümüzde de mevcudiyetini sürdüren bir üyelik temelli kütüphane olan Portico kütüphanesinin okuma odalarından biri. Kütüphane kısa süre içerisinde 400 üyeye ulaştı. Üyelerin, çoğu kurgudışı eserler olan 20.000 kitaba erişimi vardı. Ancak kütüphane, üyelerinin farklı dinî bağlılıklarına saygı göstermek amacıyla teoloji içerikli eserlerden kaçınıyordu.

Tüm bunlara rağmen üyelik temelli kütüphaneler 1750 ile 1850 arasındaki 100 yıl boyunca, özellikle de İngiltere'nin hızla büyüyen Kuzeyli sanayi kasabaları ve liman şehirlerinde kayda değer bir güç oldu. 1758'de yeni kurulan Liverpool kütüphanesi eserlerinin reklamını "irfanın ilerlemesini teşvik etmek isteyen baylar ve bayanlar için" sözleriyle yapıyordu. 1800'e gelindiğinde İngiltere'nin dört bir tarafına yayılmış yüzden fazla bu tür kütüphane vardı. Bu sayı, Amerika'daki eski koloni topraklarında bulunan kütüphanelerinden çok daha azdı ama bu kütüphaneler, giderek daha da özgüvenli bir vatandaşlık kültürüne kayda değer bir katkı sağlamıştı. 1806'da kurulan Portico kütüphanesi 400 üye çeken bir çağrı sayesinde fonlanmış, bu çağrı kütüphanenin Manchester'ın merkezinde güzel bir neoklasik bina inşa etmesini sağlamıştı. 1814'te yerel bir gazete, belli ölçüde haklı olarak, Portico'ya katılmamayı seçmenin, kişinin kendisini "Manchester'ın kültürlü toplum çevrelerinin dışına konumlandırması" demek olduğunu yazmıştı.[13] Reformcu Richard Cobden erken dönem üyelerinden biriydi ve roman yazarı Elizabeth Gaskell'ın kocası ve Üniteryen rahibi olan William Gaskell de kütüphanenin en uzun süre görev yapan başkanıydı. İlk sekreter Peter Mark Roget, meşhur *Theasurus* (eş anlamlılar sözlüğü) eserini Portico'nun okuma odasında yazmaya başlamıştı. İki kez başbakanlık yapan Robert Peel de, 1819'da Peterloo'daki ölümcül süvari hücumuna önderlik eden Hugh Hornby Birley de üyeler arasındaydı. Kütüphanedeki en önemli şahsiyetlerden biri de liberal milletvekili ve 1850 yılındaki ilk Halk Kütüphaneleri Yasası'nın destekçilerinden olan James Heywood'du.

Bu örneğin düşündüreceği üzere, büyük sanayi şehirlerindeki kütüphaneler çok sayıda üye çekiyor, bu da onlara kayda değer koleksiyonlar kurma şansı veriyordu. Liverpool kütüphanesinin 1800 yılında 893 üyesi vardı ki kütüphane, o yıl yeni üye alımlarını durdurmak zorunda kalmıştı. Bu durum, Liverpool Athenaeum'unun kuruluşuna yol açmış, bu kütüphane de 1820'ye gelindiğinde 502 üye toplamıştı. Pek çok kütüphane, hem üyelerine bir kolaylık olarak hem de koleksiyonlarının reklamını yapmak için basılı kataloglar yayımlamıştı. Ne yazık ki bu katalogların pek azı günümüze ulaşabildi. Ancak 1830'da Liverpool kütüphanesinin 21.400 kitabı olduğunu ve Bristol Kütüphane Topluluğu'nun (the Bristol Library Society) daha 1798 yılında 5.000 kitaba sahip olduğunu biliyoruz. Bugün Manchester'daki the Portico'nun neredeyse hepsi 19. yüzyıldan kalma 25.000 kitabı vardır.

13 Allan, *Nation of Readers*, s. 71.

Pek çok büyük üyelik temelli kütüphane, hızla büyüyen ve yeni zenginliklerini yeni kurumlar ve kamu binalarıyla açığa vuran Kuzey İngiltere'deki sanayi şehirlerinde yer alıyordu. Başka yerlerde, York, Shrewsbury veya Lancaster gibi ilçe merkezlerinde üyelik temelli kütüphaneler, tarım hayatının yerleşik düzenine bir tutam şehirli ince zevki katmıştı. Bu kütüphaneler farklı tür bir üye çekiyorlardı. Üyeler, kütüphaneleri kasabaya geldiklerinde vakit geçirmek için iyi bir yer olarak gören kırsal bölgelerin varlıklı efendileri, askerler ve emekli donanma subayları, alışkın olunduğu üzere kırsal bölgelerdeki avukatlar ve Anglikan kilisesinin pek çok mensubundan oluşuyordu. Bunun koleksiyonlar üzerinde bir etkisi olması kaçınılmazdı. Metodizm ve muhalif kiliselerin gücü sayesinde ihtilaflı bölgeler hâline gelmiş olan sanayi şehirlerindeki kütüphanelere kıyasla, bu koleksiyonlarda çok daha fazla ilahiyat eseri ve vaaz ciltleri vardı. İlçe kütüphaneleri ayrıca kadın üyelere de fazlasıyla açıktı. Kadınlar üyelik temelli kütüphane üyelerinin %10 ile %20 kadarını oluşturuyor, pek çok başka kadın da şüphe yok ki erkek akrabaları aracılığıyla kitap ödünç alıyordu. 18. yüzyılda kadın okuyucular, büyüyen kitap dünyasında hızla büyük bir güç hâline geliyordu.

Ayağa Kalk!

İngiltere'deki üyelik temelli kütüphaneler 18. yüzyılın sonunda ve bunun ardından da Napolyon Savaşları'nın sonundaki radikal tahrikler esnasında zor dönemlerden geçtiler. Radikalizmin bir bulaşıcı hastalık gibi Fransa'dan İngiltere'ye bulaşacağı korkusu, görünüşe göre kitap kulüpleri ve kütüphaneleri de kapsayacak şekilde, özel topluluklara üyeliği şüpheli bir hâle getirdi. Pek çok kişi tedbirli davranıp üyeliklerini iptal etti ama 1820'lerde üye sayıları toparlandı. Ancak kütüphaneler herhangi bir özel tedbir altına alınmamıştı ve kitap seçimi alt komitelerinin titiz incelemeleri, genelde devrimci duygulara karşı yeterli bir engel olarak görülüyordu. Durum, üyelik temelli kütüphanelerin, siyasi reform amaçlı liberal tahriklerin olası birer yuvası olarak görüldüğü kıta Avrupa'sında farklıydı.

Fransız *cabinets de lecture* (okuma odaları) İngilizce konuşulan bölgelerdeki üyelik temelli kütüphanelerle, kitap satıcılarının yönettiği ödünç veren kütüphaneler arasında bir konum işgal ediyordu. *Cabinets* genellikle yıllık ücret alıyordu (ancak yolu düşen ziyaretçiler için de olanaklar sunuyordu) ve müşterilerine bir okuma odası sağlıyordu. Daha büyük *cabinets*'ten bazılarının

gazete ve kitaplar için ayrı odaları vardı. Ancak bu okuma odaları, sıklıkla kitap ticaretiyle ilgilenen kimseler olan sahiplerinin, kitap stoğunun seçiminden tek başına sorumlu olması ile İngilizce konuşulan bölgelerdeki üyelik temelli kütüphanelerinden ayrılıyordu. Kullanıcıların ayrıca kitapları evlerinde okumak üzere alıp götürme şansları da vardı.

1815'te monarşinin tekrar kurulmasıyla 1848 devrimi arasındaki yıllarda Fransa, savaşmaya bir ara verdi; ülkenin zaten bu araya çok ihtiyacı vardı. Ancak siyasi olarak ortam hâlâ gergindi ve ülke yönetiminin, Napoleon tarafından yürürlüğe konan kararlarla sıkı denetime alınan basın üzerindeki denetimi gevşetmeye pek niyeti yoktu. *Cabinets*'in muhalefet doğurabileceği inancı, polis yetkilileri tarafından buraların yakından takip edilmesine neden olduğu için *cabinet de lecture* kurmak isteyen tüm esnafın polisten izin alması gerekiyordu. 1818'de Normandiya'da bulunan Caen'deki bölge valisi, bir *cabinet* yöneticisini fitneci eserleri dolaşıma soktuğu için ihbar etmişti. Vali bu yöneticinin radikal hislerle değil ama tamamen ekonomik gereklilikle böyle hareket ettiğini kabul etmişti. İhbara bir onaylanmayan eserler listesi de eklenmişti. Stendhal'ın *Lucien Leuwen* romanında genç bir subay, albayının bir Jakobenizm yuvası olarak değerlendirdiği, Nancy'de bulunan bir *cabinet*'ye müdavim olduğu için sertçe uyarılır. Oysa talihsiz subay sadece Mozart'ın *Don Giovanni* eseri hakkında bir inceleme okumaktadır.[14]

Elbette Stendhal gibi bir romancı, okuma üzerindeki tüm kısıtlamalara nefretle bakacaktı. Ancak yayımcı Alexandre-Nicolas Pigoreau da müşterilerini şu sözlerle uyarmaya mecbur hissetmişti: "*cabinets de lecture* son derece titiz bir polis gözetimi altında. Kitap ticaretinden romanları silip atmaya kararlılar." Bu başarması güç bir iş olurdu, zira *cabinets*'in stokları çoğunlukla kurgu eserlerden, popüler ve ciddi eserlerin bir karmasından oluşuyordu. Sanatçılar, öğrenciler ve meslek erbapları en sık kullanıcılar arasındaydı. Tıpkı İngiltere'deki üyelik temelli ve ödünç veren kütüphanelerde olduğu gibi *cabinets*'i sürdürülebilir kılan da, roman sahipliğini okuyucuların çoğu için erişilmez kılan kurgu eserlerin pahalılığıydı. Bu pahalılık, yayımcıların muhafazakârlığı ve yeni, tasarruf ettiren teknolojilere yatırım yapmaktaki gönülsüzlükleri nedeniyle Fransa'da daha da kötüydü. Sonuçta *cabinets* sayısı son derece büyük bir hızla yükseldi ve Paris'te 1820'de otuz iki olan *cabinets* sayısı, 1850'de

14 Harry Earl Whitmore, 'The "Cabinet De Lecture" in France, 1800–1850', *Library Quarterly*, 48 (1978), s. 20–35 (s. 27–8).

226'yı buldu. Fransa'nın diğer vilayetlerinde de en az 400 *cabinets* mevcuttu.[15] Çeşit çeşit daha düzensiz kurum da, ara sıra bir cildine on centime ödeyip bir roman kiralayabilecek farklı türden müşterilere hizmet veriyordu.

18. yüzyıl, Almanya'daki kütüphane kültürü için de zor bir dönemdi. 355 küçük ve orta boyutta devletin varlığını sürdürmesi, bütünleşik bir piyasanın oluşumunun veya Fransa'da sık sık denendiği gibi ulusal bir kütüphane reformunun önünde bir engeldi.[16] Bir grup ünlü bilgin kütüphanecinin (bunlara, sırasıyla Weimar ve Jena'daki büyük Düklük kütüphanelerinin yönetimini üstlenen Goethe de dâhildi) faaliyetleri, daha genel olarak kütüphane dünyasındaki hareketsizliğin önündeki bir perdeden ibarettir.[17] Üniversite ve soylu saraylarının koleksiyonları çoğu okuyucu için hâlâ erişilmez durumdaydı. Şehir kütüphaneleri miras aldıkları koleksiyonların ağırlığı altında eziliyordu ve bu kitap stoklarını yenilemek için pek bir itici güç de yoktu.

Erişimi daha çok kişiye açmada en güçlü araç, 18. yüzyılda *Lesegesellschaften* (okuma toplulukları) ve 19. yüzyılda ödünç veren kütüphaneler oldu. Okuma toplulukları ilk olarak 1720'lerde ortaya çıktı ve 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde iyice yaygınlaştı. 1800'e gelindiğinde Almanca konuşulan bölgelerde en az 600 okuma topluluğu ve bu toplulukların da toplam 250.000 üyesi vardı.[18] Bu topluluklar genelde ufaktı ve çeşit çeşit kitlelere hitap edebiliyorlardı. Kimisi temelde bir kitap satıcısının yönettiği ödünç veren kütüphanelerken diğerleri özel olarak dergilere odaklanıyordu. Daha varlıklı edebiyat kulüpleri odalar kiralıyor veya kendi mülklerini satın alıyordu. Görece daha aydın üyelerinin pek çoğunun güncel siyasete ilgisi, kaçınılmaz olarak yetkililerin okuma topluluklarına şüpheyle yaklaşmasına neden oluyordu. Ama yine de okuma toplulukları görünüşe bakılırsa siyasi açıdan çok da etkin olmadılar. Bu toplulukların en önemli rolü, yükselen orta sınıfın daha büyük aristokrat ve soylu koleksiyonlarının erişilemezliği karşısında duyduğu hüsranı yatıştırmaktı.

Okuma toplulukları görece seçkinci kaldıkları için artık meydan, ticari ödünç verme kütüphanelerinin kurulumuna açıktı. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da bu terim, çok farklı çeşitlerde kurumları kapsar. En üst düzey

15 James Smith Allen, 'The "Cabinets de Lecture" in Paris, 1800–1850', *The Journal of Library History*, 16 (1981), s. 199–209 (s. 201).

16 Bkz. 15. Bölüm.

17 Charles F. Gosnell ve Géza Schütz, 'Goethe the Librarian', *Library Quarterly*, 2 (1932), s. 367–74.

18 Uwe Puschner, 'Lesegesellschaften', Bernd Sösemann (ed.), *Kommunikation und Medien in Preussen vom 16. Bis zum 19. Jahrhundert* (Stuttgart: Franz Steiner, 2002), s. 194–205.

olanların bazılarının kendi okuma odaları, yeni eserler için bir sergi mekânları ve hatta bir kafe veya müzik odaları vardı. Pek çoğu katalog çıkarıyordu ki bu kataloglar, romanın buralarda da başka yerlerdeki gibi yorulmak bilmez ilerleyişini gözler önüne serer. Kataloglar ayrıca halkın zevkinde, iz bırakan şövalyelik hikâyelerinden, sonra Dumas ve Sir Walter Scott'tan, en sonunda suç romanlarının başlangıcına giden düzenli bir değişim olduğunu da ortaya koyar.[19] 1777'de Zürih'teki Hofmeister, 4.617 cilt hâlinde 1.600 eser sunuyordu. Bunlara "*Amusement pour les dames*" (kadınların eğlencesi için) adlı bir bölüm ve *Robinson Crusoe*'nun başarısından esinlenen, tatlı bir şekilde "Maceralar ve Robinsonlar" diye adlandırılan koca bir külliyat da dâhildi.[20] Anglofon edebiyatının yavaş yavaş yayılan etkisi, özellikle Alman ödünç verme kütüphanelerinin kataloglarında belirgindi ama Sir Walter Scott'un Fransa'da da hatırı sayılır bir takipçi kitlesi vardı. 19. yüzyılın ilerleyen yıllarında, Alman müşterilere giderek daha yüksek bir oranda Fransız ve İngiliz yazarı, orijinal dillerinde sunuldu. 1882'de Viyana'daki Dirnböck'ün sunduğu stoğun dörtte birini yabancı yazarlar oluşturuyordu.

Tam da Tüm Genç Kadınların Ahlakını Bozacak Türden

Britanya ve Amerika'daki üyelik temelli kütüphaneler, Alman okuma toplulukları ve Fransız *cabinets* genelde saygı gören kurumlardı. Aynı şeyi, bunların kaba alter egoları olan ödünç veren kütüphaneler için söylemek imkânsızdı. Vatandaşlar eşlerinin veya kızlarının, çıraklarının, hizmetkârlarının veya kolay etkilenir gençlerin eline nelerin geçebileceğini kara kara düşünürken, ödünç veren kütüphaneler kendilerini bir fırtınanın orta yerinde buldular. Fırtına, okumaya yönelik piyasanın devasa büyümesiyle daha da şiddetlendi. Ödünç veren kütüphaneler pornografi ve insanın beynini çürüten fasa fiso kitapların tedarikçisi olarak görülüp kınandılar. 19. yüzyılda kütüphaneler ahlak bekçileri olarak yeni sorumluluklarının farkına varırken, aynı zamanda aşırı ahlakçı ve sansürcü olmakla da itham ediliyorlardı. Bu özellikle de yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de böyleydi. O dönem kaliteli edebiyat piyasası, iki dikkate değer Victoria dönemi girişimcisi olan Charles Edward Mudie ve W. H. Smith tarafından tamamen domine ediliyordu. Bu iki kütüphane

19 Alberto Martino, *Die Deutsche Leihbibliothek* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1990); Georg Jäger, Alberto Martino ve Reinhard Wittmann, *Die Leihbibliothek der Goetheziet* (Hildesheim: Gerstenberg, 1979).

20 Jäger, Martino ve Wittmann, *Die Leihbibliothek der Goetheziet*, s. 383–4.

sahibinin kitap piyasasındaki etkisi, kütüphane tarihinin en olağanüstü olaylarından birini teşkil eder ve daha çok bilinmeyi hak eder.

Her ne kadar kitap satıcılarının kitaplarını kiralamalarının veya müşterilerinin kendi dükkânlarında okuması için ufak bir ücret talep etmelerinin, en az 1661'e kadar uzanan örnekleri olsa da, belgelerle kayıt altına alınmış ilk ödünç veren kütüphaneyi kurma şerefi, Edinburgh şairi Allan Ramsay'ye aittir. 1725'te Ramsay ödünç veren kütüphanesini açtı; yıllık bir üyelik ücreti alıyordu ve 1726'da Penicuikli Sir John Clerk'e "yıllık okumalar" karşılığı on shillinglik bir fatura kesmişti.[21] Kitaplar gecelik olarak da ödünç alınabiliyordu. 1740'ta Ramsay, dükkânını John Yair'e sattı ve bunu yaparak ödünç veren kütüphaneler için tipik olacak bir düzeni başlatmış oldu. Britanya'nın dört bir yanına dağılmış yüzlerce ödünç veren kütüphane bulabilsek de, bunların pek çoğu kısa ömürlüydü ve stokları sık sık yeni işletmelerce yeniden kullanıma sokuluyordu. Tüm bunlara rağmen yüzyılın ortalarından itibaren bu kütüphaneler, okuma alışkanlıkları üzerinde önemli bir değişim yaratacaklardı.

Asıl ödünç veren kütüphane dönemi, Ramsay'nin emekli olduğu dönemlerde başladı. O dönemde, piyasada belli bir yeri olan bir grup Londralı kitap satıcısının her biri, birer ödünç veren kütüphane kurdu. Bu dönemin roman basımlarında çok büyük bir yükselişin de başlangıcı olması tesadüf değildir: 1750 ile 1779 arasında en az 800 yeni eser basılmıştı.[22] Ödünç veren kütüphanelerin sahiplerinden kimileri bizzat yayımcılardı. Bunların en meşhuru, 1744 ve 1789 yılları arasında çoğu ödünç veren kütüphanelere girecek olan en az 200 roman yayımlayan Francis ve John Noble kardeşlerdi.

Noble'ların yayınlarının çoğu, büyük edebiyat eserleri olma iddiasında olmayan eserlerdi. Fanny Burney'e *Cecilia* eserinin sonunu değiştirmesi önerildiğinde, kadın yazar şu utandıran cevabı vermişti: "Bay Noble'ın ödünç veren kütüphanesinde bulunan herhangi bir romanın son sayfasını benimkinin son sayfasıyla değiştirebilirsiniz, zira hepsi, bir evlilik, bir barışma ve aniden büyük zenginlikler kazanmanın bir yolunun keşfedilmesi ile biter."[23] Edebiyat eleştirileri de aynı şekilde sertti. Noble'lar tarafından 1773'te yayımlanan *The*

21 K. A. Manley, *Books, Borrowers and Shareholders: Scottish Circulating and Subscription Libraries before 1825* (Edinburgh: Edinburgh Bibliographical Society, 2012), s. 9–10.

22 James Raven, 'The Noble Brothers and Popular Publishing', *The Library*, 6th series, 12 (1990), s. 293–345 (s. 303).

23 Hilda M. Hamlyn, 'Eighteenth-century Circulating Libraries in England', *The Library*, 5th series (1946–1947), s. 197–222 (s. 204).

Way to Lose Him (*Onu Kaybetmenin Yolu*) adlı eser, *London Magazine* tarafından şu sözlerle hakir görülmüştü: "yalnızca ödünç veren kütüphanelerde kullanılmak üzere yazılmış ve tam da henüz ahlakı bozulmamış olan tüm genç kadınların ahlakını bozacak türden."[24] Kendisi de bir romancı olan Henry Mackenzie de şu sözlerle bu edebiyatı kınıyordu: "o roman sürüsü (ödünç veren kütüphanelerin sefil çocukları) ... önemsizlikleri yüzünden nefret edilen veya ahlaksızlıkları nedeniyle yasaklanan o kitaplar."[25]

Ödünç veren kütüphanelerin zararlı bir etkisi olduğu algısı, bu kütüphanelerin stoklarının denetlenmesi ve hatta bu kütüphanelerin tamamen kapatılmasına yönelik çağrılara yol açtı. 1773'te şu öneri ortaya atılmıştı: "Parlamento yakında bir yasa çıkaracak; bu yasayla ödünç veren kütüphaneler kapatılacak ve bu kütüphanelerin sahipleri, tıpkı oyunbazlar, serseriler ve berduşlar gibi ahlak bozucuları ve toplumun vebası sayılacaklardır."[26] Ödünç veren kütüphaneler rutin olarak genelevlerle ve cin dükkânlarıyla kıyaslanıyorlardı. Bu ahlaki panik tamamen ödünç veren kütüphaneler ile, halkın bakış açısına göre, kurgunun dolaşımda olması arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanıyordu. Verimli bir yazar olan Maria Edgeworth 1789'da şöyle yazıyordu: "her ne kadar ben de senin gibi romanları sevsem de, korkarım ki içkinin vücuda etkisi neyse bunların zihne etkisi de odur."[27] Ancak ödünç veren kütüphanelerin yayımladığı katalogları dikkatle incelediğimizde, kurgunun stoklarda şaşırtıcı ölçüde düşük bir oranda bulunduğunu görürüz. Strand'de kitap satıcısı olan Thomas Lowndes'ın 1755 tarihli kataloğu, İtalyanca ve Fransızca eserlerden oluşan bir bölüm de dâhil olmak üzere birkaç bin eser içeriyordu. Katalogda roman, şiir ve oyunlar olduğu kadar tarih, bibliyografya ve ilahiyat eserleri de vardı. Yunan ve Romalı yazarların eserleri de makul ölçüde boldu ancak artık istisnasız biçimde İngilizceye tercüme edilmiş hâlde sunuluyordu.

Londra'daki büyük, sıklıkla 5.000 ile 10.000 arası nüshalık stokları olan ödünç veren kütüphaneler, büyük şehirli müşterilerinin çeşitli ve gelişkin okuma zevkleri olmasını bekleyebilirdi. Bu kütüphanelerin sahipleri ayrıca ahlaksızlıklarına yönelik acı eleştirilerin de gayet farkındalardı. Dolayısıyla bol bol kurgu olmayan eserlerin reklamını yapmaları yerinde bir önlemdi. Ancak bu eserlerin ille de romanlar kadar sıklıkla ödünç alındığını düşünmemeliyiz.

24 Raven, 'Noble Brothers', s. 308.
25 Allan, *Nation of Readers*, s. 134.
26 Raven, 'Noble Brothers', s. 308.
27 Maria Edgeworth, *Letters for Literary Ladies* (London: J. M. Dent, 1993), s. 15.

Keza ödünç veren kütüphanelerin, romanlarda rutin olarak yaptıkları gibi kurgu olmayan eserlerinin yirmi beş veya daha fazla nüshasını edinmesi de pek olası değildi. Lowndes ayrıca aynı kataloğun başlık sayfasında üyelere, "şu zamana kadar basılmış tüm yeni romanları ve diğer eğlence kitaplarını" tedarik edeceğine dair güvence vermeyi de ihmal etmemişti.[28]

William Ward'un 1760'larda Sheffield'daki ödünç veren kütüphanesi gibi bazı kütüphaneler, bilinçli olarak daha yüksek ahlaklı ve iddialı okurları hedef alıyordu. Ama genelde denilebilir ki, kütüphane ve hizmet ettiği topluluk ne kadar küçükse, kütüphanenin romanlara bağlılığı da o kadar mutlak oluyordu. 1793'te Profesör James Beattie Dundee'de bir kitap dükkânını ziyaret ettiğinde, karşılaştığı şeyin "yalnızca romanlarla dolu bir ödünç veren kütüphane" olduğunu şaşkınlıkla belirtmiş, kitap satıcısı da "Dundee'de başka bir şey okunmuyor" diyerek ona hakkını teslim etmişti.[29]

Londralı kütüphane sahipleri şüphe yok ki ticarette ayrıcalıklı bir konumun avantajlarına sahiplerdi. Bunlar, kitap satışları, yayımcılık ve ödünç veren kütüphane işlerinden gelir elde edip, bu faaliyetleri arasında nakit akışını yürütebiliyorlardı. Ayrıca İngiltere'nin diğer vilayetlerinde hızla yayılan çok sayıdaki ödünç veren kütüphaneye toptan satışlar da yaparak ek kâr elde ettiler; bu kütüphaneler, önce kaplıca kasabalarında ve deniz kenarındaki tatil yerlerinde, sonra da ilçe merkezlerinde yayıldılar. 18. yüzyılda bir ara Shrewsbury'de en az on, York'ta da yirmi iki ödünç veren kütüphane olduğunu biliyoruz. Kuzeydeki sanayi şehirlerinin azametli üyelik temelli kütüphaneleri ve bu kütüphanelerin rafine müşterileri ve koleksiyonları, ödünç veren kütüphanelerin cazibesine karşı mutlak bir engel değildi: Manchester'da kırk, Birmingham'da kırk altı ve Liverpool'da tamı tamına seksen sekiz ödünç veren kütüphanenin varlığını tespit edebiliyoruz.[30] Bu durum, üyelik temelli kütüphanelerin neden kurnazca sözler ve itinayla meşrulaştırma girişimleri yoluyla kurgu eserler de stokladıklarını açıklamaya yeter. Leicester Edebiyat Topluluğu (The Literary Society of Leicester) bu tür eserleri kabul etmek için zamanın kutsamasına bel bağlamıştı: "Kütüphaneye, zamanın sınavından başarıyla çıkmış ve belirli bir saygınlığı olanlar hariç hiçbir roman veya oyun

28 Norbert Schürer, 'Four Catalogues of the Lowndes Circulating Library, 1755–66', *Papers of the Bibliographical Society of America*, 101 (2007), s. 327–57.

29 Manley, *Books, Borrowers and Shareholders*, s. 2–3.

30 Allan, *Nation of Readers*, s. 124.

metni alınmayacaktır."[31] Bu kuralın topluluk üyelerinin, Fielding'in *Tom Jones* eseri gibi, 19. yüzyılın sonunda halk kütüphanelerinin incelemelerinden geçemeyecek olan kimi eserlere erişmesini sağlaması ironiktir.

Bath gibi kaplıca kasabalarındaki kütüphaneciler, kullanıcılarına çeşit çeşit eğlence kitabı tedarik etmekten çekinmemişlerdi. Ödünç veren kütüphaneler kısa sürede moda eğlenceler arasında yerini aldı. Kişinin adını aboneler listesine yazdırması, gelişini önceden duyurması kadar etkili bir çeşit kartvizitti. Ayrıca bu, başka kimlerin kasabada olduğunu kontrol etmek için de bir fırsattı. Bath, Margate ve Scarborough kütüphaneleri genelde büyük ve zarif tesislerdi. Buralara gelenler okuma ve dedikoduyla oyalanırdı. 1782'de Bath'taki Shrimpton, bayanlar ve baylar için ayrı okuma odaları sunmuştu. Kütüphaneler Londra'daki kulüplerden sürülenlere bir yuva olmuştu ve üyelik temelli kütüphanelerin de yerini dolduruyorlardı. 1780'de Pratt ve Clinch, kullanıcılarına on üç Londra gazetesi ile diğer vilayetlerden yirmi iki gazete sunuyordu.[32] Rekabet çok da yoğun değildi. 1770'lerde Bath'taki ödünç veren kütüphanelerin hepsi üç aylık fiyatlarını üç shillingden dört shillinge yükseltmişlerdi. Bunda 1767'de hep birlikte yıllık üyelik ücretlerini on iki shilling olarak belirleme kararı alan yedi büyük Londra kütüphanesinin yolundan gidiyorlardı.[33] Vilayetlere sürülenler için Londra kütüphaneleri ayrıca bir postane olarak da işlev görüyordu. Kitaplar kilitli kutular içerisinde arabalarla gönderiliyordu; kutuları kütüphaneler sağlıyor ama üyelerin taşıma ücretini karşılamaları gerekiyordu.[34]

Warwick'teki Samuel Clay'in kitap dükkânı, İngiliz kitap dünyasının bu uzak köşelerindeki okuma hayatına dair detaylı bilgiler sunuyor.[35] Clay'in 1770-72 yıllarından kalan ve günümüze ulaşan kayıtları özellikle çok işimize yarıyor, çünkü bu kayıtlar yoluyla kitap dükkânının faaliyetlerini Clay'in ufak ödünç veren kütüphanesinin içeriğiyle karşılaştırabiliyoruz. Bu karşılaştırma, okuyucuların kurgu eserleri almaktansa ödünç almayı tercih ettiği yönündeki yaygın şüpheyi doğrular. Kitap dükkânının stoğu ağırlıklı olarak çocuk

31 a.g.e., s. 105.

32 Hamlyn, 'Eighteenth-century Circulating Libraries', s. 220–21.

33 Schürer, 'Four Catalogues', s. 344.

34 Hamlyn, 'Eighteenth-century Circulating Libraries', s. 215.

35 Jan Fergus, 'Eighteenth-century Readers in Provincial England: The Customers of Samuel Clay's Circulating Library and Bookshop in Warwick, 1770–72', *Papers of the Bibliographical Society of America*, 78 (1984), s. 155–213; Ayrıca bkz. Jan Fergus, *Provincial Readers in Eighteenth-century England* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

kitapları ve diğer ufak eğlencelik kitaplardan oluşuyordu. Kadınlar gerçekten de roman ödünç alıyordu ama bunu erkekler de yapıyordu. Ancak romanlara atfedilen bağımlılık yaratma özelliğinin gerçek olduğunu düşündürecek kadar doymak bilmez okurlar yoktu. Hatta kitap ödünç alan birçok kişi romanları öyle nahoş bulmuştu ki ilk ciltten sonra devamını ödünç almamışlardı. Bu dönemde romanlar tipik olarak iki veya üç cilt hâlinde yayımlanıyor ve bu da fiyatlarını fazlasıyla arttırıyordu. Sık sık risk altındaki gruplar olarak anılan hizmetkârlar ve çıraklar, Clay'in ödünç alanlara dair kayıtlarında pek de görülmez. Ödünç veren kütüphanenin başlıca müdavimleri daha ziyade iki yüzyıldan uzun bir süredir kitap dünyasının bilindik çekirdeğini oluşturan soylu ve profesyonel sınıflardı.

Bu dönemde gerçekten gördüğümüz bir şey ise, keyif amaçlı okumaya yönelik piyasanın genel anlamda muazzam bir boyut değişimine uğramış olmasıdır. Warwick'teki Clay'in ufacık kütüphanesi boyut konusunda bir uçtaysa, Bell'in Londra'daki kütüphanesi (görkemli bir biçimde British Library [Britanya Kütüphanesi] olarak adlandırılmıştı) 18. yüzyıl sonunda sahip olduğu 100.000 cilt ile öbür uçtaydı. Bu koleksiyon en büyük kişisel koleksiyonları da, neredeyse tüm kurumsal kütüphaneleri de ciddi bir farkla geride bırakıyordu. 5.000 veya 10.000 kitaplık ödünç veren kütüphaneler artık yaygın görülüyordu ki bu sayılar, üyelik temelli bir kütüphane için çok büyük bir koleksiyona tekabül ederdi. Bu, Britanya kitap endüstrisinin ekonomik ağırlık merkezinde önemli bir değişiklik anlamına geliyordu ve geri dönülmez bir dönüşümdü.

Mudie

Britanya'da ödünç veren kütüphanelerin gelişimi kısa süre sonra Amerika'daki kolonilerde de yankı buldu. 1762 yılında Annapolis'te bir kitap satıcısı olan William Read, Maryland'deki müşterilere yıllık yirmi yedi shilling karşılığında ödünç veren kütüphane hizmeti sunuyordu. Stokları küçüktü ve 150 eserden ibaretti ancak kendini kanıtlamış çok satılan kitaplardan oluşan, iyi seçilmiş bir koleksiyondu. Read'in girişimi başarısızlıkla sona erdi ama bu başkalarını da denemekten caydırmadı. Beş yıl içerisinde Charleston, New York, Boston ve Philadelphia'da ve de kısa bir süre sonra Baltimore'da ödünç veren kütüphaneler kurulmuştu. Bunların hepsi kitap dükkânlarına bağlıydı. Bunun büyük bir avantajı, ödünç veren kütüphanelerin kitap dükkânının

çalışma saatleri boyunca açık olmasıydı. Bu durum, yalnızca Cumartesi öğleden sonra dört saat boyunca kitap ödünç alımına izin veren erken dönem toplum kütüphanelerinden çok farklıydı.

Britanya'daki gibi burada da romanların bu işletmelerin temel taşı olacağı daha en baştan belliydi. Ödünç veren kütüphaneler ayrıca kadın aboneleri de teşvik ediyorlardı. Amerikan Devrimi'nden önceki on yedi yıl içerisinde toplamda, çoğu kısa ömürlü olacak olan on bir ödünç veren kütüphane kurulmuştu. Savaşın sona ermesi daha sonra yeni bir ödünç veren kütüphane dalgası yarattı: New Hampshire'dan Georgia'ya on dokuz farklı şehirde otuz dokuz kütüphane kuruldu. Coşkulu bir gözlemci bunun, kütüphanenin geleceğini gözler önüne serdiğini ve derin toplumsal etkileri olacağını düşünüyordu:

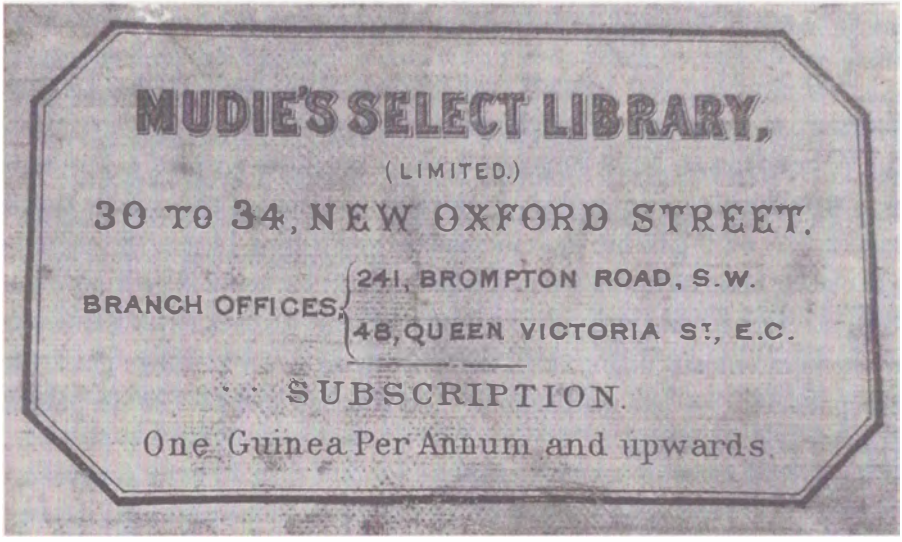
> "Her bir ufak kasabanın bile ne kadar çok okura sahip olduğunu idrak etmek neredeyse imkânsız. Edebiyat hususunda sıradan halk, Avrupa'daki toplumun orta kesimleriyle denk durumda. Hepsi okuyor ve yazıyor, hepsi aritmetik biliyor. Neredeyse tüm küçük kasabalar artık bir ödünç veren kütüphane kuruyor."[36]

Bu isabetli bir gözlemdi ancak ödünç veren kütüphaneler konusunda, yazıldığı 1789 yılı itibariyle fazla iyimserdi. Bu sözler, Londra'da yayımlanan bir kitaptandır ve bu durum, ödünç veren kütüphanelerin hızla gelişmesinin önündeki başlıca engeli özlü bir biçimde ortaya koyar: neredeyse tüm kitap envanterinin hâlen İngiltere'den ithal edilmesi gerekiyordu. Amerikan ödünç veren kütüphanelerinin altın çağı, Amerikan yayımcılık endüstrisinin kapasitesinin patlama yaptığı 19. yüzyılın ilk yarısı olacaktı. Bu durum ayrıca Amerikan yazarlar için, her ne kadar hiçbiri Fransa ve Almanya'da olduğu kadar Amerika'da da popüler olan yenilmez Sir Walter Scott'a henüz karşı duramayacaksa da, büyük ve yeni bir fırsat yaratıyordu. İlk kez bu dönemde yaşanan bir diğer gelişme de kadınların kütüphane sahibi olmalarıydı. Örneğin tuhafiye dükkânına bir de kütüphane ekleyen Boston'dan Mary Sprague ve Salemli Hannah Harris, böyle kadınlardı. Ayrıca Missisippi'deki nehir tekneleri ve Erie Kanalı'ndaki mavnalar gibi tipik Amerikan mekânlarında da ödünç veren kütüphaneler kurulmuştu.

36 David Kaser, *A Book for a Sixpence: The Circulating Library in America* (Pittsburgh, PA: Phi Beta Mu, 1980).

Ödünç veren kütüphaneler Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesinin ardından düşüşe geçti. Bu kütüphaneleri yok eden şey halk kütüphanelerinin ilerlemesi değil, kitap fiyatlarındaki düşüşün, temel müşterileri olan orta sınıf için kitap satın almayı ödünç almaktan daha çekici hâle getirmesiydi. Bu noktada Britanya ve Amerika'daki okurların deneyimleri farklılaşmıştı. Bu dönem İngiltere'de ödünç veren kütüphanelerin, en azından Mudie'nin çağıydı. 16. ve 17. yüzyıllarda endüstrinin düzenleyici kurumu işlevi gören Kırtasiyeciler Cemiyeti'nin (Stationers' Company), yani Londralı yayımcıların mesleki birliğinin katı yönetiminden beri, tek başına hiçbir ticari kurumun, bir ulusun okuma faaliyetleri üzerinde Mudie'nin ödünç veren kütüphanesi kadar güçlü bir etkisi olmamıştı. 1844 ile 1894 yılları arasında geçen elli yıl, Victoria dönemi düzyazı yazımının altın çağıydı ve bu dönemde Mudie, kaliteli kurgu eser tedarikinde neredeyse bir tekel olmuştu.

Charles Edward Mudie, Londralı bir kırtasiyecinin oğluydu. Babası kırtasiyeciliğin yanı sıra cildi bir penny karşılığında kitap ödünç veriyordu. Yirmi iki yaşındayken Charles Edward kendi dükkânını açtı ve 1842'de dükkânında bir ödünç veren kütüphane de kurdu. Kütüphane, 1852'de New Oxford Sokağı'nın köşesinde yeni bir mekâna taşındı.



17. Tipik bir Mudie kütüphanesi etiketi; bu örnek Robert Louis Stevenson'ın *Letters to His Family and Friends, Vol. 1 (Aile ve Arkadaşlarına Mektupları, Cilt 1)* eserinin ön kapağına yapıştırılmış. Dünyanın en büyük edebiyat piyasalarından birinde tek bir ticari kütüphanenin böylesine etkili olması çok nadir görülen bir durumdur.

Kısa sürede bu ikinci mekân da kütüphanesi için küçük kalınca Mudie, 1860'ta Londra'nın pek çok aydınının da katıldığı bir törenle açılacak yeni bir kitap dükkânı inşa etti. 1853 ile 1862 yılları arasında stoğuna 960.000 cildi ekledi ki bu, akıl almaz bir sayıdır.[37] Hayran kalmış bir ziyaretçi, New Oxford Street'teki merkezi 1863'te ziyaret ettikten sonra koleksiyonu diğer kimi kütüphanelerle şöyle karşılaştırıyordu: "Kitap sayısı bakımından meşhur Bodleian koleksiyonu gölgede kalıyor ve Vatikan'ınki bir cüceye dönüyor." *The Times*'a göre yüzyılın sonuna gelindiğinde Mudie 7 milyonu aşkın kitap edinmişti; bunların çoğu, satış süreci doğal bir biçimde ilerleyip düşüşe geçmiş olan eserlerin sık sık fazlasıyla indirimli fiyatlara satılmasına rağmen, hâlen mağara gibi devasa mahzenlerde depolanmaktaydı.[38]

Mudie bir girişimciydi ve başarısının sırrı, olağanüstü büyük miktarda yeni eser sipariş etmeye hazır olmasıydı. 1855'te Macaulay'ın *History of England* (*İngiltere Tarihi*) eserinin yeni basılan üçüncü ve dördüncü ciltlerinden 2.500 nüsha satın aldı. Ayrıca o dönem etkin olan, Dickens ve Thackeray'dan Trollope, Bayan Gaskell, George Eliot ve Disraeli'ye kadar muazzam bir yazar silsilesinden de faydalandı. Tüm bunlara rağmen Mudie'nin iş modelinin temel taşı, yeni kurgu eserleri fiyatlandırma biçimiydi. Bu eserlerin fiyatı, onun ısrarı nedeniyle, Mudie'nin İngiltere piyasasına hâkim olduğu yarım yüzyıl boyunca akıl almaz derece yüksek bir seviyede kaldı.

1780 ve 1830 yılları arasında yeni kurgu eserlerin fiyatı, Fransız Devrim Savaşları ve savaş sonrası bunalımının da etkisiyle düzenli olarak artmıştı. Sir Walter Scott'un tarihî kurgu eserlerinin olağanüstü popülerliği fiyatların yeni zirvelere ulaşmasını sağladı. Scott'un yeni romanları piyasaya bir buçuk guinea (31*s* 6*d*)[39] gibi bir fiyattan sunuldu ve bu fiyat, bu eserleri en zengin olanlar hariç hiçbir müşterinin erişemeyeceği bir konuma getirmiş oldu. Bu yeni eserleri, altı shillinglik bir yeniden basım için beklemek istemeyen müşterilere sunmak, ödünç veren kütüphanelerin temel işi hâline geldi. Bu kütüphaneler 1840'lara gelindiğinde yıllık abonelik için dört ile altı guinea arası bir para alıyorlardı.

37 Guinevere L. Griest, *Mudie's Circulating Library and the Victorian Novel* (London: David & Charles, 1970).

38 Guinevere L. Griest, 'A Victorian Leviathan: Mudie's Select Library', *Nineteenth-Century Fiction*, 20 (1965), s. 103–26 (s. 108, 113).

39 Ç. N.: 31*s* 6*d*, eski İngiliz para birimleriyle bir buçuk guineaya tekabül eden bir ifadedir.

Mudie bu yeni piyasaya cesurca giriş yaptı ve yalnızca bir guinea karşılığında yıllık abonelik sundu; bu da büyük bir hızla yeni aboneler kazanmasını sağladı. 1864'te Mudie's halka açık bir şirkete dönüştü ve böylece daha da büyümesini finanse etmiş oldu. Gelinen noktada Mudie, yayımcılarla pazarlık yaparken kendi şartlarını dayatabilecek durumdaydı; Mudie, Sir Walter Scott'tan çok daha az bilinen yazarların romanları bile dâhil olmak üzere, romanlarını sadece geleneksel üç cilt formatında alacağında ısrarcıydı. Bu eserlerin her birinin fiyatı 31*s* 6*d* idi.

Bu tüm taraflara fayda sağlayan bir düzendi. Okuyucular yıllık bir guinea karşılığında, bir tane yeni romana ödeyeceklerinden daha az para verip okuyabildikleri kadar kitap okuyorlar, yayımcılar da Mudie ilk edisyonların çoğunluğunu satın alacağı için garanti satış yapmış oluyorlardı. 500 nüshalık bir edisyon yayımcı için fena olmayan bir kâr getirebiliyordu ve Mudie tutulan yazarların bir edisyonundan 1.500 nüsha sipariş veriyordu. Yayım öncesinde Mudie ile yazışmak, baskı adedini belirlemeye yardımcı olabiliyor ve böylece bu işteki riskin çoğunu ortadan kaldırıyordu. Mudie'nin düzenli olarak çıkardığı önerilen yeni eserler listeleri de yayımcıların reklam harcama ve çabalarından tasarruf etmesini sağlıyordu. Yazarlar da fayda görüyordu. Yayımcılar fazla bir risk olmaksızın yeni bir projeyi kabul edebiliyor, böylece çok sayıda yeni yazar kitaplarını piyasaya çıkarabiliyordu. Mudie'ye gelince, o fazlasıyla indirimli fiyatlarda ısrarcı oluyor ve üç ciltlik bir sete on sekiz shillingden fazla ödediği pek nadir oluyordu. Üç cildin ayrı ayrı ödünç verilmesi çok önemliydi; bu durum Mudie'nin roman tek cilt olsa elde edeceği kârın üç katı kadar kâr elde etmesini garanti ediyordu. İcraatta Mudie, yeni kurgu eserlerin yayımlanmasında ulusal bir tekel kurmuştu. Onun almamayı tercih ettiği bir eser yayımlanmıyordu.

Mudie, 1858'de W. H. Smith'in, kendisi adına bir demir yolu kütüphaneleri ağı işletmesi teklifini reddetmesiyle büyük bir fırsat kaçırmıştı. Demir yolu rekabetinin kaotik olduğu 1840'lardan sonra Smith, Londra'dan gelen gazetelerin dağıtımında başat rol sahibi bir kimse olarak öne çıkmıştı. Demir yollarında kitap büfeleri kurup buralarda gazeteler ve ucuz, eğlence odaklı eserler satmak mantıklı görünüyordu. Yolculuklar daha uzun ve sık oldukça, daha ağır okuma materyallerine de giderek artan bir talep doğmuştu. Smith kitap büfelerine ödünç veren kütüphaneler eklemenin potansiyelini fark etmişti. Bakınan bir müşterinin bulamadığı kitaplar bir merkez depodan sipariş

edilebilir ve müşterinin istasyona bir dahaki uğrayışına kadar demir yolu ile getirilebilirdi.[40]

Mudie teklifini reddedince Smith, yeni ödünç veren kütüphanelerini kendisi işletmeye karar verdi ve böylece 1961'e kadar ayakta kalacak bir ulusal kurumu yaratmış oldu. Bu Mudie ile arasında ciddi bir gerilim yaratmadı. Smith'in de giderek genişleyen ulusal çapta bir kütüphane ağı vardı ve bu ağa büyük şehirlerdeki uydu kütüphaneler ile kırsal bölgelerdeki müşterilere, kendine has demir köşeli sandıklarla kitap teslimatı hizmeti de dâhildi. Ama iki işletme aslında rekabet hâlinde değildi. Demir yolu müşterileri eserin basımından bir yıl kadar sonra piyasaya çıkan tek ciltlik, kolayca taşınabilen ciltleri tercih ediyorlardı (bunlar günümüzdeki karton ciltli kitapların dengidir), dolayısıyla Mudie'nin üç ciltli eser tekeli sapasağlam devam etti. Bunun yanı sıra iki adam da aynı hamurdan yoğrulmuştu; ikisi de hayli dindar hayırseverlerdi ve Victoria dönemi ticaret hayatının erdemlerinin ete kemiğe bürünmüş hâlleriydiler. Smith sonraları siyasete atılacak ve faaliyetleri Birinci Amirallik Lordu (First Lord of the Admiralty) olarak atanmasını sağlayacaktı (bu durum, iyi bilindiği üzere, Gilbert ve Sullivan'ın *HMS Pinafore* eserinde hicvedilmiştir).[41] Her iki adam da, Victoria dönemi ahlakının bekçileri olma rollerini hayli ciddiye aldılar. Ülkenin okuma zevkine yön veren başlıca kimseler oldukları için bu durum, onlar ile yazarlar ve yayımcılar arasındaki iyi ilişkiyi giderek gerginleştirecekti.

Mudie'nin üç ciltlik formattaki ısrarı şüphesiz ki pek çok 19. yüzyıl romanının laf kalabalığının nedenidir; yazarlar metinlerini gerekli uzunluğa ulaştırmak için olağanüstü çabalar sarf ediyorlardı. Anthony Trollope gibi tecrübeli bir profesyonel gerekli beceriyi edinip, işinden önce günlük kelime kotasını doldurabiliyorsa da, pek çok yazar istenen 200.000 kelime, yani cilt başına 66.000 kelime için ilhamını ve eserdeki dramatik gerilimi korumakta zorlandı. Neden bu kadar çok 19. yüzyıl romanının orta bölümünde kitabın, iki görece önemsiz karakter arasındaki karmaşık (ama cinsel ilişkiden uzak) aşk hikâyesine dalıp gittiğini merak ediyorsak, suçlamamız gereken kişi Charles Edward Mudie'dir: bu, zorlu ikinci cildin yarattığı bir sorundu. Eğer tüm diğer çareler tutmaz ve yazarlar da bekleneni veremezse, yayımcılar

40 Charles Wilson, *First with the News: The History of W. H. Smith, 1792–1972* (London: Jonathan Cape, 1985).

41 Sullivan eserinin Smith'i taşladığını reddettiyse de, Disraeli kendi bakanına 'Pinafore Smith' diye hitap edecekti.

kelime sayısındaki eksikliği saklamak için büyük font ve geniş yan boşluklar kullanıyorlardı.

Victoria döneminin zevklerinin sınırlarını zorlayan cüretkâr yazarlar, Mudie'yi giderek daha da gülünç bir şahsiyet olarak görmeye başladılar. Mudie'yi sertçe ve sık sık eleştiren George Moore şöyle diyordu: "Zamanımızın edebî savaşı kurgudaki romantik ve gerçekçi ekoller arasında değil, bir kütüphanecinin cahilce sansüründen özgürlük için veriliyor."[42] Wilkie Collins, Mudie onun yayımcısından *The New Magdalen* (*Yeni Magdalena*) eserinin başlığını değiştirmesini istediğinde öfkeden çılgına dönmüştü: "Hiçbir şey beni başlığı değiştirmeye sevk edemez. Yaşlı bir budala olmasaydı, teklifi bir küstahlık olurdu... Ancak bu işin ciddi tarafı, benim eserimin dolaşımının o cahil yobazın dindar ellerinde olması."[43] Collins piyasada belli bir yer sahibi olan bir şahsiyetti ve Charles Dickens'ın öncülüğünü yaptığı üzere, dergilere tefrikalar hâlinde yazmak gibi farklı iş olanakları da vardı. Ancak kendini daha kanıtlamamış olanlar için Mudie tarafından benimsenmek bir gereklilikti. Yazarlar ve yayımcılar, Mudie'nin planlarına uyması için kendi yazım takvimlerini değiştirdiler; bu âdeta 16. yüzyılda yazarların, bir sonraki Frankfurt Fuarı'na yetişsin diye bir şeyler yazmak mecburiyetinde kalmaları gibiydi. Yayımcılar ve Mudie arasında, yazarlarının isteklerini aktarmak ve Mudie'nin indirim taleplerine karşı koymak için (bu karşı koyma genelde boşuna oluyordu) bolca yazışma yapılıyordu. Çoğu kişi fazla karşı koymuyordu zira kendileri de Mudie'nin şirketinin hissedarlarıydı.

W. H. Smith, Mudie'den bile daha sansürcüydü. 1896'da Wakefield Piskoposu, Thomas Hardy'nin yeni yayımlanan *Jude the Obscure* (*Adsız Sansız Bir Jude*) eserini kınadığında Smith, nüshaları dolaşımdan kaldırdı.[44] Bu halk kütüphanelerinde uygulanan sansür kadar sinsiceydi ve üstelik oralarda tecrübe edilen sancılı süreç olmaksızın uygulanıyordu. Mudie ve Smith kısmen finansal güçleri ama kısmen de değer yargıları abonelerinin hassasiyetleriyle örtüştüğü için başarılı oldular. Mudie, okurlarının onları şoke etmesi olası hiçbir şeyi okumamalarını temin etmişti.

---

42 George Moore, 'A New Censorship of Literature', *Pall Mall Gazette*, 10 December 1884. Bu tartışma, bir *Literature at Nurse* kitapçığıyla yeniden alevlenecekti. Bkz. Pierre Coustillas (ed.), *George Moore, Literature at Nurse: A Polemic on Victorian Censorship* (Brighton: EER, 2017).

43 Griest, *Mudie's Circulating Library*, s. 75, 83.

44 a.g.e., s. 61.

Bu, tıpkı o dönemin radikal yazarları gibi sonraki kuşaklar tarafından da kötü bir şey olarak değerlendirildi. Ancak Mudie ve Smith'in çok önemli bir hizmette bulunduğu da kabul edilmelidir: ikili, İngilizce kurgu külliyatının adını temize çıkardı. 1794'te geleneksel okur sınıflarından kimi gözlemciler, ödünç veren kütüphanelerin yasaklanmasını ciddi bir biçimde talep ediyorlardı. 100 yıl sonra, Mudie'nin oğlu babasının üç ciltlik eserlerdeki ısrarını terk ettiğinde, elli yıl süren bir guinealik abonelikler, roman türünü güven içerisinde kütüphanelerin saygıdeğer raflarına taşımıştı. Bu, zorlu ikinci ciltin uzun ve sıkıcı bölümlerine rağmen muazzam bir başarıydı.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORLUK KURMAK

1844'te, Yeni Zelanda'ya yerleşimlerde öncü rol üstlenen ve beratlı bir ticaret şirketi olan Britanya Yeni Zelanda Şirketi'nin (the British New Zealand Company) reklamcılığını yapan bir yazar, yeni göçmen arayışındaydı. Yeni Zelanda'nın bir ceza kolonisi veya pis bir ticaret istasyonu değil, geride bıraktıkları dünyanın en iyi örnekleri temelinde modellenen yeni bir dünya kurmak isteyen kültürlü insanlardan oluşan bir toplum olduğunu göstermeye çabalıyordu. Bu toplum naklinin en önemli ögelerinden biri kütüphaneydi:

> "Davranışları düzgün olan bir kolonici, mecburen bir okur olacaktır; ana vatandaki boş eğlencelerden yoksun kalan kolonicinin, kitaplardan veya meyhanenin küçültücü etkisinden başka alternatifi yoktur; koloni hayatının zehri ve panzehri işte bunlardır. Yeni bir kitabın değerini en iyi bilenler, yeni bir koloniye yerleşenlerdir. Ve şuna memnuniyetle kefiliz ki, hiçbir kolonide edebiyata Yeni Zelanda'da olduğu kadar değer verilmez. Zaten favori kolonimize göç eden üst düzey insanlardan beklenecek şey de ancak bu olsa gerektir."[1]

Pek çok koloni, ticaret noktası veya yerleşimi veba gibi saran dizginlenemez alkolizme olan atıf, Yeni Zelanda'da bile her şeyin illaki çok iyi olmadığını gösteriyordu. İnkâr edilemeyecek bir şey ise kitaplar ve medeniyet arasında var olduğu anlaşılan güçlü bağlantıydı. Bu, kolonilere insan çekmek isteyenlerce üstünde durulan bir noktaydı ve koloni topluluklarının arzu ve isteklerince de doğruluğu kanıtlanıyordu. Britanya kraliyeti ile North Island'daki

1 J. E. Traue, 'The Public Library Explosion in Colonial New Zealand', *Libraries & the Cultural Record*, 42 (2007), s. 151–64 (s. 154).

(Kuzey Adası) Maori şefleri arasında Waitangi Anlaşması'nın imzalandığı 1840 yılı ile 1914 arasında, Yeni Zelanda'nın yerleşimci nüfusu birkaç binden 1 milyonun biraz üzerine çıkmıştı. Aynı dönemde kolonide 769 kütüphane kurulmuştu. 1878'de 1.529 kişiye bir kütüphane düşüyordu. Bu kütüphanelerin neredeyse hepsinin kurulmasında, kişisel koleksiyonların toplumca kullanılması için bir havuza toplanmasını teşvik etmesi nedeniyle 19. yüzyıl koloni toplumlarında hayli gözde olan üyelik temelli kütüphane modeli izlendi. Yeni Zelanda'daki ileri karakol mevkilerinde birkaç yüz kitap, ana vatanla kişi arasındaki nadir fiziki bağlantılardan biri olabiliyordu. Ayrıca bu kitaplar, zaman geçirmek, kaçınılmaz zorluklara katlanmak ve müreffeh bir geleceğin hayalini kurmak için de çok önemli birer kaynak oluyordu.

Avrupa kitaplarının Amerika'ya ilk seyahatlerde nasıl taşındığını ve İngiliz Püritanları ile İspanyol Cizvitleri için kitaplarının nasıl en kıymetli eşyaları arasında olduğunu görmüştük.[2] Taşıyanları için kitaplar, bir medeniyet sembolü oldukları kadar, yeni yuvalarına Avrupa kültürünü ekmek için birer araçtı da. Devri henüz geçmemiş güncel kitaplar edinmek görece kolaydı; ancak kitaplar mecburen koloni karakollarında birikiyordu, zira sahipleri öldüğünde bu kitapların gidebileceği pek az yer vardı. Dolayısıyla, Güney Afrika'daki Cape Colony'de vefat edenlerin mallarının açık arttırmalarına nezaret eden Joachim von Dessin (1704-61) gibi kurnaz bir kolektör, neredeyse 4.000 kitap edinebilmişti. Von Dessin bu koleksiyonu, ölümünden sonra Cape Town'daki yerel bir kiliseye bağış olarak bıraktı ve halka açık hâle getirilmesi için de talimatlar verdi. Kitaplar ödünç alınabilecek ve koleksiyonun olduğu mekânda haftada bir incelenebilecekti.[3] Bir rahibi, kitaplarını İskoçya veya Almanya'da toplumuna bağışlamaya sevk eden o bölgesinden gurur duyma hissi, Cape, Avustralya veya Kanada'da da aynen geçerliydi.

Cape Coast'taki (günümüzde Gana) İngiliz köle ticareti karakolunun, kaledeki subaylar için kayda değer bir kütüphanesi vardı. İngiliz edebiyatı, tarih ve hukuk kitaplarının varlığı, bu adamların kendilerine hedef olarak belirlediği anlaşılan o görgü ve medeniyetin birer hatırlatıcısıydı; tabii bu hatırlatıcı, gündelik olarak yaptıkları işin vahşetiyle garip bir tezat içindeydi.[4] Aynı

2 Bkz. 9. Bölüm.

3 Adrien Delmas, *'Artem Quaevis Terra Alit*: Books in the Cape Colony during the Seventeenth and Eighteenth Centuries', Natalia Maillard Álvarez (ed.), *Books in the Catholic World during the Early Modern Period* (Leiden: Brill, 2014), s. 191–214 (s. 203).

4 William St Clair, *The Grand Slave Emporium: Cape Coast Castle and the British Slave Trade* (London: Profile, 2007), s. 67–8.

zamanda Cape ve Karayip bölgelerinde dinlerini yaymaya çalışan 18. yüzyıl Hristiyan misyonerleri de Tanrı'nın kelamını yaymakta kullanabilecekleri kendi kütüphanelerini oluşturmaya çalıştılar. Protestan Morayvalı Kardeşler gibi kimileri, köleleştirilmiş insanlara okuma yazma öğretmek için özellikle çaba sarf ediyorlardı; bu süreç onları sık sık büyük çiftlik sahipleriyle karşı karşıya getiriyordu.[5] Köleciler için okuryazarlık, yıkıcılığa ve nihai olarak kurtuluşa giden tehlikeli bir yoldu. Köle hâline getirilen insanlar da farklı bir bakış açısıyla olsa da kitapların özgürleştirici gücüne inanıyorlardı. Cape Colony'de özgürleştirilen pek çok kişi, açık arttırmalarda kitap satın alıyor ve özgür insan statülerinin güçlü bir sembolü olarak kendi kütüphanelerini kuruyorlardı.[6]

Köleliğin 19. yüzyılın ortasında yasaklanmasından sonra kitaplara erişim kaynaklı gerilimler ortadan kalkmadı. Güney Afrika'da siyahi eylemciler, kütüphane tedariğini özgürleşmenin kilit araçlarından biri olarak görüyor ancak davalarına pek de sempatiyle bakmayan bir hükümet tarafından sürekli hüsrana uğratılıyordu.[7] Felemenk Doğu Hint Adaları'nda ise koloni hükümeti, etkin bir kütüphane sponsoru olarak 1918 ile 1926 arasında 2.500 kadar halk kütüphanesi kurmuştu. Bu kütüphaneler özellikle Malay, Cavalı ve Sundalı ahaliye yönelik planlanmış ve yerel dillerdeki kitaplarla doldurulmuştu. Kütüphaneler son derece popüler oldu ve okuryazarlığın gelişimini hayli kolaylaştırdı. Felemenk koloni hükümeti açısından bu kütüphaneler, koloni yönetimi ve Batılı değerlere destek yaratmak için birer araçtı. Kütüphaneler bu hedefe ancak kısmen ulaşabildiler, zira Batılı özgürlük, kendi kaderini tayin ve demokrasi kavramlarıyla tanışan yerli halk, bu prensipleri kendileri de uygulamaya kararlı hâle gelmişti.[8]

Büyük imparatorluklar çağı olan 19. yüzyıl, kütüphanenin küresel gelişimi için kritik bir dönemdi. Avrupa kültürünü deniz aşırı topraklara ihraç etme girişimleri, imparatorlukların genişlemesi ve Avrupalıların küresel göçü ile hızlandı. Avrupa kütüphanelerinin Kanada, Hindistan ve Avustralya'da

5 Katharine Gerbner, *Christian Slavery: Conversion and Race in the Protestant Atlantic World* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2018).

6 Archie Dick, *The Hidden History of South Africa's Books and Reading Cultures* (Toronto: University of Toronto Press, 2012), s. 12–53.

7 Alan G. Cobley, 'Literacy, Libraries, and Consciousness: The Provision of Library Services for Blacks in South Africa in the Pre-Apartheid Era', *Libraries & Culture*, 32 (1997), s. 57–80.

8 Elizabeth B. Fitzpatrick, 'The Public Library as Instrument of Colonialism: The Case of the Netherlands East Indies', *Libraries & the Cultural Record*, 43 (2008), s. 270–85.

da kurulmasında çeşitli güçlükler yaşanacak ve sonuçların, Londra veya Paris'teki kütüphane kültürüne denk olması pek nadir olacaktı. Aynı zamanda imparatorlukların şanı yeni ulusal kütüphanelerle yüceltiliyor, her bir Avrupa ulusunun kültürel ve edebî başarılarını anmak için kayda değer koleksiyonlar kuruluyordu. Sürekli ve uluslararası bir rekabet doğuran bu kütüphanelerin boyutları, onları kendi dönemleri için birer dev hâline getirmişti: bunlar, en iyi kişisel koleksiyonları bile geride bırakan ilk kurumsal kütüphanelerdi. Ancak bu, yeni bir tür kütüphane kurucusunu, yani hızla sanayileşen Amerika Birleşik Devletleri'nin hırsız baron denilen iş adamlarını, ince zevkten anlayan kimseler olma rüyalarından caydırmadı. Bu, adını temize çıkarmak için kitap toplamaktan, açgözlü iş pratiklerine dair anıları silmek için kültürel bir miras yaratmaktan başka bir şey değildi.

Deniz Kazasına Uğramış Romanlar

1757 ve 1818 yılları arasındaki dönemde, Britanya Doğu Hindistan Şirketi (the British East India Company) birkaç sahil ticaret noktası olan bir tüccar şirketinden, Hint alt kıtasındaki egemen güce dönüştü. Britanyalı memurlar bu devasa toprakların idarecileri olarak yeni rollerine ısınırken, karşılarında zengin edebî gelenekleri ve büyük kraliyet kütüphaneleri tarihi olan bir ülke buldular. I. Ekber (1542-1606) zamanından beri Babürlü imparatorları hep etraflarında hatipler ve şairler bulundurmuşlar ve çoğu palmiye yapraklarına yazılmış binlerce el yazmasını imparatorluk kütüphanelerinde toplamışlardı.[9] Bu koleksiyonlar ağırlıklı olarak Arapça, Farsça ve Urduca dillerinde yazılmış eserlerden oluşuyordu. Eserlerin pek çoğu saray ressamlarınca bolca tezhiplenmiş, sıklıkla hükümdar ve maiyetini yücelten portre çizimleriyle bezenmişti. İmparatorluk kütüphanesindeki şiir ve edebiyat eserleri genelde hükümdar ve maiyeti için sesli olarak okunurdu; İmparator Ekber'in kendisi hiçbir zaman okuma yazma öğrenmemişti. Babürlülerin kütüphane programının seçkinci olduğuna hiç şüphe yoktur. Matbaa sanatı, bu büyük hükümdarların ilgisini hiçbir zaman çekmedi. Matbaa ile başlıca deneyimleri, Goa'daki ticaret noktasındaki misyonerlerin, Hindistan'ın devasa nüfusu için Katolik kitapları basmak adına biraz sakarca ama kararlı çabalarını gözlemlemek olmuştu. Misyonerlerin karşılaştıkları dil ve yazı biçimlerinin

9 Kalpana Dasgupta, 'How Learned Were the Mughals: Reflections on Muslim Libraries in India', *The Journal of Library History*, 10 (1975), s. 241–54; A. K. Ohdedar, *The Growth of the Library in Modern India, 1498–1836* (Calcutta: World Press, 1966).

çeşitliliği düşünülünce, girişimin getirdiği basım güçlükleri büyüktü. Thanjavur'daki Maharaja II. Serfoji (1777-1832) gibi kimi hükümdarlar Avrupalıların bastığı kitapları merak edip kolektörlüğe girişmişlerdi; bu hükümdarın 30.433 palmiye yaprağı el yazması ve 6.426 basılı Avrupa kitabından oluşan, hanedanının 300 yıllık kolektörlüğünün sonucu olan bir kütüphanesi vardı.

Bir başka büyük kütüphane olan Meysur Sultanı'nın kütüphanesine, sultanın 1799'da Seringapatam'da yenilmesinin ardından Britanyalılar el koymuş, ganimetleri Oxford, Cambridge ve Kalküta'daki Fort William koleji paylaşmıştı. Bu, imparatorluk çağında Britanya tarafından el konulacak pek çok Hint koleksiyonundan biriydi. Babürlü imparatorluk kütüphanesinden geriye kalanlar da 1859'da Britanyalıların eline geçmişti ama bundan önce kütüphane, bir buçuk yüzyıl boyunca yağma ve ihmal sonucu hayli küçülmüştü. Bu kitapların ana vatana gönderilmesi, biraz İsveçlilerin 17. yüzyılda Katolik kütüphanelerini yağmalamaları gibi bir zafer gösterisiydi ama aynı zamanda Oxford, Cambridge ve Londra'da kapsamlı Asya eserleri koleksiyonları kurma yönünde azimli bir çabanın da bir parçasıydı. Bu koleksiyonlar, bilginlere ve yöneticilere, yurt dışında Britanya hâkimiyetinde yaşayan halkların kültürleriyle ilişki kurma olanağı tanıyacaktı. Bu türden antropolojik amaçlar için tüm kütüphaneler uygun görülmemişti. Goa'daki 10.000 kadar ciltlik, Augustinusçu keşişlere ait kütüphane, Bombay'ın (şimdiki adıyla Mumbai) başhâkimi olan Sir James Mackintosh'u etkilememişti: "Daha önceden dünyada böylesine işe yaramaz ve zararlı 10.000 kitap üretildiğini, insanı eğitecek türden yahut zarif tüm eserleri dışarıda bırakarak böyle büyük bir kütüphane kurmanın mümkün olduğunu bilmiyordum."[10]

Katolik karşıtı duyguların da körüklediğine şüphe olmayan bu bakış açısı, birçok yüzyıl boyunca kayda değer zorluklara göğüs gererek kurulmuş bir kütüphane karşısında aslında biraz haksızlıktı. Ancak Mackintosh'un çıkışı, Hindistan'da bulunan ve sayıları giderek artan bolca Britanyalı asker, subay, idareci ve tüccara tedarik edilmek için gerekli "insanı eğitecek türden yahut zarif" kitapları bulma yönündeki acil ihtiyaç bağlamında yapılmıştı.[11] Uzun süredir şirket karakolları ve misyonlarda kitaplar birikmekteydi; bunlar genellikle Londra'dan gönderilen İncil ve dua kitaplarının da takviye ettiği, şirket

10 Alıntılayan Ohdedar, *The Growth of the Library in Modern India*, s. 10.

11 Sharon Murphy, 'Imperial Reading? The East India Company's Lending Libraries for Soldiers, c. 1819–1834', *Book History*, 12 (2009), s. 74–99; Sharon Murphy, *The British Soldier and his Libraries, c. 1822–1901* (London: Palgrave Macmillan, 2016).

çalışanlarının kişisel koleksiyonlarından oluşuyordu. Britanyalı askerlerin iyi oluşları ve dolayısıyla askerî verimlilikleri hakkındaki kaygılar daha sistematik bir yaklaşım gerektiriyordu. Hindistan'daki Britanyalı askerler, Britanya'daki meslektaşlarına aynı olanağın sunulmasından yirmi yıl kadar önce, dünyada kendilerine kalıcı kütüphaneler tahsis edilen ilk birlikler oldular. 1820'lere gelindiğinde Hindistan'daki tüm Avrupalı alaylarında bir öğretmen, bir okuma öğretmeni ve bir yazma öğretmeni, iki öğretmen yardımcısı, bir kütüphaneci ve çocuklar için bir kadın öğretmen vardı.[12]

Sunulan bu cömertçe olanaklar, ana vatanda sık sık vurgulandığı gibi, fiziki çaba gerektiren eğlence faaliyetlerini olanaksız kılan sıcaklık nedeniyle gerekliydi. Danapur istasyonunun rahibi 1832'de şöyle yazmıştı:

> "Genel olarak söylemeliyim ki, Hindistan'daki Avrupalı askerlerin bolca sahip olduğu boş zamanları geçirecek pek bir şeyleri de olmadığını düşünürsek, kütüphaneden istifade eden askerlerin zihinleri, kendi hâllerine bırakılsa olacağından daha düzgün durumda ve tavırları da birer erkek ve Hristiyan olarak onlara daha yaraşır hâlde."[13]

Tüm büyük istasyonlarda özel olarak bu iş için tasarlanmış kütüphane binaları inşa edilip, kütüphanecilere de kitapların başına bela olan doymak bilmez beyaz karıncalarla başa çıkma yöntemleri öğretilince, subaylar ve rahipler kütüphanelere, sık sık kalabalık olan kütüphane odasında kullanılmaları yerine kitapların ödünç de verilebilmesi ısrarında bulundular. Kitap ödünç alma izinleri olduğunda ve kendi kışlalarında sessiz vakitlerde bu kitapları okuyabildiklerinde hem askerlerin morali önemli ölçüde yükseliyor hem de kütüphaneler daha sık kullanılıyordu. İçerik konusunda da askerî kütüphaneler dönemlerinin bir adım önündeydiler: bunlar, raflarını kurgu eserlerle dolduran ilk kurumsal kütüphanelerdi. Roman yazarı Maria Edgeworth, erdem kazanmaları için Britanyalı asker ve denizcilerin kahramanlık, macera ve güçlük içeren öyküler okuması gerektiğini söylemişti (herhâlde bu işe en uygun olan da kendi eserleri olacaktı). Deniz kazası ve zorlu seyahat öyküleri de, "başta tüm öykülerin en ilginci olan ve pek çok genci denizlere atılmaya yönelten *Robinson Crusoe* olmak üzere" tavsiye ediliyordu.[14]

12 Murphy, 'Imperial Reading?', s. 78.

13 Sharon Murphy, 'Libraries, Schoolrooms, and Mud Gadowns: Formal Scenes of Reading at East India Company Stations in India, c. 1819–1835', *Journal of the Royal Asiatic Society*, 21 (2011), s. 459–67 (s. 459).

14 Murphy, 'Imperial Reading?', s. 76.

Bu yalnızca eserleri çok satan bir roman yazarının kendi çıkarını düşünmesinden ibaret değildi; Hindistan'daki şirket yetkilileri de tamamen hemfikirlerdi. Askerî kütüphanelerin rafları, Defoe'nun *Robinson Crusoe* eseri, Sir Walter Scott'un romanları ve Shakespeare dâhil olmak üzere kurgu eserlerle doluydu. Hindistan'daki rahipler bile sadece ruhaniyetin askerlerin morali için iyi olmadığını biliyorlardı. Her kütüphanede dinî eserler bulunsa da bunlar genelde okunmadan duruyor, karıncalara yem oluyordu.

Britanya'dan Hindistan'a ihraç edilen kitapların değeri 1791 ile 1810 arasında hızlı bir artış kaydederek 8.725 poundtan 66.180 pounda yükseldi; 1860'ların başlarında bu meblağ 313.722 pounda çıkacaktı.[15] İmparatorluğun önde gelen şehirleri olan Kalküta, Madras (şimdiki adıyla Çennay) ve Bombay'da (şimdiki adıyla Mumbai) sayısız bireysel işletme olduğu için, askerî kütüphaneler bu piyasanın ancak bir bölümüne tekabül ediyordu. 1831 yılına gelindiğinde Kalküta'da beş ticari amaçlı ödünç veren kütüphane vardı ve bu kütüphaneler ağırlıklı olarak, üçte biri Britanyalılardan oluşan 12.000 kişilik bir beyaz ahaliye hizmet veriyordu.[16] Burada da aslan payı kurgunundu. Tüm bu kitaplar Londra'dan tedarik edilmişti, ancak ana vatandan gönderilen eser sayısı hep varış noktasına ulaşanların sayısından fazla oluyordu. 1835'te seyahat yazarı Emma Roberts şöyle demişti: "Ümit Burnu'nda sahilin bazen kelimenin tam anlamıyla romanlarla dolu olduğu söylenir; Paternoster Sokağı'ndan (Paternoster Row)[17] yüklenen bir gemi kazaya uğradığında yaşanan bir şeydir bu."[18]

1830'larda Bombay'da (1830) ve Kalküta'da (1836) iki büyük üyelik temelli kütüphane de kuruldu. İkisi de adında "halk kütüphanesi" ifadesini taşıyordu. Her ne kadar üyelikleri ücretliyse de bu ücretler bilinçli olarak düşük tutulmuştu. Kalküta kütüphanesi fakir öğrenciler için ücretsizken, Bombay kütüphanesi de şu kararı almıştı: "kütüphane her kademe, her sınıf ve kasttan insana, hiçbir ayrım gütmeksizin açık olacaktır; terbiyeli davranışlar sergilemek ve kurallara sıkı sıkıya bağlı olmak, kütüphaneye kabul için yegâne şartlardır."[19] Bu politika, koleksiyonların koloni seçkinlerine olduğu kadar Hint

15 Dora Lockyer, 'The Provision of Books and Libraries by the East India Company in India, 1611–1858' (PhD thesis, Fellowship of the Library Association, 1977), s. 183–8; Priya Joshi, *In Another Country: Colonialism, Culture, and the English Novel in India* (New York, NY: Columbia University Press, 2002), s. 39.

16 Ç. N.: Paternoster Row, Londra'da kitap satıcılarının yoğun olduğu eski bir sokaktır.

17 Ohdedar, *The Growth of the Library in Modern India*, s. 57.

18 Alıntılayan a.g.e., s. 117–20

19 a.g.e., s. 141.

nüfusa da açık olacağı anlamına geliyordu. Karayipler'de edebiyatın korku yaratan o radikalleştirme etkisi, burada koloni yönetimine destek olabilecek, yetkin ve Batılılaşmış bir Hint sınıfının gelişimini teşvik etme ihtiyacının gölgesinde kalıyordu. Her iki kütüphane de, özellikle de 1854'te, kapanan Fort William kolejinin tüm Avrupa işi kitaplarını alan Kalküta kütüphanesi hızla stoklarını genişletti. Kütüphaneler ayrıca bölgedeki gerek Britanyalı gerek Hint kullanıcılarının bağışlarını da çekti: 19. yüzyılın ikinci yarısında Hint üyeler, toplam üyelerin %20 kadarını oluşturuyordu.[20] Hint üyelerin kütüphane komitesinde de bulunmaları çok önemli bir gelişmeydi. Asya Topluluğu'nunki (the Asiatic Society) gibi üyelik temelli kütüphaneler daha seçkin bir üye kitlesi tarafından da değer görürken, 19. yüzyıl boyunca kayda değer bir büyüme kaydedecek olanlar, daha geniş kesimlere açık "halk" kütüphaneleriydi. Britanya'nın Raj yönetimi, Kalküta kütüphanesine duyduğu saygıyı 1903'te bu kütüphanenin imparatorluk halk kütüphanesinin çekirdeği hâline getirilmesi ile gösterdi; bu kurum, günümüz Hindistan Ulusal Kütüphanesi'nin doğrudan öncülüdür.

Hindistan'daki kütüphane gelişimi Britanya İmparatorluğu'nun diğer kolonilerinde de görüldü.[21] Dikkat çeken nokta, hükümet tahsisatı ve yardımının da sıklıkla destek sağlaması ancak temelde kişisel girişimlere bel bağlanmış olmasıydı. Cape Town'da hükümetin maddi kaynak sağladığı ve 1822'de kurulan bir halk kütüphanesi, yedi yıl sonra fon kaynağı olan şarap ticareti vergisi kaldırılınca üyelik temelli bir kütüphaneye çevrildi.[22] 1833'e gelindiğinde bu kütüphanenin 26.000 ciltlik bir stoğu vardı ki bu, Britanya kolonilerindeki en büyük kütüphanelerden biriydi. Cape Town, doğuya gönderimler için sık uğranan bir ara durak olarak, bu tür kayda değer kütüphaneleri görece hızlı bir biçimde kurabiliyordu.

Kanada'da üyelik temelli kütüphaneler koloni yönetimince etkin olarak teşvik ediliyor ve koloni yönetiminden bolca maddi destek görüyordu. Montreal'de, en büyüğü 3.800 ciltlik olmak üzere dört üyelik temelli kütüphane vardı.[23] 1858'e gelindiğinde hükümetten, çoğunlukla Britanya'dan kitap almak için para şeklinde yardım alan 143 özel kütüphane topluluğu vardı. Quebec

20 Joshi, *In Another Country*, s. 56.

21 Lara Atkin vd., *Early Public Libraries and Colonial Citizenship in the British Southern Hemisphere* (London: Palgrave Macmillan, 2019).

22 a.g.e., s. 9.

23 Lorne D. Bruce, 'Subscription Libraries for the Public in Canadian Colonies, 1775–1850', *Library & Information History*, 34 (2018), s. 40–63 (s. 53–4).

ve Montreal'de kütüphaneler, diğer tüm açılardan Fransız bölgeleri olarak görülen bu yerlerde Britanya değerlerini yerleştirmek için bir araç olarak görülüyordu; British Columbia'nın altın madenlerindeyse kütüphanelerin, bu zorlu sınır bölgelerine düzen, kültür ve saygınlık getirebileceği umuluyordu.[24] Her iki durumda da girişimler tamamen başarılı olamadı. Montreal ve Quebec şehirlerinin Fransız sakinleri, kendi Fransızca kütüphanelerini kurmak için bir araya gelirken, British Columbia'daki madenciler de yerel yetkililerin, kütüphaneleri bu çalışan genç erkekler için "ikinci bir aile" olarak gösterme çabasına her zaman itibar etmedi. British Columbia'daki, Kaliforniya'daki altına hücum döneminde de görülen bir diğer güçlük, binlerce göçmenin bir yere birkaç ay veya yıllığına yerleşip, sonra kütüphanelerini arkalarında bırakarak sıradaki madene göçmeleriydi.

Kütüphane, 19. yüzyılın ortasında Kanada'nın kırsal bölgelerinde bol bol görülen bir şeydi, ancak kalıcılığı olan kütüphane sayısı hayli azdı. Ufak topluluklarda üyelik temelli kütüphanelerin hayatta kalması, sık sık birkaç bireyin gayretine bağlı oluyordu. Ontario'daki Sturgeon Gölü yakınlarındaki yerleşimciler için bir kütüphaneyi faal tutmak isteyen Anne Langton, 1842'de şöyle düşünmüştü: "Sanırım [abonelik ücreti olarak] yarım kilo tereyağını veya birkaç yumurtayı kabul etmek zorunda kalacağım ve kendi cebimden de altı peni katkıda bulunmaya mecbur olacağım. Korkarım sonsuza kadar bir üyeyi veya diğerini kovalamam gerekecek."[25] Britanya İmparatorluğu'nun tüm kolonileri arasında en büyük üyelik temelli kütüphane patlamasını yaşayan Yeni Zelanda'da, 1914'ten önce kurulan kütüphanelerin üçte biri yirmi yıldan daha az süre hayatta kalabilmişti. Bu kırılganlık, pek çok ufak topluluğun izole durumu yüzünden daha da kötü bir hâle geliyordu. Kuzey Auckland'daki Maungakaramea'da 1878 yılında bir kütüphane kurulmuştu; ilk yerleşimcilerin gelişinden yirmi yıl sonra kurulan bu kütüphanenin, kuruluşunda yirmi altı üyesi vardı. Üye sayısı zamanla on üyenin altına düştü ancak 1938 yılında kütüphane, on sekiz üyesi ve 2.050 cildiyle hâlen faaliyetteydi.[26] Kütüphanenin tüm faaliyet dönemi boyunca bu yerleşim yerinde 350'den fazla insan yoktu.

1929'a kadar özel üyelik temelli kütüphaneler Yeni Zelanda yetkililerince finansal olarak destekleniyordu. Sınırlılıklarına rağmen bu kütüphanelerin

24 Heather Dean, '"The persuasion of books": The Significance of Libraries in Colonial British Columbia', *Libraries & the Cultural Record*, 46 (2011), s. 50–72.

25 Alıntılayan Bruce, 'Subscription Libraries', s. 52.

26 Traue, 'The Public Library Explosion', s. 160.

takdir edilen bir kamu hizmeti sundukları konusunda güçlü bir kanı vardı. Kütüphaneler etkin biçimde bu saygınlıklarını öne çıkardılar ve özellikle de en olası üyeleri memurlar olduğu için hükümetten maddi destek almayı başardılar. İmparatorluğun büyük şehirlerinde en büyük üyelik temelli kütüphaneler, sonraları halk kütüphaneleri veya ulusal kütüphanelerin temelini oluşturacaktı. İroniktir ki Singapur ve Avustralya'da bu gelişme, bu kütüphanelerin popülerliğinin asıl nedeni olan romanların ve hafif okumaların kütüphanelerden atılmasına yol açacaktı.[27] Yine de, Britanya'daki yayımcıların deniz aşırı piyasaların potansiyelinin farkına varmasını sağlayan, kurgu eserlerdi. Avustralya veya Hindistan'daki kütüphanelerin Mudie'nin zapturaptından hayli uzak olduğunu bilen yayımcılar, bu sayede fiyatlarını kitap başına bir shilling kadar düşürüp, devasa miktarda yeni romanı gemilerle gönderebilmişlerdi. 1870 ve 1884 yılları arasında Avustralya'ya ihraç edilen Britanya üretimi kitap sayısı dörde katlanmıştı; gemiyle gönderim süreleri de sadece kırk güne düşmüştü.[28]

Koloni piyasasının sunduğu fırsatlar, 1843'te iki İskoç erkek kardeşin kurduğu Macmillan adlı yayımcı şirketi tarafından tamamıyla değerlendirildi. 1886'da Macmillan, yalnızca deniz aşırı Britanya piyasalarında satılmasına izin verilen eserlerden oluşan Koloni Kütüphanesi (the Colonial Library) dizisini başlattılar. Otuz yıl içerisinde Koloni Kütüphanesi, hepsi kolayca tanınabilir, bir örnek ciltlere sahip 680 eser içeriyordu ve bunların 632'si kurgu eserlerdi.[29] Beklenebileceği üzere, *Times of India*'nın, bu dizinin erdemlerini bolca yücelttiği bir övgü, yayımcılar tarafından keyifle dolaşılma sokulmuştu.

> "İki veya üç pound gibi bir harcama karşılığında, artık ücra bölgelerdeki her bir koloni karakolu kendi tamamıyla mükemmel kütüphanesini kurabilir, ara ara ufak yeni harcamalar yaparak kütüphanenin zamanın sınamalarından alnının akıyla çıkacağından da emin olabilir. Yemekhaneler, kulüpler, okul kütüphaneleri ve yerlilerin kitap kulüpleri için "Koloni Kütüphanesi"nin paha biçilemez olacağından şüphemiz yok. Bu diziyi, ana vatanda, Mudie'nin acentalarından veya W. H. Smith'in kitap büfelerinden biri yakınlarında

27 Atkin, *Early Public Libraries*, s. 82–7.

28 Paul Eggert, 'Robbery Under Arms: The Colonial Market, Imperial Publishers and the Demise of the Three-Decker Novel', *Book History*, 6 (2003), s. 127–46 (s. 135).

29 Konuyu mükemmel bir biçimde ele alan bir çalışma için bkz. Joshi, *In Another Country*, s. 93–138.

bulunanların sahip olduğu tüm olanakları buradaki İngiliz okuyuculara da sunma yönündeki en iyi çaba olarak dürüstçe övebiliriz."[30]

Yayımcılar kolonilerdeki okuyucularının da Britanya'dakiler kadar değerli olduğunu vurgulamayı ve iki gruba da eşit bir nezaketle muamele etmeyi ihmal etmiyordu. Bu, büyük ölçüde icraatta da böyleydi: Macmillan Koloni Kütüphanesi'ni eski veya satamadığı stoklarını eritmenin bir aracı olarak kullanmamıştı. Ayrıca yayımcılar, Britanya'da çok satan romanların her zaman koloni sakinlerinde de aynı etkiyi yaratmadığını da çabucak fark etmişlerdi. Koloni Kütüphanesi'nin ilk iki eseri olan Mary Anne Barker'ın *Station Life in New Zealand* (*Yeni Zelanda'da Karakol Yaşamı*) ve *A Year's Housekeeping in South Africa* (*Güney Afrika'da Bir Yıl Boyu Ev İdaresi*) hayli az satıldı. Bu ev işleri ve seyahatle ilgili eserler, Avrupa'dan gelenler için bir ölçüde ilgi çekiciyse de, sayıca çok daha büyük olan Hint nüfus için pek ilginç değildi. Ayrıca kısa süre sonra anlaşıldı ki İngiliz gerçekçi kurgusundaki baskın temalar, en büyük koloni piyasası olan Hindistan'da ilgi görmüyordu, zira bunlar, Hint okuyucuların gerçekliğini yansıtmıyordu. Bunun yerine bu okurlar ahlaki erdem, mücadele, baskı ve özgürleşme gibi temaları ön plana alan kurgu eserleri tercih ediyorlardı. En çarpıcı olan, pek çoğu 19. yüzyıl Londra'sının toplumsal eşitsizliğini ele alan George W. M. Reynolds romanlarının tercih edilmesiydi.

Reynolds edebiyat eleştirmenlerince pek takdir görmediyse de, Macmillan işini ve hedef kitlesini biliyordu. Başarıları gözden ırak kalmadı. 1895'e gelindiğinde sekiz başka Britanya yayımcısının daha özel "koloni dizileri" vardı; bunlar da Macmillan'ınki gibi bir örnek tasarımlara sahipti ve ana vatanda bir shillingden daha ucuza satılıyordu. 1886 ile 1901 yılları arasındaki dönemde Hindistan'daki ödünç veren ve üyelik temelli kütüphanelerin sayısının hızla artması tesadüf değildir: kütüphane sayısı Bengal vilayetinde kırk dokuzdan 137'ye, Bombay vilayetinde ise on üçten yetmişe çıkmıştı. Kimi kütüphaneler bizzat yükselişteki yeni Hint profesyonel sınıfları tarafından, kendi sınıflarının ihtiyaçlarına yönelik olarak kurulmuştu.[31] Sayısı hızla artan bu kütüphaneler, 20. yüzyılın bağımsızlık hareketlerinde önemli bir rol oynayacak olan ve giderek büyüyen kendine güven hissini daha belirgin bir hâle getirdi.

30 Metin, şu esere eklenmiştir: H. B. Vogel, *A Maori Maid* (London: Macmillan, 1898).

31 Joshi, *In Another Country*, s. 47.

Ulus İçin Bir Kütüphane

1753'te Kraliyet Cemiyeti'nin (Royal Society) başkanı olan Sir Hans Sloane, hayatını adadığı koleksiyonunu Britanya ulusuna bağışladı. Sloane vasiyetnamesinde devlete, 40.000 basılı kitap ve 3.500'ü aşkın el yazmasından oluşan kütüphanesini, 20.000 pound gibi görece düşük bir meblağa satın alma olanağı tanıdı. Koleksiyona Sloane'ın rakipsiz antika eşyalar, madalya ve ilginç şeyler koleksiyonu ile botanik, zoolojik ve mineralojik örnekler de dâhildi. Bu kaçırılmayacak bir fırsattı. Londra dünyanın en büyük şehirlerinden biri hâline gelmiş olsa da, küresel ününe yaraşır bir kültürel çekim ögesinden yoksundu. Sayıca kayda değer olmasına rağmen kütüphaneleri, Oxford'daki Bodleian'la, hele de Paris'teki meşhur Bibliothèque du Roi'yla (Kraliyet Kütüphanesi) kıyaslandığında gölgede kalıyordu.

Parlamento, Sloane'ın koleksiyonlarıyla ilgili işleri yürütmek ve gerekli parayı toplayabilmek adına bir piyango düzenlemek için kırk bir üyeli bir mütevelli komitesi atadı. Piyango başarılı oldu ve 100.000 poundu aşkın bir para toplanmasını sağladı. Bu para, Bank of England'dan (İngiltere Bankası) yıllık ödemeler şeklinde yapılacak cömertçe bir bağışı mümkün kıldı ve ayrıca, Bloomsbury'nin göbeğindeki Montagu House'ta koleksiyonlar için kalıcı bir yer alınmasını da sağladı. Kapsamlı bir tadilatın gerekli olmasına rağmen, Oxford Earl'leri tarafından toplanmış 8.000 kadar eserden oluşan Harleian el yazmalarını almaya yetecek kadar para kalmıştı. Daha küçük ama aynı ölçüde seçkin, hâlihazırda kraliyetin sahipliğinde olan iki koleksiyon da hemencecik eklenmiş, sonra Kral II. George, en az 9.000 ciltlik kraliyet kütüphanesini ulusuna sunmaya karar vermişti.[32]

1759'da British Museum kapılarını ziyaretçilere açtı. Giriş ücretsizdi ancak bir biletle gerçekleşiyordu ve bu biletin günler öncesinden talep edilmesi gerekliydi. Kısa süre sonra Montagu House'un salonları tur gruplarıyla dolarken, yamalı bohça gibi çeşitli bir bilginler grubu da, tüm şahitlere göre dayanılmaz bir rutubetten muzdarip olan okuma odasında çalışıyorlardı. Bilginler ayrıca tıpkı on beş kişilik çalışan ekibi gibi, Sloane'ın egzotik ayakkabılar ve silahlardan mercan parçalarına kadar çeşitli ilginç eşyalarını hayretle seyreden ziyaretçilerin oluşturduğu kargaşa ve patırtıdan da şikâyetçiydiler. Müzenin

32 P. R. Harris, *A History of the British Museum Library, 1753–1973* (London: British Library, 1998); Giles Mandelbrote ve Barry Taylor, *Libraries within the Library: The Origins of the British Library's Printed Collections* (London: British Library, 2009).

iki şöhret kaynağı olan kütüphanesi ve doğa ile antika eserler koleksiyonu arasındaki gerilim, perde arkasında hep devam etti. Seçkin bir kolektör için kitaplarını ve ilginç şeyler dolabını tek bir yerde tutmak, düzgün bulunan bir alışkanlıktı ve Sloane'ın olağanüstü koleksiyonları, geniş kapsamlı hedeflerinin bir göstergesiydi.[33] Onun için kitaplar ve örnekler birbirlerini tamamlayan şeylerdi. İcraatta müzenin iki tarafı giderek ayrıldı, zira kütüphane kullanıcısının talepleri müze ziyaretçisinin taleplerinden farklıydı. Ancak kütüphane ve ilginç şeyler dolabı, birbirinin başarısı için gerekli idi: günübirlik ziyaretçiler koleksiyonların popülerliğini korurken, kitaplar da kuruma bir entelektüel seçkinlik havası katıyordu. Mütevelliler ve çalışanlar görünüşe bakılırsa daha çok kitapların tarafını tuttular: en çok çaba ve para sarf edilen kısım kütüphaneydi. Sloane'ın meşhur taksonomik örneklerinden pek çoğu ise 19. yüzyıl başlarında yakıldı, zira Montagu House'un yer altı mezarlarından gelen çürümenin kötü kokusu, okurlar için giderek katlanılmaz bir hâl alıyordu.[34]

Başlangıçtaki bu sorunlara rağmen British Museum'un kuruluşu muazzam bir başarıydı. Burası, 1973'te British Library'nin (Britanya Kütüphanesi) kurulmasına dek ulusal kütüphane koleksiyonuna ev sahipliğini yapacaktı. Kitapların sonunda antika eserlerden ayrılması ise ancak 1998'de, koleksiyonunun kendisi için özel olarak yapılmış St. Pancras'taki binaya taşınmasıyla olacaktı. Bu, bu tür koleksiyonlar arasında, ulusal bir kaynak olarak görülen ve okurları ve de ziyaretçileri tarafından Britanya halkının kendine güveninin, prestijinin ve iddialarının canlı kanlı hâli olarak değerlendirilen ilk koleksiyondu. Kütüphaneler kültürel seçkinlik sembolü olarak görülmeye başlayalı çok olmuştu, ancak bunun doğrudan ulus devlete bağlanabilmesi 19. yüzyıla has bir gelişmeydi.[35]

British Museum'a yurt dışından hayranlıkla bakılıyor olsa da, bir kütüphane ve müzeyi bir araya getirme prensibini taklit eden çok az ülke oldu. Bu kısmen miras ve kaynaklarla ilgili bir meseleydi. Hans Sloane kadar çok eser toplayan kolektör sayısı azdı. Bunun tersine çoğu devlet, özellikle de kraliyet kütüphanelerinin kalıntılarında, ulusa ait olduğu ileri sürülebilecek eski bir

33 Ayrıca bkz. 11. Bölüm.

34 James Delbourgo, *Collecting the World: The Life and Curiosity of Hans Sloane* (London: Allen Lane, 2017), s. xxv.

35 Arundell Esdaile, *National Libraries of the World: Their History, Administration and Public Services*, 2. baskı (London: Library Association, 1957); Ian R. Willison, 'The National Library in Historical Perspective', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 75–95.

kitap koleksiyonu tespit edebiliyordu. Bu koleksiyonlar ulusal kütüphaneler için güçlü bir temel yarattılar. Bunun nedeni illaki koleksiyonların boyutları değildi; eski sahiplerinin ihtişamı ve el yazması koleksiyonlarının zenginliği de, ulusal kütüphanelere güçlü temeller oluşturmada birer etkendi.

Ancak ulusal kütüphanelerin koleksiyonlarını genişletmesi, seçkin kişisel kütüphanelerin alınmasıyla olacaktı. Küçük kraliyet koleksiyonlarının ya bolca bağış yapan ya da ucuz fiyatlardan kraliyete satış yapan bireysel koleksiyonerlerden gelen on binlerce cilt eserle genişletildiği Hollanda ve Belçika'da böyle olmuştu. Ulusal bir kütüphane için kraliyet desteği de faydası olan bir etkendi. Britanya'da Kral III. George, British Museum için İngiliz İç Savaşı döneminden kalma 30.000 gazete ve kitapçıktan oluşan bir koleksiyon satın almış, bunlar kütüphanenin basılı ilk kataloğunda kısa ve öz olarak, tek bir giri hâlinde kaydedilmişti. Oğlu IV. George ise 1820'lerde müzeye, babasının 65.000 ciltlik ve 20.000 kitapçıklık kütüphanesini bağışladı. Vatansever halkın düzenli bağışları daha mütevazıydı ama aynı ölçüde memnuniyetle karşılanıyordu. 1759 ile 1798 yılları arasında British Museum, 1.000'den fazla kez kitap bağışı, bunlarla birlikte sıklıkla bir veya iki değerli eser ve bazen de küçük koleksiyonlar aldı.[36]

Özellikle Katolik devletlerin acımasızca sömürdüğü bir diğer kitap kaynağı, manastır ve kilise kütüphanelerinin eserlerine el konulmasıydı. Fransa'daki Bibliothèque du Roi, hâlihazırda Avrupa'nın en büyük kütüphanelerinden birisi olmasına rağmen Fransız Devrimi sırasında yarım milyon kitapla koleksiyonlarını genişleterek en az 800.000 cilde erişmiş, ancak o arada Bibliothèque Nationale (Ulusal Kütüphane) olarak yeniden adlandırılmıştı.[37] Portekiz'de ve görece genç bir devlet olan Yunanistan'da da benzer şeyler yaşandı. Yunanistan'ın bağımsız olduğu yıl olan 1828'de kurulan Yunan ulusal kütüphanesi, devrimin destekçileri tarafından cömertçe sağlanan 1.844 cilt eserle kapılarını açmıştı. Bu ufacık koleksiyon kısa süre sonra, ülkedeki tüm Ortodoks manastır, kilise ve diğer kütüphanelerdeki değerli el yazmalarının yeni ulusal koleksiyonda tutulması yönündeki bir kararname sonucu büyüdü.[38] 1860'larda Risorgimento[39] dönemi İtalya'sında, bir bütün teşkil

36 Harris, *A History of the British Museum Library*, s. 15, 20.

37 Paul M. Priebe, 'From Bibliothèque du Roi to Bibliothèque Nationale: The Creation of a State Library, 1789–1793', *The Journal of Library History*, 17 (1982), s. 389–408 (s. 394).

38 Esdaile, *National Libraries*, s. 185.

39 Ç. N.: Risorgimento, İtalyanca yeniden ayağa kalkma anlamına gelip, İtalya'nın 19. yüzyılda millî birliğini kurma dönemine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır.

etmekten son derece uzak olan bu ülkede, tam yedi ulusal kütüphane vardı ve bu kütüphanelerin stokları yeni kapatılmış manastırların kitaplarıyla takviye edilmiş, hatta bir kütüphane doğrudan bu kitaplara dayanılarak kurulmuştu.[40]

Ülke içindeki kütüphanelerin yağmalanamadığı durumlarda gidip başka bir ulusun kitap stoğuna el koymak da her zaman bir seçenekti. 1794'te Rusya, Lehistan-Litvanya'nın üçüncü bölüşümünde kendi rolünü oynadığında, Rus orduları Varşova'dan meşhur Zaluski kütüphanesiyle birlikte dönmüştü. İki Leh erkek kardeş tarafından büyük güçlüklerle kurulan ve 1747'de halka açılan Zaluski kütüphanesi, 300.000 kadar cildiyle Avrupa'nın en büyük kütüphanelerinden biriydi. Kütüphane önce resmî olarak Lehistan'ın son kralı II. Stanislaw Augustus'un (1732-98) sahipliğine geçmişti; Rusya Leh devletini parçalarken, bu kütüphaneyi St. Petersburg'daki yeni İmparatorluk Halk Kütüphanesi için uygun bir temel olarak görmüştü.[41] Nakliye işlerinin kötü organize edilmesi sonucu Varşova ile St. Petersburg arasında en az 40.000 cilt kaybolduysa da, Rusya tek bir hamleyle Avrupa'daki ikinci en büyük kütüphaneye sahip olmuştu.

Rus İmparatorluğu'nun doymak bilmezliğini, Batı Avrupa karşısında duyduğu kültürel gerilik hissi körüklüyordu ve bu his ancak saldırgan bir kolektörlük politikasıyla giderilebilirdi.[42] Ancak rekabet, tüm ulusal kütüphanelerde görülen bir durumdu çünkü bu kütüphanelerin, ulusun entelektüel iddialarını ete kemiğe büründüren kurumlar olmaları bekleniyordu. Bu yarışma kütüphanelerin içerdiği eserlerle değil ağırlıklı olarak boyutları üzerinden ilerliyordu. Tarihte ilk kez kurumsal kütüphaneler, net bir biçimde en iyi kişisel koleksiyonlardan daha büyük hâle gelmişti.[43] British Museum'un kütüphanecisi olan Antonio Panizzi (1797-1879) Avam Kamarası'na 1835'te, British Museum'un boyut olarak Fransa ve Almanya'daki büyük kütüphaneler karşısında gölgede kaldığını belirtmişti. Alımlar için ek fon ayrılmasını oylayan Parlamento'da "Paris geçilmeli", bir şiar hâline gelmişti.[44] Ne ironiktir

40 Elizabeth A. Dean, 'The Organization of Italian Libraries from the Unification until 1940', *Library Quarterly*, 53 (1983), s. 399–419.

41 Mary Stuart, *Aristocrat-Librarian in Service to the Tsar: Aleksei Nikolaevich Olenin and the Imperial Public Library* (Boulder, CO: East European Monographs, 1986).

42 Mary Stuart, 'Creating Culture: The Rossica Collection of the Imperial Public Library and the Construction of National Identity', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 1–25 (s. 1–5).

43 Şu makalede, o dönemden kalma yararlı bir inceleme mevcuttur: Edward Edwards, 'A Statistical View of the Principal Public Libraries in Europe and the United States of North America', *Journal of the Statistical Society of London*, 11 (1848), s. 250–81.

44 Harris, *A History of the British Museum Library*, s. 104; Willison, 'The National Library', s. 75.

ki, Panizzi'nin doğum itibariyle İtalyan olması da can sıkıcı bir durum olmuştu: British Museum'ün başkütüphanecisi nasıl bir yabancı olabilirdi?

Ancak bir ulusal kütüphanenin oynayacağı rolü en iyi açıklığa kavuşturan kişi Panizzi idi. Yalnızca ismen bir ulusa ait olacak bir kitap koleksiyonuna sahip olmak yeterli değildi: kütüphane o ulusun kültürel değerlerini de yansıtmalı ve en çok da o ulusun edebiyatını toplamalı ve korumalıydı. Ulusal bir kütüphanenin, o ulusun kitaplarını içeren geniş kapsamlı bir koleksiyon olma hedefi gütmesi gerekirdi: o ülkede basılan, o milliyete mensup yazarlara ait olan, o ulusun dilinde yazılan veya o ulusun dili ve kültürü hakkında olan tüm kitaplar bu tanıma dâhildi. Bunların, 19. yüzyılın milliyetçi hareketlerinde yankı bulan prensipler olması çok önemliydi. Bağımsızlığını elde etmemiş olan yerler bile bu biçimde kendi ulusal kütüphanelerini kurdular. Habsburgların Avusturya İmparatorluğu'nun yönetimindeki 19. yüzyıl Transilvanya'sında, üç ayrı dile sahip üç topluluk olan Almanlar, Macarlar ve Rumenlerin her biri kendi "ulusal" kütüphanelerini oluşturdular.[45]

British Museum'da Antonio Panizzi, British Library'ye dair de bir vizyon ortaya koydu: dünyadaki en büyük imparatorluğun en büyük kütüphanesi olarak burası, tüm kütüphaneler içerisinde en iyi yabancı dilde eser koleksiyonuna sahip olan kütüphane olmalıydı. Panizzi'nin umudu şuydu: "Britanya ulusunun kütüphanesinin sık bulunan ciltlerden oluşan bir koleksiyon durumuna düşmesine izin verilmeyecektir. Kuruma verilen ad bile nadir ve ilginç nesnelerden oluşan bir koleksiyona işaret eder."[46] Bir ulusal kütüphane, bir kaynak olarak kapsayıcı olmayı hedeflemeliydi, ancak antika ciltler alırken seçici olmalıydı; zira kütüphanenin saygınlığı bu eserlerden kaynaklanıyordu.[47] El yazmalarının ve matbaanın ilk döneminden kalma basılı kitapların hayli moda olmasına karşın, ulusal kütüphaneler, gündelik dillerdeki eserlere Latince ve Yunanca gibi ilim dillerinden daha fazla değer veren ilk kurumsal kütüphaneler arasındaydılar. Her ne kadar koleksiyonların katalogları yine Latince başlık sayfaları ve ön sözlerle basılıyor olsa da, ulusal kütüphaneler etkin bir biçimde gündelik dilde eserler toplamaya odaklanacaktı. Ulusal kütüphaneler ayrıca mecburen gazete ve süreli yayınlar da edinecekti. Temel koleksiyonu yurt dışından aşırılan Rus imparatorluk kütüphanesi bu açıdan

45 James P. Niessen, 'Museums, Nationality, and Public Research Libraries in Nineteenth-century Transylvania', *Libraries & the Cultural Record*, 41 (2006), s. 298–336.

46 Alıntılayan Harris, *A History of the British Museum Library*, s. 133.

47 Bkz. 12. Bölüm.

kendine has kimi sorunlarla karşılaşmıştı. 1808'de kütüphaneci Aleksey Olenin, kütüphanenin barındırdığı eserleri incelemek için bir araştırma yaptığında, kütüphanedeki 238.632 basılı cilt ve 12.000 el yazması içerisinde Rusça veya Rus Ortodoks Kilisesi'nin ayin dili olan Kilise Slavcası dillerinde yalnızca sekiz kitap olduğunu görmüştü.[48]

Ulusal kütüphanelerin kolektörlük politikalarıyla yakından bağlantılı olan bir husus, cömertçe erişim koşulları sunulmasıydı. Çoğu ülkedeki devlet kütüphaneleri, kralın kütüphanecisinin arkadaşlarına veya saraydaki önde gelenlere açık hâle geleli çok olmuştu. Brandenburg-Prusya Elektörü Friedrich Wilhelm saray kütüphanesini 1661'de halka açtığında bu kütüphane, kalesinin en üst katındaki bir odada tutulmaktaydı ve burası Brandenburg'daki ortalama bir vatandaş için yanından bile geçilemez bir yerdi.[49] British Museum'da okurların resmî olarak kaydolmasının istenmesi de görgülü topluma alışkın olmayanlar için benzer sorunlar yaratıyordu. Ancak müzenin koleksiyonları 19. yüzyılın başlarında Rosetta Taşı, Elgin mermerleri ve pek çok diğer Yunan, Roma, Mısır ve Asur antik eserleriyle genişletildiğinde, kurumun popülerliği öyle arttı ki binaya her yıl yüz binlerce ziyaretçi uğrar oldu. "Düşük eğitimli kişiler" ve bunların "boş merakları" hakkında söylenmelere rağmen, bir parlamento üyesinin sözleriyle ifade etmek gerekirse, ulusal kütüphanenin "kaba sınıfı geliştirebileceği" görüşü de ortaya çıktı.[50]

Ulusal kütüphanelerin kökenleri, bu hedeflerden herhangi birinin başarılabilmesi için sürekli bir mücadele gerektirmesine yol açtı. 17. ve 18. yüzyıldan kalma kişisel kütüphaneler, hele de manastır kütüphaneleri, Panizzi gibilerin beklentilerini pek karşılayamıyordu. Paris'teki Bibliothèque Nationale ve British Museum gibi çok az sayıdaki müze, koleksiyonlarını çok geniş kapsamlı tutabiliyordu ancak bunların bile kayda değer eksikleri vardı. Durumu ancak düzenli alımlar ve basılan eserlerin bir nüshasının kütüphaneye verilmesi yönündeki yasal haklar toparlayabiliyordu. Ancak ulusal hükümetler, düzenli bir alım bütçesi vermede görece gönülsüz davrandılar. 19. yüzyıl sonlarına kadar pek çok ulusal kütüphanenin böyle bir bütçesi yoktu. En fazla, belirli alımlar için fon verilmesini umabiliyorlardı. Londra'da Parlamento maddi kaynak sağlama konusunda görece cömertti ve 1845'te kitap alımı için yıllık

48 Stuart, *Aristocrat-Librarian*, s. 37–62.

49 Esdaile, *National Libraries*, s. 98.

50 Delbourgo, *Collecting the World*, s. 333, 337.

10.000 poundluk bir maddi kaynak ayrılmasını kabul etmişti.[51] Arjantin gibi daha az olanağı olan ülkelerde para bulmak daha güçtü. Her ne kadar ülkenin bağımsızlığını ilan ettiği 1810'da bir ulusal kütüphane kurulmuş olsa da, bu kütüphane 19. yüzyılın çoğunda ihmal edilerek eriyip gitmişti.[52] Ulusal kütüphanelere, basılan tüm eserlerden nüsha verilmesi yönündeki yasal haklar pek çok hükümet tarafından tanınsa da, icraatta bunun yürürlüğe konulmasının güç olduğu anlaşılmıştı. Matbaanın ilk günlerinden itibaren yetkililer, yayımcıları kendi kitaplarının nüshalarından kurumsal kütüphanelere de vermeye zorlamaya çalışıyorlardı ancak bunda başarılı olmaları çok nadirdi. Bu pratik, kitap ticaretiyle uğraşanların nefret ettiği bir şeydi ve inatla itaatsizlik edenler karşısında yetkililer genelde pes ediyordu. Britanya'da bu planın başarısızlığı karşısında yeise kapılan Panizzi, yayımcıları takip etmedeki yasal yetkinin bizzat kendisine devredilmesini istedi. Bu yapılınca ve Panizzi dik kafalı yayımcılara karşı sefere çıkınca, rüzgâr ağır ağır tersine döndü.

Başarı kendi sorunlarını yaratır. Ulusal kütüphaneler bağış çektikçe ve yeni eserlerin nüshalarını alım hakkını elde ettikçe, kitaplıklarına giren kitap sayısı da başa çıkılamaz bir boyut kazandı. İnsan bu koleksiyonları dolduran tonla kitabı nasıl düzenleyebilirdi? Kopenhag'daki kraliyet kütüphanesi 1820 ile 1848 arasında 100.000'den fazla cilt edinirken, British Museum Library 1823'te sahip olduğu 125.000 ciltten 1848'de 374.000 cilde ulaştı. Üç yıl sonra British Museum Library koleksiyonlarına 100.000 cilt daha eklenmişti.[53] Kargaşadan sakınmanın tek yolu hızlıca inşa faaliyetlerine girişmekti. 1823 ile 1857 arasında British Museum, bir inşaat alanını andırıyordu. Montagu House aşama aşama yıkılmış, yerini, ana yapısı günümüzde de ziyaretçilerin hayranlığını toplayan gösterişli bir neoklasik saray almıştı. Binanın en ihtişamlı yeri, müzenin önceden boş olan avlusunun yerine yapılan ve Pantheon'u model olarak tasarlanmış bir kubbede bulunan dairesel okuma odası ve kitaplıklardı. Okuma odasını çevreleyen demir kitaplıklar, 1,5 milyon kadar cildi barındıracak şekilde tasarlanmışlardı.[54] 1857 yazında dairesel okuma odası açıldığında, ulusun kitaplarına ev sahipliği yapmak için inşa edilmiş bu muhteşem sarayı hayranlıkla görmek için 62.000 kişi, akşam saatlerinde burayı gezmişti.

51 Harris, *A History of the British Museum Library*, s. 147.
52 Esdaile, *National Libraries*, s. 327.
53 Harris, *A History of the British Museum Library*, s. 180.
54 a.g.e., s. 187–90.

Günümüzde olduğu gibi 19. yüzyılda da büyük inşaat projeleri, kitap kataloglamaya göre daha kolay para çeker. British Museum'daki yeni okuma odası 300 okuyucuyu barındırabilse de, bu okuyucular, kitap istemelerini sağlayacak tek bir okuma odası kataloğu için birbirlerini itip kakmak zorunda kalıyorlardı. British Museum'un tüm kitap koleksiyonlarını içeren tek bir basılı kataloğu yoktu. Panizzi kitapların geleneksel yöntemde olduğu gibi konularına göre sınıflandırılması yerine, alfabetik bir katalog olması görüşünü ısrarla savunmuştu; zira kitapların sayısı türlerine göre tutarlı ve yeterli biçimde sınıflandırmak için çok fazlaydı. Panizzi'nin istediği olduysa da kendisi, projenin sona erişini göremeyecekti. Alfabetik katalog ilk olarak 1834'te önerilmiş, o zaman projenin tamamlanmasının beş veya altı yıl alacağı düşünülmüştü. Panizzi'nin ölümünden bir yıl sonrasına, 1880 yılına gelindiğinde proje hâle tamamlanmamıştı ve 160.000 girinin gözden geçirilmesi gerekiyordu. Yine de basım devam etti ve 1905'te, 397 kısım ve kırk dört ekten oluşan, 4,5 milyon giri ve nottan oluşan bütüncül bir katalog ortaya çıktı.[55] Kimi okurlar için bu katalog çok geç kalmıştı; özellikle kimi okurlar, kendi üyelik temelli kütüphaneleri olan Londra Kütüphanesi'ni (the London Library) kurmak için kütüphaneyi terk etmişlerdi. Bu okurlar, yeni kütüphanede daha tatmin edici bir kitap tedariği olacağından eminlerdi.

Londra'da yaşanan kataloglama gecikmeleri kesinlikle sadece Londra'ya has değildi. Pek çok kütüphane, tüm koleksiyondaki kitapları kataloglamak yerine matbaanın ilk döneminden kalma eserleri ve el yazmalarını içeren özel alt kataloglara öncelik vermişti. Bu St. Petersburg'daki Aleksey Olenin'in de tercih ettiği yaklaşımdı; ancak sonra Rus eğitim bakanı, ona alfabetik bir katalog oluşturması talimatını verdi.[56] On yıl boyunca kütüphane çalışanları çabaladılar. Ancak sonunda bakanın yerine başkası geçti ve kataloglama girişimi bütünüyle, sessizce bir kenara bırakıldı.

Kataloglanmamış koleksiyonların kitap hırsızları için güzel birer hedef olması belki de şaşırtıcı değildir. Özgürce erişilebilen ulusal koleksiyonlarda bu hırsızların varlığı, istenmeyen ama kaçınılmaz bir durumdu. Ama bu hırsızların hiçbiri, St. Petersburg'daki imparatorluk kütüphanesinde özel yetkiler verilmiş bir kütüphaneci olarak çalışan Bavyeralı teolog Alois Pichler (1833-74) kadar cüretkâr değildi.[57] Ağustos 1869 ile Mart 1871 arasında

55 a.g.e., s. 84, 322, 389–90.

56 Stuart, *Aristocrat-Librarian*, s. 90–95.

57 Mary Stuart, 'The Crimes of Dr Pichler: A Scholar-Biblioklept in Imperial Russia and his European Predecessors', *Libraries & Culture*, 23 (1988), s. 401–26.

Pichler kütüphaneden 4.500 kadar kitap ve el yazması çaldı. Şüphe çektiği kadar efektif de olan yöntemi, kitapları kocaman ve asla üstünden çıkarmadığı mantosunun içinde saklamaktı. Yakalanıp mahkemeye çıkarıldığında Pichler, Münih'te bir bilginin ona, mantosunun içine nasıl kumaştan bir torba dikebileceğini öğrettiğini itiraf etti. Pichler hüküm giydi ve Sibirya'da sürgün cezasına çarptırıldı. Londra'da da daha az tanınan kitap hırsızlarına hapis ve ağır çalışma cezaları verilmişti. Bu kişiler bir ulusal kütüphaneden çaldıkları için, suçları ulusa karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirilmişti.

Ulus ve ulusun kütüphanesi arasındaki sembolik bağ, ulusal kütüphane kavramının günümüzde de belli bir ölçüde güncel kalmasını sağladı. Ancak kütüphanenin ulusla, ülkenin halkıyla, kültür ve diliyle olan bu güçlü bağlantısı ve özellikle de başkentte önemli bir konumda bulunması, bu kütüphaneleri başlıca birer hedef hâline de getirir. 1821 yılında, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından otuz gün sonra kurulan Peru'nun ulusal kütüphanesi, 1879'daki Pasifik Savaşı esnasında Şili ordusu tarafından tamamen imha edilmişti.[58] Daha yakın tarihlerde, Bosna ulusal kütüphanesi 1992 yılında, Bosna Savaşı esnasında Sırp birlikleri tarafından bilinçli olarak yangın bombalarıyla vuruldu; Irak'ın ulusal kütüphanesi ise 2003'teki işgalin ilk günlerinde kısmen yakıldı ve yağmalandı. Tehdit altında bir ülke için, Dr. Pichler ve manto ceplerinden daha korkunç şeyler vardır.

Kitap Kralları

Büyük ulusal kütüphanelerin gelişimi, Atlantik'in öbür kıyısında hayranlık ve gıptayla karşılandı. Yine de Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi ulusal kütüphanesini kurması için 19. yüzyılın yarısından fazlasının geçmesi gerekecekti. Federal hükümetin göreli gücü ve köleliğin kaldırılması meselelerindeki görüş ayrıklarının körüklediği particilik, hem adı hem de içeriğiyle tüm Amerikalılara hizmet sunabilecek bir kütüphane kurma çabalarına engel oldu. Ulusal bir kütüphanenin destekçileri, Library of Congress'in (Kongre Kütüphanesi) geleceğinden umutluydular. 1800'de Washington DC'ye taşındığında Kongre, kongre üyelerinin kullanımı için çoğu hukuk ilmi veya siyaset eserleri olmak üzere 3.000 kadar ciltten oluşan bir kütüphane edindi. Kütüphane 1814'te Britanyalı birlikler tarafından ateşe verilmiş, onun yerini alan ve Thomas Jefferson'ın kişisel koleksiyonunu da içeren kütüphane ise

58 Esdaile, *National Libraries*, s. 346.

1851'de bir yangında kısmen harap olmuştu. Bu sektelere bir de kütüphanenin, Kongre'ye hizmet verdiği için iki siyasi parti arasında ayrım gütmemesi ısrarı eklenince durum daha da kötüleşti; bu nedenle kongre, kölelik hakkındaki tartışmalar üzerine çok sayıda eser dâhil olmak üzere kapsamlı bir kitap ve süreli yayın koleksiyonu oluşturamadı.[59]

Amerikan İç Savaşı (1861-5), kütüphanenin rolü hakkındaki pek çok atışmaya son verdi ve savaştan sonraki on yıllarda Library of Congress, Amerika'nın ulusal kütüphanesi rolünü üstlendi.[60] Son derece yetenekli kütüphaneciler, cömertçe sunulan maddi destek ve yeni eserlerden birer nüshanın kütüphaneye verilmesi hakkının gerçekten uygulatılması sayesinde kütüphane, akıl almaz bir hızla büyüyüp Capitol binasındaki odalardan taştı. 1897'de Capitol'ün arkasında bulunan ve bir bloğu tamamen kaplayan anıtsal bir kütüphane yapısı, koleksiyonlara ev sahipliği yapmaya hazırdı. Bu binanın tasarımında, British Museum binasından ve bu binadaki panoptik okuma odasından esinlenilmişti; kubbenin içinde, "Medeniyetin Evrimi" adlı, Amerika'yı bilimsel ve kültürel ilerlemenin nihai temsilcisi olarak tasvir eden bir duvar resmi vardı.

Amerika'nın dünyadaki en pahalı kütüphane binasını böyle hızlıca inşa edebilmesi ve binanın, Amerika'nın öncü olma kaderini böyle kendinden emin bir tavırla gözler önüne sermesi, Yaldızlı Çağ (Gilded Era) denilen 19. yüzyılın son on yıllarının tipik birer özelliğiydi. Bu, bir dizginsiz büyüme çağıydı ve Amerikan servetinin sınır tanımaksızın artıyor gibi göründüğü bir dönemdi. Ülke demir yolları, çelik, petrol ve göç ile dönüşüme uğrarken, yeni büyük şehirler oluştu. Ancak ekonomik başarıyı tamamlayacak, Amerikalıların azim ve zekâsının başardıklarını onurlandıracak kültürel bir ögenin olmaması bir endişe kaynağıydı.

Bu, tam da Yaldızlı Çağ döneminde büyük servete kavuşan inşaatçı, yatırımcı ve spekülatörlere uygun bir işti. Amerikalı sanayici ve finans zenginleri, ana vatanlarının ince zevkler konusunda Avrupa'yı yakalamasını ve hatta geride bırakmasını istiyorlardı. Her ne kadar basında dalga geçildiği üzere bu hırsız baronlar sık sık açgözlülükleri nedeniyle hücuma uğruyorlarsa da, onların

59 Carl Ostrowski, 'James Alfred Pearce and the Question of a National Library in Antebellum America', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 255–77 (s. 267–8).

60 John Y. Cole, 'The Library of Congress Becomes a World Library, 1815–2005', *Libraries & Culture*, 40 (2005), s. 385–98.

hamiliği, Amerika'nın dünyanın kültürel lideri olarak öne çıkarılmasında çok önemliydi. Amerikalı büyük zenginlerin himayeleri altına almayı seçtikleri kurumlar arasında üniversiteler, müzeler, galeriler ve kütüphaneler vardı. 20. yüzyılın ilk on yıllarında Chicago (the Newberry), New York (the Morgan), California'daki San Marino (the Huntington) ve Washington DC'de (the Folger) büyük araştırma kütüphaneleri kuruldu. Çarpıcı bir etken, the Newberry haricinde bu kütüphanelerin, kurucularının kişisel kütüphanelerinden oluşuyor olmalarıydı.[61] Bunların hiçbiri devlet kütüphanelerinin boyutlarında değildi, hiçbiri devlet kütüphaneleri kadar içerik bakımından geniş kapsamlı değildi. Aksine, bu kütüphaneler Rönesans soylularının yüksek değerli, bol renkli ve her şeyden öte, nadir eserlerle dolu güzel kütüphanelerine benziyordu.



18. Yeni bir küresel güce yaraşır bir kütüphane: 1902'de çekilmiş bir fotoğrafında the Library of Congress. Binanın içerisindeki bir duvar resmi, Amerika'nın dünya üzerinde görülecek en yeni ve parlak medeniyet olduğunu müjdeliyordu.

61 Albert L. Hurtado, 'Professors and Tycoons: The Creation of Great Research Libraries in the American West', *Western Historical Quarterly*, 41 (2010), s. 149–69. Newberry hakkında bkz. Paul Finkelman, 'Class and Culture in Late Nineteenth-century Chicago: The Founding of the Newberry Library', *American Studies*, 16 (1975), s. 5–22.

El yazmaları, matbaanın ilk döneminden kalma eserler, ilk edisyonlar ve diğer nadir kitaplar ile ilgili antika modalarına uygun bir biçimde, büyük Amerikan kolektörleri en muhteşem koleksiyona sahip olmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Keza kütüphanelere erişim de, tıpkı Rönesans soylularınınkiler gibi kısıtlıydı. Siyasi seçkinler tarafından Amerika'ya rakipsiz ve halka açık koleksiyonlar sundukları için övülseler de, bu kütüphaneler toplumsal açıdan son derece dar bir sınıf olan önde gelen bilginlere açıktı. Bir petrol şirketi yöneticisi olan Henry Folger (1857-1930), Washington DC'deki kütüphanesinin okuma odasına neler konulacağını görüşürken, yalnızca beş okuma masası istemişti. Mimarlar bunun sekize çıkarılması önerisinde bulunduklarındaysa şöyle cevap vermişti:

> "Burası genel olarak okuma odalarının kullanıldığı türden bir okuma odası da, hatta bir çalışma odası da olmayacak, çünkü kütüphanemiz yapısı bakımından çok özel, içerdiği eserler çok pahalı ve de kapsam olarak çok sınırlı. Koleksiyonumuz her gelene özgürce açık olmamalı ve kütüphane ne bir okuma odası, ne de konforlu bir dinlenme odası olarak görülmelidir."[62]

Folger'ın büyük rakibi olan demir yolu zengini Henry E. Huntington (1850-1927), araştırma kütüphanesini malikânesinin hemen yakınına, California'daki San Marino'daki yaklaşık 240 hektarlık bir araziye inşa ettirmişti; burası da büyük kalabalıklar çekmesi niyetlenen bir yer değildi.[63] Huntington ve Folger koleksiyonlarını açma konusunda özellikle ketumdu, zira bu kişiler gerçek birer kitapseverdi. Kitaplarını okuyor, üzerlerinde çalışıyordı; kitaplarını öyle çok seviyorlardı ki, onların dağılıp gitmesine katlanamazlardı. Bunları halka açık bir binaya yerleştirip, gelecekleri için de cömertçe bir bağış fonu bağlamak tek çözümdü.

Yine de iki kolektör arasında farklılıklar da vardı. Huntington bolca ve hızlıca topluyordu. Özellikle de bütünüyle satın aldığı 200 kişisel kütüphanenin yardımıyla 150.000 cilt toplamıştı. Henry Folger ve eşi Emily'nin ise spesifik bir tutkusu vardı. Çift, yıllar boyunca defalarca basılmış olan William

62 Stephen H. Grant, *Collecting Shakespeare: The Story of Henry and Emily Folger* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2014), s. 156.

63 Donald C. Dickinson, *Henry E. Huntington's Library of Libraries* (San Marino, CA: Huntington Library, 1995).

Shakespeare eserleri ve Shakespeare'in dünyası ve mirası hakkındaki kitapların meraklısıydı.[64] Henry ve Emily, tek bir amaca odaklanarak kolektörlüklerini sürdürdüler. Çocukları olmadı; Folger'ın kitaplarına "çocuklar" diye hitap ettiği söylenir. Son derece zengin olmasına rağmen Folger pek nadiren hayır işleri için para harcıyor, hastaneler, kolejler, tiyatrolar ve diğer kamu faydası gözetecek girişimler için hamilik yapmıyordu. Standard Oil şirketinin yönetim toplantılarının bölünmesi çok nadirdi ve bu bölünmeler, Henry Folger'ın bir İngiliz şatosunda ortaya çıkan bir diğer Shakespeare nüshası için ava çıkmış olmasından kaynaklanırdı. Folger'ın 600 kadar kitap satıcısıyla yazışmışlığı vardı ve Emily ile akşamlarını, ucuz alım fırsatları veya açık arttırmaya çıkarılabilecek ünlü bir koleksiyona dair haberler almak için katalogları ve gazete küpürlerini inceleyerek geçiriyordu.

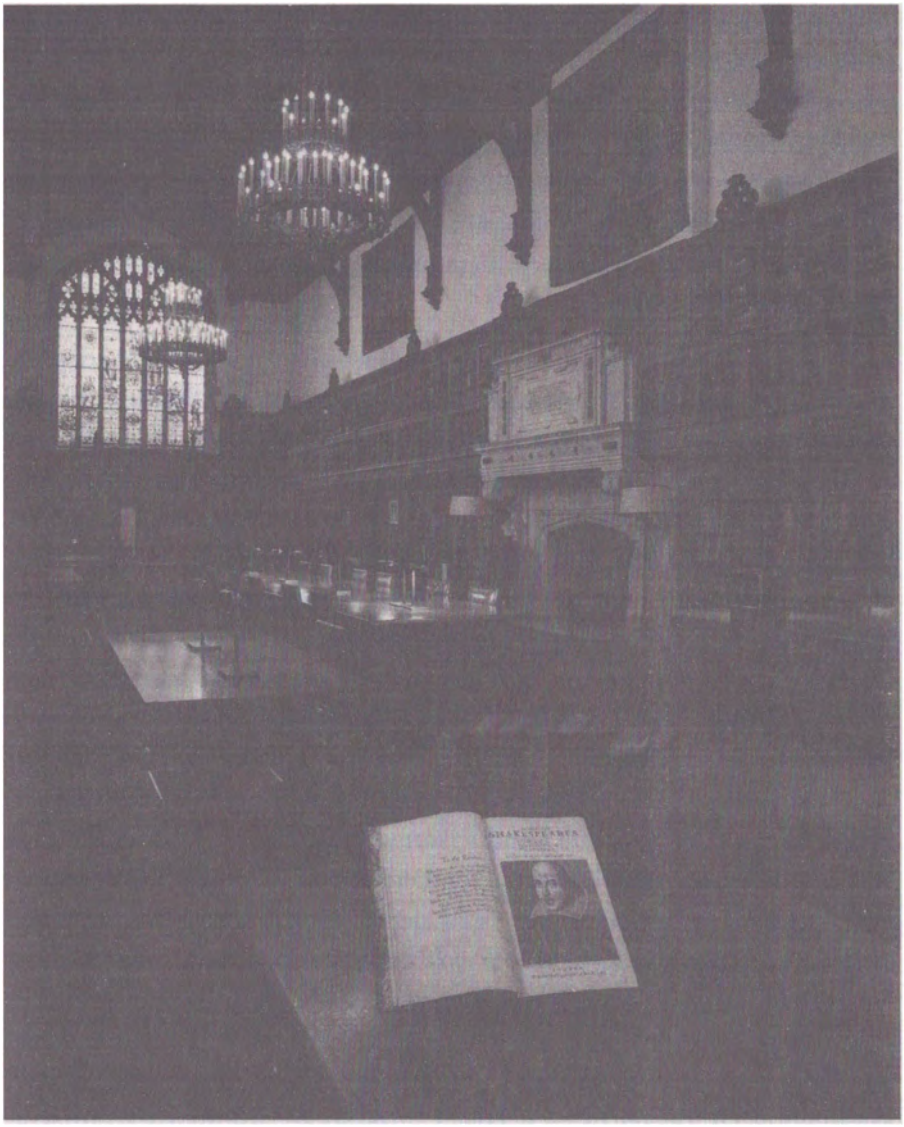
Folger hayatının çoğunu borçlu hâlde geçirmişti; sürekli kredi çekiyor, bunların karşılığı olarak petrol hisselerini gösteriyor ve bu paraları da kitap alımının maddi kaynağı kullanıyordu. Folger ailesi 1928'e kadar (iki yıl sonra Henry ölecekti) kendilerine ait bir ev sahibi olmadı; bunun yerine aile Brooklyn'deki görece mütevazı kiralık evlerde oturuyordu. Gösterişli akşam yemekleri vermeleri pek nadir oluyordu ve şatafatlı arabaları veya büyük bir petrol zenginine yakışır cinsten diğer lükslere merakları yoktu; bu da bir ölçüde dikkat çekiyordu. Her ne kadar kitaplar bir tür lüks harcama olarak kabul görüyorsa da, bu ancak kitap harcamalarının yanında başka zengin lükslerine de ilgili olunduğunda geçerli oluyordu.

J. D. Rockefeller bir defasında Folger'a, bir gazetede okuduğu gibi gerçekten de bir Shakespeare cildine 100.000 dolar (neredeyse Folger'ın yıllık maaşına denk bir meblağ) harcayıp harcamadığını sormuştu. Folger gerçekte yaptığı ödemenin çok daha az olduğunu söyleyerek yanıtlamıştı. Bu, Rockefeller'ın açıkladığı üzere, gerekli bir iç rahatlatmaydı:

> "Eh, bunu demene sevindim, Henry. Biz, yani ben, oğlum ve yönetim kurulu, rahatsız olmuştuk. En büyük şirketlerimizden birinin başyöneticisinin bir kitaba 100.000 dolar verecek kadar aptal bir adam olduğunu düşünmek bile istemezdik."[65]

64 Grant, *Collecting Shakespeare*; Andrea Mays, *The Millionaire and the Bard: Henry Folger's Obsessive Hunt for Shakespeare's First Folio* (New York, NY: Simon & Schuster, 2015).

65 Grant, *Collecting Shakespeare*, s. xii.



19. Folger ailesinin Shakespeare okuma odası. Gösterimde koleksiyondaki seksen iki İlk Folyo'dan birinin bir nüshası görülmektedir. Oda, kütüphanenin dış mekânının neoklasik art deco tasarımıyla tam bir zıtlık oluşturacak şekilde, Elizabeth döneminin şaşasıyla donatılmıştır.

Folger yalan söylememişti ama istisnai veya nadir bir nüshalar için düzenli olarak 10.000 doların üzerinde para harcıyor, bazen 40.000 ve hatta 50.000 dolar harcadığı bile oluyordu. Ancak bu savurganlığın sonucu, alanında

gerçekten rakipsiz olan bir kütüphane oldu. Folger ailesi Shakespeare'in derleme eserlerinin 1.400 farklı nüshasını toplamıştı ve bunlara 17. yüzyıldan kalma 200 nüsha da dâhildi. Bu nüshaların seksen ikisi meşhur İlk Folyo (1623) nüshalarıydı ve bazılarının eski sahipleri krallar, kraliçeler veya Samuel Johnson ve William Pitt gibi ünlü kişilerdi. İlk Folyo'nun çok nadir bir kitap olmaması ironiktir; hâlen günümüze ulaşmış 200'den fazla nüsha mevcuttur. Ancak Folger'ın bunların üçte birinden çoğunu edinmeyi başarmış olması istisnai bir durumdu.

Folger çiftinin başarısının sırrı, dönem modasına uygun hareket eden kolektörlerin kabul ettiği bir standart olan "temiz", üstünde herhangi bir not veya benzeri işaret bulunmayan kitaplara sahip olma pratiğinden uzaklaşmalarıydı. New York bankacısı J. P. Morgan, kusurlu nüshalardan bıkkınlığını, bu kitapları "kütüphanenin cüzzamlıları" olarak nitelemesiyle gösteriyordu. Bu bakış açısı, 19. yüzyıldaki talihsiz ama çok yaygın bir pratik olan, kenar notlarının veya önceki sahiplerin tüm izlerini silmek için nadir kitapları "yıkama" pratiğini doğurdu. Folger pek çok farklı konuda olduğu gibi bu konuda da akıntıya karşı yüzerek, bu "kirli kitapları" memnuniyetle satın aldı.[66] Ayrıca Folger tam bir sır küpüydü. 1901'de bilgin Sidney Lee, Shakespeare'in İlk Folyoları hakkındaki ilk araştırmayı yapmaya giriştiğinde, Folger onun üç ayrı anketinin üçünü de cevapsız bıraktı. Ancak çalışma yayımlandığında Folger, Lee'nin araştırmasını kendi çıkarına kullandı: artık daha fazla nüshayı nerede alabileceğini biliyordu. İngiltere'deki otuz beş İlk Folyo sahibine mektup gönderip ne kadar para istediklerini bildirmelerini söyledi. Hepsi reddetse de Folger inatçıydı ve pek çok durumda başarılı da oldu. Kitaplar Folger koleksiyonuna girdiğinde dünyadan saklı tutuluyorlardı. Folger, eserlerin çoğunun mahzenlerde tutulduğu kütüphanesine bir kez bile herhangi bir bilgini sokmadı. Bu, 1932'de (Henry Folger'ın ölümünden iki yıl sonra) Washington DC'de gerçekleşen Folger Shakespeare Kütüphanesi'nin açılışını kaçırılmayacak bir toplumsal olaya çevirdi. Katılanlar arasında Başkan Hoover da vardı. Ancak burada da hile önemli bir rol oynamıştı. Folger ailesi kütüphaneleri için seçkin bir konum istemişlerdi. Aile sonra, Library of Congress'in bir sokak karşısındaki bir konut bloğuna razı oldu. Sonraki dokuz yılı ise on dört adet, birbirine bitişik evi gizlice satın almakla geçirdiler; daha sonra bu evleri, Shakespeare'e adadıkları anıtlarını dikmek için yıktılar.

66 a.g.e., s. 120.

Kütüphane hazır olduğunda kitaplar, New York'tan bir zırhlı kamyon konvoyuyla nakledildi. Sokaktan geçerken bu konvoyla karşılaşanlar, tüfek, makineli tüfek ve göz yaşartıcı bomba ile silahlanmış muhafızlar tarafından korunan araçlarda altın veya elmas olduğunu düşünürlerdi. Araçların içinde gerçekten de bir servet vardı; harcama konusunda hiçbir kaygı duyulmadan, inatla sürdürülen bir kolektörlüğün mirası. Kütüphaneleri yaratan da işte tam olarak budur.

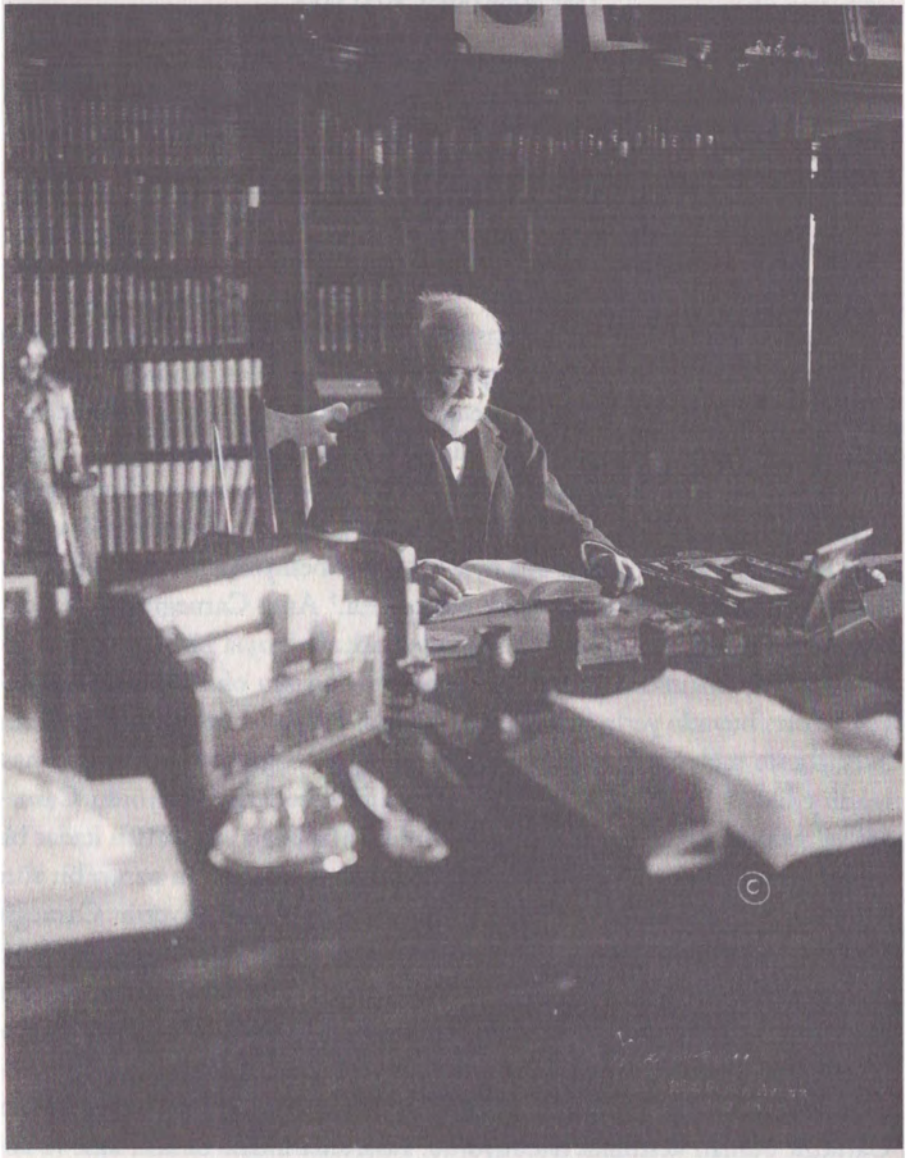
ON BEŞİNCİ BÖLÜM

İŞ BAŞINDA OKUMAK

Eğer halk kütüphanelerinin başarısıyla ilişkilendirdiğimiz bir şahsiyet varsa, bu, İskoçya'daki Dunfermline'ın gururlu bir evladı olan Andrew Carnegie (1835-1919) olmalıdır. Bir okul çocuğu olarak Amerika'ya göç ettikten sonra Carnegie, tam da Amerika'nın dünyanın başlıca ekonomik gücü olduğu bir zamanda, çelik tedariğinde neredeyse bir tekel kurmuştu. Hayırseverliği sayesinde çokça dost kazanmış, iş yapma yöntemi nedeniyle bolca düşman edinmişti. İşçi örgütleri ona öyle bir nefret besliyorlardı ki, ahaliyi onun bağışlarını kabul etmemeye teşvik ediyorlardı.[1] Ama Carnegie'nin, kendisi için Amerika'nın yeni iş aristokrasisinden arkadaşlarıyla birlikte keyfini çıkaracağı, soylularınkine benzer bir kitap koleksiyonu oluşturmaktansa, küçük ve orta boyutlu yerleşim yerlerine, herkesin kullanabileceği kütüphaneler kurmalarını sağlayacak ve özenle düşünülmüş bir bağış programı başlatması takdir edilecek bir şey olsa gerektir. Para belirli koşullarla veriliyordu. Carnegie yalnızca kasaba veya şehir yetkililerinin, bağış değerinin %10'u kadar bir parayı binanın bakımı ve çalışanların maaşına ayırmayı ve bu parayı bir süre sınırı koymaksızın sağlamayı kabul etmesi hâlinde bağış yapıyordu. Carnegie kitap da tedarik etmiyordu. Ama sunduğu bir şey, zarif ama kullanışlı bir mekân yaratan mimari tasarımlardı. Amerika'daki yeni Medicilerin, Boston, New York ve diğer yerlerdeki, kitap kaynağı olduğu kadar şehirlerinden duyulan gururun da birer dışavurumu olan halk kütüphanelerini donatan Dor düzeninde sütunlar ve döner merdivenler Carnegie kütüphanelerinde yoktu. Carnegie bunları kesinlikle istemiyordu. Tasarımlarındaki binalar kare ve bodur, kütüphanecinin kitapları inceleyen ve ödünç almakla meşgul kullanıcıları izlemesini sağlayan iyi görüş açılarına sahip binalardı.

1 David Nasaw, *Andrew Carnegie* (London: Penguin, 2006).

Carnegie kütüphanecilik işine pek az romantizm katmış ama iş hayatında servet edinmesini sağlayan serinkanlı rasyonellikten kütüphaneciliğe de bol bol getirmişti.



20. En büyük halk kütüphanesi kurucusu olan İskoç Andrew Carnegie, 1913 tarihli bu resimde kitaplarının yanında görülüyor. Döneminin pek çok büyük zenginin aksine Carnegie, kendisi için değil, 3.000 Carnegie kütüphanesi sayesinde milyonlarca diğer insan için kitap topladı.

İşlerini, kendisini tamamen hayır işlerine adamak için 1901 yılında John Pierpont Morgan'a sattığında, Amerika'daki en zengin adamdı. Bu amaç sahibi olma hâli, Carnegie'nin en etkin olduğu dönem olan 1880 ile 1919 yılları arasında tam da halk kütüphanesi hareketinin ihtiyaç duyduğu şeydi. 19. yüzyıl boyunca kütüphane sayısı, radikal toplumsal ve teknolojik değişimin bir ürünü olarak doğan ve giderek hız kazanan kitap talebine karşılık vererek son derece çoğaldı. Kitaplar daha ucuz ve daha bol bulunur hâle gelirken, giderek daha çok erkek ve kadın, eğlence, bilgi veya toplumda ilerleme sağlamak için okuma isteği duyuyordu. Ancak bolluğun getirdiği zorluklar da oldu. Kitaplar ucuzluyorsa, kitaplara sahip olmak yerine ödünç alma zorunluluğu da ortadan kalkıyordu ki bu, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk on yıllarında üyelik temelli ve ödünç veren kütüphaneleri ayakta etkendi. Halk kütüphanelerinin bir varlık nedeni, bir kullanıcı kitlesi ve kütüphane dünyasında kendine ait bir yer bulması gerekiyordu. Carnegie'nin gelişine kadar halk kütüphanelerinin başarılı olduğu hiç de kesin görülemezdi.

Yarım Peni Vergisi

14 Şubat 1850'de Bay William Ewart, Britanya Parlamentosu'nda söz alıp, "kasaba konseylerinin halk kütüphaneleri ve müzeleri kurmasını sağlamak" için bir yasa önerisinde bulundu.[2] Bu an, her ne kadar yasanın hükümlerini hayata geçirme süreci son derece yavaş olacak olsa da, haklı olarak halk kütüphanesi hareketinin tarihinde kritik bir an olarak görülür. Ewart yasa teklifinde bulunurken yalnızca diğer parlamento üyelerinin iyi karakterlerine değil vatanseverliğine de oynamıştı. Almanya, Fransa, İtalya ve hatta Amerika'yla kıyaslandığında İngiltere'nin çok az kütüphanesi olduğunu söylemişti. Avrupa kıtasında kütüphanesi olmayan büyük bir kasaba yoktu. Amiens, Rouen ve Marsilya gibi şehirlerde işçi sınıflarından çok sayıda insan bu kurumların müdavimiydi. Göreceğimiz gibi Fransız belediye kütüphanelerinin bu argümandaki kullanımı biraz abartılıydı ancak dönüm noktası niteliğindeki bu yasaya giden yolu açan parlamentonun seçkin soruşturma komisyonuna sunulan bulgularla aynı doğrultudaydı. British Museum'un münzevi bir çalışanı olan Edward Edwards'ın 1848 yılındaki, Avrupa ve Amerika'daki kütüphanelere dair istatistiki araştırması da etkili olmuştu; bu çalışma, British

2 John Minto, *A History of the Public Library Movement in Great Britain and Ireland* (London: George Allen & Unwin, 1932).

Museum ile Oxford ve Cambridge kütüphaneleri hariç, büyük kütüphane koleksiyonlarına sahip olan 310 Avrupa kasabası listesinde Britanya'dan neredeyse hiçbir yerin bulunmadığını ortaya koymuştu.[3]

Halk kütüphanelerinin kuruluşunda bu uluslararası rekabet hissinin faydası olduysa da tek faktör bu değildi. Britanya küresel bir süper güç hâline gelirken, devlet adamları ve aktivistler de ilgilerini bu başarının karanlık ve zayıf tarafına, yani pek çok sanayi işçisinin dehşet verici çalışma koşullarına ve felaket yoksulluğuna ve bu yeni vatandaşların da müreffeh orta sınıfların keyfini çıkardığı rasyonel, medenileştirici ilgi alanlarıyla meşgul olabilmesi için gereken eğitime çeviriyorlardı. Bu hedefin kapsamına nazaran yasanın hükümleri bugün bizlere dikkat çekici ölçüde mütevazı görünür. Yasa tamamen izin verici türden bir yasaydı. Herhangi bir belediye veya mahalle konseyi, eğer isterse, bir kütüphane kurmak için gerekli parayı toplamak adına yerel vergi sistemine, emlaka yönelik yarım penilik bir vergi ekleyebilecekti. Bu paranın hiçbir bölümü kitap alımı için kullanılamayacaktı. Belediyenin uygun bir mekân ayarlayacağı varsayıldığı için, bu vergi parası bakım ve çalışan masraflarına gidecekti. Savunucularını şaşırtacak bir biçimde, bu mütevazı hamleye bile hararetle karşı çıkanlar vardı. Belki de Lincoln milletvekili olan ve vergilerdeki tüm artışlara karşı çıkan Albay Sibthorp'u maruz görebiliriz. Ayrıca Sibthorp "okumaktan hiç hoşlanmıyordu ve Oxford'da geçirdiği zamandan nefret etmişti." Girişime, Oxford ve Cambridge üniversitelerini temsil eden milletvekilleri dâhil başkaları da karşı çıkmıştı. Bu muhalefetin nedeni kısmen yasanın kitap alımına dair bir hüküm içermemesiydi. Bu şekilde kurulacak kütüphaneler, tıpkı eski dinî bölge ve kasaba kütüphaneleri gibi bağışlara bel bağlamak durumunda kalacaktı. Ayrıca, bu tür kütüphanelerden asıl fayda görecek kesimin muhtemelen, fakirlerin vergi yükünü daha da ağırlaştırmaksızın kendi kitaplarını satın alabilecek orta sınıf mensubu kullanıcılar olacağı savunulmuştu.[4] Yasa meclisten geçti ancak geçmesi iki son derece önemli ve zayıflatıcı değişiklikle oldu. Bu değişikliklerden biri yasayı 10.000 veya daha fazla sakini olan yerleşim yerleriyle sınırlarken, diğeri de halka açık bir toplantıda vergi mükelleflerinin üçte ikisinin bu yasaya destek vermesi gerekliliğini getirmişti.

3 Edward Edwards, 'A Statistical View of the Principal Public Libraries in Europe and the United States of North America', *Journal of the Statistical Society of London*, 11 (1848), s. 250–81.

4 Stanley M. Max, 'Tory Reaction to the Public Libraries Bill, 1850', *Journal of Library History*, 19 (1984), s. 504–24.

Bu düzenlemelerle yasanın uygulamada hayli sınırlı kalması kaçınılmazdı. Norwich ve Winchester hızlı bir şekilde vergi mükelleflerinden gerekli izni aldı. Brighton, özel bir yasayla daha yüksek bir meblağda, dört penilik bir vergi toplamaya hak kazandı: yazlık bir tatil yerinde kütüphanenin işe yarar bir şey olduğu aşikârdı. 1860'a gelindiğinde toplamda yirmi konsey yasayı yürürlüğe koymuştu ve buna, 1855'te yapılan, asıl yasanın kısıtlayıcı koşullarını bir ölçüde gevşeten bir yasa değişikliği de yardımcı olmuştu. Bu yirmi konsey arasında büyük kuzey şehirleri olan Manchester ve Birmingham da vardı. Her iki şehir de ahalinin şehirlerinden duyduğu gurura ve hayırseverliğe dayanarak kütüphanelerinin raflarını doldurabiliyordu. Manchester kütüphanesi 1852 yılında, romancı Charles Dickens ve William Thackeray'ın onurlandırdığı bir seremoni ve 25.000 ciltlik bir koleksiyonla açıldı. Faaliyetinin ilk yılında kütüphanenin ödünç verme bölümünü 4.841 kişi kullanmış, yıl boyunca kişi başına ortalama yirmi cilt ödünç alınmıştı.[5]

Ancak Manchester, yasanın yardımı olmadan bile belki de kısa süre içinde kendi kütüphanesine sahip olabilecek bir şehirdi ve bu nedenle çok istisnai bir örnekti. Burada olduğu gibi ilk kütüphanelerin hemen hepsi, milletvekillerinin yasayı desteklediği büyük şehirlerde veya müreffeh ilçe merkezlerindeydi. Bath, Glasgow ve Hastings dâhil başka yerlerde vergiyi uygulamaya koyma teklifleri tam anlamıyla bozguna uğratılmıştı. Muhalefet özellikle, kütüphanelerin işçinin imdadına koşacağı ve aydınlatacağı argümanının merkezindeki Londra'nın işçi sınıfı mahallelerinde güçlüydü. Lambeth'te yasayı uygulamaya koymak adına 1866 yılında yapılan ilk girişim, belki biraz düşüncesizce Horns Tavern'da (Horns Meyhanesi) gerçekleştirilen yaygaralı bir toplantıda, yuhalamalarla reddedilmişti. Verginin yürürlüğe konması ancak 1886 yılında olacak ve o zaman da artık izin verildiği şekilde bir peni olarak değil ancak yarım penilik bir vergi olarak yürürlüğe konacaktı. Bu durumda bile kütüphaneyi inşa etmek için, Jemima Durning Smith'in 10.500 poundluk devasa bağışına ihtiyaç duyulacaktı: bu kütüphane, aktivistlerin 1990'lardan beri açık tutmak için çabaladıkları Durning kütüphanesinin ta kendisidir.[6]

Liman şehri Bristol'de olanlar, halk kütüphanesini savunan kişilerin ne denli güçlü bir akıntıya karşı yüzdüklerini gösteren güzel bir örnek teşkil

5 'The Manchester Free Library', *The Spectator*, 12 November 1853.

6 Ken Severn, *The Halfpenny Rate: A Brief History of Lambeth Libraries* (London: Lambeth Archives, 2006).

eder. Bristol'ün eğitimli bir orta sınıfı, varlıklı hayırseverleri ve ahalinin şehirden duyduğu gururu vardı, ancak yine de 1850 yasasını kullanarak bir halk kütüphanesi kurulmamıştı. Bir müze ve kütüphaneyi içeren bir bina 1871'de inşa edildiyse de şehir ahalisi üzerinde pek bir etkisi olmamıştı. Çekingen kütüphane komitesi yalnızca yarım penilik bir vergi topluyordu. Bu türden diğer pek çok yerde olduğu gibi Bristol'de de sorun, halk kütüphanesinin para ve kullanıcı konusunda, kurumsal hamileri olan ve çeşitliliği giderek artan diğer boş zaman etkinlikleriyle rekabet etmek zorunda kalmasıydı. Rakipler arasında belediye hamamları, çocuk bahçeleri, alkolle mücadele toplulukları, kilise misyonları, akşam dersleri, müzik festivalleri ve sergiler vardı. Organize sporun ve müzik salonlarının gelişimi de, tercih edilen boş zaman etkinliği olarak okumaya karşı yeni birer sınama meydana getirdi. Kütüphanenin savunucuları için çok önemli olan "liberal kültür" ülküsü ancak ufak bir azınlığın motivasyonuydu.[7]

Sanayileşmiş kuzeyde durum belli ölçüde farklıydı ama orada da neden halk kütüphanesi hareketinin böylesine yavaş geliştiğini gösterir türdendi. Yorkshire'ın West Riding bölgesindeki iki kasaba olan Halifax ve Huddersfield'de, sırasıyla 1882 ve 1898 yıllarına dek halk kütüphanesi kurulmayacaktı. Bunun nedeni okumaya ilginin yokluğu değildi. Aksine, hızla gelişen, çalışkan işçi sınıfı kültürünün kaleleri olan bu iki fabrika kasabası zaten kütüphanelerle doluydu. İşçilere bilim öğretmek için kurulmuş olan the İşçi Enstitüleri (Mechanics' Institutes) yetişkin eğitiminde bir köşe taşı ve önemli birer sosyalleşme merkezi hâline gelmişti. Hem Halifax hem de Huddersfield'daki enstitülerin kayda değer kütüphaneleri, ayrıca dergi ve gazeteler için de ayrı okuma odaları vardı. Halifax'taki enstitünün ayrı bir genç kütüphanesi varken, Huddersfield'daki enstitünün ise özel olarak kadın üyelerin kullanımına açık olan bir koleksiyonu vardı. Yakınlardaki Rochdale'de kurulmuş olan Kooperatif Hareketi (the Co-operative Movement) de, yalnızca bu iki kasabada değil vadideki pek çok sanayileşmiş köyde de yerel kütüphaneleri destekliyordu. Halifax kütüphanesi 1872 yılında 3.000 ciltlik bir koleksiyonla açılmıştı ve bölgedeki kimi işverenler de fabrika kütüphanelerine sponsorluk ediyordu.[8]

19. yüzyılın ikinci yarısında, yerel profesyonel sınıfın ihtiyaçlarına yönelik olan mevcut üyelik temelli kütüphanelerin içerisinden, kimisi kayda değer

7 H. E. Meller, *Leisure and the Changing City, 1870–1914* (London: Routledge, 1976).

8 Linda Jean Parr, 'The History of Libraries in Halifax and Huddersfield from the Mid-Sixteenth Century to the Coming of the Public Libraries' (PhD thesis, University College London, 2003).

koleksiyonlara da sahip olan çeşit çeşit edebî ve bilimsel topluluklar doğdu. Örneğin Halifax Edebiyat ve Felsefe Topluluğu (the Halifax Literary and Philosophical Society) 20.000 ciltlik bir koleksiyonu vardı. Huddersfield'da bir hukuk kütüphanesi, bir tıp kütüphanesi, bir de tamamen yabancı dillerdeki eserlere odaklanmış kütüphane vardı. Daha yüksek bir kültür düzeyini yansıtan bu kurumlar da kurguya yönelik doymak bilmez taleple yüzleşmek durumunda kalıyor ve bu talebi genelde Mudie's veya W. H. Smith'e kurumsal olarak abone olmalarıyla karşılıyorlardı. Piyasanın diğer ucunda, bol ve çeşit çeşit boş zaman okuması sunan sayısız kısa ömürlü ticari kütüphane vardı. Bunlardan daha başarılı olan kimilerini, William Milner veya William Nicholson gibi yerel matbaacılar yönetiyordu. Milner, Burns, Byron ve Longfellow'un eserlerinin çok büyük sayılarda ve ucuz yeniden basımlarını yaparken, Nicholson ise çok sattığına şüphe olmayan bir eser olan *Poems by a Halifax Cheesemonger*'ın (*Halifaxlı Bir Peynir Satıcısının Şiirleri*) yayımcısıydı.

Bu listeye okul kütüphanelerini, Pazar Okullarının kütüphanelerini (ücretsiz ilköğretimin yaygınlaşmasından önce bu okullar, işçi sınıfının okuryazar olmasında çok temel bir etken olmuştu) ve de kilise kurumlarının yönettiği sayısız kütüphane ile bölgedeki kolejlerin kütüphanelerini de eklediğimizde, sanayileşmiş yerleşim yerlerinde okumanın hem kişilerin ekonomik gelişimi hem de siyasi güç kazanımı için son derece önemli olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Sayısız gazete okuma odasının ve radikal gazetelere aboneliği olan en az bir kahvehanenin varlığı da vergi mükelleflerinin parasıyla kurulacak bir halk kütüphanesinin çekiciliğini biraz daha azaltıyordu.

Her ne kadar Amerika'dan, 1850'de parlamentodaki tartışmalar esnasında taklit edilecek bir örnek olarak bahsedilmiş olsa da, burada da halk kütüphanelerinin gelişimi, en iyi durumlarda bile düzensiz olmuştu. Vergi mükelleflerinin desteğine dair kararlar, eyaletlerin ve belediyelerin elindeydi ve bu da, kütüphane hareketinin başarılı olup olamamasında yerel kültürün çok önemli bir rol oynamasını beraberinde getirdi. Bir kez daha kütüphane mücadelesi, iki etkili grubun sırtına yüklenecekti. Bunlar, kütüphaneleri ahlaki çürümeye karşı bir kalkan olarak görüp destekleyenler (Britanyalı bir milletvekilinin ifadesiyle, "kurulabilecek en ucuz polis gücü") ve kütüphanelerin kültürlü bir toplumun temel bir göstergesi olduğuna inananlardı. Bu sonuncu motivasyon özellikle Amerika'da güçlüydü. Yeni süper gücün, tıpkı tiyatrolara, opera binalarına ve müzelere olduğu gibi kütüphanelere de ihtiyacı vardı. Mesele,

bunların maddi kaynağının illa vergi mükelleflerinin paraları mı olması gerektiğiydi.

Halk kütüphanelerinin en cazip bulunduğu yerin New England olması şaşırtıcı değildir. Burada kitaplara ortaklaşa sahip olunması prensibi, ilk yerleşimler döneminde benimsenmiş, okumanın ahlaki etkisine olan inanç da 19. yüzyıl boyunca güçlü olmuştu. Massachussets'teki Concord'da, 1672 yılında kasabanın sahibi olduğu bir kitap koleksiyonu vardı. Ne yazık ki bu koleksiyon hakkında başka pek bir bilgi yoktur ve dolayısıyla bunun tam olarak bir halk kütüphanesi olup olmadığını söylemek güçtür. Thomas Bray tarafından örgütlenen girişimin fonladığı çok sayıdaki dinî bölge kütüphanesi, pek çok yerleşim yerine sandık sandık kitap getirdiyse de her yer bu kitaplara aynı ölçüde değer vermemişti.[9] Genel kanı, bölge ahalisinin vergileriyle fonlanan ve vatandaşların ücretsiz kullanımına açık olan, gerçek anlamdaki ilk halk kütüphanesini kurma şerefinin, New Hampshire'daki ufak bir kasaba olan Peterbrough'nun olduğu yönündedir; bu kasaba, 1833'te bölgede okulların gelişimi için sunulmuş paranın bir kısmını bir kütüphane kurmak için ayırmaya karar vermişti.[10] Kütüphanenin gelişiminin bu dönemindeki en önemli kurumsal adım, 1854'te Boston Halk Kütüphanesi'nin (Boston Public Library) açılmasıydı. Kütüphanenin kurulma süreci, şehri ziyaret eden Fransız şovmen Nicholas Vattermare'ın, bölgedeki pek çok kütüphanenin tek bir kamu kurumu hâlinde birleştirilmesiyle Fransız modeline uygun bir kütüphane kurulabileceği önerisine dayanılarak başlamış, on üç yıl sürmüştü. Bu birleştirme işine dair karar 1848'de kabul edilmiş, ancak şehirdeki mevcut Athenaeum kütüphanesini bu teklife uygun şekilde yeni kurumla birleştirme girişiminin başarısız olması, sürecin tamamlanmasını altı yıl daha ertelemişti.

Boston projesi, 1848'de John Jacob Astor'un New York şehrine bir halk kütüphanesi kurulması için 400.000 dolar bağışlamasıyla daha da hız kazanacaktı. Boston ileri gelenlerinin, ticaretteki gürültücü rakiplerinin gerisinde kalmaya hiç niyetleri yoktu. Astor planı zamanla mutasyona uğrayıp seçkin bir referans kütüphanesine dönüşecekse de, Boston'daki ücretsiz ve açık erişim sunan halk kütüphanesi muzaffer bir biçimde tüm ülkenin taklit edeceği model olarak öne çıkacaktı. Sonraki kırk yıl boyunca hayırseverlik ve insanların şehirlerinden duydukları gurur, Amerika'da kütüphane kuruculuğunun

9 Bkz. 9. Bölüm.

10 J. H. Shera, *Foundations of the Public Library: The Origins of the Public Library Movement in New England 1629–1855* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1949).

iki itici gücünü teşkil edecekti. Enoch Pratt 1882'de Baltimore'da altı adet şubeli iyi bir kütüphane kurulumuna ön ayak olurken, Andrew Carnegie'nin ilk kayda değer bağışlarından biri sonucunda, Philadelphia'da bir kütüphane ağı oluşturuldu. Yerel bir emlak vergisi, San Francisco'da 1878'de kurulacak olan halk kütüphanesinin masraflarını karşılarken, Seattle 1891 yılında bir halk kütüphanesine kavuşacak, bu kütüphane on yıl sonra yandığında da yerini çok kısa bir sürede muhteşem ve yeni bir Carnegie kütüphanesi alacaktı. Bu taklit ve özellikle rekabet kültürünün ne kadar güçlü olduğu, akıma geç katılan Los Angeles şehrinde bir halk kütüphanesi kurulması için başlatılan seferberliğe bakarak görülebilir. 1921'de güzel ve yeni bir binanın yapım bedellerinin karşılanması için tahvil çıkarılması önerildiğinde, halk oylamasını isteyen kişiler hiç de kendilerini tutmadan şunları söylüyorlardı: "Büyü, Los Angeles. Kendi halk kütüphanene sahip ol ve ilerici şehirler arasındaki yerini al!", "Bay Ortalama Vergi Mükellefi, yılda elli cent öde ve Los Angeles'ın adını kirleten bu kara lekeyi yok et." Bir broşür, meseleyi Batı Sahili'ndeki diğer büyük şehirlerle doğrudan bir kıyaslama yaparak ortaya koyuyordu: "Kendine saygısı olan her şehrin kendi kütüphane binası vardır. San Francisco ve Seattle, kültür ve gelişimlerinin en iyi kanıtı olan güzel kütüphane binalarıyla bizi bir köy gibi gösteriyor."Tahvil çıkarılması, oy verenlerin %71'inin onayını alarak kabul edildi.[11]

Emekçi Oğullar

1890 yılında Fritz Baedeker, İngilizce edisyonlarının editörü olan James F. Muirhead'i, Amerika seyahat rehberinin ilk edisyonu için bilgi toplamak adına Amerika'ya gönderdi. Muirhead son derece özenle kısa ve öz bir araştırma yaptı ama çoğunlukla Doğu Kıyısı ve Ortabatı ile ilgilendi. Baedeker'ın çok değerli iki yıldız derecesini yalnızca tek bir insan yapısı bina elde etmiş, bu bina Washington'daki Capitol binası olmuştu. Tek yıldız verilen sayısız diğer görülecek yer arasında on altı kütüphane de vardı. Yirmi altısı sıralanmış olan New York kütüphaneleri ile on bir Massachusetts kütüphanesi, en çok ilgiyi hak edenlerdi ama yıldızlı on altı kütüphanenin yalnızca yarısı kamu kurumlarıydı. New York'ta Muirhead, Astor ve Lenox kütüphaneleriyle Albany'deki New York eyalet kütüphanesini seçmişti.[12] Ne acayiptir ki, 42. Sokak'taki

11 Susan Orlean, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018), s. 177–8.

12 Harold M. Otness, 'Baedeker's One-Star American Libraries', *Journal of Library History*, 12 (1977), s. 222–34.

ünlü, Amerika'nın bir kütüphane devi oluşunun en tipik ete kemiğe bürünmüş hâli olan New York Halk Kütüphanesi (New York Public Library) binasının açılmasına daha yirmi yıl vardı.

Baedeker'ın kütüphanelere olan yoğun ilgisinde, hem kütüphanelerin medeni toplum üzerindeki güçlü etkisini hem de halk kütüphanesi hareketinin hâlen yavaş olan gelişiminin yavaş kalma nedenlerini görebiliriz. Halkın şehrinden duyduğu gurur olmasa, şehirde mevcut olan çok sayıdaki diğer büyük ve güçlü kurumun mükemmel kütüphaneleri nedeniyle New York'ın aslında merkezî ve vergi mükelleflerince fonlanan bir halk kütüphanesine ihtiyacı yoktu. Bu diğer kütüphanelerin kimileri halktan bazı kimseleri kabul ediyorsa da, kelimenin bizim kullandığımız anlamıyla birer halk kütüphanesi değillerdi. 18. yüzyılda bir kütüphane, bir halk evi (meyhane) veya halk taşıtı (otobüs, tramvay) ile aynı şekilde bir "halk" kütüphanesi olabiliyordu. Bunları herkes kullanabiliyordu ancak sunulan hizmet karşılığında bir ücret ödemek gerekliydi. Diğer kütüphaneler, daha belirli bir üye kitlesine hizmet veriyor, bu üyelerin genelde paylaştıkları bir ilgi alanı oluyor ya da üyeler aynı mesleğe mensup bulunuyorlardı. Boston'ın tüm toplumun iyiliği için tüm vatandaşlara ücretsiz olarak sunulan kütüphaneler kurma ülküsü, ticari kaygıları daha ağır basan, refah ve uluslararası etki bakımından altın çağına girmekte olan bir toplumun yerleşik pratiklerine karşı mücadele etmek durumundaydı.

Rekabet hâlindeki bu iki vizyonu, yani kamusal görev ve halk faydası vizyonlarını incelemek için New York mükemmel bir laboratuvardır. Eyalet meclisinin, bu yeni ulusun halk kütüphanelerini düzenleyen, vatandaşlara kitap alma ve koleksiyon paylaşma amaçlı topluluklar kurma izni veren ilk yasasını çıkardığı 1796 yılında, New York 33.000 kadar sakini olan bir şehirdi. Bu nüfus etnik açıdan homojendi ve İngilizlerle Felemenklerden oluşuyordu ama çok da kitapsever değildi. 18. yüzyılda John Sharpe şikâyetini şöyle dile getiriyordu: "halkın dehası öylesine ticarete yönelmiş hâlde ki (...) bu insanlara edebiyat yalnızca kendileri istemeden bile değil, kendi rızalarına karşın zorla dayatılmalıdır."[13] Yeni ulusun başlıca kültürel merkezleri Boston ve Philadelphia'ydı.

New York'un, 1850 yılına gelindiğinde yarım milyon, 1876'ya gelindiğinde de 1 milyon sakini vardı. Bu büyüme oranı insanlık tarihinde önceden

13 Tom Glynn, *Reading Publics: New York City's Public Libraries, 1754–1911* (New York, NY: Fordham University Press, 2015), s. 2.

görülmemiş bir boyuttaydı. Şehir nüfusu neredeyse her açıdan çeşitlilik gösteriyordu. Şehrin dünyadaki herhangi bir dengi kadar varlıklı olan bir ticari sınıfı ve pis, eski ve bakımsız apartmanlara doluşan çok sayıda yoksullaşmış göçmeni vardı. Yüzyılın ortasına gelindiğinde şehir sakinlerinin neredeyse yarısı yurt dışında doğmuş kişilerdi ve burjuvazinin Manhatan'a kaçışı da başlamıştı. Kitleler mazlum olabilirdi ama sessiz değillerdi. 1822'de eyalet anayasası, tüm yetişkin beyaz erkeklere oy hakkı tanıdı ve Jacksoncı demokrasi[14] ruhu, 1754'te üç hırslı Whig avukat tarafından kurulmuş olan New York Toplum Kütüphanesi (New York Society Library) gibi kurumlar için iyi şeyler getirmedi.[15] Zamanın ruhunu asıl ete kemiğe büründüren kurumlar, her ikisi de 1820'de açılan, İşçi ve Zanaatçiler Genel Topluluğu (General Society of Mechanics and Tradesmen) tarafından kurulan Çıraklar Kütüphanesi (Apprentices' Library) ve de Ticari Kütüphane Topluluğu (Mercantile Library Association) idi. 1855'e gelindiğinde bu sonuncusu, şehirdeki en kapsamlı ve popüler kütüphaneydi ve 42.000 ciltlik bir koleksiyon ile 4.600 üyeden oluşan bir okuyucu kitlesine sahipti. 1870'te Ticari Kütüphane, Amerika'daki tüm kütüphaneler içerisinde en yüksek kitap ödünç verme sayısına ve en büyük dördüncü koleksiyona sahip olmuş durumdaydı.

Ancak bu, zirve noktasıydı. 19. yüzyıl New York'unda olaylar baş döndürücü bir hızla gelişiyordu. Yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Güney Manhattan'da 1850'li yıllarda kurulmuş olan kütüphaneler, varlıklı okuyucuları tarafından tıklım tıklım kalabalık olan kuzeyde kaderine terk edilmiş durumdaydı. Yüzyılın son çeyreğindeki en tipik kurum, vizyon sahibi, hayırsever bir sanayici tarafından kurulan, büyük ve iyi donanımlı bir okuma odası ile ufak bir çalışma kütüphanesi bulunan Cooper Birliği (the Cooper Union) idi. The Cooper Union her gün sabah 8.30'dan akşam 10'a kadar açık oluyordu. Bu kütüphane, 1860 yılında 219.710, 1880'de 403.685 ve 1900'de 516.986 ziyaretçi almıştı. Kütüphane ziyaretçilerine ücretsiz olarak, abone olduğu 436 süreli yayını sunuyordu ki, bunlara Amerika'nın dört bir yanından seksen dört gazete ile yabancı dillerde otuz bir süreli yayın da dâhildi. Kütüphaneciler günlük kullanıcıların üç gruba ayrıldığını kaydetmişlerdi. Sabahın erken saatlerinde işsizler, gazeteleri iş ilanları için tarıyorlardı. Günün

14 Ç.N.: Jacksoncı demokrasi kavramı ile, yedinci ABD Başkanı Andrew Jackson döneminde oy verme hakkının, beyaz erkeklerin büyük bir kısmını kapsayacak şekilde genişletilmesini sağlayan harekete atıfta bulunulmaktadır.

15 a.g.e., s. 17–42.

ilerleyen saatlerinde yerlerini kronik işsizler ve finansal imkânları yerinde olanlar alıyor, akşamları ise ciddi öğrenciler, kâtipler ve iş adamları, çalışma koleksiyonunu kullanmak üzere geliyordu. Cooper Birliği hiçbir zaman kamu kaynaklarıyla fonlanmadı ama pek çok yerde şehir kütüphanesi ve şubeleri tarafından yerine getirilecek işlevlerde bulundu. Burası, kitaplara erişildiği kadar oturulacak sıcak bir yerdi de.

19. yüzyılın ortası, İşçi Enstitüleri'nin altın çağıydı. William Rhees, dönüm noktası niteliğindeki eseri *Manual of Public Libraries in the United States*'te (*Amerika'daki Halk Kütüphaneleri El Kitabı*) yirmi üç Çırak Kütüphanesi ile otuz dört İşçi Enstitüsü'nün varlığından bahsetmişti.[16] Bu durum, Avrupa kütüphane dünyasındaki etkili bir gelişmenin Amerika'ya taşınması anlamına geliyordu ama bu gelişme, özellikle de İngiltere'de çok farklı bir siyasi bağlamda yaşanmıştı. New York'taki tüm yetişkin erkeklerin oy hakkı kazanmasından üç yıl önce, Manchester'da parlamento reformu istemiyle toplanmış olan bir kalabalığa karşı süvariler hücuma kalkmış, utanç verici Peterloo Katliamı yaşanmıştı. 1832 tarihli oy hakkı reformu, işçi erkeklere oy hakkı tanımamış, azimli ama nihai olarak bir sonuç elde edemeyecek olan Chartist hareketini doğurmuştu. İki yıl sonra Dorsetli altı tarım işçisi, tarım sektöründe maaşların düşüşünü protesto etmek adına bir araya geldikleri için sürgün cezasına çarptırılmışlardı.

Henry Brougham gibi liberal reformcular için yetişkin eğitimi, yeni ve sanayi toplumuna dâhil olan yoksul kitlelerin konumunun iyileştirilmesi mücadelesinde kritik bir silahtı. Kişilerin kendilerini geliştirmesine yönelik dersleri ve akşam sınıflarıyla İşçi Enstitüsü, ideal bir araç gibi görünüyordu. 1850'ye gelindiğinde 702 İşçi Enstitüsü vardı; İngiltere'deki 610 enstitünün toplam 102.000 üyesi mevcuttu. Kurumun kütüphaneleri toplam 700.000 kitaba sahipti. Siyasi statükoyu sürdürmek isteyenler, bu kurumları olası birer fesat yuvası olarak görüyorsa da bu endişeleri abartılıydı. Kütüphanelerin hedef kitlesi olan erkek işçiler, kısa süre içinde başka bir okuyucu sınıfı tarafından kütüphanelerdeki yerlerinin alındığına şahit oldular. Daha 1840 gibi erken bir tarihte bile, Yorkshire İşçi Enstitüleri Birliği (Yorkshire Union of Mechanics' Institutes), her yirmi üyesinden ancak birinin gerçek bir işçi olduğunu bildiriyordu. Kalan tüm üyeler "yüksek zanaat işleriyle bağlantılı kişiler yahut

16 William J. Rhees, *Manual of Public Libraries, Institutions and Societies in the United States and British Provinces of North America* (Philadelphia, PA: J. B. Lippincott, 1889).

ofislerde çalışan kâtipler ve de pek çok vakada görüldüğü gibi, serbest mesleklerle meşgul genç adamlar" idi.[17] Gerçekte ders programı, daha yeni on iki saatlik bir çalışma gününü tamamlamış kişilerden ziyade üniversite öğrencileri seviyesinde ayarlanmıştı. Bir işçi şu gözlemde bulunmuştu: "Unutmayın ki bütün gün boyu başımızda ustabaşılar oluyor ve gece de başımızda ustabaşılar olmasını istemiyoruz."[18]

Pek çok erkek ve kadın işçi, değerli boş zamanlarını giderek daha bol bulunan ucuz kurgu eserlerle geçirmek için ödünç veren kütüphanelere müdavim olmayı tercih ediyorlardı. Gerçi, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, pek çok varlıklı denemeyecek okuyucu da *Robinson Crusoe,* Dickens ve Burns ile Byron şiirlerinin ucuz yeniden basımlarından bolca alıyordu. İyi edebiyatla haşır neşir olmak sadece zenginlere veya masraflı bir eğitim görmüş olanlara has değildi. Yine de toplumsal olarak kendilerinden yukarıda olan kişilerin zevkine boyun eğmektense işçiler, okuma ihtiyaçlarını gidermenin en iyi yolunun bir araya gelip kendi sosyalleşme ve eğitim kurumlarını kurmak olduğunu fark etmişlerdi. Bu gelişme, en güçlü kurumsal ifadesini Güney Galler'deki kömür madenlerinde kurulan Madencilik Enstitülerinin (the Mining Institutes) kütüphanelerinde buldu.[19] Bu kütüphaneler tamamen bizzat madencilerin gönüllü katkılarıyla fonlanıyor, dolayısıyla üyeler, okumak istedikleri kitapları seçebiliyorlardı. Baskın olan kurgu eserler olsa da, madenciler bir dizi önemli siyasi ve sosyal politika içerikli eser de okuyorlardı. Penrhiwceiber köyünde kendi işini kendi görme geleneği, Amerika'da olduğu kadar Britanya'da da bir halk kütüphaneleri ağı oluşturmada çok çaba sarf etmiş olan Andrew Carnegie'nin 1903 yılındaki destek teklifini reddetmelerini sağlayacak kadar güçlüydü. Yerel yönetimin desteği de, Galler'de kapsamlı bir halk kütüphanesi ağı kurmak isteyenleri hüsrana boğacak şekilde reddedilmişti.

---

17 Richard D. Altick, *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1957; 2. baskı, Columbus, OH: Ohio State University Press, 1998), s. 192; Edward Royle, 'Mechanics' Institutes and the Working Classes, 1840–1860', *Historical Journal*, 14 (1971), s. 305–21.

18 Altick, *The English Common Reader*, s. 192.

19 Chris Baggs, '"The Whole Tragedy of Leisure in Penury": The South Wales Miners' Institute Libraries during the Great Depression', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 115–36. Ayrıca bkz. Chris Baggs, 'The Miners' Institute libraries of south Wales 1875–1939', Philip Henry Jones vd. (ed.), *A Nation and Its Books: A History of the Book in Wales* (Aberystwyth: National Library of Wales, 1998); Chris Baggs, 'How Well Read Was My Valley? Reading, Popular Fiction, and the Miners of South Wales, 1875–1939', *Book History*, 4 (2001), s. 277–301.

Alman kütüphane dünyasındaki benzer bir durum da, sendika hareketi tarafından kurulan ve bakımı gerçekleştirilen işçi kütüphaneleri ağıydı. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bunlar, halk kütüphanelerine etkileyici bir alternatif teşkil ediyor, işçilere erişilebilir konumlarda görece küçük (1.000 ile 5.000 kitap arası) koleksiyonlar sunuyorlardı.

1911-12 yıllarına gelindiğinde, Sosyal Demokrat Parti ve sendikaların yönettiği 547 kütüphane vardı ki bunlara, bir sanayi ve proletarya kalesi olan Leipzig şehrindeki tam elli yedi kütüphane de dâhildi.[20] Bu kütüphanelerde çeşitli, ideolojik açıdan kişinin kendini geliştirmesine odaklı eserler ile kayda değer bir dizi roman mevcuttu. Ancak burada da iyi niyetli (veya paternalist) kurucuların beklentilerinin dayanaksız olduğu anlaşılacaktı. 1910'da Döbeln kütüphanesinde bulunan, siyaset ve sosyalizm hakkındaki 187 kitap sadece altmış kez ödünç verilmişti. Sendikacılık hakkındaki 106 kitap ancak üç kez alınmıştı. Ancak edebiyat ve drama içerikli 361 kitap tam 1.633 kez ödünç verilmişti.[21]

Bu sayılar, işçilerin ideolojik olarak kendilerini geliştirmekten çok rahatlamaya ilgi duyduğunu düşündürtebilir. Ama söz konusu kütüphanelerin kurucularının bakış açısına göre en azından ödünç alınan bu kitaplar, ucuz kitapçıklar hâlindeki kurgu eserlerden, Amerikan dedektif öyküleriyle egzotik maceralarından, 20. yüzyılın başlarında milyonlarca nüshası satılan o "ucuz romanlardan" daha eğiticiydi. Herhangi bir büfe veya tütün dükkânından, resimli gazeteler ve kitlesel hâlde dolaşıma sokulan dergilerle birlikte alınabilecek ucuz romanların popülerliği, kütüphane dünyasının sinirlerini bozmuştu. Erich Schultze şöyle diyordu: "Almanya ve Avusturya'da, 'düşünürler ve şairler halkı'na mensup 20 milyon kadar kişinin entelektüel gıdasını, ucuz roman satan 45.000 gezici kitapçıdan temin ediyor olması bir utanç değil midir?". Schultze bu ifadeleriyle, Almanya'nın köy ve ufak kasabalarında ev ev dolaşan satış temsilcileri tutup, bunlar aracılığıyla on pfenniglik[22] parçalar hâlinde sansasyonel öyküler satma pratiğine atıfta bulunuyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında kısa bir süreliğine gelişen bu "gezici kitapçı" romanı

20 John Phillip Short, 'Everyman's Colonial Library: Imperialism and Working-Class Readers in Leipzig, 1890–1914', *German History*, 21 (2003), s. 445–75; Hans-Josef Steinberg ve Nicholas Jacobs, 'Workers' Libraries in Germany before 1914', *History Workshop*, 1 (1976), s. 166–80.

21 Steinberg ve Jacobs, 'Workers' Libraries', s. 172–3.

22 Ç. N.: Pfennig eski bir Alman parası olup, Türkiye'deki kuruş niteliğindedir. Almanya'nın Euro'ya geçmesinden sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

ticaretinde, hayret verici ölçüde para vardı. Bu tür bir eser olan *Der Scharfrichter von Berlin*'in (*Berlin Celladı*) satışından yayımcısının, 3 milyon mark kazandığı değerlendiriliyordu.[23] Kültür eleştirmenleri, konudan konuya atlayan, öykülerinin sonuca bağlanması bazen 150 parçayı bulan bu basit kurgu eserlerin cazibesini anlamakta güçlük çekiyorlardı. Dresden'in kütüphanecisi Walter Hoffmann, bu durumdan duyduğu hüznü şöyle dile getiriyordu: "yarı vahşi Afrikalıların yaşam koşulları hakkında, kendi halkımızın alt sınıfları hakkında bildiğimizden daha çok şey biliyoruz."[24]

Eğlenceye olan bu tutkunun nelere yol açtığı, 1918 yılında, Alman monarşisinin çöküşü sosyalist bir devlet kurma fırsatı yarattığında, sosyalist hareketin liderleri için apaçık bir hâle gelecekti. İşçiler bu fırsatın farkına varmadılar. Bıkkın bir aydın şöyle diyordu: "Alman işçilerinin ezici çoğunluğu, Alman Sosyal Demokrasi'sinin elli yıllık mevcudiyetine rağmen, sosyalist bir devlette yaşamın nasıl olacağını hâlâ açık ve net bir şekilde tahayyül edemiyordu"; buna, işçi kütüphanelerinin elli yıllık mevcudiyetine rağmen durum böyleydi diye bir ekleme yapmak da yerinde olur.[25]

Kitap Mezarlığı

Britanya ve Amerika'daki bilginler ve toplumsal reformcular halk kütüphaneleri kurma girişimlerini yaymaya çalışırken, ilham kaynakları genelde Fransa ve Almanya olmuştu. Amerikan ticaretinde etkin ailelerin genç evlatları, neredeyse bir zorunluluk hâline gelmiş Avrupa turlarına çıktıklarında, Avrupa kıtasındaki kütüphanelerin boyutları karşısında hayret ediyor, kendilerinin hayranlıkla incelemesi için sunulan hazineleri seyreylerken büyüleniyorlardı. Britanya'da Avam Kamarası Parlamento Komitesi (Parliamentary Committee), 1850 Halk Kütüphaneleri Yasası'nın kabulüne yol açacak bulguları dinlediğinde, halk kütüphanesi davasına sempatiyle yaklaşan milletvekilleri, kıta Avrupa'sındaki koleksiyonların, örneğin Almanya'daki düklük ve üniversite kütüphaneleri ile Fransız Devrimi'yle kurulan rakipsiz belediye kütüphaneleri ağının göreli boyutları karşısında ciddi anlamda utanç duymuşlardı. Bu bir nebze ironik bir durumdu, çünkü Fransız kütüphaneleri pek çok açıdan,

23 Ronald A. Fullerton, 'Creating a Mass Book Market in Germany: The Story of the "Colporteur Novel", 1870–1890', *Journal of Social History*, 10 (1977), s. 265–83.

24 Short, 'Everyman's Colonial Library', s. 452–453.

25 Steinberg ve Jacobs, 'Workers' Libraries', s. 177.

halk kütüphanelerinin tam da ne olmaması gerektiğinin canlı birer örneğiydi. Boyut olarak bu kütüphanelerin gerçekten de etkileyici olduğu doğrudur. 1828 tarihli bir araştırma, Lyon'un Bibliothèque Municipale'inde (Belediye Kütüphanesi) 117.000, Bordeaux'nunkinde 110.000 ve Aix-en-Provence'ınkinde de 80.000 kitap olduğunu kaydetmişti. 19. yüzyılın ortaları için bunlar akıl almaz sayılardı; üstelik on iki bölge kütüphanesinde de en az 40.000 kitaplık koleksiyonlar vardı.[26] Ancak bu kütüphaneler genelde kötü yönetiliyor, yeterli bakım görmüyor ve berbat bir biçimde kataloglanıyordu. En önemlisi de, bu kütüphanelerin bölgedeki vatandaşlardan pek azının okumak isteyeceği kitaplarla dolu olmasıydı.

Bu, Fransız Devrimi'nin sıkıntılı mirasıydı. Görmüş olduğumuz gibi, manastırların kapatılması sayesinde devlet, birdenbire kendini birkaç milyon kadim ciltten oluşan dağıtılmış bir koleksiyonun küratörlüğünü yapar hâlde buldu. Teoride bu eserlerin çoğunun imhasına karar verilmişti. Ancak arabalarca kitap biriktikçe, yerel kütüphaneciler, bu süreci yürütmenin imkânsız olduğunu gördüler; ayrıca, gerçekçi olmak gerekirse, sadece seküler devrimci bir hareketin prensiplerine uymadıkları için güzel ve değerli kitapları imha etmek, bilginlerin doğasına aykırı bir işti. Onların bakış açısından ifade etmek gerekirse, ne şanstı ki, devrim hararetinin bir saman alevi olduğu görüldü. Daha talihsiz olan bir durum ise, savaş, ekonomik çöküş ve düşünsel kargaşa dönemlerinde, bölge seçkinlerinden pek azının yeni bir halk kütüphanesi kurulmasını bir öncelik hâline getirmeye niyetli oluşuydu. Kitaplar sonunda kendilerine bir yuva bulup raflara dizildiyse de halk gelmedi. Manastırlarda kullanılmak üzere toplanmış olan kitaplar, tıpkı 17. yüzyılda olduğu gibi şimdi de gerçek bir halk kütüphanesi için yetersiz bir temel oldu. Bu kütüphaneler, bölgedeki seçkin bilginler ve ara sıra uğrayan ziyaretçiler için bir inziva yeri hâline gelirken, kütüphaneciler de hevesli okuyucuların baskılarından büyük oranda uzak, tatlı bir hayata alıştılar.

Bu kütüphanelerin kabul edilebilir bir kütüphane bakımı standardından ne denli uzak olduğu, kütüphane tarihindeki en pis skandallardan birinde apaçık ortaya çıkmıştı. Skandal, önde gelen bir bilginin, yaptıklarının sonuçlarını pervasızca göz ardı ederek gerçekleştirdiği bir yağma olayıydı. Libri olayı denen bu skandal, tüm Avrupa'da yankı buldu. Fransız başbakanı François Guizot, Paris yüksek sosyetesinin çoğu ve lekesiz bir saygınlığa

26 J. L. A. Bailly, *Notices historiques sur les bibliothèques anciennes et modernes* (Paris: Rousselon, 1828).

sahip olan, kitap işleriyle ilgilenen farklı ülkelerden kimseler (örneğin British Museum'daki Antonio Panizzi) gibi seçkin pek çok şahsiyet de olaya dâhil oldu.[27]

Libri olarak bilinen Jean Aymon, yetişkin kariyerinin çoğunu Fransa'da geçirmiş bir İtalyan'dı. Kayda değer bir bilgin olan ve matematik alanında önemli eserler yayımlamış olan Libri, nadir kitap zevkini daha hayatının erken bir aşamasında, Floransa'daki yüksek kültür eserleri barındıran ve başına geçmiş bulunduğu bir kütüphaneden edinmişti; Libri, buradan 300 kitap aşırıp kaçmıştı. Belki bu ahlaksızca eyleminden kolaylıkla sıyrılabilmesi, onu, hem Fransız belediye kütüphanelerinde yatan hazinelerin boyutlarını sergileyen hem de bu hazinelerin ne denli ihmal edildiğini gösteren o davranışlarını sergilemekte cesaretlendirmişti. Aymon, Fransa'da iki profesörlük mevkiine atanmış, ancak öğretim hayatının monotonluğu, nadir kitapların cazibesi yanında gölgede kalmıştı. Aradığı şansı, Guizot'nun hamiliği sayesinde, can çekişen bölge kütüphanelerini incelemekle görevli çok sayıdaki resmî komisyondan birine atanmasıyla elde etti. İstediği gibi gezme özgürlüğü ve kütüphanecilerin ihmallerinin açığa çıkmaması için duydukları endişe ile birlikte Aymon, Troyes'daki bir koleksiyonda kataloglanmamış hâlde duran 900 antik dönem el yazması başta olmak üzere gerçekten önemli kimi keşifler yaptı. Bulgularını prestijli *Journals des Savants*'ta (*Bilginler Dergisi*) kamuoyuyla paylaşırken, aynı zamanda kütüphanelerde daha sıkı güvenlik önlemleri alınması çağrısında bulundu. En ünlü keşiflerinden pek çoğunu, edebiyat işleriyle ilgili arkadaşlarına göstermek üzere Paris'e getiriyordu. Diğer ilginç kitap ve el yazmalarını serbest piyasada sattığı ise ancak zamanla anlaşıldı.

İlk yolsuzluk emareleri Paris'te 1842 yılında dillendirilmeye başladı ancak Aymon, güçlü arkadaşlarının korumasına sahipti. Sorgulandıklarında yerel küratörler, doğal olarak koleksiyonlarından herhangi bir eserin kayıp olduğu iddiasını reddediyorlardı. Koleksiyonlarında neler olduğunu hemen hiç bilmedikleri için bu onlar için en güvenli seçenekti. 1845 yılında Aymon, neredeyse 2.000 el yazmasını içeren baş döndürücü bir satış kataloğu hazırladı. Eğer onun istediği parayı verebilseydi, bu koleksiyon British Museum tarafından satın alınacaktı. Bunun yerine Britanyalı Lord Ashburnham, tüm

27 Barbara McCrimmon, 'The Libri Case', *Journal of Library History*, 1 (1966), s. 7–32; P. Alessandra Maccioni Ruju ve Marco Mostert, *The Life and Times of Guglielmo Libri (1802–1869)* (Hilversum: Verloren, 1995).

katalog için 8.000 pound (200.000 frank) ödedi ve böylece Avrupa'daki en büyük koleksiyonlardan birinin temeli atılmış oldu.

1847 tarihli bir basılı kitap kataloğu biraz daha şüphe uyandırdı ve bu eserler, kütüphaneler tarafından daha kolayca izi sürülebilecek türdendi. 1848'de Libri, bu devrim yılının kargaşasından faydalanıp hem bakan hamisi Guizot hem de sürgündeki Kral Louis Philippe'e katılarak Londra'ya kaçtı. Londra'da kitapçıklar yoluyla yoğun bir mücadele başlatarak kıskanç rakiplerinin kendisine komplo kurduğunu iddia etti. Panizzi ve roman yazarı Prosper Mérimée dâhil olmak üzere arkadaşları Libri'nin yardımına koştular. Mérimée'nin metresi, Libri'nin suçlarını açığa çıkaracak olan polis şefinin eşiydi ki bu tam bir Fransız işiydi! Onun yalanlarının tam olarak ortaya çıkarılması ancak 1883'te, Bibliothèque Nationale'de kütüphaneci olarak çalışan Léopold Delisle sayesinde olacak, Ashburnham el yazmaları da yıllar sonra, bugün de bulundukları yer olan Paris'e sessiz sedasız iade edilecekti.

Aymon, belediye kütüphanelerinin ihmalini sömürmesinde eşsiz bir vakaydı ama sistemsel bir problemi ortaya koymuştu. Bu kütüphaneler güzeldi ve nadir hazinelerle doluydu, ancak şehir halkı için bir koleksiyon kurma şeklindeki başlangıçtaki hedeflerinde tamamen başarısız olmuşlardı. Çok sayıda soruşturma komisyonu, defalarca yeniden organize edilme ve belediye yetkililerine yapılan sayısız tembih (ancak tembihlere, kayda değer bir maddi destek eşlik etmiyordu) sonrasında, Fransız hükümetleri bu sorunu iki paralel kütüphane yapılanması kurarak çözmeye karar verdi. Bu çözüme göre, 3.000 sözde "halka yönelik" kütüphane kurulacak, bunlar belediye kütüphanelerinde olmayan ucuz, gündelik dilde kitaplar içerecek ve özellikle de kırsal bölgelerde, okullarda tutulan ama bölgedeki yetişkinlere açık olan ufak koleksiyonlar bulundurulacaktı.[28] Bu çok sayıda farklı nedenden ötürü yanlış bir adım oldu. Öncelikle, halka yönelik kütüphanelerin varlığı, belediye kütüphanelerini hizmetlerini modernize etme veya geliştirme yönündeki tüm yükümlülüklerden kurtardı. Ziyaretçi sayıları az olmaya devam etti. İkincisi, paralel kütüphane kademelerinin varlığı, zaten kısıtlı olan kaynakların daha da dağılmasına neden oldu. Umut verici bir başlangıçtan, özellikle de Paris'te bir kütüphane ağı oluşturulmasından sonra kitapların yerine yenilerini eklemek için para kalmadı. Aynı şey, çok ufak kalan ve genelde bu işi istenmeyen bir ek görev olarak gören bir öğretmenin sorumluluğuna bırakılan

28 Graham Keith Barnett, 'The History of Public Libraries in France from the Revolution to 1939' (PhD thesis, Fellowship of the Library Association, 1973).

okul kütüphaneleri için de geçerliydi. Bölgedeki yetişkinler kısa süre içinde koleksiyonda bulunan ve ilgilerini çeken tüm kitapları okumuş oluyorlardı ve koleksiyonlara yeni eklemelerin olması pek nadirdi. Bunun sonucunda Fransız belediye kütüphaneleri, ihmal ve devri geçmişlikten ibaret bir yarı ölüm hâline geriledi. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'na ve savaş sonrasına kadar böyle devam edecek, bu kütüphaneler onları bugünkü canlı, stokları iyi ve davetkâr Médiathèques'e dönüştürecek radikal yenilenmeyi bekleyecekti.

Carnegie

Fransa'nın fena hâlde ihtiyaç duyduğu şey yeni bakanlık emirleri değil, Andrew Carnegie'nin vizyonuna ve olanaklarına sahip bir şahsiyetti. Amerika ve Britanya'da halk kütüphaneleri ağının 19. yüzyılın son birkaç on yılı içerisinde yaşadığı dönüşüm, güçlü ve berrak zihinli bir girişimcinin nasıl bir fark yaratabileceğini gösteriyordu. 1880 yılında Andrew Carnegie, doğduğu kasabada yaptığı ilk hayır işi olan, 5.000 poundluk bağışıyla inşa edilmiş yüzme havuzlarını hayranlıkla izlemek üzere Dunfermline'e dönmüştü. O tarih itibariyle Andrew Carnegie kırk beş yaşındaydı ve hâlihazırda çok zengin birisiydi; yavaş yavaş hayatının son otuz yılına damga vuracak hayır işleri programına doğru yöneliyordu. Şehrin ileri gelenleriyle görüşmeleri esnasında Carnegie, şehrin Kütüphane Yasası'nı yürürlüğe koyması, yani yeni bir kütüphaneye destek olmak için bir vergi almayı kabul etmesi hâlinde bir 5.000 pound daha bağışlamayı teklif etti. Konsey hemen kabul etti ve 1884 yılında Dunfirmline, 3.000 Carnegie kütüphanesinden ilki olacak kütüphanesini açtı.[29]

Dunfirmline kütüphanesinin tasarımı bir ölçüde Carnegie'nin halk kütüphanesi vizyonunun deneyselliğini yansıtıyordu. 1904'e gelindiğinde kütüphane daha o tarihte fazla küçük kalmış, yeniden tasarlanıp genişletilmesi gerekmişti. Kadın okuma odası yerine bir çocuk kütüphanesi yapılmış (kadınlar çoğunlukla genel okuma odasını tercih etme eğilimindelerdi) ve daha önce kütüphanecinin dairesi olarak ayrılmış olan alan da kat planına dâhil edilmişti. Kütüphanenin katedralin karşısındaki muhteşem konumundan faydalanılarak gerçekleştirilen yakın tarihli bir genişletme çalışmasının sayesinde bu kütüphane, hâlen bir yandan Carnegie'nin binasının tarihî nüvesini koruyup, bir yandan da canlılığını sürdürüyor. Carnegie, ana vatanı İskoçya'ya, Edinburgh'da herkese açık bir halk kütüphanesi kurulması için verdiği

29 Nasaw, *Carnegie*, s. 193, 204.

250.000 pound dâhil, beşi Dundee'de olmak üzere toplam kırk kütüphane bağışlayacaktı. Birmingham ve Manchester'da kapsamlı bir kütüphane ağı ile pek çok ilçe merkezinde kurulan kütüphaneler de dâhil İngiltere'de yaptığı aynı ölçüde cömertçe bağışlar, Britanya ve İrlanda'daki toplam Carnegie kütüphanesi sayısını 660'a çıkaracaktı.

Dunfirmline kütüphanesinin açılmasından sonraki on beş yıl boyunca Carnegie, kendi çelik fabrikalarından birinde bir işçi kütüphanesi kurması da dâhil olmak üzere büyük oranda kendisiyle yakın ve kişisel bir bağı olan diğer yerlerle ilgilendi. Pittsburgh şehrinin belediye meclisi üyeleri, Carnegie'nin ısrarcı olduğu eşit düzeyde maddi kaynak sağlama gereksinimini karşılamak istemedikleri için onun teklifini reddedince, Carnegie de ilgisini Pennsylvania'daki Allegheny City'ye çevirdi. Meşhur bir öyküye göre burası, gençliğinde Carnegie'nin, Albay Anderson'ın kişisel kütüphanesindeki kitapları âdeta doymak bilmeden okuduğu yerdi. Garip bir yalancı Romanesk üslupta inşa edilmiş olan bu kitap katedrali, Amerikan kütüphane tasarımının emekleme aşamasını yansıtıyordu. Pittsburgh'da kulağı çekilmiş belediye meclisi üyeleri 1889 yılında Carnegie'ye teklifini yeniden yapması için ricada bulununca Carnegie kin gütmedi. Kütüphane, Carnegie'nin 5 milyon dolar harcadığı Carnegie Enstitüsü'ne (Carnegie Institute) dâhil edildi.

1899'da New York Halk Kütüphanesi sistemine, altmış yedi şubeli bir kütüphane ağı kurmaları için yaptığı 5,2 milyon dolarlık bir diğer bağış, Carnegie'nin bağışlarını farklı bir seviyeye taşımaya hazır olduğunu gösteriyordu. Bağış koşulları, Manhattan, Bronx ve Staten Adası'nda otuz dokuz, Brooklyn'de yirmi bir ve Queens'te yedi kütüphane kurulmasını ön görüyordu. Karşılığında şehir yönetimi, kütüphaneler için yer ayarlamayı ve Pazar günü hariç her gün sabah 9'dan akşam 9'a kadar açık olacak binalarda çalışacak ve bakım yapacak personelin işe alınması için gerekli kaynağı sağlamayı taahhüt ediyordu. Carnegie artık olası bağış alıcılarıyla pazarlıklarına yön verecek olan modeli bulmuştu. 1899'da bağışlarını Pennsylvania'daki otuz bir şehri kapsayacak şekilde genişletti. 1901 ve 1903 yılları arasında 460 bağışta bulundu. Bunlara, otuz yeni kütüphane için Philadelphia şehrine yaptığı kayda değer bağış da dâhildi; şehrin kütüphanecisi, biraz da çekingenlikle, New York'unkiyle rekabet edebilecek otuz kütüphane şubesinden oluşan bir kütüphane sistemi kurmak için Carnegie'den destek istemişti. Kütüphaneci şube başına gerekli masrafın 20.000 dolar ile 30.000 dolar arası olacağını tahmin ediyordu. Carnegie aynı görüşte değildi. Bu meblağların yeteceğini düşünmüyordu:

"Bu şubelerinizde okuma odalarınız olmalı ve bizim Pittsburgh'daki tecrübemiz, bu odalar için yeterli harcama yapmamış olduğumuz yönündedir... Dolayısıyla bu kütüphane binalarının her biri için 50.000 dolar harcamanız iyi olacaktır diye düşünüyorum. Size 1,5 milyon dolar sağlamak benim için bir zevk olacaktır."

Tabii bu bağış ancak şehrin, kütüphanelerin bakımı için "yılda en az 150.000 dolarlık bir harcama"yapmayı kabul etmesi hâlinde gerçekleşecekti.[30]

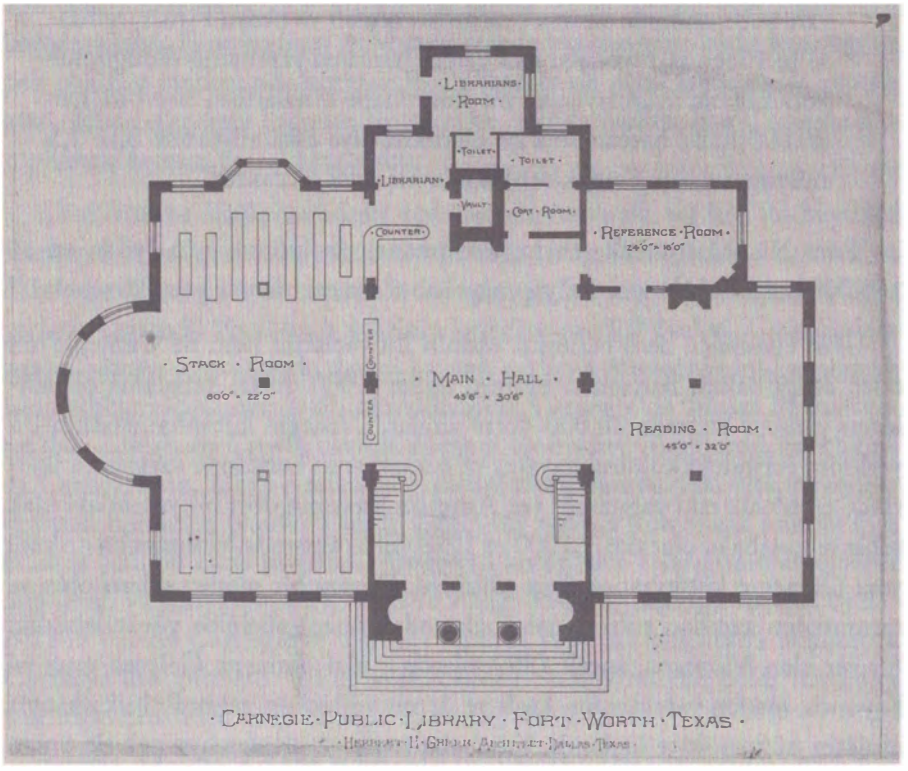
Ufak kasabalar, hem yerleşim yerinin ihtiyaçlarını hem de Carnegie'nin talep ettiği bakım harcaması oranını (yıllık 1.000 dolar) karşılama olanaklarını yansıtır biçimde 10.000 dolar aldılar. Carnegie kütüphanelerinin bir yerleşim yerindeki kültürel hayatın ve o kasabanın kendisine saygısının üzerinde en büyük etki yaratacağı yer, Amerika kıtasının dört bir yanındaki ufak şehir ve kasabalar olacaktı.[31] 1900 ve 1920 yılları arasında Montana'da on yedi yeni Carnegie kütüphanesi inşa edilmişti. Devasa bir maden sahası olan ve tarımın (en azından sulama çalışmalarından önce) güçlükle yürütülebildiği bir yer olan Montana, ancak 1889 yılında eyalet olmuştu. Gelecek otuz yıl boyunca, maden yataklarının keşfi ve demir yollarının gelmesinin katkısıyla eyaletin nüfusu ikiye katlandı. Kasabalar hızla ve planlamaya pek de önem verilmeksizin büyüdü. Kasabaların seçkinleri kısa süre içinde kütüphanenin, medenileştirici etkisi gereği ihtiyaç duyulan bir öge olduğunu düşündüler.

Toplumsal kontrol sorunu, Carnegie'nin sekreteri ve artık kütüphane planının ardındaki itici güç olan James Bertram'la olan yazışmalarında sık sık bahsedilen bir meseleydi: "burasının bir demir yolu merkezi olması... okunacak iyi kitaplar ve bu kitapları okuyacak bir yer isteyen çok sayıda bekâr erkeği şehre getiriyor."[32] Bu mektupların hiçbiri kütüphaneyi bir entelektüel güç olarak öne çıkarmıyordu. Bir Carnegie kütüphanesi, bir yerleşim yerinin olgunluğa ulaştığının simgesiydi.

30 Nasaw, *Carnegie*, s. 607.

31 George S. Bobinski, 'Carnegie Libraries: Their History and Impact on American Public Library Development', *American Library Association Bulletin*, 62 (1968), s. 1361–7.

32 Daniel F. Ring, 'Carnegie Libraries as Symbols for an Age: Montana as a Test Case', *Libraries & Culture*, 27 (1992), s. 1–19 (s. 7). Ayrıca bir yerel hayırseverlik örneği için bkz. Daniel F. Ring, 'Men of Energy and Snap: The Origins and Early Years of the Billings Public Library', *Libraries & Culture*, 36 (2001), s. 397–412.



21. Texas'taki Fort Worth'te bulunan Carnegie kütüphanesinin kat planı (1900 yılı dolaylarında). Burası görece mütevazı Carnegie planlarından birine sahipti ve ana salonla bütünleşen tek bir okuma odası içeriyordu. Daha büyük Carnegie kütüphaneleri sık sık ayrı bir çocuk okuma odasını da barındırıyordu.

Bu daha geç tarihli küçük kütüphane hamlesi, ayrı bir kütüphane mimarisi üslubunun gelişiminde de kritik bir rol oynadı. O zamana kadar kütüphane binaları, yerli bir bağışçının kendine has arzularını yansıtıyor veya ABD'nin kuzeydoğusundaki büyük kütüphanelerin anıtsallığını örnek alıyorlardı. Hayırseverler kendilerini toplumlarının iyiliksever babaları olarak gösterebiliyor ve mimarlara da bu vizyonu hayata geçirmek için açık çek sunuyorlardı. Massachusetts'teki Woburn'de bulunan Winn kütüphanesi gibi kimileri, yüksek tavanlı ve "neflerdeki" kitapları andıracak şekilde kitap konulabilmesi için gömme nişli bir katedral üslubu yaratmıştı. Böyle bir mekânda okuyucuların gözetlenmesinin olanaksız olduğu açıktı ve iklim kontrolü de çözümsüz bir sorundu. Büyük şehir kütüphanelerinin çoğu ya Boston'ın İtalyan *palazzo* etkisini ya da New York'un anıtsal klasisizmini takip edecekti. Yüksek tavanlı,

muhteşem merdivenli ve geniş revaklı binalar, alanın efektif kullanımından çok şaşaaya öncelik veriyorlardı.

Bunlar, James Bertram'ın, Atlantik'in her iki yakasında şehir konseyleriyle yapılan pazarlıklara dair yirmi yıllık tecrübesini kısa ve öz olarak barındıran *Notes on the Erection of Library Buildings* (*Kütüphane Binaları İnşa Etme Hakkında Notlar*) eserinde açıkça ortaya koyduğu gibi, Carnegie kütüphaneciliğinin "toptan" inşa aşaması için uygun değildi.[33] Bu notlarda ortaya konan mimari tasarım modelleri, ağırlığı mekânın maksimum verimle kullanımına veriyor, raflarda kitap inceleyen okuyucuların en etkin biçimde gözetlenmesini daha ön planda tutuyordu. Görece mütevazı bir bina, yine de bir amfi ve çocuk okuma odasıyla, bodrumda bir de kazan dairesi barındırabiliyordu (tüm Carnegie kütüphaneleri ısıtmalıydı). Bu binalar bunu, büyük revaklar ve şömineler gibi bağışçıların bayıldığı şaşaa unsurlarından fedakârlık yaparak başarıyorlardı. Bertram ayrıca, apaçık bir şekilde işe yaramaz bir harcama olan binanın dış cephesindeki dekoratif sütunların da büyük bir düşmanıydı. Bu tasarımlar uygulanması şart olan birer kural değildi. Bertram, her bir mekânın karakterinin ve koleksiyonun boyutlarının her bir kütüphanede farklı olacağının farkındaydı. Ancak yine de o, okurların ve kütüphanecilerin ihtiyaçlarını, bağışçı ve mütevellilerin yüceltilmesinin önüne koyan yeni bir pragmatik ve demokratik kütüphane mimarisini mümkün kıldı.

1909'da Baedeker, Amerika seyahat rehberinin yeni bir versiyonunu çıkardı. Şimdi Pittsburgh, Allegheny ve Atlanta'daki Carnegie kütüphaneleri dâhil olmak üzere yirmi dört kütüphane yıldız almış durumdaydı. New York Halk Kütüphanesi, iki yıl sonraki açılışının beklentisiyle bir yıldız bile almıştı. Belki daha da dikkat çeken şey, New York'un artık "aşağı yukarı" halk kütüphanesi denebilecek 350 kadar kütüphaneye sahip olduğu yönündeki, neredeyse laf arasında geçirilen o sözlerdi.[34] Bu büyük ölçüde Carnegie'nin bir başarısıydı; söz konusu olan yalnızca New York ve Boston'daki, Manchester ve Birmingham'daki büyük merkezî binaları taklit eden kütüphanelerin fonlanması değil, işçi sınıfı mahallelerine ve gelişen sanayileşmiş kümekentlerde türeyen orta sınıf banliyölerine de kütüphanelerin getirilmesiydi.

33 Abigail A. Van Slyck, *Free to All: Carnegie Libraries & American Culture, 1890–1920* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1995), s. 35–40.

34 Karl Baedeker, *The United States, with excursions to Mexico, Cuba, Porto Rico and Alaska* (Leipzig: Karl Baedeker, 1909), s. 25.



22. Bryan'daki, 1902 yılında kurulmuş olan Carnegie Halk Kütüphanesi (2014). Bu kütüphane, Texas'ta günümüzde hâlen faaliyette olan on üç Carnegie kütüphanesinden biridir; Texas'ta Carnegie'nin kurduğu toplam kütüphane sayısı ise otuz iki idi. Carnegie'nin gayretli sekreteri James Bertram, gösterişli neoklasik cephelerden hoşlanmıyordu ama pek çok kasaba konseyi, yeni yerel kütüphanelerinin prestijini ortaya koyması için bu tür süslemeleri tercih ediyordu.

Bu berrak zihinli, süreklilik arz eden ve başkalarının hâlinden anlayan cinsten mücadelesiyle Carnegie, gerçekten de halk kütüphanesinin altın çağını başlatmıştı.

Kurguya Âşık Olmak

Halk kütüphanesi hareketi, kurgu üzerine verilen bitmek bilmez savaşta uzatmalı bir muharebe daha yapılması için bir fırsat yarattı. Neredeyse matbaanın icadından beri okumayı ahlaki amaçların bir aracı hâline getirme çabaları, saldırılarının hedefine kurguyu oturtmuştu. 16. yüzyılda İspanyol yetkililer, şövalye öykülerinin Amerika kıtasına ihraç edilmesini yasaklamış ancak yasağı uygulamada pek de başarılı olamamışlardı. Neredeyse kütüphane gelişiminin her bir kuşağı, hafif eğlence amaçlı bu zararlı eserlerin kütüphanelerin dışında bırakılması için çabalamıştı. Bunlar başları döndürecek ve zihinleri bulandıracak, Sir Thomas Bodley'nin "boş kitaplar ve çer çöp" dediği türden şeylerdi.

Eleştirenler, içlerinden bazıları bunu yapmayı denese de, kurgunun muzır etkisine dair elle tutulur bir bulgu sunamıyorlardı. 1840'ta New York Lisesi (the New York Lyceum), roman okumanın "delirmenin daimî nedenlerinden biri" olduğunu, "bazı Fransız akıl hastanelerinden edinilen raporlara" dayanarak iddia eden bir kitapçığı dolaşıma sokmuştu.[35] Söylemek gerekir ki bu, güvenirliği zayıf bir dayanaktı; özellikle de bu örnekte olduğu gibi "dinî veya ahlaki türde olanlar haricinde" tüm kurgu eserleri dışarıda bırakacak bir kütüphanenin reklam kampanyasının parçası olarak öne sürüldüğünde.

Bu gibi absürtlüklere rağmen kurgu eser okumanın kötü etkilerine olan inanç, 19. yüzyılda romanlar, yayımcılık endüstrisinin açık ve net temel taşı hâline geldiğinde bile gücünü korudu. Kurguya düşkünlük ile kurgunun zararlı etkileri olduğuna dair süregelen inanç arasındaki bu karmaşık ilişki, Jane Austen'in eserlerinde güzel bir biçimde yansıtılır. Bu eserlerde romanlara en çok bağımlı olan kadın kahramanlar, aynı zamanda sığ erkeklere çekim duyan ve etkileyici üniformalı genç subaylara kapılıp gitmesi en muhtemel olan kadınlar oluyordu. Ancak Austen, halkın kendi romanlarını okuyup okumaması konusuna çok önem veriyor ve daha üst düzey müşterilere hitap eden kimi ödünç veren kütüphanelere de bizzat müdavimlik ediyordu.[36]

Ödünç veren kütüphaneler, kurgu eser ticareti yapmaktan pek bir esef duymuyordu çünkü bu eserler onların can suyu ve varlık nedeniydi. Mudie's gibi Londra merkezli kurumlar ise daha seçici olabiliyor, yalnızca tarih, seyahat yazını ve klasik eserleri değil, önemli birer edebiyatçı olarak tanınmaları sayesinde kabalık ve müstehcenlik eleştirilerinden kurtulan yazarları da tercih edebiliyordu. Mudie, endüstri üzerindeki ekonomik gücünü kullanarak zarif edebî eserler alanında ahlak bekçisi görevi görmekten gayet memnundu. Onun için daha zorlu olan ise, üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı, giderek büyüyen ucuz roman dünyasıydı.

Tüm sınıflardan okuyucuların, kendi dönemlerinin kurgu eserleriyle daha çok ilgilenmek istediğinden ise hiç şüphe yoktur. Bu ilgi karşısındaki argümanlar da zamanla çöktü. Üyelik temelli kütüphanelerin mütevellileri, kurgu eser alımını, yeni okurların sonra daha ciddi kitaplara geçeceği umuduyla, okuma alışkanlığını benimsetmenin bir yolu olarak meşrulaştırdılar. Bu

35 Glynn, *Reading Publics*, s. 5.

36 Lee Erickson, 'The Economy of Novel Reading: Jane Austen and the Circulating Library', *Studies in English Literature, 1500–1900*, 30 (1990), s. 573–90.

iyimser öngörü, tüm bulgular durumun tam tersi olduğunu gösterdiğinde bile sık sık gündeme geldi. New York İşçi Enstitüsü'nün yıllık raporu, sık sık, ama herhangi bir istatistiki kanıt olmaksızın, kurgu eserlere olan ilginin düşüşte olduğunu iddia ediyordu. Ama sonra üye sayısı düşmeye başladı ve 1871'de kütüphane, Benjamin Disraeli'nin moda olan yeni romanı *Lothair*'den tam 700 nüsha satın aldı.

Maddi kaynakları vergi mükelleflerince sağlanan birer kurum olarak halk kütüphaneleri, bir ölçüde bu ivedi ekonomik zorunluluklardan uzaktı. 1870 ile 1920 yılları arasında kurguya açılan savaş dur durak bilmeden ilerlemiş ve zirve yapmış, hücuma kütüphanecilerin yeni ulusal mesleki örgütleri olan Büyük Britanya'daki Kütüphane Derneği (the Library Association), Amerikan Kütüphane Derneği (the American Library Association, ALA) ve *Association des Bibliothécaires de France* (Fransa Kütüphaneciler Derneği) gibi kurumlar önderlik etmişti. Bu örgütlerin üyeleri doğuştan birer savaşçı değillerdi. Birinci Dünya Savaşı arifesinde, ALA yıllık buluşmalarının kırkıncı yılını kutlamaktayken, Burton E. Stevenson bu kurum hakkında şöyle düşünüyordu:

> "Tek düze, kendini geleneklere sarıp sarmalamış, kendi fikri alışkanlıkları çerçevesinde düşünüp giden, büyük oranda teknik detaylarla ilgili meselelere odaklanan bir mesleki örgüt. Üyeleri sessiz, kendi hâlinde, düzgün davranışlı kişiler; aynı hobiye değer veren ve bir eserin fazlasıyla ödünç alınmasının bir erdem mi yoksa bir ayıp mı olduğu konusu hariç her şeyde hemfikir olan kimseler.[37]

Kısacası, halk kütüphaneleri prensipte ciddi tarih, coğrafya eserlerine ve anlaşılabilir teknik ve bilimsel kitaplara öncelik vermeyi sürdürse de, 1890'lara gelindiğinde raporları, ödünç alınan kitapların %65 ile %90 kadarının kurgu eserler olduğunu gösteriyordu.[38] Bu göz ardı etmek için fazla güçlü bir akımdı. Kütüphaneciler odaklarını, kullanıcılarını düzgün türden kurgu eserlere yönlendirmeye kaydırdılar. Hoş görülebilecek önemsiz türden kitaplarla, Avrupa ve Amerika'daki okuyucuların çok seveceği, ucuz, sansasyonel romanların yayımlanmasında görülen patlamada kendine bolca yer bulan "zararlı" kitaplar arasındaki farkı gördüler.

37 Alıntılayan Arthur P. Young, *Books for Sammies: The American Library Association and World War I* (Pittsburgh, PA: Beta Phi Mu, 1981), s. 10.

38 Altick, *The English Common Reader*, s. 231.

1893 yılında ALA, 5.000 önerilen eserden oluşan ilk küçük kütüphane rehberi serisini çıkardı. Buradaki eserlerden yalnızca 803'ü kurgu eserlerdi. Önerilen eserler, Sir Arthur Conan Doyle ve George Alfred Henty gibi dönemin yazarlarını içerse de, Horatio Alger ve Ouida gibi sevilen daha eski yazarları dışarıda bırakıyordu. Klasik eserler de sıkı denetlemeye alınmıştı: Fielding ve Sterne rehbere dâhilken, Richardson ve Smollett değildi.[39] İngiltere'de büyük kurgu tartışması, kapalı kitaplıklardan açık erişime geçiş ile yakından ilişkiliydi. Pek çok okuyucu, seçimlerini bir ödünç verme masasına sunmadan önce bir katalogdan seçim yapma zorunluluğunu göz korkutucu buluyordu; kitaplara kendi başınayken göz atabilmek özgürleştirici bir deneyimdi. Kütüphaneciler, kendi gözetim işlevlerinin zayıflatılmasını esefle karşılıyor, ayrıca kendi hâllerine bırakılan okuyucuların kurgudan başka bir şey seçmeyeceğinden korkuyorlardı. Yaygın olarak uygulamaya konan bir çözüm, kurgu olmayan eserlere erişimi serbest bırakıp, kurgu eserleri erişime kapalı kitaplıklarda tutmaktı. Daha dolambaçlı bir çözüm ise iki türü karıştırıp, roman arayanların daha talepkâr eserlere de maruz kalmasını sağlamaktı.[40] Amerika'da kütüphanecilerin daha tartışma yaratan türden eserleri merkez kütüphanede tutup, bunları kütüphanenin şubelerine göndermeyi reddetmeleri rutin bir durumdu.[41]

İngiltere ve Amerika'daki kütüphane camiaları arasındaki önemli bir fark, çalışanları arasında giderek artan farklılıktı. Amerika'da ufak yerleşim yerlerinde kütüphanelerin aniden çoğalması, pek çok kadın kütüphanecinin işe alınmasını beraberinde getirdi. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Amerikan kütüphanelerindeki çalışanların %85'i kadınken, İngiltere'de bu oran tam tersi yöndeydi. Pek çok kadının daha düşük konumlarda çalıştırıldığı ve erkeklerden daha az maaş aldığı kesinlikle doğrudur ama bu tüm kadınlar için geçerli olan bir durum değildi. Los Angeles'taki halk kütüphanesine, 1880 ile 1905 yılları arasında, yedi kadın kütüphaneci başkanlık etmişti ki bu, dikkat çekici bir seri idi. Bu kadınlardan sonuncusu olan ve bir kütüphane okulundan mezun olan ilk Los Angeles kütüphanecisi konumundaki Mary Letitia Jones, yerini bir erkeğe terk etmesi için istifası emredildiğinde bu emri

39 Evelyn Geller, *Forbidden Books in American Public Libraries, 1876–1939* (Westport, CT: Greenwood, 1984), s. 54–5; Esther Jane Carrier, *Fiction in Public Libraries 1876–1900* (New York, NY: Scarecrow Press, 1965).

40 Robert Snape, *Leisure and the Rise of the Public Library* (London: The Library Association, 1995), s. 56–7.

41 Geller, *Forbidden Books*, s. 84.

reddetti. Jones ulusal çapta destek gördü ve olay, Los Angeles kadınlarının da bir gösterisine yol açtı. Açmaz, ancak Jones Pennsylvania'daki Bryn Mawr College'da kütüphaneci olmak üzere Los Angeles'tan ayrıldığında çözüldü.[42]

Bu büyük kadın kütüphaneci akını halk kütüphanelerini nasıl etkiledi? Elbette kimi önde gelen şahsiyetler, homurdanarak kütüphane ortamının kadınsılaştığını düşünmüşlerdi. Bu homurdanmalar büyük oranda kütüphanelerin evsiz ve işsizleri acaba biraz fazla mı hoş karşıladığı yönündeki endişeler bağlamında görülüyordu. 1894 yılında ALA'in başkanı olan Josephus Larned, kütüphanelere gazete okumak için gelen kişilerin acaba hiç başka bir şey de okuyup okumadığını sormuştu: "Bunlar, büyük çoğunlukla aylak ve leş gibi kokan, okuma odalarındaki mevcudiyetleriyle bu odalardan daha çok faydalanabilecek olan pek çoklarını iten bir grup değil mi?"[43] Ancak 1894 tarihli ALA araştırmasının başlıca sorusu olan "Şimdi yaygın olduğu ölçüde kurgu eser okunmasına karşı mısınız?", New York'taki ücretsiz ödünç veren bir kütüphanenin başı ve bir kadın olan Ellen Coe tarafından sorulmuştu. Kadın kütüphanecilere, çocuk kitaplarını (ve bu kitapların okunacağı odaları) kütüphanelere sokmadaki öncü rolleri gereği haklarını teslim etmek gerekir. Ama onlar da uygunsuz kurgu eserlere duydukları nefretin yoğunluğu konusunda erkek meslektaşlarından hiç de aşağı kalmıyorlardı.

ALA rehberinin birbirini takip eden edisyonları bolca değişikliğe uğradı. Thomas Hardy, Henry James ve Émile Zola'nın üçü de 1904'teki edisyondan çıkarılmıştı, ancak *The Red Badge of Courage* (*Kızıl Cesaret Nişanı*) ve H. G. Wells'in *The War of the Worlds*'ün (*Dünyalar Savaşı*) cezaları 1908 edisyonunda tehir edilmiş ve bu eserler edisyona girebilmişti. Kimi sansür istekleri okuyuculardan geliyordu. Özellikle de kütüphanecilerin kurguya yönelik yaklaşımları daha rahat bir hâle geldikçe okurlar, sansür taleplerinde daha büyük rol oynayacaklardı. Birinci Dünya Savaşı'nda birliklere kurgu eserler tedarik edilmesi pek çok tabuyu yerle bir ederken, savaş sonrasında komünizmin getirdiği sınama, spot ışıklarını kurgu dışı eserlere çevirdi. 20. yüzyılda kızıl tehlike, pornografi ve cinsellikte aşırı serbestlik, Sir Arthur Conan Doyle'un Sherlock Holmes romanlarından çok daha büyük birer tehdit olarak görüldü.

42 Orlean, *The Library Book*, s. 130–32, 141–4.

43 Geller, *Forbidden Books*, s. 42–3. Ayrıca bkz. Charles Johanningsmeier, 'Welcome Guests or Representatives of the "Mal-Odorous Class"? Periodicals and Their Readers in American Public Libraries, 1876–1914', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 260–92.

Kütüphanenin 19. yüzyıldaki toplumsal reformun bir aracı olma kimliğini bir kenara itip, çekingenlikle yeni bir rolü, kişiler için bir aydınlanma, kendini geliştirme ve kurtarma kaynağı olduğu kadar eğlence endüstrisinin de bir parçası olma rolünü benimsemesi, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldu. Bu, kütüphanenin telekomünikasyon çağının yeni tehditleri olan radyo, sinema ve en sonunda da televizyon ile boğuşmaya başlamasından bile önceydi. Tüm bu icatlar boş zamanlar için okuma karşısında karşı çekici birer alternatif olacaktı. 20. yüzyıl geçtikçe, kurgunun aslında kütüphanenin, demode olmak karşısındaki ana savunması olduğu ortaya çıkacaktı. Hayatta kalmanın sırrı, kurguya âşık olmaktı.

ALTINCI KISIM

KİTAPLARA KARŞI SAVAŞ

ON ALTINCI BÖLÜM

YİRMİNCİ YÜZYILI SAĞ SALİM ATLATMAK

6 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri Almanya'ya savaş ilan ettiğinde, Amerikan kütüphane camiası, üç yıl süren ve rahatsızlık yaratan tarafsızlığı bir kenara atıp kendisini ulusunun davasına adadı. Kütüphaneler savaşın dinamosu oldu ve vatanseverce çabalarının harareti konusunda diğer teşkilatlarla âdeta rekabete girdi. Kütüphaneciler, vatandaşlarının savaşın nedenlerini açıklayan kitaplara erişebilmesini temin etmede pratik bir rol oynadılar. Alman yanlısı eserler sessizce dolaşımdan kaldırılırken, Alman dili, edebiyatı ve hatta yiyecek ürünlerine karşı genel bir saldırı başladı: Sauerkraut'un adı özgürlük lahanası, Frankfurter'in adı ise özgürlük sosisi oldu.[1] Kütüphane Savaş Konseyi'nin Güneybatı Birimi'nin başı olarak atanmış olan Everett Perry, kütüphanecilerine "Alman Kultur'ünü öven" tüm kitapları bulup atmalarını emretti.[2] Önde gelen kamu binaları olarak kütüphaneler, savaş tahvillerinin reklamının yapılmasında, Kızıl Haç için üye toplanmasında ve en yakın askerlik şubesinin yolunu göstermede ellerinden gelen tüm çabayı veriyorlardı. Amerikan Kütüphane Derneği için savaş, değerini kanıtlamak adına büyük bir fırsattı. Kasım 1918'e gelindiğinde YMCA ve Carnegie Vakfı arasındaki iş birliği ile dernek, Amerika'daki talim kamplarının her birinde kütüphaneler kurmuş ve donatmış, ayrıca Fransa'daki Amerikan Yurt Dışı Sefer Gücü'ne de 1 milyonu aşkın kitap göndermişti.[3]

---

1 Erik Kirschbaum, *Burning Beethoven: The Eradication of German Culture in the United States during World War I* (New York, NY: Berlinica, 2015).

2 Susan Orlean, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018), s. 176; Wayne Wiegand, *"An Active Instrument for Propaganda": The American Public Library during World War I* (New York, NY: Greenwood, 1989).

3 Arthur P. Young, *Books for Sammies: The American Library Association and World War I* (Pittsburgh, PA: Beta Phi Mu, 1981).

1941 yılında Pearl Harbour'a yapılan Japon saldırısı benzer bir vatansever kitapseverlik dalgası yarattı. Los Angeles'ın başkütüphanecisi olan Althea Warren, Zafer Kitap Kampanyası'nı (Victory Book Campaign) yürütmek için kütüphanesinden dört ay izin almıştı: bu kampanya, ordu okuma odaları, askerî hastaneler ve talim kampları için kitap toplamak adına tüm ulusu kapsayan bir girişimdi.[4] Nisan 1942'ye gelindiğinde 6 milyon eser toplanmış ve dağıtılmak için sınıflandırılmıştı. Bu gayretler, 1942'deki ALA toplantısında açılış konuşması yapan Başkan Roosevelt tarafından da minnettarlıkla karşılanmıştı. İngiltere'deki kütüphaneciler de keza her iki savaşa da müdahil olmuştu. Çalışma saatleri, yeni vardiya düzenlerine uyması için uzatılmış, evlerinden uzaklarda görevlendirilen askerlere de geçici okuma kartları çıkarılmıştı. Kütüphanecilik mesleğinde kutsal bir şey olan kitapları geç iade etme cezaları bile bazen, geç iade edenler askerse affediliyor veya unutuluyordu.

Savaş zamanında, özellikle de doğrudan savaş alanı olan yerlerde güçsüzlük hissi, en az korku kadar yıpratıcı olabilir. Kütüphaneler millî bir davaya bağlanmış halkların sınırsız enerjilerinin yönlendirilmesinde belli bir rol oynadılar. Topyekûn savaşın ekonomik ve insani talepleri, yaşamın ritmi üzerinde radikal bir değişiklik yarattı. Bu tekinsiz zamanlarda kitaplar, tanıdık bir dayanak, hem bir konfor hem de kaçış kaynağı idi.

Hitler de gözünü kütüphanelere dikmişti. 1933'te iktidara gelmesinden sonraki ilk icraatlarından biri, özellikle küçük kasaba ve köylere odaklanan yeni bir halk kütüphaneleri programını duyurmak olmuştu. O güne kadar Alman halk kütüphaneleri, koleksiyonlarını kurmada çoğunlukla bağışlara ve yerel hibelere dayanmıştı ve bunlar da genelde devri geçmiş ve çekici bulunmayan eserlerden ibaretti. Şimdi, kamu kaynaklarının büyük desteği ile halk kütüphanesinin çehresi değişiyordu. 1934'te Almanya'da 9.494 kütüphane vardı. 1940'a gelindiğinde bu sayı 13.236'ya yükselmişti.[5]

Tabii ki tüm bunların açık bir ideolojik amacı vardı. Uygun olmayan kitaplar veya Erich Maria Remarque (*Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*) gibi hoş görülmeyen yazarların kitapları, dolaşımdan kaldırıldı; ancak bu talimatların ne ölçüde yerine getirildiği, yerel kütüphanecinin bu talimatı ne kadar içten

4 Orlean, *The Library Book*, s. 202.

5 Margaret F. Stieg, 'The Second World War and the Public Libraries of Nazi Germany', *Journal of Contemporary History*, 27 (1992), s. 23–40. Ayrıca bkz. Margaret F. Stieg, *Public Libraries in Nazi Germany* (Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press, 1992).

benimsediğine ve stoklarını ne kadar iyi bildiğine bağlıydı.[6] Savaş gelip çattığında kendilerini savaşan askerler için kitap toplama görevine vermek, onlar için daha kolay bir şeydi. 1939 sonbaharında Almanya'daki halk kütüphaneleri, 8 milyon kitabı paketleyip birliklere gönderdi. Luftwaffe, hava üslerinde 1.000'i aşkın yeni kütüphane açtı ve bunların tamamının donatılması gerekliydi. Savaşın gidişatı Almanya'nın lehine ilerlerken, büyük kütüphanelerin müdürlerine, fethedilen Avrupa'nın kütüphanelerini tarayıp, buralarda bulunan ve Alman kültürünün örnek metinleri olan eserleri bulup Reich kütüphanelerine, vatanlarına iade etmeleri için ikincil bir görev verildi. İmhası kararlaştırılan grupların kültürel hazineleri aranıp tarandı ve yok edildi.



23. Birinci Dünya Savaşı sırasında askerlere kitap tedarik etmek bir ulusal çaba hâline geldi. Askerî kütüphanelere, hastanelere ve resimde Texas'ta, 1917 yılı dolaylarındaki bir örneği görülen kamyon kütüphanelerine milyonlarca kitap tedarik edildi.

20. yüzyılın endüstriyel savaşı, nihai olarak kıta Avrupa'sının kütüphane stokları üzerinde çok korkunç bir tahribat yaratacaktı. Ancak bombalamanın ve daha bilinçli bir biçimde hedef gözeterek gerçekleştirilen imhaların neye

6 1929 tarihli *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu en önemli savaş karşıtı kitaptı. Savaşta madalya kazanmış eski bir asker olarak Hitler bu kitaptan fazlasıyla nefret ediyordu.

mal olduğunu saymadan önce, şunu da hatırlamak gerekir: kütüphaneler savaşın yalnızca birer kurbanı değil, çatışmaların etkin birer tarafıydılar da. Bu özellikle de üniversite ve laboratuvarlardaki teknik ve bilimsel kütüphaneler için geçerliydi. Bu koleksiyonları korumak da, bilimsel verinin uluslararası dolaşımını sınırlamak da savaşta birer öncelikti. Barış zamanında normal bilimsel bilgi alışverişi sayılan şeyler şimdi sıkı sıkıya korunan devlet sırları hâline gelmişlerdi.[7] Halk kütüphaneleri de kendi üstlerine düşeni yaptılar. New York Halk Kütüphanesi ve British Museum'un rakipsiz harita koleksiyonlarında, Kuzey Afrika, İtalya ve Fransa'da karşı saldırılara hazırlanan Müttefikler için, harekâtla ilgili olabilecek tüm veriler için taranmıştı.

En önemlisi de, kütüphanelerin halkı savaşa hazırlamada ve mücadele azmini güçlendirmede kritik bir rol oynamasıydı. Temmuz 1939'da Alman Reich kütüphane teşkilatı, Polonya'daki Alman azınlıklar hakkında on üç kitabın halk kütüphaneleri tarafından alınmasını emretti. Aynı yıl, "İngiltere ve Fransa hakkındaki kitapların, savaşa devam etme gücünü ve Alman tarafının zaferi için duyulan iradeyi güçlendiren türde bir içeriğe sahip olup olmadıklarının görülmesi için denetlenmesi" yönünde talimatlar verildi.[8] Nazilerin iktidara gelişlerinin ardından kütüphanelerden atılan Marksist ve Sovyet yanlısı metinler, Ağustos 1939'da Ribbentrop-Molotov paktının imzalanmasının ardından, kısa süreliğine de olsa sessiz sedasız tekrardan dolaşıma sokuldu. Bu gibi önlemlerin gönülsüz bir kütüphane camiasına dayatıldığını veya okurlardan yaygın tepki gördüğünü düşünmek yanlış olur. 1917 yılında Amerikan kütüphanecileri, Bolşevizm'e duydukları sıkı nefreti göstermek ve raflarındaki sosyalistçe duygu ve düşünceler içerebilecek herhangi bir eseri ortadan kaldırmakta birbirleriyle yarışmışlardı.[9] Aynı etkin vatanseverlik, daha fazla tartışma yaratacak biçimde, Soğuk Savaş esnasında da görülecekti.

Savaş beraberinde hem sınırların gevşetilmesini hem de zevklerin kabalaşmasını getirdi. Bu da kütüphanelerin savaş dönemi tarihinde yankı buldu.

---

7 Pamela Spence Richards, 'German Libraries and Scientific and Technical Information in Nazi Germany', *Library Quarterly*, 55 (1985), s. 151–73; Pamela Spence Richards, 'Aslib at War: The Brief but Intrepid Career of a Library Organization as a Hub of Allied Scientific Intelligence 1942–1945', *Journal of Education for Library and Information Science*, 29 (1989), s. 279–96.

8 Stieg, 'Second World War', s. 27.

9 Wayne Wiegand, 'In Service to the State: Wisconsin Public Libraries during World War I', *Wisconsin Magazine of History*, 72 (1989), s. 199–224; Daniel F. Ring, 'Fighting for Their Hearts and Minds: William Howard Brett, the Cleveland Public Library, and World War I', *Journal of Library History*, 18 (1983), s. 1–20.

Savaşların başlangıcında kütüphane kullanıcıları daha çok tarih eserleri ararken, 1943'e gelindiğinde Alman kütüphaneciler, "neşe veren kitaplara", hafif kurgu eserlere çok baskın bir talep olduğunu fark etmişlerdi. Bombalar yağarken kitaplar, mevcut dertlerden kurtulmanın bir yolu, endişeleri, kişi bir kez daha gerçeklikle yüzleşmek zorunda kalana kadar en azından kısacık bir süreliğine bir kenara itmede son bir çareydi. Savaşın getirdiği taşkın duygular, insanlara keyif, zafer duygusu, korku ve felaket hislerinin zirvelerini yaşattı. Kütüphane camiası tüm bu deneyimleri paylaştı ve hem savaşan askerlerin hem de onları ana vatanlarında destekleyenlerin yüreklerini, barış zamanında yapmaları neredeyse imkânsız olan şeyler yapabilmeleri için coşturmakta çok önemli bir rol oynadı. Kütüphaneler asla savaşın masum kurbanları olmadılar: bizzat kütüphaneler de birer silah hâline getirilmişlerdi. Topyekûn savaş zamanında kütüphanelerin rolleri her zamankinden daha önemli oldu.

Topyekûn Savaş

Kütüphaneler her zaman fetihçi orduların bir hedefi olmuştu ancak sivil nüfusu ilk kez topyekûn savaş dehşetiyle karşı karşıya getiren, 19. yüzyılda askerî teknolojideki ilerlemelerdi. Bir Fransız-Alman şehri olan Strazburg'da, görece erken bir tarihte, 1765'te Jean-Daniel Schoepflin'in kişisel koleksiyonunu halkın kullanımı için bağışlaması ile bir halk kütüphanesi kurulmuştu. Bu kütüphane, Fransız topraklarının her bir yanında olduğu gibi Fransız Devrimi sırasındaki el koymalar ile kayda değer ölçüde büyümüştü.[10] 1846'ya gelindiğinde koleksiyon 80.000 kitaba ulaşmıştı ve üniversite kütüphanesiyle birleştirildiğinde daha da büyüyecekti. Her iki koleksiyon da Temple-Neuf kilisesindeki yeni bir mekâna nakledildiğinde kütüphane, matbaanın ilk döneminden kalma 5.000 eser ve 1.600 el yazması dâhil 300.000 eserden oluşuyordu. Protestan papaz okulunun yine bu kilisede tutulan koleksiyonunda da, Reformasyon döneminden kalma paha biçilemez bir kitapçık koleksiyonu da dâhil olmak üzere bir 100.000 cilt daha vardı. 24 Ağustos 1870 gecesi, bu üç kütüphane de Alman topçusunun kullandığı yangın bombaları tarafından tamamen yok edildi.[11]

10 Graham Keith Barnett, 'The History of Public Libraries in France from the Revolution to 1939' (PhD thesis, Fellowship of the Library Association, 1973), s. 352–3.

11 Sarah Wentzel, 'National and University Library of Strasbourg', David H. Stam (ed.), *International Dictionary of Library Histories* (2 cilt, Chicago ve London: Fitzroy Dearborn, 2001), s. 459–61.

1681'de XIV. Louis tarafından ilhak edilmesine dek Strazburg, hep bir Alman şehri, hatta Kutsal Roma İmparatorluğu'nun en büyük şehirlerinden birisi ve de Alman kitap üretimi ile Alman düşünce hayatının önde gelen merkezlerinden biri olmuştu. Şehrin Fransa'dan geri alınması, 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'nda Almanların başlıca hedeflerinden biriydi. Bu nedenle, Prusya orduları Fransız ordularını Sedan ve Metz'de ezip geçerken Strazburg ise kuşatma altına alınmıştı. Bu tür kuşatmalar, Orta Çağ'dan beri savaşın sık görülen bir yönü olmuştu. Yeni olansa endüstriyel silahların gücünün, sivil nüfusu perişan etmek için kullanılabilmesiydi. Prusya güçleri yüksek kalibreli toplarını Orta Çağ kasabasının merkezini hedef alacak şekilde ayarladığında, bu, askerî stratejide kesin bir değişime işaret eden bir dönüm noktası teşkil etti.

Avrupa'nın sanayileşmiş uluslarının vahşi yıpratma savaşları verdiği gelecek yüzyılda bu türden, ders niteliğinde çok örnek görülecekti. Koca şehirler moloza çevrilirken, şehir sakinleriyle birlikte kütüphaneler de kayıplar verecekti. Bu türden bir yıkım hiçbir zaman tamamen rastgele veya amaçsızca değildi. Fransa 1871'de teslim olduğunda, Alsace ve Lorraine Prusya'ya bırakıldı. Strazburg Üniversitesi, Kayzer Wilhelm Üniversitesi olarak yeniden kurulurken, kütüphanesi de 1895'te yeni bir binada açıldı. Daha 1875 yılında neredeyse tümü Alman olan 2.700 kurum ve kişi, kitap ve para desteği çağrısına yanıt vermiş, toplamda 400.000 kitap bağışlamıştı. Bonkör bir yıllık kitap alım bütçesi, Alsace ve Lorraine'in tekrar Fransa'ya katıldığı 1918'e gelindiğinde kütüphanenin, koleksiyonunu 1 milyonu aşkın kitaba yükseltebilmiş olmasını sağladı. Bu tam bir Almanca kütüphanesiydi ve Almanların Strazburg üzerindeki hak iddiasının elle tutulur bir simgesiydi. Yeniden Almanlaştırma programı büyük ölçüde başarılı oldu: 1918'e gelindiğinde Alsace nüfusunun yalnızca dörtte biri Fransızca biliyordu. Bu durum, 1918'den sonra Alsace'ı Fransızca konuşulan bir yer hâline getirmeyi amaçlayan ve 800 yeni Fransızca kütüphanesinin açılmasıyla başlayan, Almanlarınki kadar kararlı bir girişim doğurdu. 1927'ye gelindiğinde Fransız Kitap Teşkilatı (Oeuvre du Livre Français), 2.275 kütüphaneye 200.000 kitap tedarik etmişti.[12] Bunun gibi, devlet inşasının hizmetine sunulan kütüphanenin böyle siyasi olaylara sahne olması, tartışmalı bir sınır bölgesinin kaçınılmaz kaderiydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın mekanize olarak yürütülmesi, cephe hattına yakın olan kasabaların yıkıma uğramasının kaçınılmaz olacağı anlamına geliyordu. Arka arkaya topçu baraj ateşleri, Kuzey Fransa'da, Arras, Béthune,

12 Barnett, 'Public Libraries', s. 353–4, 603–4.

Montdidier, Ham, Roye, Péronne, Mézières, Saint-Quentin, Soissons, Compiègne, Rethel, Noyon, Pont-à-Mousson ve Reims gibi yerlerde bir dizi kütüphanenin imha olmasına veya ağır zarar görmesine neden oldu. En acımasızca olanı, Nancy'deki üniversite kütüphanesinin, ateşkesten sadece on gün önce 155.000 kitap kaybetmesiydi.[13] Açık ara en kötü şöhretli ve uluslararası arenada bolca yankı bulan kayıp, Belçika'daki Leuven Üniversitesi'nin kütüphanesiydi. Belçika'nın tarafsızlığının ilerleyen Alman ordusu tarafından ihlal edilmesi uluslararası kamuoyunda tepki çekerken, bu tepki, Leuven'in Orta Çağ'dan kalma şehir merkezinin 25 Ağustos 1914'te imha edilmesinin yarattığı dehşetle daha da güç kazandı. Alevler, Avrupa'nın en eski ve seçkin üniversite kütüphanelerinden birini tamamen yuttu.[14]

Silahlar sonunda 1918 yılında sustuğunda, Leuven üniversite kütüphanesinin yeniden kurulması, artık savaşın sonsuza kadar ortadan kaldırılabileceği umudunun bir sembolü oldu. Versay Antlaşması'nın hükümleri, yenik Almanların imha edilen kitapların yerine yenilerini koymalarını gerektiriyordu ve üç yıl içerisinde, 210.000'i Almanya'dan olmak üzere 450.000 kitap toplanmıştı. Her bir kitaba, Alman tazminatı olduğunu belirten bir etiket ekleniyordu. Dünyanın dört bir yanından, özellikle de Amerika'dan bolca bağış geldi. Yeni üniversite kütüphanesi bir Amerikalı mimar tarafından tasarlanmış ve Amerikalıların parasıyla inşa edilmişti. Tırabzan parmaklığına yerleştirilmesi teklif edilen "Alman öfkesi tarafından yerle bir edildi, Amerikan bağışlarıyla tekrar inşa edildi" yazısının yerleştirilmesi, Almanların hâlen komşuları olduğunun farkında olan üniversite yönetimi tarafından engellendi.[15] Alman orduları 1940'ta geri döndüğünde, üniversite yönetiminin diplomatlara yaraşır biçimde kendine hâkim oluşunun pek de bir anlamı olmayacaktı.

Hayatta kalan ve bitap düşmüş kimseler için Birinci Dünya Savaşı, tüm savaşları bitirecek olan savaş gibi görünmüş olmalıysa da, sivillere verilen zarar büyük oranda cephe hattına yakın kasaba ve şehirlerle sınırlıydı. İkinci Dünya Savaşı, tamamen farklı bir boyutta bir zararı ilk kez yaşatacaktı. Bu, göklerden ölüm yağdıran bombardıman uçaklarının savaşıydı. Aşağıda sıkışıp kalmış halk için bu durum, her gece dehşet, bitkinlik ve ölüm getiriyordu.

---

13 a.g.e.

14 Margaret E. Parks, 'Catholic University of Louvain Library', Stam, *International Dictionary of Library Histories*, s. 244–7.

15 Chris Coppens, Mark Derez ve Jan Roegiers (ed.), *Leuven University Library, 1425–2000* (Leuven: Leuven University Press, 2005), s. 196–298.

Şehirlere halı bombardımanı yapılması esnasında evler ve fabrikalar, demir yolları ve kamu binaları, limanlar ve kütüphaneler arasında pek ayrım yapılmıyordu.

Avrupa, yaşanacakların ilk emaresini Polonya'nın Almanlarca işgalinde gördü. 1 Eylül 1939'da Alman birlikleri sınırı aşıp Polonya içlerine dalarken, savunmasız Wielun kasabası pike bombardıman uçakları tarafından yerle bir edildi. Varşova'daki ulusal kütüphane ağır zarar gördü. İki savaş arası dönemin askerî stratejilerinde, bombardıman uçaklarının hedeflerine ulaşmalarını önlemenin neredeyse olanaksız olduğu kabullenilmişti. Fransa, Belçika, Britanya ve Hollanda'daki kültür kurumları, en değerli eserlerini sessiz sedasız güvenli yerlere taşımaya başladılar. Başlangıçta bu koruma önlemleri ağırlıklı olarak paha biçilmez sanat eserlerine odaklandı. Ne olursa olsun, ailelerin savaş nedeniyle görevlendirmeler ile parçalanması ve alternatif eğlence biçimlerinin kısıtlanması sonucunda, sivillerin moralinin yüksek tutulmasında kütüphanelerin önemli bir rol oynayacağı gayet farkında olunan bir gerçekti. Dolayısıyla, Mayıs 1940'ta Alman Wehrmacht'ı batıya yönelik saldırısını başlattığında, kütüphanelerin stoğunun çoğunun taşınması için pek de bir şey yapılmamıştı.

Hollanda'da ilk hava saldırıları, bir liman şehri olan Middelburg'un kütüphanesini yerle bir ederken, Rotterdam'ın koca eski şehir merkezinde taş taş üstünde bırakmadı. 16 Mayıs 1940'ta Leuven kütüphanesi bir kez daha küle çevrilirken, bu kez 1 milyon kitap kaybedildi. 1914'te Almanlar, kütüphaneyi imha eden topçu baraj ateşini provoke ettiği için bir Belçikalı keskin nişancıyı suçlamışlardı. Doksan üç önde gelen Alman bilim insanı, sanatçı ve düşünür, bu görüşü ve Almanya'nın misilleme hakkını destekleyen bir mektubu imzalamaya ikna edilmişti. 1940'ta bir Alman soruşturma komisyonu, geri çekilmekte olan Britanyalıları kütüphaneyi ateşe vermekle suçladı. İki meşrulaştırma girişimi de uluslararası kamuoyunun görüşünde pek bir değişim yaratmadı.[16]

16 Leuven Üniversitesi'nin maruz kaldığı son vandalizmin Belçika siyasetinin bir sonucu olarak yaşandığını söylemek gerekir. 1968'de üniversite ikiye ayrıldı ve yeni, dili Fransızca olan bir üniversite, Louvain-la-Neuve'e taşındı. Kütüphane de bu iki üniversite arasında eşit bir biçimde ikiye bölündü. Bölme yöntemi basit ancak sıra dışıydı: kütüphanedeki yer bilgisi kodu tek sayıyla bitenler Leuven'de kalırken çift sayıyla bitenlerse Fransızca dilli üniversiteye gönderildi. Her bir kütüphane 800.000'er bin kitap aldı.



24. 1940'taki bombardımanda harap olmasına rağmen hâlâ ayakta kalan, Hollanda'daki Middelburg şehrinde bulunan kütüphanenin cephesi. Bombalar ve yangın ile imha, kütüphane tarihinde açık ara en yıkıcı dönem olan İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki pek çok büyük kütüphanenin yürek burkan kaderi olacaktı.

Almanların Fransa'ya girişi, Beauvais ile Loire Nehri üzerindeki önemli bir haberleşme merkezi olan Tours'daki belediye kütüphanelerine mal oldu. Caen'in bombalanması şehre ve üniversite kütüphanesine yarım milyon kitaplık kayıplar verdirdi. Fransız hükümeti, başkentlerinin paha biçilmez kütüphanelerini Paris'i bir açık şehir ilan ederek kurtardı. Aslında Fransızların kargaşa içindeki geri çekilmeleri, kitapları güvenli yerlere göndermenin tehlikelerini gözler önüne serdi. Zira pek çok gönderi, güneye kaçan sığınmacıların felaket biçimde tıkadığı yollarda kaybolup gitti. Fransızların hızlı teslim oluşu, Fransız kütüphanelerinin savaşın bu aşamasında gördüğü zararı sınırlı kılmış oldu: işgal yıllarında yaşanacaklarsa bundan çok daha kötü olacaktı.[17]

Fransa yenildikten sonra Hitler, odağını Britanya'nın fethedilmesine kaydırabilirdi. Alman Luftwaffe'sine önce Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (Royal Air Force) savunma kapasitesini imha etme emri verilmiş, Luftwaffe odağını ancak sonraları ve yavaş yavaş Londra'daki ve büyük sanayi şehir ve kasabalarındaki hedeflere çevirmişti. Kasım 1940'ta Coventry'nin yıkımı, Britanya kamuoyunu sonraları Alman şehirlerine karşı girişilecek acımasızca saldırılara duyarsız hâle getiren sembol niteliğinde bir olaydı. Bombardımanda şehir kütüphanesindeki 150.000 kitap ve kapsamlı teknik ve bilimsel eserler koleksiyonu imha edildi. Victoria dönemi hayırseverliğinin yarattığı eserlerden bir diğeri olan ve Lambeth'te bulunan Minet kütüphanesi ve 18.000 kitabı da, Camberwell'deki kütüphane de imha edildi. Hampstead kütüphanesi, referans koleksiyonu odası yıkıldığında 25.000 kitap kaybetti. Londra'nın dışında, Manchester Edebiyat ve Felsefe Topluluğu'nun (the Manchester Literary and Philosophical Society) 50.000 kitaplık stoğunun tamamı, şehir merkezinin ağır zarar gördüğü bombardımanlarda kaybedildi.[18] Bombardımanlarla geçen bu ilk kış boyunca yaşanan en ciddi felaket, St. Paul Katedrali'nin yanında, Paternoster Sokağı'na toplaşmış yayımcılık endüstrisinin depolarının imhası oldu. On yedi yayınevinin, 5 milyondan fazla kitap içeren stoklarının tamamı alevlere teslim oldu. Kâğıt üretimi için gereken ithal odun hamuruna erişimin kısıtlı olması nedeniyle bu, ağır bir darbe oldu.[19]

17 Savaşın bütününde Fransız vilayet kütüphaneleri yaklaşık 2 milyon kitap kaybetti. Hilda Urén Stubbings, *Blitzkrieg and Books: British and European Libraries as Casualties of World War II* (Bloomington, IN: Rubena Press, 1993), s. 235–69; Martine Poulain, *Livres pillés, lectures surveillées: Les bibliothèques françaises sous l'Occupation* (Paris: Gallimard, 2008).

18 Donal Sheehan, 'The Manchester Literary and Philosophical Society', *Isis*, 33 (1941), s. 519–23; Stubbings, *Blitzkrieg*, s. 313–15.

19 Valerie Holman, *Book Publishing in England, 1939–1945* (London: British Library, 2008), s. 30.

Britanya Savaşı, daha Dunkirk'ün tahliyesi esnasında kaybedilen ekipmanlarla ciddi oranda tüketilmiş olan Britanya'nın sınırlı askerî kaynaklarına büyük zarar verdi. Ancak savaştaki, Hitler'i planladığı istiladan vazgeçmeye ikna etmek şeklindeki başlıca hedefte başarılı olundu. O zamanın bağlamında, Alman ordularının yenilmez gibi göründüğü bir durumda bu da yeterli bir şeydi. Havacıların Winston Churchill'in Avam Kamarası'ndaki meşhur övgüsüyle selamladığı kahramanlıkları, minnettar uluslarına tam da zamanında çıkan ve Britanya Savaşı'nı ele alan bir kitapçık ile anlatıldı. İyi haberlere duyulan açlık bu eserin açık ara en çok satan kitap olmasını temin etti. 50.000 nüshalık ilk baskı birkaç saat içinde yok satınca, hızla 300.000 ek nüsha sipariş edildi. Eserin, olayları gösteren fotoğraflar ve açıklayıcı çizimler içeren resimli bir versiyonu 700.000 nüsha sattı. Nisan 1942'ye gelindiğinde *The Battle of Britain, August-October 1940* (*Britanya Savaşı, Ağustos-Ekim 1940*), yirmi dört dilde kırk üç edisyon hâlinde basılmış, dünyanın dört bir yanındaki gazetelerde de tefrika hâlinde yayımlanmıştı. Eser, bu tamamen kıl payı sonuçlanan muharebeyi, hem iç piyasaya hem de dünya kamuoyuna, kazanma şansı az olan ve savunma hâlindeki Britanya'nın dönüm noktası niteliğindeki bir zaferi olarak tasvir etti; eser ayrıca Britanya'nın propagandadan gayet iyi anladığını da gösterdi.[20]

Tüm bunlara rağmen Alman bombardımanı durmadan sürdü. İngiltere'de, Fransa ve Çukureller'deki Almanların elinde olan havaalanlarından uçuş ile bir saatten daha uzak olan tek bir kasaba bile yoktu ve pek çok kasaba ile şehir ağır kayıplar verdi. Güney kıyısında çok önemli bir donanma üssü olan Plymouth'un ağır bombardımanı, Nisan 1941'de şehir kütüphanesini, 100.000 kitaplık stoğunun tamamıyla birlikte yakıp tüketti. Mayıs'ta Liverpool merkez kütüphanesinin imhası, şehre 200.000 kitaba mal oldu. British Museum kütüphanesi, sekiz kez yüksek patlayıcılar ile ve sayısız kez de yangın bombaları ile vuruldu; 230.000 kitaplık kayıpların çok daha ağır olmaması hayret vericidir. 1942'de bombardıman uçakları, katedral şehirlerinin ve diğer, özellikle güzel olan yerlerin özel olarak hedef alınması nedeniyle bu adı almış kötü şöhretli Baedeker hava saldırılarını düzenlemek için geri geldiler. Mayıs'ta Exeter şehir kütüphanesi, 1 milyonu aşkın belge ve kitabıyla birlikte imha edildi.

20 Henry Irving, '"Propaganda bestsellers": British Official War Books, 1941–1946', Cynthia Johnston (ed.), *The Conceptof the Book: The Production, Progression and Dissemination of Information* (London: Institute of English Studies, 2019), s. 125–46.

Kütüphaneler duruma uyum sağladılar. Kitap bağış kampanyaları sonucu kurtarılacak, savaşın zarar verdiği kütüphanelerin stoklarını tazeleyecek ve dünyanın dört bir yanındaki Britanyalı birlikler için yeni kütüphaneler oluşturacak milyonlarca kitap bağışlandı. Her gece sirenler çaldığında milyonlarca Londralı, pek çoğu kullanılmayan yer altı demir yolu istasyonları olan yer altındaki yeni sığınaklarına indi. Yetkililer buralara, çıkış serbest haberi gelene dek uzun saatlerin geçirilmesi için ranzalar ve yataklar, aşevleri ve ufak gezici kütüphaneler yerleştirdiler. St. Marylebone'da bulunan kırk dokuz sığınakta elli ile 350 arası kitaptan oluşan koleksiyonlar varken, Bethnal Green, 6.000 gece kullancısına hizmet veren 4.000 ciltlik kayda değer bir kütüphaneye sahipti.[21]



25. Bir Alman yangın bombasının tahrip ettiği, Londra'daki Kensington'da, Holland House'ta bulunan kütüphane (1940). Önceden devlet adamı Charles James Fox'a ev sahipliği yapan bina neredeyse tamamen harap olmuşsa da, kütüphanenin çoğuna zarar gelmedi. Resimde üç kütüphane müdaviminin, ana vatan için verilen mücadeledeki soğukkanlılığı özlü bir biçimde gözler önüne sererek, harabelerin arasında kitaplara göz attığı görülmektedir. Bu kare, resmî makamlarca propaganda amacıyla dolaşıma sokulan bir fotoğraftır.

21 Stubbings, *Blitzkrieg*, s. 320.

Bombardımanı sağ salim atlatan başka kütüphaneler, bombalara kurban giden kütüphaneler için birer toparlanma noktası işlevi gördüler.

Stalingrad'dan sonra rüzgâr Almanya için tersine dönerken, 1943 yılı Britanya'da bir nebze nefes alma fırsatı doğurdu. Ancak kendinden itişli V1 bombaları (bunlar bir çeşit insansız hava aracı prototipiydiler) ve özellikle de Eylül 1944'te başlatılan güçlü V2 roketleriyle yapılan saldırılar yeni bir bombardıman dalgası yarattı. Mart 1945'e gelindiğinde Londra'ya 1.400'den fazla V2 roketi atılmış durumdaydı ve bu roketler 2.000 sivil kayba ve yeni bir dizi kütüphane imhasına yol açmıştı. Londra'yı hedef alan bombaların pek çoğu hedefine varamamış, yol üzerindeki Kent ve Güney Londra'da ağır bir yıkım yaratmıştı. Streatham, Kingston-upon-Thames ve Croydon'daki kütüphanelerin tümü yıkıcı hava saldırılarında kayıplar verirken, savaşın bu aşamasının İngiltere'nin halk kütüphanelerine toplam maliyeti 2 milyon kitabı aşkın olmuştu.[22]

Pek çoklarının barışa dönmeyi ummaya cesaret ettiği bir dönemde sivillerin moralini fazlasıyla yıpratan V2'nin başarısı, Britanya yüksek komutanlığının Alman teknoloji enstitülerine ve bunların kütüphane kaynaklarına yapılan saldırılara neden önem verdiğini belli ölçüde açıklar. Üniversitelerle bağlantıları nedeniyle bunların pek çoğunun şehir merkezinde bulunması kaçınılmazdı. Ayrıca, Almanya'nın atom bombası geliştirme yarışını kazanması hâlinde zaferin, atom bombasının kullanılmasının yaratacağı korkunç sonuçlar nedeniyle elden kaçırılabileceği yönünde haklı bir korku da vardı. Bu korku hiç temelsiz değildi. İki dünya savaşı arası dönemde Almanya ve özellikle de Göttingen Üniversitesi, dünyanın en önde gelen teorik fizik araştırmaları merkezi olma ününü sağlamlaştırmıştı. 1933'e kadar Amerika sadece sekiz, Almanya ise otuz üç Nobel ödülü kazanmıştı. Nazi zihniyeti için ne utanç vericiydi ki, en seçkin bilim insanlarının ciddi bir kısmı Yahudi idi. Bunların çoğu sonunda Amerika'ya gidecek ve Amerikan savaş çabasına kayda değer katkılarda bulunacaklardı.[23]

Kitap Soykırımı

İşte Blitzkrieg'in verdirdiği zaiyatlar böyleydi. Rüzgâr tersine döndüğünde bu kez de Amerikalılar, Britanyalılar ve Ruslar Almanya kütüphanelerini

22 Dale C. Russell, '"Our Special Province": Providing a Library Service for London's Public Shelters, 1940–1942', *Library History*, 13 (1997), s. 3–15; Stubbings, *Blitzkrieg*, s. 309.

23 Anders Rydell, *The Book Thieves: The Nazi Looting of Europe's Libraries and the Race to Return a Literary Inheritance* (New York, NY: Viking, 2015), s. 86–7.

mahvedeceklerdi. Ancak kütüphanelerin bu dehşet verici yıkımı, aslında bu küresel savaş esnasında kitap stoklarının yaşadığı çalkantının görece ufak bir kısmına tekabül eder. Bin yıllık Reich'ın ideolojilerinde kitaplar ve kütüphaneler için daha iddialı planlar da vardı ve bu planlar, savaşın en son günlerine kadar olağanüstü bir azimle uygulandı. İlk aşama, imhasına karar verilen grupların yazılı kültürlerinin topyekûn yok edilmesiydi. Kültüre karşı yapılan, tüm hatıraları dünya yüzünden silip atmayı amaçlayan bu saldırı, bir kitap soykırımı olarak tanımlanmıştır. İkincisi ve bu politikayla bir ikilem oluşturan bir tezat olarak, Nazi Almanyası, sistematik bir biçimde düşman ideolojiler hakkındaki kitaplardan oluşan devasa koleksiyonlar oluşturuyordu. Böylece Nasyonal Sosyalizm'in ebedi yönetimi altında bile bu kötülükler (Bolşevizm, Sosyalizm, Musevilik, Masonluk) üzerine çalışmalar yapılabilecekti.

Bu kitap ve arşivlerin keşfedilmesi, seçilip ayrıştırılması, taşınması ve tekrardan kataloglanması, binlerce askeri, yük trenlerini, zorla çalıştırılan işçileri ve de önemli eserleri belirleyip işe yarar şeyleri yaramayanlardan ayırt edecek akademik uzmanları içeren devasa bir bürokrasi yarattı. Pek çok kütüphaneci ve arşivci, gerek Nasyonal Sosyalizm'in hedeflerine ideolojik bağlılıkları nedeniyle, gerekse bu tür olağanüstü materyalleri ellerine geçirmenin keyfi, Avrupa'nın kültürel sermayesine topyekûn el konulmasının getirebileceği ahlaki tereddütleri kolaylıkla gölgede bıraktığı için, kendilerini seve seve bu işe adadılar. Kimileri de hiç şüphe yok ki, Doğu Cephesi'nde neredeyse kesin ölüm gibi bir alternatif varken kitap kataloglamak gibi görece güvenli bir görevi tercih etti. Ancak kütüphanecilik mesleği de kendi payına düşen ölçüde ideolojisine iman etmiş kişileri bünyesinden çıkardı; ve tabii ki, kütüphanecilerin doğaları gereği kolektör olduklarını da hatırlamak gerekir.

Tarihte daha önce bu kolektörlük güdüsünün böyle pervasızca ve intikam korkusu duyulmaksızın icraata döküldüğü başka bir zaman yoktur. Yine de, mevcut Alman kütüphanelerinin (üniversiteler, halk kütüphaneleri ve devlet kurumları), Avrupa'nın farklı yerlerindeki Nazi depolarında istiflenen ganimetlerden kendi paylarını almak için birbirlerine karşı giriştikleri rekabet, ahlaki açıdan hayli can sıkıcı bir manzara sunar. Bazen bu yağma, ülkeden kaçmadan önce varlıklarını nakde çevirmek için acele etmekte olan Yahudi sahip veya satıcılara, piyasa değerinin çok daha altında paralar verilmesiyle bir satış işlemi kılığına sokulabiliyordu. Bazen de Alman kütüphaneleri, yeni Nazi araştırma kurumlarında ihtiyaç duyulmayan kitapları toplu hâlde

edinebiliyorlardı ki, bu bazen bombardımanlarda imha edilen kitapların yerlerini doldurmak için yapılabiliyordu. Savaşın sonunda kazanan Müttefikler ve hayatta kalan kütüphane personeli, mahvolmuş kütüphane binalarının harabelerini tarayıp, saklanmış değerli şeylerle dolu bu saklı hazineleri incelerken, Avrupa'nın çoğunun kitap stokları tadil edilemeyecek düzeyde zarar görmüş durumdaydı. Yağmalanan eserlerin pek azı savaşın sonundan beri geçen yetmiş beş yıl içerisinde başlangıçta ait olduğu kütüphaneye dönebildi. Sıklıkla görülen bir durum da, Almanlardan alınan bu kitapların asıl sahiplerden geriye kimsenin kalmamış olmasıydı.

Irkçı Nazi ideolojisinin tüm etkisinin en sistematik bir şekilde sergilendiği yer Polonya'ydı. Ülkeyi ele geçiren Almanlar, Leh toplumunun liderleri olarak belirledikleri kişileri içeren 60.000 kişilik bir liste hazırlamışlardı. Bu listede yer alan siyasetçiler, sendika önderleri, subaylar ve profesörler dâhil herkes tutuklanıp vurulacaktı. Lehlerin, Alman boyunduruğunda olacak, tarım işçilerinden ve sanayide çalışacak proleterlerden ibaret bir halk olması ön görülürken, Yahudilerin ise tamamen ortadan kaldırılması planlanmıştı.

Leh kültürünün köklerinin sökülüp atılması, bu ulusun kitaplarına da dikkat edilmesini gerektiriyordu. Aralık 1939'da Polonya'nın yeni ve Alman yönetimi, Almanlarınkiler hariç tüm kitap koleksiyonlarının teslim edilmesi emrini verdi. Poznan'daki Sw. Michala kilisesi el konulan kütüphaneler için ayrılmış, bir ara bu kilisede Poznan üniversite kütüphanesinin koleksiyonunun çoğu da dâhil olmak üzere 1 milyonu aşkın kitap toplanmıştı. Kilisedeki eserlerin bir kısmı hamurlaştırılmaya gönderilirken kalanlar, 1944'teki bir hava saldırısında yok edilmişti. Kurumsal nitelikteki başlıca ulusal kütüphaneler, Alman kökenli olanlar hariç büyük ölçüde bölge sakinlerine kapalıydı. İşgalci güç için işe yarar olan araştırma materyalleri Varşova'da ilgili koleksiyonlar hâlinde bir araya toplanırken, ulusun halk ve okul kütüphanelerinin eserlerinin çoğunu oluşturan eserler de dâhil geriye kalan kitapların imhası kararlaştırıldı.

Bunun sonuçları yıkıcı oldu. Okul ve halk kütüphanelerinin stoklarının %90'ını, bireylere ait veya özel alanlara odaklanan kütüphanelerin ise %80 kadarını kaybettiği değerlendiriliyor. İlerlemekte olan Kızıl Ordu tarafından yok edilme korkusu bile işgalci Alman güçlerini imha işlerinden alıkoyamıyordu. 1794'te Rusya tarafından çalınıp 1920'lerde kısmi olarak Polonya'ya iade edilen meşhur Zaluski kütüphanesi, Ekim 1944'teki Varşova

Ayaklanması esnasında imha edildi. 400.000 kitaplık bu koleksiyondan geriye ancak içerdiği eserlerin %10'u kaldı. Polonya ulusal kütüphanesinde matbaanın ilk dönemlerinden kalan kitaplar da yok edildi. Almanların Varşova'yı terk etmeye hazırlandığı Ocak 1945'te bile, geriye hiçbir şeyin kalmadığından emin olmak için ana halk kütüphanesinin kitaplıklarına alev makineli birlikler gönderildi.

Brennkommandos denen bu birlikler, bu işi 1939'dan beri Yahudi koleksiyonlarında yapıyorlardı. Poznan ve Bedzin'de kundaklama takımları, hem sinagogları hem de buralardaki kitapları yakmışlardı. Krakow'daki Yahudi kütüphanelerinin imhası, 6 Eylül 1939'da Alman birliklerinin gelişinin neredeyse hemen sonrasında başladı. Krakow, Leh kültürünün tarihî merkezlerinden biriydi ve şehir nüfusunun dörtte birini oluşturan Yahudi camiası da şehrin düşünce hayatının kalbinde yer alıyordu. Krakow'daki ilk ticari ödünç veren kütüphane

1837 yılında Yahudi bir tüccar ve belediye meclisi üyesi olan Abraham Gumplowicz tarafından kurulmuştu. Şehir ayrıca 1899'da açılmış olan Ezra kütüphanesinin, yani erken dönem Yahudi halk kütüphanelerinden birinin bulunduğu bir yerdi. Daha özel alanlara odaklanan kütüphaneler arasında Yahudi sosyalist kütüphanesi ile halkın kütüphanesi, ayrıca sinagoglara ve geniş bir Yahudi okulu ağına bağlı olan kütüphaneler de vardı.[24]

İki yıl içerisinde tüm bu kütüphaneler basılmış, yağmalanmış veya imha edilmişti. 45.000 ciltlik iki Gumplowicz kütüphanesi kapatılmış ve kitapları kaybolmuştu. Herhâlde Alman askerleri İngilizce, Fransızca ve Almanca eserleri kendi mallarıymış gibi kullanmışlardı. Yahudi okulları kapatıldığında kütüphaneleri yok edilmişti. Ayrıca Almanlar tüm Yahudi kültür, eğitim ve siyaset örgütlerini kütüphaneleriyle birlikte kapatmışlardı. Ezra kütüphanesi ile Jagiellonian üniversite kütüphanesindeki Yahudilerle ilgili koleksiyonlara, Almanların kullanımı için olan yeni bir devlet kütüphanesi tarafından el konulmuştu. Alman işgalinin hemen ardından pek çoğu yakılıp yıkılmış olan sinagoglardaki kutsal tomarları kurtarmak için can havliyle sarf edilen çabalar, gettonun 1943'te yok edilişinin ardından tomarların saklandığı yerlerin keşfedilmesiyle boşa gitmişti. Tüm tomarlar yok edilmişti.

24 Marek Sroka, 'The Destruction of Jewish Libraries and Archives in Cracow during World War II', *Libraries & Culture*, 38 (2003), s. 147–65.

Krakow'da Yahudi kültürünün sistematik biçimde imhası, Poznan'dan Vilnius'a kadar Polonya'daki Yahudi toplumunun tamamında yankı buldu.[25] 1941'de Avrupa'da bu alandaki en büyük koleksiyonlardan biri olan Lublin Yahudi teoloji kütüphanesinin büyük Talmud koleksiyonu ateşe verildi. 1943'te Varşova gettosundaki ayaklanmanın bastırılması, Büyük Sinagog'un bir tören ile dinamitlenmesiyle sonlandı. Burası kapanmasından beri şehirde el konulan Yahudi kitapları için bir depo olarak kullanıldığı için, tüm bu kitaplar sinagogun yıkımında yok oldu. Bu işle görevli istihkâmcıların komutanı, bu zafer anında duyduğu büyük heyecanı sonra şu sözlerle ifade ediyordu:

> "Ne muazzam bir manzaraydı ama. Harika bir tiyatro oyunu gibi. Ekibim ve ben uzakta durduk. Tüm dinamitleri aynı anda patlatacak elektronik cihazı elimde tutuyordum... Meraklı bekleyişi bir an için uzattıktan sonra 'Heil Hitler' diye bağırdım ve butona bastım. Gök gürültüsü gibi, kulakları sağır eden bir ses ve gökkuşağı gibi bir renk cümbüşüyle patlama ve alevler bulutlara doğru yükseldi; bu Yahudilere karşı kazandığımız zafer karşısında unutulmaz bir saygı gösterisiydi."[26]

Almanlar bu gibi Wagnervari anların gücünü iyi anlamışlardı. Lublin'deki teoloji okulunun yıkımı, Yahudilerin ortadan kaldırılmasının bir diğer halka açık kutlaması için bir fırsat yarattı.

> "Devasa Talmud Kütüphanesi'ni binanın dışına attık, kitapları pazar yerine taşıdık ve orada ateşe verdik. Yangın yirmi saat sürdü. Lublin Yahudileri bir araya toplanıp, neredeyse çığlıklarıyla bizi susturacak kadar acı acı ağladılar. Askerî bandoyu çağırdık ve askerlerin neşeli bağırışları, Yahudi çığlıklarının sesini bastırdı."[27]

Olaya şahit olan perişan Yahudiler, tanık oldukları şeyin öneminin gayet farkındalardı. Bu, her ikisi de kitaplara değer veren iki büyük kültür arasında yaşanan bir varoluş mücadelesiydi. 1939 yılında Varşova'da Yahudi bir öğretmen olarak bulunan Chaim Kaplan, durumu şöyle gözlemlemişti: "Yüksek

25 Jacqueline Borin, 'Embers of the Soul: The Destruction of Jewish Books and Libraries in Poland during World War II', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 445–60.

26 Rydell, *Book Thieves*, s. 199.

27 a.g.e., s. 197.

kültürlü bir ulusla, bir "kitap halkı" ile karşı karşıyayız. Almanya bir tımarhane hâline geldi: kitaplarla kafayı yemişler... Nazi'nin elinde hem kitap hem de kılıç var, onun gücü ve kudreti bu."[28] Prag'daki Yahudi müzesinin kütüphanecisi olan Michal Busak'ın ifade ettiği üzere Naziler "kitapların Yahudiler için ne kadar önemli olduğunu biliyorlardı. Okumak insanı insan yapar. Yahudileri, onlar için en önemli olan şeyi söküp alarak yok etmek istediler."[29] O anda Naziler gerçekten de hem kitap hem de kılıcı ellerinde tutuyorlardı. Avrupa'nın çoğunda Museviliğin yazılı kayıtlarını tamamen ortadan kaldırmak onların elindeydi. Bunu yapmamış olmaları, bir ölçüde bunu yapmamayı seçmelerinden kaynaklanıyordu: düşman ideolojilerin yazılı kayıtlarını ileride çalışılması için saklama yönündeki tezatlı istek işte bundan ibaretti. Bu istek, Hitler'in başideoloğu olan Alfred Rosenberg'in büyük planına dönüştü ve yanlışlıkla Avrupa Yahudiliği'nin kültürel mirasının ciddi bir bölümünün kurtarıcısı oldu.

Rosenberg'in Vizyonu

Alfred Rosenberg 1893 yılında, şimdi Estonya'da Tallinn adıyla bilinen, o zamanki adıyla Reval kentinde doğdu. Rosenberg Moskova'da okudu ve sonra Almanya'ya yerleşip Nazi partisine katıldı. Doğuda dağılmış hâldeki Alman etnik topluluğunun bir ferdi olarak, Nazilerin *Lebensraum* (yaşam alanı) anlayışını benimsemek için çoğu kişiden daha güçlü nedenleri vardı. Nazi ırk teorisini açıkladığı *Yirminci Yüzyılın Miti* [*Der Mythus des 20. Jahrhunderts*] adlı kitabının 1930'da yayımlanması, hareketin başideoloğu olma iddiasını güçlendirdi ve Hitler 1934'te resmî olarak ona bu konumu verdi.[30]

Savaşın gelişi ve 1939 ile 1940 yıllarındaki kolay fetihlerin ardından Rosenberg, Nazi yönetiminin Avrupa'nın dört bir yanında ebedileştirilmesi için planlar yapmaya başladı. Bu planlar için, gelecek Nazi seçkinleri neslini yetiştirecek yeni bir eğitim sisteminin gelişimi çok önemliydi. Kurulan yeni bir dizi Adolf Hitler okulu eğitim piramidinin temelini oluştururken, piramidin en üstünde, Chiemsee Gölü kıyısında kurulacak bir çeşit Nazi kültürü okulu olması planlanan Hohe Schule der NSDAP vardı. Rosenberg, Nazi sosyal biliminin akademik çalışmalarına hizmet etmesi için her biri Nazi ideolojisinin

28 Borin, 'Embers', s. 452–3.
29 Rydell, *Book Thieves*, s. 215.
30 Ernst Piper, *Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe* (Munich: Karl Blessing, 2005).

bir bölümüne adanmış bir araştırma enstitüleri ağı kurulmasını önerdi: Stuttgart'ta bir Irk Çalışmaları Enstitüsü, Hamburg'da İdeolojik Koloni Araştırmaları Enstitüsü dâhil toplamda on enstitü. Savaş sırasında yalnızca Frankfurt'taki Yahudi Meselesi Araştırmaları Enstitüsü kurulacaktı. Hohe Schule dâhil kalanlar savaşın sonunu bekleyecekti. Ancak 1940 yılında Hitler, Rosenberg'i gerekli hazırlık çalışmalarını yürütmek, "özellikle de araştırma ve kütüphane kurulması alanında" gerekli hazırlıkları yapmakla görevlendirdi.[31]

Bu kısa ve öz cümle, Avrupa'nın kütüphanelerinde istenen, ilgili konularla alakası bulunan kitaplara yönelik büyük bir yağmaya ve Rosenberg tarafından oluşturulan koca bir bürokrasiye, yani Einstatzstab Reichsleiter Rosenberg'e (ERR) neden oldu. Savaşın sonuna gelindiğinde ERR'nin Berlin, Frankfurt ve Ratibor'daki koca depolarında 5 milyonu aşkın kitap vardı. Almanlar teslim olduğunda bunların çoğu, hâlen taşınırken konuldukları sandıkların içerisindeydi.

ERR ancak 1940 yılında bu işle ilgilenmekle görevlendirildiği için, Polonya'nın yağmalanmasını kaçırmıştı. Bu yağma, Berlin'de önceden tarih profesörü olan Peter Paulson yönetimindeki Sonderkommando Paulson gibi diğer birliklerin payına düşmüştü. Rosenberg de kurumsal kütüphanelerin koleksiyonlarının ve el konulan kişisel kütüphanelerin taranması için akademisyenler görevlendirmişti. Amsterdam'daki Yahudi kütüphaneleri olan Ets Haim ve Bibliotheca Rosenthaliana gibi kimi kütüphanelere bütünüyle el konulmuştu. Paris'teki seçkin göçmen kütüphaneleri olan Alliance Israélite Universelle, Bibliothèque Russe Tourguéniev ve Bibliothèque Polonaise'i bekleyen kader de buydu.[32] Roma'da Biblioteca del Collegio Rabbinico Italiano Frankfurt'a gönderilmiş, diğer büyük Yahudi koleksiyonu olan Biblioteca della Comunità Israelitica yolda kaybolmuştu.

ERR işini eksiksiz yapıyordu: Hollanda'da çoğu varlıklı Yahudilerin evlerinde yapılan 29.000 yağmadan 700.000 kitap elde edilmişti. Teşkilat, Fransa'da toplamda 1,7 milyon kitap içeren 723 kütüphaneye el koymuştu.[33] ERR

31 Donald E. Collins ve Herbert P. Rothfeder, 'The Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Looting of Jewish and Masonic Libraries during World War II', *Journal of Library History*, 18 (1983), s. 21–36 (s. 23).

32 Patricia Kennedy Grimsted, *The Odyssey of the Turgenev Library from Paris, 1940–2002: Books as Victims and Trophies of War* (Amsterdam: IISH, 2003).

33 Patricia Kennedy Grimsted, *Library Plunder in France by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg: Ten ERR Seizure Lists of Confiscated French Libraries* (Amsterdam: IISH, 2017).

ayrıca hızlı çalışıyordu. Hızlı çalışmak giderek gerekli hâle geliyordu, zira Rosenberg'in teşkilatının bol bol rakibi vardı.[34] En ciddi tehdit, Himmler'in gizli polisi olan ve Münih'teki ilk yıllarından beri kitap toplayan RSHA idi. Sol örgüt ve kurumların arşivlerinden oluşan muhteşem bir koleksiyon kurmuş olan Felemenk Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (the Dutch International Institute of Social History, IISH), koleksiyonuna sahip olmak isteyen dört odağın ahlaksızca mücadelesinin odak noktası olmuştu. Ülkenin Nazi yöneticisi Arthur Seyss-Inquart koleksiyonun Hollanda'da kalmasını isterken, Nazi işçi hareketinin lideri Robert Dey, koleksiyona en uygun yuvanın kendi teşkilatı olacağını düşünüyordu. Rosenberg ayrıca RSHA adına koleksiyonda hak iddia eden Reinhard Heydrich'le de karşı karşıya geldi. Amsterdam'daki IISH binasına el koyup burayı kendi bölge merkezi olarak belirleyen ERR, bu sayede, mülkiyet hakkı yoluyla kazanan taraf oldu.

İnsanın bunca kitabın Almanya'ya varmak üzere Avrupa'nın dört bir yanında yola dizilmesini gözünde canlandırması güçtür. Bu kitaplar Almanya'da dört ana depoya kabul edileceklerdi: Frankfurt'ta yeni Yahudi Enstitüsü için olan depo, güneyde Hohe Schule ve Berlin'de, biri RSHA kütüphanesi olan, Eisenachstrasse üzerinde bulunan ve eski Mason locası olan bina ile diğeri ERR'nin Ostbucherei'ı olmak üzere iki depo. 1943'e gelindiğinde bu dört deponun her biri 1 ile 3 milyon arası kitap almıştı ve Frankfurt'taki enstitü, Avrupa'daki en iyi Yahudi kütüphanesine sahipti. Daha sonraları 2 milyon kitap daha, doğudan gelen kitap seliyle başa çıkılabilmesi için kurulmuş olan ve Silezya'daki Ratibor'da yer alan yeni bir seçme ve ayrıştırma istasyonunda toplandı.[35]

Savaşın daha sonraki aşamalarında Rosenberg giderek daha yoğun olarak Doğu cephesi ile ilgilenmeye başladı. Burada ganimet öyle boldu ki öncelik, Bolşevizm ideolojisinin canlı birer tanığı olan halka açık koleksiyonlara verildi. Doğu Yahudiliğinin kalbi olan ve bazen "Kuzeyin Kudüs'ü" olarak bilinen Vilnius özellikle odaklanılan bir yer olmuştu. Burada seçme ve yok etme prensipleri bir araya geldi. Yahudi Bilim Enstitüsü YIVO'nun kütüphanesi toparlanıp Almanya'ya gönderildi. 1885 yılında Vilnius'un Yahudi cemaatine

34 Reinhard Bollmus, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem* (Munich: Oldenbourg, 2006).

35 Poulain, *Livres pillés*; Patricia Kennedy Grimsted, 'Roads to Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg', *Holocaust Genocide Studies*, 19 (2005), s. 390–458.

bağışlanmış olan Strashun kütüphanesi, Strashun'un kendi kütüphanecisinin emirleri altında çalışan ufak bir Yahudi tutuklu grubu tarafından özenle incelendi. 40.000 kitap Almanya'ya gönderilmek üzere seçilirken, kalanlar hamura çevrildi. Aynı sırada, dışarıdaki sokaklarda ise Vilnius Yahudileri yok ediliyordu.[36]

"Apaçık Nedeni, Herr Goldschmidt'in Bir Yahudi Olması"

Almanya kütüphaneleri savaş devam ettikçe köle iş gücünü de giderek daha fazla kullandı: bu insanlar kitapları seçip ayrıştırmada, sandıklara yerleştirmede ve hava saldırıları esnasında kitapları yanan binalardan kurtarmada çalıştırılıyorlardı.[37] Ancak ERR'nin yaptıkları, bilginlerin ve Alman kütüphanecilerinin gönüllü katılımı olmasa mümkün olmazdı. Fransa'nın düşüşünden sonra Bibliothèque Nationale'in başkütüphanecisi ve bir Yahudi olan Julien Cain alelacele kovuldu. Onun yerini, iş birlikçi bir entelektüel olan Bernard Fay aldı. Ancak Fay, Almanya'dan görevlendirilen bir kütüphane bürokratları kadrosunun altında çalışıyordu: Berlin'deki devlet kütüphanesinin (*Staatsbibliothek*) müdürü olan Hugo Andres Krüss, meslektaşı Hermann Fuchs ve Breslau kütüphanesinin müdürü olan Ernst Wermke. Strazburg ve Alsace kütüphaneleri bir kez daha Reich'a dâhil edilmiş, Berlin'den görevlendirilen Peter Borchardt'ın yönetimine verilmişti.[38]

Ayrıca genç tarihçi Dr. Wilhelm Grau ve İbranice uzmanı Johannes Pohl dâhil kimi bilginler de doğrudan ERR için çalıştılar. Önceden Frankfurt şehir kütüphanesinin Yahudi bölümünde çalışmış olan Pohl, Amsterdam, Paris, Roma, Selanik ve Vilnius'ta Rosenberg'in tam yetkili temsilcisi olarak görevlerde bulunmuştu ve bu bilginler içerisinde açık ara en çok gezmiş olanıydı. Rosenberg suçları için infaz edilecektiyse de, temsilcileri hayli hafif cezalarla kurtuldular. Grau ve Pohl Alman yayımcılık endüstrisinde kendilerine güvenli bir sığınak buldular. Baltık Alman'ı Gottlieb Ney, Hohe Schule kütüphanesi için bir kütüphane oluşturmaya çabalamış, savaştan sonra da İsveç'teki Lund'da arşiv görevlisi olarak işe alınmıştı.

36 David E. Fishman, *The Book Smugglers: Partisans, Poets and the Race to Save Jewish Treasures from the Nazis* (Lebanon, NH: ForeEdge, 2017).

37 Dov Schidorsky, 'Confiscation of Libraries and Assignments to Forced Labour: Two Documents of the Holocaust', *Libraries & Culture*, 33 (1998), s. 347–88.

38 Poulain, *Livres pillés*.

Almanya'da kalan kütüphaneci meslektaşlar da, Almanya'ya akın akın gelmiş olan kitaplardan kâr elde etmenin yollarını buldular. Hem Berlin devlet kütüphanesi hem de Freiburg Üniversitesi, Fransa'dan kayda değer sayıda kitap elde etmişti. Fransız bilginler, kitap stoğundaki toplam kaybın 10 ile 20 milyon cilt arası olduğunu değerlendiriyorlar. Berlin devlet kütüphanesi ayrıca ERR'den Yahudilere veya Museviliğe ilişkin 30.000 cilt eser talep etmişti.[39] Königsberg'deki kütüphaneci, Plock'taki Katolik papaz okuluna el konulmasının, koleksiyonunu 50.000 cilt kadar eserle zenginleştirdiğini kabul etmişti.[40] Berlin'de yeni enstitülerin ihtiyaç duymadığı kitaplar, kütüphanelerin kitaplar için teklifler yapabileceği *Reichstauschstelle*'ye götürülmüştü. Hamburg, 1943 yılındaki mahvedici Müttefik bombardımanının ardından yeniden inşa çalışmaları kapsamında eski Yahudi koleksiyonlarından 30.000 kitap edinmişti.[41] Aynı yıl Berlin şehir kütüphanesi, şehrin rehincisi *Städtische Pfandleihanstalt*'a 40.000 kitap edinmek için başvuruda bulunmuştu. Kütüphane bu kitapları ücretsiz elde etmeyi umduysa da rehinci 45.000 reichsmarks tutarında bir ödeme talep etmede ısrarcı olmuş, kütüphaneye tüm kârın "Yahudi sorununu çözme" çabalarına aktarılacağını belirtmişti. Savaşın gelinen aşamasında, kendisi de bol bol köle işçi kullanan kütüphane yönetiminin bunun ne anlama geldiğini bilmemesine imkân yoktur. Kitapları aldılar ve ödemeyi yaptılar. 20 Nisan 1945'te Rus ordusu şehir merkezine şiddetli bir topçu saldırısı başlattığında kütüphane hâlen bu kitapları kataloglamakla meşguldü. Kataloglama savaştan sonra da devam edecek, ancak kütüphane kayıtları bunları Yahudi kitapları olarak nitelemek yerine "bağış" olarak kaydedecekti.[42]

Daha sinsice bir sömürü biçimi, kaçmadan önce tüm varlıklarını nakde çevirmek zorunda olan güç durumdaki Yahudi sahiplerden yapılan savaş öncesi, düşük fiyatlı alımlardı. Kütüphane müdürleri, kolektörler ve kitap satıcıları arasında genelde yakın bir ilişki vardı, dolayısıyla kütüphaneciler hem

39 Joshua Starr, 'Jewish Cultural Property under Nazi Control', *Jewish Social Studies*, 12 (1950), s. 27–48 (s. 34); Cornelia Briel, *Beschlagnahmt, Erpresst, Erbeutet. NS-Raubgut, Reichstauschstelle und Preussische Staatsbibliothek zwischen 1933 und 1945* (Berlin: Akademie Verlag, 2013).

40 Marta L. Dosa, *Libraries in the Political Scene* (Westport, CT: Greenwood, 1974), s. 84–7.

41 Jan L. Alessandrini, 'Lost Books of "Operation Gomorrah": Rescue, Reconstruction and Restitution at Hamburg's Library in the Second World War', Flavia Bruni ve Andrew Pettegree (ed.), *Lost Books: Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe* (Leiden: Brill, 2016), s. 441–61.

42 Rydell, *Book Thieves*, s. 20.

kitapların gerçek değeri hem de sahiplerinin güç durumu hakkında gayet bilgiliydiler. Burada verilecek tek bir örnek yaşanan çok sayıdaki benzer olayı gözler önüne sermeye yetecektir. Arthur Goldschmidt, sığır yemi üreten bir işletmenin mirasçısıydı ancak asıl tutkusu kitap kolektörlüğüydü. 1932'ye gelindiğinde Goldschmidt, toplamda 2.000 kadar eserden oluşan, 17. ve 18. yüzyıldan kalma resimli almanakları içeren eşsiz bir koleksiyon oluşturmuş durumdaydı. Bu ünlü koleksiyonun en kıymetli parçası, Goethe tarafından yayımlanan bir dizi almanaktı ve bunlar, Goethe'nin kendine yurt edinmiş olduğu Weimar'da bulunan Anna Amalia kütüphanesi için çekiciliği aşikâr eserlerdi. Kütüphanenin müdürü olan Hans Wahl, fırsatın kokusunu almıştı. Goldschmidt koleksiyonun değerini 50.000 reichsmarks olarak belirlemiş, ancak Wahl üzüntüyle, kütüphanenin cilt başına bir reichsmark'tan fazla bir ödeme yapamayacağını belirtmişti. Zaferini duyuran Wahl, yaptığı işin doğasını şu sözlerle kabulleniyordu: "sıra dışı düzeyde avantajlı bir anlaşmaydı bu ... bunun apaçık nedeni, Herr Goldschmidt'in bir Yahudi olması."[43]

Savaş bittikten sonra, bir Nazi parti üyesi olan Wahl, gayet yumuşak bir geçişle yeni Sovyet rejimine bağlandı. Bu yazışmanın ancak 2004'te, Anna Amalia kütüphanesindeki büyük bir yangının neden olduğu kapsamlı stok incelemesi esnasında ortaya çıkmış olması, Alman kütüphane camiasının çalıntı kitap geçmişiyle yüzleşme konusunda ne kadar gönülsüz olduğunu gösterir. Goldschmidt'in mirasçıları daha sonraları bu paha biçilemez ata yadigârları için 100.000 euro aldılar. Şimdi farklı bir binada ve farklı bir isim altında faaliyet gösteren Berlin şehir kütüphanesinin çalışanları, savaştan sonraki kırk yılı, şüpheli kitaplar üzerinde yer alan, eski sahiplerine dair işaret ve kalıntıları silmekle geçirdiler. Çalınan binlerce kitaptan yalnızca 500'ü eski Yahudi sahiplerine döndü.

Hesaplaşma

1943'e gelindiğinde rüzgâr tersine dönüyordu ve Almanya'nın kitap stoğu Müttefiklerin intikamına açık hâle gelmişti. Savaşın ilk yıllarında pek çok Alman kütüphanesi, hazinelerini güvenli yerlere taşımak konusunda pek bir şey yapmamıştı. 1939 tarihli resmî kılavuz, yalnızca el yazmalarını, matbaanın ilk döneminden kalma eserleri ve eşsiz, erken dönem matbaa kitaplarını ilk kurtarılacaklar olarak listeliyordu. Bu yönüyle kılavuz son derece kısıtlayıcıydı.

43 a.g.e., s. 51-6.

Bunun yanı sıra Hava Mareşali Göring, Berlin'e tek bir bombanın bile düşmeyeceği sözünü vermişti ve vaktinden erken davranmak, yetkililerin gözünden düşmeye de neden olabilirdi. Dönem, kütüphanelerin dinamik biçimde yönetildiği bir dönem değildi. Cepheye çağrılmalar kütüphanelerdeki çalışan sayısını hayli azaltmıştı; geri kalanların pek çoğu sağlığı kötü olanlar veya yaşlılardı. Gördüğümüz gibi daha becerikli kütüphanecilerin kimileri de yurt dışında hizmetle görevlendirilmişlerdi. Kassel'e Eylül 1941'de yapılan bir saldırı bölge kütüphanesinin stoklarının %87'sini, 400.000 kitabı yok ettiğinde olayın haberleştirilmesi yasaklanmıştı. Alman kütüphane derneğinin eski başkanı olan Georg Leyh şu görüşteydi: "*Zentralblatt*'ta [kütüphanecilik camiasının gazetesi] kütüphanelerde bombardıman sonucu oluşan hasar hakkında hiçbir şey yayımlanmayacaktır."[44]

1943'te bombardımanların yoğunlaşması, hasarın boyutlarını saklamanın artık mümkün olmamasına neden oldu. Temmuz'da Hamburg'daki bir ateş fırtınası, üniversite kütüphanesi ile seçkin Commerzbibliothek'i yuttu. Münih'te 800.000 cilt imha edilirken, Leipzig'de neredeyse bütün yayımcılık endüstrisinin stokları alev aldı. Kütüphaneler artık her nerede olursa olsun stoklarını güvenli yerlere taşımak için acil girişimlerde bulunuyorlardı. Kimi zaman neyin taşınacağı konusundaki kararlar son derece hayalperestçe olabiliyordu. Dünyanın en büyük müzik koleksiyonlarından birine ev sahipliği yapan Darmstadt, bir yıllık bahçıvanlık, aşçılık ve moda dergilerini depoya gönderirken, yazarların kendi el yazılarıyla yazılmış paha biçilmez Handel, Mozart, Vivaldi ve Beethoven el yazmalarını, kütüphanede kendi başının çaresine bakmaya bırakmıştı. 11 Eylül 1944'te kütüphane, 400.000 kitap kayıp vererek yerle bir oldu.[45] O tarih itibariyle ideolojiye en bağlı olanlar bile tehlikeyi sezebiliyorlardı. Rosenberg'in Frankfurt Enstitüsü'ndeki 1 milyon kitap, kırk dokuz km kuzeydeki Hungen'e gönderilmiş ve burada otuz sekiz depoya dağıtılmıştı. Amerikalılar bu kitapları işte burada, 1945 yılında buldular.

Ocak 1944'te Berlin devlet kütüphanesi kapılarını kullanıcılara kapattı. Az sayıda çalışan, harabelerin ortasında yeni alımları işlemeye devam ettiler. Müdür Krüss, tavan arasına yerleşti ve Ruslar yaklaşmakta iken 27 Nisan 1945'te burada intihar etti. Kütüphanesinin kitapları onun öldüğü gün

44 Dosa, *Libraries in the Political Scene*, s. 94.

45 Nicola Schneider, 'The Losses of the Music Collection of the Hessische Landesbibliothek in Darmstadt in 1944', Anja-Silvia Goeing, Anthony T. Grafton ve Paul Michel (ed.), *Collectors' Knowledge: What is Kept, What is Discarded* (Leiden: Brill, 2013), s. 381–412.

itibariyle, çoğunluğu uzaklardaki kalelerde ve derin madenlerde olmak üzere, yirmi dokuz ayrı depoya dağıtılmış durumdaydı. Amerikan ve Britanya bombardıman uçakları batıdan geldiği için kitaplar genelde doğuya gönderildi. Bu da eski yerlerine bir gün geri dönebilme şanslarını fazlasıyla azalttı. Komünist Doğu Almanya'ya (DDR) dönüşecek olan Sovyet işgal bölgesinin yaratılması ve Leh sınırlarının batıya doğru genişletilmesi, pek çok kitabın artık eski yerlerine döndürülmelerinin imkânsız olduğu yerlerde kalması sonucunu doğurdu. Berlin devlet kütüphanesi tarafından kullanılan yirmi dokuz sığınaktan on ikisi Sovyet bölgesinde, on biri Polonya'da ve biri Çekoslovakya'da kalmıştı.[46] Savaştan sonraki yıllarda, Alman işgalinde geçen yılların bedelini hesaplamış ve 25 milyon ölü vermiş olan Ruslar, cömertçe davranma eğiliminde olmadılar. Tazminat olarak Almanya'nın işgal altındaki bölgelerinden, diğer türden kültürel ganimetler ve sanayi makineleriyle birlikte milyonlarca kitap da doğuya gönderildi. Ratibor'daki depoda bulunan 2 milyon kitap da, yavaş yavaş ortaya çıkarılan yer altı depoları da kolay hedeflerdi.[47] Şehir kütüphanesi gibi savaş sonunda kendini Sovyet bölgesinde bulmuş olan Berlin devlet kütüphanesinin, Rusya'ya 2 milyon kitap kaybettiği değerlendiriliyor. Şehir kütüphanesi ayrıca koleksiyonunun büyük bölümlerini Polonya ve Çekoslovakya'ya tahliye etmişti ve bunların pek azı Berlin'e döndü. Kütüphaneler en azından evlerin harabelerinden ve Nazi bakanlıklarının çok sayıdaki kütüphanelerinden toplanan "sahipsiz" kitaplar ile koleksiyonlarını baştan kurabiliyorlardı.

Sovyet ganimet taburları işlerini eksiksiz yaptılar: öyle eksiksiz ki, Almanya'dan alınmış olan milyonlarca kitap o an için bir işlerine yaramıyordu. Tabii bu kitapların pek çoğu daha önceleri Batı Avrupa'dan, bizzat Rusya'dan ve kıtanın dört bir yanındaki Yahudi sahiplerinden yağmalanmış kitaplardı. Rusya ve SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler bu nüans ve ayrımların farkında olma eğilimi göstermediler. Bu ülkeler, Almanya'dan alınan tüm kitapları daha önceden kaybedilmiş olanlar için yetersiz bir tazminat olarak görüyorlar.[48] 1989'dan sonraki kısa Glasnost döneminde, savaştan beri seçilip ayrıştırılmayan 2,5 milyon kitabın Uzkoye'deki bir kilisede öylece

46 Werner Schocow, *Bücherschicksale: die Verlagerungsgeschichte der Preussischen Staatsbibliothek; Auslagerung, Zerstörung, Rückführung* (Berlin: de Gruyter, 2003).

47 Grimsted, 'Roads to Ratibor'.

48 Patricia Kennedy Grimsted, 'The Road to Minsk for Western "Trophy" Books: Twice Plundered but Not Yet "Home from the War"', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 351–404.

istiflenmiş olduğuna dair çarpıcı bir bulgu gün yüzüne çıktı. Durum ortaya çıktığında kitaplar okunması imkânsız bir hâle gelmiş, lapaya dönmüşlerdi. Bu kısa süreli açıklık döneminden sonra Rus kütüphaneleri yine daha az açık sözlü davranmaya başladılar. 2009'da Berlin devlet kütüphanesi ilk kez kataloğunda Rusya ve Polonya'ya kaybedilen kitapları, günümüzdeki yerleriyle birlikte listelemeye başladı. Ancak doğuya giden başka milyonlarca kitabın yeri günümüzde hâlâ bilinmiyor.[49]

Britanya ve Amerikan bölgelerindeki kütüphane ve depolardaki kitaplar bazen, özellikle de sandıklarından hiç çıkarılmadıkları durumlarda, eski yerlerine çok hızlı bir biçimde iade edilebiliyorlardı. Ets Haim ve Bibliotheca Rosenthaliana kütüphaneleri Amsterdam'a, Alliance Israélite Universelle kütüphanesi ise Paris'e döndü. Toplamda Amerikalılar Offenbach'taki depolarından 2,5 milyon kitabı, Britanyalılar ise Tanzenberg'deki depolarından 500.000 kitabı eski yerlerine gönderdiler.[50] Sovyetlerin bu gibi şeylere ilgisi daha azdı. Vilnius'ta, savaşın sonuna gelindiğinde imha edilmemiş olan ve başlıca Yahudi kütüphanelerinde bulunan otuz ton kitap öylece hamura çevrildi. Paris'teki Turgenyev kütüphanesinde bulunan 60.000 kitap nasıl olduysa bir şekilde kendini Legnica'daki Kızıl Ordu Subay Gazinosu'nda bulmuştu. 1950'lerin ortalarında Moskova'dan bu kitapların tamamının yakılması yönünde emirler geldi.[51]

Bazı açılardan bu durum, kütüphanelerle ilgili, işgalci güçlerin ilgisini gerektiren en acil sorun değildi. Eşit derece önemli bir mesele, hayatta kalan kütüphanelerin bir kez daha, bu kez de Nazizm ideolojilerinden temizlenmesinin gerekliliğiydi. Bunun nasıl yapılabileceği hakkında hayli tartışma yaşanmıştı. Özellikle de Amerikalılar kitap imhacısı gibi görünmek istemiyorlardı: buna karşın, hangi kitapların kütüphaneden atılması gerektiği yönünde hassas kararların Alman kütüphanecilere güvenle bırakabileceğine dair de ciddi şüpheler vardı.[52] Bir orta yol, hangi türden kitapların kütüphanelerden atılması gerektiğini gösteren bir liste yapılmasıydı. İcraatta pek çok kütüphaneci

49 Patricia Kennedy Grimsted, 'Tracing Trophy Books in Russia', *Solanus*, 19 (2005), s. 131–45.

50 Rydell, *Book Thieves*, s. 272; Robert G. Waite, 'Returning Jewish Cultural Property: The Handling of Books Looted by the Nazis in the American Zone of Occupation, 1945 to 1952', *Libraries & Culture*, 37 (2002), s. 213–28.

51 Grimsted, *The Odyssey of the Turgenev Library*.

52 Margaret Stieg Dalton, 'The Postwar Purge of German Public Libraries, Democracy and the American Reaction', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 143–64.

bunları ve daha da fazlasını kütüphanelerinden zaten atmış durumdaydı. Pratikte Alman halk kütüphanelerinden 4 milyon cilt kadar eser, yani stoklarının yarısı sökülüp alındı. Kapsamlı bir Nazi propagandası koleksiyonu da dâhil olmak üzere 1 milyon kadar esere, Washington DC'deki Library of Congress adına el konuldu. 1945 yılı itibariyle kütüphaneler çoğu kişi tarafından ulusal güvenlikte önemli birer etken olarak değerlendiriliyor, gelecek için stokları doldurmak makul bir seçim olarak görülüyordu.[53]

Altmış Milyon Kitap ve Asla Kurulamayan Kütüphane

Binlerce yıllık kültürel mirasa, ciddi bir kısmı da bile isteye verilen bunca zarar, Avrupalıların, medeniyetlerinin sürdürülebilirliğine dair temel algılarını sarstı. Harap binaların, kayıp veya dumanı tüten koleksiyonlar ile kitaplardan çok daha acil öncelikleri olan, yerinden yurdundan edilmiş ve aç kalmış halkların karşısında pek çokları, böyle bir kültürel mirasın restore edilmeye değip değmeyeceğini bile sorguladı. İmhanın yanı sıra milyonlarca kitap başlangıçtaki yuvalarından koparılmış, sahipleriyle birlikte yok olmuş, yağmalanmış veya güvenli yerlere gönderilmişti; pek çok kitap şimdi yeni hükümdarların ellerindeydi. Kitapların iadesinin sağlanmasındaki güçlükler ve sahiplik konusundaki didişmeler, savaş sonrası yılların burukluğunu ve karşılıklı suçlamalarını daha da güçlendirdiler. 2013'te bile Rusya ve Almanya arasındaki bir zirve, neredeyse kültür varlıklarının iadesi tartışmaları sonucu sarpa saracaktı.

Kimi sorunlar öyle zorluydu ki ancak tarafsız bir aracının müdahalesiyle çözülebilirdi. UNESCO'nun oynamayı umduğu rol işte buydu ve Almanya'nın hırpalanmış kütüphanelerinin yeniden kurulması için UNESCO'nun müdahalesi de iyi hazırlanmış ve düşünülmüştü. Batılı güçler makul bir biçimde tazminatı derhâl bir kenara bıraktılar. UNESCO'nun kütüphaneler biriminin başında bulunan Edward J. Carter şu görüşü savunuyordu: "Britanya ve Fransız kütüphanelerini Almanya ve İtalya'dan alınacak kitaplarla doldurma yönünde sert bir tazminat politikası, bir felaket olacaktır."[54] UNESCO ayrıca önceliğinin yalnızca kitapları eski yerlerine döndürmek olmadığını da ortaya koydu: "Bir kütüphane yalnızca imha edildiği için otomatik olarak

53 Alex Boodrookas, 'Total Literature, Total War: Foreign Aid, Area Studies, and the Weaponization of US Research Libraries', *Diplomatic History*, 43 (2019), s. 332–52.

54 Miriam Intrator, *Books Across Borders: UNESCO and the Politics of Postwar Cultural Reconstruction, 1945–1951* (London: Palgrave Macmillan, 2019), s. 140.

uluslararası kamuoyundan hayırseverlik görme hakkına sahip olmamalıdır. Bu hakka sahip olup olmamayı belirleyen şey, kütüphanenin mevcut yeri ve gelecekteki kütüphane sistemi olmalıdır." İşgalci güçlerin anlık kaygılarından kısmen azade olan UNESCO, daha uzun vadeli bir görüş edinebiliyor, örneğin parçalanmış Avrupa'daki yeni siyasetin getirdiği tehlikeleri fark edebiliyordu.

> "Macaristan'ın İkinci Dünya Savaşı esnasında kaybettikleri, demokratik ülkelerde yazılan kitap ve dergilerin teşkil ettiği kültürel üretimin ülkeye çoğunlukla ulaşamadığı gerçeğinden daha az önem taşır. Yüzlerce ve binlerce nüsha hâlinde İngiliz, Amerikan ve yabancı kitaplarına ihtiyaç var."[55]

Tüm bunlar tamamen doğruydu, ancak İngilizceye odaklanılması okurlar arasında popüler bir durum olsa da yeni bir emperyalizmin doğduğu yönünde korkulara da sebep oldu. Ayrıca yetim kalmış Yahudi kitapları da çetin bir sorundu. Amerikalı ve Britanyalı işgal güçlerinin ellerinde kalan 1 milyonu aşkın, sahibi bulunamayan kitap vardı. Sahiplerin bulunamamalarının nedeni sıklıkla bütün ailenin yok olmuş olmasıydı. Mevcut protokoller, bu tür kitapların ailenin yaşadığı ülkeye iade edilmesi yönündeydi. Ancak sahiplerin Yahudi, ülkenin de Almanya olduğu durumda bu ahlaki ve siyasi açıdan tahayyül bile edilemezdi. İşte yetim kalmış kitapların, bir dünya Yahudi kütüphanesinin temelini oluşturması yönünde iyi niyetli bir plan, bu ikilem bağlamında doğdu. Amsterdam ve (daha ısrarlı biçimde) Kopenhag kütüphane için olası birer yer olarak kendilerini öne sürdüler. UNESCO'da bu planı destekleyenler, plana karşı doğan şiddetli tepki nedeniyle bir ölçüde şaşırdılar. Plana karşı çıkanlar, Danimarka ve UNESCO'nun kitapların kontrolünü Yahudi örgütlerinden koparıp almaya çalıştığını düşünüyorlardı. Çekler kitaplarını ya Filistin'e göndereceklerini veya hiçbir yere göndermeyeceklerini açıkça ortaya koydular ve sonraları 100.000 kitap Orta ve Doğu Avrupa'dan İsrail'e taşındı. İcraatta bir dünya Yahudi kütüphanesi oluşturma planları akim kaldı ve silinip gitti. Yetim kalan kitaplar çoğunlukla ya İsrail'e ya da Amerika'ya gitti.

Bu iyi niyetli ama nihayetinde yarım kalan önerinin uyandırdığı duygular, on yıllık bir karışıklık döneminin ardından kütüphanelerdeki siyasi

55 a.g.e., s. 62.

meselelerin, Avrupa'nın çoğu yerinde kitap stokları için hâlen nasıl güçlükler yarattığını gösterir. Rusya 100 milyon, Fransa 20 milyon, Polonya ise tüm kitap stoğunun üçte ikisini kaybetmişti. İngiltere'de bile yalnızca 1943 yılında 60 milyon kitabın imha edildiği söylenir. Bu insanı şaşkına çevirecek türden bir sayı, çünkü bu Blitz'in bitişinden sonrasına ve V1 ve V2 bombardımanlarının başlamasından öncesine tekabül eden bir dönemdi. 1943'te Britanya'ya az sayıda bomba düşmüştü, o hâlde o yıl içerisinde nasıl 60 milyon kitap imha edilmiş olabilirdi?

Cevap, bu kitapların neredeyse tamamının, sahipleri tarafından yeniden kullanım veya geri dönüşüm için savaş çabasına bir katkı olarak kendi rızalarıyla verilen, kurtarma seferberliği kapsamında toplanan kitaplar olmasıdır.[56] Kurtarma kamyonları kitapları büyük çadırlara veya salonlara getiriyor, burada gönüllüler hızlıca neyin kurtarılıp savaştan hasar görmüş kütüphanelerin stoklarını tazelemekte kullanılabileceğini, neyin yurt dışındaki birliklere gönderilebileceğini inceliyorlardı. Bir önceki yıl Kral VI. George, yerinde bir vatanseverlik örneği sergilemiş, "kraliyet kütüphanesindeki eski kitap ve el yazmalarından oluşan büyük bir bağış" yapmış ve bu bağışla bir ton atık kâğıt sağlamıştı.[57] Tüm bunların ortaya koyduğu bir gerçek, o dönemde Avrupa'da ne çok kitap, dergi ve gazetenin dolaşımda olduğudur. 16. ve 17. yüzyıldan kalan nadir veya eşsiz kitapların yeri doldurulamaz nüshalarının kaybedilmesi, kütüphaneler ve bilginler için ağır bir darbeydi. Ancak geniş okuyucu kitleleri için en çok istedikleri şeyler stoklarda kolayca tazelenebilen eserlerdi. Kâğıt tedariği tekrar tesis edilip binalar tamir edildikten ve hayat normale döndükten sonra, kütüphaneler, savaş öncesi yıllarda kendilerine biçtikleri rolü tekrar oynamaya başlayabilirlerdi. Bunu yaparken, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, savaş koşullarının milyonlarca kişiyi daha sıkı birer okur hâline getirdiğini bilmenin iç rahatlığı içinde olacaklardı.

56 W. C. Berwick Sayers, 'Britain's Libraries and the War', *Library Quarterly*, 14 (1944), s. 95–9; Henry Irving, 'Paper Salvage in Britain during the Second World War', *Historical Research*, 89 (2016), s. 373–93. Kendisinden sonraki eserlerde de olduğu gibi, Sayers, bu sayıyı 600 milyon olarak belirtse de bu gerçek olması imkânsız düzeyde yüksek bir sayı gibi görünüyor.

57 Peter Thorsheim, 'Salvage and Destruction: The Recycling of Books and Manuscripts in Great Britain during the Second World War', *Contemporary European History*, 22 (2013), s. 431–52 (s. 448).

ON YEDİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞLIK İLE BOĞUŞMAK

Endüstriyelleşmiş savaşın Avrupa kütüphanelerine verdiği zararı düşününce, 1880-1960 arası dönemin aynı zamanda halk kütüphanelerinin altın çağı olduğunu söylemek bir ölçüde çelişki yaratıyor gibi görünebilir. Kütüphaneler ve kitaplar hiçbir zaman İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu kadar değer görmediler. Cephede, evlerinden uzaklarda olan askerler sık sık çareyi kitaplarda buldular ve onlara kitap tedariğini sağlamak için lojistik yönünde devasa çabalar sarf edildi. Ana vatanda karartmalar ve evde yahut bir görevde geçirilen uzun akşamlar, kitapları hem temel bir avuntu kaynağı hem de dinmek bilmeyen endişelerden bir kurtuluş hâline getirdi. Kütüphaneler ağının kalbi niteliğindeki Avrupa ve Amerika'yı aşıp her bir kıtadaki insanlara hizmet etmeye başlaması da bu dönemde oldu.

Değişen zevkler ve uzun süreli barış dönemleri kütüphanenin rolüne karşı ancak savaştan sonra bir sınama teşkil etti. 1960'lar ve 1970'lerden sonra savaş sonrası endüstriyel büyümenin yavaşlaması, hükümetlerin ve kamu yetkililerinin, okuma materyallerinin cömertçe harcanan kamu kaynaklarıyla tedarik edilmesinin karşılanabilir veya gerçekten acil bir toplumsal öncelik olup olmadığını sorgulamasına neden oldu. Bu kimlik krizi, dijitalliğin sınamasının daha yakın zamanlarda bütün ilgiyi üzerine toplamasından çok daha önce yaşandı. Televizyonun cazibesi tabii hemen tüm toplumun okuryazar olduğu bir dönemde yaşanan okuma krizine dair, o dönemki açıklama girişimlerinde önemli bir yer işgal ediyordu. Ancak çürümenin kökleri bundan çok daha önceleri, halk kütüphaneleri 20. yüzyılın ilk yarısında ağlarını genişletip, daha önce bu hizmetlerden daha az faydalanabilen kadın, çocuk

ve kırsal bölgelerdeki okuyucular gibi gruplara ulaştığında bile zaten açıkça ortadaydı. Bu da yeni teknolojiyle nahoş bir çatışma içeriyordu.

19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın kayda değer bir bölümü boyunca kitaplar, dergiler ve gazeteler, çağdaşlık için hem kritik birer araç hem de bizzat modernliğin birer tarihçisi gibiydiler. 19. yüzyılda iletişim alanında yapılan büyük yenilikler olan telgraf ve telefon, sanki matbaanın üstünlüğünü güçlendirecek birer icatmış gibi görünüyorlardı. Gerçekten de böyle oldu. Üretim ve dağıtımdaki yenilikler olan buhar gücüyle çalışan matbaa ve demir yolları, mevcut kitap sayısını çoğalttı ve basılı materyallerin yeni alıcılarına ulaşmasına yardımcı oldu. Telgraf ve telefon, tarihte ilk kez haberlere doğrudan ve anında ulaşım olanağı tanıdı; bu olanak okurları fazlasıyla heyecanlandırırken, rakip gazeteler arasında da haberi ilk veren olma, baskıya son anda yetişen haberleri verme ve son dakika haberlerini duyurma gibi konularda amansız bir rekabet başlattı. Demir yolları kitapları şehir merkezlerinin dışındaki müşterilere taşırken, iş ve tatil için yapılan yolculuklar, özellikle de her yerde bulunabilen demir yolu kitap büfeleri sayesinde okuma için yeni birer fırsat oluşturdu.

Bu okuma materyallerinin çoğunun uygunsuzluğu veya gelip geçiciliği hakkında onca homurdanmaya karşın, matbaa insanları bilgilendirmede, eğlendirmede ve birbirlerine giderek daha fazla yakınlaştırmada başat rol oynamaya devam edecek gibi görünüyordu. O ana dek tanık olunmuş en yıkıcı savaşın ardından bile, 1919 yılında, yazar Sherwood Anderson, basılı eserlere şöyle övgüler düzüyordu:

> "Zamanımızın aceleciliği içerisinde pek çoğu kötü tahayyül edilmiş ve kötü yazılmış olsa da, her evde kitap var, milyonlarca dergi nüshası dolaşımda, gazeteler her yerde. Günümüzde köyündeki bir dükkânda ocağın başında ayakta duran bir çiftçinin zihni, başka insanların sözleriyle dolup taşıyor. Gazeteler ve dergiler onun zihnini dolduruyor. Ocak başındaki çiftçi, şehirlerdeki insanların kardeşidir ve eğer kulak kabartırsanız, onun da aramızdaki en iyi şehir insanı kadar üstünkörü ve anlamsızca konuştuğunu fark edeceksiniz."[1]

1 Warren Susman, 'Communication and Culture', Catherine L. Covert ve John D. Stevens (ed.), *Mass Media Between the Wars: Perceptions of Cultural Tension, 1918–1941* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1984), s. xxiv.

Bu sözler yalnızca matbaanın yeni coğrafi yayılımını değil aynı zamanda kültür dünyasındaki seçkinlerin, bu yeni okur kitlesine karşı tepeden bakışını da kısa ve öz olarak ortaya koyuyor. Ancak bu durumda bile devir değişiyordu ve gelecek elli yıl boyunca, Gutenberg'den beri ilk kez, kültür meselelerine kafa yoranlar kitapların kendi konumlarını koruyup koruyamayacağından şüpheye düşmeye başladılar.

Kısa süre sonra görüldü ki 20. yüzyıl farklı olacaktı. Radyo ve sonra da sinemanın ilk günlerinden itibaren bu yeni icatlar, sadece son derece değerli boş vakitler için değil, bir zamanlar tamamen matbaa tarafından şekillendirilen hayal dünyalarının sahipliği için de gerçek birer rakip oldular. Kitabın üstünlüğüne ve dolayısıyla kütüphanenin uzun vadede yaşayabilirliğine karşı muhtemelen en güçlü sınama da, Avrupa ve Kuzey Amerika'da tüm yüzyıl boyunca tipik olarak görülen yeni teknolojilere karşı duyulan o yoğun ilgiden değil işte bu rekabetten kaynaklanıyordu. Kıymetli kütüphane kitapları, uyanık zihinleri ve rüyaları uzak dünyalar ve maceralarla doldurabilirdi. Ama radyo ile sesleri duyabilir, sinemada da King Kong'un devasa cüssesini görebilirdiniz. Bunlar birer çoklu ortam deneyimiydi. Beceriyle hazırlanmış bir müziğin eklenmesi, sıradan radyo dinleyicisini veya sinema izleyicisini çok sayıda farklı duygusal tepkiye hazır kılabiliyordu. Bu da, bir köşeye kıvrılıp akşam okumanızı yaparken, kardeşlerinizin ağız dalaşının sizi Mandalay'den söküp almasından çok daha çekici bir ses ortamıydı.

Işık, Kamera, Panik

Hem radyo hem de sinemanın ilk yılları neşelendirici, deneysel ve bazen de kaotikti. Kalite ve ürünlerin sahipliği ile kontrolünün kimde olacağı meselesi başta olmak üzere çok önemli kararların alınması gerekiyordu. İlk radyo savunucularının bu icadı özel ve iki kişi arasında iletişim sağlamanın telefondan daha çok yönlü bir alternatifi olarak gördüğünü düşünürsek, radyonun bu ilk dönemi henüz kaydedilmeyen gelişmeyi güzelce gözler önüne serer. Nihai olarak radyonun halk içindeki bireyler tarafından mı, radyo amatörleri cemiyetleri tarafından mı, yoksa bunlar adına hareket edecek şirketler tarafından mı geliştirileceğine karar vermek hükümete düştü. Ağır basan ses, devasa bir yeni piyasanın oluştuğunu gören güçlü radyo üretimi endüstrisinin sesi oldu. Onların lobiciliği Amerika'da, ticaret bakanı Herbert Hoover'ın, radyo amatörlerinin umutlarını ezip geçen nihai müdahalesine neden oldu.

Radyo amatörleri yaralarını sarmak için garajlara çekilirken, modaya uygun ahşap bir dolap içerisinde yer alan ve göz kamaştıran aile radyosu ise salonun başköşesine kuruldu. Aileler, tıpkı bir zamanlar mutfak masasının etrafında oturup kitaplarını okumaları gibi artık radyonun etrafında toplaşıyorlardı.

Tüm modern teknolojik yenilikler arasında en hayret verici hızla gelişen radyo oldu. İlk ticari radyo istasyonu Amerika'da 1921 yılında kuruldu. İki yıl sonra çeşit çeşit elektrikli ürün üreticileri, şirketler, kiliseler, okullar ve marketler tarafından yönetilen 556 istasyon vardı. 1920'lerin sonuna gelindiğinde bu ses kakofonisine 1927 tarihli Radyo Yasası ile bir düzen verilmiş, Amerika'daki hanelerin %55'ine radyo girmiş durumdaydı. Bu oran 1939'da %81,5'e yükselecekti. 1924'te radyo alımları Amerikalıların mobilyaya harcadıkları paranın üçte birine tekabül ediyordu. 1934 yılında dünyadaki tüm radyoların %42'sinin sahibi Amerikalılardı.

Bu olağanüstü büyümeye denk bir büyüme hiçbir yerde yoktu ancak Avrupa'da, British Broadcasting Corporation (Britanya Yayın Kuruluşu, BBC), radyo yayın araçları üzerinde neredeyse tekel sahibi bir devlet kuruluşu olarak güçlü bir alternatif sunuyordu. Bu deney, Amerika'da yakından takip edilmiş ancak regüle edilen ve tekel hâlindeki bir tedarikçinin hükümete fazla yakın olacağı görüşü nedeniyle reddedilmişti. Bu görüşte bir haklılık payı vardı. Buna bir örneği BBC'nin ilk genel müdürü ve ciddi bir İskoç Presbiteryen olan, keyfin ufak dozlar hâlinde alınması gerektiği görüşünü benimseyen Sir John Reith'in otoriter yönetimi altında BBC'nin ilk yıllarıdır.[2]

Misyon beyanında hedefini "bilgilendirmek, eğitmek ve eğlendirmek" olarak belirleyen BBC, pek çok gözlemciye göre bu üç hedefinden sonuncusuna çok az önem veriyordu. Bu kesinlikle daha çok kulak tırmalayan, dinleyicilerini serbest bir müzik menüsü, çeşitli eğlence programları ve reklam bombardımanına tutan Amerikan yayıncıları için söylenebilecek bir şey değildi. Britanya'da radyo sahipleri kanunen BBC'yi yıllık on shillinglik bir lisans ücreti ile desteklemekle yükümlülerdi. Kendi gelirini kendi sağlamak zorunda olan Amerikan radyosu ise çareyi satacak ürünleri olanlarda buldu. 1938'e gelindiğinde yayın süresinin üçte biri reklamlara ayrılmıştı ve radyo gazetelerden ciddi ölçüde para çalıyordu. Geliri emin ellerde olan BBC ise reklamı tamamen bir kenara itebilmişti.

2 Ian McIntyre, *The Expense of Glory: A Life of John Reith* (London: Harper Collins, 1993).

BBC'nin ayrıca programlara ayıracak parası da vardı ve bu paranın çoğu, orkestra ve grupların müzik performansları ile radyo tiyatrolarına gidiyordu. BBC ilk radyo tiyatrosunu 1922'de yayınladı ve o tarihten sonra radyo tiyatrosu, BBC'nin tüketime sunduğu en temel içeriklerden biri hâline geldi. Kitap okurlarına yönelik bir diğer teşvik ise iki düzenli ve uzun ömürlü haftalık yayın olan *The Radio Times* (*Radyo Saatleri*, 1923) ve *The Listener*'ın (*Dinleyici*, 1929) yayımlanması oldu. Amerikalıların cevabı, radyo için üretilmiş bir mecra olup, düzenli dinlemeyi, özellikle de iş günlerinde kadınların evde dinlemesini teşvik eden pembe diziler oldu. Her iki durumda da haberler ve güncel gelişmelerin pek bir yeri yoksa da bunun nedenleri farklıydı. Amerika'da neden, haberlerin popüler bir yayın programı olmaması iken, Britanya'da ise endişeli gazete sahiplerinin BBC'nin düzenli haber servisinden feragat etmesini istemiş olmalarıydı. Bu ambargo 1926 Genel Grevi esnasında bir ölçüde gevşediyse de, radyonun habercilikte kritik bir rol oynamaya başlaması ancak 1939'da savaşın patlak vermesiyle oldu. Amerika'da radyo ayrıca çok sayıda radyo evanjelistinin de kariyerlerini başlatmasına vesile oldu; bu gelişme tam da, bölüne bölüne çoğalan bir inanç bolluğunun yaşandığı Amerika'ya uygun türdendi.

Tüm medya yenilikleri gibi radyo da kendi payına düşen felaket tellallarından ve istemezükçülerden nasibini aldı. Kendi hayatlarında kitapların önemli bir eğlence ve dinlence rolü oynamayı sürdürdüğü kişiler için radyo, saatlerine kadar belirlenmiş eğlence programları nedeniyle başlangıçta bir kafa karışıklığı uyandırdı. İstenen boş vakitlerde bir kitabı açmanın kolaylığı karşısında radyo yayınları ancak belirlenmiş saatte dinlenebiliyordu. Kişinin konsantrasyonu bozulursa birkaç sayfa geriye gidip tekrar başa alma şansı yoktu. 1926'da Amerika'yı ziyaret eden Felemenk tarihçi Johan Huizinga gördüklerinden etkilenmemişti. Ona göre radyo, güçlü ancak yüzeysel bir odaklanma talep ediyor, "derin düşünceyi veya düşünerek sindirme diye tabir edebileceğim olguyu tamamen dışarıda bırakıyor" idi.[3] Bol bol ve hızlı değişen programları ile sayısız reklam aralarıyla radyo, tıpkı seksen yıl sonra iPhone'a yapılacağı gibi, ulusal çapta bir odaklanma çöküşünden sorumlu tutuldu. Bu alanda aydınlar, başlangıçta radyonun halk ile kendileri arasındaki yakın ilişkiye (ve reklam gelirlerine) tehdidinden korkan gazetecilerle aynı noktada bir araya geldiler.

3 Covert ve Stevens, *Mass Media*, s. 209.

Radyo kitapsever olanları rahatsız ettiyse de, bu kitapseverler kısa süre sonra radyoyu, okuma ve dinlemenin kolaylıkla bir arada olabildiği bir eğlence ve dinlence hayatına entegre etmeyi başardılar. Bu, duyulara olan hücumun daha bile travmatik olduğu sinema için geçerli değildi. Al Jolson'ın 1927 tarihli ilk sesli film olan *The Jazz Singer* (*Caz Muganisi*) ile izleyicileri hayrete sürüklemesinden çok daha önceleri, Amerikalılar filmlere kafayı takmış durumdalardı. Beş sent karşılığında, ufak deliklerden izlenebilen veya duvarlara yansıtılan ilkel filmler sunan sinemalar, bu yeni mecranın potansiyeline işaret ediyorlardı. İlk film şirketlerinin Hollywood'da faaliyete geçtikleri 1912 yılına gelindiğinde tahmini on ile yirmi milyon arası Amerikalı düzenli olarak sinemaya gidiyordu. 1919 yılında Ohio'daki Toledo'da eğlence kültürü hakkında yapılan bir çalışma, her hafta ortalama 45.000 sinema izleyicisinin şehirdeki kırk dokuz sinemaya gittiğini ortaya koydu. 1924'te nüfusu 26.000 olan Indiana'daki Muncie'de, 13.00'ten 23.00'e kadar devamlı olarak film gösterimi yapan dokuz sinema vardı. Daha sessiz film döneminde bile filmler Amerikalı gençlerin en sevdiği eğlence etkinliği hâline gelmişti.[4] Hollywood'a taşınma ve ilk büyük film şirketlerinin kurulması, Amerika'ya ilk süper yıldızları olan Charlie Chaplin, Mary Pickford ve Rudolph Valentino'yu armağan etti, küçük ölçekli bir film dergileri endüstrisi yarattı ve gazetelere sonsuz tiraj getirdi.

Sesin gelişi teknik açıdan zor ve felaket düzeyinde pahalıydı ancak izleyiciler tarafından coşkuyla benimsendi. Sinemanın saflığını savunanlar avutulamaz hâldeydiler. Bir eleştirmen, sinema için "bir sanat, gücünün zirvesindeyken katledildi" sözleriyle ağıt yakıyordu ancak parayı veren kitleler eski sinemayı özlemediler.[5] Yeni teknoloji, izleyicilere ekonomik buhranın sancılarını hafifletme şansı verdi ve 1938'e gelindiğinde sinemalara haftada 85 milyon izleyici geliyordu. Amerika'nın savaşa girmesinden önceki son savaşsız yıl olan 1940'ta Hollywood'un ürettiği başlıca film sayısı 450 idi.

Bu olağanüstü serpilme, yeni bir meslek olarak senaristliği yarattı. Buhran döneminde Hollywood, yeni bir kariyer edinmeye kararlı yazarları âdeta mıknatısın metali çektiği gibi çekti. Doymak bilmez Hollywood makinesi adına senaryolar yazmak için bir ara işe alınmış olan kişiler arasında, dönemin

4 James D. Hart, *The Popular Book: A History of America's Literary Taste* (New York, NY: Oxford University Press, 1950), s. 228.

5 Alice Goldfarb Marquis, *Hopes and Ashes: The Birth of Modern Times* (New York, NY: Free Press, 1986).

edebiyat devlerinin pek çoğu da vardı: F. Scott Fitzgerald, William Faulkner, Lillian Hellman ve Dorothy Parker. Faulkner *The Sound and the Fury* (*Ses ve Öfke*) eserini yazarken bir balıkçı teknesinde çalışmıştı; şimdiyse banka hesap bakiyesini, "daha önce hiç görmediğim kadar çok para" kazandığı altı aylık işi sayesinde takviye edebiliyordu. İngiliz komedi yazarı P. G. Wodehouse 1931'de Hollywood'u ziyaret etmiş ve "sersemlemiş" hâlde dönmüştü: "Beni niye işe aldıklarını anlayamıyorum. Bana karşı çok iyilerdi ve ortada hiçbir neden yokken 104.000 dolar verdiler."[6] Ünlü yazarlar her zaman kolektif bir iş olan senaristliğe iyi uyum sağlayamadığı için bu durum daha da hayret vericiydi. Bu yazarlardan pek azı bol para getiren bu işleriyle övündüler veya bitmiş ürünün sonunda senarist olarak kendi adlarının geçmesi için mücadele ettiler. Boşluğu doldurmak yine daha az titiz ve daha esnek olan gazetecilere düştü. Tıpkı 19. yüzyılda ucuz romanlar yazmış olmaları gibi, gazeteciler kelimelerle uğraşmaya alışkınlıklarını (ve yazmayı kolektif bir iş olarak deneyimlemelerini) senaristlik mesleğinde icraata dökmeyi yazarlara göre daha kolay buldular.[7] Herman Mankiewicz, Ben Hecht ve Billy Wilder'ın üçü de, Hollywood'da yıldızı parlayan eski gazetecilerdi. Hecht, gangster filmlerinin mucidi olarak görülür. İlerleyen yıllarda Jean-Luc Godard onu "Hollywood'da kullanılan şeylerin %80'ini icat eden" bir dahi olarak saygıyla selamlayacaktı.[8] Mankiewicz, Orson Welles ile çalışma sürecini sağ salim atlatmış ve *Citizen Kane* (*Yurttaş Kane*) filminin senaryosu için jenerikte kendine bir yer bulabilmişti. Shmuel Vildr olarak doğan ve 1933'te Hitler'in Almanya'sından kaçan Wilder için İngilizce dördüncü diliydi. Ancak bu durum, onu *Sunset Boulevard* (*Sunset Bulvarı*) ve *Some Like it Hot* (*Bazıları Sıcak Sever*) gibi bir dizi Hollywood klasiğini yazmaktan alıkoymadı.

Tüm yaşlara ve toplumsal sınıflara açık bir demokratik mecra olan filmlerin zaferi, modern dönemde eğlence ve dinlence kültüründeki en büyük değişiklikti. Bu durumun ikincil etkilerinin ağır olması kaçınılmazdı. Görmüş olduğumuz gibi başlarda gazeteler radyonun cazibesinden korkmuşlardı ve reklam gelirlerinin azalması gerçekten de kimi gazeteleri kapanmak zorunda bırakmıştı. Sinemalara olan tutku, tiyatrolar üzerinde yıkıcı bir etki yarattı.

---

6 a.g.e., s. 63–4.

7 Bu "ucuz romanların" yazarları olarak gazeteciler hakkında bilgi için bkz. Michael Denning, *Mechanic Accents: Dime Novels and Working-Class Culture in America* (London: Verso, 1987), s. 18–24.

8 Tanya Gold, 'The Outsiders', *The Spectator*, 14 November 2020, s. 50–51.

Bu etki öyle boyutlardaydı ki, Broadway, faaliyette kalabilmesini muhtemelen ancak yeni oyunların önemli bir kısmının, daha sonra filme alınabilecek yeni materyaller peşinde olan Hollywood şirketleri tarafından finanse edilmesine borçluydu. Bunu senaryo yazım çılgınlığıyla birlikte düşündüğümüzde, Hollywood'un edebiyata bir tehdit olmaktan çok devasa bir yeni sermaye girişi olduğunu görürüz.[9]

Kütüphaneler de bu yeni mecralardan beslenebilirdi. Filme uyarlanmış kitaplara olan talep patlama yapmış, yeni bir tür olan ünlü biyografileri de kütüphanelere yeni kullanıcılar çekmişti. Kütüphaneler ayrıca Faulkner gibi edebî yazarlara tüm zamanlarını yazmaya ayırma özgürlüğü tanıyan yeni gelir akışından da dolaylı olarak faydalanıyorlardı. Yine de, 20. yüzyıl kültürünün yeni devlerinin yanında kütüphanelerin vakur ve muhafazakâr göründüğüne şüphe yoktur. Bu kütüphaneler için illa bir dezavantaj değildi. Yalnızca toplumdan kopuk aydınlar değil pek çok başkaları için de bu boyutlarda ve bu hızda değişim, fazlasıyla kafa karıştırıcıydı. Meşhur medya eleştirmeni Walter Lippmann, şöyle yazmıştı: "Yenilikler, modern insanın bilincini dolduruyor. Matbaa, radyo, film, kişinin ilgileneceği görülmemiş olay ve ilginç insan sayısını arttırdı... Kişi, her şeyde bir düzen, bir kalıcılık, her şeyi bir arada tutan belli bir temel kaide olduğuna inancını giderek yitiriyor."[10] Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayanlar, hayatın her alanında yeniliklerle karşı karşıyaydılar. Bunların en önde gelenlerinden biri, çalışma saatlerinin uzunluğu ve boş zaman üzerinde önemli ikincil etkileri de olacak olan elektriklendirme idi. Şehirlerde yaşayanlar için yer altı ve yer üstü (bazen de tepelerinden geçen) trenleri, modern yaşamın durmak bilmez hızını ortaya koyuyorlardı. Teknoloji bir güç kaynağıydı ama aynı zamanda buzdolabı veya yeni bir otomobil alamayanların da kendi aşağı durumlarının tamamen farkına varmalarına neden oldu. Kafayı kendini geliştirmeye takmış olanlar için kütüphaneler, istediklerini başarmalarını sağlayacak etken olabilirdi. Bu isteklerinin ete kemiğe bürünmüş hâli, Dale Carnegie'nin 1936 tarihli *How to Win Friends and Influence People* (*Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme Sanatı*) eserinin büyük başarısıydı. Başka kimileri içinse kütüphaneler, giderek daha talepkâr bir hâle gelen bir toplumda bir huzur sığınağı, alışıldık ve güven veren birer varlıktı.

9 Marquis, *Hope and Ashes*, s. 86.

10 Covert ve Stevens, *Mass Media*, s. xiii.

Kütüphaneler biraz da giderek artan refahın, tüketicileri eğlence biçimleri arasında seçim yapmak zorunluluğundan kurtarması sayesinde geliştiler. Kütüphane bir bolluklar diyarında bir diğer olanak, bir yenilik kasırgası içinde insana güven veren, alışıldık bir varlık hâline geldi.[11] Ancak bu sonsuz hırs çağının ihtiyaç ve arzularını besleyen kitap endüstrisinin kendisi de değişiyordu. Ne ironiktir ki, yeni mecralara yönelik tüm korkulara rağmen kütüphaneye karşı asıl sınamalar bizzat matbaa endüstrisinin içerisinden, dergilerin, kitap kulüplerinin ve kitapların giderek daha da ucuzlamasından kaynaklandı.

Bir Tüketim Çağında Okuma

Süreli yayınlar uzun süredir kütüphanelerin temel taşlarından olmuş, bu gelenek halk kütüphanelerine 19. yüzyıldaki üyelik temelli kütüphanelerden ve centilmen kulüplerinden miras kalmıştı. Düzenli olarak edinilen yayınlar arasında *Blackwood's* ve *Edinburgh Review* gibi değerli edebiyat inceleme yayınları vardı; süreli yayın türü ayrıca, günün meseleleriyle ilgili güzelce çizilmiş karikatürleriyle meşhur bir haftalık Britanya dergisi olan *Punch* (*Yumruk*) gibi yeni yayınların kibar mizahıyla da tazelenmişti.[12] Tüm seviyelerden okurlara hitap eden dergilerin çoğalması, özellikle de okurların iyi donanımlı bir gazete okuma odası konusunda da aynı ölçüde ısrarcı olmaları nedeniyle kütüphaneleri zorlu seçimler yapmak durumunda bıraktı. Kimi kütüphanelerin olağanüstü bir koleksiyon çeşitliliği vardı. 1897 yılında, Londra şehir içindeki bir bölge olan Whitechapel'ın halk kütüphanesinin stoklarında yirmi yedi günlük gazete, yetmiş yedi haftalık ve yirmi dokuz aylık süreli yayın mevcuttu.[13] Pek çok kullanıcı için gazete ve süreli yayınlar, en az kitap stoğu kadar çekiciydi.

Kütüphanelerin en iyi işlediği durum, okuyuculara, kendi başlarına kolayca satın alamadıkları eserler sunmalarıydı. Ancak 20. yüzyıl başlarındaki tüketici devrimi, kendi eğlence amaçlı okuma materyalini kendisi satın alabilecek daha varlıklı ve daha iyi eğitimli bir okur kitlesi yarattı. Yayımcılık

11 Alistair Black, *The Public Library in Britain, 1914–2000* (London: British Library, 2000).

12 Patrick Leary, *The Punch Brotherhood: Table Talk and Print Culture in Mid-Victorian London* (London: British Library, 2010); Frank E. Huggett, *Victorian England as Seen by Punch* (London: Book Club Associates, 1978).

13 Chris Baggs, '"In the Separate Reading Room for Ladies Are Provided Those Publications Specially Interesting to Them": Ladies' Reading Rooms and British Public Libraries 1850–1914', *Victorian Periodicals Review*, 38 (2005), s. 280–306 (s. 281).

endüstrisi bu yeni piyasanın potansiyeli sayesinde bir devrim yaşarken, bir yandan da yeni okuma ve alım tercihlerine kısmen şekil verebildi. Yüz binlerce nüsha satabilen çok satan eserlerin yanı sıra, kültürlü okuyucular artık köhne edebiyat incelemelerini bir kenara iten, özellikle yeni okur kitlesini hedef alan bir dizi süreli yayına da erişebiliyorlardı. Bu yayınların ilki, genelde insanı neşelendiren türde içeriğe sahip çeşitli yazıları özümsenmiş bir hâlde sunan, 1922 tarihli *Reader's Digest* oldu. Daha sonra, 1923 yılında, Henry Luce, vurucu ve güzel görsellerle desteklenmiş metinlerle haftalık siyasi haberleri sunan derleme *Time*'ı çıkardı. Bu ilk dalga, şık bir çeşitliliği ve afacan mizahı olan, ayrıca ironik karikatürleriyle de meşhur olan *New Yorker*'ın gelişiyle tamamlandı. Bunlar, düzenli aboneliği makul kılacak kadar ucuz ve eğlendirici süreli yayınlardı ve kısa süre sonra pek çok taklitçileri de olacaktı.

Geleneksel olarak dergi piyasası, büyük umutlarla başlayıp ömrü kısa olan yeni eserlerle doluydu ancak bu dergiler uzun süre faaliyette kalabildiler. 1934'e gelindiğinde *Time* yarım milyon nüsha satıyordu. Çoğu abonenin dergiyi baştan sona okuyor olması da önemliydi. Üst seviye okurları hedef alan ve erkek modasına odaklanan bir dergi olan *Esquire* (1933), dört yıl içerisinde haftada 700.000 nüsha satar olmuştu.[14] Ancak bu dergilerin hiçbiri, 1936'da tam da zamanında çıkarılmaya başlanan, fotoğraf ağırlıklı bir dergi olan *Life*'ın olağanüstü tirajını yakalayamayacaktı. Hem Amerikan yaşamını hem de gelişen Avrupa krizini muhteşem fotoğraf kareleriyle aktaran dergi, 1938'e gelindiğinde 20 milyon okura ulaşmıştı (bu okurlar 3 milyon nüshayı paylaşıyorlardı). Bu sayı, on yaşın üzerindeki her beş Amerikalıdan birinin okurlar arasında yer aldığını gösteriyordu. *Life*'ın ardından 1938 yılında çıkarılmaya başlanan *Picture Post* da savaş esnasında Britanya'nın kendini algılama biçimi üzerinde aynı ölçüde etkin bir rol oynayacaktı. Kısmi olarak *Reader's Digest*'i bir kenara koyarsak tüm bu dergiler, gelişen kültürlü, şehirli sınıfı ve toplumsal statüsü ilerleyen, sıklıkla üniversite eğitimi görmüş olan aile reislerini hedef alıyorlardı. Bu insanlar reklamcıların hayallerindeki gibi ve son derece kâr getiren bir kitleydiler. Bu arada kütüphane okuma odasının mevcut temel taşlarından olan *Literary Digest* (Edebî Derleme) veya *Scribner's* gibi yayınlar ise silindi ve yok oldu. Kapandığında *Literary Digest*'in 250.000 abonesi vardı ancak neredeyse hiç ücretli reklamı yoktu. 1940 yılında *Women's World* kapandığında 1,5 milyonluk bir tirajı vardı. Ancak derginin "ev, kilise ve

14 Marquis, *Hope and Ashes*, s. 124, 127.

vatanseverlik" temelli ve faziletli içeriği çoğunlukla büyük şehirlerin dışındaki kadınlara hitap ediyor ve reklamcıların ilgisini çekmiyordu; bu da derginin sonunu getirdi.

Bu daha üst sınıf dergilerinin okurları ille de kitap yerine dergi alıyor değillerdi. Çok satan kitapları okuyor ve *Time*'a abone oluyorlardı ancak edebî zevkleri konusunda çok iddialı değillerdi. Amerika'nın ufak kasabalarından gelen birinci kuşak göçmenler olarak Sinclair Lewis'in, Amerikan orta sınıfının bunaltıcı değerlerini muzipçe alaşağı ettiği *Main Street* (*Ana Cadde*) eserini keyifle okumuşlardı. Ancak onlar ve eşleri, James Hilton'ın egzotik ve romantik öyküsü *Lost Horizon* (*Yitik Ufuklar*) ve Napolyon döneminde geçen şamatalı bir hikâye olan 1933 tarihli *Anthony Adverse*'ü de aynı ölçüde sevmişlerdi.[15]

Pek çoğu bir milyon satışı aşan bu çok satan eserlerin bir özelliği, farklı mecralarda tanıtılmalarından bolca faydalanmalarıydı. *Lost Horizon*, popüler bir radyo programında tanıtılmasına dek pek de satmayan bir eser durumundaydı. Dale Carnegie'nin *How to Win Friends and Influence People* eseri, *Reader's Digest*'teki olumlu bir incelemenin ardından patlama yaptı. *Anthony Adverse*'ün film versiyonu 1936'da dört Oscar alırken, aynı yıl *Gone with the Wind* (*Rüzgâr Gibi Geçti*) 1,5 milyon nüsha sattı. Bunlar gerçekten kalıcılığı olan romanlardı. Bir üretim bandından çıkmış gibi basmakalıp romanlar yazan Zane Grey'in kitapları bile kendi yaşamı esnasında 19 milyon satacaktı.[16]

1933 yılında Amerika'da toplam 110 milyon nüsha kitap basılmıştı ve bu sayı, 1943'e gelindiğinde yarıdan fazla bir artış daha gösterecekti. Yeni okurların kıymetli eserleri kıymetsizlerden, en azından hakkında konuşulan eserleri ihmal edilen eserlerden ayırmakta yardıma ihtiyaçları vardı.[17] İşte 1926'da kurulan Ayın Kitabı Kulübü (the Book of the Month Club) ve yüksek hedefleri olduğu daha aşikâr olan Edebiyat Loncası (Literary Guild) gibi kurumların rolü buydu. Daha spesifik bir piyasanın ihtiyaçlarına hitap eden bu kurumlar ve çok sayıdaki taklitçileri, 1946 yılına gelindiğinde toplamda 3 milyon üyeye sahiplerdi ve yalnızca Ayın Kitabı Kulübü'nün o yıl içerisinde dağıttığı kitap sayısı 11,5 milyon idi. Kulübün başlıca aylık önerisi olan kitap

15 Hart, *Popular Book*, s. 236, 261–3.

16 a.g.e., s. 219, 256, 261–3.

17 a.g.e., s. 273; Megan Benton, '"Too Many Books": Book Ownership and Cultural Identity in the 1920s', *American Quarterly*, 49 (1997), s. 268–97.

doğrudan çok satanlar listesine giriyordu. Ayın Kitabı Kulübü, zirve dönemindeyken piyasada, dengini ancak 20. yüzyılın sonunda Oprah'ın Kitap Kulübü (Oprah's Book Club) ile bulacak ölçüde bir güce sahipti.[18]

Kitap kulüpleri yeni başlayan kolektörlerin ihtiyaçlarını giderirken, çok satanlar listeleri ve yüz binlerce nüsha satabilecek kitapların yarattığı kitap seli, kitap piyasalarını halk kütüphanelerinin tepki vermekte zorlanacağı bir biçimde değiştirdi. Bu kütüphaneler halkın tercihlerini mi takip etmeliydiler yoksa insanları geliştirme ve iyi eserleri öne çıkarma görevlerinde, çalışanlarını o an popüler olan eseri isteyen kızgın kullanıcılarla karşı karşıya getirme riskini alarak devam mı etmeliydiler? Halk kütüphaneleri sıklıkla bu iki yaklaşımın ortasında bir yerde bulundular. 1935'te St. Louis halk kütüphanesinde Mark Twain'in eserlerinin 1.897 nüshası varken, Hemingway kitaplarından yalnızca otuz adet mevcuttu. Ününe rağmen Hemingway, halk kütüphanelerine kendisini benimsetmekte zorlanmıştı. 1933'te Sinclair Lewis'e karşı St. Louis'de otuza karşı 472 nüsha ve Boston'da üçe karşı 290 nüsha ile geride kalmıştı.[19] Mevcut çok satan eserlerden bolca nüsha almak bütçeleri tüketti ve kütüphaneleri birkaç yıl sonra, yeni moda olan eserlere yer açmak için bu nüshalardan kurtulma mecburiyeti gibi bir sorunla karşı karşıya bıraktı (bu sorun kütüphaneciler için günümüzde de hâlen mevcuttur). Ancak halkın zevklerine yeterince hitap edememek, 1930'larda kayda değer bir yenilenme hareketine giren ticari ödünç veren kütüphanelere okur kaybetme riskini barındırıyordu. Amerika'da bu ticari kütüphanelerin gelişmesi, kısmen Buhran döneminde halk kütüphanelerinin bütçelerinin azalmasına bir tepkiydi. Ancak Britanya'da hem bu ticari kütüphaneler hem de "Tuppeny Kütüphaneleri"[20] denen diğer kütüphaneler, özellikle de detektif romanlarına ve macera öykülerine olan ilgilerinin kamu kurumlarınca yeterince tatmin edilemediğini düşünen okurlar açısından, halk kütüphanelerine karşı bir çeşit güvensizlik oyuydu.[21]

---

18 Janice A. Radway, *A Feeling for Books: The Book-of-the-Month Club, Literary Taste and Middle-Class Desire* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1997); Hart, *Popular Book*, s. 273.

19 Hart, *Popular Book*, s. 237, 286.

20 Ç. N.: Tuppeny, yahut Twopenny Libraries ifadesi, İngiltere'de bahsi geçen dönemde çoğalan ve ucuzlukları nedeniyle iki penilik olarak nitelenen yeni kütüphanelere atıfta bulunmak için kullanılır.

21 Christopher Hilliard, 'The Twopenny Library: The Book Trade, Working-Class Readers and "Middlebrow" Novels in Britain, 1930–42', *Twentieth Century British History*, 25 (2014), s. 199–220.

Tüm bunlar daha 1930'larda karton kapaklı kitapların piyasaya çıkmasından önce bile ortada olan gerçeklerdi. Karton kapaklı kitaplar alanında en önemli dönüm noktası, 1935'te, daha az başarılı olmuş olan bir Alman öncülü, Albatross Kitap'ı örnek alarak kurulan Penguin Books oldu. Allen Lane'in, halkın ilgisini ucuz formatlarda sunulan kaliteli kitaplar ile çekebileceği yönündeki kumarı tuttu ve Lane çabalarının karşılığını aldı. Sevimli bir Penguen ile açıkça görülebilecek şekilde marka işareti konulan ve türüne göre farklı renklerde sunulan yeni kitap dizisi, on ay içerisinde 1 milyon nüsha sattı. Bu örnek hızlı bir biçimde Amerikan Pocket Books tarafından kopyalandı. Pocket Books 1939'da, her biri 25 centten satışa sunulan ve Agatha Christie ve Dorothy Parker'ın yanı sıra Thornton Wilder'ın *Bridge of San Luis Rey* (*Köprüden Düşenler*) ve Hilton'ın *Lost Horizon* eserlerini de içeren on eserlik derleme bir liste ile faaliyete geçti.

Karton kapaklı kitaplar, evlerdeki kütüphane koleksiyonları için yeterince düzgün olup, tekrar tekrar okunmaya yetecek kadar dayanıklı olmamaları nedeniyle halk kütüphaneleri için bir başka sorun daha oluşturdu. Bu sınamaların hiçbiri kütüphane için ölümcül olmadı. 1961-2 mali yılında Birleşik Krallık'taki halk kütüphaneleri, yeni kitaplar için 6 milyon pound harcadı ki bu, bir önceki yıla oranla %10'luk bir artış anlamına geliyordu. Bu alım, ülkedeki toplam kitap satışının %9,8'ine tekabül ediyordu. Bir önceki yıl kütüphaneler, 75 milyon ciltlik toplam stoklarından 441 milyon ödünç verme kaydetmişlerdi ki bu da geçen on yıla oranla %25'lik bir artış demek oluyordu.[22] Halk kütüphanelerinin, 1960'lara gelindiğinde pek çok gözlemci tarafından bir diğer varoluşsal tehdit olarak görülen televizyonu da içeren rakip mecralarla karşılaşmasını sağ salim atlattığı açıktı. Televizyon böyle bir tehdit olarak görülmüştü, çünkü tüketicilere iki farklı âlemin güzelliklerini bir arada yaşatıyordu: radyo gibi evde keyfi çıkarılabiliyordu ancak sinemanın güçlü görsel çekiciliğine de sahipti. Ancak bir kez daha ve tıpkı radyoda olduğu gibi kitap dünyası, televizyona uyarlanan yeni kitap edisyonlarının sunduğu farklı mecralarda promosyon şansından faydalanacaktı. Bunların başlıca örneklerinden biri, BBC'nin 1967'de yirmi altı bölümlük bir dizi hâlinde yayınlamasından sonra milyonlarca evin raflarını süsleyecek olan John Galsworthy'nin *Forsyte Saga* (1906-21) eserinin beklenmedik başarısıydı. Belgeseller ve

22 Ronald Barker, 'Book Distribution in the United Kingdom', *ALA Bulletin*, 57 (June 1963), s. 523–7.

komedi dizilerinin de aynı ölçüde para getiren birer uyarlama kaynağı oldukları zamanla anlaşılacak, bunlar 1980'lere gelindiğinde Birleşik Krallık en çok satanlar listelerinde hâkimiyet kuracaklardı.[23]

Dolayısıyla kamu kaynaklarını kısan ve halk kütüphanesinin durumundaki ilk süreklilik arz eden düşüşü yaratan rakip mecralar değil, 1960'ların ekonomik sıkıntıları ve 1970'lerin petrol şoklarıydı. Çalışma saatleri kısıtlanmış, binalar tadilat yapılmadan kalmış, kitap bütçeleri düşmüştü. Başlangıçta halkın bu tasarruf tedbirlerine tepkisi sessizdi. Kütüphaneler artık azalan mali kaynaklar için diğer kamu hizmetleriyle ciddi bir rekabet içindeydi ve kütüphanelerin mali kaynaklardan faydalanmasını savunması beklenecek çoğu kişi artık düzenli birer kütüphane kullanıcısı değildi. 1960'ların Britanya'sında nüfusun dörtte birinin kütüphane kartı vardı ama topluma yön verenler, kitap ödünç almaktansa salonlarındaki raflarda düzgünce dizilmiş karton kapaklı kitaplarını sergilemeyi tercih ediyorlardı; okuma materyalleri için kütüphanelere bel bağlayanlar bu kişiler değillerdi. Halk kütüphanesi hareketi yüzüncü yılını kutlarken, kütüphanelerin okuma odaları kültür ve medeni değerlerin yayılması için gerekli bir kurumdan, toplumsal hizmetlerin bir dalı olmaya giden evrimine çoktan başlamıştı.

Gezici Kütüphane Otomobilinin Gelişi

Yeni teknolojinin getirdiği sınamalar kesinlikle 20. yüzyılın ilk yarısında kütüphanecilik mesleğindeki kişileri kaygılandıran tek şey değildi. Her zaman olduğu gibi, koleksiyonların içerikleri (neyin stoklanabileceği ve ne kadar esere paranın yeteceği), Avrupa ve Kuzey Amerika'daki halk kütüphanelerinde çalışan ve sayıları giderek artan eğitimli ve profesyonel kütüphaneciler arasındaki fikir teatilerinin başlıca meselesiydi. Bu, ayrıca tarihte ilk kez kütüphanecilerin, sistematik bir biçimde kadınların, çocukların ve 19. yüzyılda halk kütüphanesi hareketinin ağırlık noktasını oluşturmuş olan büyük şehir merkezlerinin dışında yaşayan vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamaya eğildiği bir dönemdi. Kütüphaneler tedariklerini kullanıcılarının ihtiyaçlarına uydurabilme konusunda sadece kadın okuyucularda başarılı olabildiler. Ergenlerin ve daha sonraki ifadeyle "on üç ile on dokuz yaş arası bireylerin" hızla değişen önceliklerini anlamakta güçlük çekiyorlardı. Çocuklara onlar için faydalı

23 John Sutherland, *Reading the Decades: Fifty Years of the Nation's Bestselling Books* (London: BBC, 2002).

eserleri önerme dürtüsü hâlen güçlüydü. Uzaklardaki kırsal yerleşimlere yeterli kütüphane hizmetleri sunma meselesi de, tüm okurlara en azından biraz olsun kitap sunabilmek yönündeki iyi niyetli çabalara rağmen göz korkutucu bir güçlükte olmayı sürdürdü.

Kırsal bölgelerde kütüphane kurulması konusunda liderliği yapan yine Amerika'ydı. Bunun nedeni kısmen bu ülkenin, 20. yüzyıla gelindiğinde hemen tüm bireyleri okuma yazma bilen ülkeler içerisinde en büyük kırsal iç bölgelere sahip olan ülke olmasıydı. Fransa'nın da güçlü bir kırsal kimliği vardı ancak bu ülke, bu meseleyi köylülere okul kütüphanelerine erişim hakkı sunarak bir ölçüde bir kenara itebilmişti. Ancak Amerika için kütüphanelere erişimi kırsal iç bölgelere de sunabilmek, neredeyse dinî önemi olan, Kurucu Babalar tarafından nesilden nesile aktarılan tam bir görev gibiydi. Alabama'da bir kulüpte etkin olan kadınlar, insanlara kitap götürme gayretlerinin onları "Thomas Jefferson'ın ruhu ile hemhâl" kıldığını hissediyorlardı.[24]



26. Gezici kütüphaneler, şehirlerde gezgin birer kütüphane şubesi olarak ve kırsal bölgelerdeki okuyuculara kütüphane hizmetleri götürerek iki işlevi birden yerine getiriyorlardı. 1930 tarihli bu fotoğrafta, New York eyaletinin kuzeybatısındaki Tompkins County'de bir kitap kamyoneti görülüyor.

24 Joanne E. Passet, 'Reaching the Rural Reader: Traveling Libraries in America, 1892–1920', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 100–118 (s. 103).

Bu örnekte olduğu gibi ağırlıklı olarak en yaratıcı girişimler, kadın kulüpleri ve bir grup öncü kadın kütüphanecinin çabalarıyla ilerliyordu; daha genç okuyuculara daha yeterli bir hizmet sunulması yönündeki hareketin itici gücü de zaten kadınlar olmuştu. Bu şaşırtıcı değildi. Kütüphanecilik mesleğinin ilk kuşak erkek liderleri vefat ettikçe, şehirlerin ataerkil seçkinleriyle olan bağlar da gevşemişti. Bunun kütüphane hareketi için doğurduğu sonuçlar çok önemli olacaktı.

Kırsal bölgelerdeki okuyucuların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ilk büyük çaplı girişimler, bir gezici kütüphane ağının kurulmasıyla geldi. Sayıları otuz ile 100 arası değişen sayıda kitabı içeren kutular, postanelerde, sınıflarda, marketlerde ve hatta evlerde depolanmak üzere gönderilecek, buralarda gönüllü yöneticiler tarafından bölge ahalisinin kullanımına sunulacaklardı. İlk olarak New York eyaletinin taşra bölgeleri için 1893'te ortaya atılan gezici kütüphane fikri, Michigan tarafından Mary Spencer'ın etkin desteği sayesinde büyük bir gayretle benimsendi. Hareketin en meşhur destekçisi ise Wisconsin'deki Lutie Stearns idi. Kuzey ve Güney Dakota ile Texas gibi başka yerlerde, az nüfuslu kasabalardaki kadın kulüpleri, gezici kütüphanelerin desteklenmesinde öncülük yaptılar. Güney Dakota'da gezici kütüphanelerin kurulduğu 1913 yılında, eyalet nüfusunun %80'inin herhangi bir halk kütüphanesine erişimi yoktu. 1920'ye gelindiğinde, eyalet marangozu tarafından ekonomik bir biçimde yapılan kutularıyla 251 gezici kütüphane dolaşım hâlindeydi.[25]

New York'taki girişim, özellikle de Dewey onlu kataloglama sistemini icat etmesi sayesinde zamanının en etkili kütüphane liderlerinden biri olan Melvil Dewey'nin işiydi. Dewey, tipik şovmenliğiyle gezici kütüphanelerin "mümkün olan en fazla sayıda insana, en düşük bedel karşılığında en iyi okumaları" sunacağı sözünü vermişti.[26] Aslında denebilir ki, bu hedeflerin hiçbiri gerçekten elde edilebilir türden değildi. Uzaklardaki ufacık yerleşim yerlerinde bu projenin görece az insana ulaşması, işletilmesinin pahalı olması ve kitap koleksiyonlarının da "en iyi okumalar" olabilmek için fazla küçük ve nadiren yenilenir olması kaçınılmazdı. Ne kadar özenle seçilirse seçilsin, 100'den az kitap, okuma tercihleri şehirlerde yaşayanlarınkinden daha az

25 Lisa Lindell, 'Bringing Books to a "Book-Hungry Land": Print Culture on the Dakota Prairie', *Book History*, 7 (2004), s. 215–38.

26 Wayne Wiegand, *Irrepressible Reformer: A Biography of Melvil Dewey* (Chicago, IL: American Library Association, 1996).

çeşitlilik göstermeyen kırsal bölge sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Bu, özellikle de zaten değerli olan alanın, Kansas Gezici Kütüphane Komisyonu'nun talepleri doğrultusunda "sorumluluklar, ölçülülük, iyi vatandaşlık ve Pazar okulu ödevleri" ile ilgili, kişinin kendini geliştirmesine yönelik eserlerce tüketildiği durumlarda böyleydi.[27] Gezici kütüphanelerin ilk savunucularından birisi, bu kütüphanelerin "kütüphaneleri ve kitapları, izole ve ahlak sorunu olan toplumlarda bir ilgi odağına çevirme, insanların dış dünya ile kişisel olarak temas kurmasını sağlama" gücüne sahip olduğunu savunmuştu.[28] Böyle kibirli bir paternalizm, genellikle kütüphanelerden faydalanması niyetlenen kişilerce hoş karşılanmıyordu. Bir çiftçinin hayli akılda kalıcı sözleriyle ifade etmek gerekirse: "Eyalet Meclisi'ndekiler, çiftçi olduğum için gecelerimi gübreler hakkında okuyarak geçirmek istediğimi sanıyorlar."[29] Zamanla anlaşıldı ki kırsal bölgelerdeki okuyucular geliştirilmek değil, sıkı çalışmaları sonucu kazandıkları dinlenme saatlerinde ağır işlerinden bir soluk almak istiyorlardı.

Her bir eyalet farklı bir yaklaşım gerektiriyordu. Alman ve İsveçli göçmenlerin ikamet ettiği yerlerde yabancı dillerde eserler fazlasıyla gerekliydi. Keza, dinî grupların sıkı sıkıya benimsedikleri görüşlerine karşı hassasiyet göstermek de gerekiyordu. Planın belirli başarıları oldu. Güney Dakota'daki Pennington County'de yaşayan Nellie Vis'in kütüphaneye verdiği karşılık bir yüce gönüllülük örneğiydi: "Tek bir kitabın bile ne denli değerli olduğunu belki ancak Batı'nın bu devasa bölgelerindeki öncüler bilebilir." Gerçi kendi çiftlik evi bir gezici kütüphaneye ev sahipliği yaptığı için Vis'in birden çok daha fazla kitaba erişimi vardı. 1920'lere gelindiğinde, ilçe kütüphaneleri ağının kurulmasıyla gezici kütüphaneler kapatılmaya başlandı. Ancak Buhran döneminde büyük zarar görmüş Ova Eyaletleri'nde faaliyetlerini sürdürdüler.[30] Buhran genel anlamda kütüphaneler için iyi bir dönem olmuş, kütüphaneler bu dönemde güç zamanlarda sıcak, yağmur ve kârdan korunaklı, kullanışlı ve ücretsiz birer teselli yeri olmuşlardı. Borsanın çöküşünün ardından, Los Angeles'ta halk kütüphanesinin bütçesinde %25 oranında kesinti yapılmasına rağmen kitap ödünç verme oranı %60 artmış, kullanıcı sayısı da ikiye

27 Passet, 'Reaching the Rural Reader', s. 105.

28 Jennifer Cummings, '"How Can we Fail?" The Texas State Library's Travelling Libraries and Bookmobiles, 1916–1966', *Libraries & the Cultural Record*, 44 (2009), s. 299–325 (s. 301).

29 Passet, 'Reaching the Rural Reader', s. 111.

30 Ç. N.: Ova Eyaletleri (Plains States), Montana, North Dakota, South Dakota, Wyoming, Nebraska, Kansas, Colorado, Oklahoma, Texas ve New Mexico'yu nitelemek için kullanılan bir ifadedir.

katlanmıştı.[31] New Deal (Yeni Düzen) dönemindeki federal maddi kaynak programları da kütüphanelere belli ölçüde para sağlamıştı. Bu yeni dönemin bir diğer getirisi, 1936'da Kentucky'deki dağlık yerlerde bulunan yerleşimlere hizmet etmek üzere İş İlerleme İdaresi (Works Progress Administration, WPA) tarafından kurulan, yük beygirleri kullanan kütüphaneci birimiydi. Bu birim, gerçek bir kamusal olanak olmaktan çok, sunduğu fotoğraf imkânlarıyla işe yaramış olabilir.

O yıllar itibariyle otomobil çağının başlangıcı, kırsal bölgelerdeki okuyucuların ihtiyaçlarını karşılamak için yeni ve maliyet açısından daha efektif olanaklar sunuyordu. Yapılan, eski bir fikri tazelemek için yeni teknolojiyi kullanmaktı: İlk gezici kütüphane, 1905'te Maryland'daki Washington County civarında gezen ve atlar tarafından çekilen bir kitap arabasıydı.[32] Kitap kamyoneti tedariği, sistemin daha çok okura ulaşmasına olanak tanıdı, zira kamyonetler, gezici kütüphanenin tek kitap kutusundan çok daha fazla kitap taşıyordu ve tek bir yere bağlı kalmak zorunda değildi. Ayrıca gezici kütüphane kutusu, kütüphaneye dönene kadar (ki bu genelde aylar sonra oluyordu) olduğu yerde kalırken, gezici kütüphane otomobilleri istenen kitapları bir sonraki hafta getirebiliyorlardı. İki kişilik takım hâlinde çalışan gezici kütüphane otomobilinde bir sürücü ve bir de gezici kütüphaneci oluyordu. Gezici kütüphaneci ayrıca düzenli müşterilerinin ilgisini çekebileceğini düşündüğü bir iki ek kitabı da araca ekleyebiliyordu; zaten bu hizmetin kullanıcılarının çoğu düzenli kullanıcılardı. Bu hizmet ayrıca büyük oranda kadınlara yönelik bir hizmetti. Gezici kütüphane otomobili geldiğinde kadınlar günlük işlerini bırakabiliyorlardı. Otomobildeki çalışanlar, tıpkı gezgin kasap, balıkçı veya market çalışanları gibi ahali için birer arkadaş hâline geldiler.

Amerika'nın dört bir yanında bu otomobiller, tıpkı İngiltere'nin kırsal bölgelerindeki gezgin kütüphaneler gibi kısa sürede sık sık görülür oldular. 20. yüzyılın ortalarında bunlar ufak yerleşim yerlerine, her hafta belirlenmiş bir günde gidiyorlardı.[33]

---

31 Susan Orlean, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018), s. 195; Tanya Ducker Finchum ve Allen Finchum, 'Not Gone with the Wind: Libraries in Oklahoma in the 1930s', *Libraries & the Cultural Record*, 46 (2011), s. 276–94.

32 Deanna B. Marcum, 'The Rural Public Library in America at the Turn of the Century', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 87–99.

33 Buna, bu kitabın Shropshire'ın kırsal bölgelerinde gelme olan bir yazarı da şahittir.



27. Gezici kütüphane otomobillerinin erişemediği yerler için yük beygirleri vardı. 1937 tarihli bu resimde, Appalachian Dağları'nda dört yük beygirli kütüphaneci görülüyor.

Texas gibi yerlerde gezici kütüphane otomobilleri, geniş ve az nüfuslu bir bölgeye yayılmış olan vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamanın tek pratik yoluydu. 1930 tarihli ilk Texas gezici kütüphane otomobili 1.400 kadar cilt taşıyordu. New Deal'ın İş İlerleme İdaresi projesi otuz üç gezici kütüphane otomobili daha tedarik etti. Başka yerlerde olduğu gibi Texas'ta da gezici

kütüphane otomobili hareketi, savaş sonrası yıllarda zirve yaptı. Buna rağmen, kırsal bölgelerdeki kütüphane hizmetleri düşük kalitede olmayı sürdürdü. Hizmetin durumu, Texas'ta, petrole dayanan ve giderek daha da hız kazanan büyük ekonomik gelişimin bir sonucu olan şehirlere yönelik büyük göç dalgası ile daha da kötüleşti. Ne ironiktir ki, 1956 tarihli Kütüphane Hizmetleri Yasası ile kırsal bölgelerde kütüphane hizmetlerinin iyileştirilmesi için sıkı bir çabayı doğuracak olan etken, Sovyet teknolojik üstünlüğüne dair Soğuk Savaş endişeleriydi. Eyalet kütüphanecisi, durumu gerçek inançtan ziyade fırsatçılık nedeniyle sarf ettiğini umduğumuz şu sözlerle ifade ediyordu: "Amerika, tıpkı güdümlü füzelerde olduğu gibi kütüphane kitaplarında da dünyadaki diğer ülkelerin gerisinde. Bilgili, aydınlanmış, zeki ve uyanık bir Amerika, savunmamız ve özgürlüğümüz için gerçekten çok önemlidir."[34]

Soğuk Savaş döneminin fanatizmi, kütüphane hizmetlerini yaymak isteyenler için sorunlar da yarattı. 1950'de Wisconsin Kütüphane İdaresi (the Wisconsin Library Board) iki kırsal ilçe olan Door ve Kewanuee için bir gezici kütüphane otomobilini deneme olarak faaliyete aldığında, tüm vatandaşların bu otomobili hoş karşılamadığı anlaşıldı. İşin içinde olanlar için bu girişim büyük bir başarıydı ancak iki yıllık deneme süresinin sonrasında projenin devam etmesi fikri, bölgedeki referandumda az bir farkla reddedildi. Projeyi çocuklar benimsemiş ve ödünç almaların %88'i çocuklar tarafından gerçekleştirilmişti; ancak çocuklar oy kullanmıyordu ve yetişkinler, özellikle de gezici kütüphane otomobillerinin uğradığı saatlerde genelde işte olan erkekler projeye daha şüpheyle yaklaşıyorlardı.[35] Kırsal bölgelerdeki seçmenlerin pek çoğu, kitap gibi temel öneme sahip görülmeyen şeylere kamu kaynaklarının harcanmasını onaylamıyorlardı ve çocuklarının ellerine tutuşturulan kitaplardan da endişe duyuyorlardı. Bu okul kütüphaneleri için de geçerliydi. Eyaletlerde ilgili kurulların düzenli olarak çıkarttıkları önerilen metinler listeleri, ebeveyn grupları tarafından dikkatle inceleniyor, bu gruplar onaylamadıkları kitaplara karşı hararetli bir karşı kampanya başlatıyorlardı. Vergi mükelleflerinin paralarıyla desteklenmeyen Katolik okulları kendi kütüphane içeriklerini kendileri seçiyorlardı. Etkili *Standard Catalogue for High School Libraries*'in (*Lise Kütüphaneleri İçin Standart Katalog*) 1942 edisyonu, yetmiş esere bir not

34 Cummings, "How Can we Fail?", s. 312.

35 Yetişkin erkekler ödünç almaların yalnızca %2'sinden sorumluydular. Christine Pawley, *Reading Places: Literacy, Democracy and the Public Library in Cold War America* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2010), s. 121.

eklemişti; bu not, bu eserlerin Katolik okulları için tavsiye edilmediğini belirtiyordu. Bu eserler arasında Daphne du Maurier'nin *Rebecca*'sı ile Charles Kingsley'nin *Westward Ho!* (*Batıya Doğru!*) kitabı da vardı; herhâlde bu sonuncusu, 16. yüzyılda yaşayan bir İngiliz denizcisi olan kitap kahramanının, onu hapseden ve Katolikliğe döndürmek için nafile çabalayan İspanyolların elinde işkenceler görmesi nedeniyle tabu niteliğinde bir eserdi.[36]

Gezici kütüphane otomobilleri Texas'ta 1970'lerde tamamen faaliyetten çıkarıldı. Ancak Amerika'da 2015 yılında hâlâ etkin olan gezici kütüphane sayısı 1.000'i aşkındı ve 2018'de de 650 gezici kütüphane otomobili vardı.[37] Bu otomobiller, gelişmekte olan dünyanın pek çok yerinde hâlen popüler bir kütüphane hizmeti sunma biçimidir. Örnekler arasında Hindistan'ı, Güney Doğu Asya'yı, Kenya'yı, Trinidad'ı ve ayrıca büyük kırsal iç bölgelere sahip olan Norveç ve Finlandiya gibi Kuzey Avrupa ülkelerini sayabiliriz.[38] 20. yüzyılın son otuz, otuz beş yılına gelindiğinde gezici kütüphane, kütüphane kültürünün küreselleşmesinin son derece gözler önünde olan bir sembolü hâline gelmişti. Kolombiya'daki Biblioburro eşek kütüphanesi, Nijerya'daki iRead gezici kütüphanesi ve yük konteynerlerinden devşirme BiebBussen, kütüphanecilerin, coğrafi olarak dağınık ve ekonomik olarak dezavantajlı topluluklara kitap ve bilgi hizmetleri sunmakta gösterdikleri dehanın en renkli örnekleridir.[39] Bunların tüm dünya çapında dijital erişimin getirdiği değişimi sağ salim atlatıp atlatamayacakları hâlen cevabı bilinmeyen bir sorudur. Şimdilik okuyucular, bu kütüphanelerin düzenli ziyaretlerini memnuniyetle karşılamayı sürdürüyorlar. Bunun en iyi örneklerinden biri, aynı zamanda 70.000 takipçiye sahip olan bir Twitter fenomeni de olan Orkney Adaları'ndaki BookyMcBookFace[40] kütüphanesi.

---

36 Ralph A. Wagner, 'Not Recommended: A List for Catholic High School Libraries, 1942', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 170–98.

37 https://www.pewtrusts.org/en/research-and-analysis/blogs/stateline/2018/03/28/yes-bookmobiles-are-still-a-thing-we-checked.

38 Dane M. Ward, 'The Changing Role of Mobile Libraries in Africa', *International Information and Library Review*, 28 (1996), s. 121–33.

39 https://www.aljazeera.com/features/2018/4/23/for-the-love-of-books-mobile-libraries-around-the-world.

40 Ç. N.: BookyMcBookFace, Kitap McKitapsurat olarak çevrilebilecek, şirinlik katmak amaçlı bir ifadedir. Bu tür ifadeler İngilizcede benzer amaçlarla sık olarak kullanılır. Ayrıca Orkney Adaları İskoçya'da bulunduğu ve Mc de Kelt dilleri kökenli bir ön ek olduğu için, bu ifade aynı zamanda kütüphanenin İskoçluğuna göndermede bulunmaktadır.

Çocuklara Ayak Uydurmak

Çocukların bu çeşitli modern dönem kütüphane hizmetlerinde ne kadar önemli hâle geldiklerini düşününce, kütüphanecilik mesleğiyle uğraşanların genç okurların ihtiyaçlarını ancak 20. yüzyılda sistematik bir biçimde dikkate almış olmaları insana garip gelir.[41] Sorun kısmen çocukların ne olduğunun ve kapıdan içeri girmelerine bile izin verilip verilmemesinin kararlaştırılması ile ilgiliydi. 19. yüzyıl kütüphaneleri daha çok genç yetişkinlere, ağırlıklı olarak bir mesleğin veya bir zanaatte geçirecekleri kariyerin ilk adımlarında bulunan genç erkeklere odaklıydılar. Amerika ve Batı Avrupa'nın dört bir yanında ortaya çıkan İşçi Enstitüleri ve ticari kütüphaneler ağı, bu genç erkeklere bir dizi ders, okuma materyali ve profesyonel hayatları için kişisel bağlantılar kurma şansı sunuyordu. Görmüş olduğumuz gibi bu kurumların pek çoğu hayli hatırı sayılır kütüphane koleksiyonları oluşturdular.

Ticari kütüphanelerin başarısı, yeni halk kütüphanelerine çok baskın ama her zaman faydalı olmayan bir model sunmuş oldu. Halk kütüphanelerinin yeni açılan çocuk odalarında verilen pozları içeren pek çok fotoğrafta, aklı başında genç erkekleri ve arada kızları görürüz; bunların hepsi resmî giyimlidir ve genç erkekler, âdeta öğle yemeği arasına çıkan yeni işe başlamış banka memurları gibi ceket ve kravatlıdırlar. Çalışmayı teşvik eden türden ve bu fotoğraflarda tasvir edilen sessizlik ortamı, kütüphane mütevellileri için gerçek çocuklardan çok daha çekiciydi. Gürültü, merdivenlerde koşturmaca, kitaplara zarar veren kirli parmaklar: tüm bunlar, kütüphanenin Victoria dönemi ailesinin bir uzantısı olarak işlev görmesi için ihtiyaç duyduğu iyi düzen ve görgü koşullarına birer tehditti. Kimi Amerikan kütüphanelerinin bu duruma yanıtı, genç okurların binanın daha içlerine girmesine gerek olmaması adına çocuk odalarını girişin yanına koymak oldu. Britanya'da pek çok kütüphane on iki yaş altı çocukların girişini tamamen yasakladı.[42]

Gerçekten de halk kütüphanelerinin okuma alışkanlığı kazandırmak için en uygun yer olup olmadığı tartışmaya açık bir meseleydi. İlkokul eğitimini zorunlu kılan yasalar, sanayileşmiş büyük ülkelerin nüfuslarının giderek daha da artan oranda bir kısmını sınıflara çekiyor, buralarda bu insanlara okuma ve aritmetik öğretiliyordu. Bu okullarda öğretmenler, onlara emanet edilen

41 Ellis Alec, *Library Services for Young People in England and Wales, 1830–1970* (Oxford: Pergamon Press, 1971).

42 a.g.e., s. 28.

gençlerin okuma zevklerini geliştirmek için bir rehber görevi görebiliyorlardı. Gördüğümüz gibi, halk kütüphanelerinin devrimin küflenen mirası olan antika kitaplara birer depo olarak kaldığı Fransa'da, az veya çok sistematik bir biçimde takip edilen yöntem, işte buydu.

Fransa'da ilk çocuk kütüphanesinin açılması 1924 yılını buldu. Çocuk kütüphaneleri yerine, tüm ilk ve ortaokulların kitap koleksiyonu olması için kayda değer bir çaba sarf edildi. Bu okul kütüphanelerinin pek çok çocuğun yazılanları zihinlerinde canlandırarak okumaya ilk adımlarını atmasında kilit bir rol oynadığına şüphe olmasa da, tamamen sınıflara bel bağlamanın dezavantajları ortadaydı. Kimi öğretmenler kütüphanecilik yapmakta gönülsüzlerdi ve kütüphaneler okul tatillerinde kapalı oluyordu. Pek çok çocuk için kitapların her zaman sınıftaki aşağılanmalar ve cezalandırmalarla ilişkilendirilmesi de bir tehlikeydi. En önemlisi de koleksiyonların çok küçük olmasıydı. Her ne kadar art arda gelen bir dizi Fransız eğitim bakanı, yerel yetkililerin her okula kitap tedarik etmeleri için kahramanca çabalar sarf ettiyse de bu koleksiyonlar ancak ara sıra tazeleniyordu. Kitapların sayfa kenarları fazla kullanılmaları nedeniyle kıvrılıyor ve bol bol kitap okuyanlar için koleksiyonlar kısa süre içinde tamamen yetersiz kalıyordu. Kimi ortaokullar, özellikle de ayrıcalıklı ve bağımsız İngiliz okulları geniş kapsamlı kütüphane koleksiyonları kurdularsa da bu okulların bu yükü tek başlarına taşıyamayacakları kısa süre içinde anlaşıldı.

Dolayısıyla işi üstlenen, az veya çok bir gönülsüzlük ile halk kütüphaneleri oldu. Empati sahibi ve gayretli kütüphanecilere (ki bunlar genelde kadın oluyordu) sahip olacak kadar şanslı kimi kütüphaneler, genç yetişkinlere yönelik eser sayısının hızla çoğalmasının da yardımıyla gerçekten değerli koleksiyonlar oluşturdular. Bu macera öyküleri, genç okuru 19. yüzyılın ucuz roman piyasasının aşağı kademelerinde bulunan ve tasvip edilmeyen türden, vahşet ve sansasyon içerikli kitaplardan uzaklaştırmaya yardımcı oluyordu.[43] Yine de değerli boş vaktin geçirilmesi için gençlere fazlasıyla okuldaki sınıflarını hatırlatan kütüphaneler, pek çok çocuk için göz korkutucu ve cazip olmayan birer yer olarak kaldılar. Kütüphane kartı edinmek için çocuğun bir ebeveyninin kefilliği gerekiyordu ve kütüphaneler genelde çocukları, rafları

43 F. J. Harvey Darton, *Children's Books in England: Five Centuries of Social Life* (London: British Library, 1999); Michael Denning, *Mechanical Accents: Dime Novels and Working-Class Culture in America* (London: Verso, 1987).

incelemekten caydırıyorlardı. Bir kitap ödünç almak, seçimini göz korkutan ve muhtemelen onaylayıcı olmayan bir yetişkinin gözleri önüne sermek demekti. Kendi bağımsız yargılarını ortaya koyan genç bireyin hassas güveni kolaylıkla kırılabiliyordu ve bir reddediliş, kütüphaneye tekrardan bir ziyaret gerçekleştirmemelerine neden olabiliyordu. Son çare olarak, birkaç peniye satılan ve okul arkadaşlarıyla kolaylıkla değiş tokuş edilebilen çok sayıdaki genç erkek veya kadın dergisinden birini okumak çok daha eğlenceliydi. Haftalık olarak devam eden ve hep belirli karakterleri anlatan öyküleriyle bu çocuk dergileri, sokak köşesindeki birkaç dakikalık okumalar için çok uygundu. Pek çok çocuk için kütüphane, kendi hızla değişen dünyalarından çok ebeveynlerinin emelleriyle ilgili bir şeydi.

Belediyelere ve yerel kütüphane idarelerine, en azından kapılarını çocuklara açtıkları ve çocuk kitaplarına giderek daha fazla kaynak ayırdıkları için haklarını teslim etmemiz gerekir. Ancak çocuklara kucak açarken genç yetişkinleri kaybediyor olma tehlikeleri vardı. 20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde İşçi Enstitüleri ve ticari kütüphaneler, profesyonel sınıfların eğitim ve sosyal dünyalarındaki kilit rollerini kaybetmişlerdi. Pek çok kütüphane kapanmış, başkaları da koleksiyonlarını diğer kütüphanelerinkilere katmıştı. Düşüşlerinden kısmen değişen iş biçimleri sorumluysa da daha büyük çapta toplumsal değişimlerin de etkisi oldu. 20. yüzyılın ilk yarısı özellikle genç yetişkinler ve yeni psikoloji biliminde 13-19 yaş arası gençler olarak nitelenenler için zorlu bir dönemdi. Birinci Dünya Savaşı, Buhran ve İkinci Dünya Savaşı, genç yetişkinlerin, kendilerinden daha yaşlı kimselerin verdiği kararların ceremesini çektiği krizlerdi.[44] Pek çoğu işlerinden ve canlarından oldu yahut yaşamlarını değiştirecek türden zihinsel ve fiziksel yaralanmalar geçirdi.

Çocuklar da, bombardımanlarda veya Üçüncü Reich'taki çocuk asker örneklerinde görüldüğü gibi savunma hatlarına asker sağlamak için kendilerini cephe hattında buldular. 1933 sonuna gelindiğinde 3 milyon kişi Hitler Gençliği'ne katılmış, bu sayı on yaş üzeri erkek çocukları için üyelik mecburi hâle getirildiğinde 8 milyona çıkmıştı. Totaliter rejimler, sınıftan neredeyse askerî denebilecek egzersizlere kadar, sinema ve okuma malzemeleri de dâhil olmak üzere çocuğun tüm hayatını kontrol ediyorlardı. Pul kolektörlüğü gibi sakin, kendi hâlinde bir faaliyet bile ideolojik meselelere karışmaktan kurtulamıyordu. Tüm Britanya kolonilerinin pullarında gözler önüne serilen

44 Jon Savage, *Teenage: The Creation of Youth Culture* (London: Pimlico, 2008).

Britanya'nın emperyal baskısı kınanıyor, bunun da pul koleksiyonları için sonuçları oluyordu. Almanya'daki halk kütüphaneleri öylesine Nazileştirilmişti ki, savaşın sonunda sağlam kalan stokların yarısı, demokrasiye geçiş dönemine uygun görülmemişti.



28. New York'taki Buffalo'da bulunan halk kütüphanesinde bir okuma odasında keyifli vakit geçiren çocuklar (yaklaşık 1900 yılı). Birinci Dünya Savaşı'ndan önce özel olarak kendi ilgi alanlarına ayrılmış bir oda bulacak kadar şanslı olan pek az çocuk vardı.

Daha Birinci Dünya Savaşı'nda da görülmüş olduğu gibi okumak tehlikeli olabilirdi. On yedi yaşında, işçi sınıfı mensubu bir Londralı olan Vic Cole askere alınmayı sabırsızlıkla bekliyordu. "Kitaplarda ve dergilerde o kadar çok okuduğum delikanlılar gibi elimde silahla orduda olmayı istiyorum."[45] Fransa ve Almanya'daki genç erkekler, eşit düzeyde bir hararetle ve hızla cepheye atıldılar ve karşılıklı siperler arasındaki dikenli tel örgülerde can verdiler. İdeallerin çöküşü, ideolojiyi bir kenara bırakmayı ve hedonizme dalışı beraberinde getirdi. 1920'lerin tükenmiş nesli kolayca iş buluyordu; harcayacak para olunca tüketim çılgınlığı, hâlâ sınıf ve eğitim temelli katmanlara ayrılmış olan

45 a.g.e., s. 141–2.

toplumlarda cemiyet tarafından kabul görmeleri için bir yol oluyordu. Akranların saygısını çekmek için kıyafetler, sinema ve dans salonları yeni birer unsur hâline geldi. Gençler bu tutkuları heyecanla benimserken, ebeveynlerin büyük oranda itibarı sarsılmış disiplin ve kendini tutma ideolojilerini göz ardı ettiler. 1930'larda 13-19 yaş arası 28 milyon Amerikalı haftada en az bir kez sinemalara gidiyordu. Avrupa da Hollywood'un yeni kahramanlarını aynı düzeyde bir tutkuyla benimsedi. Ayrıca bu, işçi sınıfı ailelerden gelen genç kadınları da eşit biçimde içine çekebilen ilk yaşam tarzı oldu. 1933 yılında bir dükkânda çalışan genç bir İngiliz kız, haftalık bütçesini şöyle açıklıyordu ve açıklamanın muhatabı da, hayli önemlidir ki, bir film dergisiydi:

> "Maaşım 32 *s*[hilling]. Yiyecek ve kalacak yer masrafı 25*s* 2*d*. Cumartesi günü sinemaya gidiş 1*d* [bir peni]. Pazartesi sinemaya gidiş 7*d*. Perşembe sinemaya gidiş 7*d*; toplamda 27*s* 2*d* eder. Bir de *Film Weekly* [*Haftalık Film*] için ayrılan üç peni ve kıyafet harcamaları için olan üç shilling var... Maaşıma zam yapılınca bir akşam daha sinemaya gitmeye bütçem yetecek."[46]

Buhran bu tüketim patlamasına bir ölçüde zarar verdi. Tüketim toplumunun kapılarını açan anahtarlardan yoksun kalan genç yetişkinler için durum, orta sınıf mensubu bir gencin ifadesiyle, "saltanatı elinden alınmış" olmak gibiydi. Savaş koşulları yetişkin nüfusun okuma alışkınlıklarını canlandıracaktı ancak gençleri ikna etmek daha zordu. Daha on dört yaşında fabrikalarda çalışmaya başlayan kızlar ve cephe gerisinde yalnız bırakılan kadınlar, tüketicilerin tercihlerini şekillendiriyorlardı. 1941'de *Girls Growing Up*'ın [*Büyüyen Kızlar*] öncü niteliğindeki araştırmasına katılan yirmi yedi şehirli kızın pek azı kitap okuyordu. Maaşlar kozmetik ürünler ve *Girls' Crystal* [*Kızların Kristali*] ve *Glamour* [*Cazibe*] gibi romantizm içerikli dergilere harcanıyordu.[47] Dans ve sinemaya gitmek, tercih edilen başat eğlence biçimleriydi; radyoya ancak dans müziği çaldığında katlanılıyordu. Savaş neslinin genç bireyleri ilhamlarını çoğunlukla büyüklerinden değil yaşıtlarından alıyorlardı. Lise eğitiminde patlama niteliğinde bir artış gören kuşak (Amerika'da lise mezunu sayısında 1914 ile 1939 arasında sekiz kat artış olmuştu) aynı zamanda kendi zihniyetlerini de geliştirmişti. "Çocuklara ayak uydurmak", sıkı toplumsal

46 a.g.e., s. 301.

47 a.g.e., 353–4; Cynthia L. White, *Women's Magazines, 1693–1968* (London: Michael Joseph, 1970).

değerleri ve yerel ileri gelenlerin oluşturduğu yönetim komisyonları ile kütüphanelerin çözmeye pek elverişli olmadığı türden bir sorundu. Neyse ki kütüphaneler ilgilerini cephedeki askerlere kitap göndermeye kaydırmışlardı. Kendi şamatacı, bağımsız gençleri giderek anlaşılmaz bir hâle gelse de en azından askerlerin ne istediğini anlıyorlardı.

Aşkın Gücü

Penguin Books 1937'de kurgu olmayan eserlere odaklanan yan kuruluşu Pelican'ı kurdu ve Pelican'ın ilk eseri, George Bernard Shaw'un *The Intelligent Woman's Guide to Socialism, Capitalism, Sovietism and Fascism* (*Akıllı Bir Kadına Rehber: Sosyalizm, Kapitalizm, Sovyetizm ve Faşizm*) eseri oldu. Başlığın da düşündüreceği üzere bu, tartışma yaratan bir seçimdi. Eser ilk kez 1929'da, Shaw'un baldızının sosyalizmi açıklayan bir kitapçık yazması talebine karşılık olarak basıldığında, hemen bir okurun, kitabın tepeden bakan üslubuna karşı çıkan öfkeli bir cevabıyla karşılaşmıştı: bu cevap, Lilian Le Mesurier'in *Socialist Woman's Guide to Intelligence* (*Sosyalist Kadına Rehber: Zekâ*) idi.[48] Le Mesurier'nin argümanları kuvvetliydi ancak bu Allen Lane'i, dönemin yeni tehditleri hakkında düşünceleri de içerecek şekilde güncellenmiş bir Pelican yeniden basımından caydırmaya yetmemişti.

Shaw'un hakkını teslim etmek gerekirse, edebiyat dünyasındaki tepeden bakan tavırlar sadece erkeklere has bir şey değildi. Gezici kütüphane savunucularının aceleyle kütüphaneleri çoğaltma girişimleri esnasında kırsal bölgelerdeki okuyucular da bunu tatmışlardı. Yine de halk kütüphanesi hareketinin başlangıç yıllarında kütüphanecilerin ve kanun yapıcıların, kadın kullanıcıların okuma ihtiyaçlarını nasıl giderebileceklerini pek de bilemedikleri doğrudur. Başlangıçtaki halk kütüphaneleri, erkeklerin sosyalleşmesi ve mesleki eğitim gibi unsurlara dayanan bir model (üyelik temelli kütüphane, İşçi Enstitüleri ve üniversite) tarafından şekillendirilmişti. Bu şehirli seçkinlerin kadınları büyük oranda kendi paralel kurumlarında bulunmaktan memnun gibi görünmüşlerdi. Bu kadınların kitap kulüpleri de başlıca büyük şehir merkezlerinin dışında halk kütüphanelerinin kurulmasının sağlanmasında çok önemli bir rol oynamıştı. Başlangıçta halk kütüphanesi hareketi cinsiyetten çok daha fazla sınıf meselelerine odaklanmıştı ve genişleyen işçi sınıfını, medenileştirici bir zevk olan okumaya adapte etmeye çalışıyordu.

48 Thelma McCormack, 'The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism by George Bernard Shaw', *American Journal of Sociology*, 91 (1985), s. 209–11.

Yine de İngiltere'deki ilk kuşak halk kütüphanelerinin ciddi bir bölümünün ayrı bir kadın okuma odası vardı. Bu, Amerika'da genelde görülmeyen bir durumdu ve Britanya'nın niye böyle farklı bir yoldan ilerlemeyi seçtiğine dair açık bir bulgu da yoktur. Belki bu kısmen, 1850 Halk Kütüphaneleri Yasası hakkında parlamentodaki tartışmalarda öne sürülen, ana okuma odasındaki pis kokan diğer kişilerin, kadınları kütüphaneleri kullanmaktan caydırabileceği argümanıyla ilgiliydi. Gerçekten böyleyse, bu kadın okuma odaları, kaybetmekte olan bir dava uğruna öne sürülen bir sürü ıvır zıvır niteliğindeki iddiadan bir tanesini savuşturmanın pahalı bir yoluydu.

İngiliz kadınlarının ayrı bir oda için talepte bulunduğuna dair bir bulgu yoksa da karşılaştıkları koşullar onlar için şaşırtıcı ölçüde iyi görünmüş olmalıdır. Yorkshire'da bulunan Hull'daki kütüphanenin kadın odası "konforlu ceviz masa ve sandalyelerle donatılmış, şöminesi de güzelce şekil verilmiş damarlı akik taşı ile bezenmiş" idi.[49] Bunlar, hayali bir orta sınıf evinin misafir odasının tasvirine hayli yakın ifadelerdi. Ayrıca bu ifadeler, kadın okuma odalarının, 1850 yasasının "aşağı sınıflar" arasında okumayı özendirme şeklindeki duyurulmuş amacı yolunda önemli bir rol oynamasının beklenmediğini de düşündürür. Okuma odaları hayli kapsamlı bir dizi süreli yayınla da donatılmıştı. *Queen* (*Kraliçe*), *Gentlewomen* (*Bayanlar*), *Lady's Pictorial* (*Hanımefendilerin Resimli Dergisi*), *Lady* (*Hanımefendi*) ve *Lady's Realm* (*Hanımefendi Diyarı*) gibi kimi süreli yayınlar, yalnızca kadın okuma odalarında bulunuyor, diğer kimilerinin birer nüshası da genel okuma odası için tedarik edilmek durumunda kalınıyordu. *The Englishwoman's Review* (*İngiliz Kadını'nın Dergisi*) ve süfrajetlerin eserleri gibi kayda değer sayıda eser muhtemelen bağışlanmıştı.[50] Ne ilginçtir ki, kadın odalarına gazete tedarik etmek genelde gerekli görülmemişti.

Kadın gruplarının halk kütüphanelerini yaymada bu kadar önemli bir rol oynadıkları Amerika'da kadın okuma odalarının fazlasıyla nadir görülür olması çarpıcıdır. Carnegie Vakfı tarafından ufak kasabalar ve kütüphane şubeleri için sunulan model tasarımlarda bazen çocuk odaları için yer ayrılıyordu ama asla kadınlar için ayrı bir oda olmuyordu. Carnegie'nin İskoçya'daki prototip eseri olan Dunfermline kütüphanesi, boyutları itibariyle cömert olan bir kadın okuma odasıyla açılmış, ancak bu oda ilk tadilatta bir çocuk odasına yer açmak üzere ortadan kaybolmuştu. Bu genel bir eğilim olacaktı. Kaynakların,

49 Baggs, 'Separate Reading Room', s. 282.

50 a.g.e., s. 286–7.

özellikle de süreli yayınların iki nüsha hâlinde ayrı okuma odalarında bulundurulmasına karşı güçlü argümanlar vardı. Ancak ayrı kadın odalarının yok oluşundaki birincil neden, kayda değer bir genişletme için ne gerekli parası ne de mekânı bulunmayan binalarda çocuk odaları için alan açma gereksinimiydi. Britanya kütüphanelerinde kadın odalarının kaldırılması, büyük oranda 1909 ile 1929 arasında, yani kırsal ilçelerde de kütüphane hizmetlerinin kayda değer ölçüde genişlemesine olanak tanıyan 1919 Halk Kütüphaneleri Yasası'ndan önceki ve sonraki yirmi yıl içerisinde gerçekleşti. Bunun, Britanya'da kadınlara oy hakkının verildiği ve kütüphanecilik mesleğinin giderek kadınlara açıldığı bir dönemde yaşanması muhtemelen bir tesadüf değildir: bu durum, Birinci Dünya Savaşı esnasında silahlı kuvvetlerde silahaltına alınan erkeklerin yerlerini kadınların doldurmasının bir sonucuydu. Kadınların bu mevkileri savaşın sonunda derhâl boşaltacaklarına dair "centilmenlik anlaşması", kütüphanecilik mesleğinde, diğer mesleklerle kıyaslandığında çok daha az bir titizlikle hayata geçirildi.[51]

Yeni kuşak kadın kütüphaneciler, çabalarını tıpkı Atlantik'in diğer tarafındaki meslektaşları gibi çocuk okuma odalarını organize etmeye odakladılar. Yetişkin kütüphanesi stoklarının küratörlüğünde olduğu gibi burada da kadın kütüphanecilerin, kişilerin kendini geliştirmesine yönelik eserlerin fazilet ve değerlerini savunmaları sık görülen bir durumdu. Özellikle de kitap ve süreli yayın stoğunun ciddi bir kısmı bağışlarla tedarik edildiği için, Hristiyan yayımcılığının etkisi hâlen güçlüydü. Kayda değer dış baskılar da vardı. Bazı önyargıları, Londra milletvekili Sir Frederick Banbury, 1919 tarihli Halk Kütüphaneleri Yasası üzerine olan meclis görüşmelerinde güçlü bir biçimde ifade etmişti:

> "Tecrübeme göre halk kütüphaneleri, hava soğuksa insanların girip oturduğu ve kendilerini sıcak tuttuğu, o arada başka insanların da gidip roman okudukları yerlerdir. Genel anlamda söylemek gerekirse, halk kütüphanelerinin herhangi bir fayda sağlamış olduğuna inanmıyorum. Tam tersine, bildiğim kadarıyla okunan kitapların çoğu hiç kimseye bir faydası olmayan sansasyonel romanlar olduğu için, bu kütüphaneler önemli zararlar verdiler."[52]

51 Sterling Joseph Coleman, '"Eminently Suited to Girls and Women": The Numerical Feminization of Public Librarianship in England, 1914–1931', *Library & Information History*, 30 (2014), s. 195–209.

52 a.g.e., s. 201.

Artık kurgunun ilerleyişini püskürtmek için çok geçti.[53] Ancak bu, Atlantik'in her iki yakasında da kütüphanecilerin, iyi edebî eserlerle halk kütüphanesi koleksiyonunda yeri olmayacak eserleri ayırt etme görevlerinin gerekliliğine daha az inanç duymalarına yol açmadı. Amerikan Kütüphane Derneği, bir halk kütüphanesinin temel koleksiyonuna uygun metinleri içeren ilk listesini 1893'te çıkarmıştı. Listede edebî zevk bakımından şaşırtıcı kimi eksiklikler vardı; Stephen Crane'in *The Red Badge of Courage* (*Kızıl Cesaret Nişanı*) gibi gerçekten edebî değeri olan kimi metinler dışarıda bırakılmıştı. Listenin, ufak kütüphanelerin hayli bel bağladığı art arda çıkan edisyonları, Amerikan okuma zevki ve ahlakının bir göstergesi niteliğindedir.[54]

20. yüzyılın ilk yarısında halk kütüphaneleri, yerleşik edebiyat külliyatının dışında yer alan kitapları stoklama konusunda ancak bu çerçevede hareket edecekti; tabii bunun istisnaları, alınacak kitapların bolca satılır eserler olmaları ve bunun sonucunda kullanıcılardan fazlasıyla talep görmeleri hâlinde yaşanabiliyordu. Ancak pek çok kadının istediği kitaplar bu kategoriye girmiyordu. Bu okurlar belirli bir türü, hafif, aşk, özlem, kalp kırılması ve barışma dolu duygusal öyküleri 250 sayfaya sığdıran bir türü, yani romantik eserleri istiyorlardı. Bu türden kitaplar, halk kütüphanelerinde pek az savunucuları olan kitaplardı. Dolayısıyla bu okurlar da başka alternatiflere, ticari üyelik temelli kütüphanelere ve bu türün beklenmeyecek türden birer savunucusu olan Gerald Mills ile Charles Boon'a yöneldiler.

Mills & Boon şirketi, 1908 yılında, Methuen yayınevinin iki içerlemiş çalışanı tarafından genel bir kurgu yayınevi olarak kuruldu. Şirket, düzenli kâr elde etmeksizin yayın dünyasının devlerinin dümen suyunda ilerledi; ta ki 1930'larda Mills & Boon'u romantik eser yayımcılığında meşhur bir isim hâline getirecek özel bir piyasa oluşturana kadar.[55] Ortağının 1928'deki ölümünden sonra şirketin itici gücü hâline gelen Charles Boon, başarının formülünü bulmuştu. Formül, bir örnek ve kolay ayırt edilebilir bir formatta basılan, kendilerine has kahverengi ciltleri ve bol renkli kılıfları olan bolca

53 Esther Jane Carrier, *Fiction in Public Libraries 1900–1950* (Littleton, CO: Libraries Unlimited, 1985).

54 Evelyn Geller, *Forbidden Books in American Public Libraries, 1876–1939* (Westport, CT: Greenwood, 1984), s. 54–6, 93–7, 105–108.

55 Joseph McAleer, *Popular Reading and Publishing in Britain, 1914–1950* (Oxford: Oxford University Press, 1992), s. 100–132; Joseph McAleer, *Passion's Fortune: The Story of Mills & Boon* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

eser basmaktan ibaretti. 1939'a gelindiğinde Mills & Boon'un baskıda 450 romanı vardı ve bunların her biri 3.000 ile 8.000 nüsha arası değişen edisyonlar hâlinde basılıyordu. En önemlisi de Boon'un marka sadakati denen o altın sırrı keşfetmiş olmasıydı. 1930'lardaki romanlarının arka sayfası, belli başka eserlerin abartılı reklamlarıyla değil bütün listenin önerilmesiyle bitiyordu:

> "Kurgu piyasası yeni romanlarla dolup taşıyor ve sıradan okuyucu, satın almak veya ödünç almak için doğru tür öyküyü seçmekte çok zorlanıyor. Doğrusu, tek seçim yöntemi, okumalarınızı, listeleri itinayla seçilmiş olan ve bastıkları kurgu eserler birer iyi okuma garantisi olan yayımevleri ile sınırlamanızdır. Mills & Boon, sıkı sınırlamaları olan bir Kurgu Listesi yayımlıyor ve bastıkları romanların tümü, hikâye anlatıcılığında kalıcı ve gerçek kalite sahibi eserler."[56]

Önlerine serilen eser bolluğu nedeniyle şaşkına dönen pek çok tecrübesiz okur için bu, mükemmel bir tavsiyeydi.

Romantik eserlerin pek çok okuru, üç günde bir kitap bitirecek şekilde, doymak bilmez bir biçimde eser tüketiyordu. 1960'lara kadar Mills & Boon yalnızca ciltli kitaplar basıyordu ve 7*s* 6*d*'lik fiyatları, eserlerini pek çok romantik eser okuyucusunun alamayacağı bir fiyatta konumlandırıyordu. Bunun yerine okurlar, iki savaş arası dönemde bir yeniden doğuş yaşayan ticari kütüphanelere döndüler. "Tuppenny Kütüphaneleri" çoğunlukla daha düşük gelir düzeyindeki okurların zevklerine hitap ederken, piyasada yerleşik bir dev olan W. H. Smith, hafif, eğlence odaklı kurgu eserleri de içeren çeşit çeşit edebî eserleri okurlarına sunuyordu. 1898'de bu firmaya yeni bir rakip olarak Boots Kitapseverler Kütüphanesi (the Boots Booklovers Library) kuruldu ki bu, hem Smith'in hem de yaşlanan Mudie'nin şirketlerinden (Mudie'nin şirketi 1937'de kapandı) daha uzun süre ayakta kalacak bir şirketti.[57]

Boots Kitapseverler Kütüphanesi'nin ilham kaynağı, ünlü eczane zinciri Boots'un kurucusunun eşi olan Florence Boot idi. Zirve döneminde bu kütüphanelerin 460 kadar şubesi vardı. 1950'lerde Boots, üyelerine yılda yaklaşık 50 milyon kitap sunuyordu ve üyelik ücretleri yıllık 10*s* 6*d*'den başlıyordu.[58] Bu,

56 McAleer, *Popular Reading*, s. 106.

57 Bkz. 13. Bölüm.

58 Nicola Wilson, 'Boots Book-lovers' Library and the Novel: The Impact of a Circulating Library Market on Twentieth-century Fiction', *Information & Culture*, 49 (2014), s. 427–49.

çoğunluğu kadın olan ve halk kütüphanelerindeki okuma odalarındaki daha çeşitli kullanıcı kitlesiyle haşır neşir olmak istemeyen ama yine de dar bir ev bütçesi ile mücadele eden aboneler için fiyat performans açısından uygundu.

Bir kitap kulübünün, tarih boyunca toplumların sırlarını depolayan eczanelerle bu birlikteliğinde insana, bu birlikteliğin tam yerinde olduğunu düşündüren bir şey vardır. Kitap kulübünün hizmet masasına gelen üyeler, gizli ve içinde kitapların dizili olduğu bir okuma odasına götürülüyordu; üyeler burada diğer üyeler haricinde kimse tarafından rahatsız edilmeden ve gözetlenmeden kitapları inceleyebiliyorlardı. Bu, hem üyeler hem de ilk baskılarının büyük bir kısmının satışı için kitap kulüplerine bel bağlamış olan Mills & Boon için kazandıran bir formüldü. Normal şartlarda Boots her bir eserin 300 ile 500 kadar nüshasını alıyor, Argosy ve Sundial gibi toptancılar ise Tuppenny kütüphanelerine dağıtılmak üzere 700 nüsha satın alıyordu. İki peni karşılığında bir Mills & Boon kitabı almak, pek çok işçi sınıfı mensubu ev hanımı için yapılabilir bir şeydi ve bu dayanıklı kahverengi kitaplar, pek çok okuyucunun ilgi göstermesine rağmen zarar görmeden durabiliyordu. Ortalamada bir Mills & Boon kitabı, 165 kez ödünç veriliyordu ancak Taunton'daki bir kütüphane, 1935 tarihli *Anchor at Hazard* (*Tehlikeye Demirleme*) eserinin 740 kez ödünç verildiğini kaydetmişti.

Romantik eserler ayrıca yazarlarına da para kazandırıyordu. Bu yazarların pek çoğu, yazarlıkta bir şansını denemeye karar vermiş olan romantik eser okuyucularıydı. Mills & Boon, kendilerine gönderilen tüm metinleri okuyacakları sözünü vermişti ve bu söz de onlara en bol yazan yazarlarından bazılarını kazandırmıştı. Kırk bir roman yazmış olan Mary Burchell, yılda 1.000 pound kadar bir para kazanıyordu ve bu, haftalık kadın dergilerinde tefrikalar hâlinde yapılan yayınlarla daha da artabiliyordu. Bu mali getirisi yüksek ama talepkâr bir işti. Editörler ne istediklerini açıkça ortaya koyuyorlardı. Bir Mills & Boon yazarı, *My Weekly* (*Haftalık Dergim*) ve *The People's Friend*'in (*Halkın Dostu*) yayıncısı olan Dundee'deki D. C. Thomson firmasının editörlerinin, işlerini sıkı yürüttüklerini söylemişti. "Eğer Üçüncü Bölüm'ün sonunda [kadın kahraman] ikinci bir kadeh İspanyol şarabı içiyorsa, 'İspanyol şarabı bölümünü çıkar' şeklinde bir telgraf alıyordum."[59]

Mills & Boon yazarları iyi para kazanıyorlardı ancak birer ünlü değildiler. Ortalama okurun, az önce bitirmiş olduğu kitabı kimin yazmış olduğuna dair

59 McAleer, *Popular Reading*, s. 114.

hiçbir fikri olmuyordu. Bu okurlar, romantik eserler endüstrisinde bir dev olan ve asla Mills & Boon için yazmamış olan Barbara Cartland gibi çok satan yazar isimlerine bakarak değil, markaya dikkat ederek kitap satın alıyorlardı. Bunun tersine, Mills & Boon yazarları, farklı bir dizi mahlasla yazmaya teşvik ediliyorlardı. Bu, Boots Kitapseverler Kütüphanesi'nin, bir yılda tek bir yazarın en fazla iki kitabının alınabileceği yönündeki kuralını atlatmaya yardımcı oluyordu.

1960'larda ödünç veren kütüphaneler, özellikle de halk kütüphanelerinin yavaş yavaş okurların daha fazla romantik kurgu eser stoklama taleplerine boyun eğmeleri nedeniyle önemlerini kaybediyorlardı. Ödünç veren kütüphanelerin sonu (Smith'inki 1961'de, Boots ise 1966'da kapandı) Mills & Boon'un işletme modelinde bir değişikliğe yol açtı. 1958'de şirket, çekingenlikle de olsa bir adım atarak karton kapaklı kitap piyasasına giriş yaptı. Bunda büyük başarılar kazanacakları zamanla görülecekti. 1992'de Mills & Boon, romantik kurgu eser yayımcılığında hâlâ baskın bir piyasa payına, baş döndürücü bir sayı olan %85'lik bir paya sahipti. Karton kapaklı kitaplar başlangıçta Kuzey Amerika piyasasını hedef alarak çıkarılmış, Toronto'da, 1949'da kurulan bir şirket olan Harlequin tarafından dağıtılmıştı. 1964'e gelindiğinde bu şirket, yalnızca Mills & Boon'dan gelen romanları basıyordu ve 1971'de Mills & Boon bütünüyle Harlequin tarafından satın alındı. 1982'ye gelindiğinde Harlequin, yılda 182 milyon nüsha satıyordu.[60]

Aralık 1979'da Amerikalı akademisyen Janice Radway, romantik kurgu eserlere odaklanan etkili bir haber bülteninin yazarı olan Dorothy Evans'la iletişime geçti. Evans, Radway'i, romantik kurgu eser deneyimlerini onunla paylaşmaya ve bu eserlerin hayatlarında oynadığı rolü açıklamaya gönüllü olan kimi aboneleriyle tanıştırdı. Kimileri için okumak, hem keyif veren hem de suçluluk duygularına neden olan bir şeydi: çocuklar okuldayken ev işlerinden çalınan anlar bu okumalara veriliyordu. Kocaları bazen bu kitapları okumalarına kızıyordu. Ancak gruptaki diğer üyeler tarafından özendirilen ve teşvik edilen aboneler, hem romantik eserler türünün sıkı birer savunucusu olduklarını hem de beklentilerinde talepkâr olduklarını gösteriyorlardı.

Romantik kurgu eserler bir formüle göre ilerliyorlardı. Özgür ruhlu kadın kahraman, kusurlu ancak nihai olarak etkileyici bir erkekle karşılaşıyordu. Günlük hayatın streslerinden sıkı çalışmalarıyla kazandıkları bu mola için

60 Janice A. Radway, *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1984), s. 20.

bolca para ödeyen okurlar, beklentilerinin karşılanmasını talep ediyorlardı. Bu edebiyat biçiminin geleneklerine uymayan bir kitabı, standart romantik eser kapağı ile sunmak gibi hilelere başvuran yazar ve yayımcılara kızıyorlardı. Hikâyede ani değişiklikleri ve şaşırtıcı sırların açığa çıkmasını sevmiyorlardı. Kadın kahramanın ölümü düşünülemez bir şeydi. Mutlu son mukadder olabilirdi ancak okurlar, kadın kahraman ve başlangıçta kaba veya mağrur olan erkek kahraman arasındaki karşılıklı anlayışın yavaş yavaş oluşmasını bekliyorlardı.

Okurlar, sık sık sevdikleri eski eserleri tekrar okuyarak kendilerini nahoş sürprizlerden koruyorlardı. Bazen, yeni bir eserin uygun olup olmayacağını anlamak için okurlar önce eserin sonunu okuyorlardı. Tabii bir kitabın sonuna göz atmak, kitap satıcısının onaylamayan bakışlarının altında olmaktansa bir kütüphanede daha kolaydı. Ayrıca tatmin etmeyen bir hikâyeyi bir kenara bırakmak, eğer zaten bu hikâye için para verilmemişse daha kolay oluyordu. Kütüphaneler artık romantik eserlerle barışmış durumdalar. Çevrimiçi makaleler, kütüphane çalışanlarına, genelde özel stantlarda veya kendi raf bölümlerinde öne çıkacak şekilde sergilenen romantik kurgu eserlerin tanıtımını nasıl yapacakları konusunda tavsiyeler içeriyorlar.[61] Herhangi bir kütüphane şubesine gittiğinizde, Mills & Boon'un veya Harlequin'in tanıdık karton kapak desenli eserlerinin, adanmış ve artık biraz da yaşlanmış bir avuçluk bir kitle tarafından ödünç alındığını ve bir sonraki hafta başka bu tür eserlerle değiştirilmek üzere iade edildiğini görürsünüz.[62]

Romantik eserler, edebiyat eleştirmenlerinden hiçbir zaman çok hayranlık veya ilgi görmedi. Ancak bu eserler bir açıdan kadınların etkin birer aktör oluşlarında muazzam bir zaferi simgeler. Kadınlar inatla romanlarının gözü pek kadın kahramanlarına bağlanıyor, eleştirilere ve resmî makamların küçümsemesine aldırış etmiyorlardı. Romantik eserler, kütüphanelerin, okurlar ne kadar kütüphanelere ihtiyaç duyuyorlarsa kütüphanelerin de o kadar bu okurlara ihtiyaç duyduğunu fark etmesinden sonra nihai zaferini kazanacaktı. Günümüzde milyonlarca düzenli okuyucu, son derece hızlı bir eser değiş tokuşu için giderek daha da artan oranlarla kütüphanelere bel bağlıyor. Ve tasarruf amaçlı kesintilerden her zaman korkan kütüphaneler, kapılarından içeri girmeye devam eden her çeşit kullanıcıya minnet duyuyorlar.

61 http://publiclibrariesonline.org/2013/05/promoting-romance-novels-in-american-public-libraries/.

62 İngiliz ve İskoç kütüphane şubesi çalışanları ile görüşmeler.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

KÜTÜPHANELER, KİTAPLAR VE SİYASET

Tüm kütüphaneler itinalı bir seçim sürecinin ürünüdür. Bunu kütüphane kurma sürecinin doğal bir parçası ve kolektörlük tarihinin değişmeyen bir ögesi olarak görürüz. Öte yandan, hangi kitapların kabul edilebilir olduğunu ve hangi kitapların sansürlenmesi gerektiğini belirleyen dış kaynaklı kısıtlamalar genel olarak hoş bir gözle karşılanmaz. Tarihçi Robert Darnton'ın zekice gözlemlediği gibi, sansür meselesindeki güçlük "olayın çok basit görünmesi: bu kavga, ışığın çocuklarını karanlığın çocuklarıyla karşı karşıya gösteriyor."[1] Dolayısıyla 20. yüzyıl boyunca seçim, ayrım ve dışlama meselelerinin, yüzyılın başında ulusal kütüphane dernekleri tarafından kütüphaneler için çıkarılan ilk tavsiye edilen içerikler listelerinden, 2001 tarihli Patriot (Vatansever) Yasası'na[2] dek kütüphane dünyasını meşgul etmeye devam ettiğini vurgulamakta fayda var. Bu yasa, Amerika'daki kütüphanecilerin, Ana Vatan Güvenliği (Homeland Security) birimine istemesi hâlinde okurların ödünç alma kartlarına erişim tanımasını gerektiriyordu.[3] 20. yüzyıl boyunca kütüphaneciler, bazen yetkililerin müdahalelerine direndiler, bazense onların görüşleri, yaygın ve hâkim görüşlerle aynı oldu. Her nasıl olursa olsun, kütüphaneciler

1 Robert Darnton, 'Censorship, a Comparative View: France 1789 – East Germany 1989', *Representations*, 49 (1995), s. 40–60 (s. 40).

2 Ç. N.: Patriot Act, Amerika'da 2001 yılında Kongre tarafından kabul edilip Başkan George W. Bush tarafından imzalanan bir terörle mücadele yasasıdır. USA PATRIOT Yasası veya Patriot Yasası olarak bilinen bu yasa, bu adlarını tam adının kısaltılmasından alır: Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act (Terörizmi Önlemek ve Engellemek İçin Gerekli Araçların Tedariki Yoluyla Amerika'yı Birleştirme ve Güçlendirme Yasası). Yasa, 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen İkiz Kuleler terörist saldırısı ile aynı yıl Amerika'da görülen şarbonlu mektup saldırıları bağlamında çıkmıştır.

3 Emily Drabinski, 'Librarians and the Patriot Act', *The Radical Teacher*, 77 (2006), s. 12–14.

işlerinin koleksiyonlarının hangi eserleri içerdiğini belirlemek ve bu yolla da halkın okuma zevkine yön vermek olduğundan asla şüphe duymadılar.

Sansürün en şiddetli olduğu yer totaliter devletlerdi ancak Batı demokrasilerinde ve gelişmekte olan ülkelerin yeni beliren kütüphane kültürlerinde de sansür örnekleri görüyoruz. Ayrımcılık, seçim ve yetkililerin müdahaleleri gibi sorunlar, 20. yüzyılın ikinci yarısında, tarihin herhangi bir döneminde olduğu kadar şiddetle hissediliyordu. Nükleer imha korkusu altında yaşayan kütüphaneler, ya gündelik kaygılardan bir nefes aldırıyor ya da Doğu ve Batı'nın doğrularını ideolojik olarak takviye eden eserler için bir depo görevi görüyordu. Kütüphane koleksiyonları oluşturma, küratörlük yapma ve bu koleksiyonları koruma ile görevlendirilen kişiler için zor zamanlardı. Bu kişilerin, özellikle de dünyanın nükleer felaketin kıyısında dolandığı yıllarda, vatandaşların televizyon ekranlarının önüne çakılı hâlde durduğu toplumlarda henüz kütüphanelerin devrinin geçmediğini göstermeleri gerekiyordu. Kitapların kaygıları giderme veya vatanseverliği teşvik etme şeklindeki asıl rolleri meselesi, o gün için özellikle acil çözümlenmesi gereken bir meseleydi. Ancak bu meselenin temelleri, kişisel arzular ve topluma karşı görevler arasındaki çözümlenmemiş gerilimlerde yatıyordu ve bu gerilimler, 20. yüzyılın ideolojik karşılaşmalarında apaçık ortaya çıkmıştı. Pek çok kişi için sansürcülük pis bir kelime değil, fesatçılık, kötü edebî eserler ve halk kütüphaneleri koleksiyonlarında görülen zayıf küratörlük kalitesi nedeniyle sürekli tehdit altında olan temel değerlerin savunulmasından ibaretti.

Koca Bill

8 Ekim 1871 Pazar gecesi, Chicago şehrinin çehresini değiştirecek bir yangın başladı. O tarih itibariyle Chicago, hızla yeni sanayi dünyasının harikalarından biri, kıtalararası taşımacılık ağının bir düğüm noktası ve aç bir kıtanın gıda dağıtım merkezlerinden bir tanesi hâline geliyordu. Çetin bir şehir olan ve Avrupa'nın dört bir yanından gelen göçmenleri mıknatıs gibi çeken Chicago'nun seçkinlerinin serveti, yine de büyük şehirlerdeki ince zevklerin alışıldık donanımlarının tedarik edilmesi için harcanıyordu. Bu harcamalar arasında kiliseler ve kamu binaları, Chicago Bilimler Akademisi (the Chicago Academy of Sciences), 165.000'i aşkın kitap barındıran bir koleksiyonu olan Chicago Tarih Topluluğu (the Chicago Historical Society) ve Illinois Kütüphane Derneği (the Illinois Library Association) vardı. Tüm Pazartesi günü boyunca kontrol altına alınamadan ilerleyen yangın, tüm bunları silip

süpürürken, 17.450 haneyi de yaktı ve 95.000 kişiyi evsiz bıraktı. İnsanların çektiği bu büyük ızdırabın yanında kütüphanelerin gördüğü zarar neredeyse önemsiz kalıyordu. O dönemin tahminlerine göre, elli dokuz iyi şahsi kütüphane de hesaba katıldığında, toplamda 3 milyon cilde varan bir kayıp yaşanmıştı ki bu tahminlerin ihtiyatlı davranılarak yaklaşık en düşük kayıp sayısını veriyor olması da mümkündür. Chicago'daki kitap satıcılarının kaybettiği kitap stoğunun değeri 1 milyon dolar idi. Dokuz günlük gazete ile 100'ü aşkın süreli yayının binaları da yanıp kül oldu.[4]

Kaderin getirdiği bu felaket, yani Chicago'nun harap oluşu, Atlantik'in her iki yakasında da şehrin acısını paylaşma yönünde güçlü bir duygu seli yarattı. İngilizlerin gayretleri, Chicago için yeni ve ücretsiz hizmet verecek bir halk kütüphanesi kurulmasına odaklandı; o güne kadar Chicago, böyle bir kütüphaneden yoksundu. Milletvekili ve *Tom Brown's Schooldays* (*Tom Brown'ın Okul Günleri*) kitabının yazarı olan Thomas Hughes'ün başkanlık ettiği kampanya, Başbakan Gladstone, Gladstone'un büyük rakibi Benjamin Disraeli ve Kraliçe Victoria'nın da bağışlarıyla 8.000 kitap topladı. Disraeli'nin bağışçılar listesindeki varlığı, popüler bir yazar olarak Amerikalıların Britanya telif hakkı kanunlarını umursamaması nedeniyle çok çekmiş olduğu düşünülürse özellikle kayda değerdir. Tüm İngiliz bağışları, bu insani dayanışma eylemine atıfta bulunan güzel bir kitap etiketiyle geliyordu. Bu dayanışma, İngiltere'nin aynı dönemde Alman bombardımanı sonrasında Strazburg kütüphanesinin yeniden kurulmasına da katkıda bulunuyor olması nedeniyle daha da muazzam görünen bir şeydir. Kitaplar, Chicagolu kütüphane ziyaretçilerinin ve özellikle de kitap etiketi kolektörlerinin fazlasıyla ilgisini çekti. Kütüphanenin ilk tarihçisinin nazikçe belirttiği gibi tüm bu kitapların "genel kullanım nedeniyle yıpranmış" oldukları iddiası doğru değilse, başlangıçtaki 8.000 kitaptan bugüne ancak 300'ünün kalmış olmasının nedeni işte bu kolektörler olmalıdır.[5]

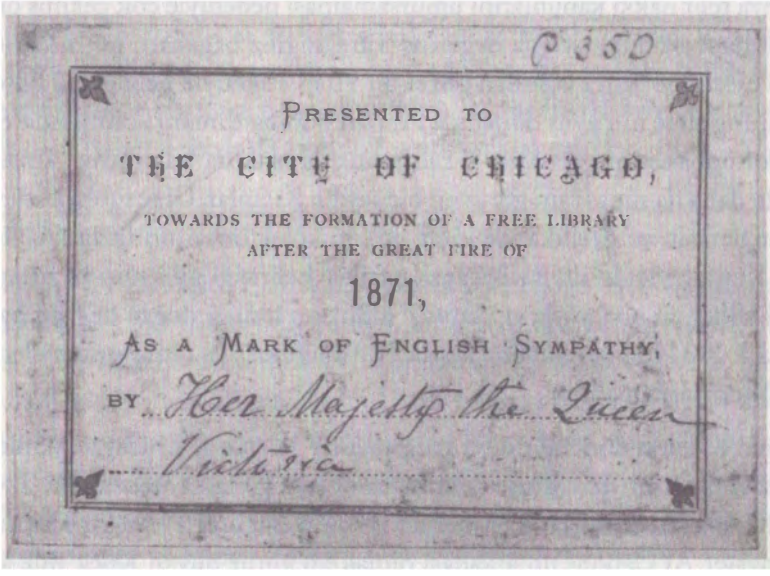
Eğer Victoria döneminin bu mağrur ileri gelenleri, Chicago sakinlerinin sonsuz minnetini kazanmış olduklarını düşünüyorlarsa, Koca Bill Thompson'ı hesaba katmamışlardı. Amerika'da içki yasağının ateşli bir karşıtı olan ve gangster Al Capone'un arkadaşı olmaktan gurur duyan Koca Bill, şehrin

4 Gladys Spencer, *The Chicago Public Library: Origins and Backgrounds* (Boston, MA: Gregg Press, 1972).

5 Spencer, *Chicago Public Library* s. 344; Constance J. Gordon, 'Cultural Record Keepers: The English Book Donation, Chicago Public Library', *Libraries & the Cultural Record*, 44 (2009), s. 371–4.

belediye başkanı olarak Chicago siyasetinde kendine has bir çığır açtı. Bir defasında görevden el çektirilen Koca Bill, 1927 yılındaki dönüşünü yeni bir şiar ile yapmayı planladı. Koca Bill, eğer İngiltere Kralı Chicago'yu ziyaret ederse kralın burnuna bir yumruk atacağı sözünü verdi. Kendi hâlinde bir adam olan V. George'un Amerika'yı ziyaret etme planı yoktu, bu yüzden tehdit biraz faraziydi; ancak onun sözü, Chicago seçmenleri üzerinde yeterli bir etki yaptı ve Koca Bill, belediye binasına muzaffer bir biçimde geri döndü.[6]

Kral George'un burnu sağlam kaldıysa da Belediye Başkanı Thompson'ın Britanya'ya karşı tek taraflı düşmanlığı bitmemişti. Başkan, bu kez de şehrin Britanya yanlısı edebî eserlerden temizlenmesi gerektiğini beyan etmişti. Başkan aynı zamanda okul yöneticilerini işten kovmakla meşgul olduğu için, bu görevi kendi atamış olduğu birisi olan Urbine "Sport" Herrmann'a devretti. Halk kütüphanesinin müdürü olan Carl Roden sadece kayıtsız, zayıf bir direniş sergiledi. Amerikan karşıtı duyguları dile getiren tüm kitapları bulmanın devasa bir iş olduğunu belirten Roden, bunun yerine bu kitapların genel dolaşımdan alınıp kütüphanenin kapalı rezerv bölümünde güven içinde tutulmasını önerdi. İcraatta kitaplar, Herrmann'ın tembelliği sayesinde kurtuldu.



29. İngiliz ulusunun 1871'deki Büyük Chicago Yangını'nın ardından sergilediği cömertlik, bu zarif kitap etiketleriyle ebedileştirilmişti. Bu etiketlerin pek çoğu kolektörler tarafından yürütülmüş, kalanları ise Koca Bill Thompson tarafından ateşe verilmişti.

6 Dennis Thompson, 'The Private Wars of Chicago's Big Bill Thompson', *Journal of Library History*, 15 (1980), s. 261–80.

Vatanseverler Birliği (Patriots League) tarafından rapor edilen dört kitabı incelemesinin ardından Herrmann, hassasiyetleri zedeleyen türden metin parçaları bulmanın kendi kapasitesini aşan bir iş olduğunu gördü ve kuyruğunu kıstırıp kitapları bir sonraki gün iade etti.

Chicago kütüphanesini temizleme yönündeki bu ve gelecekteki diğer girişimler, kütüphanelerin ifade özgürlüğüne bağlılığının daha güçlü bir biçimde ortaya konmasının gereğini göstermişti.[7] Bunun sonucu, veciz, Amerikan Kütüphane Derneği tarafından taslağı yazılan ve kısa ve öz biçimde Kütüphane Hakları Beyannamesi diye adlandırılan, her şeyden önce kütüphanecinin koleksiyona hangi kitapların gireceğini seçmeye yönelik devredilemez ve vazgeçilemez bir hakkı olduğunu belirten bir belge oldu. 1939'da, Avrupa üzerinde fırtına bulutlarının toplandığı bir anda yazılan ve o günden bu güne de sık sık revize edilen belge, kütüphanelerin tüm düşünceleri temsil eden eserler için bir sığınak olması gerektiği fikrinin kırılgan bir savunması niteliğindedir. Tüm kütüphaneciler bu prensibin kahraman savunucuları olmayacaklardı. 1927'de eğer öyle emredilirse tasvip edilmeyen kitapları teslim edeceğini dürüstçe kabul eden Carl Roden, bir sonraki yıl ALA'in başkanlığına seçildi. Meslektaşı olan, Chicago belediyesinin referans kütüphanesinde çalışan Frederick Rex bir adım daha ileri gitmiş ve koleksiyondaki Britanya yanlısı içeriği olan tüm materyalleri atmıştı. Artık, gururla beyan ediyordu, "önce Amerika diyen bir kütüphanem var."[8]

1945'ten sonra zafer coşkusunun hızla dağılması ve Soğuk Savaş endişelerinin başlangıcı, kütüphaneciler için zorlu bir ortam yarattı. Oklahoma'daki Bartlesville'de uzun süredir kütüphaneci olarak çalışan Ruth Brown, 1950 yılında, görünüşte koleksiyonunda yıkıcı nitelikte materyaller barındırdığı için ama gerçekte bölgedeki Afrika kökenli Amerikalı toplumuna duyduğu sempatiyi saklamadığı için kovuldu.[9] ALA onu kurtarmak için pek bir girişimde bulunmadı; görünüşe göre olay, ALA'in iki ayrı komitesi olan Düşünce Özgürlüğü Komitesi (the Intellectual Freedom Committee) ile Personel İdare Kurulu'nun (the Board on Personnel Administration) yetki alanlarının arasında kalıyordu. O dönemde ALA gayretlerini çoğunlukla Başkan Truman'ın,

7 Joyce M. Latham, 'Wheat and Chaff: Carl Roden, Abe Korman and the Definitions of Intellectual Freedom in the Chicago Public Library', *Libraries & the Cultural Record*, 44 (2009), s. 279–98.

8 Thompson, 'Big Bill', s. 273.

9 Louise S. Robbins, *The Dismissal of Miss Ruth Brown: Civil Rights, Censorship and the American Library* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 2000).

kamu görevlileri için bir bağlılık yemini getirme kararının sonuçlarıyla başa çıkmaya odaklamıştı. Üst düzey yetkililerin Rusya'ya nükleer sırların satılmasında dahli olduğuna dair kanıtların ortaya çıkması, Sovyetlerin atom bombasına sahip olduğu haberinin alınması ve Kore Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte çoğu vatandaş, kamu işlerinde çalışanların Amerikan değerlerine sadakatlerine dair teminat vermelerinde bir sorun görmüyordu.[10] Los Angeles'ta bir ilçe kütüphanecisi yemini imzalamakta yavaş davranınca, bir kütüphane komisyonu üyesi, yüksek sesle şu endişesini dile getirmişti: "acaba kütüphanecimiz... kütüphanemizin başında olan kişinin zihninde olmasını istemeyeceğimiz o serbest fikirleri gerçekten benimsemeyen biri mi?"[11]

Sadakat yemini, kimi etkili şahsiyetlerin yemini desteklediği ALA'i böldü. Gerçekte kimi kütüphaneciler cesur birer çok seslilik taraftarı iken, çoğu kütüphaneci ise hizmet ettikleri toplumların genel değerlerini yansıtıyorlardı ve Joe McCarthy döneminde komünist sızması paranoyaları şahlanmış durumdaydı. 1958 tarihli bir ankete göre kütüphanecilerin üçte ikisi, bir kitap veya yazarı hakkındaki tartışmaların, o kitabın alınmaması kararına yol açtığı en az bir olaya dâhil olduklarını kabul ediyorlardı. Bu, kütüphanecilerin "demokratik fikir özgürlüğü ve fikir farklılıkları gibi klişelerde" ısrarcı oldukları ancak "bu hakları kendi kurumlarında icraata dökmeye gelince bunun kendilerine siyasi olarak neye mal olacağını itinayla gözettikleri" gibi nahoş bir sonucu ortaya çıkarır. Suları durultmak, Dartmouth'ta mezun olacak öğrencilere hitabında bu öğrencilere kitap yakanlar arasına katılmama tavsiyesinde bulunan, beklenmedik ölçüde hoşgörülü Başkan Eisenhower'a kalmıştı. "Kütüphanenize gidip, yazılanlar kendi terbiye fikrimize zıt düşmediği müddetçe tüm kitapları okumaktan çekinmeyin."[12]

Tabii terbiyenin sınırlarının nerede başlayıp bittiği bir tartışma konusuydu ve Amerika'da Anayasa Mahkemesi'ndeki (Supreme Court) dokuz yüce beyefendi tarafından kararlaştırılacak (ya da kararlaştırılamayacak) bir meseleydi. Kendi evlerinde kesinlikle istemeyecekleri türden basılı materyaller

10 Christine Pawley, *Reading Places: Literacy, Democracy and the Public Library in Cold War America* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2010); Lisle A. Rose, *The Cold War Comes to Main Street: America in 1950* (Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1999).

11 Louise S. Robbins, *Censorship and the American Library: The American Library Association's Response to Threats to Intellectual Freedom, 1939–1969* (Westport, CT: Greenwood, 1996), s. 37; Louise S. Robbins, 'After Brave Words, Silence: American Librarianship Responds to Cold War Loyalty Programs, 1947–1957', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 345–65.

12 Robbins, *Censorship*, s. 71, 74.

hakkındaki yasaklama kararlarını onama veya bozma kararı almak zorunda olan bu kişiler, Kongre'nin yalnızca "toplumsal açıdan hiçbir iyi etkisi olmayan" materyalleri, başka bir deyişle, "materyalin ana temasının genel olarak, günümüz toplumunun standartlarına göre ortalama bir kişi için şehvet içerikli bulunup bulunmayacağı"na göre eser yasaklayabileceğine karar verdiler. Bu türden ikircikli hukuki kararlar, Kennedy yıllarında hâlen güçlü olan vatandaş aktivizmi karşısında bir hiçti. 1961'de hem *Catcher in the Rye* (*Çavdar Tarlasında Çocuklar*) hem de Steinbeck'in klasik *Of Mice and Men* (*Fareler ve İnsanlar*) eseri, ebeveyn gruplarının ısrarlı hücumuyla karşı karşıya kaldı. *1984* ve *Brave New World* (*Cesur Yeni Dünya*), anonim bir telefon çağrısına dayanılarak Florida'daki lise okuma listelerinden çıkarıldı.[13]

Anayasa Mahkemesi lafı gevelerken, Britanya'da ahlaksızlığa karşı sansürcülük meselesi icraatta Londra'daki Yüksek Mahkeme'de (High Court) altı gün süren bir komedi esnasında karara bağlandı.[14] Penguin Books 1960'ta D. H. Lawrence'ın *Lady Chatterley's Lover* (*Lady Chatterley'nin Aşığı*) eserini basma niyetini duyurduğunda, Müstehcen Yayınlar Yasası (the Obscene Publications Act) hükümlerince suçlandı; aslında bu suçlama, yayımcı için büyük bir şanstı. D. H. Lawrence, 1920'lerde işçi sınıfının hayatını karanlık bir biçimde tasvir etmesiyle kayda değer bir ün kazanmış, ancak saygınlığı o zamandan beri, özellikle de Stella Gibbons'un *Cold Comfort Farm* (*Kuru Teselli Çiftliği*) eserinde karanlık ve düşünceli karakterleri neşeyle tiye alması nedeniyle, düzenli olarak düşüşte olmuştu.[15] *Lady Chatterley's Lover*, Britanya'da sansürlenmemiş bir versiyon hâlinde asla basılmamıştı. Eserin, savaşta yaralanmış bir toprak sahibinin sıkılmış eşinin, kocasının av hayvanlarından sorumlu görevlisiyle yaşadığı yasak ilişkiyi anlatan açık seçik öyküsünü okumayı dileyenler, Paris veya Floransa'da basılmış bir edisyon bulmak durumundaydılar. Şimdi ise Londra edebiyat camiasının en üst düzey isimleri, bu kitabın büyük edebî değerini övmekte sıraya girmişlerdi. Kitabı okuyarak kendi ahlaklarının bozulduğuna şahitlik etmeye, tanık kürsüsüne çıkmaya

13 a.g.e., s. 122.

14 Christopher Hilliard, "'Is It a Book That You Would Even Wish Your Wife or Your Servants to Read?' Obscenity Law and the Politics of Reading in Modern England', *American Historical Review*, 118 (2013), s. 653–78; H. Montgomery Hyde, *The Lady Chatterley's Lover Trial* (London: Bodley Head, 1990).

15 Bunun hedefinin Lawrence olup olmadığı konusunda tartışmalar olmakla beraber, hicvin hedefi tutturduğuna şüphe yoktur. Faye Hammill, 'Cold Comfort Farm, D. H. Lawrence, and English Literary Culture Between the Wars', *Modern Fiction Studies*, 47 (2001), s. 831–54.

gönüllü kimsenin olmaması, hiç kimse için şaşırtıcı değildi. İddia makamı, jüriyi bu kitabın, eşleri ve hizmetlilerinin okumasını isteyecekleri türden bir kitap olup olmadığını düşünmeye davet ettiğinde, mücadele başlamıştı: kitabın savunulması artık modern Britanya'nın savunulmasıydı. Penguin beraat etti ve bir ay içerisinde sokaklarda 200.000 nüshalık bir edisyonu dolaşıma sokuverdi. Bu, Harry Potter serisine dek en yaygın reklamı yapılan kitap yayımıydı ve edisyon iki gün içinde yok sattı. Yaygın bir kanıya göre dava, bazen Sallanan Altmışlar (the Swinging Sixties) denilen bir serbestlik döneminin başlamasına yardımcı olmuştur. Yine de E. M. Forster'ın, yarı otobiyografi niteliği taşıyan, eşcinsel aşkını anlatan ve 1913-14'te yazılmış olan öyküsü *Maurice*'in yayımlanabilmesine daha on bir yıl vardı.

Amerika'nın güneyindeki ırk ayrımı meselesi, Amerikan Kütüphane Derneği'nin önündeki en büyük sınavdı ve derneğin bu sınavdan alnının akıyla çıkamadığı açık ve netti. Güney eyaletleri, halk kütüphanesi kurmakta hep Amerika'nın kalanının gerisinde olmuşlardı ve buradaki halk kütüphanelerinin ezici çoğunluğu siyahi kullanıcıları kabul etmiyorlardı. Kütüphane bankolarına gelen bu kişilere kaba bir şekilde kapı gösteriliyordu.[16] Zaten itibarını yitirmiş olan "ayrı ama eşit" prensibi, siyahi mahallelerinde kurulan, sıklıkla bir hayırseverin bağışıyla harcamaları karşılanan tek ve kötü donanımlı bir kütüphane ile daha da lekeleniyordu. Irk ayrımının ortadan kalkması, Amerika'nın güneyindeki kütüphanelerde yavaş bir süreç oldu.[17] Bu süreç, o dönemde yetkili olan hiç kimseye, özellikle de mesleki dayanışmayı (ve tabii hayatını kolayca yaşamayı) Afrika kökenli Amerikalı okuyucular için toplumsal adaleti yerine getirme yönünde herhangi bir girişimde bulunmaya tercih eden Amerikan Kütüphane Derneği'ne itibar katan bir süreç olmadı.

ALA'de ırk ayrımı büyük oranda üzerine konuşulmayan bir meseleydi. 1959'da "bu mesele üzerinde herhangi bir eylemde bulunulmaması" kararlaştırılmıştı. Düşünce Özgürlüğü Komitesi'nin başkanı, çileden çıkmış hâlde şöyle diyordu: "Şahsım adına konuşmam gerekirse, birkaç kişinin ortada bir mesele yokken mesele yaratma gayretleri hakkında fazlasıyla endişeliyim." Mart 1960'ta topluluk, "yerel yargıya müdahil olamayacağını" beyan etti.

16 Michael Fultz, 'Black Public Libraries in the South in the Era of De Jure Segregation', *Libraries & the Cultural Record*, 41 (2006), s. 337–59; Stephen Cresswell, 'The Last Days of Jim Crow in Southern Libraries', *Libraries & Culture*, 31 (1996), s. 557–72.

17 Yaşananlar güzel bir biçimde şu eserde anlatılmaktadır: Shirley Wiegand ve Wayne Wiegand, *The Desegregation of Public Libraries in the Jim Crow South: Civil Rights and Local Activism* (Baton Rouge, LA: LSU Press, 2018).

Aynı yılın ilerleyen günlerinde cemiyetin dergisi olan *Bulletin*'in (Bülten) bir başmakalesi, ALA'in "kütüphanelerin çalışma biçimlerini düzenlemek için değil, gelişimlerini sağlamak için var olduğunu" belirtiyordu.[18]

Doğrusu ALA'in daha düşük düzeydeki pek çok üyesi, tüm bu beyanlara giderek artan bir öfke ile karşı çıkıyorlardı. Ancak güneydeki kütüphaneler kapılarını gönülsüzce siyahi kullanıcılara açtığında bile bu insanlar için kabul edilmek, uzun ve zor bir mücadele gerektirecekti. Sonunda gelen bu dönüşümün genç siyahi erkek ve kadınlar için ne anlam ifade ettiği, Eric Motley'nin yaşadıklarıyla özetlenebilir. Motley, Alabama'daki Montgomery'nin dışlarında, eskiden köleleştirilmiş olan insanlar tarafından kurulan ve ahali arasındaki bağların sıkı olduğu Madison Park'ta büyüyen, büyümüş de küçülmüş bir çocuktu. 1985'te, Eric on iki yaşındayken babası, gününü kütüphanede geçirmesi için onu her Cumartesi günü arabayla şehre götürmeye başladı. Bir gün Motley bir de gördü ki, kırılgan görünümlü, tekerlekli sandalyeli yaşlı bir adamla yan yana oturuyordu. Adam, eski vali ve başkan adayı, 1960'larda güneyli beyazların ırk ayrımının kaldırılmasına muhalefetinin sembolü olan George Wallace'tı. Birkaç yıl önce olsaydı Eric, kütüphaneye giremezdi.[19]

Zihin Gulagları

Mayıs 1961'de, Soğuk Savaş'ın zirvesinde, heyecanlı bir grup Amerikalı kütüphaneci kapsamlı bir Rus kütüphane sistemi turuna çıkarıldı. Turda hiçbir harcamadan kaçınılmamıştı ve kütüphaneciler de beklendiği üzere etkilenmişlerdi.

> "SSCB'deki kitap dükkânlarının sayı ve boyutları ve de metrekareye düşen müşteri sayıları (vitrin önünde bakanları saymıyorum), en az kütüphane ve kütüphane kullanıcılarının sayısı kadar etkileyici. Yalnızca Moskova'da bile, 170 büyük kitap dükkânı ve 340 ufak kitapevi aracılığıyla yılda 90 milyon kitap satıldığı belirtiliyor."[20]

18 Robbins, *Censorship*, s. 107; Wayne Wiegand, '"Any Ideas?": The American Library Association and the Desegregation of Public Libraries in the American South', *Libraries: Culture, History, and Society*, 1 (2017), s. 1–22.

19 Eric L. Motley, *Madison Park: A Place of Hope* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2017), s. 129–36.

20 Melville J. Ruggles ve Raynard Coe Swank, *Soviet libraries and librarianship; report of the visit of the delegation of U.S. librarians to the Soviet Union, May–June, 1961, under the U.S.–Soviet cultural exchange agreement* (Chicago, IL: American Library Association, 1962); Rutherford D. Rogers, 'Yes, Ivan Reads: A First Report of the American Library Mission to Russia', *American Library Association Bulletin*, 55 (1961), s. 621–4.

Özenle seçilmiş halk kütüphanelerini ziyaret eden Amerikalı ziyaretçilerin dikkatini, uzun çalışma saatleri, her birimde gönüllü asistanların mevcudiyeti ve okuma odalarının doluluğu çekmişti. Üstteki satırların yazarının, raflarda güncel Amerikan edebiyatının yokluğu nedeniyle hayal kırıklığı yaşadığı ve fiziki ortamın da Amerikan standartlarına göre mütevazı olduğu doğruydu. Ancak heyetin, dikkatle koreografisi yapılmış bu gösteriden etkilendiği açıktı. Moskova'dan dönüş uçağında yazılan heyecan dolu ilk rapora "Evet, İvan okuyor" yazılmıştı.

Çok sayıda Sovyet vatandaşının duruma bu tozpembe gözlüklerle baktığı şüphelidir. Tüm Batılı ziyaretçiler buranın bir okurlar ülkesi olduğunu kabul ediyorlardı. Otobüslerde, metrolarda karşılaştıkları, parklarda temiz hava alan tüm Ruslar, kafalarını bir kitap veya gazeteye gömmüş gibilerdi. Ayrıca kitap dükkânlarındaki kalabalıklar da gerçekti. Ama aynı zamanda pek çok Sovyet vatandaşı okuyacak hiçbir şey olmadığından şikâyetçiydi.[21] Devletin hoş gördüğü yazarlar sıkıcı ve tedbir dolu okuma deneyimleri sunuyorlardı. Bunlar yalnızca SSCB için değil, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Komünist Doğu Almanya (DDR) gibi kendi rızalarında dışında SSCB'nin uyduları olan ülkeler için de geçerliydi.

Yine de buralardaki insanlar okuyorlardı. Bu çelişkiyi anlamaktaki kilit unsur, sıkı kontrol altındaki toplumlarda bile okumanın bireysel bir etkinlik olmasıdır. Okumak, günlük hayatın, özellikle de evlerdeki kalabalık yaşam ortamlarının baskılarından bir kaçış sunuyordu. Okumak ayrıca, kişisel gelişim yönündeki her adımın dikkatle takip edildiği bir yaşamda, bir tür düşünce bağımsızlığı elde etmenin de bir yoluydu. Komünizm ideolojisinin teorisyenleri okumanın iki tarafı keskin bir kılıç olduğunun gayet farkındalardı ve okumanın zararlarını törpüleyecek mekanizmalar oluşturmuşlardı. Pek çok okuyucu için bu denetleme ve kontrol rejimi, komünizm altında yaşanan hayatın en boğucu yönlerinden biriydi.

Kütüphaneler her zaman Sovyet projesinin merkezinde olmuşlardı. 1917'de Kış Sarayı'nın basılmasının ardından şafak sökerken, Lenin yeni atanmış Eğitim Komiseri'ne, insanların gönüllerini ve zihinlerini kazanmak için verilecek mücadelede kütüphanelerin çok önemli bir silah olacağını vurgulamıştı.

21 Jenny Brine, 'The Soviet Reader, the Book Shortage and the Public Library', *Solanus*, 2 (1988), s. 39–57.

"İlk aşamada kütüphanelere dikkat etmeye çalış. İlerici burjuva ülkelerden, kütüphane kitaplarını kolayca erişilebilir kılmada kullandıkları tüm yöntemleri almalıyız. Kitapları en kısa sürede kitlelerin erişimine açık hâle getirmeliyiz. Kitaplarımızın Rusya'nın her tarafında, mümkün olduğu kadar çok sayıda bulunabilmesine çalışmalıyız."[22]

Sonra yaşanan iç savaşta eski Çarlık kütüphanelerinin yıkımına rağmen, Lenin'in hedefleri büyük ölçüde gerçekleştirildi ve buna Rus nüfusun okuma yazma oranında devasa bir yükseliş de eşlik etti. 1917'de genel nüfusun yalnızca %19,7'si ve kadınların ancak %8,6'sı okuma biliyordu. Ancak 1940'a gelindiğinde, Sovyet Rusya'nın 250.000 kadar kütüphanesi ve 450 milyonu aşkın kitabı olduğu değerlendiriliyordu. Bu, yalnızca yirmi yılı biraz aşkın bir sürede elde edilen büyüleyici bir dönüşümdü.[23] Sonra Alman istilası geldi. Alman ilerleyişinin yarattığı yıkım ve acı geri çekilme, Rus halkına ve Rus kültür kurumlarına büyük zarar verdi. Binlerce kütüphane yakıldı, top mermileriyle vuruldu veya yağmalandı. Alman orduları geri çekilirken bu zararları sıklıkla bilerek veriyorlardı. Rus kütüphaneleri 100 milyon cildi aşkın kitap kaybederken, Beyaz Rusya'nın kütüphaneleri tamamen imha edildi.

Savaştan sonra Sovyet kütüphane stoklarının ihyası hem acı verici hem de öfke dolu bir süreç oldu. Almanya'dan tazminat olarak milyonlarca kitap alındı ve bunların arasında matbaanın ilk döneminden kalma hazine niteliğinde eserler de vardı. Bu kitapların büyük bir bölümü, kataloglanmadan ve kullanılmadan on yıllar boyunca saklı kaldılar. Ancak 1989'dan sonra Rus kütüphane çalışanları ile bu kitapların eski sahipleri arasında çekingen bir yakınlaşma yaşanabildi. Berlin devlet kütüphanesinin kataloğu günümüzde, eskiden sahip olduğu 700.000 eseri, Rusya'daki yeni yuvalarındaki yerlerini belirterek listeliyor.

Neredeyse tamamı Almanca veya Latince olan bu ganimet kitapları, çağdaş Sovyet vatandaşının ihtiyaçlarıyla neredeyse bütünüyle ilgisizdi. Halk kütüphanesi ağının baştan ve tamamen yeniden kurulması gerekiyordu. On yıldan az bir sürede bir mucize gerçekleştirilmişti. 1961'e ve Amerikalı

22 Alıntılayan Jennifer Jane Brine, 'Adult readers in the Soviet Union' (PhD thesis, University of Birmingham, 1986), s. 8. http://etheses.bham.ac.uk/1398/.

23 Ralph A. Leal, 'Libraries in the U.S.S.R', yayımlanmayan bu araştırma şurada mevcuttur: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED098959.pdf (son erişim tarihi 27 Temmuz 2020), s. 6.

kütüphanecilerin ziyaret zamanına gelindiğinde Rusya'nın, 300.000 öğrenci ve personele hizmet veren 50 milyon ciltlik kırk bir üniversite kütüphanesi vardı. Bunlar, aşamalar hâlinde organize edilen, 1973 yılına gelindiğinde 128.000 halk kütüphanesi, 58.000 bilimsel ve teknik kütüphane ile 170.000 okul kütüphanesi dâhil toplamda 360.000 kütüphaneyi içeren bir sistemin zirve noktasını oluşturuyorlardı.[24] Halkın ihtiyaçlarına yönelik kütüphaneler arasında asker kütüphaneleri, sendika ve fabrika kütüphaneleri ve kırsal nüfus için motorize kütüphaneler vardı. Hapishanelerde ve hatta gulaglarda bile kütüphaneler vardı; gerçi bunlar, doğrusunu söylemek gerekirse, ancak buralarda yaşamaya mahkûm edilen kitapsever siyasi tutsakların ne gibi yokluk şartlarında yaşadığını göstermeye yarayan, acınacak hâlde koleksiyonlardı.[25]

Sistemle başı derde girmeyenler için bile okumak, özellikle de devletin empoze ettiği ideolojik gündemin ötesine geçmek isteyenler için güçlüklerle doluydu. Sovyet kütüphanelerini Batı'da hayranlık duyduğu kütüphaneleri model olarak oluşturtan Lenin, kitapların raflarda erişime açık olmasında ısrarcı olmuş, ancak 1933'te bundan geri adım atılmıştı. Kitaplara ancak bir kart kataloğu ile ve kütüphaneciye başvuru yoluyla erişilebiliyordu. Bu, okur davranışını biçimlendirmek için bolca fırsat sunuyordu. Zorunlu okur kartları giderek daha büyük belgelere dönüştü; kartlar bazen kişilerin evlerindeki şahsi kütüphanelerinin içeriklerini de içerecek şekilde kapsamlı kişisel bilgileri barındırmaya başladı. Başlangıçta macera öykülerini sevip sonra başarıyla kendilerini geliştirecek türden eserlere yöneltilebilmiş olan genç okurların bu dönüşümü, onaylayan bir tavırla kartlarına not ediliyordu. Özellikle de daha büyük kütüphanelerde, okuma odasındaki katalog, kitap stoğunun ancak bir bölümünü gösteriyordu. Öyle ki, araştırmacılara bazen artık tasvip edilmeyen bir yazarın aslında hiç yaşamadığı söylenebiliyordu ve bu araştırmacılara yaka silktiren bir durumdu.[26]

Kütüphaneciler, kitap sansürcülüğünün görünen yüzü olmaları ve kovulma korkusuyla tasvip edilmeyen bir materyali isteyen kişileri rapor etmek zorunda kalmaları nedeniyle hiç de adil olmayan bir duruma sürüklenmişlerdi.

24 a.g.e., s. 12.

25 L. I. Vladimirov, 'The Accomplishments of University Libraries in the Soviet Union', *Library Trends*, 4 (1964), s. 558–82; Ilkka Mäkinen, 'Libraries in Hell: Cultural Activities in Soviet Prisons and Labor Camps from the 1930s to the 1950s', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 117–42.

26 Andrei Rogachevskii, 'Homo Sovieticus in the Library', *Europe-Asia Studies*, 54 (2002), s. 975–88; Boris Korsch, 'The Role of Readers' Cards in Soviet Libraries, *Journal of Library History*, 13 (1978), s. 282–97.

Kütüphane kayıtlarına erişim, devlet güvenliği için güçlü bir araçtır; Amerikan Ana Vatan Güvenliği (Homeland Security) de zaten bu yüzden 2001 Patriot Yasası'nda bu yetkiyi almakta ısrarcı olmuştu. Kimi Rus kütüphaneciler okurlarıyla gizlice iş birliği yapıp okur kartlarına cesur bir biçimde yanlış eser adları yazdılarsa da, çoğu kütüphaneci kendilerinden isteneni yaptı. Sonuç, bir mesleğin kendine duyduğu saygının yavaş yavaş erimesi oldu.[27] 1980'lerde Rus okurlar yavaş yavaş halk kütüphanelerinden uzaklaştılar. Görmüş olduğumuz gibi bu, sadece komünist bloğa has bir gelişme değildi, ancak 1989'dan sonra bile okurların kütüphanelere dönüşü yavaş oldu. Stokları yenilemek ve hatta hurda hâline gelmiş ve tehlikeler barındıran binaları restore etmek için kaynakların pek az olduğu bir durumda, okurlar bunun yerine gayriresmî, üyelik temelli kütüphanelere odaklandılar; bu kütüphaneler onlara, önceden verilmeyen metinleri sunuyorlardı.

Kontrol altındaki bir toplumda okumayı başarmanın güçlükleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet kontrolüne bırakılan "kardeş" Avrupa devletlerinde daha bile büyüktü. Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'ın üçü de, son derece ince zevk sahibi, okuryazarlıkta, kitap üretiminde ve kütüphane kurmada köklü geçmişleri olan birer Orta Avrupa ülkesiydi. Kuzeydoğu Almanya'dan geriye kalan mahvolmuş, çoğunluğu eski Prusya devletinden kırpılmış olan bölge Alman Demokratik Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırılmış ve savaşın yıkımı ile Sovyet tazminatlarının tahribatını ancak zamanla atlatabilmişti. Bu ulusları Marksist ideolojinin yeni buyruklarına göre şekillendirmek güç bir işti ve hem okurlar hem de kitap üreticileri için sıklıkla travmatik olacaktı.

Savaş sırasında Polonya, kitap stoğunun çoğunu yitirmişti. Kütüphane camiası başlangıçta yeni rejimin halk kütüphanesi ağını baştan kurma fikrine bağlılığını olumlu karşıladı. Bu, pek çok açıdan muhteşem bir başarıydı. 1946 ile 1949 yılları arasında halk kütüphanelerinin sayısı 426'dan neredeyse 4.000'e, toplam kitap stoğu da 6,5 milyon cilde ulaştı.[28] Ancak kısa sürede anlaşıldı ki bu koleksiyonların yönetimi çok farklı bir biçimde yapılacaktı. Stokların bir kısmının kaynağı, el konulmuş özel ve kurumsal koleksiyonlardı.[29] Kütüphanelerden atılacak ilk yasaklı kitaplar listesi daha Ekim 1945'te

27 Boris Korsch, 'Soviet Librarianship under Gorbachev: Change and Continuity', *Solanus*, 4 (1990), s. 24–49.

28 Marek Sroka, 'The Stalinization of Libraries in Poland, 1945–1953', *Library History*, 16 (2000), s. 105–25.

29 Marek Sroka, "Forsaken and Abandoned": The Nationalization and Salvage of Deserted,

dolaşıma sokulmuştu. Bu yeni rejim altında tedirgin olan savaş öncesi dönemin kütüphanecileri aşama aşama sistemden atıldılar.

Yasaklanan eserler arasında "sansasyon ve gizem kitapları veya duygusal romantik eserler" de vardı. Batılı kütüphaneciler pek de bu eserlerin yasaklanmasına itiraz edecek değillerdi ama onlar bu kitapları, "bu eserler burjuva idealleri, züppelik ve tembel serserilik kültüyle dolu" olduğu için kınamazlardı. Komünist toplumlar son derece titizdiler. 1948'de bir hicivciler topluluğu, "burjuva memnuniyetsizliği"nin herhangi bir emaresini sergilemekten kaçınacaklarına ant içti. Bunun yerine, "kapitalist zihniyetin dışavurumlarını ve aristokratik tavırların günümüze ulaşan izlerini" tiye alan hicivler üretme sözü verdiler.[30]

Çekoslovakya'da komünistlerin iktidara gelişinden sonra 27,5 milyon kitap halk kütüphanelerinden atılırken, yayımcılık şirketlerinin özel mülkiyeti yasaklandıktan sonra yayımcıların stoklarının da %85'i imha edildi. Bu, özellikle de Çek aydın kesiminin önemli bir kesimi komünistlerin iktidara gelişini desteklediği için yerel yazarlar için devasa bir fırsat yarattı. Mevcut eserlerin sayısı azaldıysa da, baskı adetleri bazen komünist dönem öncesi standartlarından altı kat daha fazla olabiliyordu.[31] Nihai olarak Macaristan ve Doğu Almanya'ya kıyasla Çekoslovakya'da daha fazla sayıda yazar, resmî yayımcılık ortamından çekileceklerdi. Bunların pek çoğu, Prag Baharı olarak da bilinen, 1968 tarihli o çekingen serbestleşme girişiminin vahşice imha edilmesinden sonra bu görüşe geleceklerdi. Prag Baharı'nı takip eden baskılar, düşünce hayatının tüm alanlarında etkisini hissettirdi: yirmi beş edebiyat dergisi kapatıldı, tüm gazetecilerin yarısı ve yayınevi editörlerinin %80'i kovuldu. Bu kişilerin pek çoğu, daktiloda şiir ve düzyazı eserler yazıp birbirleriyle paylaşarak teselli buldu. Karbon kopya ve düşük maaş alan kadın sekreterler yardımıyla çoğaltılan bu eserler, meşhur yer altı *samizdat*'ını oluşturdular. Gerçi ticari piyasanın normal işleyişinde silinip gidecek pek çok kötü kitabın *samizdat* olarak yayımlandığı da doğrudur. 1989'dan sonra piyasanın normalleşmesinin ardından, komünizm döneminde yasaklanmış kitaplara yönelik talep patlamasının çok kısa bir süre içerisinde yok olup gitmesi kayda değerdir.

Displaced, and Private Library Collections in Poland, 1945–1948', *Library & Information History*, 28 (2012), s. 272–88.

30 Sroka, 'Stalinization', s. 113, 117.

31 Jiřina Šmejkalová, *Cold War Books in the 'Other Europe' and What Came After* (Leiden: Brill, 2011), s. 115.

Öyle ya da böyle, resmî piyasalar Çek, Macar ve Lehlerin büyük çoğunluğunun kitap ihtiyaçlarını gideriyordu. Prag'da, yeni kitapların yayımlandığı Perşembe sabahlarında kitap dükkânlarının dışında uzun sıralar oluşuyordu. Okurlar yayıncıların listelerini ister istemez yakından takip ediyorlardı, zira kitap dükkânları kitaplarını tezgâh üstünde, sıklıkla önceden hazırlanmış paketler içerisinde satıyorlardı. Bu kitap inceleme yasağı, ikinci el kitap dükkânları için yeni bir fırsat yarattı ve bu dükkânlar hayli gelişti. Bu yılların en ayırt edici özelliği, şahıs kütüphanelerinin düşünce hayatının devamlılığını sağlamadaki büyük önemiydi. Pek çok Çek ve Macar hanesi, birkaç yüz kitaptan oluşan koleksiyonlar oluşturmuştu ve bu kişisel kütüphanelerin, yazarlar tasvip edilmez hâle geldiğinde bu yazarların eserlerinden temizlenmesi kolay değildi. Milan Kundera'nın *Şaka* eseri 1967'deki yayımını takip eden yıllarda 119.000 nüsha satmış, ancak yazarın 1970'te Komünist partisinden atılmasından sonra kitap yasaklanmıştı. Nüshalar halk kütüphanelerinden çıkarılmıştı ancak yine de şahısların elinde 100.000 nüsha kalmıştı. Günün gerçeklerinden kaçışa yönelik kurgu eserler ile 1968'den beri yasaklanmış kitapların bir karışımından oluşan kişisel kütüphaneler, bunaltıcı "normalleşme" yılları boyunca Çek edebî kültürünün devamlılığını sağladı. Halk kütüphaneleri mecburen parti çizgisine uyum sağladı; ancak okurlar da, Rus yazarların kitaplarını el bile sürmeksizin raflarda bırakarak intikam aldılar.[32]

1989'da komünizmin çöküşü, Batılı olan her şey için doymak bilmez bir talep yarattı. Bu durum, yayımcılık endüstrisinde devasa bir kargaşa yarattı ve halk kütüphanelerini büyük ölçüde devri geçmiş hâle getirdi. Çekler yazarlarını onurlandırsalar da (yazar Vaclav Havel, aralıksız on dört yıl boyunca Çekoslovakya ve sonra da Çek Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığını yaptı) nadir istisnalar hariç aşçılık kitapları, suçla ilgili eserler ve Amerikan Batı'sından öyküleri, kendi ağırbaşlı edebî eserlerine tercih ettiler; bu, eski *samizdat* yer altı mensupları için çarpıcı bir ders oldu. Çekler ayrıca bol bol kılavuz kitap, sözlük ve kişisel gelişim kitabı da tükettiler. Sosyalist değerlerin bunaltıcı sesinden kurtarılmış olan televizyon da okumaya daha az alan bıraktı. Yaklaşan felaketin habercisi olan gazete manşetleri, "Kitaplara Elveda" zamanının geldiğini tahmin ediyor veya "Ulusal Bir Utanç" nedeniyle yasa bürünüyorlardı.[33] Ancak bu yaklaşım, olayın özünü gözden kaçırıyordu.

32 a.g.e., s. 161, 196–8.

33 a.g.e., s. 324.

Çek yayımcılığının yediği darbenin nedeni uluslararası yatırımı reddetmesiydi. Macaristan ve daha az ölçüde Polonya'da yabancı sermaye, yayımcılık endüstrisinin fırtınayı atlatmasına yardımcı oldu. Günümüzde, özgürlüğünü elde etmiş Baltık cumhuriyetleriyle birlikte bu ulusların kişi başına düşen kütüphane oranı, tüm Batı Avrupa uluslarından daha yüksek.[34]

Komünist Doğu Almanya'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı, Doğu ve Batı'da halk kütüphanelerinin hayli farklı olan durumları arasındaki büyük farkı apaçık ortaya koydu. 1989'da DDR, 16 milyonluk bir nüfus için 13.535 halk kütüphanesine destek sağlıyordu. Batı Almanya'nın dört kat daha büyük bir nüfus için, daha büyük koleksiyonlara sahip olmalarına karşın ancak 4.988 halk kütüphanesi vardı. Bunun aksine, Batı Almanya'nın akademik kütüphanelerine, özellikle de altmış üniversite kütüphanesine harcadığı para, halk kütüphanelerine harcadığı paranın üç katıydı. Doğu Almanya'da akademik kütüphaneler, halk kütüphanesi ağından daha az maddi kaynak alıyorlardı.[35] Bu farklılığın nedeni olarak, başta Batı Almanya vatandaşlarının kendi kitaplarını alabilmeye ayırabilecekleri daha bol maddi kaynaklara sahip olmaları ve seçebilecekleri çok daha fazla kitap olması gibi pek çok farklı unsur gösterilebilir. Doğu Almanya'da sağlam paradan yoksunluk ve ayrıca sosyalist ideolojiyle tutarsız metinlerin tedarik edilmesindeki gönülsüzlük de akademik koleksiyonların büyümesini engelledi. Sonuç, Almanya'nın birleşmesinden sonra DDR üniversite koleksiyonlarının %80 ile %90 kadarının işlevsel olarak devri geçmiş hâlde olduğunun beyan edilmesi oldu.

Ayrıca halk kütüphaneleri, sancılı bir tasfiye sürecinden de kaçamadılar. Frankfurt an der Oder şehir kütüphanesi, koleksiyonunun üçte birini tasfiye etti. Wittenberg'de kasaba kütüphanesinin içerdiği eserler, gelip geçenlerin alıp götürmesi için öylece el arabalarına yığıldılar.[36] DDR'deki yayımcılar dağ gibi birikmiş bir satılamayan stok ile karşı karşıya kaldılar. Bunların çoğu hamura çevrildi veya çöplüklere döküldü. Bu küçültücü mezarda Shakespeare, Zola ve Tolstoy edisyonları, devrik lider Erich Honecker'in derlenmiş söylevleri ile koyun koyuna yatıyorlardı. Bir gözlemcinin ifade ettiği gibi sanki

34 Doğu Avrupa ve Baltık bölgesi ülkeleri, Avrupa Parlamentosu lobi grubu Public Libraries 2030 (Halk Kütüphaneleri 2030) tarafından sağlanan verilerde ilk sekiz sıranın tamamını ellerinde tutuyorlar. https://publiclibraries2030.eu/resources/eu-library-factsheets/.

35 Kathleen A. Smith, 'Collection Development in Public and University Libraries of the Former German Democratic Republic since German Unification', *Libraries & Culture*, 36 (2001), s. 413–31.

36 Buna yazarlardan birisi 1991 yılında tanık olmuştur.

"kitap dükkânlarının ve yayınevlerinin çalışanları, bir şeyleri atarak DDR'nin geçmişinden kurtulmaya çalışıyorlardı."[37] Kütüphaneler için bir ölüm biçimi de budur.

Yeni Sınırlar

Doğu Avrupa'nın özgürleşmiş halkları, kütüphanelerinin içerdiği eserleri belediye çöplüğüne yollarken, dünyanın pek çok bölgesinde ilk kez halk kütüphaneleri kuruluyordu. Halk kütüphanelerinin, tam da Batı'nın bu kütüphanelerin soyunun tükendiği tahmininde bulunduğu bir dönemde küresel bir olgu hâline gelmesi ironiktir. İcraatta ne gelişmekte olan dünyanın umutları, ne de Batı'nın uğursuz tahminleri tam anlamıyla gerçeğe dönüşecekti. Batı'da kütüphaneler, iletişim ve eğlence mecralarındaki değişimin yarattığı fırtınalar karşısında hayata tutunmayı başaracaktı. Gelişmekte olan ülkelerde ise, hükümetlerin, hayırseverlerin ve sivil toplum örgütlerinin tüm iyi niyetlerine rağmen, halk kütüphanesi hareketi potansiyelinin tamamını hayata geçirebilmiş değil.

Diğer tüm eski Britanya kolonilerinde olduğu gibi Hindistan'da da kütüphaneler, başlangıçta Avrupalı yönetici seçkinlerin ihtiyaçlarına yönelik olarak kurulmuşlardı. Zaman geçtikçe bu olanaklar, kolonyal yöneticilerinin değerlerine bağlı oldukları müddetçe, nüfusu giderek artan eğitimli Hint sınıfı tarafından da kullanılır olmuştu. Zaman içerisinde bu Hint okurlar, kendi ödünç veren kütüphanelerini kurdular. Ancak bu kütüphaneler de hâlâ büyük ölçüde İngiltere'den gelenlerin tercih ettiği ithal İngilizce kitaplarla doluydu. Yerel dillerde bir Hint külliyatı oluşturma girişimleri, fesatçılığa dair emarelere karşı dikkatle takip ediliyordu.[38] Yeni bir yönetici sınıfı eğitme gereği doğrultusunda, ilk iş, Mumbai, Kalkūta ve Çennai'de kurulmuş olan üniversitelere kütüphaneler tedarik edilmesiydi. Bağımsızlık yılı olan 1947'ye gelindiğinde Hindistan'da on dokuz üniversite ve 636 kolej vardı ve bunlara toplamda 106.000 öğrenci kayıtlıydı.[39] Genel anlamda halk için kütüphane tedariği ise, kendi bölgesinde koca bir halk kütüphanesi kuran Baroda

37 Smith, 'Collection Development', s. 422.

38 Priya Joshi, *In Another Country: Colonialism, Culture, and the English Novel in India* (New York, NY: Columbia University Press, 2002); Robert Darnton, *Censors at Work: How States Shaped Literature* (London: British Library, 2014).

39 Jashu Patel ve Krishan Kumar, *Libraries and Librarianship in India* (Westport, CT: Greenwood, 2001), s. 52.

Maharaja'sının olağanüstü girişimine rağmen bu sürecin gerisinde kalmıştı. Maharaja'nın girişimini, New Haven'daki Genç Erkek Enstitüsü'nün (the Young Men's Institute) kütüphanecisi olan ve 1910'dan itibaren Maharaja'nın büyük planının uygulayıcısı olan William Alanson Borden yürütüyordu. Borden'ın bölgeden ayrıldığı zamana gelindiğinde, Baroda'da 40.000 ciltlik bir merkezî kütüphanenin yanı sıra, bölgedeki otuz sekiz kasabadan otuz altısında ve de başlıca köylerden 216'sında kütüphaneler kurulmuştu. Bu ağ tamamen Maharaja'nın bağışlarına bel bağlamıştı: Maharaja 1936'da öldükten sonra kütüphaneler devam ettirilemedi.

En etkileyici halk kütüphanesi kurma hareketinin tamamen 18. yüzyıl Avrupa'sının aydın despot diyeceği bir şahsiyetin hamiliğine bel bağlanarak gerçekleşmesi, yaklaşan bağımsızlık da düşünülünce kütüphane kurma faaliyetlerinin geleceği için kötüye işaretti. Yeni birer ulus olan Hindistan ve Pakistan'ın karşısında devasa sorunlar vardı: yoksulluk, kolonyalizmin mirası, temel sağlık hizmetlerinin yokluğu, ulusal güvenlik ve iki ulus arasındaki çatışmaların her biri, daha acil birer siyasi öncelikti. Kütüphanelere öncelik vermek zordu, çünkü kronik olarak düşük okuma yazma oranları görülen bir ulusta, kütüphanenin geniş halk kesimleri için pek az kullanışlı olması kaçınılmazdı. Ulusal nüfus sayımının ortaya koyduğu gibi 1931 yılında, erkeklerin yalnızca %15,6'sı ve kadınların da %2,9'u okuma yazma biliyordu. Erkeklerde okuryazarlık 1981 yılında %56'ya ulaştı ancak kadınlarda okuryazarlık oranı hâlâ feci biçimde geri kalmış durumdaydı. 2011'de bile, işlenmemiş verilerin kayda değer biçimde yukarı yönde revize edilmesinden sonra dahi, her on kadından üçü okuma yazma bilmez hâldeydi.

Bu koşullarda okul kurmanın ve öğretmen eğitmenin başlıca kaynak önceliğini alması tamamen makuldü. 1952'de, tıpkı 19. yüzyıl Fransa'sında olduğu gibi, elli veya daha fazla kitap içeren koleksiyonlar olarak tanımlanan okul kütüphanelerinin bölge sakinlerinin de erişimine açık olması iyimserlikle önerildi. Tam bir halk kütüphanesi hizmeti bulunabilecek yerler çoğunlukla büyük şehirlerle kısıtlıydı. Delhi'deki amiral gemisi niteliğindeki sistemde 1997 yılında bir merkez kütüphanesi ve yetmiş üç şube vardı. Hepsi birlikte değerlendirildiğinde bu kütüphanelerde 1,4 milyon cilt eser vardı ve bunların küratörlüğünü 451 çalışan yapıyordu. Ancak kütüphaneye üye olanların sayısı ancak 64.000'di ve buna 22.000 çocuk da dâhildi.[40] Hindistan'da kütüphane

40 a.g.e., s. 91.

kurulumunun tarihi, büyük oranda bu kuruluma izin veren, Hint eyaletleri tarafından kabul edilen yasaların bir sonucu olarak ilerledi. Bu vizyonu gerçeğe dönüştürmek için gerekli kaynaklar her zaman cömertçe sunulmuyordu. 2008'de yayımlanan bir araştırma, daha fazla kaynak için hâlen umut dolu bir çağrı ile sonuçlanıyordu: "sokaktaki insanlar için gerçek bir bilgi kaynağı hâline gelmeleri için, halk kütüphanelerine devasa bir yatırım yapılması gerekli."[41]

Savaştan sonra gelişmekte olan ülkelerde kütüphaneler kurma çabası, başta Birleşmiş Milletler'in kültürel organı olan UNESCO olmak üzere yeni küresel örgütlerden kayda değer bir güç aldı. UNESCO'nun 1949'da yayımlanan halk kütüphaneleri manifestosunun çoğu, ünlü ve halka mal olmuş bir Fransız aydını olan André Maurois tarafından yazıldı. Maurois'ya göre kütüphane, propaganda ve önyargılardan uzak tutulması gereken bir barış aracıydı. Bu argümanıyla Maurois, son on yılda kendi görüşünün tam tersini gösteren bolca kanıtın etrafından ustalıkla dolaşmış oluyordu. Maurois görüşlerine, halk kütüphanesinin demokratik ideallerin bir ürünü olduğunu ve bizzat (Batılı) demokrasinin kürenin dört bir yanına yayılmasına yardımcı olacağını belirterek devam etti. Bu türden bir program, on yıl boyunca neredeyse bir dini yayma gayretiymiş gibi hararetle, koloni döneminin misyonerlik çabalarını hatırlatan biçimde sürdürüldü: bu defa yayılan Hristiyanlık değil, seküler bir değer olan "çağdaşlık" idi.

UNESCO'yla ilişkilendirdiğimiz pek çok şey gibi bu belgeler de, büyük bir kütüphane kurma programının karşısındaki daha karanlık gerçekleri pek dikkate almayarak gözlerini güneş ışığında parıldayan zirvelere dikmişlerdi. Avrupa'nın dışındaki çoğu ülke demokratik rejimlere sahip değildi ve yoksulluk, düşük okuryazarlık oranları, üstünlük için birbirleriyle mücadele eden farklı ırki ve etnik grupların entegrasyonu ve hükümet birimlerinde yolsuzluk gibi daha acil sorunlarla karşı karşıyaydı. UNESCO'nun yaklaşımındaki kusurlar, üç model kütüphanenin kurulmasında net olarak gözler önüne serildi. İlk ve en başarılı kütüphane Hindistan'da (1950, Delhi) kurulurken, sonra Kolombiya'da (1954, sonraları Pablo Escobar'ın kurduğu kötü şöhretli uyuşturucu karteline ev sahipliği yapacak olan Medellin) ve Nijerya'da (1957) birer kütüphane kuruldu. Amaç, bu kütüphanelerin, Avrupa kütüphanelerindeki

41 Zahid Ashraf Wani, 'Development of Public Libraries in India', *Library Philosophy and Practice* (ejournal, 2008).

en iyi pratikleri yayacak birer fener görevi görmeleriydi ve kütüphanelerin kurulduğu ülkelerin yerel koşullarına pek dikkat edilmemişti. Nijerya'daki kütüphanenin kullanıcılarının çoğu, bölgedeki Avrupalılardı: yerli halkın okuryazarlık oranı %10'un altındaydı. Kütüphanenin yeri olarak Güneydoğu Nijerya'daki Enugu'nun seçilmesi de tartışma yaratmıştı; zira burası, yeni bağımsız olmuş olan Nijerya devletindeki refahları ve etkileri nedeniyle nefret edilen Igbo toplumunun anayurduydu. 1967'de Enugu, kısa ömürlü Biafra Cumhuriyeti'nin başkenti oldu. Dünyanın kalanı gözlerini kaçırırken şehir, pis bir savaşta bombalandı ve teslim olana kadar aç bırakıldı. Realpolitiğin sert dünyasında, Nijerya petrolüne duyulan ihtiyaç, kütüphanelerin medenileştirici etkisini gölgede bıraktı.[42]

Biafra'yı bir kenara bıraksak bile post-kolonyal Soğuk Savaş dönemindeki kütüphane kurma girişimleri, ardında mağrur hedef ve iddialardan, safdillikten ve trajik hayal kırıklıklarından oluşan karmakarışık bir miras bıraktı. Kimi durumlarda kütüphanelerin, milliyetçi hareketlerin düşünsel açıdan güçlenmesi için birer silah görevi gördüğüne şüphe yoktur. Hint kütüphaneci S. R. Ranganathan kütüphaneyi açık ve net olarak bu şekilde görüyordu. Ancak başka yerlerde, örneğin Vietnam ve Kamboçya'da, kütüphaneler kolaylıkla büyük güçlerin çatışmalarının zaiyatı hâline geldiler.[43] Afrika'da kütüphane kurulumu, sıklıkla post-kolonyal güçler arasındaki etki rekabetinin bir diğer alanını teşkil etti.[44] Kitap üretimine dair istatistikler, bu alandaki küresel dengesizliğe dair son derece çarpıcı veriler sunar. 1970'te, dünya nüfusunun %29'una ev sahipliği yapan gelişmiş ülkeler, hâlâ basılan nüshaların %87'sini ve eserlerin de %93'ünü üretiyorlardı.

Kütüphaneler Harika, Kanka!

Önce kitapların mı zamanın ilerleyişine ayak uyduracağı, yoksa zamanın mı kitapları yakalayıp geride bırakacağı, cevabı belirsiz bir soruydu. Avustralya bu meselelerle karşı karşıya kalan ilk yerlerdendi. Hindistan veya Kanada

42 A. Dirk Moses ve Lasse Heerten, *Postcolonial Conflict and the Question of Genocide: The Nigeria-Biafra War, 1967–1970* (London: Routledge, 2017); Chinua Achebe, *There Was a Country: A Personal History of Biafra* (London: Allen Lane, 2012).

43 Helen Jarvis, 'The National Library of Cambodia: Surviving for Seventy Years', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 391–408.

44 Mary Niles Maack, 'Books and Libraries as Instruments of Cultural Diplomacy in Francophone Africa during the Cold War', *Libraries & Culture*, 36 (2001), s. 58–86.

gibi burada da kütüphaneler, başlangıçta Avrupa'dan nakledilen değerlerin bir simgesiydi. Sahillerdeki büyük şehirlerde kısa sürede etkileyici bir dizi kütüphane kurulmuş, devasa iç bölgelerdeki dağınık yerleşim yerleri ise daha zorlu bir ortam teşkil etmişti. Her yere kütüphane sağlamak yönünde düzenli bir çabaya rağmen, 1970'lere gelindiğinde kütüphanelerin yolunu kaybettiği açıktı. Başbakan Gough Whitlam, saygıdeğer kütüphaneci Allan Horton başkanlığındaki bir inceleme komisyonundan çözüm bulmalarını istedi. Horton da sevimli bir biçimde *"Kütüphaneler harika kanka! Ama daha harika da olabilirlerdi."* diye başlıklandırdığı bir raporda çözüm önerilerini sundu.

Horton, merkezî hükümetin daha fazla yükü sırtlanmasını ancak bunun karşılığında kütüphanelerin, gerek eğlence, gerek bilgilendirme ve tavsiye yönünde bir dizi sorumluluğa sahip gerçek birer toplumsal buluşma noktası hâline gelmesini önerdi. Vatandaşlar kütüphanelere eskisi gibi eğlence amaçlı materyalleri okuyabilecekleri, dinleyebilecekleri ve izleyebilecekleri yerler gözüyle bakmalıydılar. Ancak kütüphaneler aynı zamanda, herhangi bir sorunun çözülmesi için doğru gruba veya teşkilata yönlendirme hizmeti de dâhil olmak üzere bilgi ve tavsiye sağlamada birer referans noktası da olmalıydılar. Kütüphaneler ayrıca hayat boyu öğrenmeyi ve sürekli mesleki eğitimi destekleyen materyaller de stoklamalıydılar.[45] Eğer tüm bunlar, kulağa acayip biçimde tanıdık geliyorsa, bunun nedeni Horton'un ta 1976 yılında, dijital çağ ile ilişkilendirdiğimiz o amaç bulabilme krizini görmüş olmasıdır. Onun Avustralyalı vergi mükelleflerine sundukları, bu kitabın başında gördüğümüz, Kennington'daki Durning kütüphanesinin geleceği için ricacı olan Lambeth sakinlerinin fikirlerinden o kadar da farklı değildi. Avustralya kütüphaneleri hayatta kalabilirlerdi; ama birer toplumsal buluşma noktası olmaları şartıyla.

Kütüphane stratejistlerinin göz korkutucu bir işleri olduğuna şüphe yok. Kütüphanecilerin şimdiki kullanıcı kuşağına hizmet etmeleri, bir yandan da tüketici alışkanlıklarının sürekli evrim geçirdiği, sürekli değişen bir mecra ortamında gelecekteki ihtiyaçları da ön görmeleri gerekiyor. Bu durum, 1976'da, birinci kuşak ses ve film kütüphanelerinde açıkça ortadaydı. Videokasetlerin, CD-ROM'un ve dijital teknolojinin gelişiyle ise durum daha da güç hâle gelecekti. Kütüphanelerin zamana ayak uydurmaları gerekir ancak yanlış yönde fazla güvenle atılan bir adım, felakete yol açabilir. Yaygın olarak bilinen ve

45 Allan Horton, *'Libraries are great mate!' But they could be greater. A report to the nation on Public Libraries in Australia* (Melbourne: Australian Library Promotional Council, 1976).

kötü şöhretli bir örnek, önde gelen kütüphanelerin tarihî gazete koleksiyonlarını önce filme alıp sonra atmaya karar vermeleriydi. Avantaj, gazetelerin devasa bir alan işgal etmeleri ve bozulmaya meyilli olmaları nedeniyle apaçık ortadaydı. Ancak seçilen kurtarma teknolojisi olan mikrofiş de aynı ölçüde gelip geçici oldu. Birkaç on yıl sonra mikrofişler işlevsel açıdan kullanılmaz durumdaydı ve gazeteler gideli çok olmuştu. Sonrasında mikrofiş okurlarının kendileri de okuma odalarını terk etti ve böylece yarının teknolojisi, devri geçmiş hâle geliverdi.[46]

En önemlisi de, geleceği ön görme ve uyum sağlamakta aceleci olan kütüphanecilerin, mevcut teknolojilerin, yani kitapların açık ve sağlam değerini kolaylıkla görmezden gelebilmeleridir. Pek materyalist olmamakla tanınmalarına rağmen pek çok kütüphanecinin kendi camialarına yönelik hırsları, eğitime sıkı bir bağlılıkları ve mesleğin en tepesindekiler için söylemek gerekirse, kalıcı bir miras bırakma arzuları vardır. Meslekte zirveye ulaşanlar genelde aynı zamanda kurnaz politikacılar olur; bunlar, seçimle iş başına gelen yetkililerin yanında olmaya alışkındırlar ve bu yetkililerin büyük planlara nasıl meyilli olduklarının farkındadırlar. Mümkünse parlak yeni bir binayı da içerecek şekilde bilişim teknolojisinde yeni bir yaklaşım sunma şansı, sıklıkla dayanılmaz ölçüde çekici bulunur. Bu dayanılmaz çekimin, en felaketlere yol açacak şekilde gözler önüne serildiği yer San Francisco'nun yeni kütüphanesidir. Bu kütüphanenin öyküsü, her şeyin yeni dijital çağa adanmış bir mimari anıt dikmek uğruna yapıldığı, muhteşem bir kibir, hatalı karar ve kötü yönetim öyküsüdür.

San Francisco, uzunca bir süre yaşlanan merkez kütüphanesinin yerine yenisini koymayı düşünmüştü. Şehir kütüphanecisi harap hâldeki, artık yaşını belli etmekte olan ama güzel ve döneminin mimarisini yansıtan bir bina olan Old Main'in (Eski Ana Kütüphane) geliştirilmesini önerdiğinde, mütevelli heyeti bunun yerine çarpıcı yeni bir yapı inşa edilmesine karar verdi. San Francisco kütüphanesi zaten zorlu zamanlar geçirmiş, 1906 depreminde tamamen yıkılmış, 1989 depreminin 500.000 kitabı raflardan düşürmesi de aylarca süren, pahalı bir restorasyon çalışmasına mal olmuştu. Yeni binanın yapımı 1993'te başladı ve üç yıl sonra yüksek teknolojili New Main (Yeni Ana Kütüphane), kapılarını ziyaretçilere açtı.[47]

---

46 Nicholson Baker, *Double Fold: Libraries and the Assault on Paper* (New York, NY: Random House, 2001).

47 Nicholas Basbanes, 'Once and Future Library', Nicholas Basbanes, *Patience and Fortitude* (New York, NY: Harper Collins, 2001), s. 386–424.

Yeni kütüphanenin muhteşem bir ziyaretçi deneyimi sunduğuna pek şüphe yoktur. Boyutları eski kütüphanenin iki katı olan, petek şeklinde tasarlanmış bir orta avlunun etrafına kurulmuş ve tam ortasında bir kule gibi yükselen tavan camıyla kütüphane, akla son teknoloji ile dolu bir roket üssünü getirir. Binada akla gelebilecek tüm bilgisayar terminalleri, buluşma alanları ve ufak odalar mevcut. Sorun, tasarımın, mekânsal olarak kütüphanenin 3 milyon kitaplık koleksiyonu için tamamen yetersiz olmasıydı. Old Main'in bir müze olarak yeniden kullanıma açılması için boşaltılması gerektiğinden, koleksiyon sessiz sedasız geçici bir depoya aktarıldı ve açıklanmayan sayıda kitap da öylece çöplüğe atıldı. Kimileri bu kitapların sayısının 200.000 olduğunu söylerken, kimileriyse yarım milyon olduğunu iddia ediyor.

Bu, özellikle de dehşete düşmüş kütüphane çalışanlarından saklanamayacak kadar büyük boyutlarda bir operasyondu. Sorun, eski kart kataloğunun terk edilmiş olması ve bu yüzden kimsenin hangi kitapların atılmış veya neye göre seçilmiş olduklarını anlayamaması nedeniyle daha da büyüdü. Paniğe kapılan yöneticiler, bu kez protestocuları çöp konteynerlerinden ne kurtarabilirlerse kurtarmaya davet ettiler. Bu da, imhası kararlaştırılan pek çok kitabın San Francisco kütüphane sisteminde sadece tek nüshası olan eserler olduğunu ortaya çıkardı. Kitap sonrası bilgi çağının gerçek bir mümini olan şehir kütüphanecisi, istifa etmek zorunda bırakıldı. Yazar Nicholas Basbanes yıllar sonra onunla röportaj yaptığında, ne o, ne de diğer üst düzey meslektaşları kaç kitabın imha edilmiş olduğuna dair net bir görüş sunamıyorlardı: "Bilmiyorum, tamam mı? Çünkü kitapları saymadım ve neyin atıldığına dair kayıt da yok."[48]

Nereden başlamalı? İyi kütüphanecilik pratiğinde, bir tasfiye programının asla büyük bir inşaat projesi ile aynı anda yapılmaması, sorgulanmaz bir temel ilke niteliğindedir. Elbette hangi kitapların neden atıldığını bilmeniz ve toplumdan gerçekten destek almanız gerekir. San Francisco fiyaskosu, gizlilik, güvensizlik, kaos ve panik doluydu ve fiyaskonun ardında, kitapların kütüphanenin amacında temel bir yeri olduğuna artık inanmayan bir üst yönetim yatıyordu. İlerlemenin bedeli buysa, peki getirileri nedir?

Bu soruya cevap vermemiz için Fransa'ya dönmemiz gerek. Bu öykü, 2.000 yıllık, yaratım, felaket ve yıkım, fesat ve bağlılık ve de bazen de cahilce akılsızlıklar ile dolu bu inişli çıkışlı yolculuğun sonuna gelirken göreceğimiz bir

48 Basbanes, *Patience and Fortitude*, s. 401.

mutlu son olacak. Halk kütüphanesinin doğuşundan bu yana geçen zamanın çoğunda, Fransız kütüphaneleri, terk edilmişlik ve ihmalin diğer adı olmuştu. Fransa gerçekten de, devrimin el koyduğu kitapların yerel yönetimlere teslim edilmesi ile ilk halk kütüphanesi kurulumu hareketine katılmıştı. Bu miras bir nimetten çok bir lanet olmuştu: 1860'a gelindiğinde Fransız Bibliothèques Municipales (Belediye Kütüphaneleri), halka hizmet etme yolunda pek bir iddia öne sürmüyorlardı. Tüm bunlar, 1975 yılında başlayan muazzam bir yaratıcılık dalgası ile değişti. O yıl, Fransız devleti, harap hâldeki halk kütüphanelerinin tamamen yenilenmesini desteklemek ve büyük ölçüde maddi destek sağlamak için sürece dâhil oldu.

Sonuç, genelde şehrin kalbinde, güzel tasarlanmış yeni binalarda bulunan, halkın ihtiyaçları doğrultusunda beceriyle yeniden kullanıma sunulan ve gelişen geleceğin ihtiyaçlarını önceden kestiren yeni nesil Médiathèque'ler oldu. Yeni inşa edilen kütüphanelerin konumları, projede insanların şehirlerinden duyduğu gururun nasıl önemli bir yer tuttuğunu gösterir. La Rochelle'deki Médiathèque limana bakarken, Nîmes'deki ise şehrin Roma dönemi kalıntılarına dönüktür. Diğer yerleşim yerleri, klasik bir binanın hassasiyetle tadil edilmesini tercih ettiler. Örneğin Aix-en-Provence'ta bir kibrit fabrikası dönüştürüldü. *Patrimoine*, yani tarihî koleksiyonlar unutulmadı. Her bir kütüphanenin iyi donanımlı, sıklıkla çocuk kütüphanesine, müzik kütüphanesine ve genel koleksiyona yakın konumlandırılmış bir nadir kitap odası mevcut. Buralarda kitap dünyasının farklı çağları ve kütüphane camiasının birçok kuşağı ahenk içinde bir arada bulunuyor. En önemlisi de, toplumlarının gerçek ve canlı birer yansıması olan bu kütüphanelerin dolu olması. 2019'da Fransa, 16.500 kadar kütüphaneye destek oluyordu ki bu, iki yıl öncesine oranla 400 kütüphanelik bir artıştı. Toplamda bu kütüphaneler, etkin bir kullanıcı topluluğuna 280 milyon kez ödünç hizmeti sunuyorlar. Fransız vatandaşlarının %76'sı, kütüphanelerin, toplum yapısının kullanışlı bir parçası olduğuna inanmaya devam ediyorlar. Avrupa'nın dört bir yanındaki kütüphanelerin, kaynakların giderek azaldığı bir gelecek için endişeyle planlar yaptığı bir çağda, Fransa'da son on beş yılda kütüphane kullanım oranı %23 arttı.[49]

49 https://publiclibraries2030.eu/wp-content/uploads/2019/12/France-2019.pdf.

SON SÖZ

KİTAPLAR OLMADAN OKUMAK

İşte böyle bir çember çizerek İskenderiye'ye, 21. yüzyıl kütüphane hareketinin çok sayıdaki birbirine zıt dürtüsünü, tarihî mirası koruma ve geleceği kucaklamakta sabırsızlanma dürtülerini kısa ve öz biçimde ortaya koyan o çarpıcı binaya dönüyoruz. Kuruluşundan sonra geçen yirmi yılda yeni İskenderiye Kütüphanesi, konferanslara, seminerlere, konserlere, tiyatro performanslarına ve İskenderiye Uluslararası Kitap Fuarı'na (the Alexandria International Book Fair) ev sahipliği yapan başlıca bir kültür kurumu olma rolüne alıştı. Kütüphanenin on beş kalıcı sergisi ve çarpıcı mimarisi, 2020 Coronavirus pandemisi nedeniyle geçici olarak kapanmasına dek yılda 1,5 milyonu bulan sayıda düzenli bir ziyaretçi akınına uğramasını sağladı. Kitap koleksiyonları, 2 milyon nüsha civarında stabil bir durumda. Bibliotheca Alexandrina[1] da diğer kütüphaneler gibi odağını, koleksiyonlarına dijital erişim sağlayarak dünyanın dört bir yanındaki insanlara hizmet etmeye çevirdiği için, bu kitap sayısı 8 milyonluk kapasitenin hayli altındadır.

En önemlisi, Bibliotheca Alexandrina'nın bir sembol işlevi görmesidir. Kütüphane, bir güç edinme aracı olarak eğitimin değerine tüm dünyanın duyduğu bağlılığın ve eğitimin kalbinde bilginin sahip olduğu yerin bir sembolüdür. Kütüphane ayrıca, küresel güneyin, kütüphanelerin gelecekteki tarih ve gelişimindeki rolünün de güçlü bir simgesi olma işlevi görüyor. Bu hareket son yirmi yılda, dünyanın en ünlü dijitalleşme öncülerinden Bill Gates'in katkısı sayesinde güçlü bir ivme kazandı. 1997'den beri Bill ve Melinda Gates Vakfı, kütüphanelere milyarlarca dolar para akıttı. İlk çalışmaları, önce Amerika'daki tüm halk kütüphanelerini kapsayıp sonra elliyi aşkın

1 Ç. N.: Bibliotheca Alexandrina, İskenderiye Kütüphanesi'nin Latince adıdır.

ülkeye genişletilen, kütüphanelerde ücretsiz Wi-Fi sunulmasını hedefleyen bir programdı. Küresel Kütüphane Vakfı (the Global Libraries Foundation) dikkatini, doğal birer toplumsal buluşma merkezi olan, sıklıkla eğitime kavuşmak isteyenlere bir mekân sunan tek yer olan, eğitimli ve hâlden anlayan çalışanların olduğu halk kütüphanelerine çevirdi. Bu yeni bir Carnegie kütüphane kurma programı değil, mevcut altyapıya modern dijital kaynakların eklenmesini ve bunları ilk kez kullanacak kullanıcıların eğitilmesini içeren bir ıslah hamlesiydi. Botswana ve Bulgaristan'dan Şili, Kolombiya, Meksika ve Vietnam'a kadar, vakıf ayrıca mevcut yerel programlara da maddi destek sağladı; bununla, gelişim fırsatlarının dijital geleceğe entegre edilmesinde ilham verici liderliğin öneminin farkına varılmış oluyordu.[2] Proje ayrıca demokratik seçim çağının tipik bir özelliği olan kütüphane idealinin dönüşümünü de benimsiyordu. Kütüphaneler bir zamanlar seçkinlerin kütüphane kullanıcılarını geliştirme amacını yansıtırken, şimdi güç kesin bir biçimde kullanıcıların eline geçmişti.

Küresel Kütüphane projesini katıksız bir iyilikten başka bir şey olarak görmek zordur. Kitap dünyasının dijital devlerle ilişkileri başka yerlerde çok daha nahoş oldu. Yayımcılar, Amazon'un gelişimini tıpkı giyotini ilk kez görerek şoka uğrayan bir Fransız aristokratı gibi hayretle izlediler. İddialara göre Amazon'un kurucusu Jeff Bezos'un, çalışanlarına, ufak yayımcılara bir çita hastalıklı bir geyiğe nasıl bakıyorsa öyle bakmalarını söylemesi de işi kolaylaştırmıyordu.[3] O arada, arama motorunun giderek büyüyen hâkimiyetiyle kol kola giden olumlu tanıtım rüzgârını arkasına almış olan Google, dünyanın tüm kitap stoğunu dijitalleştirme planı nedeniyle kitap dünyasıyla on yıl süren sert bir savaşa girdi. İlginçtir ki hem Amazon hem de Google, antik İskenderiye Kütüphanesi'nden ilham aldığını iddia ediyordu. Amazon'un yapay zekâlı sanal asistanı Alexa'ya, büyük kütüphaneye atıfla bu ad verilmişti. İskenderiye'nin dünyadaki tüm bilgiyi barındırmak yönündeki zirveleri hedefleyen iddiasına ise, dünyadaki her bir kitabı dijitalleşme planları kendini çalkantılı sularda bulan Google'ın kurucuları tarafından özellikle atıfta bulunulmuştu.

Larry Page ve Sergey Brin, dünyanın 500 yıllık basım mirasını saklı olduğu yerden alıp kamuya açma planlarını duyurduklarında, kütüphane dünyasının

2 https://www.gatesfoundation.org/what-we-do/global-development/global-libraries.

3 Brad Stone, *The Everything Store: Jeff Bezos and the Age of Amazon* (New York, NY: Little, Brown, 2013), s. 302.

coşkuyla karşılık vermiş olduğunu hatırlamak önemlidir. 2010'a gelindiğinde Google, mağrurca bir kesinlik ile, Gutenberg'den beri 129.864.800 kitabın basılmış olduğunu hesaplamıştı. Google bunların hepsini istiyordu ve dünyanın en büyük kütüphaneleri de şirkete bu projesinde gönüllü birer ortak oldu. Michigan, Harvard, Stanford, Oxford ve New York Halk Kütüphanesi'nin beşi de projeye katıldı. Günümüzde bile Antwerp, Ghent, Amsterdam ve British Library, Google ile iş birliğini sürdürüyor. Google için bu, hem baş döndürücü bir yatırım hem de devasa bir lojistik operasyondu. Toplamda, aralarında dünyadaki en eski kitaplardan bazıları da olan 20 milyon kadar kitap dijitalleştirildi.

Ancak kısa sürede kuşkular belirdi.[4] Büyük kütüphaneler, dünyadaki tüm bilgiyi tek bir şirkete teslim etmenin gerçekten de akıllıca bir hareket olup olmadığını düşünür oldular. Sonra bir de telif hakkı meselesi vardı. Google, Google Kitaplar'ı insanların metinleri okudukları bir yerden ziyade bir arama motoru, devasa bir içerik ansiklopedisi olarak sunarak bu sorunu çözmüş olduğuna inanıyordu. Bu "adil kullanım" teşkil ediyordu ki bu da, yaratıcı eserlerin başkasına mal edilmesinde çok önemli bir hukuki savunmadır. Yazarlarsa ikna olmamışlardı ve 2005'te, mülkiyetlerini korumak için toplu dava açtılar. Google'ın bu materyalleri ticari olarak kullanma hakkı karşılığında 125 milyon dolar ödemesini ön gören bir ön anlaşma önce kabul edildi ancak sonra başarısız oldu.

Google davası nihai olarak bir güven meselesine dayanır: kıymetli kitap mirasımızı hâlen fazlasıyla belirsiz olan bir dijital geleceğe teslim edebilir miyiz? Google bir ödeme duvarının ardında saklanır veya öylece yok olursa ne olur? Peki ya, Google kimi eserleri kullanıcılarla paylaşıp kimilerini saklamayı tercih ederse? Kabul edilebilir yazımın sınırlarını tek bir şirketin belirleyip kontrol etmesini kabul etmeye hazır mıyız? Daha gündelik meselelere dönersek, eğer eserleri kontrol altında olmayan bir ortamda paylaşılırsa, yani müzik endüstrisindeki felaket tekrarlanırsa yazarlar nasıl para kazanacaklar? Daha temel bir mesele de şu: kitaplar, zihnimizin gün boyunca durmaksızın kullandığımız o ufak, dikdörtgen elektronik kutu, yani akıllı telefon tarafından hâkimiyet altına alındığı modern çağ için çok mu yavaş kalıyorlar? 2016 tarihli bir çalışma, cep telefonlarımıza günde 2.617 kez dokunduğumuz sonucuna

4 Robert Darnton, *The Case for Books: Past, Present, and Future* (New York: Public Affairs, 2009), s. 3–64.

vardı.[5] Bir argümana göre asıl sorun bir mecra olarak kitaba olan hücum değil, dikkat süremize verilen zarardır.[6] Ama bu radyo ve televizyon için de söylenen bir şeydi. 16. yüzyılda gerçek kitap erbabı, kitapçıklardan nefret ederdi. Cep telefonuna yönelik daha güçlü bir eleştiri ise, bağımlılık yapan özelliklerinin kazayla ortaya çıkan birer yan ürün değil, bile isteye bağımlılık yapması için programlanan şeyler olduğudur. Bu bağımlılık, düşünerek okumaya pek az alan bırakıyor.

Alevlere Su Serpmek

29 Nisan 1986'da, Los Angeles'ta bir ilçe kütüphanesinde yangın çıktı; artık bu kitabın okurları için yeterince tanıdık bir öykü. Günün sonuna gelindiğinde 400.000 kitap yok olmuş, bir 700.000 kadarı daha da su, duman veya hem su hem duman nedeniyle zarar görmüştü. Bu kimsenin bilmediği bir kütüphane felaketiydi. Kütüphanenin yandığı gün, Batı haber ajansları ilk kez Sovyetler Birliği'ndeki bir nükleer güç istasyonunun, Çernobil'in gördüğü hasarın boyutlarını öğrenmişlerdi. Tahmin edilebileceği gibi, dünya gazeteleri, daha büyük haberin peşinden gittiler. Bunun istisnası, Sovyet Komünist Partisi'nin resmî yayın organı olan ve Çernobil'i görmezden geldiği için Los Angeles'ın çektiklerini aktaracak bolca yeri bulunan *Pravda* idi.[7]

Kütüphane yangınları nadir görülen şeyler değildir. Kayıtlara göre Amerika'da kütüphanelerde her yıl 200 yangın yaşanır. En ciddi yangınların pek çoğundan devri geçmiş elektrik tesisatları sorumludur. 1982'de hatalı kurulmuş tesisat, Kuzey Hollywood kütüphane şubesini yok ederken, 2004'te benzer bir nedenle, Almanya'daki Weimar'da bulunan ünlü Anna Amalia kütüphanesinin paha biçilemez koleksiyonun çoğu kül oldu. İngiltere'deki Norwich'in şehir kütüphanesi 1994'te, 350.000 kitaplık koleksiyonuyla yanarken, 1988'de, St. Petersburg'daki Rus Bilimler Akademisi'nin gazete bölümünde başlayan bir yangın, 400.000 eseri imha etti.[8]

Görece yakın zamanlara kadar kütüphaneleri birer sığınak olarak düşünme eğilimindeydik. Buralar, kitapların bir kez güvenle depolanmasının ardından korunacakları yerlerdi. Zamanla anlaşıldı ki bu güvenli sığınma hâli

5 Rana Foroohar, *Don't Be Evil: The Case Against Big Tech* (London: Allen Lane, 2019), s. 28.

6 Maryanne Wolf, *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World* (New York, NY: Harper, 2018).

7 Susan Orlean, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018).

8 UNESCO report: 'Lost memory: libraries and archives destroyed in the twentieth century' (1996).

ancak geçiciydi. Kitaplar sürekli kütüphanelerden çıkarlar. Bazen bu, bu kitapta ilgimizi çekmiş olan felaket niteliğindeki olaylardan birinin sonucu olarak, bazense kütüphaneciliğin normal çalışmasının bir parçası olarak yaşanır. Kitaplar, artık okunmadıkları ve yeni alımlara yer açılması için kütüphaneden çıkarılırlar. Yıpranmış nüshalar yenileriyle değiştirilirler. "Ayıklama", kütüphanecilerin işlerinin en merkezî kısımlarından birini oluşturur ve itinayla hazırlanmış protokolleri takip ederek ciddiyetle yapılır. Bu kitabın yazarları, ihtiyaç fazlası eserlerden kayda değer sayıda alma fırsatından bolca faydalandılar; bu eserler, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Better World Books (Daha İyi Bir Dünya Kitap) tarafından akademik camiada yeniden dolaşıma sokuluyorlar.[9]

Başta kitapların devasa sayısının güvenlik sorunları yarattığı büyük koleksiyonlar olmak üzere, kitaplar bazen de çalınıyorlar. Los Angeles koleksiyonunun bir kullanıcısı, tamamen kütüphaneden çaldığı kitapları sattığı bir ikinci el işletmesini kırk yıl boyunca başarıyla faaliyette tuttu. Bazen de kütüphaneciler güvenilir konumlarını suiistimal ediyorlar. Birer kitapsever olan ve kitapların hem nadirliği hem de değeri hakkında açıkça bilgili olan bu kişiler için suiistimalin cazibesi açıktır; gerçi bunların aldığı çoğu kitap satılmıyor ve sadece kişisel olarak kullanılmak için kütüphaneden çıkarılıyor. 1982'de, evinde 10.000 kütüphane kitabıyla yakalanan bir Los Angeles kütüphane sekreteri, süklüm püklüm bir biçimde biraz istifçi olduğunu kabul etti, sonra da zulasını teslim etti ve istifasını verdi.[10] Daha yakın bir tarihte daha korkunç bir olay yaşandı. Napoli'deki Girolamini Kütüphanesi'nin müdürü, kendi koleksiyonunun sistematik bir şekilde yağmalanmasına liderlik etmek ve bir dizi sahtekâr kitap satıcısı aracılığıyla 4.000'e varan sayıda nadir ve kıymetli kitabı piyasaya sürmek nedeniyle hüküm giydi.[11] Copernicus'un ustalık eserinin nüshalarının, Doğu Avrupa'daki korumasız koleksiyonlarda mevcudiyeti, eseri yalnızca en değerli erken dönem metinlerinden biri kılmadı; aynı zamanda en çok çalınan eserlerden biri hâline de getirdi. 20. yüzyılın son on yıllarında en az yedi nüsha kayboldu.[12]

9 https://www.betterworldbooks.com/.

10 Orlean, *Library Book*, s. 87.

11 https://www.nytimes.com/2013/11/30/books/unraveling-huge-thefts-from-girolamini-library-in-naples.html.

12 https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2000-feb-20-mn-762-story.html. Owen Gingerich, *The Book Nobody Read: Chasing the Revolutions of Nicolas Copernicus* (London: Heinemann, 2004), s. 220–38.

Neyse ki bu gibi olaylar son derece nadirdir. Daha kusur bulunacak türden eylemler ise, dengesiz veya hırsızlık niyetindeki kişilerin değil kütüphane yöneticilerinin yıkıcı eylemleridir.[13] Bu eylemler genelde çağdaşlık uğruna yapılır. Yeniliklerde diğer herkesin önüne geçmek, en modern ve geleceğe dönük tesisleri kurmak isteyen kütüphaneciler birer gelecekbilimciye dönüşürler. Eğer diğer tüm ikna çabaları boşa giderse, istenilen bir sonuç öylece kaçınılmaz diye nitelenebilir ve kimse ilerlemenin önünde duramaz. Bir elektronik sistemler kütüphanecisi olan Michael Schuyler, işte *Computers in Libraries* (*Kütüphanelerde Bilgisayarlar*) kitabında böyle yazıyordu: "Kütüphanelerdeki, özellikle de halk kütüphanelerindeki çelişki, buralarda kitapların kutsal olduğunu düşünerek büyümüş olan insanlar olması... Ne kadar eskimiş olursa olsun hiçbir kitabı atmak istemiyorlar... Yine de, teknoloji, iyi ve kötü tarafları ile birlikte kazanacak."[14]

Bilgisayar masaları, buluşma alanları ve yeni mecralar için mekân bulunması gerekiyordu. Kitapları kütüphaneden çıkarmak sıklıkla tek çözüm oldu. Bu sürecin ilk kurbanları arasında kartlara basılı dizinler ve kataloglar vardı; çevrimiçi aramalarda kolay kolay aynı verim alınamayacak türden materyalleri içermelerine rağmen bunların devrinin geçmiş olduğu ilan edildi. Neyse ki Amsterdam üniversite kütüphanesinde korunmuş olan bu türden bir katalog, bize 17. yüzyıldan kalma binlerce kitap hakkında, herhangi bir çevrimiçi kaynakta mevcut olmayan bilgiler sağladı.[15]

Kütüphanecilik mesleğinin ne ölçüde çağdaşlık dilinin hâkimiyetine girmiş olduğu, mesleğin en etkili dergilerinden biri olan ve 1966'da *The Journal of Library History* (*Kütüphane Tarihi Dergisi*) adıyla kurulan derginin sürekli değişen isimlerini takip ederek görülebilir. 1988'de *The Journal of Library History*, değişerek *Libraries & Culture* (*Kütüphaneler & Kültür*) oldu: "kayıt altına alınmış bilgi koleksiyonlarının (bu koleksiyonların oluşturulma, organize edilme, korunma ve kullanılmalarının), zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın, kültür tarihi ve sosyal tarih bağlamında sahip olduğu önemi inceleyen,

13 Yoğun duygular ifade eden bir yakarış için bkz. William H. Wisner, *Whither the Postmodern Library? Libraries, Technology, and Education in the Information Age* (Jefferson, NC: McFarland, 2000).

14 Nicholas Basbanes, *Patience and Fortitude* (New York, NY: Harper Collins, 2001), s. 405.

15 Van der Woude kataloğu ile olan çalışmamız şu eserde detaylandırılmıştır: Andrew Pettegree ve Arthur der Weduwen, 'What was published in the seventeenth-century Dutch Republic?', *Livre. Revue Historique* (2018), s. 1–22.

disiplinlerarası bir dergidir." Derginin değişmiş hâlinde yayımlanan ilk makale, opak bir mikroform olan mikrokartı ele alan bir tartışmaydı. Yeni durum, başlığın bir kez daha değişip *Libraries & the Cultural Record* (Kütüphaneler & Kültürel Kayıtlar) olduğu 2006 yılına kadar yeterli oldu. Okurların bunun hiçbir fark yaratmayan öylesine bir ayrım olmadığını anlamaları için, editör David B. Gracy II yeni bir manifesto sundu. "Yeni başlığı altında dergi, kütüphanelerin ve kütüphaneciliğin, arşiv ve kayıt işlerinin, müzeler ve müze yönetimlerinin ve de koruma ve saklamanın; yani Bilgi alanını birleştiren ve kültürel kayıt başlığı altına giren tüm bu alanların, tekil veya çoğul olarak, tarihî açıklamasını veya açıklamalarını dile getirecektir."

Bu uzun not, bu görece mütevazı değişimin özenle düşünülmüş olduğunu ve kütüphanecilik disiplininin değişen önceliklerine cevap verme kararlığını yansıttığını açıkça ortaya koyuyordu. Gerçekten de, yayın kurulu bu değişimi öyle acil görmüştü ki, değişim 41. cildin ortasında gerçekleşti. Bugünden o zamana bakınca, belki de manifestonun en kayda değer bölümünün o son cümlecik ve âdeta mecburiymiş gibi başharfi büyük yazılan "Bilgi" ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira sadece altı yıl sonra *Libraries & the Cultural Record, Information & Culture* (*Bilgi & Kültür*) olup, sonunda kütüphaneleri başlığından attı. Editör William Aspray, uzun uzadıya, derginin hâlen kütüphane çalışmaları için bir yuva olacağını açıklıyordu ama yuva, "iSchool" (çevrimiçi Okul) hareketinin savunucularıyla paylaşılacaktı. Bunun, belli ölçüde gerçekten de böyle olduğu doğrudur. Örneğin "Use of Books in the Ohio Valley before 1850" (1850 Öncesinde Ohio Vadisi'nde Kitapların Kullanımı) makalesinin derginin tüm versiyonlarında hoş karşılanacağını düşünebiliriz. Ancak "Playpens for Mind Children" (Zihin Çocukları İçin Çocuk Bahçeleri), "Normalising Soviet Cybernetics" (Sovyet Sibernetiğini Normalleştirmek), "The World as Database" (Veri Tabanı Olarak Dünya) ve "The Performance of Information Flows in the Art of Stephen Willats" (Stephen Willats'ın Sanatında Bilgi Akışları Performansı) için aynı şey söylenemez: tüm bunlar, *Information & Culture*'ın ilk cildinden alınmış eserlerdir.

Tamemen dijitale geçiş, kütüphane camiası için tehlikeleri olmayan bir seçim değildir. Aslında kütüphaneler, varlarını yoklarını, yakın bir zamanda kazanacağı büyük yaygınlıkla kütüphaneleri devri geçmiş kılabilecek bir teknolojiye yatırıyorlar. On yıl içerisinde, koca şehirleri ve hatta ülkeleri kapsayacak Wi-Fi ağları kurmak teknik olarak gayet mümkün hâle gelebilir.

Amazon'un, dünyanın her yerine yüksek hızlı internet sağlayacak 3.236 uydudan oluşan bir planı var.[16] Şu hâlde insanlar bu dijital kaynaklar için niye kütüphanelere gitsinler ki? Ücretsiz Wi-Fi'ın kütüphanenin geleceği olarak görülmesinin, bu on yılın ötesine geçememesi muhtemeldir.

1986'da Los Angeles merkez kütüphanesi 900.000 kitap ödünç verdi ve kapılarından içeri 700.000 kişi girdi. Bunların çoğu, bilgili çalışanlara sorular sormaya gelmişlerdi: 1986'da çalışanlar, muazzam bir çeşitlilik gösteren konulardaki 6 milyon soruyu yanıtladı.[17] Çalışanlar, bu masada gayet istekle yıllar boyu oturur, John Buchan'ın *Thirty-Nine Steps* (*Otuz Dokuz Basamak*) eserindeki Bay Hafıza'ya (bu arada, bu karakter romanda yokken film versiyonlarına eklenmiştir) yaraşır türden geniş kapsamlı bilgiler biriktirebilirlerdi. Artık Wikipedia, Google ve Alexa'mız var. Bilgi masasına sorulan 6 milyon soru artık şehir boyunca oradan oraya sürüklenmeden de cevaplanabilir. Gerçekten de 2019'da Amazon'un Alexa'sı, sekseni aşkın ülkedeki müşterilerden *bir günde* 500 milyon soruyu yanıtlıyordu.[18]

En önemlisi de, dijital devrimi güçlendirerek kütüphanelerin, neredeyse kütüphanelerin var oluşundan beri sıkı sıkıya savundukları özel bir cazibelerinden feragat etmeleridir: bilgilerini, zevklerini ve ayırt etme yetilerini, kullanıcılarının seçimlerine yardımcı olmada kullanmak. Bu, bu kitapta anlatılan pek çok şeyi anlamak için son derece önemlidir. Bir bolluk çağında her zaman okurların doğru kitap seçimi yapmalarına yardımcı olacak kişiler olacağı fikri, ilk kitap satıcılarının kataloglarında, Gabriel Naudé'nin manifestosunda, ALA'in model kütüphane koleksiyonu rehberinde ve kitap kulüplerinde hep karşımıza çıkar. Devasa çeşitliliğiyle internet, bu derin düşünme, yavaş yavaş seçme, heyecanla bekleme ve öykünün sonunun ağır ağır ortaya çıkması sürecinin yerini alabilir mi? Doğru; internet, bir sabırsızlık çağı için mükemmel bir araçtır. Aynı gün kargo tesliminin kolaylığına bayılıyoruz, ancak yaşamın amansız hızının getirdiği stres hakkında da giderek daha fazla şikâyet ediyoruz. Üstelik durum daha da kötüleşecek. Bir araştırma firması olan IDC, küresel olarak gelecek beş yıl içerisinde ortalama bir kişinin, ağa bağlı cihazlarla her on sekiz saniyede bir etkileşime gireceğini tahmin ediyor.[19] Kütüphaneler

16 Brian Dumaine, *Bezonomics: How Amazon Is Changing Our Lives and What the World's Best Companies Are Learning from It* (London: Simon & Schuster, 2020), s. 238.

17 Orlean, *Library Book*, s. 39.

18 Dumaine, *Bezonomics*, s. 110.

19 a.g.e., s. 91.

ve kitaplar, derinlemesine düşünmeyi teşvik eder. Yaşamlarımıza dengeyi geri getirmenin tüm yükünü sınıflara ve terapi gruplarına terk edemeyiz. Bir kitap, aslında tek kişilik bir farkındalık sınıfıdır.

Hayatta Kalmak

İşte bu doğrultuda, derin bir nefes alıp hâlen elimizde neler olduğunu bir düşünelim. Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu'na (the International Federation of Library Associations and Institutions) göre 2020'de dünyada hâlen, 404.487 halk kütüphanesi dâhil olmak üzere 2,6 milyon kurumsal kütüphane mevcuttu.[20] Bunların neredeyse tamamının hâlen kitapları var. Hâlâ yeni kütüphaneler inşa ediliyor. Son bölümde atıfta bulunulan Fransa örneği, Avrupa'da hayli özel bir vaka olsa da, Avrupa'da da kayda değer sayıda çarpıcı yeni kütüphane mevcut: Kopenhag ulusal kütüphanesi (Kara Elmas) ve ilham kaynağını teşkil ettiği Riga'daki yeni Letonya ulusal kütüphanesi birer örnek. Harap olan Norwich kütüphanesinin yerini güzel bir toplumsal buluşma noktası alırken, Manchester da yakın zamanda, İngiltere'deki en eski halk kütüphanelerinden biri olan merkez kütüphanesinin hassasiyetle yürütülen yenilenme çalışmasını tamamladı. Yenilenen kütüphanede şimdi uygun düzeyde sosyalleşme alanları ile, kullanıcıların kütüphaneye yolculuklarının yanı sıra bir de ev ve pasaport meseleleri hakkında yetkililer ile görüşebilme imkânını sunan koca bir bölüm de mevcut. New York, New York Halk Kütüphanesi'nin Foster tarafından yeniden tasarlanmasından vazgeçilmesinin getirdiği sıkıntıyı, 53. Cadde üzerindeki çarpıcı ve yeni bir şube ile atlattı.[21]

Teknoloji yıldırım hızıyla ilerliyor. Her bir dönemde, bir icadın doğuşu ve yayılması arasındaki zaman giderek kısalıyor. Ancak iletişimdeki her yeni icattan sonra büyük bir güvenle ön görülen kitabın ölümü, bir şekilde gerçekleşmeyi reddediyor. 1979'da RAND kurumunun (the RAND Corporation) başkanı, kütüphanelerin kısa süre içinde devri geçmiş yerler hâline geleceğini beyan etmişti.[22] İyi niyetle yapılmış, teknoloji sebebiyle soyu tükenecek şeyleri ele alan bir duvar şeması, 2019'un, son kütüphanenin de kapılarını kapatacağı yıl olacağını tahmin etmişti.[23] Ancak bu paramparça olmuş, hırpalanmış,

20 https://librarymap.ifla.org/.

21 https://www.nypl.org/about/locations/53rd-street.

22 Orlean, *Library Book*, s. 157.

23 https://rossdawson.com/wpcontent/uploads/2007/10/extinc-tion_timeline.pdf.

babadan kalma teknolojilerin bir türlü devri geçmiyor. Teknolojinin önüne geçmeyi deneyenler, geleceğin son derece geçici olduğunu gördüler. İşte dün kütüphanenin geleceği olarak görülen CD-ROM'un yükselişi ve sessizce düşüşü bunun bir örneğidir. E-okuyucuların, Amazon'un Kindle'ının sırada olması gayet muhtemel görünüyor.[24] En azından bir gelecekbilimci, kütüphaneler hakkında şüpheye kapılmaya başladı. "Sanallaşacaklarını ve kütüphanelerin yerini algoritmaların alacağını düşünmüştüm. Belli ki böyle olmuyor." Neden hayatta kaldılar? "Kütüphaneler, günlük hayatın kargaşasından uzak, yavaş düşünme mekânları."[25]

Kitaplar da, tam da doğru ürünü arayan Jeff Bezos'un, Amazon'un temelini oluşturması için kitaplarda karar kılma nedeninden ötürü yaşamayı sürdürüyorlar. Kitaplar bozulmuyor, kolayca taşınabiliyor, görece bir örnek boyutlara sahip ve tüketicilerin, ne istediklerine dair iyi bir fikirleri oluyor.[26] Aynı ürünü tekrar tekrar satmayı hedefleyen bir teknoloji girişimcisi için belki pek de bir fayda sayılmasa da, kitapların sağlam ve dayanıklı olmalarını, servis veya parça değişimi gerektirmemelerini, belki ev veya ofislerin birer süsü olarak hayranlıkla izlenmek, belki paylaşılmak, ödünç verilmek veya değer görmek üzere kültürel sermaye sağlamalarını da bu hayatta kalma nedenlerine ekleyebiliriz.

Kütüphanecilik camiasında bu, en azından kütüphane kullanıcılarıyla gündelik olarak etkileşimde olanların gayet farkında oldukları bir gerçektir. Bu kitabın araştırma ve yazım süreci boyunca, çok sayıda kütüphaneci ile görüştük ve yirmiyi aşkın ülkedeki çeşit çeşit kütüphane binasında çalışma yaptık. Kurumların neferleri olan, kitapların ne anlam ifade ettiğini hâlen bilen kütüphane asistanlarıyla, çağdaşlığı yakalamak isteyen ve kitapsız kütüphane fikrini gayet cazip buluyor gibi görünen yöneticiler arasında gerçek bir fark olduğunu görmek mümkün. Bu bağnazları değişimin kaçınılmazlığı ve sonsuz dijital kaynaklarla dolu yeni ve kapsayıcı bir gelecek hakkında konuşurken duyduğunuzda, aklınıza ilk kuşak hümanistlerin gelmemesi zordur: onlar da gelecekten bahsediyorlardı ama akıllarındaki asıl şey, kendileri gibi kişilerin metin tedariğini daha iyi hâle getirmekti. Texas'taki San Antonio'da bulunan

24 'The e-reader device is dying a rapid death', 11 November 2019. https://justpublishingadvice.com/the-e-reader-device-is-dying-a-rapid-death/.

25 Richard Watson, *Future Files: A Brief History of the Next 50 Years*, 3. baskı (London: Nicholas Brealey, 2012).

26 Dumaine, *Bezonomics*, s. 39.

ve ilk tamamen dijital halk kütüphanesi olan Bibliotech'in, son derece aydınlatıcı bir reklam videosu çevrimiçi olarak mevcut.[27] Kütüphane, kullanıcılarına iyi düzenlenmiş, iyi ışıklandırılmış bilgisayar istasyonları sunuyor; buralar neşeli kullanıcılar tarafından kullanılıyor ve hepsi de bu ortamda kendilerini evlerindeymiş gibi hissediyor. Bunların neredeyse hepsi genç, hepsi tişört ve pantolon giymiş hâlde. Kullanıcıların çoğu lise veya üniversiteli gençler. Bunlar dijital kuşağın, bu elit gruba üyelik ortak paydasına sahip olan, etnik olarak yıldız gemisi *Atılgan*'ın kış güverte personeli kadar çeşitlilik gösteren ama diğer tüm açılardan tamamen birbirinin aynı olan mensupları. Burada unutulan ise, ufak çocuklarını çocuk kütüphanesine (ki buralarda kitapların fiziki olarak ele alınıp incelenmesi, bilişsel gelişim için metinlerin kendisi kadar önemlidir) getiren genç ebeveynler ve birkaç romanı başka romanlarla değiş tokuş eden emekliler. Bu insanlar, hâlen halk kütüphanelerinde ve bu kütüphanelerin şubelerinde her gün görülen kullanıcılardır.

Başka bir senaryoyu hayal edelim. Bu senaryoda, bu yeni kurulan, son model dijital deneylerden daha fazlası olmasın. Bunun yerine şimdiki kasaba, şehir kütüphanelerimizin veya kütüphane şubelerimizin kitaplardan öylece vazgeçip, yaptıkları diğer tüm şeylere (dersler, grup buluşmaları, bilgisayarlar, sosyal hizmetler) daha fazla alan açtıkları bir dünya düşünelim. Burası hâlen bir kütüphane olur muydu? Kitapları ortadan kaldırdığınızda, bu kurumları diğer kamusal alanlardan veya hükümet binalarından ayırt eden şeyin ne olduğunu görmek güç bir hâle gelir. Böyle bir dünyada bu kurumlar, kullanıcılarının çoğunu kısa sürede kaybederdi. Zira kitaplar, bu kullanıcıları, kütüphane mekânında buluşan diğer tüm gruplardan ayırt eden karakteristik bir özelliğe sahip. Kitap okurları camiasına katılmak isteyen herkes, hayatının herhangi bir anında katılabilir, keza üyeliklerini istedikleri zaman sonlandırabilir veya askıya alabilir (bu, kütüphanelerin teşkilatlanmış dinlerle paylaştıkları bir özelliktir). Pek çok kişi, örneğin üniversite öğrencileri veya ufak çocukları olan anneler, kütüphaneleri yaşamlarının belli bölümlerinde yoğun olarak kullanıp sonra belki bir daha hiç kullanmıyorlar. İnsanlar kütüphane kullanmaya ilk olarak emekli olmalarıyla da başlayabilirler.

Pek çok erkek ve kadının okuma hayatlarını tanımlayan, okuma hayatının gönüllülük, tesadüfilik ve kesintililik dolu bu yapısı, kütüphane binasını bir buluşma veya ders için kullananların tek bir amaca odaklanmasından son

27 https://bexarbibliotech.org/; https://www.youtube.com/watch?v=QtvytxreYlc.

derece farklıdır. 400.000 halk kütüphanesinden herhangi birinin açık olduğu herhangi bir gün, kütüphane kapısından kitap okumak, ödünç almak veya kitapların bilgilerinden faydalanmak üzere içeri giren kişilerin, ille de başka ortak ilgi alanları, ihtiyaçları ve toplumsal özellikleri olmuyor. Ortak sorunları, siyasi görüşleri, umutları veya hedefleri olan kişilerin, birbirlerini başka yerlerde, büyük bir olasılıkla çevrimiçi ortamlarda bulmuş olmaları çok daha muhtemeldir. Kütüphanelerin artık bu gibi gruplara da hitap etmesi ve bu insanlara da düzenli olarak birlikte olabilecekleri yerler sunmaları iyi bir şeydir. Ancak bu bir araya gelişler, tanımları gereği, buluşmada ortak olan şeyi paylaşmayan kişileri dışarıda bırakırlar.

Halk kütüphanesinin ilk yüzyılında, 1880'lerden itibaren durum çok farklıydı. Kütüphaneye girenlerin çok önemli bir ortak özelliği vardı ki bu, hepsinin büyük oranda geleceğe dair hedefleri doğrultusunda orada olmalarıydı. Kütüphane, toplumsal veya kişisel gelişim için bir araçtı. Dünyanın, halka kütüphaneler sunulmasının görece yeni olduğu bölgelerinde kütüphanelerin canlılığını temin eden şey, işte bu geleneğin devam ettirilmesidir. Batı'da kitaplar olmasa, kütüphanelerin bir buluşma noktası olarak yeni bir amaca uyarlanmaları, bizi, kütüphanelerde bir dizi kendine has ilgi alanı olan grupla karşı karşıya bırakabilirdi; kütüphaneler tüm bunlar için değerli bir toplumsal hizmet görürdü ancak bu insanların aralarında pek etkileşim olmazdı. Kütüphanelerin hâlen toplumun geniş ve farklı kesimlerinin uğrayıp dolaşabildiği, kitaplara göz attığı ve istediğinde ayrıldığı yerler olmasını sağlayan şey, işte kitapların, kitap zevkinin ve merakının bu rastgeleliğidir. Kütüphaneyi halkın diğer ortak kullanım mekânlarından ayıran şey bu rastgelelik ve de, her ne olursa olsun insanın içini açacak bir şey arayışıdır.

Kitaplara göz atmak, kurumsal kütüphanenin başarısının temel ögelerinden ve bu kütüphanelerle kişisel koleksiyonlar arasındaki temel farklardan biridir. Dijital kaynakların yeni satış modelleri geliştirmeye başlamasıyla birlikte, göz atma deneyimini taklit etmek için bolca ve hayli zekice çalışmalar yapıldı. Çalışmaların sonuçları, etkileyici ve belki biraz da ürperticidir. Buna bir örnek, hem arama sonuçlarında ("eğer bunu aldıysanız, bunu da beğenebilirsiniz") hem de mikro hedeflemeli ücretli reklamlarda karşımıza çıkan, ilişkilendirmelere dayanarak yapılan önerilerdir. Peki ya yine aynı şeyi değil farklı bir şey istiyorsak? Ya başka bir şey istediğimizi bilmiyorsak ancak tesadüfi bir karşılaşma sonucu böyle bir şey ilgimizi çekerse? Dijital mecralar, ne

bu tür planlanmamış olayları, ne de sayfa çevirmenin, zamanın öylece geçişini fark etmenin ve metin boyunca ilerlemenin elle tutulur ritmini taklit edebilmenin yolunu bulabilmiş durumdalar. Dijital hizmetlerin ideal müşterisi olmak için bizzat insanların kendileri çok daha robot gibi, tahmin edilebilir, sınırlı ve uysal hâle geldiler.

Kütüphanenin sağlığının, kitabın sağlığına bağlı kalacağını düşünmemek güçtür. Bir insan eseri olarak kitap, yüzyıllar boyunca istisnai bir dayanıklılık sergiledi. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü, el yazmalarından matbaaya mecra geçişini, Reformasyon ve Aydınlanma'yı, halı bombardımanını ve kabul edilemez bulunan metinlere erişimi sınırlamak yönündeki sayısız girişimi sağ atlattılar. En son olarak kitaplar, kendilerini mezara götürmek üzere gönderilen tabut taşıyıcıları olan mikrofilm, CD-ROM ve şimdi de e-okuyucuların üstesinden geldiler. Kitabın elle tutulur oluşu, başarısının ve çok yönlülüğünün kilit bir ögesidir. Kitap bir kılavuz, bir totem, bir ansiklopedi ve bir eğlence kaynağı olabilir. Ve kütüphane de, hem bir yer hem de bir fikir olarak, kitaplardaki bu değişkenliğe sahiptir.

TEŞEKKÜR

Bu ve başka projeler esnasında iki yazar, gerek birlikte gerekse ayrı ayrı, 300'ü aşkın kütüphane ve arşivde çalıştı. Dolayısıyla ilk, en temel borcumuz kütüphanecileredir. Bunlar arasında bize bazen yüzlerce kitap sağlayan özel koleksiyon kütüphanecileri, bizimle modern kütüphanenin değişen iş düzeni hakkında izlenimlerini paylaşan, ufak kütüphane şubelerinde çalışan kütüphane asistanları ve de hızla değişen mecraların yarattığı sınamalar üzerine konuştuğumuz kıdemli kütüphaneciler vardır. Bize zamanlarını cömertçe sundular ve zekice rehberlik ettiler.

Bu proje özelinde, kütüphane camiasına ikinci bir büyük borcumuz var. Onlara, kütüphaneler ve okurlarının tarihi üzerine yayımladıkları eserler nedeniyle borçluyuz. Hiç kimse bir koleksiyonu, küratörlüğünü yapan kütüphaneci veya arşiv görevlisi kadar iyi bilmez. Bu insanların pek çoğu, özellikle de kitabın ikinci yarısında atıfta bulunduğumuz literatürün temel bir bölümünü oluşturan yayımlanmış eserleri ile, koleksiyonlara erişimlerinin getirilerini başkalarıyla paylaştı. Çoğu durumda bu eserler, akademik dergilerde makaleler hâlinde yayımlandılar. Kütüphanecilerin, akademisyenler gibi sözleşmelerinde araştırmalarına ayrılmış bir izin zamanına sahip olma lüksleri yok. Onlara, kütüphanelere ve de bilgi kültürüne adanmış, bu kitabın yazımına hazırlanırken diğer ilgili literatürle birlikte hızlıca taradığımız bir düzine veya daha çok derginin yayın kurullarına duyduğumuz derin minnettarlık duygumuzu dile getirmek isteriz.

Kütüphane dünyasının dış çeperinde bulunan bir kurum olan Better World Books'a da teşekkür etmemiz gerek. Bir kitap bir halk veya üniversite

kütüphanesinin raflarına ulaştığında, ille de orada kalmayacaktır; bunu öğrenmek, bu kitabın okurları için şaşırtıcı olmayacaktır. Yeni stoklar ve sınırlı raf alanları arasındaki sonsuz çelişki, kimi eserlerin koleksiyondan çıkarılmasını gerektirir. Gerçekten de bir kitabın tutulup tutulmayacağının dikkatle değerlendirilmesi, kütüphanecilerin gündelik işlerinden biridir. Tasfiye edilen bu kitapların pek çoğu, Better World Books gibi satıcılara veriliyor ve bunlar tarafından satılıyor. Bu metni, çoğu araştırma kütüphanesinin çoğu zaman kapalı kaldığı bir yıl boyunca tamamlarken, gerekli pek çok metni Better World Books veya AbeBooks gibi çeşitli ikinci el satıcıları aracılığıyla elde edebilmek, bizim için âdeta bir can suyu oldu. İkimiz halk kütüphanesi ile akademik kütüphaneden gelen ve sıklıkla ödünç verme kayıtları da yerinde olan toplam elli metne sahibiz. Bu, bu kitabı yazma sürecinden aldığımız keyfi büyük ölçüde arttıran bir sanal dünya turu oldu.

Bu çalışmaya temel olan araştırma, neyse ki Covid-19 pandemisinin araştırma ortamını 2020 baharında son derece kökten bir biçimde değiştirmesinden önce tamamlandı. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Leiden Üniversitesi, Amsterdam Vrije Üniversitesi ve Trinity College Dublin'in burslarına müteşekkiriz; bu burslar, kapanmalardan önce kritik önem taşıyan eserleri bulabilmemize olanak sağladı. Kütüphane tarihine dair fikirlerimizi Wolfenbüttel, Tallinn ve Londra'daki dinleyicilerle paylaşabildik. Riga, Philadelphia, Toronto ve New York'ta yapılacak diğer görüşmeler pandemiye kurban gitti. St. Andrews'te, kütüphane tarihi hakkında verdiğimiz dersi alan iki sınıftaki öğrenciler de, bu metnin bölümleri gelişirken değerli geri dönüşlerde bulundular.

Metnimiz, kitabın tamamını taslak hâlindeyken okuyan dostlarımız Jacob Baxter, Jessica Dalton, John Sibbald, Peter Truesdale ve Fran der Weduwen'in kibarlığından da bolca faydalandı. Derinlikli yorumları ve ek materyal önerileri, ortaya çıkan eseri hayli güçlendirdi. Jane Pettegree ve Fran der Weduwen, yazarları bu kitabın tüm araştırma ve yazım süreci boyunca destekledi. Megan ve Sophie Pettegree de, Britanya'da ve Fransa'nın dört bir yanında birlikte yaptığımız kütüphane ziyaretlerinde bolca mutlu anıya sebep oldular. Bu kitabı, St. Andrews Üniversitesi'nin ve özellikle de üniversitedeki kendi kitap tarihi araştırma grubumuzun destekleyici ortamında tasarladık ve yazdık. Bu metin, kitap proje ekibindeki yetenekli meslektaşlar ve lisansüstü öğrencileriyle her gün fikir teatisinde bulunma olanağından olağanüstü fayda gördü.

Özellikle de the Universal Short Title Catalogue, USTC (Evrensel Kısa Başlık Kataloğu) yardımcı direktörü ve proje müdürü Dr. Graeme Kemp'e, projeye sürekli yeni veri akışını sağlama becerisi ve gelecekteki olanakları zengin bir biçimde hayalinde canlandırabilmesi nedeniyle borçluyuz. Mevcut hâliyle USTC, çok büyük oranda onun bir eseridir. Ayrıca Brill yayıncılıktan Arjan van Dijk ve ProQuest'ten Farhana Hoque'un, özellikle de bize iki muhteşem dijital kaynak olan Book Sales Catalogues Online (Çevrimiçi Kitap Satışları Katalogları) ve Early European Books'a (Erken Dönem Avrupa Kitapları) erişmede yardımcı olmalarından da bahsetmemek olmaz.

Yayın için teslim edilmesinden önce, Profile'daki editörümüz Cecily Gayford, gayretli bir biçimde bu eser üzerinde çalıştı. Editörlüğünde sergilediği özen ve materyallerimizin bir kısmını yeniden şekillendirmedeki yaratıcı önerileri için Cecily'ye büyük bir teşekkür borçluyuz. Son derece dikkatli ve hassas redaktörlüğü için Penny Gardiner'a ve muhteşem kapak tasarımı için Samantha Johnson'a da teşekkür etmeliyiz. Etkisi kritik olan bir diğer kişi menajerimiz Felicity Bryan'dı. Bizi, çalışmamızın kapsamını genişletip tüm kütüphane tarihini içermeye teşvik eden Felicity'ydi. Kitabın başlığına, Prag Kalesi'nin siperlerinin hemen altındayken Felicity ile yaptığımız bir telefon görüşmesinde karar verdik. Bu iş, tam da Felicity'nin hem sistemli hem de tavizi kabul etmeyen yaklaşımına uygun bir işti ve tabii Profile ile Cecily Gayford ile tanışmamız da Felicity sayesinde oldu.

Felicity Bryan, MBE, 21 Haziran 2020'de vefat etti. Bu kitabı, onun kitap dünyasındaki büyük etkisine duyduğumuz minnettarlık ve saygı doğrultusunda onun anısına ithaf ediyoruz.

St Andrews
Aralık 2020

GÖRSELLER LİSTESİ

Renkli Tam Sayfa Görselleri

Birinci Kısım

1. İskenderiye'deki yeni kütüphanenin iç mekânı. Wikimedia Commons, © Cecioka.
2. Efes'teki Roma dönemine ait Celsus Kütüphanesi'nin dış cephesi. Wikimedia Commons, © Benh Lieu Song.
3. Kâtip Ezra'yı, bir kitap dolabı (armarium) önünde tasvir eden, 8. yüzyıl başlarından kalma Codex Amiatinus'tan alınma minyatür. Floransa, Biblioteca Medicea Laurenziana, MS Amiatinus 1 / Wikimedia Commons.
4. Kral IV. Edward'ın koleksiyonunda bulunan, Brugge'de, yaklaşık 1478-80 tarihlerinde yazılmış bir *Miroir historial* nüshasında yer alan eser yazarı Beauvaislı Vincent'in minyatürü. © British Library Board: Royal MS 14 E I vol. 1.
5. 15. yüzyıldan kalma, Fransa'da yazılmış bir Dua Saatleri Kitabı. Ville de Nantes, Bibliothèque municipale: ms22.
6. Federico da Montefeltro ve oğlu Guidobaldo'nun bir portresi (1475 yılı dolayları). Wikimedia Commons, © Galleria nazionale delle Marche, Urbino / VIRan.
7. Parmigianino, *Bir Kolektörün Portresi* (1523 yılı dolayları). Heritage Images/Hulton Archive/Getty Images.
8. Quentin Metsys, *Rotterdamlı Erasmus* (1517). Imagno/Hulton Archive/Getty Images.
9. Liebig et özütü şirketinin, fazlasıyla kurgusal bir gezgin kitap satıcısını da içeren kartviziti (1912). Culture Club/Hulton Archive/Getty Images.
10. Dük Humphrey kütüphanesinin iç mekânı. Wikimedia Commons, © Diliff.
11. Georg Balthasar Probst, *Bibliotheca Büloviana Academiae, Georgiae Augustae donata Göttingae* (1742–1801 yılları dolayları). Rijksmuseum, Amsterdam: RP-P-2015-26-1573.
12. Peru'daki Lima'da bulunan, 1673'te kurulan San Francisco manastırının kütüphanesi. De Agostini Picture Library/De Agostini/Getty Images.

İkinci Kısım

1. Codex Caesareus'da (1050 yılı dolayları) Evanjelist Markos'u tasvir eden bir tezhip. Uppsala üniversite kütüphanesi: C 93.

2. Admont Manastırı kütüphanesinin ana salonu. Wikimedia Commons, © Jorge Royan.
3. Thomas Rowlandson, *A Book Auction* (tahmini 1810). Print Collector/Hulton Fine Art Collection/Getty Images.
4. *Beauty in Search of Knowledge* (London: Robert and John Bennett Sayer, 1782). Rijksmuseum, Amsterdam: RP-P-2015-26-946; T*he Circulating Library* (London: Laurie & Whittle, 1804). Rijksmuseum, Amsterdam: RP-P-2015-26-1356.
5. *Büchersaal der neuen Bibliothek im Britischen Museum zu London* (Leipzig: Johann Jacob Weber, 1869). Rijksmuseum, Amsterdam: RP-P-2015-26-1362; Fortunino Matania, *Reading Room in the British Museum, London* (1907). DEA/Biblioteca Ambrosiana/De Agostini/Getty Images.
6. W. H. Symonds, New York Halk Kütüphanesi için yarışan seksen sekiz başvurudan biri olan tasarım (1897). Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-DIG-ds-06530; New York Halk Kütüphanesi Ana Binası'nın Doğu 42. Cadde ile 5. Bulvar'ın kesişim noktasından görünümü (1915). Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-USZ62-133258.
7. Curt Wunderlich, *Das Empire. Britischer Raub und Verrat* (Berlin: Ernst Staneck Verlag, 1941). Kişisel Koleksiyon, Andrew Pettegree.
8. Mills & Boon serisinden, 1977, 1983 ve 1989 yıllarından kalma üç romantik eser. Kişisel Koleksiyon, Andrew Pettegree.
9. 'Okumak kişinin ödevidir'. Sergey İvanoviç İvanov'un komünist posteri (St. Petersburg, tahmini 1919). Poster Plakat.com, PP 764.
10. San Francisco Halk Kütüphanesi'nin ana binasının orta avlusu (2009). Wikimedia Commons, © Joe Mabel.
11. İtfaiye araçları Los Angeles merkez kütüphanesini saran alevlerle mücadele ediyor, 1986. Ben Martin/Archive Photos/Getty Images.

Çizimler

1. James Gillray, *Tales of Wonder!* [*Hayret Ettiren Hikâyeler!*] (1802). Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-USZ62-139066.
2. Aziz Benedictus'u, Kural'ını müritlerine verirken tasvir eden, 12. yüzyılın ikinci çeyreğinde yazılmış bir Kural nüshasında bulunan minyatür. © British Library Board: Add MS 16979.
3. St. Gallen'in, 9. yüzyıl başlarından kalma bir planı. Stiftsbibliothek Sankt Gallen, Ms 1092.
4. Hereford Katedrali kütüphanesinde bir kürsüye zincirlenmiş kitaplar. Epics/Hulton Archive/Getty Images.
5. Floransa'da bulunan ve Michelozzo tarafından tasarlanmış San Marco kütüphanesinin iç mekânı. Leemage/Universal Images Group/Getty Images.
6. Gutenberg İncili'nden bir sayfanın arka yüzü. Sayfada İncil'in Sirak (Ecclesiasticus) 42:25-45:2 bölümü bulunmaktadır. Wikimedia Commons / Miami University Libraries.
7. Coenraet Decker, *Delft Yakınlarındaki Koningsveld Manastırı Harabelerinin Görünümü* (1680). Rijksmuseum, Amsterdam: RP-P-1905-5697.
8. *Index librorum prohibitorum*'un bir edisyonunun (1758) iç kapak resmi. Library of Congress [Kongre Kütüphanesi]: LC-USZ62-95166.

9. Hendrik Bary, *Felemenk Teolog Jacobus Taurinus'un Portresi (1576–1618)* (1657–1707 dolayları). Rijksmuseum, Amsterdam: RP-P-1894-A-18220.
10. *Catalogus variorum et insignium librorum Pauli Johan: Resenii* (Copenhagen: Henrici Gödiani, 1661). Det Kongelige Biblioteket, Copenhagen.
11. Willem Isaacsz van Swanenburg, *Bibliotheek van de Universiteit van Leiden* (1610). Rijksmuseum, Amsterdam: RP-P-1893-A-18092.
12. Innerpeffray Kütüphanesi, Perthshire. Wikimedia Commons, © Tom Parnell.
13. The Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts'a [Yabancı Topraklarda İncil'in Yayılması Cemiyeti] ait bir kitap etiketi (1704). The Free Library of Philadelphia, Rare Book Department'ın [Philadelphia Ücretsiz Kütüphanesi, Nadir Kitap Birimi] izni ile, bkp00006: https://libwww.freelibrary.org/digital/item/55446.
14. Claude Mellan, *Gabriel Naudé* (1650 dolayları). National Gallery of Art [Ulusal Sanat Galerisi], Washington DC: 1991.164.15 / Wikimedia Commons.
15. Conrad Buno, *Braunschweig-Lüneburg Dükü Genç Augustus kütüphanesinde* (1650). Wikimedia Commons.
16. Manchester'daki Portico kütüphanesinin okuma odası (2016). Wikimedia Commons, © Michael D. Beckwith.
17. Robert Louis Stevenson, *Letters to his Family and Friends, Vol. 1* (London: Methuen, 1900) eserinin ön kapağına yapıştırılmış bir Mudie's kütüphane etiketi. Kişisel Koleksiyon, Andrew Pettegree.
18. 1902'de çekilmiş bir fotoğrafında Library of Congress [Kongre Kütüphanesi]. Library of Congress: LC-DIG-det-4a09422.
19. Folger Shakespeare Okuma Odası. Folger Shakespeare Library Digital Image Collection [Folger Shakespeare Kütüphanesi Dijital Görsel Koleksiyonu].
20. Masa başında oturmuş Andrew Carnegie (1913). Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-USZ62-58581.
21. Texas'taki Fort Worth'te bulunan Carnegie kütüphanesinin kat planı (1900 dolayları). Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-DIG-ppmsca-15365.
22. Bryan'daki, 1902 yılında kurulmuş olan Carnegie Halk Kütüphanesi (2014). Bu kütüphane, Texas'ta inşa edilmiş otuz iki Carnegie kütüphanesi içerisinden, günümüzde hâlen aktif olan on üç kütüphaneden biridir. Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-DIG-highsm-29724.
23. Amerikan askerleri bir kamyondan kütüphane kitapları alıyorlar: Texas'taki Kelly Field kütüphanesi. (1917 dolayları). Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-USZ62-105281.
24. Middelburg kütüphanesinin harabeleri (1940). Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort: OF-01450.
25. Bir Alman yangın bombasından hasar görmüş olan, Londra, Kensington'daki Holland House'da yer alan kütüphane (1940). Central Press/Stringer/Hulton Archive/Getty Images.
26. Kırsal bir bölge olan New York'taki Tompkins County'de okul çocukları, bir gezici kütüphanedeki kitapları inceliyorlar (1930). PhotoQuest/Archive Photos/Getty Images.

27. Dört yük beygirli kütüphaneci, Appalachian Dağları'ndaki görevlerine hazırlanıyorlar (1937). University of Kentucky Libraries [Kentucky Üniversitesi Kütüphaneleri].
28. New York'taki Buffalo'da bulunan halk kütüphanesindeki çocuk odası (1900 dolayları). Library of Congress [Kongre Kütüphanesi], Washington DC: LC-DIG-ds-06507.
29. 1871'deki Büyük Yangın'ın ardından Chicago'ya yapılan İngiliz kitap bağışına ait bir kitap etiketi. Chicago Public Library Archives [Chicago Halk Kütüphanesi Arşivleri]: DA559. A1G7 1868.

KAYNAKÇA

Giriş & Genel Eserler

Buzás, Ladislaus, *German Library History, 800–1945* (Jefferson, NC: McFarland, 1986).

Crawford, Alice (ed.), *The Meaning of the Library: A Cultural History* (Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2015).

Harris, Michael H., *History of Libraries in the Western World*, 4. baskı (Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1995).

Hoare, Peter (ed.), *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland* (3 cilt, Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

Hobson, Anthony, *Great Libraries* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1970).

The Library Book (London: Profile, 2012).

Raven, James (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004).

Stam, David H. (ed.), *International Dictionary of Library Histories* (2 cilt, Chicago ve London: Fitzroy Dearborn, 2001).

Wiegand, Wayne A. ve Donald G. Davis Jr. (ed.), *Encyclopedia of Library History* (New York ve London: Garland, 1994).

1. Bir Tomar Karmaşa

Black, Jeremy, 'Lost Libraries of Ancient Mesopotamia', James Raven (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004), s. 41–57.

Boyd, Clarence Eugene, *Public Libraries and Literary Culture in Ancient Rome* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1915).

Bruce, Lorne, 'Palace and Villa Libraries from Augustus to Hadrian', *Journal of Library History*, 21 (1986), s. 510–52.

Butler, Beverley, *Return to Alexandria: An Ethnography of Cultural Heritage, Revivalism and Museum Memory* (Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2007).

Casson, Lionel, *Libraries in the Ancient World* (London ve New Haven: Yale University Press, 2001).

Dix, T. Keith, "'Public Libraries" in Ancient Rome: Ideology and Reality', *Libraries & Culture*, 29 (1994), s. 282–96.

Dix, T. Keith, 'Pliny's Library at Comum', *Libraries & Culture*, 31 (1996), s. 85–102.

Dix, T. Keith, "'Beware of Promising Your Library to Anyone": Assembling a Private Library at Rome', König, *Ancient Libraries*, s. 209–34.

Dix, T. Keith ve George W. Houston, 'Public Libraries in the City of Rome: from the Augustan Age to the time of Diocletian', *Mélanges de l'École de Rome. Antiquité*, 118 (2006), s. 671–717.

El-Abbadi, Mostafa ve Omnia Fathallah (ed.), *What Happened to the Ancient Library of Alexandria?* (Leiden: Brill, 2008).

Hanson, Carl A., 'Were There Libraries in Roman Spain?', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 198–216.

Harris, William V., *Ancient Literacy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989).

Hendrickson, Thomas, *Ancient Libraries and Renaissance Humanism: The 'De Bibliothecis' of Justus Lipsius* (Leiden: Brill, 2017).

Houston, George W., *Inside Roman Libraries: Book Collections and Their Management in Antiquity* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2014).

Johnson, William A., 'Libraries and Reading Culture in the High Empire', König, *Ancient Libraries*, s. 347–63.

König, Jason, Katerina Oikonomopoulou ve Greg Woolf (ed.), *Ancient Libraries* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).

Lewis, Bernard, 'The Arab Destruction of the Library of Alexandria: Anatomy of a Myth', Mostafa El-Abbadi ve Omnia Fathallah (ed.), *What Happened to the Ancient Library of Alexandria?* (Leiden: Brill, 2008), s. 213–17.

MacLeod, Roy (ed.), *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World* (London ve New York: I. B. Tauris, 2000).

Marshall, Anthony J., 'Library Resources and Creative Writing at Rome', *Phoenix*, 30 (1976), s. 252–64.

Martínez, Victor M. ve Megan Finn Senseney, 'The Professional and His Books: Special Libraries in the Ancient World', König, *Ancient Libraries*, s. 401–17.

Mattern, Susan P., *The Prince of Medicine: Galen in the Roman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

Nutton, Vivian, 'Galen's Library', Christopher Gill, Tim Whitmarsh ve John Wilkins (ed.), *Galen and the World of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Parsons, Edward Alexander, *The Alexandrian Library, Glory of the Hellenic World: Its Rise, Antiquities and Destruction* (Amsterdam: Elsevier, 1952).

Pinner, H. L., *The World of Books in Classical Antiquity* (Leiden: Sijthoff, 1958).

Posner, Ernst, *Archives in the Ancient World* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972).

Reichmann, Felix, 'The Book Trade at the Time of the Roman Empire', *Library Quarterly*, 8 (1938), s. 40–76.

Sider, Sandra, 'Herculaneum's Library in 79 ad: The Villa of the Papyri', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 534–42.

White, P., 'Bookshops in the Literary Culture of Rome', William A. Johnson ve Holt N. Parker (ed.), *Ancient Literacies: The Culture of Reading in Greece and Rome* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

Woolf, Greg, 'Introduction: Approaching the Ancient Library', König, *Ancient Libraries*, s. 1–20.

2. Sığınak

Barton, John, *A History of the Bible: The Book and Its Faiths* (London: Allen Lane, 2019).

Beddie, James Stuart, 'The Ancient Classics in the Mediaeval Libraries', *Speculum*, 5 (1930), s. 3–20.

Berthoud, J., 'The Italian Renaissance Library', *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 26 (1966), s. 61–80.

Bischoff, Bernhard, *Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Brett, Edward T., 'The Dominican Library in the Thirteenth Century', *The Journal of Library History*, 15 (1980), s. 303–308.

Bullough, Donald, 'Charlemagne's court library revisited', *Early Medieval Europe*, 12 (2003), s. 339–63.

Christ, Karl, *The Handbook of Medieval Library History*, ed. ve terc. Theophil M. Otto (Metuchen, NJ: The Scarecrow Press, 1984).

Clark, John Willis, *The Care of Books: An Essay on the Development of Libraries and Their Fittings, from the Earliest Times to the End of the Eighteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1901).

Cleaver, Laura, 'The circulation of history books in twelfth-century Normandy', Cynthia Johnston (ed.), *The Concept of the Book: The Production, Progression and Dissemination of Information* (London: Institute of English Studies, 2019), s. 57–78.

Cyrus, Cynthia J., *The Scribes for Women's Convents in Late Medieval Germany* (Toronto: University of Toronto Press, 2009).

Duft, Johannes, *The Abbey Library of Saint Gall* (St Gallen: Verlag am Klosterhof, 1985).

Dunning, Andrew N. J., 'John Lakenheath's Rearrangement of the Archives of Bury St Edmunds Abbey, c.1380', *The Library*, 19 (2018), s. 63–8.

Fox, Yaniv, *Power and Religion in Merovingian Gaul: Columbanian Monasticism and the Frankish Elites* (London ve New Haven: Yale University Press, 2014).

Given-Wilson, Christopher, *Chronicles: The Writing of History in Medieval England* (London: Hambledon, 2004).

Goodhart Gordan, Phyllis, *Two Renaissance Book Collectors: The Letters of Poggius Bracciolini to Nicolaus de Niccolis* (New York: Columbia University Press, 1974).

Hamel, Christopher de, *A History of Illuminated Manuscripts*, 2. baskı (London, Phaidon, 1994).

Hammer, Jacob, 'Cassiodorus, the Savior of Western Civilization', *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, 3 (1945), s. 369–84.

Hobson, Anthony, *Great Libraries* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1970).

Humphreys, K. W., 'The Effects of Thirteenth-century Cultural Changes on Libraries', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 5–20.

Ker, N. R., *Medieval Libraries of Great Britain*, 2. baskı (London: Royal Historical Society, 1964).

Ker, N. R., Books, *Collectors and Libraries: Studies in the Medieval Heritage*, ed. Andrew G. Watson (London ve Ronceverte: Hambledon, 1985).

Kibre, Pearl, The *Library of Pico della Mirandola* (New York, NY: Columbia University Press, 1936).

Labowsky, Lotte, *Bessarion's Library and the Biblioteca Marciana: Six Early Inventories* (Rome: Edizioni di storia e letteratura, 1979).

Martin, Henri-Jean ve Roger Chartier, *Histoire de l'édition francaise. Le livre conquerant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle* (Paris: Promodis, 1982).

McKitterick, Rosamond, *The Carolingians and the Written Word* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

McKitterick, Rosamond, *Charlemagne: The Formation of a European Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

Meeder, Sven, *The Irish Scholarly Presence at St. Gall: Networks of Knowledge in the Early Middle Ages* (London: Bloomsbury, 2018).

Padover, S. K., 'German libraries in the fourteenth and fifteenth centuries', James Westfall Thompson (ed.), *The Medieval Library* (New York: Hafner, 1957), s. 453–76.

Papahagi, Adrian, 'Lost Libraries and Surviving Manuscripts: The Case of Medieval Transylvania', *Library & Information History*, 31 (2015), s. 35–53.

Peterson, Herman A., 'The Genesis of Monastic Libraries', *Libraries & the Cultural Record*, 45 (2010), s. 320–32.

Petroski, Henry, *The Book on the Bookshelf* (New York: Knopf, 1999).

Reynolds, L. D. ve N. G. Wilson, *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (Oxford: Oxford University Press, 1968).

Rios, Dom Romanus, 'Monte Cassino, 529–1944', *Bulletin of the John Rylands Library*, 29 (1945), s. 49–68.

Robothan, Dorothy M., 'Libraries of the Italian Renaissance', James Westfall Thompson (ed.), *The Medieval Library* (New York: Hafner, 1957), s. 509–88.

Rouse, Richard H., 'The early library of the Sorbonne', *Scriptorium*, 21 (1967), s. 42–71.

Schlotheuber, Eva ve John T. McQuillen, 'Books and Libraries within Monasteries', *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), s. 975–97.

Staikos, K. Sp., *The Architecture of Libraries in Western Civilization: From the Minoan Era to Michelangelo* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2017).

Streeter, Burnett Hillman, *The Chained Library: A Survey of Four Centuries in the Evolution of the English Library* (London: Macmillan, 1931).

Thompson, James Westfall, *The Medieval Library* (New York: Hafner, 1957).

Thornton, Dora, *The Scholar in His Study: Ownership and Experience in Renaissance Italy* (London ve New Haven: Yale University Press, 1997).

Ullman, Berthold Louis, *The Humanism of Coluccio Salutati* (Padua: Antenore, 1963).

Venarde, Bruce L. (ed.), *The Rule of Saint Benedict* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011).

Ward, J. O., 'Alexandria and Its Medieval Legacy: The Book, the Monk and the Rose', Roy MacLeod (ed.), *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World* (London ve New York: I. B. Tauris, 2000), s. 163–79.

3. Küçük Maymunlar ve Altın Harfler

Alexander, J. J. G. (ed.), *The Painted Page: Italian Renaissance Book Illustration, 1450–1550* (London: Prestel, 1994).

Baswell, Christopher (ed.), *Medieval Manuscripts, Their Makers and Users: a special issue of Viator in honor of Richard and Mary Rouse* (Turnhout: Brepols, 2011).

BenAicha, Hedi, 'The Mosques as Libraries in Islamic Civilization, 700–1400 ad', *Journal of Library History*, 21 (1986), s. 252–60.

Berthoud, J., 'The Italian Renaissance Library', *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 26 (1966), s. 61–80.

Bisticci, Vespasiano di, *Renaissance Princes, Popes and Prelates: The Vespasiano Memoirs – Lives of Illustrious Men of the XVth Century*, terc. William George ve Emily Waters (New York, NY: Harper & Row, 1963).

Brokaw, C. J., 'On the history of the book in China', C. J. Brokaw ve Kai-wing Chow (ed.), *Printing and Book Culture in Late Imperial China* (Berkeley, CA: University of California Press, 2005), s. 3–55.

Brown, Cynthia J., *The Queen's Library: Image-Making at the Court of Anne of Brittany, 1477–1514* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2011).

Brown, Cynthia J. (ed.), *The Cultural and Political Legacy of Anne de Bretagne: Negotiating Convention in Books and Documents* (Woodbridge: Boydell ve Brewer, 2010).

Bühler, Curt F., *The Fifteenth-century Book: The Scribes, the Printers, the Decorators* (Philadelphia, PA: Philadelphia University Press, 1960).

Buringh, Eltjo, *Medieval Manuscript Production in the Latin West* (Leiden: Brill, 2010).

Buringh, Eltjo ve Jan Luiten Van Zanden, 'Charting the "Rise of the West": Manuscripts and Printed Books in Europe, a Long-Term Perspective from the Sixth through Eighteenth Centuries', *Journal of Economic History*, 69 (2009), s. 409–45.

Carley, James P. (ed.), *The Libraries of King Henry VIII* (London: British Library, 2000).

Cayley, Emma ve Susan Powell (ed.), *Manuscripts and Printed Books in Europe, 1350–1550: Packaging, Presentation and Consumption* (Liverpool: Liverpool University Press, 2013).

Chow, Kai-wing, *Publishing, Culture and Power in Early Modern China* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004).

Croenen, Godfried ve Peter Ainsworth (ed.), *Patrons, Authors and Workshops: Books and Book Production in Paris around 1400* (Louvain: Peeters, 2006).

Dasgupta, Kalpana, 'How Learned Were the Mughals: Reflections on Muslim Libraries in India', *Journal of Library History*, 10 (1975), s. 241–54.

De la Mare, Albinia C., 'Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller' (PhD thesis, London University, 1966).

De la Mare, Albinia C., 'New Research on Humanistic Scribes in Florence', A. Garzelli (ed.), *Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525, un primo censimento* (Florence: Giunta Regionale Toscana, 1985), I, s. 393–600.

De la Mare, Albinia C., 'Vespasiano da Bisticci as Producer of Classical Manuscripts in Fifteenth-century Florence', Claudine A. Chavannes-Mazel ve Margaret M. Smith (ed.), *Medieval Manuscripts of the Latin Classics: Production and Use* (London: Red Gull Press, 1996), s. 166–207.

Dogaer, Georges ve Marguerite Debae, *La Librairie de Philippe le Bon* (Brussels: Bibliothèque royale, 1967).

Duffy, Eamon, *Marking the Hours: English People and their Prayers, 1240–1570* (London ve New Haven: Yale University Press, 2006).

Elayyan, Ribhi Mustafa, 'The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries', *International Library Review*, 22 (1990), s. 119–35.

Green, Arnold H., 'The History of Libraries in the Arab World: A Diffusionist Model', *Libraries & Culture*, 23 (1988), s. 454–73.

Hamel, Christopher de, *Meetings with Remarkable Manuscripts* (London: Allen Lane, 2016).

Hunt, R. W. ve A. C. de la Mare, *Duke Humfrey and English Humanism in the Fifteenth Century* (Oxford: Bodleian Library, 1970).

Hunwick, John O., *The Hidden Treasures of Timbuktu: Historic City of Islamic Africa* (London: Thames & Hudson, 2008).

Kibre, Pearl, 'The Intellectual Interests Reflected in Libraries of the Fourteenth and Fifteenth Centuries', *Journal of the History of Ideas*, 7 (1946), s. 257–97.

King, Ross, *The Bookseller of Florence* (London: Chatto & Windus, 2021).

Kornicki, Peter, *The Book in Japan: A Cultural History from the Beginnings to the Nineteenth Century* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2001), s. 363–412.

Kurlansky, Mark, *Paper: Paging through History* (New York: W. W. Norton, 2016).

McDermott, Joseph P. ve Peter Burke (ed.), *The Book Worlds of East Asia and Europe, 1450–1850: Connections and Comparisons* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2015).

McKendrick, S., 'Lodewijk van Gruuthuse en de librije van Edward IV', M. P. J. Martens (ed.), *Lodewijk van Gruuthuse. Mecenas en Europees Diplomaat ca. 1427–1492* (Bruges: Stiching Kuntsboek, 1992), s. 153–9.

Mitchell, R. J., 'A Renaissance Library: The Collection of John Tiptoft, Earl of Worcester', *The Library*, 4th series, 18 (1937), s. 67–83.

Neng-fu, Kuang, 'Chinese Library Science in the Twelfth Century', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 357–71.

Oostrom, Frits Pieter van, *Court and Culture: Dutch Literature, 1350–1450* (Berkeley, CA: University of California Press, 1992).

Overty, Joanne Filippone, 'The Cost of Doing Scribal Business: Prices of Manuscript Books in England, 1300–1483', *Book History*, 11 (2008), s. 1–32.

Papahagi, Adrian, 'The Library of Petrus Gotfart de Corona, Rector of the University of Vienna in 1473', *The Library*, 7th series, 20 (2019), s. 29–46.

Pedersen, Johannes, *The Arabic Book* (Princeton: Princeton University Press, 1984).

Petrina, Alessandra, *Cultural Politics in Fifteenth-century England: The Case of Humphrey, Duke of Gloucester* (Leiden: Brill, 2004).

Pollard, Graham, 'The pecia system in the medieval universities', M. B. Parkes ve Andrew G. Watson (ed.), *Medieval Scribes, Manuscripts and Libraries: Essays Presented to N. R. Ker* (London: Scolar Press, 1978), s. 145–61.

Rouse, Mary A. ve Richard H. Rouse, *Cartolai, Illuminators, and Printers in Fifteenth-century Italy: The Evidence of the Ripoli Press* (Los Angeles, LA: UCLA, 1988).

Rouse, Richard H. ve Mary A. Rouse, 'The Commercial Production of Manuscript Books in Late-Thirteenth-century and Early-Fourteenth-century Paris', Linda L. Brownrigg (ed.), *Medieval Book Production: Assessing the Evidence* (London: Red Gull Press, 1990), s. 103–15.

Rouse, Richard H. ve Mary A. Rouse, *Manuscripts and Their Makers: Commercial Book Producers in Medieval Paris, 1200–1500* (London: Harvey Miller, 2000).

Rundle, David, 'A Renaissance Bishop and His Books: A Preliminary Survey of the Manuscript Collection of Pietro Del Monte (c.1400–57)', *Papers of the British School at Rome*, 69 (2001), s. 245–72.

Singleton, Brent D., 'African Bibliophiles: Books and Libraries in Medieval Timbuktu', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 1–12.

Staikos, K. Sp., *The Architecture of Libraries in Western Civilization: From the Minoan Era to Michelangelo* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2017)

Taylor, Andrew, 'Manual to Miscellany: Stages in the Commercial Copying of Vernacular Literature in England', *The Yearbook of English Studies*, 33 (2003), s. 1–17.

Thornton, Dora, *The Scholar in His Study: Ownership and Experience in Renaissance Italy* (London ve New Haven: Yale University Press, 1997).

Ullman, Berthold L. ve Philip A. Stadler, *The Public Library of Renaissance Florence: Niccolò Niccoli, Cosimo de' Medici and the Library of San Marco* (Padova: Editrice Antenore, 1972).

Weichselbaumer, Nikolaus, '"Quod Exemplaria vera habeant et correcta": Concerning the Distribution and Purpose of the Pecia System', Richard Kirwan ve Sophie Mullins (ed.), *Specialist Markets in the Early Modern Book World* (Leiden: Brill, 2015), s. 331–50.

Wieck, Roger S., *Time Sanctified: The Book of Hours in Medieval Art and Life* (New York, NY: George Braziller, 2001).

Wijsman, Hanno, *Handschriften voor het hertogdom. De mooiste verluchte manuscripten van Brabantse hertogen, edellieden, kloosterlingen en stedelingen* (Alphen: Veerhuis, 2006).

Wijsman, Hanno, *Luxury Bound: Illustrated Manuscript Production and Noble and Princely Book Ownership in the Burgundian Netherlands* (1400–1550) (Turnhout: Brepols, 2010).

Woods, Marjorie Curry, *Weeping for Dido: The Classics in the Medieval Classroom* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2019).

4. Şeytani Matbaa

Berkovits, Ilona, *Illuminated Manuscripts from the Library of Matthias Corvinus* (Budapest: Corvina Press, 1964).

Birrell, T. A., *English Monarchs and Their Books: From Henry VII to Charles II* (London: British Library, 1987).

Boffey, Julia, *Manuscript and Print in London, c.1475–1530* (London: British Library, 2012).

Booton, Diane E., *Manuscripts, Market and the Transition to Print in Late Medieval Brittany* (Farnham: Ashgate, 2009).

Bühler, Curt F., *The Fifteenth-century Book: The Scribes, the Printers, the Decorators* (Philadelphia, PA: Philadelphia University Press, 1960).

Carley, James P. (ed.), *The Libraries of King Henry VIII* (London: British Library, 2000).

Chartier, Roger, *The Cultural Uses of Print in Early Modern France* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987).

Conway, Melissa, *The Diario of the Printing Press of San Jacopo di Ripoli, 1476–1484: Commentary and Transcription* (Florence: Olschki, 1999).

Cox-Rearick, J., *The Collection of Francis I: Royal Treasures* (New York, NY: Abrams, 1995).

Debae, Marguerite, *La Librairie de Marguerite d'Autriche* (Brussels: Bibliothèque Royale, 1987).

Eisenstein, Elizabeth L., *Divine Art, Infernal Machine: The Reception of Printing in the West from First Impressions to the Sense of an Ending* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011).

Eisermann, Falk, 'A Golden Age? Monastic Printing Houses in the Fifteenth Century', Benito Rial Costas (ed.), *Print Culture and Peripheries in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2012), s. 37–67.

Haemers, J., C. van Hoorebeeck ve H. Wijsman (ed.), *Entre la ville, la noblesse et l'état: Philippe de Cleves (1456–1528), homme politique et bibliophile* (Turnhout: Brepols, 2007).

Hellinga, Lotte, 'Book Auctions in the Fifteenth Century', Lotte Hellinga, *Incunabula in Transit: People and Trade* (Leiden: Brill, 2018), s. 6–19.

Hindman, Sandra ve James Douglas Farquhar, *Pen to Press: Illustrated Manuscripts and Printed Books in the First century of Printing* (College Park: University of Maryland, 1977).

Jensen, Kristian (ed.), *Incunabula and Their Readers: Printing, Selling and Using Books in the Fifteenth Century* (London: British Library, 2003).

Kapr, Albert, *Johann Gutenberg: The Man and His Invention* (Aldershot: Scolar Press, 1996).

Ker, N. R., 'Oxford College Libraries in the Sixteenth Century', N. R. Ker, *Books, Collectors and Libraries: Studies in the Medieval Heritage* (London ve Ronceverte: Hambledon, 1985), s. 379–436.

Kleineke, Hannes, 'The Library of John Veysy (d. 1492), Fellow of Lincoln College, Oxford, and Rector of St James, Garlickhythe, London', *The Library*, 7th series, 17 (2016), s. 399–423.

Lowry, Martin, 'Two great Venetian libraries in the age of Aldus Manutius', *Bulletin of the John Rylands Library*, 57 (1974–5), s. 128–66.

Neddermeyer, Uwe, 'Why were there no riots of the scribes? First results of a quantitative analysis of the book-production in the century of Gutenberg', *Gazette du livre medieval*, 31 (1997), s. 1–8.

Noakes, Susan, 'The development of the book market in Late Quattrocento Italy: printers' failures and the role of the middleman', *Journal of Mediaeval and Renaissance Studies*, 11 (1981), s. 23–55.

Pettegree, Andrew, *The Book in the Renaissance* (London ve New Haven: Yale University Press, 2010).

Pettegree, Andrew, 'The Renaissance Library and the Challenge of Print', Alice Crawford (ed.), *The Meaning of the Library: A Cultural History* (Princeton: Princeton University Press, 2015), s. 72–90.

Rouse, M. A. ve R. H. Rouse, *Cartolai, Illuminators, and Printers in Fifteenth-century Italy* (Los Angeles, CA: UCLA, 1988).

Rouse, Mary A. ve Richard H. Rouse, 'Backgrounds to print: aspects of the manuscript book in northern Europe of the fifteenth century', Mary A. Rouse ve Richard H. Rouse, *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts* (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1991), s. 449–66.

Saenger, Paul, 'Colard Mansion and the Evolution of the Printed Book', *Library Quarterly*, 45 (1975), s. 405–18.

Scholderer, Victor, 'The petition of Sweynheym and Pannartz to Sixtus IV', *The Library*, 3rd series, 6 (1915), s. 186–90.

Strata, Filippo de, *Polemic against Printing*, ed. Martin Lowry (Birmingham: Hayloft Press, 1986).

Sutton, Anne F. ve Livia Visser-Fuchs, *Richard III's Books: Ideals and Reality in the Life and Library of a Mediaeval Prince* (Stroud: Sutton, 1997).

Tanner, Marcus, *The Raven King: Matthias Corvinus and the Fate of His Lost Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2008).

Tedeschi, Martha, 'Publish and Perish: The Career of Lienhart Holle in Ulm', Sandra Hindman (ed.), *Printing the Written Word: The Social History of Books, circa 1450–1520* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991), s. 41–67.

Undorf, Wolfgang, 'Print and Book Culture in the Danish Town of Odense', Benito Rial Costas (ed.), *Print Culture and Peripheries in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2012), s. 227–48.

White, Eric Marshall, *Editio Princeps. A History of the Gutenberg Bible* (London ve Turnhout: Harvey Miller, 2017).

Wijsman, Hanno (ed.), *Books in Transition at the Time of Philip the Fair: Manuscripts and Printed Books in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Century Low Countries* (Turnhout: Brepols, 2010).

5. Olgunluğa Erişme

Brann, Noel L., *The Abbot Trithemius (1462–1516): The Renaissance of Monastic Humanism* (Leiden: Brill, 1981).

Davies, Martin, *Columbus in Italy: An Italian Versification of the Letter on the Discovery of the New World* (London: British Library, 1991).

De Smet, Rudolf (ed.), *Les humanistes et leur bibliotheque. Humanists and their libraries* (Leuven: Peeters, 2002).

Grafton, Anthony, *Worlds made by Words: Scholarship and Community in the Modern West* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009).

Gulik, Egbertus van, *Erasmus and his Books* (Toronto: University of Toronto Press, 2018).

Harrisse, Henry, *Excerpta Colombiniana: Bibliographie de 400 pièces du 16e siècle; précédée d'une histoire de la Bibliothèque colombine et de son fondateur* (Paris: Welter, 1887).

Hobson, Anthony, *Apollo and Pegasus: An Enquiry into the Formation and Dispersal of a Renaissance Library* (Amsterdam: Van Heusden, 1975).

Hobson, Anthony, *Renaissance Book Collecting: Jean Grolier and Diego Murtado de Mendoza, their Books and Bindings* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Kibre, Pearl, *The Library of Pico della Mirandola* (New York, NY: Columbia University Press, 1936).

McDonald, Mark P., *Ferdinand Columbus: Renaissance Collector* (London: British Museum, 2005).

Molino, Paola, 'World bibliographies: Libraries and the reorganization of knowledge in late Renaissance Europe', Anthony Grafton ve Gless Most (ed.), *Canonical Texts and Scholarly Practices: A Global Comparative Approach* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), s. 299–322.

Pérez Fernández, José Maria ve Edward Wilson-Lee, *Hernando Colón's New World of Books: Toward a Cartography of Knowledge* (London ve New Haven: Yale University Press, 2020).

Sherman, William H., 'A New World of Books: Hernando Colón and the Biblioteca Colombina', Ann Blair ve Anja-Silvia Goeing (ed.), *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton* (2 cilt, Leiden: Brill, 2016), s. 404–14.

Trithemius, Johannes, *In Praise of Scribes*, tr. Elizabeth Bryson Bongie (Vancouver: Alcuin Society, 1977).

Wagner, Klaus, 'Le commerce du livre en France au début du XVIe siècle d'après les notes manuscrites de Fernando Colomb', *Bulletin du bibliophile*, 2 (1992), s. 305–29.

Wilson-Lee, Edward, *The Catalogue of Shipwrecked Books: Young Columbus and the Quest for a Universal Library* (London: Harper Collins, 2018).

6. Reformasyonlar

Aguilar, Idalia García, 'Before We are Condemned: Inquisitorial Fears and Private Libraries of New Spain', Natalia Maillard Álvarez (ed.), *Books in the Catholic World during the Early Modern Period* (Leiden: Brill, 2014), s. 171–90.

Barbierato, Federico, *The Inquisitor in the Hat Shop: Inquisition, Forbidden Books and Unbelief in Early Modern Venice* (Farnham: Ashgate, 2012).

Carley, James P., 'The Dispersal of the Monastic Libraries and the Salvaging of the Spoils', Elisabeth Leedham-Green ve Teresa Webber (ed.), *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland, vol. I: To 1640* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 265–91.

Delsaerdt, Pierre, 'A bookshop for a new age: the inventory of the bookshop of the Louvain bookseller Hieronymus Cloet, 1543', Lotte Hellinga vd. (ed.), *The Bookshop of the World: The Role of the Low Countries in the Book-Trade, 1473–1941* ('t Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2001), s. 75–86.

Fritze, Ronald Harold, '"Hath Lacked Witness, Tyme Wanted Light": The Dispersal of the English Monastic Libraries and Protestant Efforts at Preservation, ca. 1535–1625', *Journal of Library History*, 18 (1983), s. 274–91.

Germann, Martin, 'Zwischen Konfiskation, Zerstreuung und Zerstörung. Schicksale der Bücher und Bibliotheken in der Reformationszeit in Basel, Bern und Zürich', *Zwingliana*, 27 (2000), s. 63–8.

Gray, Sarah ve Chris Baggs, 'The English Parish Library: A Celebration of Diversity', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 414–33.

Grendler, Paul F., *The Roman Inquisition and the Venetian Press* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977).

Grendler, Paul F., 'The Destruction of Hebrew Books in Venice, 1568', *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 45 (1978), s. 103–130.

Grendler, Paul F., *Culture and Censorship in late Renaissance Italy and France* (London: Variorum, 1981).

Grendler, Paul F. ve Marcella Grendler, 'The Survival of Erasmus in Italy', *Erasmus in English*, 8 (1976), s. 2–22.

Griffin, Clive, *Journeymen-Printers, Heresy, and the Inquisition in Sixteenth-century Spain* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

Jensen, Kristian, 'Universities and Colleges', Elisabeth Leedham-Green ve Teresa Webber (ed.), *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland, vol. I: To 1640* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 345–62.

Ker, N. R., 'Oxford College Libraries in the Sixteenth Century', *Bodleian Library Record*, 6 (1957–61), s. 459–513, reprinted in N. R. Ker, *Books, Collectors and Libraries: Studies in the Medieval Heritage* (London ve Ronceverte: Hambledon, 1985).

Kuin, Roger, 'Private library as public danger: the case of Duplessis-Mornay', Andrew Pettegree, Paul Nelles ve Philip Conner (ed.), *The Sixteenth-century French Religious Book* (Aldershot: Ashgate, 2001), s. 319–57.

Leedham-Green, Elisabeth, 'University libraries and book-sellers', Lotte Hellinga ve J. B. Trapp (ed.), *The Cambridge History of the Book in Britain. III: 1400–1557* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 316–53.

Mattioli, Anselmo ve Sandra da Conturbia, 'The Ecclesiastical Libraries in Italy: History and Present Situation', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 312–33.

Mittler, Elmar, *Bibliotheca Palatina: Katalog zur Ausstellung von 8. Juli bis 2. November 1986* (Heidelberg: Braus, 1986).

Oates, J. C. T., *Cambridge University Library: A History from the Beginnings to the Copyright Act of Queen Anne* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

Padover, S. K., 'German libraries in the fourteenth and fifteenth centuries', James Westfall Thompson (ed.), *The Medieval Library* (New York, NY: Hafner, 1957), s. 453–76.

Pettegree, Andrew, *Brand Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation* (New York, NY: Penguin, 2015).

Purcell, Mark, *The Country House Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2017).

Putnam, George Haven, *The Censorship of the Church of Rome and its Influence upon the Production and Distribution of Literature*, 2 cilt (New York, NY: Benjamin Blom, 1967).

Ramsay, Nigel, '"The Manuscripts Flew about Like Butterflies": The Break-up of English Libraries in the Sixteenth Century', James Raven (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004), s. 125–44.

Schottenloher, Karl, 'Schicksale von Büchern und Bibliotheken im Bauernkrieg', *Zeitschrift fur Bücherfreunde*, 12 (1909), s. 396–408.

Smidt, Tom de, 'An elderly, noble lady. The old books collection in the library of the Supreme Court of the Netherlands', J. G. B. Pikkemaat (ed.), *The Old Library of the Supreme Court of the Netherlands* (Hilversum: Verloren, 2008), s. 39–68.

Soen, Violet, Dries Vanysacker ve Wim François (ed.), *Church, Censorship and Reform in the Early Modern Habsburg Netherlands* (Turnhout: Brepols, 2017).

Thomas, Drew B., 'Circumventing Censorship: the Rise and Fall of Reformation Print Centres', Alexander S. Wilkinson ve Graeme J. Kemp (ed.), *Negotiating Conflict and Controversy in the Early Modern Book World* (Leiden: Brill, 2019), s. 13–37.

Wright, C. E., 'The dispersal of the monastic libraries and the beginnings of Anglo-Saxon studies: Matthew Parker and his circle', *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, 1 (1951), s. 208–37.

Wright, C. E., 'The dispersal of the Libraries in the Sixteenth Century', Francis Wormald ve C. E. Wright (ed.), *The English Library before 1700* (London: Athlone Press, 1958), s. 148–75.

7. Profesyoneller

Blair, Ann, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age* (London ve New Haven: Yale University Press, 2010).

Bosman-Jelgersma, Henriëtte A., 'De inventaris van een Leidse apotheek uit het jaar 1587', *Leids Jaarboekje*, 86 (1994), s. 51–68.

Collins, Brenda, 'Family Networks and Social Connections in the Survival of a Seventeenth-century Library Collection', *Library & Information History*, 33 (2017), s. 123–42.

Davenport, Geoffrey, et al (ed.), *The Royal College of Physicians and its Collections* (London: James & James, 2001).

Delsaerdt, Pierre, *Suam quisque bibliothecam. Boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense universiteit, 16de – 18deeeuw* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2001).

Duroselle-Melish, Caroline ve David A. Lines, 'The Library of Ulisse Aldrovandi (†1605): Acquiring and Organizing Books in Sixteenth-century Bologna', *The Library*, 7th series, 16 (2015), s. 134–61.

Evans, R. J. W. ve Alexander Marr (ed.), *Curiosity and Wonder from the Renaissance to the Enlightenment* (Aldershot: Ashgate, 2006).

Fehrenbach, R. J. ve E. S. Leedham-Green, *Private Libraries in Renaissance England: A Collection and Catalogue of Tudor and Early Stuart Book-lists* 9 cilt (Binghamton, NY: Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1992–).

Finkelstein, Andrea, 'Gerard de Malynes and Edward Misselden: The Learned Library of the Seventeenth-century Merchant', *Book History*, 3 (2000), s. 1–20.

Furrer, Norbert, *Des Burgers Bibliothek. Personliche Buchbestände in der stadt Bern des 17. Jahrhunderts* (Zurich: Chronos Verlag, 2018).

Grendler, Marcella, 'A Greek collection in Padua: the library of Gian Vincenzo Pinelli (1535–1601)', *Renaissance Quarterly*, 33 (1980), s. 386–416.

Grendler, Marcella, 'Book Collecting in Counter-Reformation Italy: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535–1601)', *Journal of Library History*, 16 (1981), s. 144–51.

Harrison, John ve Peter Laslett, *The Library of John Locke*, 2. baskı (Oxford: Clarendon Press, 1971).

Hellinga, Lotte, 'Book Auctions in the Fifteenth Century', Lotte Hellinga, *Incunabula in Transit: People and Trade* (Leiden: Brill, 2018), s. 6–19.

Hobson, Anthony, 'A sale by candle in 1608', *The Library*, 5th series, 26 (1971), s. 215–33.

Lankhorst, Otto, 'Dutch auctions in the seventeenth and eighteenth centuries', Robin Myers, Michael Harris ve Giles Mandelbrote (ed.), *Under the Hammer: Book Auctions since the Seventeenth Century* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2001), s. 65–87.

Leedham-Green, E. S., *Books in Cambridge Inventories: Book Lists from Vice-Chancellor's Court Probate Inventories in the Tudor and Stuart Periods*, 2 cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

Leu, Urs B., Raffael Keller ve Sandra Weidmann, *Conrad Gessner's Private Library* (Leiden: Brill, 2008).

Leu, Urs B. ve Sandra Weidmann, *Huldrych Zwingli's Private Library* (Leiden: Brill, 2019).

Martin, Henri-Jean, *The French Book: Religion, Absolutism and Readership* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996).

Niedzwiedz, Jakub, 'The use of books in 16th-century Vilnius', *Terminus*, 15 (2013), s. 167–84.

Nuovo, Angela, 'Gian Vincenzo Pinelli's collection of catalogues of private libraries in sixteenth-century Europe', *Gutenberg Jahrbuch* (2007), s. 129–44.

Nuovo, Angela, 'The Creation and Dispersal of the Library of Gian Vincenzo Pinelli', Giles Mandelbrote vd. (ed.), *Books on the Move: Tracking Copies through Collections and the Book Trade* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2007), s. 39–68.

Nuovo, Angela, 'Private Libraries in Sixteenth-century Italy', Bettina Wagner ve Marcia Reed (ed.), *Early Printed Books as Material Objects* (Berlin ve New York: De Gruyter Saur, 2010), s. 231–42.

Pearson, David, 'Patterns of Book Ownership in Late Seventeenth-century England', *The Library*, 11 (2010), s. 139–67.

Pettegree, Andrew ve Arthur der Weduwen, *The Bookshop of the World: Making and Trading Books in the Dutch Golden Age* (London ve New Haven: Yale University Press, 2019).

Pirozynski, Jan, 'Royal Book Collections in Poland during the Renaissance', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 21–32.

Pollard, Graham ve Albert Ehrman, *The Distribution of Books by Catalogue from the Invention of Printing to AD 1800* (Cambridge: Roxburghe Club, 1965).

Purcell, Mark, *The Country House Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2017).

Reid, Peter H., 'Patriots and Rogues: Some Scottish Lairds and Their Libraries', *Library & Information History*, 35 (2019), s. 1–20.

Selm, Bert van, 'The introduction of the printed book auction catalogue', *Quaerendo*, 15 (1985), s. 16–53, 115–49.

Sibbald, John A., 'The *Heinsiana* – almost a seventeenth-century universal short title catalogue', Malcolm Walsby ve Natasha Constantinidou (ed.), *Documenting the Early Modern Book World: Inventories and Catalogues in Manuscript and Print* (Leiden: Brill, 2013), s. 141–59.

Strickland, Forrest C., 'The Devotion of Collecting: Ministers and the Culture of Print in the Seventeenth-century Dutch Republic' (PhD thesis, University of St Andrews, 2019).

Weduwen, Arthur der ve Andrew Pettegree, *The Dutch Republic and the Birth of Modern Advertising* (Leiden: Brill, 2020).

Weduwen, Arthur der ve Andrew Pettegree, *News, Business and Public Information: Advertisements and Announcements in Dutch and Flemish Newspapers, 1620–1675* (Leiden: Brill, 2020).

8. Boş Kitaplar ve Çer Çöp

Adams, R. J., 'Building a Library without Walls: the Early Years of the Bodleian Library', A. Bautz ve I. Gregory (ed.), *Libraries, Books, and Collectors of Texts, 1600–1900* (London: Routledge, 2018).

Beddard, R. A., 'The Official Inauguration of the Bodleian Library on 8 November 1602', *The Library*, 3 (2002), s. 255–83.

Berkvens-Stevelinck, Christiane, *Magna Commoditas: Leiden University's Great Asset* (Leiden: Leiden University Press, 2012).

Clapinson, Mary, 'The Bodleian Library and its Readers, 1602–1652', *Bodleian Library Record*, 19 (2006), s. 30–46.

Clapinson, Mary, *A Brief History of the Bodleian Library* (Oxford: Bodleian Library, 2015).

Clement, Richard W., 'Librarianship and Polemics: the career of Thomas James (1572–1629)', *Library & Culture*, 26 (1991), s. 269–82.

Coppens, Chris, 'Auspicia bibliothecae: donators at the foundation of the Central Library in Louvain (1636–9)', *Quaerendo*, 34 (2004), s. 169–210.

Coppens, Chris, Mark Derez ve Jan Roegiers, *Leuven University Library, 1425–2000* (Leuven: Leuven University Press, 2005).

Finlayson, C. P. ve S. M. Simpson, 'The History of the Library, 1580–1710', Jean R. Guild ve Alexander Law (ed.), *Edinburgh University Library, 1580–1980: A Collection of Historical Essays* (Edinburgh: Edinburgh University Library, 1982), s. 45–7.

Fox, Peter (ed.), *Cambridge University Library: The Great Collections* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

Frost, Carolyn O., 'The Bodleian Catalogs of 1674 and 1738: An Examination in the Light of Modern Cataloging Theory', *Library Quarterly*, 46 (1976), s. 248–70.

Gilboy, Elaine, 'Les exemplaires interfoliés du catalogue de la Bodléienne', Frédéric Barbier, Thierry Dubois ve Yann Sordet (ed.), *De l'argile au nuage, une archéologie des catalogues* (Paris: Éditions des Cendres, 2015), s. 274–80.

Hamilton, Tom, *Pierre de l'Estoile and his World in the Wars of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

Hampshire, Gwen, *The Bodleian Library Account Book, 1613–1646* (Oxford: Oxford Bibliographical Society, 1983).

Harrison, John ve Peter Laslett, *The Library of John Locke*, 2. baskı (Oxford: Clarendon Press, 1971).

Hendrickson, Thomas, *Ancient Libraries and Renaissance Humanism: The 'De Bibliothecis' of Justus Lipsius* (Leiden: Brill, 2017).

Hulshoff Pol, E., 'What about the library? Travellers' comments on the Leiden Library in the 17th and 18th centuries', *Quaerendo*, 5 (1975), s. 39–51.

Kiessling, Nicolas K., *The Library of Anthony Wood* (Oxford: Oxford Bibliographical Society, 2002).

Komorowski, Manfred, 'Bibliotheken', Ulrich Rasche (ed.), *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2011), s. 55–81.

Lankhorst, O. S., 'De Bibliotheek van de Gelderse Academie te Harderwijk – thans te Deventer', J. A. H. Bots vd. (ed.), *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648–1811)* (Hilversum: Verloren, 2000), s. 95–118.

Loveman, Kate, *Samuel Pepys and his Books: Reading, Newsgathering and Sociability, 1660–1703* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Lunsingh-Scheurleer, Th.H. vd. (ed.), *Leiden University in the Seventeenth Century: An Exchange of Learning* (Leiden: Universitaire Pers Leiden, 1975).

Miert, Dirk van, *Humanism in an Age of Science: The Amsterdam Athenaeum in the Golden Age, 1632–1704* (Leiden: Brill, 2009).

Minter, Catherine J., 'John Dury's Reformed Librarie-Keeper: Information and its Intellectual Contexts in Seventeenth-century England', *Library & Information History*, 31 (2015), s. 18–34.

Nowak, Maria J., 'The History of the Jagiellonian Library', *Libraries & Culture*, 32 (1997), s. 94–106.

Oates, J. C. T., *Cambridge University Library: A History from the Beginnings to the Copyright Act of Queen Anne* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

Pettegree, Andrew (ed.), *Broadsheets: Single-Sheet Publishing in the First Age of Print* (Leiden: Brill, 2017).

Pettegree, Andrew, 'The Dutch Baltic: The Dutch book trade and the Building of Libraries in the Baltic and Central Europe during the Dutch Golden Age', Arthur der Weduwen, Andrew Pettegree ve Graeme Kemp (ed.), *Book Trade Catalogues in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2021), s. 286–316.

Philip, Ian, *The Bodleian Library in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Oxford: Clarendon Press, 1983).

Raabe, Paul, 'Bibliothekskataloge als buchgeschichtliche Quellen. Bermerkungen über gedruckte kataloge öffentlicher Bibliotheken in der frühen Neuzeit', Reinhard Wittmann (ed.), *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1984), s. 275–97.

Simoni, Anna E. C., 'The librarian's *cri de coeur*: rules for readers (1711)', *Quaerendo*, 32 (2002), s. 199–203.

Sluis, Jacob van, *The Library of Franeker University in Context, 1585–1843* (Leiden: Brill, 2020).

Tering, Arvo, 'The Tartu University Library and Its Use at the End of the Seventeenth and the Beginning of the Eighteenth Century', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 44–54.

Tomalin, Claire, *Samuel Pepys: The Unequalled Self* (London: Viking, 2002).

Vallinkoski, J., *The History of the University Library at Turku. I, 1640–1722* (Helsinki: University Library at Helsinki, 1948).

9. Misyonerlik Sahaları

Amory, Hugh ve David D. Hall, *A History of the Book in America. I; The Colonial Book in the Atlantic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Bangs, Jeremy Dupertuis, *Plymouth Colony's Private Libraries* (Leiden: American Pilgrim Museum, 2016).

Begheyn, Paul, *Jesuit Books in the Dutch Republic and its Generality Lands, 1567–1773* (Leiden: Brill, 2014).

Bepler, Jill, 'Vicissitudo Temporum: Some Sidelights on Book Collecting in the Thirty Years' War', *Sixteenth Century Journal*, 32 (2001), s. 953–68.

Bond, W. H. ve Hugh Amory, *The Printed Catalogues of the Harvard College Library, 1723–1790* (Boston, MA: Colonial Society of Massachusetts, 1996).

Bordsen, Alice L., 'Scottish Attitudes Reflected in the Library History of North Carolina', *Libraries & Culture*, 27 (1992), s. 121–42.

Braziuniene, Alma, 'Bibliotheca Sapiehana as a mirror of European culture of the Grand Duchy of Lithuania', Ausra Rinkunaite (ed.), *Bibliotheca Sapiehana. Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys katalogas* (Vilnius: Lietuviu literaturos ir tautosakos institutas, 2010), s. vii–xliii.

Calvo, Hortensia, 'The Politics of Print: the historiography of the book in early Spanish America', *Book History*, 6 (2003), s. 277–305.

Connolly, Brendan, 'Jesuit Library Beginnings', *Library Quarterly*, 30 (1960), s. 243–52.

Cressy, David, 'Books as Totems in Seventeenth-century England and New England', *Journal of Library History*, 21 (1986), s. 92–106.

Diehl, Katharine Smith, *Printers and Printing in the East Indies to 1850. I. Batavia* (New Rochelle, NY: Aristide D. Cararzas, 1990).

Dijkgraaf, Hendrik, *The Library of a Jesuit Community at Holbeck, Nottinghamshire (1679)* (Cambridge: LP Publications, 2003).

Farrell, Allan P., *The Jesuit Code of Liberal Education* (Milwaukee, WI: Bruce, 1939).

Ferch, David L., '"Good Books are a Very Great Mercy to the World": Persecution, Private Libraries ve the Printed Word in the Early Development of the Dissenting Academies, 1663–1730', *Journal of Library History*, 21 (1986), s. 350–61.

Finlayson, C. P. ve S. M. Simpson, 'The History of the Library, 1580–1710', Jean R. Guild ve Alexander Law (ed.), *Edinburgh University Library, 1580–1980: A Collection of Historical Essays* (Edinburgh: Edinburgh University Library, 1982), s. 43–54.

Groesen, Michiel van, 'The Printed Book in the Dutch Atlantic World', Michiel van Groesen, *Imagining the Americas in Print: Books, Maps and Encounters in the Atlantic World* (Leiden: Brill, 2019), s. 164–80.

Grover, Mark L., 'The Book and the Conquest: Jesuit Libraries in Colonial Brazil', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 266–83.

Guibovich, Pedro, 'The Printing Press in Colonial Peru: Production Process and Literary Categories in Lima, 1584–1699', *Colonial Latin American Historical Review*, 10 (2001), s. 167–88.

Hampe-Martínez, Teodoro, 'The Diffusion of Books and Ideas in Colonial Peru: A Study of Private Libraries in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', *The Hispanic American Historical Review*, 73 (1993), s. 211–33.

Hannesdottir, Sigrun Klara, 'Books and Reading in Iceland in a Historical Perspective', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 13–21.

Harris, Rendel ve Stephen K. Jones, *The Pilgrim Press: A Bibliographical and Historical Memorial of the Books Printed at Leyden by the Pilgrim Fathers* (Nieuwkoop: De Graaf, 1987).

Johnson, Julie Greer, *The Book in the Americas: The Role of Books and Printing in the Development of Culture and Society in Colonial Latin America* (Providence, RI: John Carter Brown Library, 1988).

Kraus, Joe W., 'Private Libraries in Colonial America', *Journal of Library History*, 9 (1974), s. 31–53.

Mena, Magdalena Chocano, 'Colonial Printing and Metropolitan Books: Printed Texts and the Shaping of Scholarly Culture in New Spain, 1539–1700', *Colonial Latin American Historical Review*, 6 (1997), s. 69–90.

Molin, Emma Hagström, 'The Materiality of War Booty Books: The Case of Strängnäs Cathedral Library', Anna Källén (ed.), *Making Cultural History: New Perspectives on Western Heritage* (Lund: Nordic Academic Press, 2013), s. 131–40.

Molin, Emma Hagström, 'To Place in a Chest: On the Cultural Looting of Gustavus Adolphus and the Creation of Uppsala University Library in the Seventeenth Century', *Barok*, 44 (2016), s. 135–48.

Molin, Emma Hagström, 'Spoils of Knowledge: Looted Books in Uppsala University Library in the Seventeenth Century', Gerhild Williams vd. (ed.), *Rethinking Europe: War and Peace in the Early Modern German Lands* (Leiden: Brill, 2019).

Morrison, Ian, 'The History of the Book in Australia', Michael F. Suarez ve H. R. Woudhuysen (ed.), *The Oxford Companion to the Book* (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 394–402.

Oldenhof, H., 'Bibliotheek Jezuïetenstatie Leeuwarden', Jacob van Sluis (ed.), *PBF. De Provinsjale Biblioteek fan Fryslân, 150 jaar geschiedenis in collecties* (Leeuwarden: Tresoar, 2002), s. 75–80.

Pirozynski, Jan, 'Royal Book Collections in Poland during the Renaissance', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 21–32.

Rodriguez-Buckingham, Antonio, 'Monastic Libraries and Early Printing in Sixteenth-century Spanish America', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 33–56.

Shera, J. H., *Foundations of the Public Library: The Origins of the Public Library Movement in New England 1629–1855* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1949).

Thomas, Hannah, '"Books Which are Necessary for Them": Reconstructing a Jesuit Missionary Library in Wales and the English Borderlands, ca. 1600–1679', Teresa Bela vd. (ed.), *Publishing Subversive Texts in Elizabethan England and the Polish-Lithuanian Commonwealth* (Leiden: Brill, 2016), s. 110–28.

Trypucko, Josef, *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala* (3 cilt, Uppsala: Universitetsbibliotek, 2007).

Wilkie, Everett C., '"Une Bibliothèque Bien Fournie": The Earliest Known Caribbean Library', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 171–93.

Woodbridge, Hensley C. ve Lawrence S. Thompson, *Printing in Colonial Spanish America* (Troy, NY: Whitson, 1976).

Wright, Louis B., 'The purposeful reading of our Colonial Ancestors', *ELH*, 4 (1937), s. 85–111.

10. Tavan Arasında Kitaplar

Biemans, Jos A. A. M., *Boeken voor de geleerde burgerij. De stadsbibliotheek van Amsterdam tot 1632* (Nijmegen: Vantilt, 2019).

Blatchly, John, *The Town Library of Ipswich, Provided for the Use of the Town Preachers in 1599: A History and Catalogue* (Woodbridge: Boydell, 1989).

Comerford, Kathleen M., 'What Did Early Modern Priests Read? The Library of the Seminary of Fiesole, 1646–1721', *Libraries & Culture*, 34 (1999), s. 203–21.

Dondi, Christina ve Maria Alessandra Panzanelli Fratoni, 'Researching the Origin of Perugia's Public Library (1582/1623) before and after *Material Evidence in Incunabula*', *Quaerendo*, 46 (2016), s. 129–50.

Fitch, John vd., *Suffolk Parochial Libraries: A Catalogue* (London: Mansell, 1977).

Fontaine Verwey, Herman de la, 'The City Library of Amsterdam in the Nieuwe Kerk, 1578–1632', *Quaerendo*, 14 (1984), s. 163–205.

Glenn, John ve David Walsh, *Catalogue of the Francis Trigge Chained Library, St Wulfram's Church, Grantham* (Cambridge: Brewer, 1988).

Gray, Sarah ve Chris Baggs, 'The English Parish Library: A Celebration of Diversity', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 414–33.

Houlette, William D., 'Parish Libraries and the Work of the Reverend Thomas Bray', *Library Quarterly*, 4 (1934), s. 588–609.

Kaufman, Paul, 'Innerpeffray: Reading for all the People', Paul Kaufman, *Libraries and Their Users* (London: Library Association, 1969).

Kelly, Thomas, *Early Public Libraries: A History of Public Libraries in Great Britain before 1850* (London: Library Association, 1966).

Klein, J. W. E., *Geen vrouwen ofte kinderen, maer alleenlijk eerbare luijden. 400 jaar Goudse librije, 1594–1994* (Delft: Eburon, 1994).

Landolt, Elisabeth, *Kabinettstücke der Amerbach im Historischen Museum Basel* (Basel: Historisches Museum, 1984).

Laugher, Charles T., *Thomas Bray's Grand Design: Libraries of the Church of England in America, 1695–1785* (Chicago, IL: American Library Association, 1973).

Leerintveld, Ad ve Jan Bedaux (ed.), *Historische Stadsbibliotheken in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers, 2016).

Manley, Keith, 'They Never Expected the Spanish Inquisition! James Kirkwood and Scottish Parochial Libraries', Caroline Archer ve Lisa Peters (ed.), *Religion and the Book Trade* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 2015), s. 83–98.

McCulloch, Samuel Clyde, 'Dr. Thomas Bray's Commissary Work in London, 1696–1699', *William and Mary Quarterly*, 2 (1945), s. 333–48.

Morgan, P., 'A 16th century Warwickshire Library: A Problem of Provenance', *Book Collector*, 22 (1973), s. 337–55.

Mourits, Esther, *Een kamer gevuld met de mooiste boeken: De bibliotheek van Johannes Thysius (1622–1653)* (Nijmegen: Vantilt, 2016).

Murison, W. J., *The Public Library: Its Origins, Purpose, and Significance*, 3. baskı (London: Clive Bingley, 1988).

Petchey, W. J., *The Intentions of Thomas Plume* (Maldon: Trustees of the Plume Library, 2004).

Renting, A. D. ve J. T. C. Renting-Kuijpers, *Catalogus Librije Zutphen, de kettingbibliotheek van de Walburgiskerk* (Groningen: Philip Elchers, 2008).

Roberts, Dunstan, 'The Chained Parish Library of Chirbury, with Reference to Herbert Family Provenances', *The Library*, 7th series, 19 (2018), s. 469–83.

Scheidegger, Christian, 'Buchgeschenke, Patronage und protestantische Allianzen: Die Stadtbibliothek Zürich und ihre Donatoren im 17. Jahrhundert', *Zwingliana*, 44 (2017), s. 463–99.

Schrijver, Emile ve Heide Warncke, *Ets Haim. The oldest Jewish library in the world* (Zutphen: Walburg Pers, 2018).

Sevens, Theodoor, 'Bibliotheken uit vroeger tijd. I: Eene openbare Bibliotheek te Kortrijk in de 16e eeuw', *Tijdschrift voor Boek-en Bibliotheekwezen*, 1 (1903), s. 196–8.

Steiner, Bernard C., 'Rev Thomas Bray and his American Libraries', *American Historical Review*, 2 (1896), s. 58–75.

Stier-Meinhof, Renate, 'Die Geschichte der Bibliothek der St. Katharinenkirche in der Neuen Stadt Salzwedel', Uwe Czubatynski, Adolf Laminski ve Konrad von Rabenau (ed.), *Kirckenbibliotheken als Forschungsaufgabe* (Neustadt an der Aisch: Verlag Degener, 1992), s. 47–68.

Stüben, Joachim ve Falk Eisermann (ed.), *Rundblicke: Kirchenbibliotheken und Reformation im kulturellen Kontext* (Schwerin: Thomas Helms Verlag, 2019).

Yeo, Matthew, *The Acquisition of Books by Chetham's Library, 1655–1700* (Leiden: Brill, 2011).

Zauer, Christine, 'Reformation der Bücher: Die Gründung der Stadbibliothek als Folge des Anschlusses Nürnbergs an die neue Glaubenslehre', *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 104 (2017), s. 101–36.

Zepf, Robert (ed.), *Historische Kirchenbibliotheken in Mecklenburg-Vorpommern* (Rostock: Universitätsbibliothek Rostock, 2019).

11. Büyük Adamlar, Büyük Hatalar

Achilles, Rolf, 'Baroque Monastic Library Architecture', *Journal of Library History*, 11 (1976), s. 249–55.

Barbier, Frédéric, Istvan Monok ve Andrea De Pasquale (ed.), *Bibliothèques décors (XVIIe–XIXe siècle)* (Paris: Éditions des Cendres, 2016).

Bultmann Lemke, Antje, 'Gabriel Naudé and the Ideal Library', *Syracuse University Library Associates Courier*, 26 (1991), s. 27–44.

Clarke, Jack A., 'Gabriel Naudé and the Foundations of the Scholarly Library', *Library Quarterly*, 39 (1969), s. 331–43.

Clarke, Jack A., *Gabriel Naudé, 1600–1653* (Hamden, CT: Archon Books, 1970).

Davis, Margaret Daly, 'Giovan Pietro Bellori and the *Nota delli musei, librerie, galerie, et ornamenti di statue e pitture ne' palazzi, nelle case, e ne' giardini di Roma* (1664): Modern libraries and ancient painting in Seicento Rome', *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 68 (2005), s. 191–233.

Delaforce, Angela, *The Lost Library of the King of Portugal* (London: Ad Ilissvm, 2019).

Fontaine Verwey, Herman de la, 'Adriaan Pauw en zijn bibliotheek', Herman de la Fontaine Verwey, *Uit de Wereld van het Boek*, IV ('t Goy: HES, 1997), s. 183–96.

Garberson, Eric, *Eighteenth-century Monastic Libraries in Southern Germany and Austria: Architecture and Decorations* (Baden-Baden: Valentin Koerner, 1998).

Jay, Emma, 'Queen Caroline's Library and its European Contexts', *Book History*, 9 (2006), s. 31–55.

Jolly, Claude (ed.), *Histoire des bibliothèques françaises, II: Les bibliothèques sous l'Ancien Régime, 1530–1789* (Paris: Electre, 2008).

Keblusek, Marika, 'Books at the Stadholder's Court', Marika Keblusek ve Jori Zijlmans (ed.), *Princely Display: The Court of Frederik Hendrik of Orange and Amalia van Solms* (The Hague: Historical Museum, 1997), s. 143–60.

Lawrance, Jeremy, Oliver Noble Wood ve Jeremy Roe (ed.), *Poder y saber. Bibliotecas y bibliofilia en la época del conde-duque de Olivares* (Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica, 2011).

Lindorfer, Bianca, 'Aristocratic Book Consumption in the Seventeenth Century: Austrian Aristocratic Book Collectors and the Role of Noble Networks in the Circulation of Books from Spain to Austria', Natalia Maillard Álvarez (ed.), *Books in the Catholic World during the Early Modern Period* (Leiden: Brill, 2014), s. 145–70.

Masson, André, *Le Décor des Bibliothèques du Moyen Age à la Révolution* (Geneva ve Paris: Droz, 1972).

Minter, Catherine J., 'John Dury's Reformed Librarie-Keeper: Information and its Intellectual Contexts in Seventeenth-century England', *Library & Information History*, 31 (2015), s. 18–34.

Molino, Paola, *L'impero di carta. Storia di una biblioteca e di un bibliotecario (Vienna, 1575–1608)* (Rome: Viella, 2017).

Montgomery, John Warwick, *A Seventeenth-Century View of European Libraries: Lomeier's De Bibliothecis, Chapter X* (Berkeley, CA: University of California Press, 1962).

Montgomery, John Warwick, *The Libraries of France at the Ascendency of Mazarin: Louis Jacob's Traicté des plus belles Bibliothèques* (Bonn: Verlag für Kultur und Wissenschaft, 2015).

Naudé, Gabriel, *Advice on Establishing a Library*, ed. Archer Taylor (Berkeley, CA: University of California Press, 1950).

Nelles, Paul, *The Public Library and Late Humanist Scholarship in Early Modern Europe: Antiquarianism and Encyclopaedism* (Ann Arbor, MI: University Microfilms, 1994).

Pirozynski, Jan, 'Royal Book Collections in Poland during the Renaissance', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 21–32.

Rietbergen, Peter J. A. N., 'Founding a University Library: Pope Alexander VII (1655–1667) and the Alessandrina', *Journal of Library History*, 22 (1987), s. 190–205.

Rietbergen, Peter, 'Lucas Holste (1596–1661), Scholar and Librarian, or: the Power of Books and Libraries', Peter Rietbergen, *Power and Religion in Baroque Rome: Barberini Cultural Politics* (Leiden: Brill, 2006), s. 256–95.

Rovelstad, Mathilde V., 'Claude Clement's Pictorial Catalog: A Seventeenth-century Proposal for Physical Access and Literature Evaluation', *Library Quarterly*, 61 (1991), s. 174–87.

Rovelstad, Mathilde V., 'Two Seventeenth-century Library Handbooks, Two Different Library Theories', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 540–56.

Saunders, E. Stewart, 'Politics and Scholarship in Seventeenth-century France: The Library of Nicolas Fouquet and the College Royal', *Journal of Library History*, 20 (1985), s. 1–24.

Saunders, E. Stewart, 'Public Administration and the Library of Jean-Baptiste Colbert', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 283–300.

Schmidt-Glintzer, Helwig (ed.), *A Treasure House of Books: The Library of Duke August of Brunswick-Wolfenbüttel* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1998).

Soll, Jacob, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2009).

Sordet, Yann, 'Reconstructing Mazarin's Library / Libraries in Time and Space', *Quaerendo*, 46 (2016), s. 151–64.

Thiec, Guy le, 'Dialoguer avec des hommes illustres. Le rôle des portraits dans les décors de bibliothèques (fin XVe – début XVIIe siècle)', *Revue française d'histoire du livre*, 130 (2009), s. 7–52.

Weston, Giulia Martina, 'Universal Knowledge and Self-Fashioning. Cardinal Bernardino Spada's Collection of Books', Annika Bautz ve James Gregory (ed.), *Libraries, Books, and Collectors of Texts, 1600–1900* (New York ve Abingdon: Routledge, 2018), s. 28–47.

12. Antikacılar

Balsem, Astrid C., 'Collecting the Ultimate Scholar's Library: the Bibliotheca Vossiana', Eric Jorink ve Dirk van Miert (ed.), *Isaac Vossius (1618–1689) between Science and Scholarship* (Leiden: Brill, 2012), s. 281–309.

Bellingradt, Daniel, 'Book Lotteries as Sale Events for Slow-Sellers: the Case of Amsterdam in the Late Eighteenth Century', Shanti Graheli (ed.), *Buying and Selling: The Business of Books in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2019), s. 154–77.

Berkvens-Stevelinck, Christiane, '"Rarus, rarior, rarissimus" ou de la qualification exagérée des livres dans les catalogues de vente', J. van Borm ve L. Simons (ed.), *Het oude en het nieuwe boek: De oude en de nieuwe bibliotheek* (Kapellen: DNB/Pelckmans, 1988), s. 235–40.

Berkvens-Stevelinck, Christiane, *Magna Commoditas: Leiden University's Great Asset* (Leiden: Leiden University Press, 2012).

Blok, F. F., *Isaac Vossius and his Circle: His Life until his Farewell to Queen Christina of Sweden 1618–1655* (Groningen: Egbert Forsten, 2000).

Buchmayr, Friedrich, 'Secularization and Monastic Libraries in Austria', James Raven (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (Basingstoke: Palgrave, 2004), s. 145–62.

Davies, David W., *The World of the Elzeviers* (Leiden: Nijhoff, 1954).

Dibdin, Thomas Frognall, *The Bibliomania or Book-Madness* (Richmond: Tiger of the Stripe, 2007).

Fontaine Verwey, Herman de la, 'The history of the Amsterdam Caesar codex', *Quaerendo*, 9 (1979), s. 179–207.

Fontaine Verwey, Herman de la, 'Grolier-banden in Nederland', Herman de la Fontaine Verwey, *Uit de Wereld van het Boek*, IV ('t Goy: HES, 1997), s. 155–82.

Fontaine Verwey, Herman de la, 'Pieter van Damme, de eerste Nederlandse antiquaar', Herman de la Fontaine Verwey, *Uit de Wereld van het Boek*, IV ('t Goy: HES, 1997), s. 197–220.

Gatch, Milton M., 'John Bagford, bookseller and antiquary', *British Library Journal*, 12 (1986), s. 150–171.

Harmsen, Theodor, *Antiquarianism in the Augustan Age: Thomas Herne, 1678–1735* (Bern: Peter Lang, 2000).

Hartz, S. L., *The Elseviers and their contemporaries: an illustrated commentary* (Amsterdam: Elsevier, 1955).

Heel, Jos van, 'Gisbertus Voetius on the Necessity of Locating, Collecting and Preserving Early Printed Books', *Quaerendo*, 39 (2009), s. 45–56.

Hellinga, Lotte, *Caxton in Focus: The Beginnings of Printing in England* (London: British Library, 1982).

Hellinga, Lotte, *Incunabula in Transit: People and Trade* (Leiden: Brill, 2018).

Hobson, Anthony, 'Appropriations from foreign libraries during the French Revolution and Empire', *Bulletin du bibliophile*, 2 (1989), s. 255–72.

Husbands, Shayne, 'The Roxburghe Club: Consumption, Obsession and the Passion for Print', Emma Cayley ve Susan Powell (ed.), *Manuscripts and Printed Books in Europe, 1350–1550: Packaging, Presentation and Consumption* (Liverpool: Liverpool University Press, 2013), s. 120–32.

Husbands, Shayne, *The Early Roxburghe Club, 1812–1835: Book Club Pioneers and the Advancement of English Literature* (London: Anthem Press, 2017).

Jensen, Kristian, *Revolution and the Antiquarian Book* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

Korsten, Frans, 'The Elzeviers and England', Lotte Hellinga vd. (ed.), *The Bookshop of the World: The Role of the Low Countries in the Book-Trade, 1473–1941* ('t Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2001), s. 131–43.

Kraye, Jill ve Paolo Sachet (ed.), *The Afterlife of Aldus: Posthumous Fame, Collectors and the Book Trade* (London: Warburg Institute, 2018).

Lankhorst, Otto, 'Dutch auctions in the seventeenth and eighteenth centuries', Robin Myers, Michael Harris ve Giles Mandelbrote (ed.), *Under the Hammer: Book Auctions since the Seventeenth Century* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2001), s. 65–87.

Maclean, Ian, *Episodes in the Life of the Early Modern Learned Book* (Leiden: Brill, 2020).

McKitterick, David, *The Invention of Rare Books: Private Interest and Public Memory, 1600–1840* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).

Morrison, Stuart, 'Records of a Bibliophile: the catalogues of Consul Joseph Smith and Some Aspects of his Collecting', *The Book Collector*, 43 (1994), s. 27–58.

O'Dwyer, E. J., *Thomas Frognall Dibdin: Bibliographer and Bibliomaniac Extraordinary, 1776–1847* (Pinner: Private Libraries Association, 1967).

Pettegree, Andrew, 'Rare Books and Revolutionaries: The French Bibliothèques Municipales', Andrew Pettegree, *The French Book and the European Book World* (Leiden: Brill, 2007), s. 1–16.

Potten, Edward, 'Beyond Bibliophilia: Contextualizing Private Libraries in the Nineteenth Century', *Library & Information History*, 31 (2015), s. 73–94.

Purcell, Mark, *The Country House Library* (London ve New Haven: Yale University Press, 2017).

Ramsay, Nigel, 'English Book Collectors and the Salerooms in the Eighteenth Century', Robin Myers, Michael Harris ve Giles Mandelbrote (ed.), *Under the Hammer: Book Auctions since the Seventeenth Century* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2001), s. 89–110.

Riberette, Pierre, *Les Bibliothèques Françaises pendant la Révolution (1789–1795)* (Paris: Bibliothèque Nationale, 1970).

Ricci, Seymour de, *The Book Collector's Guide* (Philadelphia ve New York: Rosenbach, 1921).

Ricci, Seymour de, *English Collectors of Books and Manuscripts, 1530–1930* (New York: Burt Franklin, 1969).

Swift, Katherine, 'Poggio's Quintilian and the Fate of the Sunderland Manuscripts', *Quaerendo*, 13 (1983), s. 224–38.

Swift, Katherine, 'Dutch Penetration of the London market for books, c.1690–1730', C. Berkvens-Stevelinck vd. (ed.), *Le Magasin de l'Univers: The Dutch Republic as the Centre of the European Book Trade* (Leiden: Brill, 1992), s. 265–79.

West, Susie, 'An architectural typology for the early modern country house library 1660–1720', *The Library*, 7th series, 14 (2013), s. 441–64.

Williams, Kelsey Jackson, *The Antiquary: John Aubrey's Historical Scholarship* (Oxford: Oxford University Press, 2016).

13. Düzenli Zihinler

Abbas, Hyder, '"A fund of entertaining and useful information": Coffee Houses, Early Public Libraries, and the Print Trade in Eighteenth-century Dublin', *Library & Information History*, 30 (2014), s. 41–61.

Allan, David, 'Provincial Readers and Book Culture in the Scottish Enlightenment: The Perth Library, 1784–c.1800', *The Library*, 3 (2002), s. 367–89.

Allan, David, *A Nation of Readers: The Lending Library in Georgian England* (London: British Library, 2008).

Allen, James Smith, 'The "Cabinets de Lecture" in Paris, 1800–1850', *Journal of Library History*, 16 (1981), s. 199–209.

Altick, Richard D., *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1957; 2. baskı, Columbus, OH: Ohio State University Press, 1998).

Baenen, Michael A., 'A Great and Natural Enemy of Democracy? Politics and Culture in the Antebellum Portsmouth Athenaeum', Thomas Augst ve Kenneth Carpenter (ed.), *Institutions of Reading: The Social Life of Libraries in the United States* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2007), s. 73–98.

Carpenter, Kenneth E., 'Libraries', Robert A. Gross ve Mary Kelley (ed.), *History of the Book in America*, 2 (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2010), s. 273–85.

Coulton, Richard, Matthew Mauger ve Christopher Reid, *Stealing Books in Eighteenth-century London* (London: Palgrave Macmillan, 2016).

Coustillas, Pierre (ed.), *George Moore, Literature at Nurse: A Polemic on Victorian Censorship* (Brighton: EER, 2017).

Ellis, Markman, 'Coffee-House Libraries in Mid-Eighteenth-century London', *The Library*, 7th series, 10 (2009), s. 3–40.

Erickson, Lee, 'The Economy of Novel Reading: Jane Austen and the Circulating Library', *Studies in English Literature, 1500–1900*, 30 (1990), s. 573–90.

Falconer, Graham, 'New light on the Bibliothèque Cardinal', *Nineteenth-century French Studies*, 41 (2013), s. 292–304.

Fergus, Jan, 'Eighteenth-century Readers in Provincial England: The Customers of Samuel Clay's Circulating Library and Bookshop in Warwick, 1770–72', *Papers of the Bibliographical Society of America*, 78 (1984), s. 155–213.

Fergus, Jan, *Provincial Readers in Eighteenth-century England* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

Furlong, Jennifer, 'Libraries, Booksellers, and Readers: Changing Tastes at the New York Society Library in the Long Eighteenth Century', *Library & Information History*, 31 (2015), s. 198–212.

Furrer, Norbert, *Des Burgers Buch. Stadtberner Privatbibliotheken im 18. Jahrhundert* (Zurich: Chronos Verlag, 2012).

Glynn, Tom, 'The New York Society Library: Books, Authority, and Publics in Colonial and Early Republican New York', *Libraries & Culture*, 40 (2005), s. 493–529.

Gosnell, Charles F. ve Géza Schütz, 'Goethe the Librarian', *Library Quarterly*, 2 (1932), s. 367–74.

Grenby, M. O., 'Adults Only? Children and Children's Books in British Circulating Libraries, 1748–1848', *Book History*, 5 (2002), s. 19–38.

Griest, Guinevere L., 'A Victorian Leviathan: Mudie's Select Library', *Nineteenth-Century Fiction*, 20 (1965), s. 103–26.

Griest, Guinevere L., *Mudie's Circulating Library and the Victorian Novel* (London: David & Charles, 1970).

Hamlyn, Hilda M., 'Eighteenth-century circulating libraries in England', *The Library*, 5th series, 1 (1946–7), s. 197–222.

Jacobs, Edward H., 'Eighteenth-century British Circulating Libraries and Cultural Book History', *Book History*, 6 (2003), s. 1–22.

Jäger, Georg, Alberto Martino ve Reinhard Wittmann, *Die Leihbibliothek der Goetheziet* (Hildesheim: Gerstenberg, 1979).

James, Louis, *Fiction for the Working Man* (Oxford: Oxford University Press, 1963).

Kaser, David, *A Book for a Sixpence: The Circulating Library in America* (Pittsburgh, PA: Phi Beta Mu, 1980).

Kaufman, Paul, *Circulating Libraries and Book Clubs in the Eighteenth Century* (Philadelphia, PA: American Philosophical Society, 1961).

Kaufman, Paul, 'The Community Library: a chapter in English Social History', *Transactions of the American Philosophical Society*, 57 (1967), reprinted in Paul Kaufman, *Libraries and Their Users* (London: Library Association, 1969), s. 188–222.

Korty, Margaret Barton, 'Benjamin Franklin and Eighteenth Century American Libraries', *Transactions of the American Philosophical Society*, 55 (1965), s. 1–83.

Kraus, Joe W., 'Private Libraries in Colonial America', *The Journal of Library History*, 9 (1974), s. 31–53.

Lewis, John Frederick, *History of the Apprentices' Library of Philadelphia, 1820–1920: The Oldest free Circulating Library in America* (Philadelphia, PA: Apprentices' Library Company, 1924).

Manley, K. A., *Books, Borrowers and Shareholders: Scottish circulating and subscription libraries before 1825: a survey and listing* (Edinburgh: Edinburgh Bibliographical Society, 2012).

Manley, K. A., *Irish Reading Societies and Circulating Libraries founded before 1825: Useful Knowledge and Agreeable Entertainment* (Dublin: Four Courts Press, 2018).

Manley, K. A., 'Booksellers, peruke-makers, and rabbit-merchants: the growth of circulating libraries in the eighteenth century', Robyn Myers, Michael Harris ve Giles Mandelbrote (ed.), *Libraries and the Book Trade* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2000), s. 29–50.

Martino, Alberto, *Die Deutsche Leihbibliothek* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1990).

McKitterick, David, *Print, Manuscript and the Search for Order, 1450–1830* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

McMullen, Haynes, *American Libraries before 1876* (Westport, CT: Greenwood, 2000).

Moore, Sean D., *Slavery and the Making of Early American Libraries: British Literature, Political Thought and the Transatlantic Book Trade, 1731–1814* (Oxford: Oxford University Press, 2019).

Olsen, Mark ve Louis-Georges Harvey, 'Reading in Revolutionary Times: Book Borrowing from the Harvard College Library, 1773–1782', *Harvard Library Bulletin*, 4 (1993), s. 57–72.

Peterson, C. E., 'The Library Hall: Home of the Library Company of Philadelphia, 1790–1880', *Proceedings of the American Philosophical Society*, 95 (1951), s. 266–85.

Puschner, Uwe, 'Lesegesellschaften', Bernd Sösemann (ed.), *Kommunikation und Medien in Preussen vom 16. Bis zum 19. Jahrhundert* (Stuttgart: Franz Steiner, 2002), s. 194–205.

Raven, James, 'The Noble Brothers and popular publishing', *The Library*, 6th series, 12 (1990), s. 293–345.

Raven, James, 'Libraries for Sociability: the advance of the subscription library', *Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland*, II, s. 241–63.

Raven, James, 'From promotion to proscription: arrangements for reading and eighteenth-century libraries', Raven, Helen Small ve Naomi Tadmor (ed.), *The Practice and Representation of Reading in England* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 175–201.

Raven, James, *London Booksellers and American Customers: Transatlantic Literary Community and the Charleston Library Society, 1748–1811* (Columbia, SC.: University of South Carolina Press, 2002).

Raven, James, *The Business of Books: Booksellers and the English Book Trade, 1450–1850* (London ve New Haven: Yale University Press, 2007).

Schürer, Norbert, 'Four Catalogues of the Lowndes Circulating Library, 1755–66', *Proceedings of the Bibliographical Society of America*, 101 (2007), s. 327–57.

Shera, J. H., *Foundations of the Public Library: The Origins of the Public Library Movement in New England 1629–1855* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1949).

St Clair, William, *The Reading Nation in the Romantic Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

Stiffler, Stuart A., 'Books and Reading in the Connecticut Western Reserve: The Small-Settlement Social Library, 1800–1860', *Libraries & the Cultural Record*, 46 (2011), s. 388–411.

Taylor, John Tinnon, *Early Opposition to the English Novel: The Popular Reaction from 1760 to 1830* (New York, NY: King's Crown Press, 1943).

Towsey, Mark ve Kyle B. Roberts, *Before the Public Library: Reading, Community and Identity in the Atlantic World, 1650–1850* (Leiden: Brill, 2018).

Webb, Robert K., *The British Working Class Reader, 1790–1848: Literacy and Social Tension* (London: Allen & Unwin, 1955).

Whitmore, Harry Earl, 'The "Cabinet de Lecture" in France, 1800–1850', *Library Quarterly*, 48 (1978), s. 20–35.

Williams, Abigail, *The Social Life of Books: Reading Together in the Eighteenth-century Home* (London ve New Haven: Yale University Press, 2017).

Wilson, Charles, *First with the News: The History of W. H. Smith, 1792–1972* (London: Jonathan Cape, 1985).

Wolf, Edwin, 'The First Books and Printed Catalogues of the Library Company of Philadelphia', *Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 78 (1954), s. 45–70.

Wolf, Edwin, *'At the Instance of Benjamin Franklin': A Brief History of the Library Company of Philadelphia, 1731–1976* (Philadelphia, PA: Library Company of Philadelphia, 1976).

14. İmparatorluk Kurmak

Arduini, Franca, 'The Two National Central Libraries of Florence and Rome', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 383–405.

Atkin, Lara vd., *Early Public Libraries and Colonial Citizenship in the British Southern Hemisphere* (London: Palgrave Macmillan, 2019).

Bruce, Lorne D., 'Subscription Libraries for the Public in Canadian Colonies, 1775–1850', *Library & Information History*, 34 (2018), s. 40–63.

Cobley, Alan G., 'Literacy, Libraries, and Consciousness: The Provision of Library Services for Blacks in South Africa in the Pre-Apartheid Era', *Libraries & Culture*, 32 (1997), s. 57–80.

Cole, John Y., 'The Library of Congress Becomes a World Library, 1815–2005', *Libraries & Culture*, 40 (2005), s. 385–98.

Dasgupta, Kalpana, 'How Learned Were the Mughals: Reflections on Muslim Libraries in India', *Journal of Library History*, 10 (1975), s. 241–54.

Davis, Donald G., 'The Status of Library History in India: A report of an informal survey and a selective bibliographic essay', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 575–89.

Dean, Elizabeth A., 'The Organization of Italian Libraries from the Unification until 1940', *Library Quarterly*, 53 (1983), s. 399–419.

Dean, Heather, '"The persuasion of books": The Significance of Libraries in Colonial British Columbia', *Libraries & the Cultural Record*, 46 (2011), s. 50–72.

Delbourgo, James, *Collecting the World: The Life and Curiosity of Hans Sloane* (London: Allen Lane, 2017).

Delmas, Adrien, *'Artem Quaevis Terra Alit*: Books in the Cape Colony during the seventeenth and eighteenth centuries', Natalia Maillard Álvarez (ed.), *Books in the Catholic World during the Early Modern Period* (Leiden: Brill, 2014), s. 191–214.

Dick, Archie, *The Hidden History of South Africa's Books and Reading Cultures* (Toronto: University of Toronto Press, 2012).

Dickinson, Donald C., *Henry E. Huntington's Library of Libraries* (San Marino, CA: Huntington Library, 1995).

Edwards, Edward, 'A Statistical View of the Principal Public Libraries in Europe and the United States of North America', *Journal of the Statistical Society of London*, 11 (1848), s. 250–81.

Eggert, Paul, 'Robbery Under Arms: The Colonial Market, Imperial Publishers and the Demise of the Three-Decker Novel', *Book History*, 6 (2003), s. 127–46.

Esdaile, Arundell, *National Libraries of the World: Their History, Administration and Public Services* (London: Grafton & Co., 1934).

Finkelman, Paul, 'Class and Culture in late nineteenth-century Chicago: the Founding of the Newberry Library', *American Studies*, 16 (1975), s. 5–22.

Fitzpatrick, Elizabeth B., 'The Public Library as Instrument of Colonialism: The Case of the Netherlands East Indies', *Libraries & the Cultural Record*, 43 (2008), s. 270–85.

Ghosh, Anindita, *Power in Print: Popular Publishing and the Politics of Language and Culture in a Colonial Society, 1778–1905* (New Delhi: Oxford University Press, 2006).

Grant, Stephen H., *Collecting Shakespeare: The Story of Henry and Emily Folger* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2014).

Harris, P. R., *A History of the British Museum Library, 1753–1973* (London: British Library, 1998).

Hopkins, Judith, 'The 1791 Cataloguing Code and the Origins of the Card Catalog', *Libraries & Culture*, 27 (1992), s. 378–404.

Hurtado, Albert L., 'Professors and Tycoons: The Creation of Great Research Libraries in the American West', *Western Historical Quarterly*, 41 (2010), s. 149–69.

Joshi, Priya, *In Another Country: Colonialism, Culture and the English Novel in India* (New York, NY: Columbia University Press, 2002).

Liebich, Susann, 'A Sea of Fiction: The Libraries of Trans-Pacific Steamships at the Turn of the Twentieth Century', *The Library*, 7th series, 20 (2019), s. 3–28.

Lindell, Lisa, 'Bringing Books to a "Book-Hungry Land": Print Culture on the Dakota Prairie', *Book History*, 7 (2004), s. 215–38.

Lockyer, Dora, *The provision of books and libraries by the East India Company in India, 1611–1858* (PhD thesis, Fellowship of the Library Association, 1977).

Mandelbrote, Giles ve Barry Taylor, *Libraries within the Library: The Origins of the British Library's Printed Collections* (London: British Library, 2009).

Matveeva, Irina G., 'Immigration and the Book: Foreigners as the Founders of the First Libraries in Russia', *Libraries & Culture*, 33 (1998), s. 62–8.

Mays, Andrea, *The Millionaire and the Bard: Henry Folger's Obsessive Hunt for Shakespeare's First Folio* (New York, NY: Simon & Schuster, 2015).

Misra, Jagdish, *Histories of Libraries and Librarianship in Modern India since 1850* (Delhi: Atma Ram, 1979).

Murphy, Sharon, 'Imperial Reading? The East India Company's Lending Libraries for Soldiers, c. 1819–1834', *Book History*, 12 (2009), s. 74–99.

Murphy, Sharon, 'Libraries, Schoolrooms, and Mud Gadowns: Formal Scenes of Reading at East India Company Stations in India, c.1819–1835', *Journal of the Royal Asiatic Society*, 21 (2011), s. 459–67.

Murphy, Sharon, *The British Soldier and his Libraries, c.1822–1901* (London: Palgrave Macmillan, 2016).

Niessen, James P., 'Museums, Nationality, and Public Research Libraries in Nineteenth-century Transylvania', *Libraries & the Cultural Record*, 41 (2006), s. 298–336.

Ohdedar, A. K., *The Growth of the Library in Modern India, 1498–1836* (Calcutta: World Press, 1966).

Ostrowski, Carl, 'James Alfred Pearce and the Question of a National Library in Antebellum America', *Libraries & Culture*, 35 (2000), s. 255–77.

Patel, Jashu ve Krishan Kumar, *Libraries and Librarianship in India* (Westport, CT: Greenwood, 2001).

Priebe, Paul M., 'From Bibliothèque du Roi to Bibliothèque Nationale: The Creation of a State Library, 1789–1793', *Journal of Library History*, 17 (1982), s. 389–408.

Rose, Jonathan, 'The Global Common Reader', Martin Hewitt (ed.), *The Victorian World* (London: Routledge, 2012), s. 555–68.

Stuart, Mary, *Aristocrat-Librarian in Service to the Tsar: Aleksei Nikolaevich Olenin and the Imperial Public Library* (Boulder, CO: East European Monographs, 1986).

Stuart, Mary, 'Creating Culture: The Rossica Collection of the Imperial Public Library and the Construction of National Identity', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 1–25.

Sutherland, John, 'Literature and the Library in the Nineteenth Century', Alice Crawford (ed.), *The Meaning of the Library: A Cultural History* (Princeton: Princeton University Press, 2015), s. 124–50.

Traue, J. E., 'The Public Library Explosion in Colonial New Zealand', *Libraries & the Cultural Record*, 42 (2007), s. 151–64.

Willison, Ian R., 'The National Library in Historical Perspective', *Libraries & Culture*, 24 (1989), s. 75–95.

15. İş Yerinde Okumak

Altick, Richard D., *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1957; 2. baskı, Columbus, OH: Ohio State University Press, 1998).

Baggs, Chris, 'The Miners' Institute Libraries of South Wales, 1875–1939', Philip Henry Jones vd. (ed.), *A Nation and Its Books: A History of the Book in Wales* (Aberystwyth: National Library of Wales, 1998).

Baggs, Chris, 'How Well Read Was My Valley? Reading, Popular Fiction, and the Miners of South Wales, 1875–1939', *Book History*, 4 (2001), s. 277–301.

Baggs, Chris, '"The Whole Tragedy of Leisure in Penury": The South Wales Miners' Institute Libraries during the Great Depression', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 115–36.

Baggs, Chris, '"In the Separate Reading Room for Ladies Are Provided Those Publications Specially Interesting to Them": Ladies' Reading Rooms and British Public Libraries 1850–1914', *Victorian Periodicals Review*, 38 (2005), s. 280–306.

Barnett, Graham Keith, 'The History of Public Libraries in France from the Revolution to 1939' (PhD thesis, Fellowship of the Library Association, 1973).

Black, Alistair, 'Libraries for the Many: The Philosophical Roots of the Early Public Library Movement', *Library History*, 9 (1991), s. 27–36.

Black, Alistair, *A New History of the English Public Library: Social and Intellectual Contexts, 1850–1914* (London: Leicester University Press, 1996).

Bobinski, George S., 'Carnegie Libraries: their history and impact on American Public Library Development', *American Library Association Bulletin*, 62 (1968), s. 1361–7.

Brantlinger, Patrick, 'The Case of the Poisonous Book: Mass Literacy as threat in Nineteenth-century British Fiction', *Victorian Review*, 20 (1994), s. 117–33.

Brantlinger, Patrick, *The Reading Lesson: The Threat of Mass Literacy in Nineteenth-century British Fiction* (Purdue: India University Press, 1998).

Brantlinger, Patrick, *Bread and Circuses: Theories of Mass Culture as Social Decay* (Cornell, NY: Cornell University Press, 2016).

Carrier, Esther Jane, *Fiction in Public Libraries 1876–1900* (New York, NY: Scarecrow Press, 1965).

Ditzion, Sidney, *Arsenals of a Democratic Culture: A Social History of the American Public Library Movement in New England and the Middle States from 1850 to 1900* (Chicago, IL: American Library Association, 1947).

Eddy, Jacalyn, '"We have become Tender-Hearted": The Language of Gender in the Public Library, 1880–1920', *American Studies*, 42 (2001), s. 155–72.

Edwards, Edward, 'A Statistical View of the Principal Public Libraries in Europe and the United States of North America', *Journal of the Statistical Society of London*, 11 (1848), s. 250–81.

Erickson, Lee, 'The Economy of Novel Reading: Jane Austen and the Circulating Library', *Studies in English Literature, 1500–1900*, 30 (1990), s. 573–90.

Flint, Kate, *The Woman Reader* (Oxford: Clarendon Press, 1993).

Fullerton, Ronald A., 'Creating a Mass Book Market in Germany: The Story of the "Colporteur Novel", 1870–1890', *Journal of Social History*, 10 (1977), s. 265–83.

Geller, Evelyn, *Forbidden Books in American Public Libraries, 1876–1939* (Westport, CT: Greenwood, 1984).

Glynn, Tom, *Reading Publics: New York City's Public Libraries, 1754–1911* (New York, NY: Fordham University Press, 2015).

Harris, Michael H., 'The Emergence of the American Public Library: a revisionist interpretation of history', *Library Journal*, 98 (1973), s. 2509–14.

Hildenbrand, Suzanne, 'Revision versus Reality: Women in the History of the Public Library Movement, 1876–1920', Kathleen M. Heim (ed.), *The Status of Women in Librarianship: Historical, Sociological, and Economic Issues* (New York, NY: Neal-Schuman, 1983), s. 7–27.

Johanningsmeier, Charles, 'Welcome Guests or Representatives of the "Mal-Odorous Class"? Periodicals and Their Readers in American Public Libraries, 1876–1914', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 260–92.

Kaufman, Paul, *Libraries and Their Users* (London: Library Association, 1969).

Kelly, Thomas, *Books for the People: An Illustrated History of the British Public Library* (London: Andre Deutsch, 1977).

Kevane, Michael, 'The Development of Public Libraries in the United States, 1870–1930: A Quantitative Assessment', *Information & Culture: A Journal of History*, 49 (2014), s. 117–44.

Lakmaker, Joosje ve Elke Veldkamp, *Amsterdammers en hun bibliotheek. OBA 1919–2019* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2019).

Levine, Lawrence W., *Highbrow, Lowbrow: The Emergence of Cultural Hierarchy in America* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988).

'The Manchester Free Library', *Spectator*, 12 November 1853, s. 30–31.

Manley, K. A., 'Rural Reading in Northwest England: The Sedbergh Book Club, 1728–1928', *Book History*, 2 (1999), s. 78–95.

Max, Stanley M., 'Tory Reaction to the Public Libraries Bill, 1850', *Journal of Library History*, 19 (1984), s. 504–24.

McCrimmon, Barbara, 'The Libri Case', *Journal of Library History*, 1 (1966), s. 7–32.

Meller, H. E., *Leisure and the Changing City, 1870–1914* (London: Routledge, 1976).

Minto, John, *A History of the Public Library Movement in Great Britain and Ireland* (London: George Allen & Unwin, 1932).

Nasaw, David, *Andrew Carnegie* (London: Penguin, 2006).

Oehlerts, Donald, *Books and Blueprints: Building America's Public Libraries* (Westport, CT: Greenwood, 1991).

Orlean, Susan, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018).

Otness, Harold M., 'Baedeker's One-Star American Libraries', *Journal of Library History*, 12 (1977), s. 222–34.

Passet, Joanne E., 'Men in a Feminized Profession: The Male Librarian, 1887–1921', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 385–402.

Pettegree, Andrew, 'Rare Books and Revolutionaries: The French Bibliothèques Municipales', Andrew Pettegree, *The French Book and the European Book World* (Leiden: Brill, 2007), s. 1–16.

Rhees, William J., *Manual of Public Libraries, Institutions and Societies in the United States and British Provinces of North America* (Philadelphia, PA: J. B. Lippincott, 1889).

Ring, Daniel F., 'Carnegie Libraries as Symbols for an Age: Montana as a Test Case', *Libraries & Culture*, 27 (1992), s. 1–19.

Ring, Daniel F., 'Men of Energy and Snap: The Origins and Early Years of the Billings Public Library', *Libraries & Culture*, 36 (2001), s. 397–412.

Robson, Ann, 'The Intellectual Background of the Public Library Movement in Britain', *Journal of Library History*, 11 (1976), s. 187–205.

Royle, Edward, 'Mechanics' Institutes and the Working Classes, 1840–1860', *Historical Journal*, 14 (1971), s. 305–21.

Ruju, P. Alessandra Maccioni ve Marco Mostert, *The Life and Times of Guglielmo Libri (1802–1869)* (Hilversum: Verloren, 1995).

Sandal, Ennio, 'The Endowed Municipal Public Libraries', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 358–71.

Schidorsky, Dov, 'The Origins of Jewish Workers' Libraries in Palestine, 1880–1920', *Libraries & Culture*, 23 (1988), s. 39–60.

Schidorsky, Dov, 'The Municipal Libraries of Tel Aviv during the British Mandate, 1920–1948', *Libraries & Culture*, 31 (1996), s. 540–56.

Severn, Ken, *The Halfpenny Rate: A Brief History of Lambeth Libraries* (London: Lambeth Archives, 2006).

Shera, Jesse, *Foundations of the Public Library: The Origins of the Public Library Movement in New England 1629–1855* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1949).

Short, Hohn Phillip, 'Everyman's Colonial Library: Imperialism and Working-Class Readers in Leipzig', *German History*, 21 (2003), s. 445–75.

Snape, Robert, *Leisure and the Rise of the Public Library* (London: The Library Association, 1995).

Some Impressions of the Public Library System of the United States of America (Edinburgh: Constable, 1927).

Stauffer, Suzanne M., 'In Their Own Image: The Public Library Collection as a Reflection of its Donors', *Libraries & the Cultural Record*, 42 (2007), s. 387–408.

Steinberg, Hans-Josef ve Nicholas Jacobs, 'Workers' Libraries in Germany before 1914', *History Workshop*, 1 (1976), s. 166–80.

Stielow, Frederick J., 'Censorship in the Early Professionalization of American Libraries, 1876 to 1929', *Journal of Library History*, 18 (1983), s. 37–54.

Thompson, Alastair R., 'The Use of Libraries by the Working Class in Scotland in the Early Nineteenth Century', *Scottish Historical Review*, 42 (1963), s. 21–9.

Valentine, Patrick M., 'Steel, Cotton, and Tobacco: Philanthropy and Public Libraries in North Carolina, 1900–1940', *Libraries & Culture*, 31 (1996), s. 272–98.

Van Slyck, Abigail A., *Free to All: Carnegie Libraries & American Culture, 1890–1920* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1995).

Van Slyck, Abigail A., '"The Utmost Amount of Effectiv [sic] Accommodation": Andrew Carnegie and the Reform of the American Library', *Journal of the Society of Architectural Historians*, 50 (1991), s. 359–83.

Vincent, David, *Literacy and Popular Culture, England 1750–1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

Vincent, David, *The Rise of Mass Literacy: Reading and Writing in Modern England* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Webb, Robert K., 'Working Class Readers in Early Victorian England', *English Historical Review*, 65 (1950), s. 333–51.

Webb, Robert K., *The British Working Class Reader, 1790–1848: Literacy and Social Tension* (London: Allen & Unwin, 1955).

Young, Arthur P., *Books for Sammies: The American Library Association and World War I* (Pittsburgh, PA: Beta Phi Mu, 1981).

16. Yirminci Yüzyılı Sağ Salim Atlatmak.

Alessandrini, Jan L., 'Lost Books of "Operation Gomorrah": Rescue, Reconstruction and Restitution at Hamburg's Library in the Second World War', Flavia Bruni ve Andrew Pettegree (ed.), *Lost Books: Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe* (Leiden: Brill, 2016), s. 441–61.

Baez, Fernando, *A Universal History of the Destruction of Books: From Ancient Sumer to Modern-day Iraq* (London: Atlas, 2008).

Barnett, Graham Keith, 'The History of Public Libraries in France from the Revolution to 1939' (PhD thesis, Fellowship of the Library Association, 1973).

Beal, Peter, 'Lost: the destruction, dispersal and rediscovery of manuscripts', Giles Mandelbrote vd. (ed.), *Books on the Move: Tracking Copies through Collections and the Book Trade* (New Castle, DE: Oak Knoll Press, 2007), s. 1–16.

Bevan, Robert, *The Destruction of Memory: Architecture at War* (London: Reaktion, 2006).

Bollmus, Reinhard, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zur Machtkampt in national-sozialistische Herrschaftsystem* (Munich: Oldenbourg, 2006).

Boodrookas, Alex, 'Total Literature, Total War: Foreign Aid, Area Studies, and the Weaponization of US Research Libraries', *Diplomatic History*, 43 (2019), s. 332–52.

Borin, Jacqueline, 'Embers of the Soul: The Destruction of Jewish Books and Libraries in Poland during World War II', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 445–60.

Briel, Cornelia, *Beschlagnahmt, Erpresst, Erebeutet. NS-Raubgut, Reichstauchstelle und Preussische Staatsbibliothek zwischen 1933 und 1945* (Berlin: Akademie Verlag, 2013).

Bruni, Flavia, 'All is not lost. Italian Archives and Libraries in the Second World War', Flavia Bruni ve Andrew Pettegree (ed.), *Lost Books: Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe* (Leiden: Brill, 2016), s. 469–87.

Chamberlain, Russell, *Loot: the Heritage of Plunder* (New York, NY: Facts on File, 1983).

Collins, Donald E. ve Herbert P. Rothfeder, 'The Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Looting of Jewish and Masonic Libraries during World War II', *Journal of Library History*, 18 (1983), s. 21–36.

Coppens, Chris, Mark Derez ve Jan Roegiers, *Leuven University Library, 1425–2000* (Leuven: Leuven University Press, 2005).

Dosa, Marta L., *Libraries in the Political Scene* (Westport, CT: Greenwood, 1974).

Fishman, David E., *The Book Smugglers: Partisans, Poets and the Race to Save Jewish Treasures from the Nazis* (Lebanon, NH: ForeEdge, 2017).

Grimsted, Patricia Kennedy, *The Odyssey of the Turgenev Library from Paris, 1940–2002: Books as Victims and Trophies of War* (Amsterdam: IISH, 2003).

Grimsted, Patricia Kennedy, 'The Road to Minsk for Western "Trophy" Books: Twice Plundered but Not Yet "Home from the War"', *Libraries & Culture*, 39 (2004), s. 351–404.

Grimsted, Patricia Kennedy, 'Roads to Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg', *Holocaust Genocide Studies*, 19 (2005), s. 390–458.

Grimsted, Patricia Kennedy, 'Tracing Trophy Books in Russia', *Solanus*, 19 (2005), s. 131–45.

Grimsted, Patricia Kennedy, *Library Plunder in France by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg: Ten ERR Seizure Lists of Confiscated French Libraries* (Amsterdam: IISH, 2017).

Hill, Leonidas E., 'The Nazi attack on "Un-German" literature, 1933–1945', Jonathan Rose (ed.), *The Holocaust and the Book* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2001), s. 9–46.

Holman, Valerie, *Book Publishing in England, 1939–1945* (London: British Library, 2008).

Intrator, Miriam, *Books Across Borders: UNESCO and the Politics of Postwar Cultural Reconstruction, 1945–1951* (London: Palgrave Macmillan, 2019).

Irving, Henry, 'Paper salvage in Britain during the Second World War', *Historical Research*, 89 (2016), s. 373–93.

Irving, Henry, "Propaganda bestsellers": British Official War Books, 1941–1946', Cynthia Johnston (ed.), *The Concept of the Book: The Production, Progression and Dissemination of Information* (London: Institute of English Studies, 2019), s. 125–46.

Kirschbaum, Erik, *Burning Beethoven: The Eradication of German Culture in the United States during World War I* (New York, NY: Berlinica, 2015).

Knuth, Rebecca, *Libricide: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century* (Westport, CT: Praeger, 2003).

Knuth, Rebecca, *Burning Books and Leveling Libraries: Extremist Violence and Cultural Destruction* (Westport, CT: Praeger, 2006).

Loss, Christopher L., 'Reading between Enemy Lines: Armed Services Editions and World War II', *Journal of Military History*, 67 (2003), s. 811–34.

Nastulczyk, Tomasz, 'Two Centuries of Looting and the Grand Nazi Book Burning: The Dispersed and Destroyed Libraries of the Polish-Lithuanian Commonwealth', Flavia Bruni ve Andrew Pettegree (ed.), *Lost Books: Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe* (Leiden: Brill, 2016), s. 462–68.

Orlean, Susan, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018).

Ovenden, Richard, *Burning the Books: A History of Knowledge Under Attack* (London: John Murray, 2020).

Piper, Ernst, *Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe* (Munich: Karl Blessing, 2005).

Polastron, Lucien X., *Books on Fire: The Destruction of Libraries Throughout History* (Rochester, VT: Inner Traditions, 2007).

Poulain, Martine, *Livres pillés, lectures surveillées: les bibliothèques françaises sous l'occupation* (Paris: Gallimard, 2008).

Richards, Pamela Spence, 'German Libraries and Scientific and Technical Information in Nazi Germany', *Library Quarterly*, 55 (1985), s. 151–73.

Richards, Pamela Spence, 'Aslib at War: The Brief but Intrepid Career of a Library Organization as a Hub of Allied Scientific Intelligence 1942–1945', *Journal of Education for Library and Information Science*, 29 (1989), s. 279–96.

Ring, Daniel F., 'Fighting for Their Hearts and Minds: William Howard Brett, the Cleveland Public Library, and World War I', *Journal of Library History*, 18 (1983), s. 1–20.

Russell, Dale C., '"Our Special Province": Providing a Library Service for London's Public Shelters, 1940–1942', *Library History*, 13 (1997), s. 3–15.

Rydell, Anders, *The Book Thieves: The Nazi Looting of Europe's Libraries and the Race to Return a Literary Inheritance* (New York, NY: Viking, 2015).

Sayers, W. C. Berwick, 'Britain's Libraries and the War', *Library Quarterly*, 14 (1944), s. 95–9.

Schidorsky, Dov, 'Confiscation of Libraries and Assignments to Forced Labour: Two Documents of the Holocaust', *Libraries & Culture*, 33 (1998), s. 347–88.

Schliebs, Siegfried, 'Verboten, verbrannt verfolgt ... Wolfgang Herrmann und seine "Schwarze Liste. Schöne Literatur" vom Mai 1933 – Der Fall des Volksbibliothekars Dr. Wolfgang Hermann', Hermann Haarmann, Walter Huder ve Klaus Siebenhaar (ed.), *"Das war ein Vorspiel nur" – Bücherverbrennung Deutschland 1933: Voraussetzungen und Folgen* (Berlin ve Vienna: Medusa Verlagsgesellschaft, 1983), s. 442–4.

Schneider, Nicola, 'The Losses of the Music Collection of the Hessische Landesbibliothek in Darmstadt in 1944', Anja-Silvia Goeing, Anthony T. Grafton ve Paul Michel (ed.), *Collectors' Knowledge: What is Kept, What is Discarded* (Leiden: Brill, 2013), s. 381–412.

Schocow, Werner, *Bucherschicksale: die Verlagerungsgeschichte der Preussischen Staatsbibliothek; Auslagerung, Zerstörung, Rückführung* (Berlin: de Gruyter, 2003).

Sheehan, Donal, 'The Manchester Literary and Philosophical Society', *Isis*, 33 (1941), s. 519–23.

Sroka, Marek, 'The Destruction of Jewish Libraries and Archives in Cracow during World War II', *Libraries & Culture*, 38 (2003), s. 147–65.

Starr, Joshua, 'Jewish Cultural Property under Nazi Control', *Jewish Social Studies*, 12 (1950), s. 27–48.

Stieg, Margaret F., *Public Libraries in Nazi Germany* (Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press, 1992).

Stieg, Margaret F., 'The Second World War and the Public Libraries of Nazi Germany', *Journal of Contemporary History*, 27 (1992), s. 23–40.

Stieg Dalton, Margaret, 'The Postwar Purge of German Public Libraries, Democracy and the American Reaction', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 143–64.

Stubbings, Hilda Uren, *Blitzkrieg and Books: British and European Libraries as Casualties of World War II* (Bloomington, IN: Rubena Press, 1993).

Thorsheim, Peter, 'Salvage and Destruction: The Recycling of Books and Manuscripts in Great Britain during the Second World War', *Contemporary European History*, 22 (2013), s. 431–52.

Travis, Trysh, 'Books as Weapons and "The Smart Man's Peace": The Work of the Council on Books in Wartime', *Princeton University Library Chronicle*, 60 (1999), s. 353–99.

Waite, Robert G., 'Returning Jewish Cultural Property: The Handling of Books Looted by the Nazis in the American Zone of Occupation, 1945 to 1952', *Libraries & Culture*, 37 (2002), s. 213–28.

Wiegand, Wayne, *"An Active Instrument for Propaganda": the American Public Library during World War I* (New York, NY: Greenwood, 1989).

Wiegand, Wayne, 'In Service to the State: Wisconsin Public Libraries during World War I', *Wisconsin Magazine of History*, 72 (1989), s. 199–224.

Young, Arthur P., *Books for Sammies: The American Library Association and World War I* (Pittsburgh, PA: Beta Phi Mu, 1981).

17. Çağdaşlık ile Boğuşmak

Augst, Thomas, 'American Libraries and Agencies of Culture', *American Studies*, 42 (2001), s. 5 –22.

Augst, Thomas ve Kenneth Carpenter, *Institutions of Reading: The Social Life of Libraries in the United States* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2007).

Baggs, Chris, '"In the Separate Reading Room for Ladies Are Provided Those Publications Specially Interesting to Them": Ladies' Reading Rooms and British Public Libraries 1850–1914', *Victorian Periodicals Review*, 38 (2005), s. 280–306.

Benton, Megan, '"Too Many Books": Book Ownership and Cultural Identity in the 1920s', *American Quarterly*, 49 (1997), s. 268–97.

Black, Alistair, *The Public Library in Britain, 1914–2000* (London: British Library, 2000).

Carrier, Esther Jane, *Fiction in Public Libraries 1900–1950* (Littleton, CO: Libraries Unlimited, 1985).

Coleman, Sterling Joseph, '"Eminently Suited to Girls and Women": The Numerical Feminization of Public Librarianship in England, 1914–1931', *Library & Information History*, 30 (2014), s. 195–209.

Cummings, Jennifer, '"How can we Fail?" The Texas State Library's Traveling Libraries and Bookmobiles, 1916–1966', *Libraries & the Cultural Record*, 44 (2009), s. 299–325.

Denning, Michael, *Mechanical Accents: Dime Novels and Working-Class Culture in America* (London: Verso, 1987).

Dugan, Sally, 'Boots Book-Lovers' Library: Domesticating the Exotic and Building provincial Library Taste', Nicola Wilson (ed.), *The Book World: Selling and Distributing British Literature* (Leiden: Brill, 2016), s. 153–70.

Ellis, Alec, *Library Services for Young People in England and Wales, 1830–1970* (Oxford: Pergamon Press, 1971).

Ellsworth, Ralph E., 'Library Architecture and Buildings', *Library Quarterly*, 25 (1955), s. 66–75.

Escarpit, Robert, *The Book Revolution* (London: Harrap, 1966).

Finchum, Tanya Ducker ve Allen Finchum, 'Not Gone with the Wind: Libraries in Oklahoma in the 1930s', *Libraries & the Cultural Record*, 46 (2011), s. 276–94.

Geller, Evelyn, *Forbidden Books in American Public Libraries, 1876–1939* (Westport, CT: Greenwood, 1970).

Hart, James D., *The Popular Book: A History of America's Literary Taste* (New York, NY: Oxford University Press, 1950).

Harvey Darton, F. J., *Children's Books in England: Five Centuries of Social Life* (London: British Library, 1999).

Hilliard, Christopher, 'The Twopenny Library: The Book Trade, Working Class Readers and "Middlebrow" Novels in Britain, 1930–42', *Twentieth Century British History*, 25 (2014), s. 199–220.

Huggett, Frank E., *Victorian England as Seen by Punch* (London: Book Club Associates, 1978).

Leary, Patrick, *The Punch Brotherhood: Table Talk and Print Culture in Mid-Victorian London* (London: British Library, 2010).

Lindell, Lisa, 'Bringing Books to a "Book-Hungry Land": Print Culture on the Dakota Prairie', *Book History*, 7 (2004), s. 215–39.

Marcum, Deanna B., 'The Rural Public Library in America at the Turn of the Century', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 87–99.

Marquis, Alice Goldfarb, *Hope and Ashes: The Birth of Modern Times* (New York: Free Press, 1986).

McAleer, Joseph, *Popular Reading and Publishing in Britain, 1914–1950* (Oxford: Oxford University Press, 1992).

McAleer, Joseph, *Passion's Fortune: The Story of Mills & Boon* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

McCormack, Thelma, '*The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism* by George Bernard Shaw', *American Journal of Sociology*, 91 (1985), s. 209–11.

McIntyre, Ian, *The Expense of Glory: A Life of John Reith* (London: Harper Collins, 1993).

Orlean, Susan, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018).

Passet, Joanne E., 'Reaching the Rural Reader: Traveling Libraries in America, 1892–1920', *Libraries & Culture*, 26 (1991), s. 100–118.

Pawley, Christine, *Reading Places: Literacy, Democracy and the Public Library in Cold War America* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2010).

Radway, Janice A., *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1984).

Radway, Janice A., *A Feeling for Books: The Book-of-the-Month Club, Literary Taste and Middle-Class Desire* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1997).

Savage, Jon, *Teenage: The Creation of Youth Culture* (London: Pimlico, 2008).

Susman, Warren, 'Communication and Culture', Catherine L. Covert ve John D. Stevens (ed.), *Mass Media Between the Wars: Perceptions of Cultural Tension, 1918–1941* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1984).

Sutherland, John, *Reading the Decades: Fifty Years of the Nation's Bestselling Books* (London: BBC, 2002).

Valentine, Jolie, 'Our Community, Our Library: Women, Schools and Popular Culture in the Public Library Movement', *Public Library Quarterly*, 24 (2005), s. 45–79.

Vincent, Ida, 'Public Libraries in New South Wales, 1935–1980: A Study in the Origins, Transformation, and Multiplication of Organizational Goals', *Library Quarterly*, 51 (1981), s. 363–79.

Wagner, Ralph A., 'Not Recommended: A List for Catholic High School Libraries, 1942', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 170–98.

Ward, Dane M., 'The Changing Role of Mobile Libraries in Africa', *International Information and Library Review*, 28 (1996), s. 121–33.

White, Cynthia L., *Women's Magazines, 1693–1968* (London: Michael Joseph, 1970).

Wiegand, Wayne, *Irrepressible Reformer: A Biography of Melvil Dewey* (Chicago, IL: American Library Association, 1996).

Wiegand, Wayne, *Main Street Public Library: Community Places and Reading Spaces in the Rural Heartland, 1876–1956* (Iowa City, IA: University of Iowa Press, 2011).

Wiegand, Wayne, *Part of Our Lives: A People's History of the American Public Library* (New York: Oxford University Press, 2015).

Wilson, Nicola, 'Boots Book-lovers' Library and the Novel: The Impact of a Circulating Library Market on Twentieth-century Fiction', *Information & Culture*, 49 (2014), s. 427–49.

Winter, Jackie, *Lipsticks and Library Books: The Story of Boots Booklovers Library* (Dorset: Chantries Press, 2016).

18. Kütüphaneler, Kitaplar ve Siyaset

Baker, Nicholson, *Double Fold: Libraries and the Assault on Paper* (New York, NY: Random House, 2001).

Basbanes, Nicholas, 'Once and Future Library', Nicholas Basbanes, *Patience and Fortitude* (New York, NY: Harper Collins, 2001), s. 386–424.

Brine, Jennifer Jane, 'Adult readers in the Soviet Union' (PhD thesis, University of Birmingham, 1986).

Brine, Jenny, 'The Soviet reader, the book shortage and the public library', *Solanus*, 2 (1988), s. 39–57.

Cresswell, Stephen, 'The Last Days of Jim Crow in Southern Libraries', *Libraries & Culture*, 31 (1996), s. 557–72.

Darnton, Robert, 'Censorship, a Comparative View: France 1789 – East Germany 1989', *Representations*, 49 (1995), s. 40–60.

Darnton, Robert, *Censors at Work: How States Shaped Literature* (London: British Library, 2014).

Drabinski, Emily, 'Librarians and the Patriot Act', *The Radical Teacher*, 77 (2006), s. 12–14.

Fultz, Michael, 'Black Public Libraries in the South in the Era of De Jure Segregation', *Libraries & the Cultural Record*, 41 (2006), s. 337–59.

Gordon, Constance J., 'Cultural Record Keepers: The English Book Donation, Chicago Public Library', *Libraries & the Cultural Record*, 44 (2009), s. 371–4.

Hammill, Faye, 'Cold Comfort Farm, D. H. Lawrence, and English Literary Culture Between the Wars', *Modern Fiction Studies*, 47 (2001), s. 831–54.

Hilliard, Christopher, '"Is It a Book That You Would Even Wish Your Wife or Your Servants to Read?" Obscenity Law and the Politics of Reading in Modern England', *American Historical Review*, 118 (2013), s. 653–78.

Horton, Allan, *'Libraries are great mate!' But they could be greater. A report to the nation on Public Libraries in Australia* (Melbourne: Australian Library Promotional Council, 1976).

Hyde, H. Montgomery, *The Lady Chatterley's Lover Trial* (London: Bodley Head, 1990).

Jarvis, Helen, 'The National Library of Cambodia: Surviving for Seventy Years', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 391–408.

Joshi, Priya, *In Another Country: Colonialism, Culture and the English Novel in India* (New York, NY: Columbia University Press, 2002).

Korsch, Boris, 'The Role of Readers' Cards in Soviet Libraries, *Journal of Library History*, 13 (1978), s. 282–97.

Korsch, Boris, 'Soviet Librarianship under Gorbachev: Change and Continuity', *Solanus*, 4 (1990), s. 24–45.

Latham, Joyce M., 'Wheat and Chaff: Carl Roden, Abe Korman and the Definitions of Intellectual Freedom in the Chicago Public Library', *Libraries & the Cultural Record*, 44 (2009), s. 279–98.

Laugesen, Amanda, 'UNESCO and the Globalization of the Public Library Idea, 1948 to 1965', *Library & Information History*, 30 (2014), s. 1–19.

Leal, Ralph A., 'Libraries in the U.S.S.R', unpublished survey accessible at https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED098959.pdf (last accessed 27 July 2020).

Maack, Mary Niles, 'Books and Libraries as Instruments of Cultural Diplomacy in Francophone Africa during the Cold War', *Libraries & Culture*, 36 (2001), s. 58–86.

Mäkinen, Ilkka, 'Libraries in Hell: Cultural Activities in Soviet Prisons and Labor Camps from the 1930s to the 1950s', *Libraries & Culture*, 28 (1993), s. 117–42.

Motley, Eric L., *Madison Park: A Place of Hope* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2017).

Patel, Jashu ve Krishan Kumar, *Libraries and Librarianship in India* (Westport, CT: Greenwood, 2001).

Pawley, Christine, 'Blood and Thunder on the Bookmobile: American Public Libraries and the Construction of "the Reader", 1950–1995', Thomas Augst ve Kenneth Carpenter (ed.), *Institutions of Reading: The Social Life of Libraries in the United States* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2007), s. 264–82.

Pawley, Christine, *Reading Places: Literacy, Democracy and the Public Library in Cold War America* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2010).

Pawley, Christine ve Louise S. Robbins, *Libraries and the Reading Public in Twentieth-Century America* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2013).

Robbins, Louise S., 'Segregating Propaganda in American Libraries: Ralph Ulveling Confronts the Intellectual Freedom Committee', *Library Quarterly*, 63 (1993), s. 143–65.

Robbins, Louise S., 'After Brave Words, Silence: American Librarianship Responds to Cold War Loyalty Programs, 1947–1957', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 345–65.

Robbins, Louise S., *Censorship and the American Library: The American Library Association's Response to Threats to Intellectual Freedom, 1939–1969* (Westport, CT: Greenwood, 1996).

Robbins, Louise S., *The Dismissal of Miss Ruth Brown: Civil Rights, Censorship and the American Library* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 2000).

Rogachevskii, Andrei, 'Homo Sovieticus in the Library', *Europe-Asia Studies*, 54 (2002), s. 975–88.

Rogers, Rutherford D., 'Yes, Ivan Reads: A First Report of the American Library Mission to Russia', *American Library Association Bulletin*, 55 (1961), s. 621–4.

Rose, Lisle A., *The Cold War Comes to Main Street: America in 1950* (Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1999).

Ruggles, Melville J. ve Raynard Coe Swank, *Soviet libraries and librarianship; report of the visit of the delegation of U.S. librarians to the Soviet Union, May–June, 1961, under the U.S.–Soviet cultural exchange agreement* (Chicago, IL: American Library Association, 1962).

Šmejkalová, Jiřina, *Cold War Books in the 'Other Europe' and What Came After* (Leiden: Brill, 2011).

Smith, Kathleen A., 'Collection development in Public and University Libraries of the former Democratic Republic since German Unification', *Libraries & Culture*, 36 (2001), s. 413–31.

Spencer, Gladys, *The Chicago Public Library: Origins and Backgrounds* (Boston, MA: Gregg Press, 1972).

Sroka, Marek, 'The Stalinization of Libraries in Poland, 1945–1953', *Library History*, 16 (2000), s. 105–25.

Sroka, Marek, '"Forsaken and Abandoned": The Nationalization and Salvage of Deserted, Displaced, and Private Library Collections in Poland, 1945–1948', *Library & Information History*, 28 (2012), s. 272–88.

Thompson, Dennis, 'The Private Wars of Chicago's Big Bill Thompson', *Journal of Library History*, 15 (1980), s. 261–80.

Vladimirov, L. I., 'The Accomplishments of University Libraries in the Soviet Union', *Library Trends*, 4 (1964), s. 558–82.

Wagner, Ralph D., 'Not Recommended: A List for Catholic High School Libraries, 1942', *Libraries & Culture*, 30 (1995), s. 170–98.

Wani, Zahid Ashraf, 'Development of Public Libraries in India', *Library Philosophy and Practice* (ejournal, 2008).

Wiegand, Shirley ve Wayne Wiegand, *The Desegregation of Public Libraries in the Jim Crow South: Civil Rights and Local Activism* (Baton Rouge, LA: LSU Press, 2018).

Wiegand, Wayne, '"Any Ideas?": The American Library Association and the Desegregation of Public Libraries in the American South', *Libraries: Culture, History, and Society*, 1 (2017), s. 1–22.

Son Söz: Kitaplar Olmadan Okumak

Ari, Amro, 'Power, Rebirth and Scandal: A Decade of the Bibliotheca Alexandria', *Jadaliyya*, October 2012, https://www.jadaliyya.com/Details/27221.

Basbanes, Nicholas, *Patience and Fortitude* (New York, NY: Harper Collins, 2001).

Bhaskar, Michael, *The Content Machine: Towards a Theory of Publishing from the Printing Press to the Digital Network* (London: Anthem, 2013).

Bhaskar, Michael, *Curation: The Power of Selection in a World of Excess* (London: Piatkus, 2016).

Blummer, Barbara, 'E-Books Revisited: The Adoption of Electronic Books by Special, Academic and Public Libraries', *Internet Reference Services Quarterly*, 11 (2006), s. 1–13.

Bracken, Simon, 'Beyond the Book: A Whole New Chapter in the Role of Public Libraries', *Irish Times*, 6 June 2016, https://www.irishtimes.com/business/beyond-the-book-a-whole-new-chapter-in-the-role-of-public-libraries-1.2671826

Buschman, John, 'On Libraries and the Public Sphere', *Library Philosophy and Practice*, 11 (2005), s. 1–8.

Butler, Beverley, *Return to Alexandria: An Ethnography of Cultural Heritage, Revivalism and Museum History* (London: Routledge, 2007).

Chepesiuk, Ron, 'Dream in the Desert: Alexandria's Library Rises Again', *American Libraries*, 31 (2000), s. 70–73.

Darnton, Robert, 'The Library in the New Age', *New York Review of Books*, 12 June 2008.

Darnton, Robert, *The Case for Books: Past, Present and Future* (New York, NY: Public Affairs, 2009).

Dumaine, Brian, *Bezonomics: How Amazon Is Changing Our Lives and What the World's Best Companies Are Learning from It* (London: Simon and Schuster, 2020).

Eisenstein, Elizabeth L., *Divine Art, Infernal Machine: The Reception of Printing in the West from First Impressions to the Sense of an Ending* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011).

English, Charlie, *The Book Smugglers of Timbuktu* (London: William Collins, 2017).

EU Libraries factsheet, https://publiclibraries2030.eu/resources/eu-library-factsheets/.

Foroohar, Rana, *Don't Be Evil: The Case Against Big Tech* (London: Allen Lane, 2019).

Higginbotham, Barbra Buckner, 'The "Brittle Books Problem": A Turn-of-the-century Perspective', *Libraries & Culture*, 25 (1990), s. 496–512.

Kiernan, Anna, 'The Growth of Reading Groups as a Female Leisure Pursuit: Cultural Democracy or Dumbing Down', DeNel Rehberg Sedo (ed.), *Reading Communities from Salons to Cyberspace* (London: Palgrave Macmillan, 2011), s. 123–39.

Kiernan, Anna, 'Futurebook Critics and Cultural Curators in a Socially Networked Age', Robert Barry, Houman Barekat ve David Winter (ed.), *The Digital Critic: Literary Culture Online* (New York: OR Books, 2017).

Linehan, Hugh, 'Culture Shock: Shh ... something strange is going on in the Library', *Irish Times*, 27 May 2016, https://www.irishtimes.com/culture/culture-shock-shh-something-strange-is-going-on-in-the-library-1.2663260.

Marcum, Deanna, 'Archives, Libraries, Museums: Coming Back Together?', *Information & Culture*, 49 (2014), s. 74–89.

Nunberg, Geoffrey (ed.), *The Future of the Book* (Berkeley, CA: University of California Press, 1996).

Orlean, Susan, *The Library Book* (London: Atlantic Books, 2018).

Rabina, Debbie ve Lisa Peet, 'Meeting a Composite of User Needs amidst Change and Controversy: The Case of the New York Public Library', *Reference and User Services Quarterly*, 54 (2014), s. 52–9.

Schnapp, Jeffrey ve Matthew Battles, *The Library Beyond the Book* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014).

Schwartz, 'Rebirth of a Notion', *Wilson Quarterly*, 26 (2002), s. 20–29.

Seed, Robert S., 'Impact of Remote Library Storage on Information Consumers: "Sophie's Choice?"', *Collection Building*, 19 (2000), s. 105–109.

Sherman, Scott, *Patience and Fortitude: Power, Real Estate, and the Fight to Save a Public Library* (Brooklyn ve London: Melville House, 2015).

Somers, James, 'Torching the Modern-Day Library of Alexandria', *The Atlantic*, April 2017, https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/04/the-tragedy-of-google-books/523320/.

'The State of America's Libraries, 2011', *American Libraries, Digital Supplement* (2011), s. i–vi, 1–61.

Stone, Brad, *The Everything Store: Jeff Bezos and the Age of Amazon* (New York, NY: Little, Brown, 2013).

Striphas, Ted, *The Late Age of Print: Everyday Book Culture from Consumerism to Control* (New York, NY: Columbia University Press, 2009).

Watson, Richard, *Future Files: A History of the Next 50 Years* (London: Nicholas Brealey, 2009).

Watson, Richard, *Extinction Timeline*, https://www.rossdawsonblog.com/extinction_timeline.pdf.

Weiss, Laura, *Buildings, Books and Bytes: Libraries and Communities in the Digital Age* (Washington, DC: Benton Foundation, 1996).

Wenzel, Sarah G., 'From Revolution to Evolution: The Transformation of the Bibliothèque Nationale into the Bibliothèque Nationale de France, through the Lens of Popular and Professional Reports', *Library Quarterly*, 69 (1999), s. 324–38.

Wilkin, John P., 'Meanings of the Library Today', Alice Crawford (ed.), *The Meaning of the Library: A Cultural History* (Princeton: Princeton University Press, 2015), s. 236–53.

Wisner, William H., *Whither the Postmodern Library? Libraries, Technology, and Education in the Information Age* (Jefferson, NC: McFarland, 2000).

Wolf, Maryanne, *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World* (New York, NY: Harper, 2018).

DİZİN

A
Aachen 109, 206
Aachen Sinod 206
Aarhus 198
Abbâsî 84
Abbevilleli Gerard 59
ABD 277, 339, 350
Abecedarium 110
Abraham de Wicquefort 240
Abraham Gumplowicz 376
Abraham Heidanus 153
Abraham Redwood 280
Abraham van der Meer 147
Achnasheen 160
Achonry 241
Adil Philippe 101
Adolf Hitler 378
Adriaen Pauw 239
Aelius Donatus 51
Aeneas Piccolomini 89, 90
Afrika 16, 84, 173, 302, 303, 311, 364, 429, 432, 444
Agatha Christie 403
Aix-en-Provence 237, 344, 448
Akdeniz 44, 47, 111, 136
ALA 354, 355, 356, 362, 403, 429, 430, 432, 433, 456
Alabama 362, 405, 433, 504
Albany 337
Albatross Kitap 403
Albay Anderson 348
Albay Sibthorp 332
Al Capone 427
Aldine matbaası 137
Aldous Huxley 23
Aldus 259, 260, 478, 492
Aldus Manutius 259, 478
Aleksey Olenin 317, 319
Alexa 450, 456
Alexander Horn 265
Alexander Pope 260
Alexandre-Nicolas Pigoreau 286
Alfred Rosenberg 378, 503
Al Jolson 396
Alkmaar konseyi 211
Allan Horton 445
Allan Ramsay 289
Allegheny 348, 351
Allegheny City 348
Allen Lane 15, 44, 71, 313, 403, 417, 444, 452, 473, 476, 496, 509
Alliance Israélite Universelle 379, 386
Alliance Israélite Universelle kütüphanesi 386
All Saints 221
All Souls College 58
Alman 15, 20, 53, 97, 107, 109, 121, 123, 125, 132, 136, 158, 164, 175, 176, 177, 195, 209, 210, 212, 237, 238, 240, 244, 247, 259, 288, 342, 343, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 403, 407, 427, 435, 437, 469

Almanca 120, 195, 209, 211, 256, 287, 366, 376, 435
Alman Demokratik Cumhuriyeti 437
Alman halk kütüphaneleri 362
Alman kütüphaneleri 374
Alman kütüphanesi 383
Almanlar 316, 368, 375, 376, 377, 379
Alman Reich kütüphane teşkilatı 364
Alman Wehrmacht'ı 368
Almanya 14, 21, 49, 57, 62, 85, 94, 109, 117, 119, 120, 121, 145, 147, 170, 197, 201, 206, 207, 213, 232, 237, 244, 255, 260, 262, 287, 294, 302, 315, 331, 342, 343, 361, 362, 363, 367, 368, 373, 378, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 388, 397, 415, 434, 435, 437, 438, 440, 452
Alness 219
Alois Pichler 319
Alonso de Molina 186
Alsace 50, 366, 381
Altenburg Manastırı 246
Althea Warren 362
Amazon 29, 450, 456, 458, 509, 510
Ambrosiana 18, 159, 227, 244, 468
Ambrosius 47, 96
Amerika 17, 20, 21, 27, 34, 115, 168, 184, 185, 187, 188, 192, 193, 222, 223, 268, 270, 275, 277, 279, 280, 281, 284, 288, 293, 294, 295, 302, 304, 320, 321, 322, 323, 329, 331, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 347, 349, 351, 352, 354, 355, 361, 367, 373, 388, 391, 393, 394, 395, 396, 398, 401, 402, 404, 405, 408, 410, 411, 412, 416, 418, 423, 425, 427, 428, 429, 430, 432, 449, 452
Amerika Birleşik Devletleri 20, 27, 268, 304, 320, 361
Amerikalı 17, 21, 321, 322, 367, 388, 396, 416, 423, 429, 432, 433, 434, 435
Amerikan Ana Vatan Güvenliği 437
Amerikan Bağımsızlık Savaşı 224
Amerikan Devrimi 294
Amerikan İç Savaşı 295, 321
Amerikan Kütüphane Derneği 354, 361, 420, 429, 432
Amerikan Yurt Dışı Sefer Gücü 361
Amiens 266, 331
Amsterdam 137, 145, 147, 154, 156, 167, 191, 198, 202, 211, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 379, 380, 381, 386, 388, 451, 454, 464, 467, 468, 469, 472, 480, 485, 487, 488, 491, 492, 500, 502
Amsterdam Vrije Üniversitesi 464
Ana Vatan Güvenliği 425, 437
Anayasa Mahkemesi 430, 431
Andreas Frisius 258
André Maurois 443
André Rivet 153
Andrés de Olmos 186
Andrew Carnegie 21, 329, 330, 337, 341, 347, 469, 500, 501
Anglikan 222, 223, 285
Anglikan Kilisesi 222
Anglosakson 49, 127, 166
Anjou 72
Anna Amalia kütüphanesi 383
Annapolis 223, 224, 293
Annapolis kütüphanesi 224
Anne Langton 309
Anthony Rous 214
Anthony Trollope 298
Anthony Wood 180, 484
Antonio Panizzi 315, 316, 345
Antonio Possevino 195
Antwerp 109, 112, 113, 115, 132, 133, 187, 198, 200, 451
Apenin Dağları 41
Apollon 33, 43
Apollon Tapınağı 33
Appalachian Dağları 409, 470
Apuleius 42
Aquinolu Thomas 67
Aragon 42
Aragonlu Catalina 125
Arap Baharı 28
Arapça 173, 226, 304
Araplar 32
Ardagger 264
Arequipa 188
Argosy 422
Arhimedes 31

Aristofanes 30
Aristoteles 14, 29, 30, 51, 58, 67, 80, 144, 187
Arjantin 318
Armaghlı Aziz Patricius 53
Arras 366
Arşimet 31
Arthur Conan Doyle 355, 356
Arthur Goldschmidt 383
Arthur Seyss-Inquart 380
Artoislı Kontes Mahaut 69
Arttırmalar Divanı 125, 126
Ashburnham 345, 346
Ashmolean 181
Asinius Pollio 33
Association des Bibliothécaires de France 354
Astor 336, 337
Asur 29, 30, 317
Asur İmparatorluğu 29, 30
Asvan Deklarasyonu 27, 28
Asya 16, 20, 85, 86, 111, 194, 305, 308, 411
Asya Topluluğu 308
Aşağı Avusturya 246
Atina 30, 31
Atlanta 351
Atlantik 21, 320, 351, 419, 420, 427
Audley End 227
Augsburg 94, 158
Augustinus 47, 49
Augustinusçu 95, 132, 305
Augustus 33, 34, 35, 199, 237, 315, 469, 471
Auhausen 122
Aurelianus 32
Avam Kamarası 315, 343, 371
Avam Kamarası Parlamento Komitesi 343
Avrupa 11, 15, 16, 18, 20, 27, 43, 49, 50, 51, 54, 57, 60, 62, 66, 67, 68, 73, 74, 83, 85, 86, 90, 91, 94, 96, 97, 100, 101, 102, 105, 109, 110, 112, 113, 114, 120, 121, 124, 129, 131, 133, 141, 142, 143, 145, 148, 154, 158, 159, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 178, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 216, 217, 218, 225, 227, 230, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 245, 246, 247, 249, 252, 255, 256, 257, 266, 275, 277, 278, 285, 294, 302, 303, 304, 305, 308, 311, 314, 315, 321, 331, 332, 340, 343, 344, 346, 354, 363, 366, 367, 368, 369, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 385, 388, 389, 391, 393, 394, 398, 400, 404, 411, 412, 416, 426, 429, 437, 440, 441, 442, 443, 445, 448, 453, 457, 465
Avrupalı 19, 86, 183, 188, 306, 441
avukatlar 16, 145, 188, 285
Avustralya 183, 302, 303, 310, 444, 445
Avustralya kütüphaneleri 445
Avusturya 19, 244, 246, 263, 265, 316, 342
Avusturya İmparatorluğu 316
Avusturyalı Anne 232
Avusturyalı Margaret 101
Axel Oxenstierna 197
Aydınlanma 251, 262, 263, 264, 271, 461
Ayın Kitabı Kulübü 401, 402
Aziz Andreas 207
Aziz Benedictus 42, 468
Aziz Bonifacius 49
Aziz Nursialı Benedictus 45
Aztek 185, 186
Aztekler 185

B

Bâb-ı Âli 16
Babil kütüphaneleri 30
Babilliler 30
Babürlü 304, 305
Bagno 229, 230
Bağdat 15, 83, 84
Balthazar 154
Baltık 117, 178, 195, 196, 381, 440
Baltimore 293, 323, 337, 483, 497
Bamberg 123
Bank of England 312
Barbara Cartland 423
Barış Tapınağı 36
Baroda Maharaja 441
Bartholomeus de Montepolitiano 62
Bartholomew Green 193
Bartlesville 429

Barut Komplosu 201
Basel 109, 112, 113, 115, 122, 123, 143, 170, 187, 208, 214, 480, 488
Basilios Bessarion 100
Bath 223, 292, 333
Batı Almanya 440
Batı Avrupa 315, 385, 412, 440
Batı Çin 86
Batı İskoçya 49
Batı Roma İmparatorluğu 15, 46
Bavyera 39, 56, 96, 175, 176
BBC 394, 395, 403, 404, 506
Beauvais 370
Bedfordshire 205
Bedzin 376
Beethoven 361, 384, 503
Belçika 49, 267, 314, 367, 368
Benedetto Cotrugli 75
Benedictus 42, 43, 45, 46, 468
Benedikten Tarikatı 105
Ben Hecht 397
Benjamin Collins 193
Benjamin Disraeli 354, 427
Benjamin Franklin 275, 279, 281, 494, 496
Benvenuto da Imola 41
Bergama 47
Berlin 107, 155, 343, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 435, 440, 468, 483, 502, 503, 504
Berlin devlet kütüphanesi 382, 384, 385, 386
Berlin Duvarı 440
Berlin şehir kütüphanesi 382
Bernard Fay 381
Bernardino Ochino 133
Bernardino Spada 238, 242, 491
Berry 72
Bethnal Green 372
Béthune 366
Better World Books 453, 463, 464
Beyaz Rusya 435
Beza 191
Biafra 444
Biafra Cumhuriyeti 444
Biblioburro eşek kütüphanesi 411
Biblioteca Ambrosiana 18, 468
Biblioteca del Collegio Rabbinico Italiano 379
Biblioteca della Comunità Israelitica 379
Bibliotech 459
Bibliotheca Alexandrina 449
Bibliotheca Rosenthaliana 379, 386
Bibliothèque du Roi 312, 314, 498
Bibliothèque Mazarine 19, 230, 232, 267
Bibliothèque Municipale 344
Bibliothèque Nationale 15, 266, 314, 317, 346, 381, 492, 498, 510
Bibliothèque Polonaise 379
Bibliothèque Russe Tourguéniev 379
BiebBussen 411
Bill Gates 449
Bill ve Melinda Gates Vakfı 449
Billy Wilder 397
Birinci Dünya Savaşı 354, 355, 356, 357, 363, 366, 367, 414, 415, 419
Birinci Fransız Devrim Savaşı 267
Birleşik Krallık 21, 403, 404
Birleşmiş Milletler 443
Birmingham 97, 291, 333, 348, 351, 435, 479, 507
Blaeu 211, 259
Blitzkrieg 370, 372, 373, 504
Blois 69
Bloomsbury 49, 312, 474
Boccaccio 41, 42, 61, 62, 94, 254, 269
Bodleian Kütüphanesi 160, 165, 194, 251, 254
Bodley 14, 17, 131, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 174, 179, 180, 227, 229, 237, 352, 431, 507
Bohemya 244
Bologna 65, 68, 155, 159, 267, 482
Bolognalı Ulisse Aldrovandi 159
Bologna Üniversitesi 65
Bolşevizm 364, 374, 380
Bolzano 264
Bombay 305, 307, 311
Bombay kütüphanesi 307
Boots Kitapseverler Kütüphanesi 17, 421, 423
Bordeaux 344
Bosna 20, 320
Bosna Savaşı 320
Bosna ulusal kütüphanesi 320
Boston 19, 68, 95, 120, 153, 192, 193, 279,

280, 281, 293, 294, 329, 336, 338, 350, 351, 402, 427, 486, 508
Boston Athenaeum'u 281
Boston Halk Kütüphanesi 336
Botswana 450
Brabant 69, 73, 74
Brandenburg 317
Braniewo 195, 196, 197, 198, 199, 487
Braunschweig 207, 240, 241, 469
Braunschweig-Lüneburg 240, 241, 469
Breda 200
Brennkommandos 376
Brescia 92
Brezilya 188, 189, 190, 194
Brighton 299, 333, 493
Bristol 284, 333, 334
Bristol Kütüphane Topluluğu 284
Britanya 20, 21, 49, 169, 172, 250, 251, 268, 275, 281, 288, 289, 293, 294, 295, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 318, 331, 332, 341, 343, 347, 348, 354, 368, 370, 371, 373, 385, 386, 387, 389, 394, 395, 399, 400, 402, 404, 412, 414, 415, 418, 419, 427, 428, 429, 431, 432, 441, 464
Britanya Doğu Hindistan Şirketi 304
Britanya İmparatorluğu 308, 309
Britanyalı 304, 305, 306, 308, 320, 335, 345, 372, 388
Britanyalılar 305, 373, 386
Britanya Parlamentosu 331
Britanya Savaşı 371
Britanya Yeni Zelanda Şirketi 301
British Broadcasting Corporation 394
British Columbia 309, 496
British Library 72, 74, 86, 102, 112, 129, 221, 250, 282, 293, 312, 313, 316, 370, 399, 413, 441, 451, 467, 468, 475, 477, 478, 479, 491, 492, 493, 497, 502, 505, 507
British Museum 109, 250, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 331, 345, 364, 371, 468, 480, 497
British Museum kütüphanesi 371
British Museum Library 312, 314, 315, 316, 318, 497
Broadway 398
Bronx 348
Brooklyn 324, 348, 510
Brugge 66, 73, 74, 83, 103, 142, 152, 467
Brüksel 263
Bryan 7, 352, 465, 469
Bryn Mawr College 356
Buda 100
Budist 85, 86
Buffalo 415, 470
Bulgaristan 450
Burgonya 69, 73, 74, 75, 83, 90, 100, 101, 105, 267
Burgonyalı Anne 72
Burgonyalı Blanche 71
Burgonyalı Cesur Philippe 72, 73
Burgonyalı Jeanne 69
Burns 23, 335, 341
Burton E. Stevenson 354
Bury St. Edmunds 125, 128, 214
Büyük Britanya 281, 354
Büyük Carolus 50
Büyük Chicago Yangını 428
Büyük İskender 30, 31
Büyük Kopenhag Yangını 178
Büyük Kuzey Savaşı 178, 199
Büyük Londra Yangını 160
Büyük Otto 54
Byron 23, 335, 341

C
cabinets de lecture 285, 286
Caen 286, 370
California 12, 70, 85, 169, 187, 228, 237, 322, 323, 475, 476, 490, 510
Calpurnius Piso Caesoninus 36
Calvin 187, 191, 192
Camberwell 370
Cambridge 15, 30, 35, 36, 46, 50, 51, 55, 96, 107, 127, 128, 129, 130, 143, 144, 168, 172, 179, 180, 192, 201, 213, 216, 218, 251, 257, 270, 305, 332, 471, 472, 473, 474, 475, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 488, 492, 495, 500, 501, 510
Cambridge Üniversitesi 143, 168, 172, 213
Canterbury 102, 125, 126, 215

Cape 298, 302, 303, 308, 496
Cape Coast 302
Cape Colony 302, 303, 496
Cape Town 302, 308
Carl Roden 428, 429, 507
Carnegie Enstitüsü 348
Carnegie Halk Kütüphanesi 352, 469
Carnegie kütüphanesi 330, 337, 348, 349, 469
Carnegie Vakfı 361, 418
Carolus Magnus 50, 51, 52, 66, 206
Cartmel 129
cartolai 77, 78, 79, 80
Cassiodorus 46, 473
Cavalı 303
Cavendish 144, 157
Cemal Abdülnasır 27
Cenevre 165, 187
Chaim Kaplan 377
Chapter Kahvehanesi 282
Charles 22, 72, 101, 165, 201, 222, 239, 255, 269, 287, 288, 295, 296, 298, 299, 333, 356, 372, 411, 420, 477, 488, 494, 496, 499
Charles Boon 420
Charles Dickens 299, 333
Charles Edward 22, 288, 295, 298
Charles Edward Mudie 22, 288, 295, 298
Charles James Fox 269, 372
Charleston 281, 293, 495
Charleston Kütüphane Topluluğu 281
Charlie Chaplin 396
Chaucer 144
Chesterfield Earl 268
Chicago 176, 222, 279, 280, 322, 336, 341, 351, 365, 406, 426, 427, 428, 429, 433, 470, 471, 487, 488, 493, 495, 497, 498, 499, 501, 506, 507, 508
Chicago Bilimler Akademisi 426
Chicago Tarih Topluluğu 426
Chiemsee Gölü 378
Christina 198, 233, 253, 255, 256, 488, 491
Christina Horn 198
Christophe Plantin 259
Christophorus Colombus 12, 108, 185
Cicero 34, 35, 36, 38, 39, 47, 51, 62, 154
Cincius de Rusticis 62
Cizvit 19, 188, 189, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 243, 262, 263
Cizvit kütüphaneleri 19
Cizvitler 141, 170, 189, 195, 197, 200, 201
Claes Cornelisz 154, 155
Clairvauxlu Bernard 52, 56
Claude Clement 243, 490
Claude Saumaise 255
Clevesli Philippe 101
Clinch 292
Codex Argenteus 256, 257
Colesseum 39
Collège Royal 234
Colombus 12, 108, 111, 112, 185
Colon 12, 28, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 141, 158, 159, 184, 241, 243
Commerzbibliothek 384
Compiègne 367
Comum 34, 472
Concord 280, 336
Connecticut 279, 280, 495
Conrad Celtis 106
Conrad Gessner 153, 483
Cooper Birliği 339, 340
Copernicus 144, 453
Cornelis Matelief 211
Cornelis Nicolai 147
Cornelius à Beughem 260
Cosimo de' Medici 12, 80, 99, 134, 477
Coventry 370
Cremona 136, 137
Croy 101, 171
Croydon 23, 373
Croydon Halk Kütüphanesi 23
Cwm 201

Ç

Çek 438, 439, 440
Çek Cumhuriyeti 439
Çekler 388, 439
Çekoslovakya 385, 434, 437, 438, 439
Çennai 441
Çennay 307
Çernobil 452
Çırak Kütüphanesi 340
Çıraklar Kütüphanesi 339

Çin 15, 16, 84, 85, 86, 194
Çince 166
çivi yazısı 29
Çukureller 49, 66, 74, 85, 101, 109, 132, 133, 171, 192, 213, 371

D
Dakota 406, 407, 497, 505
Dale Carnegie 398, 401
Dam meydanı 252
Daniel Heinsius 146, 173
Danimarka 150, 166, 198, 388
Danimarkalılar 43, 178
Dante 62
Danzig 195
Daphne du Maurier 411
Darmstadt 384, 504
Dartmouth 430
David B. Gracy II 455
David Drummond 220
David Tolley 143
D. C. Thomson 422
DDR 385, 434, 440, 441
Defoe 307
Delft 124, 151, 212, 468, 488
Delhi 442, 443, 497
Den Bosch 152, 200
Derbyshire 157
Desiderius Erasmus 108
Devasa Talmud Kütüphanesi 377
Deventer 175, 211, 212, 485
Deventer kütüphanesi 212
D. H. Lawrence 23, 431, 507
Dickens 23, 296, 299, 333, 341
dijital halk kütüphanesi 459
Dinî Bölge Kütüphaneleri Yasası 221
Dirnböck 288
Disraeli 296, 298, 354, 427
Doğu Akdeniz 136
Doğu Almanya 385, 434, 438, 440
Doğu Asya 16, 85, 86, 194, 411
Doğu Avrupa 388, 440, 441, 453
Doğu Friesland 117
Doğu Hint Adaları 211, 303
Doğu Hint Takımadaları 194
Doksan Beş Tez 119
Dominiken 56, 188, 249
Dominiken manastırı 249
Domitianus 28, 32, 34
Door 410
Dordrecht 147
Dorothy Evans 423
Dorothy Parker 397, 403
Dorset 215, 506
Dördüncü Laterano Konsili 70
Drake 144
Duisburg 175
Dumas 288
Dundee 291, 348, 422
Dunfermline 329, 347, 418
Dunfermline kütüphanesi 418
Dunhuang 86
Dunkirk 371
Duns Scotus 130
Durham 279
Durning Halk Kütüphanesi 13
Düşünce Özgürlüğü Komitesi 429, 432

E
Edebiyat Loncası 401
Edinburgh 218, 289, 347, 399, 484, 486, 494, 501
Edward Barlow 144
Edward Edwards 315, 331, 332
Edward Gibbon 32
Edward J. Carter 387
Einstatzstab Reichsleiter Rosenberg 379
Eisenachstrasse 380
Eisenhower 430
Elgin mermerleri 317
Elizabeth 92, 106, 129, 130, 131, 201, 206, 284, 303, 315, 325, 478, 480, 496, 497, 509
Elizabeth Gaskell 284
Ellen Coe 356
Ely 79, 172
Elzevier 149, 154, 259
Elzeviers 259, 491, 492
Elzevir 260
Emden 117
E. M. Forster 432
Émile Zola 356
Emily Folger 323, 497
Emma Roberts 307

endüljans 94
Endülüs 83
Engizisyon 12, 116, 132, 134
Enoch Pratt 337
Enugu 444
Epiküros 36
Erasmus 14, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 129, 131, 134, 144, 161, 206, 208, 467, 479, 481
Erfurt 58
Erich Honecker 440
Erich Maria Remarque 362
Erich Schultze 342
Eric Motley 433
Erie Kanalı 294
Ernst Wermke 381
ERR 379, 380, 381, 382, 502
Eski Ahit 44
Essex 157, 164, 215, 227
Essex Earl 164
Estienne 259
Estonya 178, 197, 378
Ets Haim 379, 386, 489
Eukleides 31
Euripides 30
Everett Perry 361
Exeter şehir kütüphanesi 371
Ezra kütüphanesi 376

F

Fanny Burney 289
Faro 164
Farsça 166, 304
Fas 84
Fâtımî 84
Federico 12, 79, 80, 99, 133, 159, 226, 467, 480
Federico Borromeo 159
Felemenk 11, 18, 117, 145, 146, 147, 148, 151, 153, 155, 156, 160, 169, 170, 172, 175, 190, 191, 200, 202, 210, 212, 237, 239, 240, 255, 259, 260, 262, 280, 303, 380, 395, 469
Felemenk Ayaklanması 148, 172, 212, 255
Felemenk Cumhuriyeti 145, 146, 147, 148, 151, 153, 155, 160, 170, 175, 200, 202, 210, 239, 255, 262, 280
Felemenkçe 190, 192, 211
Felemenkler 145, 148, 189
Felemenk Reform Kilisesi 153
Felemenk Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü 380
Ferdinand 109, 111, 112, 480
Fernando Colon 12, 28, 108, 141, 158, 159, 184, 241, 243
Ferrara Markizi Leonelle d'Este 76
Fielding 23, 292, 355
Filipinler 136
Filippo de Strata 97, 98, 106
Filistin 388
Finlandiya 178, 197, 411
Fioravante Martinelli 238
Flaman 73, 74, 103, 207
Flanders 73, 74
Flavius Josephus 187
Floransa 12, 66, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 94, 98, 99, 100, 134, 142, 231, 258, 267, 345, 431, 467, 468
Florence Boot 421
Florida 431
Folger 17, 322, 323, 324, 325, 326, 469, 497
Folger ailesi 324, 326
Folger Shakespeare Kütüphanesi 326, 469
Fort William koleji 305
Fort Worth 350, 469
Foster 457
Francesco Barberini 238
Francis Bacon 164, 192
Francisco de Avila 188
Franciscus Junius 253
Francis Trigge 216, 488
François Guizot 344
Franeker Üniversitesi 177
Frankenthal 122
Frankfurt 89, 110, 114, 136, 249, 299, 379, 380, 381, 384, 440
Frankfurt an der Oder şehir kütüphanesi 440
Frankfurt Enstitüsü 384
Frankfurter 361
Frankfurt Fuarı 114, 136, 299
Frankfurt Kitap Fuarı 110
Fransa 13, 42, 49, 50, 54, 57, 62, 66, 67, 69, 72, 85, 90, 101, 110, 137, 141, 145,

147, 166, 172, 194, 205, 225, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 247, 255, 259, 262, 265, 266, 267, 285, 286, 287, 288, 294, 314, 315, 331, 343, 345, 347, 354, 361, 364, 366, 368, 370, 371, 379, 381, 382, 389, 405, 413, 415, 442, 447, 448, 457, 464, 467
Fransa Dauphin'i 101
Fransız 14, 65, 68, 73, 75, 110, 112, 117, 176, 227, 228, 230, 237, 239, 259, 265, 266, 267, 268, 285, 288, 296, 309, 314, 331, 336, 343, 344, 345, 346, 347, 353, 365, 366, 370, 382, 387, 413, 443, 448, 450
Fransız belediye kütüphaneleri 347
Fransız Bibliothèques Municipales 448
Fransızca 69, 71, 72, 73, 116, 173, 228, 256, 290, 309, 366, 368, 376
Fransız Devrimi 265, 268, 314, 343, 344, 365
Fransız Devrim Savaşları 267, 296
Fransız Kitap Teşkilatı 366
Fransızlar 15, 267
Fransız ulusal kütüphanesi 14
Fransisken 11, 186, 188
Frans Potens 207, 208
Frederick Banbury 419
Frederick Rex 429
Freiberg 168
Freiburg Üniversitesi 382
Friedrich Wilhelm 317
Friesland 117, 164, 177, 200
Fritz Baedeker 337
Frizya 49
Fronde ayaklanması 232
F. Scott Fitzgerald 397
Fulda 50, 53, 61

G

Gabriel Naudé 12, 176, 205, 228, 231, 233, 250, 456, 469, 489
Gadaralı Filodemus 36
Galen 35, 36, 472
Galenos 35, 36, 37, 38
Galler 341
Gallerli John Prise 126
Gana 302
Gaskell 284, 296
Gaspar de Guzman 226
Gaspar Fagel 251
Genç Erkek Enstitüsü 442
Genç Plinius 34, 36
Gent 73
Geoffrey de St. Leger 69
Georg 119, 256, 288, 384, 467, 494
George Alfred Henty 355
George Bernard Shaw 417, 506
George Eliot 296
George Moore 23, 299, 493
George Suttie 249
George Wallace 433
George W. M. Reynolds 311
Georgia 294
Georg Leyh 384
Gerald Mills 420
Gerard Malynes 144
Gerrish 193
Gezici kütüphane 408, 409, 411, 417
Gezici kütüphaneler 405
Ghent 451
Gian Vincenzo Pinelli 157, 158, 482, 483
Gian Vittorio Rossi 231
Giovanni Boccaccio 41, 61
Giovan Pietro Bellori 238, 489
Girolamini Kütüphanesi 453
Gisbertus Voetius 254, 492
Giuliano 112, 158
Gladstone 427
Glasgow 333
Glasnost 385
Gloucester 72, 73, 130, 476
Goa 304, 305
Goethe 287, 383, 494
Goldsmith 23
Google 29, 450, 451, 456
Gotça İncil 256
Gotlar 39
Gottlieb Ney 381
Gouda 210, 211, 212
Gough Whitlam 445
Göttingen 176, 373
Göttingen Üniversitesi 373
Grande Chartreuse 53
Grantham 216, 488

Greenwich 102, 128, 215
Greifswald 175
Groningen 117, 176, 253, 488, 491
Guadalajara 187
Guadalquivir 108
Guatemala 136
Guillaume Dubois 247
Gumplowicz kütüphanesi 376
Gustavus Adolphus 196, 197, 487
Gutenberg 15, 86, 89, 90, 91, 93, 95, 96, 250, 260, 393, 451, 468, 478, 479, 483
Gutenberg İncil 89, 90, 95, 250
Gutenberg İncil'i 89, 95, 250
Güney Afrika 302, 303, 311
Güney Almanya 244
Güney Dakota 406, 407
Güney Doğu Asya 411
Güney Galler 341
Güney Hollanda 154, 194
Güney İtalya 42, 46

H
Habsburg 101, 110, 132, 145, 171, 252, 253, 263, 264, 482
Habsburg İmparatorluğu 263
Hacı Bâbalar 184
Halifax 334, 335
Halifax Edebiyat ve Felsefe Topluluğu 335
Halifax kütüphanesi 334
Halk Eğitimi Komitesi 266
halk kütüphaneleri 12, 17, 20, 213, 215, 310, 331, 341, 343, 347, 354, 362, 363, 364, 374, 391, 403, 413, 415, 417, 419, 420, 426, 440, 441, 443
Halk Kütüphaneleri Yasası 21, 284, 343, 418, 419
Halk kütüphanesi hareketi 352, 404
Ham 367
Hamburg 208, 379, 382, 384, 501
Hamelnli Gerwin 207
Hampstead kütüphanesi 370
Hampton Court 102, 128
Handel 384
Hannah Harris 294
Hans Sloane 312, 313, 496
Hans Urne 96
Hans Wahl 383
Harderwijk 175, 485
Hardwick Hall 157
Haringey 18
Harlequin 423, 424
Harry Potter 432
Harvard 30, 46, 107, 168, 192, 193, 194, 279, 451, 472, 475, 479, 486, 495, 500, 510
Harvard Hall 194
Hastings 333
Heemstede 239
Heidelberg 201, 252, 481
Heinrich Bullinger 123
hekimler 16, 83, 145, 214
Helmstedt Üniversitesi 170
Hemingway 402
Henry Brougham 340
Henry Compton 222
Henry de Mesmes 228, 229
Henry E. Huntington 323, 496
Henry Folger 17, 323, 324, 326, 497
Henry Garnet 201
Henry James 356
Henry Luce 400
Henry Mackenzie 290
Henry Mayhew 23
Herbert Hoover 393
Herculaneum 35, 36, 37, 472
Hereford 60, 126, 468
Herefordshire 201
Herengracht 156
Herman Mankiewicz 397
Hermann Fuchs 381
Hernán Cortés 185
Herrenalb 122
Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 464
Hessen 50
Hessett 214
H. G. Wells 356
Hieronymus 112, 133, 480
Hilton 401, 403
Himmler 380
Hindistan 15, 19, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 411, 441, 442, 443, 444
Hindistan Ulusal Kütüphanesi 19, 308
Hint 111, 115, 194, 211, 246, 303, 304, 305, 307, 308, 311, 441, 443, 444
Hippokrates 144

Hitler 362, 363, 370, 371, 377, 378, 379, 397, 414
Hofbibliothek 11, 42
Hofmeister 288
Hohe Schule der NSDAP 378
Hohe Schule kütüphanesi 381
Holbeck Woodhouse 201
Hollanda 49, 74, 101, 120, 124, 132, 143, 145, 148, 154, 157, 172, 189, 194, 206, 210, 211, 213, 232, 238, 239, 255, 256, 257, 259, 260, 314, 368, 369, 379, 380
Hollanda Meclisi 172
Holland House 372, 469
Hollywood 396, 397, 398, 416, 452
Horatio Alger 355
Horatius 260
Horns Tavern 333
Hristiyan 15, 32, 39, 43, 44, 46, 48, 50, 51, 55, 112, 125, 129, 134, 186, 220, 223, 303, 306, 419
Hristiyan İrfanını Yayma Cemiyeti 220
Hristiyanlar 46, 50
Hristiyanlık 39, 47, 116, 443
Huddersfield 334, 335
Hugh Hornby Birley 284
Hugo Andres Krüss 381
Hugo Blotius 11, 42
Hugo Grotius da Christina 255
Huguenot Akademisi 137
Huldrych Zwingli 123, 153, 483
Hull 418
Humphrey 72, 73, 130, 216, 467, 476
Humphrey Chetham 216
Hungen 384
Huntington 322, 323, 496
Hunyadi Matyas 12, 100
Hunyadi Matyas kütüphanesi 100
Huybert van Buchell 211
hümanist 41, 42, 61, 62, 63, 75, 77, 97, 100, 105, 112, 114, 117, 166, 236, 252, 254, 277
Hümanizm 61
Hz. İsa 43, 111, 141

I
I. Charles 165, 239
I. Cosimo 99
I. Ekber 304
I. François 112
I. George 171
I. Gregorius 49
II. Charles 201, 255
II. Felipe 243
II. Friedrich 42
II. George 312
II. Henry de Mesmes 228
III. George 262, 314
II. Josef 263, 264
II. Maximilian 11, 17
II. Pius 89
II. Rudolf 255
II. Stanislaw Augustus 315
Illinois Kütüphane Derneği 426
Indiana 396
Innerpeffray 219, 220, 469, 488
Innerpeffray kütüphanesi 220
Innsbruck lisesi 264
Inverness-shire 219
Ioannus Cassianus 44
Ipswich 213, 214, 487
I. Ptolemaios 31
Irak 28, 29, 320
Isaac Newton 172
Isaac van Bebber 147
Isaac Vossius 253, 255, 256, 257, 258, 491
Isabella 111, 112
Ismaël Boulliau 232
Ittingen 122
Iulius Caesar 254
IV. Edward 74, 103, 467
IV. George 314
IV. Paul 133

İ
İbranice 226, 381
İdeolojik Koloni Araştırmaları Enstitüsü 379
İkinci Dünya Savaşı 42, 43, 262, 347, 367, 369, 388, 391, 414, 437
İmparatorluk Halk Kütüphanesi 315
imparatorluk kütüphaneleri 34
İmparatorluk Kütüphanesi 19
İncil 44, 46, 48, 50, 51, 56, 69, 70, 75, 80, 89,

90, 91, 95, 126, 129, 131, 191, 192, 206, 222, 223, 245, 250, 251, 255, 256, 260, 305, 468, 469
İngiliz 18, 23, 32, 49, 54, 72, 74, 79, 102, 127, 129, 143, 144, 157, 162, 167, 172, 173, 184, 192, 194, 201, 213, 215, 216, 224, 249, 252, 261, 262, 263, 265, 269, 288, 292, 296, 302, 311, 314, 324, 388, 397, 411, 413, 416, 418, 424, 427, 428, 470
İngilizce 17, 106, 125, 126, 129, 142, 167, 191, 214, 220, 228, 285, 286, 300, 337, 376, 397, 441
İngiliz edebiyatı 302
İngiliz İç Savaşı 314
İngilizler 63
İngiltere 17, 49, 50, 57, 63, 67, 69, 73, 94, 120, 125, 126, 127, 129, 142, 143, 145, 157, 168, 171, 184, 190, 191, 193, 201, 206, 213, 214, 220, 221, 222, 224, 227, 232, 233, 249, 250, 251, 252, 255, 262, 281, 282, 284, 285, 286, 288, 291, 294, 295, 296, 312, 326, 331, 340, 348, 355, 362, 364, 371, 373, 389, 402, 408, 418, 427, 428, 441, 452, 457
İngiltere Kilisesi 125, 127, 190
İpek Yolu 86
İran 15, 83
iRead gezici kütüphanesi 411
İrlanda 49, 172, 241, 348
İskenderiye 12, 14, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 84, 108, 115, 161, 205, 216, 218, 449, 450, 467
İskenderiye Akademisi 32
İskenderiye Kütüphanesi 27, 28, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 84, 218, 449, 450
İskenderiye Uluslararası Kitap Fuarı 449
İskenderiye Üniversitesi 28
İskoç 21, 172, 176, 201, 205, 216, 217, 220, 265, 310, 330, 394, 424
İskoç İskenderiye'si 216
İskoçlar 217
İskoçya 49, 145, 160, 172, 201, 205, 206, 217, 218, 219, 220, 227, 302, 329, 347, 411, 418
İskoçya kilise meclisi 218
İslam 15, 83, 84, 85, 86
İspanya 12, 67, 84, 85, 94, 108, 109, 111, 112, 115, 133, 172, 186, 187, 188, 195, 226, 237, 243, 268
İspanyol 109, 111, 116, 134, 164, 184, 187, 188, 189, 190, 302, 352, 422
İspanyol Amerika'sı 188
İspanyol Cizvitleri 302
İspanyol Engizisyonu 109, 116, 134
İsrail 388
İstanbul 2, 100
İsveç 15, 94, 156, 178, 195, 196, 197, 198, 199, 233, 255, 256, 257, 381
İsveç İmparatorluğu 178, 196
İsveçli 173, 174, 196, 197, 198, 407
İsveçliler 14, 198, 199
İsveçli Rahip Okulu 196
İsviçre 49, 50, 62, 120, 123, 125, 133, 147, 166, 208, 232
İşçi Enstitüleri 334, 340, 412, 414, 417
İşçi Enstitüsü 340, 354
İşçi ve Zanaatçiler Genel Topluluğu 339
İş İlerleme İdaresi 408, 409
İtalya 12, 14, 42, 46, 49, 57, 65, 66, 67, 74, 78, 79, 80, 82, 85, 90, 94, 97, 100, 109, 133, 134, 135, 136, 142, 143, 145, 147, 155, 187, 227, 228, 230, 238, 255, 262, 267, 268, 314, 331, 364, 387
İtalyan 41, 61, 63, 64, 75, 77, 78, 79, 80, 97, 100, 133, 134, 136, 194, 195, 229, 230, 234, 238, 244, 259, 262, 316, 345, 350
İtalyan Rönesansı 100
İtalyan şehir devletleri 61
İyi Philippe 73, 101

J

Jacksoncı 339
Jacob 46, 106, 154, 176, 177, 200, 235, 236, 237, 238, 336, 464, 468, 473, 485, 487, 490, 491
Jacobus Golius 173
Jacobus Taurinus 146, 469
Jacob Wimfeling 106
Jaffna halk kütüphanesi 20
James Beattie Dundee 291

James Bertram 349, 351, 352
James Boswell 282
James F. Muirhead 337
James Gillray 22, 468
James Heywood 284
James Kirkwood 205, 216, 217, 218, 488
James Mackintosh 305
Jane Austen 353, 493, 499
Janice Radway 423
Jan Laski 114
Jan Six 254
Janus Gruter 252, 254
Japon 85, 362
Japonya 84, 85, 194
Jarrow 50
J. D. Rockefeller 324
Jean 69, 72, 73, 187, 192, 233, 234, 235, 236, 334, 345, 365, 397, 474, 480, 483, 484, 486, 490, 491
Jean Aymon 345
Jean-Baptiste Colbert 233, 234, 235, 490, 491
Jean Calvin 192
Jean Crespin 187
Jean-Daniel Schoepflin 365
Jean François Paul de Gondi 236
Jean Froissart 69
Jean-Luc Godard 397
Jeff Bezos 450, 458, 510
Jemima Durning Smith 333
Jena 287
Joachim von Dessin 302
Joe McCarthy 430
Johan Huizinga 395
Johannes à Lasco 114, 117
Johannes Bureus 196
Johannes de Planque 147
Johannes de Platea 152
Johannes Gutenberg 15, 86, 89
Johannes Lomeijer 169, 237
Johannes Lydius 154
Johannes Pohl 381
Johannes Reuchlin 106
Johannes Thysius 216, 488
Johannes Trithemius 105, 106
Johann Friedrich Gronovius 253
Johann Froben 113, 187
Johann Fust 90
Johann Georg Graevius 256
Johann Luschner 94
Johann Mencke 177
John Bale 127
John Buchan 456
John Clerk 289
John Dury 176, 177, 485, 490
John Evelyn 215
John Galsworthy 403
John Harvard 192
John Jacob Astor 336
John Leland 127
John Locke 157, 160, 169, 482, 484
John Maynard 193
John Moore 172
John Noble 289
John Pierpont Morgan 331
John Reith 394, 506
John Sharpe 338
John Smith 191
John Tregonwell 215
John Veysy 96, 478
John Winthrop 190
John Yair 289
Joseph Addison 260
Joseph-Basile-Bernard van Praet 267
Joseph Smith 262, 492
Josephus Larned 356
J. P. Morgan 326
Juan de Carvajal 89
Juan de Polanco 195
Juan de Zumárraga 186
Jules Mazarin 205, 230
Julien Cain 381
Julius Caesar 32, 33, 34, 36
Julius Frontinus 63
Junius 157, 191, 253, 259
Justus Lipsius 9, 171, 472, 484
Jutland 198

K

kâğıt 16, 23, 38, 85, 91, 94, 96, 128, 151, 180, 220, 250, 264, 389
Kahire 15, 27, 83, 84
Kalküta 19, 305, 307, 308, 441
Kalküta kütüphanesi 307, 308

Kalvinci 170
Kalvinist 133, 172, 197
Kalvinizm 210
Kamboçya 444
Kanada 302, 303, 308, 309, 444
Kansas Gezici Kütüphane Komisyonu 407
Kappel 153
Kapusen manastırı 198
Karayip 303
Karayipler 108, 308
Kardinal Wolsey 213
Karl 108, 112, 121, 132, 178, 198, 351, 378, 473, 481, 503
Karl Köprüsü 198
Karmelit 236
Karolenj 51, 52, 61
Karolenj Rönesansı 52
Kartezyen 178
Kassel 384
Kastilya 109
Katalonya 94
kâtipler 16, 39, 51, 53, 70, 83, 84, 98, 106, 340, 341
Katolik 18, 70, 109, 116, 117, 120, 123, 125, 128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 141, 164, 165, 170, 172, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 206, 208, 209, 212, 218, 227, 229, 239, 243, 244, 254, 263, 304, 305, 314, 382, 410, 411
Katolik Kilisesi 70, 109, 120, 131, 133, 254, 263
Katolikler 138, 195, 200, 201
Katolik okulları 410, 411
Kayzer Wilhelm Üniversitesi 366
Kelt misyonerler 49
Kennedy 379, 380, 385, 386, 431, 502
Kennington 13, 445
Kensington 372, 469
kent kütüphanesi 208
Kentli Aethelberht 49
Kentucky 408, 470
Kenya 411
Kewanuee 410
Kırtasiyeciler Cemiyeti 295
Kırtasiyeciler Şirketi 167
Kış Sarayı 434
Kızıl Haç 361
Kızıl Ordu 375, 386
Kızıl Ordu Subay Gazinosu 386
Kiel 175
Kilise Babaları 196
Kilise hukuku 58, 67, 95, 120
Killala 241
Kilmorack 219
Kingston Lacy House 126
Kingston-upon-Thames 373
Kireneli Kallimahos 32
Kirkwood kütüphanesi 219
Kitap Kulübü 402
Kleopatra 32
Koca Bill Thompson 427, 428
Kolombiya 411, 443, 450
Koloni Kütüphanesi 310, 311
Komünist Doğu Almanya 385, 434, 440
Komünizm 434
Koningsveld 124, 468
Konstanz Konsili 62
Kooperatif Hareketi 334
Kopenhag 18, 161, 178, 318, 388, 457
Kopenhaglı Thomas Bartholin 161
Kopenhag ulusal kütüphanesi 457
Kopenhag Üniversitesi 178
Kore 84, 85, 430
Kore Savaşı 430
Korkusuz Jean 73
Kortrijk 207, 208, 489
Köln 143, 200, 251
Köln İncil'i 251
Königsberg 195, 382
Körfez 27
Köylü Savaşı 20, 121, 123
Krakow 200, 376, 377
Kraliyet Cemiyeti 312
Kraliyet Hava Kuvvetleri 370
Kraliyet Koleji 234
Kristof Kolomb 12
Kur'ân 16, 211
Kurtuba 15, 83
Kutsal Roma 11, 108, 119, 124, 125, 366
Kutsal Roma İmparatorluğu 119, 124, 125, 366
Kuzey Afrika 84, 173, 364
Kuzey Almanya 170, 206

Kuzey Amerika 168, 184, 193, 279, 393, 398, 404, 423
Kuzey Auckland 309
Kuzey Avrupa 73, 74, 97, 101, 109, 112, 113, 141, 142, 159, 166, 168, 171, 195, 243, 411
Kuzey Fransa 366
Kuzey İngiltere 285
Kuzey İskoçya 160, 172, 218, 219, 220
Kuzey İtalya 65, 67
Küresel Kütüphane Vakfı 450
Kütüphane Derneği 354, 361, 420, 426, 429, 432
Kütüphane Hakları Beyannamesi 429
Kütüphane Savaş Konseyi 361
Kütüphane Yasası 347

L
Lahey 147, 239, 240, 247, 250, 259
Lambeth 13, 333, 370, 445, 501
Lambeth Belediyesi 13
Lancashire 129
Lancaster 285
Lancasterlı John 72
La Rochelle 226, 448
Larry Page 450
Latina Vadisi 41
Latince 17, 33, 36, 63, 69, 71, 72, 75, 82, 91, 116, 120, 143, 147, 152, 156, 157, 172, 181, 191, 193, 199, 209, 211, 214, 215, 228, 243, 259, 260, 277, 316, 435, 449
Laurens Jansz Coster 260
Laurentius Paulinus Gothus 197
Lavenham 214
Legnica 386
Leh 114, 195, 196, 268, 315, 375, 376, 385
Lehçe 199
Lehistan 114, 117, 137, 195, 197, 199, 200, 315
Leh manastırı 268
Leicester Earl 163, 213
Leicester Edebiyat Topluluğu 291
Leiden 18, 32, 68, 73, 94, 95, 105, 120, 136, 145, 148, 153, 154, 157, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 187, 190, 191, 194, 195, 198, 201, 216, 236, 238, 249, 250, 251, 254, 257, 258, 259, 265, 270, 280, 302, 382, 384, 438, 464, 469, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 496, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 508
Leiden Üniversitesi 172, 254, 464
Leipzig 110, 119, 170, 176, 342, 351, 384, 468, 501
Lenin 434, 435, 436
Lenox 337
Léopold Delisle 346
Lesegesellschaften 287, 495
Letonya 196, 198, 457
Leuven 72, 113, 134, 164, 171, 198, 367, 368, 479, 482, 484, 502
Leuven kütüphanesi 368
Leuven Üniversitesi 171, 367, 368
Levant 83, 173
Lew Sapieha 199
Library of Congress 320, 321, 322, 326, 387, 468, 469, 470, 496
Libri 344, 345, 346, 500
Lieuwe van Aitzema 240
Lilian Le Mesurier 417
Lillian Hellman 397
Lima 188, 467, 486
Lincoln 96, 332, 478
Lincoln College 96, 478
Lincolnshire 216
Lindisfarne 50, 169
Lindisfarne Manastırı 169
Linköping 197
Litvanca 199
Litvanya 137, 195, 199, 200, 315
Liverpool kütüphanesi 284
Lizbon 74, 97, 111, 246, 247
Locke 157, 160, 169, 260, 482, 484
Lodewijk van Gruuthuse 73, 74, 476
Loire Nehri 137, 370
Lombardlar 42
London Magazine 290
Londra 18, 23, 72, 102, 110, 117, 143, 160, 163, 166, 167, 193, 194, 215, 218, 219, 222, 239, 280, 282, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 304, 305, 307, 311, 312, 317, 319, 320, 333, 346,

353, 370, 372, 373, 399, 419, 431, 464, 469
Londra Kulesi 163
Londra Kütüphanesi 319
Lord Marsham 160
Lorenzo 82, 83
Lorraine 366
Los Angeles 337, 355, 356, 362, 407, 430, 452, 453, 456, 468, 477, 479
Los Angeles merkez kütüphanesi 456
Louis 72, 102, 137, 190, 225, 226, 232, 235, 236, 238, 247, 255, 279, 295, 346, 366, 402, 469, 475, 487, 490, 494, 495
Louis Jacob 236, 238, 490
Louis Philippe 346
Louis Royer 102
Loyolalı Ignatius 188, 195
Lublin 377
Lublin Yahudileri 377
Lucas Holste 238, 490
Lucretius 62
Lucullus 35
Luftwaffe 363, 370
Lund 178, 197, 381, 487
Luther 109, 119, 120, 121, 123, 125, 132, 153, 209, 481
Lutherci 125, 132, 156, 170, 196, 197, 198
Lutie Stearns 406
Lütuf Haccı 125
Lyon 110, 115, 143, 187, 344

M
Maastricht 200
Macar 54, 100, 439
Macarca 166
Macaristan 11, 100, 168, 388, 434, 437, 438, 440
Macaristanlı Clementia 69
Macarlar 43, 316
Macaulay 296
Machiavelli 192
Mackintosh 305
Macmillan 60, 305, 308, 310, 311, 387, 474, 493, 496, 497, 502, 509
Madertie 220
Madison Park 433, 508
Madras 307
Maffeo Barberini 238
Magdalene College 180
Maharaja II. Serfoji 305
Maidstone 222
Maihingen 122
Mainz 90, 96, 105, 109, 249, 250, 265
Mainz İncil'i 250
Malakka 211
Malay 303
Maldon 215, 216, 488
Malmö 97
manastır kâtipleri 15
manastır kütüphaneleri 125, 245, 263, 266, 317
manastır kütüphanesi 64, 210
Manchester 216, 283, 284, 291, 333, 340, 348, 351, 370, 457, 469, 500, 504
Manchester Edebiyat ve Felsefe Topluluğu 370
Manchester kütüphanesi 333
Mandalay 393
Manhatan 339
Mani 186
Manş Denizi 73, 143, 145
Mantova 231, 267
Maori 302, 311
Marburg 175
Marcus Aurelius 35
Margate 292
Maria Edgeworth 290, 306
Marksist 364, 437
Mark Twain 402
Marsham ailesi 157
Marsilya 44, 266, 331
Martianus Capella 51
Martin Alonso Pinzón 112
Martin Luther 119, 120, 121, 123, 125, 153, 209
Martinus Matthiae 198
Mary 65, 68, 92, 117, 129, 130, 163, 165, 221, 259, 294, 311, 315, 319, 355, 396, 406, 422, 444, 475, 477, 479, 484, 488, 493, 498, 507
Mary Anne Barker 311
Mary Burchell 422
Maryland 222, 223, 293, 408, 478
Mary Letitia Jones 355

Mary Pickford 396
Mary Spencer 406
Mary Sprague 294
Mary Tudor 117
Masonluk 374
Massachusetts kütüphanesi 337
Massachussets 336
matbaa 16, 22, 37, 66, 85, 86, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 112, 118, 119, 133, 136, 141, 142, 143, 150, 152, 158, 179, 183, 184, 186, 188, 190, 199, 229, 260, 270, 383, 392, 393, 399
Matthias Corvinus 12, 100, 477, 479
Maungakaramea 309
Maximilian 11, 17, 175
Mayalar 185
Mazarine kütüphanesi 232, 240
Mazarin kütüphanesi 168, 169
Mechelen 152
Mecklenburg-Pomerania 209
Medellin 443
Médiathèque 13, 448
Medici 12, 80, 82, 83, 90, 99, 105, 134, 258, 477
Medina del Campo 116
Meksika 136, 185, 186, 187, 188, 450
Melvil Dewey 406, 506
Memlük 84
memurlar 16, 85, 125, 170, 304, 310
Merton College 60, 96
Merton Koleji 58, 60
Meryem Ana 70, 111
Mesmes kütüphanesi 228
Messina 195
Metz 366
Mexico City 185, 186, 188
Meysur 305
Mézières 367
Mezmurlar kitabı 151, 192, 265
Mezopotamya 29, 83
Mısır 27, 28, 30, 31, 32, 44, 47, 83, 246, 317
Michael Schuyler 454
Michal Busak 378
Michel de Montaigne 185
Michele Guarducci 78
Michelozzo Michelozzi 80
Michigan 235, 406, 451, 491
Middelburg 191, 368, 369, 469
Milan Kundera 439
Milano 18, 42, 78, 158, 159, 227, 244, 267
Milden 221
Mills & Boon 420, 421, 422, 423, 424, 468, 505
Milton Abbas 215
Minet kütüphanesi 370
Missisippi 294
Mithridates Savaşı 35
Modena 133, 267
Montagu House 312, 313, 318
Montana 349, 407, 500
Montdidier 367
Monte Cassino 41, 42, 43, 45, 63, 254, 474
Montezuma 185
Montgomery 169, 236, 237, 431, 433, 490, 507
Montpellier 110
Montreal 308, 309
Montserrat 94
Moravya 198
Morayvalı Kardeşler 303
Morgan 322, 326, 331, 488
Morone 133
Mortlake 113
Moses Pitt 251
Moskova 378, 386, 433, 434
Mozart 286, 384
Mudie 22, 288, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 310, 335, 353, 421, 469, 494
Muhteşem Lorenzo 82, 83
Muirhead 337
Mumbai 305, 307, 441
Muncie 396
Murbach 50, 61
Musevilik 374
Münih 320, 380, 384
Münster 239
Müslüman İspanya 84
Müslümanlar 42, 43
Müstehcen Yayınlar Yasası 431

N
Nahuatl 186
Nancy 286, 367
Napoli 41, 78, 158, 453

Napolyon 285, 401
Napolyon Savaşları 285
Nasyonal Sosyalizm 374
Nazi 362, 364, 373, 374, 375, 378, 380, 382, 383, 385, 387, 502, 503, 504
Nazi Almanyası 374
Naziler 378
Nazizm 386
Nellie Vis 407
Newberry 322, 497
Newcastle Earl 157
New Deal 408, 409
New England 20, 191, 192, 193, 279, 280, 281, 336, 486, 487, 495, 499, 501
New England kütüphanesi 280
New Hall 102
New Hampshire 280, 281, 294, 336
New Haven 18, 30, 71, 75, 91, 100, 126, 142, 145, 157, 268, 442, 471, 473, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 492, 495, 496
New Main 446
New Oxford Sokağı 295
Newport 280
Newton fiziği 178
New York 19, 31, 44, 55, 58, 62, 71, 79, 85, 119, 121, 134, 155, 281, 293, 307, 322, 324, 326, 327, 329, 336, 337, 338, 339, 340, 348, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 361, 364, 373, 396, 405, 406, 415, 441, 446, 450, 451, 452, 454, 457, 464, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 483, 491, 493, 494, 495, 497, 499, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 509, 510
New York Halk Kütüphanesi 19, 338, 348, 351, 364, 451, 457, 468
New York İşçi Enstitüsü 354
New York kütüphaneleri 337
New York Lisesi 353
New York Toplum Kütüphanesi 281, 339
Niccolò de' Niccoli 62, 76, 82
Nicholas Basbanes 446, 447, 454, 507
Nicholas Vattermare 336
Nicolaas Heinsius 146, 150, 253
Nicolas Fouquet 234, 490
Nietzsche 23
Nijer Nehri 84
Nijerya 411, 443, 444
Nijmegen 211, 216, 487, 488
Nikaragua 136
Nîmes 448
Niña 111
Ninova 30
Normandiya 286
Norman Fethi 125
North Carolina 38, 223, 402, 423, 472, 486, 493, 501, 506
North Island 301
Norveç 411
Norwich 333, 452, 457
Notre Dame 69, 83, 92, 479
Nottinghamshire 201, 486
Noyon 367
Nursialı Benedictus 42, 45
Nürnberg 109, 110, 115, 122, 267, 489

O

Ochsenhausen 122
Odense Katedrali 96
Offenbach 386
Ohio 279, 341, 396, 455, 493, 498
Oklahoma 407, 408, 429, 505, 508
Old Main 446, 447
Olivares 226, 490
Oliver Cromwell 165
Olmütz 198
Olomouc 198
Ontario 309
Oprah 402
Oranjeli Frederik Hendrik 153
Oranjeli William 148
Orkney Adaları 411
Orson Welles 397
Orta Almanya 207
Orta Amerika 185
Orta Avrupa 50, 184, 437
Orta Doğu 16
Osmanlı 16, 100
Osmanlı İmparatorluğu 16
Ostbucherei 380
Ostrogot 46
Ostrogotlar 39

Otuz Yıl Savaşları 14, 156, 198, 199, 247, 255
Oudewater 154
Ouida 355
Ova Eyaletleri 407
Oxford 14, 17, 34, 36, 46, 58, 60, 72, 73, 96, 117, 128, 129, 130, 131, 133, 143, 144, 157, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 173, 180, 181, 184, 215, 227, 229, 250, 251, 257, 259, 264, 279, 292, 295, 296, 305, 312, 332, 396, 412, 420, 451, 471, 472, 473, 474, 476, 478, 481, 482, 484, 485, 487, 493, 494, 495, 497, 499, 505, 506
Oxford Earl 250, 312
Oxon 180, 181

Ö
Öklid 31
Ömer 32

P
Pablo Escobar 443
Padova 80, 99, 231, 477
Padua 158, 171, 475, 482
Pagan 47
Pakistan 442
Palais-Cardinal 230
Palermo 110
Palimpsest 48
Papa 42, 49, 89, 120, 127, 133, 195, 238, 239
Papacı Komplo 201
Papalık 62, 132, 133, 134, 136, 195, 262, 267
Papaz Meclisi kütüphanesi 61
papirüs 15, 27, 30, 47
Paracelsus 143
Paris 12, 19, 58, 60, 65, 66, 68, 72, 73, 97, 110, 115, 117, 134, 142, 143, 164, 168, 169, 187, 198, 205, 206, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 237, 240, 243, 244, 247, 256, 265, 266, 267, 286, 287, 304, 312, 315, 317, 344, 345, 346, 370, 379, 381, 386, 431, 474, 475, 477, 479, 484, 489, 490, 492, 493, 502, 503
Paris Gazette 230
Paris Parlamentosu 228, 232, 233, 234
Paris Üniversitesi 65
Parron 102
parşömen 15, 27, 30, 38, 47, 48, 67, 77, 85, 95, 96, 128, 249
Pasifik Savaşı 320
Paskalya 144
Paternoster Sokağı 307, 370
Patriot (Vatansever) Yasası 425, 437, 507
Paul Getty 160
Paulus 44, 157, 214, 259
Paulus Junius 157, 259
Pauw kütüphanesi 239
Pavia 267
Pearl Harbour 362
pecia 67, 68, 71, 477
Pelican 417
Penguin Books 403, 417, 431
Pennington County 407
Pennsylvania 92, 275, 303, 348, 356, 475, 478, 496, 509
Pergamon 47, 412, 505
Péronne 367
Personel İdare Kurulu 429
Perthshire 219, 220, 469
Peru 188, 189, 320, 467, 486
Peter Borchardt 381
Peterbrough 336
Peter Canisius 195
Peter King 160
Peterloo 284, 340
Peterloo Katliamı 340
Peter Mark Roget 284
Peter Paulson 379
Petrarca 62
P. G. Wodehouse 397
Philadelphia 92, 96, 275, 276, 277, 279, 281, 293, 303, 337, 338, 340, 348, 464, 469, 475, 478, 493, 494, 495, 496, 500, 509
Philadelphia Kütüphane Şirketi 275, 276, 279, 281
Philippe Duplessis-Mornay 137
Philip van Marnix 148
Pierre de Carcavi 234
Pierre Gosse 261
Pieter Gilles 113
Pieter van Damme 261, 491
Pilgrim Fathers 184, 190, 191, 201, 486
Pinta 111

Piskopos Diego de Landa 186
Pittsburgh 294, 348, 349, 351, 354, 361, 494, 501, 504
Platon 80
Plautus 239
Plock 382
Plutarhos 32, 187
Plymouth 190, 191, 192, 371, 485
Pocket Books 403
Poggio Bracciolini 62, 76, 97, 239, 250
Polonya 198, 199, 247, 364, 368, 375, 376, 377, 379, 385, 386, 389, 434, 437, 440
Pompeii 37
Pont-à-Mousson 367
Pope 23, 242, 260, 490
Portekiz 111, 164, 189, 247, 268, 314
Portekizce 190
Portekizlilerin Brezilya'sı 188
Portico 283, 284, 469
Portico kütüphanesi 284
Portsmouth 280, 281, 493
Poznan 375, 376, 377
Prag 133, 198, 255, 256, 264, 378, 438, 439, 465
Prag Baharı 438
Pratt 292, 337
Pravda 452
Presbiteryen 205, 218, 219, 394
Price kütüphanesi 280
Prosper Marchand 261
Prosper Mérimée 346
Protestan 18, 119, 120, 123, 124, 127, 129, 130, 132, 133, 136, 137, 138, 145, 153, 164, 167, 170, 172, 184, 195, 196, 200, 202, 206, 208, 209, 210, 212, 214, 218, 223, 229, 239, 243, 303, 365
Protestan İncil'i 129
Protestan Kilisesi 153
Protestanlar 102, 138
Protestanlık 129, 131, 135, 157, 210
Protestan Reformasyonu 119, 120
Prusya 166, 263, 317, 366, 437
Ptolemaios 31, 144
Ptolemaios kralları 31
Punch 399, 505
Püriten 279

Q
Quebec 308, 309
Queens 348
Quintilianus 62, 63

R
Rahip Jordanus 207
rahipler 16, 151, 170, 215, 306, 307
Ralph Partrich 191
RAND 457
Ratibor 379, 380, 385, 502
Recife 189, 190
Reconquista 84
Redwood kütüphanesi 280
Reformasyon 18, 90, 107, 119, 120, 121, 123, 124, 128, 129, 131, 136, 138, 141, 153, 163, 164, 170, 206, 208, 209, 210, 244, 365, 461
Reform Kilisesi 153, 156
Regensburg 265
Reich 363, 364, 374, 381, 414
Reims 367
Reinhard Heydrich 380
Reinhardsbrunn 122
Ren 109
René Descartes 255
Rethel 367
Reval 378
Rhode Island 280
Richard Bancroft 102
Richard Cobden 284
Richard Layton 130
Richard Nixon 27
Richardson 355
Richelieu 225, 226, 227, 228, 230
Richmond 102, 491
Riga 196, 198, 199, 457, 464
Ripoli manastırı 94
Risorgimento 314
Robert Darnton 425, 441, 451
Robert Dey 380
Robert Harley 250
Robert Howard 241
Robert Louis Stevenson 295, 469
Robert Peel 284
Robert Ryece 190
Robertsbridge Manastırı 126
Robert Sidney 163
Rochdale 334

Rochester 186, 215, 503
Roermond 200
Roggenburg 245
Roma 11, 14, 15, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 58, 63, 67, 77, 78, 80, 89, 108, 109, 110, 112, 115, 119, 120, 124, 125, 132, 134, 142, 145, 205, 218, 226, 227, 230, 238, 242, 245, 247, 256, 317, 366, 379, 381, 448, 461, 467, 489
Roma hukuku 58
Roma İmparatorluğu 14, 15, 28, 37, 38, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 51, 119, 124, 125, 205, 366, 461
Roma kütüphaneleri 28
Roma kütüphanesi 14
Romalı 35, 46, 77, 144, 290
Romalılar 29, 38, 39
Romanesk 348
Roosevelt 362
Rosenberg 378, 379, 380, 381, 384, 502, 503
Rosetta Taşı 317
Ross-shire 219
Rotterdam 368
Rouen 266, 331
Roxburghe 269, 270, 483, 492
Royal College of Physicians 159, 160, 482
Roye 367
Rönesans 13, 19, 28, 32, 39, 42, 61, 62, 64, 73, 74, 90, 108, 112, 115, 167, 226, 237, 322, 323
RSHA 380
Rudolph Valentino 396
Rus 178, 195, 199, 268, 315, 316, 317, 319, 382, 386, 433, 435, 437, 439, 452
Rus Bilimler Akademisi 452
Rusça 317
Rus İmparatorluğu 315
Rus istilası 178
Rus kütüphaneleri 386, 435
Ruslar 265, 373, 384, 385, 434
Rus Ortodoks Kilisesi 317
Rus Ortodoksluğu 195
Rusya 195, 247, 263, 315, 375, 385, 386, 387, 389, 430, 435, 436
Rutenya 195
Ruth Brown 429, 508

S
Saddam Hüseyin 28
Saint-Quentin 367
Saksonlar 43
Saksonya 119, 166, 168, 170, 209
Salzwedel 209, 489
samizdat 438, 439
Samosatalı Lukianos 35
Samuel Clay 292, 493
Samuel Johnson 326
Samuel Pepys 179, 180, 485
Samuel van Huls 259
Samuel Ward 213
San Antonio 458
San Francisco 187, 337, 446, 447, 467, 468
San Jacobo di Ripoli manastırı 94
Sankt Florian 245
Sankt Polten 244, 245
San Marco 80, 81, 82, 99, 134, 468, 477
San Marco kütüphanesi 82, 99
San Marino 322, 323, 496
Santa Cruz koleji 187
Sapienza 242, 245
Sapienza kütüphanesi 242
Saraybosna 20
saray kütüphanesi 11, 69, 101
Sassetti 75
Sauerkraut 361
Saumur 137
Savoylu Eugene 247
Scarborough 292
Schenk Everhard zu Erbach 122
Schwarzwald 122
Scriptorium 48, 53, 58, 474
Seattle 337
Sedan 366
Seine 69
Seitenstetten 245
Selanik 381
Seneca 35, 39
Sergey Brin 450
Seringapatam 305
Sevilla 108, 109, 110, 111, 115, 116, 187
Sevilla Katedrali 116
Sevillalı Isidorus 46
Seylanlı 20
Sezar 32

Shaftesbury Earl 157
Shakespeare 17, 23, 167, 172, 259, 307, 323, 324, 325, 326, 440, 469, 497
Sheffield 291
Sherlock Holmes 356
Sherwood Anderson 392
Shmuel Vildr 397
Shrewsbury 285, 291
Shrimpton 292
Sırp 20, 320
Sibirya 320
Sicilya 195
Sidney Lee 326
Sigismund Augustus 199
Silezya 166, 380
Sinclair Lewis 401, 402
Singapur 310
Sion College 215
Sion Koleji 194
Sistersiyen 52, 56
Smollett 355
Society for Promoting Christian Knowledge 220
Soğuk Savaş 364, 410, 429, 433, 444
Soissons 367
Sonderkommando Paulson 379
Sorbonne 58, 59, 134, 164, 227, 474
Sorbonne Koleji 58, 59
Sorbonne Üniversitesi 227
Sosyal Demokrat Parti 342
Sosyalist 417, 439
Sosyalizm 374, 417
Sovyet 364, 383, 385, 410, 434, 435, 436, 437, 452, 455
Sovyet Komünist Partisi 452
Sovyetler Birliği 452
SPCK 221, 222, 224
Spencer Earl 265
Sponheim 105, 106, 107, 115, 118
Sri Lanka 20
S. R. Ranganathan 444
SSCB 385, 433, 434
Staatsbibliothek 381, 382, 385, 502, 504
Stalingrad 373
Standard Oil 324
St. Andrews 164, 464
St. Andrews Üniversitesi 464
Stanford 85, 451, 475
Stanheimlı Melchior 94
Stanislaus Hosius 195
Staten Adası 348
Steinbeck 431
Stella Gibbons 431
Stendhal 14, 286
Stephen Crane 23, 420
Sterne 355
St. Gallen 49, 50, 54, 56, 57, 61, 62, 63, 246, 468
St. Germain-des-Prés 265
St. Guthlac 126
St. Louis 402
St. Martin-in-the-Fields 215
St. Marylebone 372
Stockholm 196, 233, 255, 256
St. Pancras 313
St. Paul Katedrali 370
St. Paul's 215
St. Petersburg 315, 319, 452, 468
Strabon 31, 144
Strägnäs 197
Strahov manastırı 264
Strand 290
Strashun kütüphanesi 381
Strazburg 109, 365, 366, 381, 427
Strazburg Üniversitesi 366
Streatham 373
studiolo 80, 226
Sturgeon Gölü 309
Stuttgart 287, 379, 495
St. Walburgis Kilisesi 212
Sudbury 221
Suetonius 33
Suffolk 213, 214, 215, 221, 488
Suffridus Sixtinus 252
Sulla 31, 35
Sundalı 303
Sundial 422
Suttie 249, 250
Suudi Arabistan 27
Swabia 245
Sw. Michala kilisesi 375

Ş

Şam 15, 84
Şarlman 50
Şili 320, 450

T
tabletler 29
Tacitus 42
Tallinn 378, 464
Talmud 136, 377
Tamil 20
Tanzenberg 386
Tartu 175, 178, 197, 485
Tartu Üniversitesi 178
Taunton 422
Taylors Hall 213
Tegernsee 56, 96
Tegernsee Manastırı 56
Tenochtitlan 185
Teoloji Fakültesi 72
Tertullianus 64
Texas 350, 352, 363, 406, 407, 409, 410, 411, 458, 469, 505
tezhipçiler 54, 66, 78
Thackeray 296, 333
Thanjavur 305
Theodorik 46
Theodosius 32
Theophilus Gale 193
The Times 296
Thomas Barker 144
Thomas Bodley 14, 17, 131, 163, 165, 168, 171, 179, 227, 229, 237, 352
Thomas Bray 206, 216, 220, 221, 222, 224, 336, 488, 489
Thomas Chisholm 219
Thomas Cromwell 128, 130
Thomas de Maubeuge 69
Thomas Frognall Dibdin 269, 270, 492
Thomas Hardy 299, 356
Thomas Hobbes 157
Thomas Hollis 193
Thomas Howard 227
Thomas Hughes 427
Thomas Hyde 168, 169
Thomas James 168, 176, 484
Thomas Jefferson 320, 405
Thomas Lorkin 143
Thomas Lowndes 290
Thomas More 113, 144
Thomas Overdo 74
Thomas Plume 215, 216, 488
Thomas Price 280
Thomas Tenison 215
Thornton Wilder 403
Thuringia 122
ticari kütüphaneler ağı 412
Ticari Kütüphane Topluluğu 339
Timbuktu 84, 476, 477, 509
Timotheos 44
Toledo 396
Tolstoy 440
Tom Folio 260
Tompkins County 405, 469
Toronto 53, 84, 112, 303, 423, 464, 473, 479, 496
Torsten Stålhandske 198
Toscana 82, 99, 476
Tours 370
Tremellius 191
Trento Konsili 131, 133, 137, 254
Trin Coll 181
Trinidad 411
Trinity College 130, 464
Trinity College Dublin 464
Trithemius 105, 106, 107, 118, 479, 480
Troas 44
Trollope 296, 298
Troyes 345
T. S. Eliot 23
Tupi 190
Tuppenny Kütüphaneleri 421
Tuppeny Kütüphaneleri 402
Turku 175, 176, 178, 197, 198, 485
Tübingen 175, 176, 253
Tübingen üniversite kütüphanesi 175
tüccarlar 16, 144, 145, 193, 240
Tüm Azizler Günü 246
Tüm Azizler Kilisesi 119
Türk 137, 158, 246

U
Ulisse Aldrovandi 155, 159, 482
Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu 457
UNESCO 27, 387, 388, 443, 452, 502, 507
Universal Short Title Catalogue 465
Uppsala 15, 173, 178, 196, 197, 198, 199, 467, 487

Uppsala üniversite kütüphanesi 467
Urbino 12, 79, 80, 99, 226, 267, 467
Urduca 304
Utrecht 177, 211, 254
Utrecht Üniversitesi 177
Uzkoye 385

Ü
Üç Dilli Kolej 113
Ümit Burnu 307
Üstünlük Yasası 125

V
Vaclav Havel 439
Vandallar 39
Varşova 199, 200, 315, 368, 375, 376, 377
Varşova Ayaklanması 375
Västeras 197
Vatanseverler Birliği 429
Vatikan 201, 253, 296
V. Charles 72
Venedik 78, 97, 98, 100, 109, 110, 111, 115, 136, 137, 211, 231, 232, 262, 267
Venedik Cumhuriyeti 267
Venedikli 16, 158, 259
Venedikliler 136
Vergilius 51
Verona 61, 267
Versay Antlaşması 367
Vespasiano 78, 79, 80, 82, 90, 98, 99, 475, 476
Vespasiano da Bisticci 78, 79, 80, 82, 98, 99, 475, 476
Vezüv 35
V. George 428
VI. Edward 128, 129, 144
VI. George 389
VI. Henry 72
VII. Henry 102
VIII. Henry 102, 103, 125, 128, 213
VIII. Urban 238
VI. ve I. James 201, 227
Vic Cole 415
Victoria 224, 288, 295, 298, 299, 370, 412, 427
Vietnam 444, 450
Vikingler 54
Vilnius 199, 200, 377, 380, 381, 386, 483, 486
Virgilius 260
Virginia Company 191
Virjil 51
Vitruvius 62
Vivaldi 384
Vivarium 46
Viyana 11, 15, 246, 288
Viyana Kongresi 15
V. Joao 247
V. Karl 108, 132

W
Waitangi Anlaşması 302
Wakefield 299
Waldhausen 265
Walter Hoffmann 343
Walter Lippmann 398
Walter Raleigh 163
Walter Scott 23, 288, 294, 296, 297, 307
Warwick 169, 236, 237, 292, 293, 490, 493
Washington 320, 322, 323, 326, 337, 387, 408, 468, 469, 470, 510
Washington County 408
Waterloo 267
Wechel 259
Weimar 287, 383, 452
Weisenburg 122
Westminster 102, 128, 215
Westminster Manastırı 215
West Riding 334
Whig 157, 339
Whitechapel 399
W. H. Smith 288, 297, 298, 299, 310, 335, 421, 496
Wielun 368
Wikipedia 29, 456
Wilhelm Grau 381
Wilhelm von Velde 95
Wilkie Collins 299
William Alanson Borden 442
William Aspray 455
William Brewster 191
William Camden 192
William Caxton 251
William Ewart 331
William Faulkner 397
William Gaskell 284

William Harvey 159
William Laud 166
William Milner 335
William Nicholson 173, 335
William Parron 102
William Pitt 326
William Read 293
William Rhees 340
William Shakespeare 323
William Sidney 126
William Smarte 213
William Thackeray 333
William Ward 291
Winchester 333
Windsor 102
Winn kütüphanesi 350
Winston Churchill 371
Wisconsin 364, 406, 410, 504, 508
Wisconsin Kütüphane İdaresi 410
Wittenberg 110, 119, 120, 133, 175, 198, 440
Woburn 350
Wolfenbüttel 240, 241, 243, 246, 464, 490
Worcester 78, 79, 131, 476
Worcester Earl 79
Württemberg 176

X
XIII. Gregorius 195
XIII. Louis 137, 225, 226
XI. Karl 178
XIV. Louis 232, 235, 255, 366
X. Leo 120
XV. Louis 247

Y
Yabancı Memleketlerde İncil'in Yayılması 222, 223
Yahudi 136, 137, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 388
Yahudi Bilim Enstitüsü 380
Yahudi kütüphaneleri 136, 379
Yahudiler 136, 377, 378
Yahudi Meselesi Araştırmaları Enstitüsü 379
Yahudi sosyalist kütüphanesi 376
Yaldızlı Çağ 321
Yaşlı Plinius 33, 36
Yeni Ahit 44, 48, 112
Yeni Zelanda 301, 302, 309, 311
YMCA 361
York 19, 31, 44, 55, 58, 62, 71, 79, 85, 119, 121, 130, 134, 155, 281, 285, 291, 293, 307, 322, 324, 326, 327, 329, 336, 337, 338, 339, 340, 348, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 361, 364, 373, 396, 405, 406, 415, 441, 446, 450, 451, 452, 454, 457, 464, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 483, 491, 493, 494, 495, 497, 499, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 509, 510
Yorkshire 334, 340, 418
Yorkshire İşçi Enstitüleri Birliği 340
Yukarı Bavyera 96
Yunan 14, 30, 31, 35, 47, 145, 290, 314, 317
Yunanca 33, 35, 36, 63, 75, 82, 86, 100, 112, 113, 144, 147, 154, 226, 227, 256, 259, 316
Yunanistan 30, 51, 314
Yunanlar 29
Yunan ulusal kütüphanesi 314
Yüksek Mahkeme 431
Yüz Yıl Savaşları 69, 72, 73

Z
Zacharias Ursinus 192
Zacharias von Uffenbach 164
Zafer Kitap Kampanyası 362
Zaluski kütüphanesi 315, 375
Zane Grey 401
Zola 356, 440
Zutphen 149, 210, 212, 488, 489
Zürih 123, 153, 288

Numaralar
1524-5 Alman Köylü Savaşı 20
1850 Halk Kütüphaneleri Yasası 343, 418
1870-71 Fransa-Prusya Savaşı 366
1919 Halk Kütüphaneleri Yasası 419
1926 Genel Grevi 395
1927 tarihli Radyo Yasası 394
1956 tarihli Kütüphane Hizmetleri Yasası 410
2001 Patriot Yasası 437



KÜTÜPHANE

Kitapseverler için mükemmel olan *bu kitap*, antik dünyadan dijital çağa kütüphanelerin ve onları inşa eden insanların tarihine dair büyüleyici bir araştırma.

Bilinen dünyanın her yerinde şanı olan, özel koleksiyoncular tarafından kıskançlıkla korunan, yüzyıllar boyunca inşa edilen, bir günde yok edilen, altın varak ve fresklerle süslenen veya armut koltuklar ve çocukların çizimleriyle doldurulan kütüphanelerin tarihi zengin, son derece çeşitlilik arz eden ve olaylarla dolu bir tarihtir. *Kütüphane*'de tarihçiler Andrew Pettegree ve Arthur der Weduwen bize dünyanın büyük koleksiyonlarını şekillendiren antikacıları ve hayırseverleri tanıtıyor, edebi zevklerin yükseliş ve düşüşünün izini sürüyor ve nadir el yazmalarını elde etmek için işlenen büyük suçları ve kabahatleri ortaya koyuyor. Kitapta yazarlar, koleksiyonların kendileri kırılgan olmasına ve genellikle birkaç on yıl içinde harap olmasına rağmen, her kuşak kütüphane kurumunu yeniden oluşturup baştan yeniden yaratırken, bir fikir olarak kütüphanenin nasıl kayda değer bir ölçüde dirençli kalabildiğini gözler önüne seriyorlar.

Güzel bir dille yazılmış ve derinlemesine bir araştırmanın sonucu olan *Kütüphane*, kitapseverler, koleksiyoncular ve kütüphane rafları arasında bir kez de olsa mutluluk içinde kaybolmuş herkes için mutlaka okunması gereken bir kitap.

yeditepeyayinevi.com
/ yeditepekitap
/ yeditepekitap
/ yeditepeyayinevi

9 786258 260830

YEDİTEPE